

LAKOMA

A GÖRÖG-LATIN PRÓZA MESTEREI

VÁLOGATTA
SIMON RÓBERT

FORDÍTOTTA
DEVECSERI GÁBOR
DÉTSZY MIHÁLY
JÁNOSY ISTVÁN
KIS FERENCNÉ
KURCZ ÁGNES
MARÓTI EGON
MÁTHÉ ELEK
MORAVCSIK EDIT
RÉVAY JÓZSEF
SARKADI JÁNOS
SZEPESSY TIBOR
SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY

TARTALOM

EZÓPUSZI MESÉK

- A RÓKA ÉS A MAJOM (I.) *(Moravcsik Edit)*
- A RÓKA ÉS A MAJOM (II.) *(Moravcsik Edit)*
- AZ OROSZLÁN, A FARKAS ÉS A RÓKA *(Moravcsik Edit)*
- A DELFIN ÉS A MAJOM *(Moravcsik Edit)*
- A TONHAL MEG A DELFIN *(Moravcsik Edit)*
- AZ ASZTROLÓGUS *(Moravcsik Edit)*
- ZEUSZ, PROMÉTHEUSZ, ATHÉNÉ ÉS MÓMOSZ *(Moravcsik Edit)*
- AZ EMBER ÉS A SZATŰROSZ *(Sarkadi János)*
- AZ EMBER ÉS AZ ISTENSZOBOR *(Sarkadi János)*

HÉRODOTOSZ

- KROISZOSZ ÉS SZOLÓN *(Devecseri Gábor)*
- HOGYAN FOGLALTÁK EL A PERZSÁK BABILÓNT? *(Moravcsik Edit)*
- A THERMOPŰLAI CSATA *(Moravcsik Edit)*

THUKÜDIDÉSZ

- PERIKLÉSZ BESZÉDE A HÁBORÚ ELSŐ ÉVÉBEN ELESETT ATHÉNIEK TEMETÉSÉN *(Szilágyi János György)*
- A PESTIS *(Moravcsik Edit)*

PLATÓN

- LAKOMA *(Jánosy István)*

PLUTARKHOSZ

- ALEXANDROSZ *(Máthé Elek)*

LUKIANOSZ

- A TRAGIKUS ZEUSZ *(Szepessy Tibor)*
- LUKIOSZ VAGY A SZAMÁR *(Détszy Mihály)*

LONGOSZ

- DAPHNISZ ÉS CHLOÉ *(Détszy Mihály)*

SALLUSTIUS CRISPUS

- CATILINA ÖSSZEESKÜVÉSE *(Kurcz Ágnes)*

TITUS LIVIUS

- ELSŐ KÖNYV, 1-21. FEJEZET *(Kis Ferencné)*

SENECA

- JÁTÉK AZ ISTENI CLAUDIUS HALÁLÁRÓL *(Szilágyi János György)*

PETRONIUS

- TRIMALCHIO LAKOMÁJA *(Révay József)*

PLINIUS SECUNDUS

- AZ IDŐSEBB PLINIUS HALÁLA *(Maróti Egon)*

SUETONIUS

- NERO *(Kis Ferencné)*

APULEIUS

- AMOR ÉS PSYCHE *(Révay József)*

EZÓPUSZI MESÉK

A RÓKA ÉS A MAJOM (I.)

Az állatok gyűlésén a majom táncolt, és olyan sikert aratott, hogy nagy ujjongással királlyá választották. Feltámadt a rókában az irigység. Talált egy csapdát, amelyben hús volt, s odavitte hozzá a majmot azzal, hogy kincset lelt, amit királlyá választása örömeire neki szánt ajándéknak, és biztatta, hogy vegye el. Mikor a majom mit sem sejtve odalépett, benn ragadt a csapdában. Szidta a rókát, hogy rászedte őt, de az így torkollta le:

- Ó, majom, ennyi ésszel akarsz te az állatok királya lenni?

Így járnak azok, akik körültekintés nélkül látnak a dolgokhoz - ráadásul ki is nevetik őket.

A RÓKA ÉS A MAJOM (II.)

Egyedül vándorolt a róka meg a majom, és vetélkedtek egymással, hogy kinek a származása előkelőbb. Hetet-havat összehordtak már, amikor néhány sír mellett vezetett el az útjuk. A majom odapillantott, és nagyot sóhajtott. Mikor a róka faggatni kezdte, hogy mi okból sóhajtott, a majom a sírhalmokra mutatott, és így válaszolt:

- Hogyne búsulnék, amikor apám szabadosainak és rabszolgáinak sírkövét látom.

- Hazudhatsz, ahogy kedved tartja! - felelt a róka. - Egyik sem támad fel ezek közül, hogy rád cáfoljon.

Így az emberek között is akkor kérkedik a hazug a legjobban, amikor nem akad, aki rápírítson.

AZ OROSZLÁN, A FARKAS ÉS A RÓKA

Az elaggott oroszlán betegen feküdt barlangjában. Odasereglettek mind az állatok, hogy királyuknál tiszteletüket tegyék, egyedül a róka nem jött el. A farkas kapott az alkalmon, és megvádolta a rókát az oroszlán előtt, hogy fittyet hány királyának, aki pedig mindnyájuk felett uralkodik, hiszen még csak meg sem látogatja. Közben beállított a róka, és meghallotta a farkas utolsó szavait. Az oroszlán rátámadt, de a róka kérte, hogy adjon neki időt a védekezésre.

- Akad-e az állatok között, akinek több hasznát látod nálamnál? Addig jártam mindenfelé, hogy az orvosoktól gyógyírt kapjak a számodra, amíg csak ki nem fürkészem.

Mikor az oroszlán megparancsolta, hogy nevezze meg azt a gyógyírt, a róka ezt mondta:

- Nyúzz meg egy eleven farkast, és burkolózz be meleg irhájába.

Mikor a farkas ott feküdt előtte holtan, a róka nevetve mondta:

- Megjártad! Nem jó a nagyurakat ingerelni, haragjuk felkeltése helyett inkább jóindulatukat kell megszerezni.

Ez a mese azt mutatja, hogy aki a másik ellen áskálódik, fondorlatainak maga vállalja kárát.

A DELFIN ÉS A MAJOM

A hajósok szokása, hogy melitói ölebeket és majmokat visznek magukkal, hogy elúzzák a hajóút unalmát. Egyszer is valaki, tengerre szállva, magához vett egy majmot. Mikor Szunionhoz, az athéni hegyfokához értek, nagy vihar kerekedett. A hajó felborult, szertehányódott minden a vízben, és ott úszott a majom is. Meglátta egy delfin, azt hitte, ember, hátára vette hát, és elúszott vele. A Peiraieuszhoz közeledve, megkérdezte a majomtól, hogy athéni születésű-e. A majom bizonygatta, hogy valóban az, még hozzá jeles athéni szülők sarja. A delfin másodszorra azt kérdezte, hogy ismeri-e Peiraieuszt. A majom azt hitte, valami ember az, és rávágta, hogy jó barátja, bizalmasa az illető. A delfin felbőszült a hazug beszéd hallatára, és a vízbe fojtotta őt.

A hazug embereknek szól ez a mese.

A TONHAL MEG A DELFIN

A delfin üldözőbe vette a tonhalat, és a víztől sodortatva már-már elkapta, amikor egyszerre csak egy heves hullám kivetette a tonhalat a partra. De ugyanaz az erős hullámverés vele együtt a delfint is partra vetette. Meglátta ezt a tonhal, és odafordult a delfinhez, akiben már alig volt élet:

- Most már nem olyan keserves számomra a halál, mert látom, hogy velem együtt halálom okozója is elpusztul.

Ez a mese azt példázza, hogy könnyebben viseli az ember a bajt, ha tudja, hogy azt is sújtja, aki okozta.

AZ ASZTROLÓGUS

Az asztrológusnak az volt a szokása, hogy esténként elment hazulról, és figyelte a csillagokat. Egy alkalommal a város szélére vetődött, és mindenről elfeledkezve az eget vizsgálta, mikor egyszerre csak belepottyant egy kútba. Keserves jajgatását, siránkozását meghallotta egy arra járó ember, odament, és mikor megértette, mi történt, így szólt az asztrológushoz:

- Hallod-e, az ég dolgait kutatod egyre, és közben nem látod, mi van a földön!

Ez a mese azokra illik, akik rendkívüli dolgokkal dicsekednek, de a legegyszerűbb helyzetekben sem boldogulnak.

ZEUSZ, PROMÉTHEUSZ, ATHÉNÉ ÉS MÓMOSZ

Zeusz, Prométheusz és Athéné mind alkottak valamit, Zeusz bikát, Prométheusz embert, Athéné pedig házat. Mómoszt tették meg bírónak. Mómosz azonban megirigyelte remekműveiket, és ezért legelőször is azt mondta, hogy Zeusz elhibázta a bikát, amikor a szemét nem a szarvára helyezte, mert úgy látná, hova dő. Prométheusznál azt kifogásolta, hogy az ember szívét nem kívülre tette, mivel akkor a gonoszok nem rejtőzhetnének el, és mindenki tudná, kiben mi lakozik. Harmadszor Athénének róttá fel, hogy nem tett kerekeket a ház alá, mert akkor az,

akinek rossz szomszéd jutott, könnyen odább állhatna. Bezzeg felbőszült Zeusz a gáncsoskodáson, kapta Mómoszt, és lehajította az Olümposzról.

Ez a mese arról tanúskodik, hogy semmi sem olyan tökéletes, hogy ne akadna rajta kifogásolnivaló.

AZ EMBER ÉS A SZATÜROSZ

Mesélik, hogy egykor az ember meg a szatürosz barátságot fogadtak egymásnak. Éppen beállt a tél, és az idő hidegre fordult. Az ember leheletével melengette a kezét. A szatürosz kérdése, miért teszi ezt, azt felelte, hogy a hideg miatt melengeti a kezét. Később asztalhoz ültek. Az étel nagyon forró volt; az ember falatonként vitte a szájához és megfújta. A szatürosz ismét tudakolta, hogy mire való ez. Az ember megmondta, hogy így hűti le az ételt, mivel nagyon forró. Amaz erre így válaszolt: - Felbontom veled a barátságot, te ember, amiért egy szájból fújsz meleget és hideget.

A mese azt példázza, hogy nekünk is óvakodnunk kell a kétes jellemű emberek barátságától.

AZ EMBER ÉS AZ ISTENSZOBOR

Egy szegény embernek volt egy fa istenszobra: egyre csak hozzá könyörgött, hogy javítson a sorsán. De míg ezt tette, egyre nagyobb nyomorúságba jutott. Ezen végre is úgy felbőszült, hogy lábánál fogva falhoz vágta az istenszobrot. A szobor feje széttört, és arany hullott ki belőle. Az ember összeszedte az aranyat és felkiáltott:

- Szavamra, szeszélyes vagy és esztelen! Mikor tiszteltelek, semmit sem segítettél; mikor bántottalak, csupa jóval fizettél.

A mese arra tanít, hogy semmit sem használj magadnak, ha hitvány embert tisztelsz; jobban teszed, ha megvered.

HÉRODOTOSZ

KROISZOSZ ÉS SZOLÓN

I. könyv. 28-33. és 84-88. fejezetek

Idők múltával pedig Kroiszosz a Halüsz folyón innen majdnem minden népet leigázott - mert a kilikiaiak és lükiaiak kivételével a többieket mind leigázta; ezek pedig a lüdek, phrügek, müsek, mariandünusok, khalüpszok, paphlagónok, a thüniai és bithüniai thrákok, károk, iónok, dórok, aiolok és pamphülok voltak.

Miután tehát Kroiszosz ezeket leigázta, s a lüd birodalomhoz csatolta, a gazdagságában virágzó Szardiszbába ellátogatott Hellaszból minden bölcs, aki abban az időben élt, egyik a másik után, köztük Szolón is, athéni férfiú, aki az athénieknek megbízásából törvényeket alkotott volt, és most tíz évet, világlátás ürügyén elhajózva, hazájától távol töltött, nehogy valamely törvényét eltörölthessék vele. Mert maguk az athéniak nem törölhették el: nagy esküvessel fogadták meg ugyanis, hogy tíz évig a Szolón által hozott törvényekhez tartják magukat.

Az emiatt és még világlátás céljaiból is hazájától távol időző Szolón ellátogatott Egyiptomba, Amasziszhoz, és Szardiszbába is, Kroiszoszhoz. Miután megérkezett, Kroiszosz a királyi palotában megvendégelte. Azután, a harmadik vagy negyedik napon, Kroiszosz parancsára a szolgák körülvezették Szolont a kincsek között, és megmutattak neki minden nagyszerű és remek tárgyat. Miután pedig, amennyire alkalma volt rá, mindent megszemlélte és végignézett, Kroiszosz megkérdezte tőle: „Athéni vendégem, sok hír érkezett hozzánk rólad, bölcsességedről is, bolyongásodról is, hogy bölcselkedve, a világlátás kedvéért sok földet bejártál; most hát kedvem támadt, hogy föltegyem a kérdést: vajon minden ember közt kit láttál a legboldogabbnak?” Abban a reményben kérdezte ezt, hogy ő lesz a legboldogabb ember; de Szolón minden hízélgés nélkül az igazat mondta, s így szólt: „Királyom! Az athéni Telloszt. Kroiszosz csodálkozott a válaszon, és kíváncsian kérdezte: „Miért ítéled Telloszt a legboldogabbnak?” S ő szólt: „Részint azért, mert Tellosznak, míg hazája is virágzott, szép, derék fiai voltak, s megérte, amint mindegyiküknek gyermekei születtek, és mind életben is maradtak, részint pedig azért, mert olyan élet után, amelyet nálunk jónak ítélnék, a legdicőségesebb halálban volt része: mikor ugyanis az athéniak és szomszédaik között Eleusziszbán háború tört ki, ő maga is harcolt, megszalasztotta az ellenséget, és a legszebb halállal halt meg. Az athéniak pedig közközlésen temették el azon a helyen, ahol elesett, s nagy tiszteletben tartották.”

Szolón, minthogy sok szépet és jót mondott Telloszról, indulatba hozta Kroiszoszt, s az megkérdezte, kit lát hát Tellosz után a legboldogabbnak; mert erősen hitte, hogy legalább a második díjat ő viszi el. Szolón pedig így felelt: „Kleobiszt és Bitónt. Argosziak voltak, elegendő vagyonuk volt, azonkívül olyan testi erejük, hogy mindketten egyformán győztek a versenyeken, s ezenfelül még a következő történetet beszélnek róluk: Argoszbán, a Héra-ünnepen, mindenképpen szükséges volt, hogy anyjukat szekéren vigyék a templomba, de ökreik nem érkeztek meg idejében a mezőről. Az időtől szorongatott ifjak magukat fogták iga alá, úgy húzták a szekeret, melyen anyjuk ült, s negyvenöt sztadiumon át így érkeztek a templomhoz. E tettüket az egész gyülekezet látta, és utána az életüknek gyönyörű vége lett: általuk mutatta meg az isten, hogy az ember számára jobb meghalni, mint élni. A körben álló argoszi férfiak ugyanis magasztalták az ifjak erejét, az argoszi nők pedig az anyát, hogy ilyen gyermekekkel van megáldva. Az anyát a cselekedet és a szavak nagy örömmel töltötték el, s a szent szobor elé állva könyörgött, hogy gyermekeinek, Kleobisznak és Bitónnak, akik őt ilyen nagyon meg-

tisztelték, adja az istennő azt, ami az ember számára a legjobb. A könyörgés elhangzott, s miután áldoztak és lakomáztak, az ifjak magában a szentélyben lefeküdtek, s többé nem keltek föl, hanem ez volt a végük. S az argosziak Delphóban szobrot állítottak nekik, mint a legderekabb embereknek.”

Szolón tehát a boldogság második díját ezeknek osztotta; Kroiszosz pedig haragosan így szólt: „Athéni vendégem, hát a mi boldogságunkat annyira semmibe veszed, hogy még egyszerű polgárokkal sem tartasz minket egyenrangúnak?”

S az így felelt: „Ó, Kroiszosz, emberi dolgok felől kérdezel engem, aki tudom, hogy az istenség teljességgel irigy és állhatatlan. Mert a hosszú évek során sok mindent kell látni, ami nem az ember akarata szerint esik meg, sok mindent kell elszünetelni is. Az emberi élet határát a hetvenedik évre teszem. Ez a hetven év huszonötezer-kétszáz napot foglal magában, ha a szökőhónapokat nem számítjuk. De minthogy minden második év egy hónappal hosszabb, hogy az évszakok a megfelelő időre essenek, a hetven évben harmincöt szökőhónap lesz, s ezekben a hónapokban még ezerötven nap. S e hetven évig egymás után következő huszonhatezer-kétszázötven napnak egyike sem hoz magával oly dolgot, mely a másik napon történhez hasonló volna. Így, ó, Kroiszosz, az ember teljességgel ki van téve a véletlennek. Én téged nagyon gazdagnak látlak és sok nép urának. Annak azonban, ami felől kérdezel, még nem mondhatlak, míg meg nem tudom, hogy életedet szépen fejezted be. Mert bizony nem boldogabb a nagyon gazdag ember annál, akinek csak egy napra való élelme van, ha nem tart ki mellette a szerencse úgy, hogy életét minden szép birtokában jól fejezze be. Mert sok dúsgazdag ember boldogtalan, és sok szerény életkörülmények között élő szerencsés. A dúsgazdag, de boldogtalan embernek csak két előnye van a pusztán szerencsés fölött, ám ennek a boldogtalan gazdag fölött nagyon sok. Amaz inkább kielégítheti vágyát, könnyebben elviselheti a rázúduló csapást, de ez őt a következőkben múlja fölül: csapással és vággyal szemben ugyan nem olyan felvértezett, mint a másik (igaz, hogy ezektől szerencséje meg is óvja), viszont ép testű, betegség nem gyötri, baj nem éri, sikerült gyermekei vannak, vonzó külsejű, s ha még mindezen felül jól fejezi be életét, akkor méltó arra, hogy őt nevezzük annak, akit te keressz: boldognak. Mielőtt azonban meghal, várunk kell, és semmiképpen nem szabad boldognak neveznünk, hanem csak szerencsésnek. Minthogy emberek vagyunk, lehetetlen mindazt a jót egymagunkban egyesíteni, mint ahogyan egyetlen ország sem elégséges arra, hogy mindent maga nyújtson önmagának, hanem van, amit birtokol, s van, amiben szűkséget szenved; s amelyik országnak legtöbbje van, az a legkiválóbb. Ugyanígy egyetlen emberi lény sem tökéletes minden tekintetben: van, amit birtokol, s van, amiben szűkölködik. S aki közülük a legtöbbnek állandó birtokában éli le életét, s végül szerencsésen fejezi be, én, királyom, azt tartom méltónak arra, hogy ezt a nevet viselje. Meg kell azonban vizsgálni minden dolognak a végét, hogy miképp üt ki. Mert sokaknak megmutatja ugyan az isten a boldogságot, de aztán gyökerestül felforgatja.”

Ezeket mondta, s ez nem tetszett Kroiszosznak, nem is becsülte őt semmire, elbocsátotta, mert meg volt róla győződve, hogy esztelen, aki azt kívánja, hogy a meglévő javakat tekintetbe nem véve, minden dolog végső sorsára ügyeljünk.

Szardisz a következőképpen esett el. Mikor Kroiszosz már tizennégy napja ostrom alatt állott, Kürosz lovasokat küldött szét táborába, s kihirdette, hogy annak, aki először hág fel a falra, ajándékot ad. A sereg neki is veselkedett, de siker nélkül. Mikor már felhagytak az erőlködéssel, egy Hüroiadész nevű mardus ember megpróbált ott felmászni, ahol a fellegvárat egy őrsé őrizte, mert attól nem féltek, hogy erről az oldalról elfoglalhatják. A fellegvárnak ez a része ugyanis meredek és bevehetetlen. Még Méléusz, Szardisz előbbi királya sem vitette erre körül az oroszlánt, melyet neki ágyasa szült, mikor a telmesszosziak azt jósolták, hogyha az oroszlánt a falnál körülhordozzák, Szardisz bevehetetlen lesz. Méléusz a fal többi részénél, ahol a

fellegvár ostromolható volt, körül is hordozta az oroszlánt, de erről a részről úgy vélekedett, hogy ez amúgy is meredek és bevehetetlen. Ez a városnak a Tmolósz felé néző része. Az a bizonyos mardus, Hüroiadész, tehát az előző napon látta, amint egy lüd katona a fellegvárnak ezen a részén leereszkedett, és a főnről legurult sisakját fölemelte; ezt megjegyezte, és gondolkozni kezdett rajta. Azután maga is fölhágott, és más perzsák is fölkapaszkodtak. Mikor már sokan voltak fönn, elfoglalták Szardiszt, és az egész várost feldúlták.

Magával Kroiszossal a következő történt. Volt egy gyermeke, akiről már előbb említést tettem, minden másban derék, viszont néma. Régebbi jólétében Kroiszosz mindent megtett érte, sok mindent kigondolt, s még Delphóiba is elküldött, hogy jóslatot kérjen fölöle. A Püthia akkor ezt válaszolta:

*Lüdek sarja, sokak fejedelme, te együgyű Kroiszosz,
csak ne akard, hogy vágyott hangja betöltse a házad
gyermeked ajkának. Jobb lesz a te sorsod anélkül:
gyászos lesz az a nap, mikor őneki megjön a hangja.*

A fal elfoglalása után egy perzsa Kroiszoszhoz sietett, és nem ismerve fel őt, meg akarta ölni. Kroiszosz látta, hogy közeleg, de akkori nagy balsorsában nem törődött vele, nem is bánta volna, ha lesújtják, és meghal. De ez a néma fiú, mikor észrevette az apjára törő perzsát, a félelem és veszedelem hatása alatt szóra fakadt, és ezt mondta: „Ember, ne öld meg Kroiszoszt.” Ekkor szólalt meg először, s ezután egész életén át megtartotta a beszélőképességét.

A perzsák tehát elfoglalták Szardiszt, és foglyul ejtették Kroiszoszt is, aki tizennégy évig uralkodott, és tizennégy napig állt ostrom alatt. Így töltötte be ő a jóslat szavát, hogy a saját nagy birodalmát döntötte meg. A perzsák megragadták, és Kürosz elé vitték. Ez nagy máglyát hordatott egybe, s a bilincsbe vert Kroiszoszt, tizennégy lüd gyermekkel együtt, fölléptette rá; vagy azért, mert valamely istennek kívánta zsenge áldozatul fölajánlani, vagy hogy fogadalmat váltson be, vagy pedig, mivel megtudta, hogy Kroiszosz istenfélő, azért léptette máglyára, kíváncsiságból: vajon megmenti-e őt egy isten az elevenen való elégetéstől. Ő tehát így intézkedett. Kroiszosznak pedig, mikor már a máglyán állt, még akkora bajban is eszébe jutott, hogy isteni ihlet volt Szolón szavában, mikor azt mondta neki: egyetlen élő ember sem boldog. S amint ez a gondolata támadt, felsóhajtott s a nagy csendben háromszor kiáltotta Szolón nevét. Kürosz hallotta ezt, és megparancsolta tolmácsainak, kérdezzék meg Kroiszoszt, kit emleget; azok oda is mentek hozzá és megkérdezték. Kroiszosz a kérdés elhangzása után egy ideig hallgatott, de azután, mikor unszolták, így szólt: „Sok kincsert nem adnám, ha ő minden uralkodóval beszélgetne.” Minthogy nem értették, amit mondott, újra megkérdezték, hogy mit jelentenek szavai. Sürgetésükre és terhes faggatásukra végül is elmondta, hogy meglátogatta őt egyszer az athéni Szolón, aki az ő minden kincset megnézte és lekicsinyelte, s hogy Szolón szava be is teljesedett rajta, bár - mondta - ez nemcsak őrá magára vonatkozott, hanem csöppet sem kevésbé az egész emberi nemre, de leginkább azokra, akik magukat boldognak hiszik. Mikor ezt Kroiszosz elbeszélte, a meggyújtott máglya szélei már égni kezdtek. Kürosz, mikor meghallotta a tolmácsoktól Kroiszosz szavát, mást gondolt, belátta, hogy ő maga is ember, és ugyanakkor egy másik embert, aki nála nem kevésbé szerencsés volt, élve ad a tűznek, ezenkívül a megtorlástól is félt, és átlátva, hogy az emberi életben semmi sem állandó, megparancsolta, hogy amilyen hamar csak tudják, oltsák el a tüzet, és eresszék le a máglyáról Kroiszoszt és társait. De, bár megkísérelték, már nem tudták a tüzet elfojtani.

Ekkor Kroiszosz, mondják a lüdek, észrevette Kürosz szándékának megváltozását, s látva, hogy mindenki igyekszik oltani a tüzet, de egyiknek sem sikerül, fölkiáltott s Apollónt hívta segítségül: ha valaha kedvére való ajándékot kapott tőle, álljon melléje, és ragadja ki ebből a veszedelemből. Kroiszosz sírva hívta az istent, a derült időben és szélcsendben pedig hirtelen

felhők futottak össze, vihar zúdult le, és hatalmas zápor oltotta el a máglya lángjait. Így Kürosz belátta, hogy Kroiszoszt az istenek szeretik, és derék férfiú; leléptette őt a máglyáról, és ezt kérdezte: „Kroiszosz, ki vett rá téged, hogy országom ellen háborút indíts, és barát helyett mint ellenség állj velem szemben?” Kroiszosz erre így felelt: „Királyom, ezt én a te jósorsod és az én rosszsorsom előidézésére tettem, az oka pedig a görögök istene volt, aki háborúra bátorított. Mert senki sem oly esztelen, hogy a háborút válassza béke helyett, ebben ugyanis a gyermekek temetik el az apákat, abban az apák a gyermekeket. De bizonyára az isteneknek tetszett úgy, hogy ez bekövetkezzék.” Ez volt a válasza. Kürosz meg feloldotta békóit, maga mellé ültette, nagy figyelemmel bánt vele, s csodálattal bámulta ő maga is, de egész környezete éppúgy.

HOGYAN FOGLALTÁK EL A PERZSÁK BABILÓNT?

III. könyv, 150-160. fejezetek

Míg a perzsa hajóhad Számosz felé tartott, a babilóniak elpártoltak, miután jó előre alaposan felkészültek a dologra. Azokban a zavaros időkben ugyanis, amíg a perzsáknál a mágus uralkodott, és a hetek fellázadtak, ők folyvást az ostromra készülődtek, mégpedig észrevétlenül. Amikor aztán nyílt kenyértörésre került a sor, a következőképp cselekedtek. Az anyákat először is különválasztották, aztán mindegyikük magához vett hozzátartozói közül tetszése szerint egy nőt, a többieket pedig egybeterelték és megfojtották. Ezt az egyet ki-ki arra választotta, hogy legyen, aki ellátásáról gondoskodik, amazokat meg azért fojtották meg, hogy ne fogyasszák az élelmet. Amint ezt Dareiosz megtudta, összegyűjtve minden erejét, megindult ellenük seregével, s Babilón alá érve, ostromba kezdett. A babilóniak azonban mit sem törődtek az ostrommal. Felmásztak a falak bástyáira, majmolták, csúfolták Dareioszt és seregét, egyikük lekiáltott nekik:

- Mit csücsültök itt, ti perzsák, miért nem tágítottok innét? Akkor győztök majd le minket, amikor az öszvérek szülni fognak! - Ezt mondta a babilóniak egyike, mert úgy gondolta, hogy az öszvér sohasem szül.

Egy év és két hónap telt már el. Dareioszban és seregében forrt a düh, hogy nem boldogulnak a babilóniakkal. Bár Dareiosz mindenféle fortélyal és csellel megpróbálkozott, nem tudta lebírni őket. Újabb fogásokkal kísérletezett hát, még azt is kipróbálta, amellyel Kürosznak sikerült győzni felettük, a babilóniak azonban nagyon is résen voltak, és így sehogy sem tudta őket hatalmába keríteni.

Végül a huszadik hónapban Megabüosz fiával, Zópürosszal - egyike volt ez a mágust legyőző hét férfinak -, szóval ezzel a Zópürosszal, Megabüosz gyermekével csoda esett: egyik élelemszállító öszvére megellett. Mikor jelentették neki, és hitetlenkedve maga is megnézte az újszülött állatot, először is megtiltotta a szemtanúknak, hogy bárkinek is elárulják az eseményt, azután pedig tünődni kezdett. Visszaemlékezett ekkor azokra a szavakra, amelyeket az a babilóni mondott az ostrom elején, hogy majd ha az öszvérek szülnék, akkor foglalják el a perzsák a falakat - s ahogy visszaemlékezett erre, Zópürosz arra gondolt, hogy Babilón bevehető, mert isteni sugallatra szolt az, és szült most neki az öszvér. Mikor hát így rájött, hogy Babilón végzete betelt, és el fog esni, elment Dareioszhoz, és megtudakolta tőle, mennyire fontos neki Babilón elfoglalása. Mikor meghallotta, hogy nagyon is sokra tartaná, hirtelen mást határozott, mégpedig azt, hogy ő maga lesz az, aki elfoglalja, saját hőstette lesz ez. A perzsáknál ugyanis a nagy teljesítményeket ranggal és megbecsüléssel jutalmazzák. Úgy gondolta, hogy másképp nem tudja leigázni Babilónt, csak ha megcsönkítja magát, és színleg átszökik hozzájuk. Mit sem törődve hát a fájdalommal, jóvátehetetlen sebeket ejtett magán.

Levágta az orrát, a fülét, a haját csúnyán körbenyírta, és miután megvesszőzte magát, elment Dareioszhoz. Dareiosz nagyon megütközött, mikor egyik kiváló emberét így helybenhagyva látta. Felugrott trónjáról, felkiáltott és megkérdezte tőle, hogy mit csinált, ki bántotta.

- Nincs olyan ember a világon rajtad kívül - felelte -, akinek akkora hatalma lenne, hogy velem így elbánjon. Nem is más ember tette ezt, királyom, hanem én, mert nagyon fájlaltam, hogy az asszírok gúnyt üznek a perzsákból.

- Ó, te mindenek között legnyomorultabb - kiáltotta Dareiosz -, a legcsúfabb dolognak a legszebb nevet adod, azt állítva, hogy az ostromlottak miatt bántál el magaddal ilyen jóvátehetetlenül. Miért szenvedne az ellenség hamarabb vereséget azért, mert te, balga fővel, megnyomorítottad magad? Hát hová tetted az eszedet, hogy ilyen dologra vetemedtél?

Zópürosz így felelt:

- Ha előre beavattalak volna abba, amit tenni készülök, nem engedted volna meg, most hát - számot vetve mindennel - megtettem. Most már, ha te is rajta leszel, bevesszük Babilónt. Ami engem illet, így, ahogy vagyok, színleg átszököm hozzájuk, és azt fogom mondani, hogy te bántál el velem ilyen csúfosan. Ha meggyőzőm őket erről, azt hiszem, teljhatalmat nyerek hadseregük fölött. Te pedig a tizedik napon, azután, hogy én a falak mögé megyek, sereged azon részéből, amelyért nem kár, ha elpusztul, ezret rendelj az úgynevezett Szemirámiszkapuhoz, aztán a tizedik nap után egy héttel másik kétezret állíts nekem az úgynevezett ninoszi kapuhoz. Majd húsz nap múlva az úgynevezett khaldeusok kapujához vezess négyezer katonát, és ott helyezd el őket. De sem a többieknél, sem ezeknél semmi más védőfegyver ne legyen, csak tör - ezt náluk hagyhatod. A huszadik nap után add ki az utasítást sereged többi részének, hogy körös-körül rohamozzák meg a falakat, a perzsákat pedig az úgynevezett béloszi és kisszoszi kapukhoz rendeld. Azt hiszem, ha nagy tetteket viszek végre náluk, a babilóniak egyebet is rám bíznak, így a kapu kulcsait is, s akkor aztán én és a perzsák meg tesszük azt, amit kell.

Miután mindezt elmondta, elment a kapukhoz hátra-hátrafordulva, mint egy igazi szökevény. Mikor a bástyákról az ott szolgálatot teljesítők meglátták, leszaladtak, és az egyik kapuszárnyat kicsit kinyitva, a résen keresztül megkérdezték, hogy ki légyen, és mit akar, miért jött. Ő meg elmondta nekik, hogy Zópürosznak hívják, és át akar állni hozzájuk. Ennek hallatára a kapuőrök a babilóniak népgyűlésébe vezették őt. Zópürosz elébük állt, és sűrű panaszok közt azt mondta, hogy Dareiosztól szenvedte el mindazt, amit magamagával csinált, és pedig azért, mert azt tanácsolta, hogy szedje fel sátorfáját a sereg, miután, úgy látszik, nincs mód Babilón elfoglalására.

- Most pedig, ó, babilóniak - fejezte be -, eljöttem, hogy rátok a legnagyobb jó származzék jöttömből, Dareiosznak és seregének, a perzsáknak, pedig a legnagyobb rossz. Mert nem viszi el szárazon, hogy így elbánt velem! Ismerem terveit töviről hegyire.

Így szólt hát. A babilóniak pedig, mikor látták, hogy ennek a perzsáknál nagy becsületnek örvendő embernek orrát, fülét levágták, s véres testén még fölfedezték a vesszőcsapások nyomait is, mikor mindezt látták, meg voltak róla győződve, hogy igazat beszél, és szövetségül jött, s készek voltak rá, hogy megadják neki, amit kér, ti. a sereg vezetését. Mikor ezt elérte, úgy tett, ahogy Dareiosszal megegyeztek. A tizedik napon kivezette a babilóni sereget, és bekerítve az első ezer embert, akiket Dareiosz a megbeszélés szerint oda állított, lemészárolta őket. Mikor a babilóniak megtudták, hogy szavainak megfelelően cselekszik, fellelkesültek, és készek voltak, hogy mindenben engedelmeskedjenek neki. Ő meg, bevárva a megbeszélés napot, ismét összegyűjtötte a babilóniakat, és kivezette őket, Dareiosz katonái közül pedig lemészárolta azt a bizonyos kétezret. Mikor ezt a tettét is látták a babilóniak, minden ajakról csak Zópürosz dicsérete hangzott. Ő pedig megint csak kivárta a kiszabott időt, ki-

vezette őket a megjelölt helyre, körülvette a négyezer harcost, és azokat is lemészárolta. Mikor azonban a megállapodás szerint Dareiosz minden irányból rohamot indított a falak ellen, akkor Zópürosz csele napvilágra került. A babilóniak a falakra hágtak, úgy védekeztek Dareiosz rájuk rontó serege ellen, Zópürosz pedig közben az úgynevezett kisszioszi és béloszi kapukat sarkig tárva, bebocsátotta a perzsákat a falak közé. Néhány babilóni látta, hogy mit csinál, és ezek Zeusz Bélosz szentélyébe menekültek, akik pedig nem látták, helyükön maradtak, amíg csak észre nem vették ők is, hogy elárulták őket.

Így foglalták el másodszor is Babilónt. Dareiosz, miután legyőzte a babilóniakat, először is lerontotta a falakat, és a kapukat mind kidöntötte - mert mikor Kürosz vette be Babilónt, mindkettőt elmulasztotta -, azután főleg a főemberek közül kiválasztott körülbelül háromezret, s karóba húzatta őket; a többi babilóninak pedig megengedte, hogy a városban maradjanak. Dareiosz arra is gondolt előre, hogy a babilóniaknak asszonyaik legyenek, s így utódokat hagyjanak maguk után, hiszen a sajátjaikat, ahogy korábban már említettük, megfojtották a babilóniak, hogy kíméljék az élelmet. Megparancsolta hát a környéken lakó népeknek, hogy hozzanak nőket Babilónba, mindegyik annyit, ahányat kirótt rájuk, úgy, hogy ötvenezer lett az összehordott nők száma. Ezekből az asszonyokból származtak a mai babilóniak.

Zópürosz tettét a perzsák közül senki sem szárnyalta túl Dareiosz szemében, sem előtte, sem utána, hacsaknem maga Kürosz - mert övele egy perzsa sem merészelte magát összemérni. Azt beszélik, hogy Dareiosz gyakran emlegette: jobb szeretné, ha Zópürosz sértetlen maradt volna, semhogy még húsz Babilónja legyen a meglévő egy mellett. Nagyon sokra tartotta őt, évente ajándékokat adott neki, olyanokat, melyek a perzsák szemében a legértékesebbek, és Babilón adófizetési kötelezettség nélkül haláláig az övé lehetett.

A THERMOPÜLAI CSATA

VII. könyv, 199-228. és 238. fejezetek

Trakhisz városa a Melász folyótól öt sztadionra fekszik. Errefelé legszélesebb a térség a hegyek és a tenger között: 22 000 plethron éppen ott, ahol Trakhiszt alapították. A trakhiszi területet körülzáró hegységben van egy szakadék, ezen át folyik a hegy lábánál az Aszóposz. Van erre egy kisebb folyócska is, a Phoinix, amely az Aszóposztól délre folyik, s ahol kiér a hegyek közül, az Aszóposzba torkollik. A Phoinix környékén a legkeskenyebb a terület, csak egy kocsút épült rajta. Ettől a Phoinixtól 15 sztadionra fekszik Thermopülai. A Phoinix folyó és Thermopülai között van egy falu, Anthélé, mellette folyik el az Aszóposz, mielőtt a tengerbe ömlik. Széles térség terül el körülötte, itt épült Démétér Amphiktüonisz szentélye, itt vannak az amphiktüonok székei és magának Amphiktüónnak a temploma is.

Xerxész király Maliszban, Trakhisz vidékén táborozott, a görögök pedig a szorosban. Ezt a szorost a görögök általában Thermopülainak nevezik, a bennszülöttek és a környéken lakók Pülainak. Ezen a területen táborozott hát a két fél: egyikük hatalma észak felé, egészen Trakhiszig, a másiké dél felé, a szárazföld irányában terjedt. Azok a görögök, akik itt a perzsákat várták, a következők voltak. Háromszáz spártai, ezer tegeai és mantineiai, fele-fele arányban, az arkádiai Orkhomenoszból százhuszan, Árkádia más részeiből ezerennyien voltak tehát összesen az arkádiaiak. Korinthoszból négyszázan, Phleiuszból kétszázan, Mükénéből nyolcvanan - ezek jöttek tehát a Peloponnészoszról. Boiótiából és Theszpiából hétszázan, míg Thébaiból négyszázan voltak. Ezekon kívül még felszólításra eljöttek az opuszi lokrisziak, teljes hadi erejükkel, és ezer phókiszi. Ezeket a görögök már innen hívták segítségül, megüzelve követeikkel, hogy ők csak előfutárok, a többi szövetségest mindennap várják, és hogy a tengert az athéniek, az aiginaiak és a flotta többi tagja őrzi, s így semmi baj nem

fenyegeti őket; mert nem isten az, aki Hellász ellen indul, hanem ember, s nincs és nem is lesz olyan halandó, akit egész életében nem ért volna rossz, s a legnagyobb bajok éppen a legnagyobbakat érik. Úgy kell tehát lennie, hogy ennek a támadónak is, minthogy halandó, egyszer visszájára forduljon a dicsősége. Azok meg ennek hallatára Trakhiszba jöttek, hogy segítsék őket.

Több hadvezér is volt ebben a seregben, városonként egy, de aki a legnagyobb köztiszteletnek örvendett, és az egész hadseregnek parancsolt, az egy lakedaimóni ember, Anaxandridész fia, Leónidász volt. Véletlen folytán lett király Spártában. Volt neki két idősebb bátyja, Kleomenész és Dórieusz, és így nem is álmódott a királyságról. Kleomenész azonban fiúgyermek nélkül halt meg, és mivel Dórieusz sem volt már az élők sorában - időközben ő is meghalt Szicíliában -, Leónidászra szállt a királyság -, már csak azért is, mert idősebb volt Kleombrotosznál, Anaxandridész legkisebb fiánál, s amellet Kleomenész leánya volt a felesége. Ő ment hát Thermopülaihoz, maga mellé választva a szokásos háromszáz embert, mégpedig olyanokat, akiknek gyermekeik voltak. Magával vitt ezenfelül thébiaiakat is (ezeknek a számát már az előbb említettem), akiknek vezére Eurümakhosz fia, Leontiadész volt. Hogy Leónidász miért éppen ezeket a görögöket vette maga mellé, ennek megvolt az oka, ti. erősen gyanakodott, hogy a médekhez húznak. Harcba szólította tehát őket, mert tudni akarta, vajon küldenek-e neki katonákat, vagy nyíltan megtagadják a görögökkel való szövetkezést. Azok végül is meggondolták magukat és küldtek.

A spártaiak tehát először Leónidász embereit indították útnak, hogy őket látva, a több szövetséges is hadba vonuljon, és ne álljanak át a médekhez, ha azt hallják, hogy éppen ők késlekednek.

Azután úgy tervezték, hogy mivel a Karneia küszöbön állt, az ünnepek után indulnak meg szaporán immár teljes létszámmal a segédcsapatok. A többi szövetséges is hasonlóan akart cselekedni, mert ezekkel az eseményekkel éppen egybe esett az olümpiász. Arra senki sem gondolt, hogy a thermopülai csata olyan gyorsan el fog dőlni, s ezért küldtek előfutárokat. A szövetségesek tehát így gondolkoztak. A Thermopülainál álló görögök viszont, minthogy a perzsák közeledtek a szoroshoz, megrémültek és visszavonulásról kezdtek tanácskozni. A peloponnészosziak amellet kardoskodtak, hogy menjenek le a Peloponnészoszra, és őrizzék az Iszthmoszt. Leónidász azonban, a phókisziak és lokrisziak heves tiltakozása ellenére, amellet döntött, hogy maradjanak ott, küldjenek követeket a városokba, s kérjenek tőlük segítséget, mert ahhoz, hogy visszaverjék a méd sereget, kevesen vannak.

Míg ők erről tanácskoztak, Xerxész lovas kémét küldött hozzájuk, hogy lássa, mennyien vannak, és mit csinálnak. Még Thesszaliában hallotta ugyanis, hogy összegyűlt itt egy csekély számú sereg, a vezetők lakedaimóniak, és köztük van Leonidász a Hérakleidák nemzetségéből. Amikor a lovas odavágtatott a táborhoz, széjjelnézett, de nem látta az egész hadsereget, mert azokat, akik a falon belül álltak - melyet maguk emeltek és őriztek állhatatosan -, nem pillanthatta meg, viszont a kívül levőket, akiknek fegyverei a fal előtt heverték, jól megfigyelte. Ekkor éppen a lakedaimóniak álltak kívül. Látta tehát, hogy a férfiak egy része testgyakorlatokat végez, mások pedig fészülködnek. Elbámult e látványon, és számba vette tömegüket. Mikor aztán mindent pontosan megfigyelt, háborítatlanul visszavágtatott, mert senki sem vette üldözőbe, egyáltalán tudomást sem vettek róla. Visszatérve elbeszélte Xerxésznek mindazt, amit látott. Xerxész csak hallgatta, de sehogy sem tudta megérteni, hogy ők ezzel pusztulásra és erőszakos pusztításra készülődnek, hanem úgy tűnt neki, hogy nevetséges módon viselkednek. Elküldetett hát Démaratoszért, Arisztón fiáért, aki a táborban volt. Mikor megérkezett, Xerxész kérdezősködött nála mindezekről, mert meg akarta érteni a spártaiak magatartását. Ő meg így szól:

- Már korábban is kifaggattál egyszer engem ezekről az emberekről, mikor megrohantuk Hellászt, de szavaimon csak neveltél, pedig én láttam, hogy éppen így alakulnak majd ezek a dolgok. Mert az a legfőbb törekvésem, királyom, hogy feltárjam előtted az igazságot. Hallgass meg hát most is. Ezek az emberek idejöttek, hogy velünk a szorosért megvívjanak, és erre készülnek fel most. Ugyanis ez a szokás járja közöttük: mikor tudják, hogy életüket teszik majd kockára, feldíszítik a fejüket. Tudd meg hát, hogy ha ezeket és Spártában maradt társaikat sikerül megfutamítanod, nem lesz emberi nemzetség, mely megállna előtted, királyom, mert most Hellász legnagyobb királysága és a legderekabb férfiak ellen fordulsz.

Xerxész hitetlenkedve fogadta Démaratosz szavait, és megkérdezte tőle, hogy ha ilyen kevesen vannak, hogyan akarnak az ő hadseregével harcba szállni.

- Ó, királyom - felelte az -, úgy bánhatsz el velem, mint valami csalóval, ha nem úgy alakulnak majd a dolgok, ahogy én mondom!

Ez a beszéd nem győzte meg Xerxészt. Hagyta előbb, hogy négy nap elteljék, folyvást remélve, hogy majd megfutamodnak, de az ötödiken, mikor csak nem tágitottak, hanem - ahogy neki tűnt - szemtelenségükben és ostobaságukban - maradtak, nagyon megharagudott, s médeket és kissziaiakat küldött rájuk, megparancsolva, hogy a görögöket elevenen fogják el, és vezessék a színe elé. Mikor aztán a médek megrohanták a görögöket, sokan elestek, majd helyükbe mások termettek, de nem nyomulhattak előre, bár nagy veszteségeket szenvedtek. Megmutatták így minden emberfiának, és nem utolsósorban a királynak, hogy sok ugyan az ember, de kevés köztük a férfi.

A csata egész nap tartott. A médek súlyos vereséget szenvedtek s megfutamodtak. Ekkor Hüdarnész vezetésével azok a perzsák léptek a helyükre, akiket a király halhatatlanoknak nevezett. Azt remélték, hogy ők majd könnyen elbánnak a görögökkel. Mikor azonban össze-csaptak velük, ők se vitték többre a méd csapatnál, ugyanúgy jártak, minthogy szűk helyen harcoltak, és rövidebbek voltak a lándzsáik, mint a görögökéi, és így nem tudták kihasználni számbeli fölényüket. A spártaiak viszont elismerésre méltóan küzdöttek, sok mindenben megmutatva, hogy ellenfeleiket messze felülmúlják vitézségben. Különösen akkor lett ez nyilvánvalóvá, mikor hátat fordítottak, színleg seregestül futásnak eredtek, a barbárok pedig, látva a megfutamodókat, ordítva, nagy lármával utánuk vetették magukat - ők meg, mikor beérték őket, megfordultak, hogy szembe kapják a barbárokat, és ily módon halomra gyilkolják a perzsákat. Eközben persze a spártaiak közül is elesett jó néhány.

Miután így a perzsák, bár csapatonkénti és közös rohamozással is próbálkoztak, nem jutottak előbbre a szoros meghódításában, visszavonultak. Mondják, hogy a támadások során a király, aki trónusáról nézte az egészet, háromszor is felszökött ültéből, olyan félelem fogta el a sereg miatt.

Aznap tehát így alakult a harc, ám a barbárok a következő napon sem küzdöttek jobban. A görögök kevesen voltak, és ők, azt remélve, hogy a sebektől elgyengülve nem tudnak majd ellenállni, megütköztek velük. A görögök azonban fegyvernemek és nemzetségek szerint voltak elrendezve, és felváltva harcoltak, kivéve a phókisziakat, mert ezeket a hegyhez állították, a gyalogösvény őrizetére. Mikor a barbárok tapasztalták, hogy az előző naphoz képest semmi sem változott, visszavonultak.

Tanácsstalan volt a király, mihez fogjon ebben a helyzetben, de ekkor Ephialtész, Eurüdemosz fia jelentkezett nála kihallgatásra. Arra számítva, hogy a királytól valami nagy jutalmat fog érte kapni, felfedte előtte, hogy van egy ösvény, mely a hegyen át a Thermopülaihoz vezet - s így a pusztulásba vitte az ott állomásozó görögöket. Utóbb, félve a spártaiaktól, Thesszaliába menekült, a Pülaiára összegyűlő pülagoroszok pedig kihirdették, hogy pénzjutalmat kap, aki elfogja a menekülőt. Idő múltával aztán, hogy visszatért Antikürába, Athénadész, egy

trakhiszi ember kezétől halt meg. Ez az Athénadész ugyan más okból ölte meg Ephialtészt, melyet majd a későbbiek során mondok meg, de azért tettét nem becsülték kevésbé a spártaiak.

Ephialtészt tehát így, ilyen előzmények után halt meg. Van egy másik, sokat emlegetett monda is, mely szerint Onétész, Phanagorász fia, egy karüsztoszi ember, és az antikürai Korüdallosz voltak azok, akik az említett szavakat a király előtt elmondták, és a hegyen át vezető utat megmutatták a perzsáknak, de ez a változat szerintem nem megbízható. Dönteni egyrészt annak alapján lehet, hogy a görögök pülagoroszai nem Onétész és Korüdallosz fejére tűztek ki pénzjutalmat, hanem a trakhiszi Ephialtészéra, és ők mindenesetre a legjobban lehettek értesülve, másrészt, mert tudjuk, hogy Ephialtészt éppen emiatt menekült el. Mert bár nem volt maliszi, tudhatott volna Onétész is erről az ösvényről, ha ismerős lett volna ezen a területen - azonban Ephialtészt az, aki a hegyen át vezető ösvényt felfedte, bűnösnek őt nevezem hát meg.

Xerxésznek tetszett az a terv, melynek végrehajtását Ephialtészt megígérte, s nagy örömeiben tüstént útnak indította Hüdarnészt és embereit. Fáklyagyújtáskor özönlöttek ki a táborból. Ezt az ösvényt annak idején elsőnek a malisziak fedezték fel, és rögtön elvezették rajta a thesszaliakat a phókisziak ellen, amikor ezek fallal zárták el a szorost, hogy megvédjék magukat a támadástól. Azóta azonban minden arra vall, hogy a malisziak nem használták többé. Az ösvény maga a szakadékon át folyó Aszóposztól indul ki, neve is egyezik az Anopaia hegy nevével. Ez az Anopaia tehát végighúzódik a hegygerincen, és Alpénosznál (a malisziak felől jövet ez az első lokriszi város), az úgynevezett Melampügosz sziklánál, a kerkopszok tanyájánál összeszűkülve ér véget. Ezen az ösvényen vonultak hát egész éjszaka a perzsák, miután átkeltek az Aszóposzon, jobbra tőlük az Oita hegységgel, balra meg a trakhiszi hegyekkel. Pirkadt, mikor felértek a hegyre. Itt állt őrt, ahogy már mondtam, a phókisziak ezernyi nehéz lovas katonája, hazájuk védelmében, az ösvényt őrizve. A szoros alsó szakaszát azok őrizték, akiket említettem, a hegyi ösvénynél pedig, Leonidásznak tett ígéretükhöz híven, a phókiszi önkéntesek álltak.

A phókisziak a következőképpen vették észre a perzsák jövetelét. Amíg azok felfelé tartottak, a sűrű tölgyerdővel borított hegyoldalban nem láthatták meg őket, de mivel éppen szélcsend volt, nagy zörgés, ropogás támadt a léptek nyomán a lehullott avarban. A phókisziak ekkor tüstént felugrottak, de alig kapkodták magukra fegyvereiket, a barbárok máris ott termettek. Mikor megpillantották a fegyvert ragadó embereket, egyik bámulatból a másikba estek, mert azt gondolták, hogy egy szál ellenséget sem találnak itt, s most egy egész hadseregbe botlottak. Hüdarnész ekkor megrettent, hogy hátha éppen a spártaiak, és megkérdezte Ephialtészt, hogy miféle sereg ez. Mikor pontosan megtudott mindent, csatasorba állította a perzsákat. Sűrű és heves nyílzáport zúdítottak a phókisziakra, mire azok felmenekültek a hegycsúcsra, mert azt gondolták, hogy a perzsák egyenesen ellenük vonultak fel, és felkészültek utolsó órájukra. Ilyen gondolatok jártak a fejükben. Ephialtészt és Hüdarnészt perzsái azonban nem törődtek többé a phókisziakkal, hanem sebtiben leereszkedtek a hegyről.

A Thermopülainál állomásozó görögöknél ezalatt Megisztiász, a jós, beletekintett az áldozati állat belsejébe, és kijelentette, hogy másnap a napkeltevel együtt haláluk is elkövetkezik. - Közvetlenül ezután perzsa katonaszökevények érkeztek hozzájuk, és hírül hozták, hogy az ellenség megkerülte a hegyet. Éjszaka volt még, mikor megkapták a hírt, a harmadik figyelmeztetés pedig már világos nappal érkezett, mikor az örök lerohantak a hegycsúcsokról. Tanácskozni kezdtek ekkor a görögök, s csakhamar két vélemény alakult ki. Az egyik fél nem akarta, hogy elhagyják állásukat, a többiek pedig ellene szóltak. Így végül is meghasonlottak egymással. Az egyik csoport eltávozott, és szétszóródva a városokban, ki-ki hazafelé igyekezett, a másik fél pedig felkészült rá, hogy Leónidász mellett kitartson. Azt is beszéltek, hogy maga Leónidász küldte el amazokat, hogy megóvják őket a pusztulástól. Hozzá és a vele lévő spártaiakhoz viszont nem lett volna méltó cserbenhagyni azt az állást, melynek védel-

mére annak idején vállalkoztak. Ez az én véleményem is. Leónidász tehát, mikor látta, hogy szövetségesei nem olyan elszántak, és vonakodnak attól, hogy megosszák velük a veszélyt, szélnek eresztette őket. Magára nézve azonban nem tartotta volna szép dolognak az elvonulást, ott maradt tehát, és ezáltal nagy hírnevet szerzett magának, és Spárta méltóságán nem esett csorba. Mert még a háború legelején kérdést intéztek a spártaiak a Püthiához, a harc kimenetele felől, és azt a választ kapták, hogy vagy Lakedaimónt dúlják majd fel a barbárok, vagy királyuk pusztul el. A Püthia ezt a jóslatot hexameterekben mondta:

*Hozzátok szólok most, tágas Spárta lakói.
Vagy perzsák dúlnak majd nagyvárú városokban,
vagy marad épen a fal, hanem akkor gyász ül a népre;
Héraklész sarját, a királyt pusztítja a vész el.
Őt nem győzi erővel sem bika, sem vad oroszlán
párharcban, mert duzzad a test Zeus-adta erőtől.
Nem tágit hát, míg ez az egyik baj be nem áll majd.*

Erre gondolhatt Leónidász, és alighanem inkább azért küldte haza a szövetségeseket, hogy a dicsőség egyedül a spártaiaké legyen. Nem valószínű, hogy szóváltás lett volna közöttük, és emiatt széledtek volna szét. Erre vonatkozólag elég nyomós bizonyítékot hozhatok fel, ugyanis biztosan tudom, hogy az akarianai Megisztiaszt, a jóst, akinek ősapja, mint mondják, Melampusz volt, és aki a sereget követve, megjósolta az áldozati állatokból a rájuk váró jövődőt, ezt a Megisztiaszt tehát Leónidász küldte el, nehogy velük együtt pusztuljon. Ő azonban, még ha küldték is, nem tágitott tőlük, csak a sereggel tartó fiát bocsátotta el, mert egyszülöttje volt. A szélnek eresztett szövetségeseik tehát engedelmeskedtek, és útra keltek, csak a theszpiaibeliak és a thébaiak maradtak a spártaiakkal. A thébaiak kénytelen-kelletlen, akarattuk ellenére maradtak ott, mert Leónidász túszként tartotta őket vissza, a theszpiaibeliak viszont szabad akarattukból, és kijelentették, hogy nem fogják cserbenhagyni Leónidászt és társait. Ott is maradtak hát, és velük együtt haltak meg. Vezérük Diadromész fia, Démophilosz volt.

Xerxész, miután napkeltekor áldozatot mutatott be, megvárta azt az időpontot, amikor nálunk az agora rendesen benépesedik, majd megindította a támadást. Így tanácsolta ezt Ephialtész, mert a hegyről gyorsabb a lejtővel, mivel sokkal rövidebb a távolság, mint a megkerülés és a felmászás. Xerxész barbárai támadásba lendültek tehát, Leónidász görögjei pedig, akik már a halál mezsgyéjén jártak, a szoros szélesebb részére vonultak ki, távolabbra, mint eddig bármikor. Az előző napokban a falat őrizték, és onnan kitörve, csak a szűkebb területen harcoltak. Most tehát a tágas részen csaptak össze, és a barbárok tömegesen hullottak. A barbárok vezérei katonáik mögött álltak, és korbáccsal hajtották őket előre. Sokan közülük a tengerbe zuhantak és ott veszttek, de még többet elevenen eltapostak a többiek. A haldoklókra ügyet sem vetettek. Mikor a görögök megtudták, hogy biztos halál vár rájuk, mivel az ellenség megkerülte a hegyet, összeszedve minden erejüket, halált megvetve, féktelen dühvel vetették magukat a barbárokra. Legtöbbjüknek már csak kettétört lándzsa volt a kezében, mások karddal kaszabolták a perzsákat. Leónidász is ebben a küzdelemben esett el - kiváló ember volt -, és vele együtt sok neves és névtelen spártai. Én azonban megtudtam mind a háromszáz katona nevét, mert méltók voltak erre. A perzsák közül is sokan elestek, nevezetes emberek is, köztük Dareiosz két fia, Abrokomész és Hüperanthész, akiket Artanész leánya, Phrataguné szült Dareiosznak. Ez az Artanész Dareiosz király testvére volt, Hüsztaszpész fia és Arszamész unokája, aki mikor leányát Dareioszhoz adta feleségül, vele adta egész vagyonát is, minthogy egyetlen gyermeke volt. Xerxésznek tehát két testvére esett el ebben a harcban.

Leónidász teteméért nagy versengés támadt a perzsák és a lakedaimóniak között, végül a görögök vitézségükkel megszerezték, miközben négyszer megfutamtították az ellenséget. Ez

még Ephialtész embereinek megérkezése előtt történt. Mikor a görögök megtudták, hogy ezek jönnek, más fordulatot vett a csata, ugyanis visszavonultak a szűkebb részre, és elhagyva a falat, a dombra húzódtak. Itt gyűltek össze valamennyien, kivéve a thébiaiakat. Ez a domb a bejárónál van, ahol most a Leónidász emlékét őrző oroszlán áll. Ezen a helyen árasztották el a barbár nyilak a karddal - már akinek még volt - és kézzel-foggal védekező görögöket. Az ellenség egy része előlről rohanta meg őket, miután lerombolták a védőfalat, mások meg kört alkotva, minden irányból megrohmozták őket.

Ilyen derék emberek voltak a spártaiak és a theszpiaibeliek. Mégis van ezek között egy, akit a legkiválóbbnak tartanak, a spártai Diénekész. Az ő nevéhez fűződik az a mondás, melyet a médekkel való összecsapás előtt mondott, mikor az egyik trakhiszitől megtudta, hogy ha a barbárok nekieresztk nyilaikat, tömegüktől elsötétedik a nap. Diénekész nem ütközött meg ezen a beszéden, nem döbbsentette meg a médek sokasága, és kijelentette, hogy trakhiszi vendégbarátja nagyon jó hírt közölt vele, mert ha a médek eltakarják a napot, legalább árnyékban harcolnak majd ellenük, nem pedig a tűző napon. Diénekészről úgy tartják, hogy más efféle emlékezetes szavakat is hátrahagyott. Őutána két lakédaimóni testvér következett a vitéségben, Orsziphantosz fiai, Alpheosz és Marón. A theszpiaibeliek közül leginkább Harmatidész fia, Dithürambosz vált ki.

A halottakat ott temették el, ahol elestek. Dicsőségüket, azokkal együtt, akik még akkor pusztultak el, mielőtt Leónidász elbocsátotta volna a szövetségeseket, egy kőbe vésett epigramma hirdeti, mely így hangzik:

*Háromszázszor tízezer ellenség sora küzdött
itt - s Peloponnészosz négyszer ezernyi fia.*

Ez mindannyiukra vonatkozik, külön a spártaiakra pedig a következő:

*Itt fekszünk. Vándor, vidd hírül a spártaiaknak,
megcselekedtük, amit megkövetelt a haza.*

A lakédaimóniakra tehát ez áll, a jósra meg emez:

*Itt eme sír a Megisztiászé. Szperkheioszon átkelt
médek vad csapata mészárolta le őt.
Jós szeme bár már látta halálát, nem futamodva
elszántan menetelt Spárta vezére nyomán.*

A feliratokat, kivéve a jósét és a sztéléket, az amphiktüonok emelték. Megisztiász jósét Leoprepész fia, Szimonidész vésette barátja emlékezetére. Így küzdöttek tehát a hellének Thermopülainál.

Xerxész, utóbb megtudva, hogy Leónidász volt a spártaiak királya és hadvezére, megparancsolta, hogy vágják le a fejét, és testét feszítsék keresztre. Sok más bizonyítékom mellett ez az eset különösen mutatja, hogy Xerxész király Leónidászt mindenkinél jobban gyűlölte, amíg élt, különben holttestét sem gyalázta volna meg ennyire. Azok az emberek ugyanis, akiket én ismerek, mind arról tanúskodnak, hogy a perzsák máskülönben a derék embereket nagyra becsülik a harcban. Azok, akiknek Xerxész ezt az utasítást kiadta, eleget tettek a parancsnak.

THUKÜDIDÉSZ

PERIKLÉSZ BESZÉDE A HÁBORÚ ELSŐ ÉVÉBEN ELESETT ATHÉNIEK TEMETÉSÉN

II. könyv. 35-46. fejezet

„A legtöbben, akik itt előttem beszédet tartottak, dicsérték azt, aki temetési szokásainkat ezzel a beszéddel gyarapította, mert szép dolog az, hogy ilyent tartsanak a háborúban elesettek sírjánál. Én magam elégnék tartottam volna, ha olyan férfiaknak, akik tettel bizonyították be derekasságukat, tettel adnók meg a tisztességet; olyan tettekkel, mint amilyen ez a városunktól rendezett temetés is, amelyet most láttok. Így nem függene sok ember derekasságának megítélése egyetlenegynek jó vagy rossz szónoki tehetségétől. Mert nehéz a helyes mértéket megtartani a beszédben ott, ahol alig lehet a hallgatók közül kinek-kinek az igazságáról való véleményét szilárdan megerősíteni. A történetekkel ismerős és jóindulatú hallgató ugyanis könnyen kevesellni fogja a hallottakat ahhoz képest, amit várt, és amiről tudott; a kevésbé beavatott meg éppen túlzottnak tartja majd őket, irigységből, mert olyasmiről hall, ami az ő emberi képességeit meghaladja. Mert csak addig elviselhető a másokról hallott dicséret, ameddig ki-ki úgy érzi, hogy maga is képes megtenni azt, amiről hallott; ami ezen túlmegegy, azt nem hiszik el, már csak irigységből sem. De minthogy őseink így látták jónak, nekem is meg kell kísérelnem, a szokáshoz híven, hogy - amennyire lehet - mindnyájatok várakozása és érzései szerint beszéljek.

Őseinkkel fogom kezdeni, mert méltányos és illő, hogy ilyen alkalommal megadjuk nekik az emlékezésnek ezt a tisztességét. Ők soha el nem hagyták ezt a földet, s az egymást váltó nemzedékek vitézségükkel szabadon őrizték meg mind a mai napig. Méltók a dicséretre ők is, de még inkább a mi atyáink. Mert ahhoz, amit kaptak, nem kis fáradsággal azt a birodalmat szerezve, amelyen uralkodunk, ezt is örökül hagyták nekünk, a mostaniaknak. De a legtöbbször mi magunk, a most élők gyarapítottuk, főként érett férfikorunkban. Mindennel fölszereltük városunkat, amely így háborúban és békében a legkevésbé szorul másokra. Ami a haditetteket illeti, amelyekkel mindezeket megszereztük, vagy azt az eltökéltséget, amellyel mi magunk vagy atyáink a barbároktól vagy görögöktől ellenünk intézett támadásokat visszaverték, ezekről nem akarok hosszasan beszélni, hiszen jól ismertek előttetek. De hogy milyen magatartással jutottunk el ide, és hogy milyen a mi alkotmányunk és életmódunk, amelynek révén nagyra lett birodalmunk, legegyszerűbben ezt akarom kifejezni, s azután térek majd az ő dicséretükre. Úgy hiszem, nagyon is helyénvaló a mostani alkalomból ezekről beszélni, és mindnyájatoknak, akik itt összegyűltetek, athéni polgároknak és idegeneknek, egyaránt hasznos lesz a meghallgatásuk.

Olyan alkotmánnyal élünk ugyanis, amely nem igazodik szomszédaink törvényei után, s inkább mi magunk szolgálunk például, mintsem hogy utánoznánk másokat. A neve pedig, mivel nem kevesekre, hanem a többségre támaszkodik: demokrácia. Törvényeink szerint a személyes ügyeket tekintve mindenki egyenjogú, de ami a megbecsülést illeti, hogy a közösség előtt kinek miben van jó híre, itt nem a társadalmi helyzet, hanem a kiválóság ér többet, és ha valaki olyasmire képes, ami a város javára van, szegény sorsa és így jelentéktelen társadalmi rangja nem áll útjában. A szabadság szellemében intézzük közügyeinket, és mindennapi tevékenységeink során nem válunk gyanakvókká egymással szemben, nem haragudva meg szomszédunkra, ha egyszer a maga kedve szerint cselekszik, és nem vetve rá szemrehányó tekintetet, ami, bár nem büntetés, mégis rosszul esik neki. Ilyen nyíltszívűek vagyunk a magunk közötti érintkezésben, azt azonban, amit az állam parancsolt, elsősorban tiszteletből, nem merjük áthágni, engedelmeskedve azoknak, akik éppen az élén állnak, és a törvényeknek,

különösképpen azoknak, amelyek az igazságtalansággal sújtottakat védik, és azoknak, amelyek bár íratlanok, megsértésüket mindenki gyalázatnak tekinti.

A fáradalmak után sokféle felfrissülést nyújtunk szellemünknek, bevezetve a versenyjátékokat és az egész éven át tartó áldozatok intézményét, s otthoni életünket is szép szokásokkal díszítve, amelyeknek mindennapos öröme elúzi gondjainkat. Városunk nagysága folytán az egész földről minden ideözönlik, és úgy vagyunk vele, hogy az itt termő javakat semmivel sem élvezzük otthonosabban, mint a más népekéit.

A hadügyek intézésében is különbözünk azoktól, akik szemben állnak velünk, és pedig a következőkben. Városunk mindenki előtt egyaránt nyitva áll, és nem fordul elő, hogy az idegenek kiutasításával bárkit is elzárjunk valaminek a megismerésétől vagy megismerésétől, ami, ha nem rejtjük el, talán hasznára lehet valamelyik ellenségünknek. Mert nem annyira a fölkészülésben vagy a hadicselekedben bízunk, mint abban, ami csak rajtunk áll: a tette kész lélekben.

Ugyanígy, ami a nevelést illeti, ellenfeleink már ifjúkoruktól fáradságos gyakorlatokkal törek-szenek a férfias keménységre, mi pedig, bár életmódunk szabadabb, semmivel sem vagyunk kevésbé eltökéltek, mikor ugyanolyan veszedelmekkel kell szembeszállnunk. Bizonyítja ezt, hogy a spártaiak sohasem egyedül, hanem mindig valamennyi szövetségesükkel együtt vezet-nek háborút a mi földünk ellen, mi viszont, ha valamelyik szomszédunk földjére támadunk, idegen területen és az otthonukat védelmezők felett magunkban csaknem mindig könnyű győzelmet aratunk. Egyesült haderónkkal még egyetlen ellenségünk sem találkozott - mert a hajóhadunkra sem szűnünk meg gondot fordítani, szárazföldi hadseregünket pedig sokfelé kell szétküldenünk. Ha azután seregünk egy kis részével összetalálkoznak, és néhány embe-rünket legyőzik, azzal dicsekszenek, hogy valamennyiünket leverték, míg ha alulmaradnak, azt mondják, hogy az egész hadseregünktől szenvedtek vereséget. És ha mi inkább gondtalan-sággal, mint fáradságos gyakorlatokkal készülünk a megpróbáltatásokra, és sokkal inkább természetes, mint törvényektől parancsolt bátorsággal, ebből csak előnyünk származik: hogy nem szenvedjük el előre a jövődő fáradalmakat; mikor azonban előttünk állnak, nem mutat-koznak kevésbé elszántaknak azoknál, akik folytonos fáradságban élnek. Ebben is csodálatot érdemel tehát a mi városunk - és még sok másban is.

Mert szeretjük a szépet - mértékletességgel, és szeretjük a bölcsességet - elpuhultság nélkül. A gazdagságot inkább idejénvaló tettek végrehajtására használjuk, mint semmittevő nagyzo-lásra. A szegénység megvallását nem tartjuk szégyennek, sokkal szégyenletesebbnek azt, ha valaki nem igyekszik munkájával kikerülni belőle. Egyformán gondunk van a házuk és az állam ügyeire, és bármilyen mesterséget üzzön is valaki közülünk, jól tájékozott a közügyek-ben. Mert mi vagyunk az egyetlenek, akik azokat, akik ezektől távol tartják magukat, nem visszavonultaknak tartjuk, hanem egyenesen semmirekellőknek, és mi magunk döntjük el vagy fontoljuk meg helyesen ügyeinket, azt tartva, hogy a szavak nem ártanak a tetteknek, az már inkább, ha - mielőtt hozzákezdenénk - nem tisztázzuk előbb okos beszéddel, hogy mit kell cselekednünk. Mert kiváltképpen jellemző tulajdonságunk az is, hogy mi, akik a legbát-rabbak vagyunk a cselekvésben, meg is fontoljuk azt, amihez hozzáfogunk, míg másokat a tudatlanság tesz vakmerőkké, a megfontolás viszont tétovázókká. Joggal tarthatjuk a legszilár-dabb lelkűeknek azokat, akik világosan tudják, mi a rettenetes, és mi az édes, és mégsem térnek ki a veszedelmek elől.

Ami a nemes magatartást illeti, itt is szemben állunk a legtöbbséggel, mert jótétemények nyúj-tásával, nem pedig elfogadásával szerezzük barátainkat. Márpedig szilárdabb a szívességet tevő barátsága, mert igyekszik azt, akinek adta, jóindulatával továbbra is lekötelezni; inga-tagabb a lekötelezetté, mert tudja, hogy nem szívességből, hanem kötelességből, viszonzásul tanúsít nemes magatartást. Mi vagyunk az egyetlenek, akik nem azt latolgatva, hogy mi

hasznunk lesz belőle, hanem nagylelkűségtől vezetve, szabad akaratunkból és minden hátsó gondolat nélkül segítünk másokat.

Összefoglalva, egész városunkról elmondhatom, hogy Görögország nevelő iskolája, és úgy tűnik nekem, hogy minden egyes polgárunk a legsokoldalúbban, telve kedvességgel és élelmes-séggel, egyesíti magában mindazt, ami csak szükséges. Hogy pedig ez nem pusztán a mostani alkalomhoz illő szóvirág, hanem a tények igazsága, azt mutatja a város hatalma, amelyet ezekkel a tulajdonságokkal szereztünk. Mert a mostaniak közül ez az egyetlen állam, amely, ha próbára kerül a sor, jobbnak bizonyul a hírénel, az egyetlen, amelynek ellene támadó ellenségei nem méltatlankodnak, hogy miféle emberektől szenvednek sérelmet, és alattvalóit sem becsmérelhetik, hogy arra méltatlanok uralkodnak felettük. Nagy bizonyosságokkal tanúsít-hatjuk tehát hatalmunkat, amelyet a most élők és az eljövendők egyaránt megcsodálnak. Még egy Homéroszra sincs szükségünk, hogy dicsőségünket énekelje, sem másra, aki költeménye szavaival pillanatnyilag gyönyörködtet, de a történeésekről való elképzeléseit a valóság meg-cáfolja. Hiszen valamennyi tengert és szárazföldet arra kényszerítettük bátorságunkkal, hogy megnyílják számunkra, keménységünknek örök emlékjeleivel népesítve be minden vidéket.

Ilyen az a város, amelyért derekasan harcolva ezek a férfiak meghaltak, mert nem akarták, hogy elvegyék tőlük; illő, hogy az életben maradottak közül is mindenki vállalja érte a küz-delmet. Ezért is beszéltem ilyen hosszasan az államról, megmutatva azt, hogy mi egészen másért harcolunk, mint azok, akiknek semmi ilyesmijük nincs, egyszersmind azt is világos bizonyosságokkal mutatva meg, miben áll azoknak a dicsősége, akiknek a sírja felett most be-szélek. Dicséretük legnagyobb részét már el is mondtam. Mert amiben városunkat magasz-taltam, mindazzal az ő és a hozzájuk hasonlók derekassága díszítette fel, és nem sokan vannak a görögök közül, akiknek tettei ennyire felérnének a szavakkal, amelyeket róluk ejtenek. Úgy tűnik nekem, hogy az olyan halál, mint most az övék, világosan mutatja meg a férfias derekasságot, első bizonyága és végső megpecsételése annak. Mert még azoknál is, akik egyébként nem voltak éppen a legkiválóbbak, méltányos, hogy a háborúban hazájukért való férfias helytállásuk alapján ítéljük meg őket, hiszen a rosszat jóval feledtetve, többet használ-tak a köznek, mint amennyit régebben magáncselekedeteikkel ártottak. Egy sem volt közülük, aki gazdagsága jövőendő élvezését többre tartva, tévovázónak bizonyult volna, sem olyan, aki a szegényeknek attól a reményétől hajtva, hogy egyszer még megmenekülve tőle gazdaggá lehet, igyekezett volna a veszélyt kikerülni. Mindezeknél kívánatosabbnak tűnt előttük az ellenség megbüntetése, és minthogy minden veszély közül az ezzel járó tartották a legszebb-nek, azt választották, hogy így büntetik meg az ellenséget, s törekszenek amazokra. A kime-netelt, amely előre nem látható, a reményre bízta, de úgy gondolták, hogy saját maguknak, tetteikkel kell elvégezni azt a feladatot, amelyet maguk előtt láttak. És minthogy az ellenállást és a szenvedést jobbnak tartották, mint azt, hogy hátrálva megmentse magukat, elkerülték a megszólás szégyenét, a cselekvés terén pedig életük kockáztatásával álltak helyt, és a szeren-cse fordulatanak egy olyan pillanatában, amely életük dicsőséggel és nem félelemmel teljes csúcspontja volt, távoztak el tőlünk.

Ilyenek voltak ők, méltóan ehhez a városhoz. Az életben maradottak kívánhatják azt, hogy nagyobb biztonságban legyenek az ellenségtől, de arra nem szabad gondolniok, hogy szívük kevésbé legyen elszánt vele szemben, és nemcsak gondolatban kell kutatniok azt, hogy mi a hasznos - erről akárki hosszú beszédet tarthatna nektek, bár ti magatok semmivel sem tudtok kevesebbet róla, mint ő, s elmagyarázhatná, mi minden jó származik abból, ha szembeszál-lunk az ellenséggel -, hanem tetteiben kell mindenkinek naponként az állam erejét szemlélni, és eltelni az iránta való szenvedélyes szeretettel. És ha hatalmasnak tűnik előttem, gondol-jatok arra, hogy bátor emberek szerezték ezt a hatalmat, akik tudták, mit kell tenniük, és cselekedeteikben a becsületérzés vezette őket; és ha olykor sikertelenség érte is valamely vállalkozásukat, nem gondoltak arra, hogy az államtól megvonják kiváló képességeiket, sőt a

legszebb ajándékot hozták neki. Mert közösen adva érte életüket, mindegyikük el nem hervadó dicsőséget szerzett magának és messze látható síremléket - nem azt, amely alatt fekszenek, hanem amely, ha akár szóban, akár tettben alkalom kerül rá, mindenki számára soha feledésbe nem merülő hírüket hirdeti.

Mert a kiváló emberek sírhelye az egész föld, és nemcsak a hazájukban felállított oszlop felirata emlékeztet rájuk, hanem messze földön mindenki is él nem is annyira tetteik, mint inkább szellemük íratlan emlékezete. Őket véve mintaképül, és nem feledve, hogy nincs boldog élet szabadság, és nincs szabadság bátorság nélkül, nézzetek szembe a háború veszélyeivel.

Nem azoktól kell joggal elvárni, hogy készek legyenek feláldozni az életüket, akiknek nyomorúságukban nincs semmi jobbra reményük, hanem azoktól, akik még tarthatnak fordulattól életükben, és akik a legjobban megérik a különbséget, ha egyszer csapás éri őket. Mert fájdalmasabb az öntudatos férfinak az a gyalázat, amelyet gyáva viselkedésével szerez, mint a halál, amely erejének a közös célért való latba vetése közben szinte észrevétlenül éri.

Így az elesettek szüleit, akik csak itt állnak közülük, nem annyira szánni akarom, mint inkább vigasztalni. Mert ők maguk sokféle megpróbáltatás közt nőttek fel és tudják, hogy az a boldogság, ha valakinek a legnagyobb dicsőség jut osztályrészül, akár halála révén, mint ezeknek, akár mint tinek, a gyász révén, amely éri, és ha boldogságának és életének határa egybeesik. Tudom, nehéz erről meggyőzni benneteket és még sokszor fogtok emlékezni rájuk, mikor másokat abban a boldogságban láttok, amellyel egykor magatok is büszkélkedhettetek. Hiszen nem a soha meg nem ízelet jók elvesztése fájdalmas, csak az, ha olyanoktól fosztanak meg, amelyek élvezéséhez már hozzászoktunk.

Azokat, akik még olyan korban vannak, hogy gyermekeket nemzhetnek, másik gyermekek születésének reménye is erősítheti. Az újonnan születettek otthon majd elfeledtetik néhányattal azokat, akik már nincsenek, az államnak pedig kettős haszna lesz belőlük: egyrészt hogy nem néptelenedik el, másrészt a biztonsága tekintetében is, mert nem lehet a tanácskozásban méltányos és igazságos az olyan ember, aki nem veszi ki részét, a többiekhez hasonlóan, gyermekei életének kockáztatásával is a veszélyből. Ti pedig, akiket már elhagyott az ifjúság, vegyétek nyereségnek életeteknek azt a hosszabb részét, amelyet boldogságban töltöttetek el, és azt, hogy csak rövid időtök van még hátra, s találjatok vigasztalást gyermekeitek dicsőséges hírében. Mert egyedül a becsületvágy nem öregszik; és a tétlen öregkorban sem a gazdagság gyönyörködtet jobban - mint egyesek mondják -, hanem a megbecsülés.

Ti pedig, akik az elesettek gyermekei vagy testvérei közül itt vagytok, úgy látom, nehéz verseny előtt álltok. Azokat ugyanis, akik már nincsenek itt, mindenki dicsérni szokta, és alig tudtok majd a kiválóságnak olyan csúcsára eljutni, hogy ha nem is egyenlőknek, legalább kevéssel alattuk állóknak ítéljenek benneteket. Mert irigység éri az emberektől azt, aki még versenytársuk, azt azonban, aki már nincs útjukban, anélkül hogy fölébe akarnának kerekedni, jóakarattal tisztelik.

Ha most még azoknak az asszonyi erényéről is meg kell emlékezniem, akik ezután már özvegyek lesznek, az ő számukra rövid figyelmeztetésben mindent elmondhatok. Nagy dicsőséget jelent nektek, ha nem lesztek gyengébbek, mint természettől lennetek kell, és ha a férfiak közt akár erényeitekről, akár hibáitokról minél kevesebb szó esik.

Elmondtam hát a beszédemet, ahogy a törvény megkívánja. Elmondtam mindazt, amit szóval elmondani helyénvalónak tartottam, és részben tettel is megtiszteltük már az eltemetetteket. Másrészt az állam mostantól fogva a maga költségén fogja gyermekeiket felnevelni, egészen felserdült korukig, nem haszontalan koszorút tűzve ki díjul nekik és az életben maradtoknak az ilyenfajta küzdelmekre, mert ahol a legnagyobb a derékség jutalma, annak a városnak vannak a legjobb polgárai.

Most pedig sirassa el ki-ki azt, akit illet, és azután menjetek.”

A PESTIS

II. könyv, 47-54. fejezetek

A nyár beálltával a peloponnészosziak és szövetségeseik, akárcsak az első alkalommal, összes hadierejük kétharmadát vetve be, Arkhidamosz, Zeüxidamosz fia, s spártaiak királya vezérletével betörték Attikába, és ott letáborozva, pusztították a földeket. Még csak néhány napja voltak Attikában, amikor az athéniak soraiban felütötte fejét a járvány. Azt mondják, már korábban is lesújtott többfelé, például Lémnoszon és egyebütt, de nem említik, hogy bárhol másutt ilyen hatalmas és pusztító erejű lett volna. Az orvosok nem értek semmit, mert eleinte tudatlanságukban csak úgy vaktában kezelték a betegeket, és elsősorban ők maguk haltak bele, mert ők érintkeztek legtöbbször a betegekkel. Nem használt azonban semmi más emberi tudomány sem. Hiába imádkoztak az emberek a szentélyeknél, hiába fordultak a jóshelyekhez és hasonlókhoz, nem volt foganatja. Haláltusáik közepette aztán, mikor a baj végleg felülkerekedett rajtuk, minden effélettől elfordultak.

Ez a betegség eredetileg, úgy tartják, Egyiptomon túlról, Aithiópiából származott, aztán Egyiptomban és Líbiában terjedt el, valamint a perzsa király hatalmas területein. Az athéniak városába hirtelen tört be. Először a Peiraieuszban szedett áldozatokat, s azt beszélték, hogy a peloponnészosziak megmérgezték a vízgyűjtőmedencéket. Kútjaik ugyanis még nem voltak. Később aztán elérte a város felső részét, és itt már sokkal többen haltak meg. Elmondhatja róla orvos és laikus, ki-ki legjobb tudása szerint, hogy mi okozta, véleménye szerint milyen súlyos körülmények hoztak létre ilyen gyökeres átalakulásokat; én azt fogom elmondani, hogy milyen volt, és azokra a részletekre szeretnék leginkább rávilágítani, amelyek alapján előismereteket lehet szerezni, hogyha netalán megint kitörne, az emberek ne legyenek tájékozatlanok. Mert én is keresztülestem rajta, és láttam másokat is szenvedni tőle.

Ez az év egyébként mindenki egybehangzó véleménye szerint más betegségektől feltűnően mentes volt, s ha valakit meg is támadott valami baj, az is ebbe csapott át. Másokat viszont egészségük teljében, minden előzmény nélkül, hirtelen lepték el fejüket elöntő heves hőhullámok és égető szemgyulladás, torkuk és nyelvük pedig egyszerre bevérzett, és rendellenes, rossz szagú lehelet áradt belőlük. Azután tüszögés és rekedtség jött rájuk, és nem sokkal rá beállt mellükbe a fájdalom, erős köhögéssel párosulva. Mikor aztán a betegség a szívet támadta meg, tönkretette azt is, és különféle epeömlések jelentkeztek valamennyi fajtából, ahányat csak ismertek az orvosok, mégpedig kínzó fájdalom kíséretében. A hányinger az esetek java részében nem hozott eredményt, csak görcsös vonaglást okozott, mely néha rögtön utána alábbhagyott, néha azonban csak jóval később szűnt meg.

Bár külső érintésre a test nem volt nagyon meleg, s színe sem sápadt, hanem vöröses, fakó lett, s kis hólyagok és sebek ütöztek ki rajta, belül azonban olyan forróságot éreztek, hogy még a legvékonyabb ruha vagy ing érintését sem tűrték magukon. Csak meztelenül bírták ki, és legszívesebben hideg vízbe vetették volna magukat. Így sokan azok közül, akikre nem ügyeltek, olthatatlan szomjúságuktól űzve, a vízgyűjtőkhöz szaladtak, de ihattak akármennyit, állapotuk nem változott. Csillapíthatatlan nyugtalanság és álmatlanság gyötörte őket állandóan. Testük, bármennyi ideig is tombolt benne a betegség, nem emésztődött fel, hanem minden várakozáson felül ellenállt a kínoknak, úgyhogy a legtöbben a kilencedik vagy a hetedik napon pusztultak csak el a belső forróság miatt, de még akkor is maradt valami kis erejük. Ha ezt az időt átvészelték, a betegség az alsótestbe húzódott, erős gennyesedés állott be, s heves hasmenés jött rájuk, és a legtöbben úgy elgyengültek, hogy ettől haltak meg. Végigvonult tehát az egész testen a baj, felülről indulva, legelőször a fejet támadta meg, és ha valaki túl-esett a nehezén, a test végeire tört rá: rávetette magát a szeméremrészekre, a kéz- és lábfejekre, és sokan nyomorékul kerültek ki belőle, sőt olyanok is voltak, akik megvakultak. Mások

pedig, alighogy felépültek, mindent elfelejtettek, nem ismertek többé sem önmagukra, sem hozzátartozóikra.

A minden elképzelést felülmúló betegség más vonatkozásban is az emberi méreteknél súlyosabban tört rá mindenkire. Egészen más volt, mint a szokásos jelenségek, hiszen azok a madarak és négylábúak, melyek általában kikezdi a temetetlenül hagyott emberi holttesteket, vagy oda sem mentek, vagy ha belekóstoltak, elpusztultak. Elég bizonyíték erre az ilyen madarak feltűnő távolmaradása: nem lehetett őket sem a tetemek körül, sem másutt felfedezni. A kutyaokon viszont inkább a betegség lefolyását lehetett megfigyelni, mivel együtt éltek az emberekkel.

Ilyen képet nyújtott tehát a betegség, figyelmen kívül hagyva egy s más rendellenes vonást, mert mindenkinél valamilyen tekintetben másképpen alakult, mint a másiknál. Egyéb szokványos dolgok nem gyötörték ez alatt az idő alatt az embereket, mert ami érte őket, mind ebbe torkollott bele. Egyesek azért pusztultak el, mert elhanyagolták őket, mások pedig éppenséggel a gyógykezelés következtében. Úgyszólván egyetlen gyógyszer sem bizonyult hathatós-nak, hogy sikerrel lehetett volna alkalmazni, mert ami bizonyos vonatkozásban segített, másban ártott. Akár erős volt, akár gyenge, a test nem bizonyult ellenállónak a betegséggel szemben, mindenkit magával ragadott az, bármiféle eljárással kezelték is az orvosok. A betegség egyik legborzalmasabb velejárója az a tompultság volt, mely a betegség beálltával jelentkezett. Állapotukra rádöbbenve ugyanis, azonnal reménytelenségbe süllyedtek, és még inkább átengedve magukat neki, egyáltalán nem tanúsítottak ellenállást. A másik szörnyű dolog az volt, hogy mivel az egyik ember a másik ápolása közben megfertőződött, úgy hullottak, mint a barmok, és éppen ez volt a nagy pusztulás legsúlyosabb oka. Mert ha féltükben nem akartak egymáshoz menni, magukra maradvá haltak meg, és sok ház úgy árvult el, hogy nem akadt ápoló. Ha meg elmentek egymáshoz, azért pusztultak el, főképpen azok, akik bizonyos erkölcsi szabályokat igyekeztek követni. Ugyanis restellték volna kímélni magukat, és elmentek a barátaikhoz, mert a hozzátartozók belefáradtak, és abbahagyták a siránkozást a haldoklók mellett, a sok baj úgy felülkerekedett rajtuk. Leginkább azonban a megmenekültek siratták a haldoklókat és betegeket, mert tudták jól, hogy ők már biztonságban vannak, kétszer ugyanis nem lehetett a bajt veszélyes formában megkapni. Ezeket a többiek is boldognak tartották, és pillanatnyi örömeikben halványan reménykedni kezdtek, hogy ők talán a jövőben nem fognak elpusztulni másféle betegségben sem.

A rájuk nehezedő bajban kétszeresen lesújtotta őket a tömeges beáramlás a földekről a városba - de ugyanígy a beköltözőket is. Felesleges házaik ugyanis nem voltak, szűk kalyibákban töltötték a tavaszt, s így a vész szabadon pusztított közöttük. Az emberek halomra haltak, egymás hegyén-hátán heverve szerteszét az utcákon és a kutak körül, szomjúságtól elepedve, félholtan. A szentélyek is, ahol az emberek tanyát vertek, tele voltak ott kimúlt tetemekkel. S mikor elhatalmasodott a baj, az emberek, nem tudván, mi lesz velük, lassacskán semmibe vették a vallási és erkölcsi törvényeket. Összefavarodtak a régi temetési szertartások is, mindenki úgy temetett, ahogy tudott. Sokan szégyenteljes módon csinálták, minthogy már sok hozzátartozójuk halt meg, és így hiányoztak a szükséges dolgaik.

Ezek tudniillik megelőzték a máglya készítőit, halottaikat rátették az idegen máglyára és alágyújtottak. Mások meg, ahol már lobogott, rádobták azt, akit hoztak, és elmentek.

A járvány következményeként először történtek a városi élet egyéb területein is törvénysértések. Mert az emberek könnyebben elnézték most a gyönyörök hajhászását, amit korábban titkon üztek, mert látták, hogy hirtelen fordulat lendít a boldogságból a váratlan halálba és a nincstelenségből a gazdagságba. Ennélfogva eltökélték, hogy a pillanatnyi gyönyöröknek és élvezeteknek adják át magukat, abban a meggyőződésben, hogy a test és a vagyon egyaránt múlandó. A helyesnek látszó dolgokra többé senki sem törekedett, mert bizonytalanná vált

előttük, hogy nem pusztulnak-e el, mielőtt elérik a célt. Ami pedig kellemes volt, vagy valamiképpen ilyen célt szolgált, arról kimondták, hogy az jó és üdvös dolog. Sem az istenfélelem, sem emberi törvény nem riasztotta vissza az embereket attól, hogy a tiszteletadás és az ellenkezője ne legyen egyforma a szemükben, mert nyilvánvaló volt, hogy mindenki egyformán pusztul el, és senki sem remélte, hogy életben lesz még, amikor eljön az igazságszolgáltatás, és vétkeiért megbüntetik. Úgy látták, hogy sokkal nagyobb az a büntetés, amely már elrendelve a fejük felett függ, s míg ez utol nem éri őket, azt akarták, hogy legalább valamit élvezzenek az életből.

Ez volt hát az a gyötrő vész, mely rátört az athéniekre. Bent az emberek pusztultak, kint a földeket dúlták. A bajban, ahogy az természetes, felemlegették a következő verssort, melyről az öregek azt mondogatták, hogy valami régi ének:

Jönnek a dór seregek majd, s akkor tör ki a járvány.

Az emberek között vita támadt, hogy a régiek nem loimoszt (azaz dögvészt), hanem limoszt (azaz éhséget) jósoltak meg ebben a sorban, de az akkori események alapján győzött az a vélemény, hogy loimoszt mondtak, mert az emberek tudatában az él elevenen, ami éppen éri őket. Ha pedig valaha is lesz egy másik dór háború, és esetleg beáll az éhínség, akkor is valószínűleg így fogják énekelni. Felmerült a spártaiaknak adott jóslat emléke is azokban, akik tudtak róla. Mikor ugyanis azok megkérdezték az istent, hogy indítsanak-e háborút, azt a választ kapták, hogy ha teljes erejükből fognak harcolni, eljön majd a győzelem, és ő is velük lesz. Az események körülbelül igazolták a jóslat szavait, mert nyomban azután, hogy a spártaiak betörték, felütötte fejét a vész. A Peloponnészoszra nem terjedt át, ami említésre méltó dolog, hanem Athénben aratott leginkább, és aztán a többi terület közül ott, ahol a legsűrűbb volt a népesség.

Ezek a járvánnyal kapcsolatos események.

PLATÓN

LAKOMA

Szereplők: Apollodórosz és barátja

APOLLODÓROSZ

Azt hiszem, nem gondatlan-váratlanul ér kérdezősködéstek. A minap éppen hazulról, Phaléronból iparkodtam be a városba, mikor hátam mögül egy ismerősöm meglátván messziről, megszólított, sőt még tréfát is csinált a megszólításból:

- Phaléroni Apollodórosz - mondta -, miért nem vársz meg?

Erre megálltam és megvártam.

Ő meg így szólt:

- Apollodórosz! - az imént kerestelek. Szerettem volna megtudni, hogy s mint folyt le Agathón, Szókratész és a többiek találkozása, akik részt vettek azon a lakomán, és mit csevegték a szerelemről. Valaki ugyanis már mesélt nekem erről, aki Phoinixtól, Philipposz fiától hallotta, és azt állította, hogy te is értesülve vagy róla. Belőle nem tudtam kihúzni semmi értelmeset. Nos, mondj el mindent, hiszen te vagy a legilletékesebb, hogy beszámolj barátod szavairól. Ám először is áruld el, te is ott voltál azon a lakomán, vagy se.

Ezt feleltem: - Tudósítód, úgy látszik, semmiről sem volt pontosan értesülve, mert azt képzeled, hogy a kérdéses összejövetel mostanában esett meg, úgyhogy én is ott lehettem rajta.

- Én pedig úgy képzeltem - mondta ő.

- Honnan gondolod ezt, Glaukón? - folytattam. - Hát nem tudod, hogy Agathón már sok éve távol van innen? És még nincs három éve sem, hogy Szókratésszel együtt töltöttem az időt, és csak azon buzgólkodom, hogy mindennap értesülve legyek mindenről, amit tesz, vagy mond. Azelőtt csak kódorogtam, és azt hittem, teszek valamit, holott nyomorultabb voltam mindenkinél, mint te most, gondolván, minden más ténykedés előbbvaló, mint a filozofálás.

Erre Glaukón: - Ne gúnyolj, hanem inkább áruld el, mikor volt az a lakoma!

- Mi még gyermekek voltunk - feleltem -, mikor Agathón győzött az első tragédiájával, pár nappal azután volt az összejövetel, miután előbb már a kar tagjaival együtt megáldozta a győzelemáldozatot.

- Úgy tetszik, igen régen lehetett! - válaszolta Glaukón. - És neked ki számolt be róla, talán maga Szókratész?

- Zeuszra, nem! - feleltem. - Hanem ugyanaz, aki Phoinixnak is: bizonyos Arisztodémosz, az a kis növésű, örökké sarutlan küdathéni ember. Jelen volt a lakomán... szerintem akkoriban egyike volt Szókratész legnagyobb rajongóinak. Persze Szókratészt is kifaggattam egyről-másról, amit Arisztodémosztól hallottam, és ő is pontosan ugyanazt mondta.

- Mesélj el nekem mindent! - unszolt. - Városba-utunk épp arra jó, hogy a baktatás unalmát elbeszéléssel, illetve annak hallgatásával üssük el.

Így hát menet közben róluk társalogtunk, bár, mint említettem előzőleg, nem voltam már teljesen beavatatlan. Nos hát, ha nektek is el kell mondanom, hát legyen! Különben is ha filozófiáról beszélhetek, vagy másokat hallhatok, annak fölösen is örvendek, még ha nem is nézem hasznos voltát. Ha viszont mások beszédét hallom, kiváltképpen olyanokét, mint ti - a gazdagokét, az üzérkedőkét -, csak bosszankodom, és nem győzlek sajnálni benneteket, barátaimat, amiért azt hiszitek, műveltek valamit, holott semmit se csináltok. Nyilván ti meg engem tartotok nyavalyásnak, és azt hiszem, igazatok van. De rólatok nemcsak hiszem, hanem tudom, hogy nyomorultak vagytok.

BARÁT

Te mindig csak ugyanazt a nótád fújod, Apollodórosz. Mindig csak magadat ócsárolod, és a többi embert. A te szemedben mindenki nyomorult - magad elsősorban -, csak Szókratész nem. Hogy s mint szerezted az „örjögő” csúfnevet, nem tudom, de ha megszólalsz, mindig örjögész. Ócsárolod magadat és mindenkit, csak Szókratészt nem.

APOLLODÓROSZ

Nem nyilvánvaló, hogy örjögök és holdkóros vagyok, ha így vélekedem magamról és rólatok?

BARÁT

Nincs értelme, hogy most ezen civakodjunk. Amire kértünk, azt tedd és ne mást; hanem meséld el, milyen beszédek hangzottak el ott.

APOLLODÓROSZ

Körülbelül ilyesmik... De hadd mondjam el eleitől fogva, mint nekem mesélte Arisztodémosz.

Azt mesélte, összebotlott Szókratésszel, frissen volt megfürödve, és szépen fölsaruzva, ami pedig ritkaság nála.

Arisztodémosz megkérdezte: hová igyekszik, hogy így kicsípte magát.

- Agathón lakomájára - felelte Szókratész. - Tegnap tartott győzelmi ünnepéről ugyanis távol maradtam, óvakodván a dávoriatól; inkább mára ígérkeztem el. És íme most kicsinosítottam magam, hogy szép legyek, ha szépfiúhoz megyek. Hanem te, Arisztodémosz, nem szeretnél hívatlanul is beállítani?

- De mennyire! - felelte Arisztodémosz. - Ahogy parancsolod!

- Gyere velem! - mondta Szókratész. - Hadd csúfoljuk meg a közmondást: *Jók is mennek a jó daliák lakomáira önként*, ha már Homérosz nemcsak hogy elcsavarta, de még ki is gúnyolta ezt. Mert bár Agamemnónt igen vitéz embernek ábrázolta, Menelaoszt meg renyhe dárdavetőnek, mégis, mikor Agamemnón áldozati lakomát készített, és vendégeket is hívott rá, Homérosz úgy módolta ki, hogy Menelaosz is odatolta az orrát hívatlanul, ő, a semmirekellő, a derék-hez!

Erre így felelt Arisztodémosz: - Bizony most magam is ebbe a csávába kerültem - nem ahogy te mondd, Szókratész, hanem ahogy Homérosz: mihaszna voltomban szemtelenkedem be hívatlanul egy bölcs lakomájára. Ha bevezetesz, ám lásd, mivel mentegetőző! Mert én nem vallom be majd, hogy hívatlanul állítok be, hanem azt mondom, hogy te hívtál magaddal!

- Majd útközben kettesben kiötljük, mit fogunk mondani - felelte Szókratész. - Induljunk!

Arisztodémosz azt mesélte, körülbelül ilyesmikről beszélgettek útközben. Szókratész azonban el-elgondolkozott, és minduntalan hátramaradt, és a rá várakozó Arisztodémoszt csak biztatta: menjen nyugodtan előre. Mikor aztán Agathón házához értek, Arisztodémosz a kaput nyitva találta, és amint mondta, csuda bolondság történt vele. Belépett, s bentről egy szolgafíú toppant elébe, és bevezette oda, ahol a többiek heverésztek, és már-már nekiláttak a lakomának.

Megpillantván őt Agathón, így szólította meg:

- Épp jókor jössz lakomámra, Arisztodémosz! Ha más miatt jöttél, halaszd el máskorra. Még tegnap kerestelek, hogy meghívjalak, de sehogy se leltem reád. De mért nem hoztad magaddal Szókratészt?

- Én?...

Erre hátranézek - mesélte Arisztodémosz -, és sehol se látom Szókratészt. Mire kinyögtem, hogy vele, Szókratésszel jöttem, és épp ő hívott meg ide a lakomára.

- Helyes, hogy eljöttél - mondta Agathón. - Csak hát hol van ő?

- Az imént még mögöttem jött. Magam is csodálkozom, hova lett.

- Fiú! Keresd meg Szókratészt, és vedd be ide! - fordult Agathón a szolgafíúhoz. - Te pedig, Arisztodémosz, telepedj le Erüximakhosz mellé!

És ekkor - mesélte - egy szolgafíú megmosta a lábát, hogy leheveredhessék. A másik fiú meg jelentette, hogy az a Szókratész visszafordult, és most a szomszédék kapuja előtt ácsorog, de hiába hívja, nem akar bejönni.

- Szód megfoghatatlan! - mondta Agathón. - Akkor hívd újra, és ne tágíts mellőle.

Ám utóbb e szavát kiigazította: - Mégse! Csak hagyd őt békén! Mert ez a szokása, közben meg-megáll, ahol épp jólesik neki, és ott ragad. Úgy hiszem, tüstént beállít. Ne zavarjátok, hagyjátok békén!

- Így legyen! Ha, Arisztodémosz, te is helyesled - tette hozzá Agathón. - Hanem, fiúk, szolgáljatok föl nekünk, akik itt vagyunk! Tálaljatok föl, amit akartok, mintha senki se parancsolna nektek, különben se szoktam ezt soha. Tegyetek úgy, mintha engem is vendégül látnátok a többiekkel együtt, szolgáljatok ki úgy, hogy méltán dicsérhessünk!

Aztán nekiláttak enni - mesélte -, de Szókratész csak nem jött. Agathón többször is érte küldött, de ő nem zavartatta magát. Végre, mikor már az ebéd közepe táján tartottak, mégis betoppant; nem is maradt el olyan kiadósan, mint máskor. Agathón, aki épp a legutolsó helyen egyedül heverészett, így fordult felé:

- Gyere ide, Szókratész! Heveredj mellém, hogy szomszédságodban részem legyen ama bölcsességben, ami ott a kapu előtt világosult meg benned. Nyilván rábukkantál valamire, és most birtokolod, különben nem hagytad volna abba a keresést.

Szókratész letelepedett, és így szólt:

- Pompás lenne, Agathón, ha csak annyiban állna a bölcsesség, hogy ha hozzáérvén egymáshoz, csak úgy átfolynék a teltebből az üresebbe, mint ahogy a víz a gypajúfonálon átszivárog

a teli kehelyből az üresbe. Ha a bölcsesség is ilyen természetű volna, bizony fölöttébb nagyra értékelném, hogy itt lehetek melletted, hiszen, úgy vélem, belőled sok szép bölcsességgel telítődöm. Mert az én bölcsességem nagyon is satnya és állhatatlan jószág, olyan, mint az álom. A tied viszont sugárzó és szörnyen viruló, hiszen - noha még ifjú vagy - nagyon is fölfényeskedett; tegnapelőtt is nyilvánvaló lett háromezer hellén tanú előtt.

- Csfondároskodol, Szókratész! - felelt Agathón. - Ami a bölcsességet illeti, abban hamarosan párbajt látunk, te meg én, és Dionüszosz lesz a bíránk. Most azonban egyél!

Szókratész leheveredett! - mesélte Arisztodémosz -, evett, a többiek is, aztán italáldozatot áldoztak, zengedeztek az istennek, és megtették, amit ilyenkor szokás, majd nekiláttak az ivásnak. Aztán Pauszaniász kezdett beszélni, valahogy így:

- Barátaim! Most aztán hogyan ihatnánk a legkellemesebben? Magam, bevallom, ami igaz, az igaz, igen kókadózom még a tegnapi ivászat nyomán, és bizony kíméltre szorulok. Gondolom, így vagytok ti is, legalábbis akik tegnap itt voltatok. Süssétek ki, mint ihatnánk a legkellemesebben!

Erre Arisztophanész így felelt:

- Ugyancsak szívemből szóltál, Pauszaniász, hogy mindenképpen pihenőt kell tartanunk az ivásban, mert bizony tegnap magam is eláztam.

Hallván ezt Erüximakhosz, Akúmenosz fia, így szólt:

- Bölcs beszéd! Csak arra lennék kíváncsi, hogy s mint szolgál Agathón közérzete.

- Nem túl jól - felelte az. - Magam is maródi vagyok.

- No, ez kapóra jön nekünk - vélte Erüximakhosz -, gondolok az olyanokra, mint Arisztodémosz, Phaidrosz és jómagam, ha most az egyszer még ti is, a legkülönb ivók is lehervadtatok. Mert rajtunk mindig kifog az ital. Szókratész az kivétel: ő egyaránt bírja az ivást is, meg a nemivást is; neki egykutya, mit csinálunk. Minthogy úgy sejtem, a jelenlevők közül most senki se lelkesedik a borért, talán senki sem orrol meg rám, ha kimondom az igazat, hányadán is állunk a részegséggel. Gyógyító munkám folyamán eléggé meggyőződhettem róla, hogy árt az embernek a mámor, és önként semmiképp sem akarok többet inni a kelleténél, még kevésbé rábeszélni olyant, aki másnapos voltában darvadozik.

- Helyes! - vette át a szót a mürrhinüszói Phaidrosz. - Én mindig hallgatok rád, különösen orvosi dolgokban; most azonban a többiek is hallgassanak rád, ha jót akarnak maguknak.

Ezt hallván, mind megegyeztek, hogy a jelen összejövetelel mellőzik a mámort, és ki-ki csak annyit iszik, amennyi jólesik.

- Miután megegyeztünk - folytatta Erüximakhosz -, hogy ki-ki annyit iszik, amennyi jólesik neki, nincs iváskényszer; tanácsolom, hogy az épp betoppanó fuvoláslányt bocsássuk el: játsszék magának, vagy, ha kedve tartja, bent az asszonyoknak. Mi pedig ma beszédekkel mulatjuk az időt. És hogy milyen beszédekkel, erre tennék, ha akarjátok, egy javaslatot.

Mindenki biztatta és unszolta: adja elő javaslatát.

- Nos hát - folytatta Erüximakhosz -, beszédemet ugyanazzal kezdem, mint Euripidész Melanippéje: „A beszéd, amit most elmondani szeretnék, nem az enyém, hanem Phaidroszé.” Bosszankodva szokta ugyanis mondani: „Nem szomorú, Erüximakhosz, hogy költők himnuszokat és magasztaló énekeket szereznek valamennyi istennek, Erósról azonban, e nagy és fenséges istenről egy költő sem zengett dicsőítő éneket? És ha a derék szofistákat veszed számba, mit látsz? Héraklészre és a többiekre buzgón írtak magasztaló szózatokat prózában is, például a kiváló Prodikosz - s ezen nincs semmi csodálnivaló. Ám a minap kezembe akadt

egyik bölcs könyve, amelyben a só dicsőítetik hasznos-áldásos voltaért, és még mennyi más ilyesmi magasztalására bukkanhatsz manapság! Míg az ilyesmikre annyi buzgalmat fecsérelnek, Erósz mind e mai napig senki emberfia nem magasztalta méltóképpen. Nem gyalázat: ekkora istent így elhanyagolni?!” - Szerintem ebben igaza van Phaidrosznak. Ezért most Erósznak szeretnék ajándékot nyújtani, és kedvét keresni, különben is úgy érzem, pillanatnyilag mi sem méltóbb, mint hogy mi, az itt jelenlevők, épp Erószot dicsőítsük. Ha ti is így vélekedtek, úgy már megvan a témánk, amivel kiadósan elszórakozhatunk. Gondolom, jobb felé haladva, sorra mindegyikünk elmondana egy Erószot magasztaló beszédet, olyan szépet, amelyet csak tud. Phaidrosz kezdené, mert ő ül az első helyen, meg aztán ő volt az ötlet értelmi szerzője.

- Senki sem szavaz ellened! - szólalt meg Szókratész. - Magam sem tagadhatom: máshoz se konyítok, csak Erósz dolgaihoz, de Agathón, Pauszaniász, sőt még Arisztophanész sem, aki szüntelenül csak Dionüszossal és Aphroditével bíbelődik, és más sem, akiket itt látok. Bár mi, az utolsó helyeken ülők, hátrányban vagyunk, mégis megelégszünk azzal, ha az előttünk ülők pompásan, szépen szerepelnek. Nos, Phaidrosz, szerencse föl! Kezdd el Erósz magasztalását!

Ezt a többiek is helyeselték, és ugyanazt követelték, amit Szókratész. Mindenkinék minden egyes szavára Arisztodémosz már nem emlékezett, és én is elfelejtettem egyet-mást az ő beszámolójából. Ám ama beszédeket, amelyeket különösen emlékezetre méltónak éreztem, most sorra előadom.

Mint említettem, Arisztodémosz szerint elsőnek Phaidrosz szónokolt. Azzal kezdte:

- Erósz nagy isten, emberek, istenek szemében méltán csodálatos sok mindenért, de nem utolsósorban származása miatt. Hiszen a legősibb istenek közül való, már csak azért is tisztelendő. Ennek bizonyítéka: Erósznak nincsenek szülei, s hogy volnának, azt nem is állítják költők, se prózáírók. Hésziodosz például azt mondja: először keletkezett az összeviesszaság, rögtön utána - a tágmellű Föld, mindennek örök maradandó - széke, s Erósz. Hésziodosszal egyetért Akúsziلاس is, hogy az Óselegy után ez a kettő keletkezett: a Föld és Erósz. Parmenidész pedig így mondja el a Minden keletkezését: *Minden istennép közül elsőnek formálta Erószot ő*. Így mindenki egyetért abban, hogy az egyik legősibb isten Erósz. Ha pedig a legöregebb, úgy számunkra a legfőbb áldás szerzője. Meg sem tudnám mondani, mi nagyobb áldás egy serdülőnek, mint ha minél előbb derék szeretőre lel, s a szeretőnek, ha kedvesére talál. Mert akik szépen szeretnének élni, azokat kell hogy vezesse valami az életben, s ezt nem plántálja beljünk sem rokonság, sem tekintély, sem gazdagság, sem semmi más, csak a szerelem. Mi ez a valami? Ilyesmikre gondolok, mint a gyalázattól való írtózat és a szépség utáni vágy. Mert ezek híján sem állam, sem egyén nem vihet véghez nagy és szép műveket. Állítom ugyanis, ha a szerelmest rajtakapják, hogy valami undokságot tesz, vagy gyávaságból megtorlatlanul eltűri - nem gyötri annyira, ha az apja látta, vagy a cimborája, vagy bárki más, mint ha a kedvese látta. És ugyanezt tapasztaljuk a szeretett fiúcska részéről is: főleg a szeretője előtt röstelli magát, ha valami rútságon érik. Ha megvalósíthatnánk, hogy egy állam vagy sereg csupa szeretőkből állna, el se képzelhetnénk tökéletesebb önkormányzatot, vagy minden undokságtól tartózkodást és egymással vetélkedést. És az ilyenek a harcban, akármily kevesen is legyenek, kereken kimondva mindenkin győzedelmeskednek. Mert ha egy szerelmes férfi netán megfutamodnék a sorból, és eldobná a fegyverét - ennek legyen tanúja bárki más, csak ne a kedvese, mert ezt nem szenvedhetné el, inkább a halál! Nem akad olyan gyáva fickó, kibe még Erósz se plántálna bátorságot, hogy a veszélyben ne hagyja cserben a kedvesét, de mentse meg! - és így Erósz révén versenyre kél a gyáva a természettől legbajnokabbal is. Amiről Homérosz beszél, hogy isten nagy elszánást lehel egyes hősökbe, ugyanezt a szerelmeseknél Erósz műveli. Egyedül a szerelmesek képesek meghalni egymásért, s nemcsak a férfiak, de még a nők is. Ékes bizonyága ennek minden hellén szemében Alkésztisz, Peliász

leánya, mert egyedül csak ő volt hajlandó meghalni uráért, noha annak még élt apja, anyja is. Őket Alkésztisz annyira fölülmúlta szerelme ragaszkodásával, hogy nyilvánvaló lett: ők tűntek föl fiúk számára idegennek, és csak név szerint rokonnak. És Alkésztisz e tettét oly szépek érezték nemcsak az emberek, de még az istenek is, hogy olyasmivel jutalmazták, amit a legnagyobb tettekért is csak néhányan adtak meg: a feltámadást; Alkésztisz lelkét visszabocsátották a Felvilágba, csodálván cselekedetét. Ennyire megbecsülik az istenek a szerelem csiholta elszántságot! Bezzeg Orpheuszt, Oiagrosz fiát üres kézzel küldték vissza az Alvilágból, minek előtte, akiért jött: hitvesének csak a kísértetét mutatták meg néki, őt magát nem adták vissza, mert gyáva puhánynak ítélték Orpheuszt, hogy dalnok létére nem mert szerelméért meghalni, mint Alkésztisz, hanem inkább kimesterkedte, miképp settenkedhetnék le élve az Alvilágba. Ezért aztán megbosszulták az istenek, és kimódolták, hogy nők kezétől szálljon rá a halál. Bezzeg Akhillészt, Thétisz fiát tisztelték, és a boldogok szigetére küldték, mert miután megtudta anyjától: ha megöli Hektórt, maga is meghal, ha viszont nem öli meg, hazatér és otthon aggastyánként hunyhat el - vakmerően azt választotta: szeretőjéért, Patrokloszért bajt vív, és érte bosszút áll, nemcsak hogy meghal érte, hanem rögtön követi őt a halálba. Ezen való ámulatukban az istenek kivételesen megdicsőítették, mivel szeretőjét mindennél többre becsülte. Szamárságot fecseg Aiszkülosz, mikor azt állítja: Patroklosz volt Akhillész kedvese, holott az utóbbi nemcsak Patroklosznál volt sokkal szebb, hanem valamennyi hősnél, állá még nem is pihédzett, sőt Patroklosznál sokkal fiatalabb volt Homérosz szerint. Jóllehet az istenek a legtöbbre tartják ezt az erényt, ti. a szerelmet, mégis még jobban csodálják, élvezik és jutalmazzák, ha a szeretett lény jobban ragaszkodik a szeretőjéhez, mint ez a kedveséhez. Istenibb a szerető, mint a kedvenc, mert az isten benne lakozik. Ezért Alkésztisznél is jobban tisztelték Akhillészt, és elküldték a boldogok szigetére. Ezért mondom én is, hogy Erósz a legnagyobb isten, és elsőként segíti az embereket az erényre, a földi és halál utáni boldogságra.

Körülbelül ezeket mondta Phaidrosz, Arisztodémosz szerint. Utána még néhányan szóltak, akikre már nem emlékezett, így beszédüket mellőzve, a Pauszoiászéra tért, aki ezt mondta:

- Szerintem helytelenül tűzték ki feladatunkul, Phaidrosz, hogy csak magasztaljuk Erósz. Szép volna ez, ha csak egyetlen Erósz volna. De nemcsak egy van. Ha pedig nemcsak egy van, helyesebb volna előbb meghatároznunk, melyiket magasztaljuk. Ezt szeretném tisztázni először is, hogy melyik Erósz magasztalendő, s aztán istenhez méltóan magasztalni. Mindnyájan tudjuk, hogy ha nincs Erósz, Aphrodité sincs. Ha egy Aphrodité volna, Erósz is csak egy volna. Minthogy azonban két Aphrodité van, szükségképpen Erósz is kettő. Hogyisne volna két istennő? Az egyik, az ősi, Uranosz anyanemszülte leánya, akit mi „az éginek” tisztelünk; a másik Zeusz és Dioné leánya, akit „közönségesnek” hívunk. Azt az Erószot is, aki ez utóbbinak a fullajtárja, „közönségesnek” nevezzük, a másik Erószot pedig „éginek”. Dicsőíteni minden istent kell. De hadd mondjam el, melyiknek mi dukál. Minden cselekedetünkkel így vagyunk: önmagában nem szép és nem rút egyik sem. Amit mi most itt művelünk: iszunk, dalolunk, társalgunk - mindez önmagában szemernyit se szép, hanem csak aszerint, hogy *mi-képpen* csináljuk. Ha szépen és helyesen csináljuk, szép lesz a cselekvés; ha nem helyesen, rút. Így vagyunk a szerelemmel is. Nem minden Erósz szép és magasztalásra méltó, hanem csak az, amely szép szerelemre ösztökél bennünket. A közönséges Aphrodité-csiholta szerelem is, igazat megvallva, közönséges, szeretkezik, ahol épp alkalma szotnyan, és ezt kedveli az alja nép. Ezek nőket éppúgy szeretnek, mint fiúkat, és csak a testre szomjaznak, nem a lélekre, és a lehető legesztelenebbül csak a kielégülésre sandítanak, bánják is, hogy szépen vagy undokul, így hát azt teszik, ami épp adódik: szépet, csúnyát, vegyest. Ez az Erósz attól az Aphroditétól ered, aki a másiknál sokkal ifjabb, aki asszonytól is, embertől is származik. A másik Erószban, az égi Aphrodité segédjében nincs szemernyi nőiség, csak férfiosztón. Ez a feddhetetlen, ősi istennő Erósza, egyben a fiúcskák Erósza. Tehát ennek az Erósznak hódolói

csak férfiak iránt lobbannak szerelemre, akik természettől erősebbek és fejlettebb értelműek. Sőt még a fiúszeretők közt is meg lehet különböztetni az ilyen igazi szeretőket a közönségesektől. Csak serdült fiúkat kedvelnek, akiknek már nyiladozik az értelmük, és már pihédzik az álluk. Akik így esnek szerelembe, úgy vélem, készek, hogy egy életen át együtt éljenek és közösködjenek kedvesükkal, nem szedik rá a még butácska állapotjában elszeretett serdületlen fiút, nem figurázzák ki, nem hagyják faképnél újabb kedvenc miatt. Bizony nem ártana törvény, miszerint tilos serdületlent szeretni, nehogy vaktába oly sok buzgalom pocsékoltság. Serdületlen fiúknál ugyanis még bizonytalan, mivé fejlődnek testileg, lelkileg az erény vagy a bűn irányába. Tisztességes férfiak ezt a törvényt önként vállalják magukra, ám a köznépből való szeretőket kényszeríteni kéne rá, ahogy arra is kényszerítjük őket, már amennyire tudjuk, hogy ne szeretkezzenek szabad asszonyokkal. Ezek a közönségesek keverték gyalázatos hírbe a fiúszerelmet, úgyhogy egyesek már-már arra a kijelentésre vetemednek: egyáltalán bűn engedni a szerető vonzalmának. Ám ezt csak a közönségesekre tekintettel mondják, látván ízetlen tolakodásukat, erőszakosságukat. Mert egyáltalán semmi cselekedet nem gáncsolható jogosan, ha azt az ember rendesen és szépen viszi végbe. A szerelem dolgában egyes államokban igen könnyen áttekinthető szokás járja. Nálunk és a lakedaimóniaknál bonyolult. Az éliszielnél és a boiótiaiaknál, akik nem jártasak a szónoklásban, egyszerűen az van kimondva: helyes, szép engedni a szerető ostromának, és senki, se fiatal, se öreg, nem mondja ezt csúnyának. Gondolom, azért van ez így, hogy ne kelljen sokat bíbelődniük a beszéddel, a fiúcskák kegyeinek megnyerésével, nem értvén a szónoktudományhoz. Ióniában és sok helyütt másutt, ahol barbár iga alatt élnek, a szeretőnek kedvezést kereken rútnek ítélik. A barbárok zsarnokrendszerük miatt vetik meg, csakúgy, mint a filozófiát és a testgyakorlást. Uralkodóiknak - úgy vélem - nem érdekük, hogy alattvalóik nemes, magas-röptű eszmevilágban éljenek, sem hogy életre-halálra barátkozzanak, szövetkezzenek, milyeneket mindennél jobban fölvirágoztat a szerelem. Saját bőrükön tanulhatták meg ezt a mi zsarnokaink is: Arisztogeitón szerelme és Harmodiosz ragaszkodása, szilárdá kovácsolódván, megdöntötte uralmukat. Szóval ahol rútnek vélik a szeretőnek kedvezést, ott ez a szokás megalkotóinak hitványságából fakad: az uralkodók hatalmi vágyából és alattvalóik gyávaságából. Ahol meg csak úgy egyszerűen szépnek ítélik, ez meg az illetők lelki tohonyaságára vall. Itt, nálunk, sokkal különb szokás járja, csak, mint mondtam, elég bonyolult. Ha most az ember meggondolja: azt tartják, szebb nyíltan szeretni, mint suttymban, ha ez a szeretet a legnemesebbekre és legkiválóbbakra irányul, még ha csúnyábbak is másoknál - s hogy csodálatosképpen mindenki csak bátorítja, bujtogatja a szeretőt, mintha tette egyáltalán nem is volna szégyen, sőt a kedves meghódítása szinte szépnek számít, elszalasztása csúfságnak, és a közvélemény - ha hódítási kísérletről van szó - sok mindent elnéz a szeretőnek, sok hírhedt furcsa kalandot, és még dicsőítik is, amiért meg merte tenni. De ha más - nem szerelmes - vetemednék ilyesmire, vagy valami más indokból: akkor a legkeményebb ítélet érné; például, ha valaki csak azért, hogy pénzt kapjon, vagy hivatalhoz, egyéb hatalomhoz jusson, akarná megtenni, amit a szerető tesz a kedvesért - alázatoskodva, térdre esve rimázkodni, esküdözni, lefeküdni a kapu elé, önként oly megalázó szolgálatokat tenni, milyeneket egyetlen rabszolga se vállalna -, akkor barátai, ellenségei útját szegnék benne: ne tegye! miközben ezek hízelgőnek, szolgálalkúnek szapulnák, azok meg korholnák, és röstelkednének miatta. Ám ha mindezt a szerelmes teszi, jóindulattal elnézik, sőt a közvélemény nemhogy gáncsolná, de még engedelmet is ad neki rá, mintha valami gyönyörűséges dolgot művelne. És a legmeglepőbb: sokak szerint a szeretőnek az istenek még az esküszegést is elnézik; azt tartják: a szerelmes esküje nem eskü. Eszerint, a mi szokásunk szellemében, istenek és emberek a szeretők minden szabadosságán szemet hunynak. Mindebből azt hihetne az ember, hogy ebben a városban gyönyörűséges dicsőségnek tartják a szeretők ostromát és a szeretett lény önátadását. Ám ha azt nézzük, hogy a csábításnak kitett fiúcskák mellé apjuk nevelőt fogad, és lelkére köti: ne tűrje, hogy a fiú szeretőjével szót váltson, és kortársai, pajtásai is gáncsolják-gúnyolják a fiút, ha látják, hogy

ilyesmiben sántikál, és e gyalázkodókat a vének sem intik le, és nem szidják meg, hogy helytelenül szóltak - szóval ha ezt nézzük, azt hihetnők, hogy nálunk a köztudat a szerelmet a legnagyobb gyalázatnak ítéli. Az igazság, úgy vélem, a következő. Mint kezdetben is mondtam, nem állíthatjuk egyértelműen, hogy egy tett önmagában véve szép vagy rút; mert ha szépen csinálják, szép, ha csúnyán; rút. Rút akkor, ha valaki egy csirkefogónak adja oda magát, undok módon; szép akkor, ha tisztességes embernek, illően, szépen. Hitvány az a köznépfiaszerető, aki inkább a testre és nem a lélekre sóvárog. Az ilyen nem marad hű egyhez, mivel szerelme tárgya sem maradandó; a test elvirágzásával - mert csak a testet szerette - faképnél hagyja kedvesét, elröppen, meghazudtolva sok ígétét, fogadkozását. A nemes lelkület szerelmese viszont egész életére hűséges marad egyhez, mivel maradandó lényel olvadt össze. És az ilyeneket akarja a mi köztudatunk szépen, alaposan próbára tenni, és ezeknek kedvezni, amazoktól óvakodni. Ezért buzdítja a szeretőt szerelme üldözésére, a kedvest pedig menekülésre, hogy az így támadt küzdelemben próbára tegye mindkettőt: mifajta a szerető, és mifajta a kedves. Ezért megveti a kedvest, ha túl gyorsan megadja magát - szükség van bizonyos időre, hiszen az idő a legkülönb próbaköve mindennek, aztán meg az is gyalázatnak számít, ha valaki tenger pénztől vagy hivatali hatalmasságtól csábul el, vagy ha erőszakra megszeppen, és nem áll ellent, vagy ha vagyon és hatalom kenyerézi le. Mert semmi ilyesmi nem látszik biztosnak, hacsaknem az, hogy ebből sohase sarjadhat igazi barátság. A nálunk uralkodó szokás egy utat hagy nyitva, miképpen hódolhat be szépen szeretőjének a kedves. Amiképpen a szerető önként, bárminő szolgálattal udvarolhat kedvesének, ez nem minősül hízélgésnek, szégyennek, azonképpen a kedves számára is csak egyetlen önkéntes szolgálat marad szabad, amiért nem érheti gáncs, és ez az erény szolgálata. Bevett szokás nálunk, hogy nem tartjuk gyalázatnak; sem hízélgésnek azt a szolgálatot, ha valaki átadja magát a másiknak, mert azt hiszi: annak révén jobba nemesülhet akár bölcsességben, akár más-más erényben. Egyesítünk kell ezt a kétféle szokás-elvet: azt ti. ami a fiúszerelemre vonatkozik, és azt, ami a filozófiára, az erényre, ha azt akarjuk, hogy szépnek minősüljön a fiúcska önátadása. Ha egy révbe jut szerető és szeretett, mindegyik eleget téve a maga elvének, az előbbi annak, hogy a behódoló kedvesnek szolgálatára van minden igazságos szolgálatban, az utóbbi, hogy az őt bölccsé és jóvá formálónak méltán mindenben engedelmeskedik, és így az képessé lesz védencét belátásra és más erényekre kalauzolni, ez pedig iparkodik képzettségre és más bölcsességre jutni, és ha ezúton a két alapelv egybevág, akkor mondhatjuk, hogy szép, ha a szeretett lény enged a szerető ostromának, másként soha! Ez esetben még a megcsalás sem csúfság, minden más esetben az, akár csalódik az illető, akár nem. Ha ugyanis valaki, pénzre sandítva, enged a gazdag szerető ostromának és megcsalatozik: elesik a pénztől, mert közben kisült, hogy szeretője szegény flótás - ez bizony szégyen-gyalázat. Mert az ilyen leleplezte magát, hogy pénzért bármire kapható, és ez bizony nem szép. Ám ha valaki odaadja magát egy vélt tisztességes embernek abban a reményben, hogy e barátság révén jobba nemesül, ám csalatkozik, mivel kiderül, hogy az illető csirkefogó, és nincsenek is erényei - ez a csalódás mégiscsak szép, mert a hoppon maradt a maga részéről bebizonyította, hogy az erényért, a megnemesedésért minden kockázatra kész, és ez ismét mindennél szebb dolog. Így hát mindenképpen szép erényszerzés végett engedni a szerető ostromának. Íme, ilyen az égi istennő Erósza - égi szerelem: óriási érték államnak, magányosnak egyaránt, hiszen az erényért a szeretőt, kedvest a legnagyobb erőfeszítésre ösztökéli. A többiek persze a közönséges Aphrodité alattvalói. Ó, Phaidrosz, ezeket tehetem hozzá, csak úgy rögtönözve, Erósz-dícséretedhez.

Pauzát vőn Pauszaniász; a bölcsek tanítanak így azonos hangzású szavakkal játszani. Most Arisztophanész következett szólásra. Ám éppen most - túltöltekezettiségből vagy más ok miatt-e? - csuklás jött rá, és képtelen volt beszélni. Csak ennyit nyögött a következő helyen ülő Erüximakhosznak:

- Erüximakhosz, a te dolgozod, hogy most vagy végét szakaszd csuklásomnak, vagy beszélj helyettem, míg a csuklást abba nem hagyom.

- Mindkettőt megteszem - felelte Erüximakhosz. - Beszélek helyetted, s te pedig, ha abba hagyad a csuklást, én helyetted. Talán már beszédem alatt megszűnik, ha visszatartod a lélegzetedet, ha így nem, akkor gargarizálj vízzel. Ha olyan makacs, hogy még erre se múlik el, csiklandozd az orrodát és tüsszentsél. Ha egyszer-kétszer így tessz, menten megszűnik, ha mégoly makacs is.

- Máris így teszek - felelt Arisztophanész. - Te csak beszélj!

Erre így szólt Erüximakhosz:

- Úgy érzem, magamnak kell megkísérelnem Pauszaniász szépen elindított, de kellően be nem fejezett beszédének berekesztését. Helyeslem a megállapítását, hogy két Erósz van. Ám a mi mesterségünkben, az orvostudományból látom, hogy e kettő nemcsak az emberi lélekben óhajtozik a szépségre, hanem másokban is. Így az állatok testében, a növényekben, úgyszólván minden létezőben. Nagy és csodálatos ez az isten, és uralma mindenre kiterjed, mind az ember, mind az istenek dolgaira. Beszédemben a gyógyászatból indulnék ki, hogy tisztelkedjek mesterségem előtt. Erósz e kettőssége megvan testünk természetében is. A test egészséges és beteg volta - ebben mindenki egyetért - eltérő, nem hasonló. A nem hasonló a nem hasonló után sóvárog, és azt szereti. Más Erósz uralkodik az egészséges lényben és más a betegben. Márpedig, mint az imént Pauszaniász is mondta: szép engedni a rendes emberek ostromának, viszont annál rútabb a zabolátlanokénak. Így van a testtel is: ami benne jó és egészséges, annak szép és helyénvaló eleget tenni, és épp ez az, amit orvostudománynak hívunk; ám ami benne rossz és egészségtelen, azt kielégíteni bűn, és tilos annak, aki orvosnak tartja magát. Lényegében az orvoslás nem egyéb, mint a test telítődésében és ürülésében rejlő vonzalmak ismerete, és az a legkülönb orvos, aki e téren kiismeri magát: melyik a szép Erósz, és melyik a rút. Ám aki arra is képes, hogy a helytelen Erósz helyébe a helyeset plántálja, és ahol nincs Erósz, ott támasszon, és ahol van, onnan kiveszítse - ez volna aztán nagyszerű Teremtő! Értenie kell, mint barátkoztassa össze a testben lakozó legellenségesebb erőket, mint szerelmesítse egymásba. A legellenségesebbek: a végletek; hideg, meleg; keserű, édes; száraz, nedves. Elődünk, Aszklépiosz, ugyancsak értett hozzá, hogy ezekbe a végletekbe Erószot, jóakaratot plántáljon, s ezzel, mint az itteni költők mondják; és magam is aláírom: megalapította a tudományunkat. A orvostudományt, mint mondtam, teljesen ez az isten vezérli, csakúgy, mint a testgyakorlást és a földművelést. És ugyanó a zene alapelve is - ez világos mindenki előtt, aki egy kicsit is foglalkozott vele... talán ezt akarja mondani Hérakleitosz, - bár a kifejezései nem éppen szerencsések. Azt állítja: az egység ellentétekből (széthúzásból) áll össze, mint a lant vagy az íj összhangja. Nagy értelmetlenség azt állítani, hogy az előbb egymással tusakvó ellentétekből - a magas és mély hangokból - támadt utóbb, a zene művészete révén, ezek összhangja. Az összhang: az összecsendülés, az összecsendülés pedig valami megegyezés. Megegyezés széthúzó elemekből - mindaddig, amíg azok fenekednek egymással -, tiszta képtelenség! Széttartó ellentétek, míg nem egyeznek egymással, nem csendülhetnek össze. A ritmus is így jön létre a gyors és lassú ütemből, hogy ti. a korábbi széthúzó ellentétpár utólag megegyezik. Az összetartást itt a zene, ott az orvostudomány támasztja - mindkettő Erószot, egyetértést fakaszt. Így hát a zene: a ritmus és összhang vonzalmainak tudománya. Az összhang és ritmus rendszerében könnyen fölismerhetők a szerelem tényei, és itt nincs kétféle Erósz. Ám ha arra kerül sor, hogy emberek számára fölhasználják a ritmust, és összhangot, akár önálló alkotás-ként, amit dalköltészetnek hívnak, akár úgy, hogy a már kész dalokat és ütemeket helyesen alkalmazzák, és ezt hívják nevelésnek - mindez bizony nehéz művelet, és jó szakembert kíván. Hiszen itt ismét ugyanaz a gondolat bukkan föl, miszerint a rendes emberek vonzalmának engedni kell, hogy aztán azok is erényessé váljanak, akik még nem erényesek, és a tisztességesek szerelmét kincsként kell őrizni, s épp ez a szép, az égi múzsától származó

szerelem, a másik fajta szerelem, a közönséges Polümniától ered, és igen csínján bánják vele az ember, hogy ugyan a kéjt leszüretelje általa, mégse gabalyodják féktelenségbe, amiképpen a mi mesterségünk révén is csak óvatosan élhetünk a szakácművészet ingyencségeivel úgy, hogy élvezetét megússzuk betegség nélkül. A zenében, az orvoslásban és minden más emberi és isteni tudományban lehetőleg ügyelnünk kell a két Erószra, hiszen mindkettő jelen van. Az évszakok változásaiban is jelen van mindkettő. Ha ugyanis az általam említett meleg és hideg, száraz és nedves közeg egymással a rendes Erósz révén kerül össze, és józan összhangba keveredik, akkor bő tenyészet és egészség virrad az emberre, állatra, növényre, és semmi se vall kárt. Ha azonban az évszakokban a bűn és zavar Erósza jut uralomra, majd mindent meg-ront és tönkretesz. Ebből támadnak a járványok, és más mindenféle állati és növényi betegség, zúzmara, jégverés, gabona-rozsda az ilyen szeretők kölcsönös önzéséből, szertelenségeiből sarjad. Ezek tudománya a csillagászat, amely az évszakok forgásait fürkészi. Aztán ide számít az áldozás, a jövendölés, vagyis istenek és emberek minden érintkezése, mindez mással se szorgoskodik, mint a szerelem fenntartásával és orvoslásával. Mindenfajta istentelenség akkor burjánzik el, ha valaki nem a rendes Erósznak hódol, nem tiszteli, nem az ő uralmát egyengeti az élő és elhunyt szülőkkel, az istenekkel kapcsolatban, hanem a másikat. Hiszen épp ez a jóstudomány hivatása: e szerelmek kivizsgálása és orvoslása. Így a jövendölés: az istenek és emberek közti barátság megteremtője, értője lévén ama vágynak, amely az emberekbe istenfélelmet olt. Ilyen sokféle, óriás, jobban mondva abszolút hatalma van általában Erósznak, ám az az Erósz, aki jó ügyben mértékletességgel és igazságossággal teljesül ki mind nálunk, mind az isteneknél, ez az Erósz a végső legnagyobb hatalom; szerzője minden boldogságunknak, és annak, hogy közösségben, barátságban élhetünk egymással és a nálunk különb istenekkel. Erósz magasztalásából akaratlanul talán sok mindent nem említettem. Ha valamiről megfeledeztem, annak pótlása, Arisztophanész, most már rád marad. Ám ha valahogy másképp kívánod dicsérni az istent, dicsérd, ahogy tetszik, persze ha már nem csuklasz.

- Már nem - mondta Arisztophanész. - De csak akkor állt el, mikor a tüszögéshez folyamodtam. Ugyancsak csodálkozom, hogy a testünkben uralkodó ékes rend ilyen zenebonára és csiklandozásra kívánkozik, mint a tüsszkölés. Mert csuklásom rögtön megszűnt, ahogy a tüsszkölést alkalmaztam.

- Édes Arisztophanész! - vágott vissza Erüximakhosz. - Vigyázz, mit művelsz! Gunyoroskodol a beszéded előtt, és engem arra ösztökélsz, hogy szavaidat lessem, nem kottyantasz-e ki valami kacagnivalót.

- Igazad van - nevetett Arisztophanész. - Nem szoltam semmit. Hát csak ne lesd szavaimat, máris azon emésztődöm, hogy amit mondani szeretnék, avval nem kottyantok ki... ó, nem valami kacagnivalót, hisz az nem volna baj, sőt műzsám szellemében éppen előny, hanem... valami nevetségeset.

- Ha már ellótted a nyilad, Arisztophanész, azt hiszed, megúszod? Vigyázz hát, és úgy beszélj, hogy aztán számon veszem tőled! Azért, ha épp úgy tetszik nekem, lehet, hogy megkegyelmezek.

- Bizony, Erüximakhosz - kezdte Arisztophanész -, én egészen másképp szeretnék szólni, mint te és Pauszaniász. Úgy vélem, az embereknek sejtelmük sincs Erósz hatalmáról, mert ha sejtlenék, a legpompásabb szentélyeket, oltárokat építenék neki, és a legkülönb áldozatokat mutatnák be, nem úgy, mint most, hogy füttyülnek rá, holott a legnagyobb tisztelet dukálna neki. Mert ő a legemberszeretőbb isten, az ember legfőbb gyámola és nyavalyáinak orvosa, melyekből ha kigyógyulhatna, az volna az emberfaj legfőbb boldogsága. Megpróbálom az ő hatalmát ecsetelni néktek, ti meg majd világosítatok föl másokat. De először is meg kell értenetek, minő az ember természete, és mi minden baj érte. Egykori természetünk ugyanis egész más volt, mint ez a mostani. Először is az ember akkor háromnemű volt, nem mint

most, kettő: hím és nő, hanem harmadikul még e kettő elegye is, amely ma már kiveszett, csak a neve maradt fenn. Ez volt ti. a „hímnő”, alakja és neve a kettőnek: férfinak és nőnek összetétele. Most már kiveszett, neve is csak csúfnévként maradt fenn. Mindhárom fajta ember gömb alakú volt, háta és oldala körkörös. Négy keze volt, combja ugyanannyi, mint keze; gömbölyű nyakán két arca, egymáshoz teljesen hasonlóak, és a két szemközt néző orcának egyetlen kobakja. Négy fülük volt, szeméremtestük kettő, és így tovább minden más micso-dájuk - ahogy mindebből ki-ki elképzeli. Főlegyenesedve jártak, úgy, mint most, s bármely irányban mozogtak. Ám ha száguldani akartak: mint a cigánykereket hányók, akik kezükön-lábukon buckóznak - körbe a nyolc végtagjukra nehezkedve gurultak. Azért volt három fajtájuk, mert a Naptól származtak a férfiak, a Földből a nők, és a Holdtól azok, akiknek részük volt mindkettőből. Gömbölyűek voltak maguk is, a járásuk is, hiszen szüleikre hasonlítottak. Erejük, hatalmuk iszonyatos volt, ádáz felfuvalkodásban feszengetek, az istenekre is kezet emeltek, hiszen amit Homérosz Ótoszról és Ephialtésről mesél, az róluk szól, hogy ti. megostromolták az Eget, az istenek leigázására. Ekkor Zeusz és a többi istenek tanácsot tartottak, mit kezdjenek velük, de nem sütöttek ki semmit, nem volt tanácsos ugyanis megölni őket, ahogy a gigászokat mennykövekkel kalapálták el, hiszen akkor az emberektől kapott minden áldozatnak és tiszteletajándéknak befellegzenék - viszont azt se tűrhetik, hogy tovább így betyárkodjanak. Végre Zeusz nagy nehezen kibökte: „Azt hiszem, kisütöttem, mint maradjanak fenn mégis az emberek, úgyhogy azért véget is vessünk féktelenségüknek, meggyöngítvén őket. Nohát, egyenként kettényesem őket, és így gyöngébbek lesznek, s ugyanakkor nagyobb számuk révén még hasznosabbak. És majd, főlegyenesedve, két lábon járnak. Ha aztán ismét betyárkodni méltóztatnak, és megint nem nyughatnak, akkor újra kettészelem őket, aztán egy lábon szökdécselhetnek.” Erre kettévágta őket, mint a gyümölcsöt szokás, ha meg akarják aszalni, vagy ahogy a főtt tojást vágják el hajszállal. Kettényesvén mindegyiket, megparancsolta Apollónnak, hogy fordítsa meg a fejüket, s fele-nyakukat a vágás felé, hadd szúrja az folyton a szemüket, hogy tanuljanak tisztességet - a sebet meg hegessze be. Apollón erre eltekerte az ember arcát, bőrét mindenfelől odahúzkodta, amit ma hasnak nevezünk, és ahogy a pénzeszacskót összefogják, összemarkolta egyetlen szájja, és a has kellős közepén bekötötte - ezt hívják köldöknek. A többi sok-sok ráncot, szétsimította, és kiképezte a mellkast, lévén olyan szerszáma hozzá, mint a cipészeknek van, amivel a sámfán elsimitják a bőr ráncait, és csak néhány redőt hagyott meg a has- és köldöktájon, hajdani állapotukra való emlékeztetőül. Miután az emberi természet így kettéhasított, ki-ki sóvárgott a másik fele után: egymást átkarolták, és úgy tartották átölelve, mert csak egyesülni áhítoztak, és inkább meghaltak az éhségtől és tétlenségtől, mert egymás nélkül semmit sem akartak csinálni. És amikor az egyik fél meghalt, és megözvegyült a másik, az élve maradt egy másik magános felet keresett, és azzal fonódott össze, akár ha egy teljes nőnek félbemetszett felére lett, mai értelemben vett nőre, akár egy férfiera, és sorra így sorvadtak el. Végre Zeusz megkönyörült rajtuk, és újabb fortélyt eszelt ki: áttette előre a nemi szervüket, ugyanis az eddig hátul volt, és nem egymással bakzottak, hanem csak úgy a földbe, mint a kabócák. Szervüket Zeusz áthelyezte előre, s így lehetővé tette, hogy egymásban termékenyüljenek, a férfi a nőben avégből, hogy ha férfi nőre lel; ölelésével anyává tegye, és így szaporodjanak; ha viszont férfi férfival kel egybe, legalább gyönyörüket leljék benne, és kielégülten lássanak a dolgukhoz, és teremtsék elő, ami még az élethez kell. Azóta gerjed az emberekben egymás iránt szerelem - ez varázsolja vissza őket hajdani állapotukba, s megkísérli a kettőből egyéforrasztásukat és az emberi természet megörvoslását. Tehát mindegyikünk egy egész ember fele, egyből vagyunk kettőbe vágva, mint a félszegúszóhal. Mind csak keressük hiányzó másik felünket. Azok a férfiak, akik egy hajdani kétneműnek, úgynevezett „hímnőnek” a hasadmányai: a nőkre vágyanak, és közülük kerül ki a sok házasságtörő. A férfirajongó, kikapós némberek is ezek utódai. Azok a nők viszont, akik eredetileg is nőből hasadtak szét, nemigen kapnak a férfiakon, hanem csak nőkbe habarodnak belé - ezek a nőszerető nők. A férfiakból hasadtak viszont

férfiak után futnak, és míg zsenge gyermekek, férfihasadmányok lévén, férfiakat szívelnek, és csak akkor boldogok, ha férfiakkal hálhatnak és ölelkezhetnek, s ezek a legpompásabb fiúk és serdülők, hiszen a legvitézebb természetűek. Akadnak gáncsoskodók, akik szemérmetleneknek ócsárolják őket, de ez hazugság, mert nem szemérmatlenségből cselekszenek így, hanem mert bátrak és férfiasak lévén, a magukfajtajúakat kedvelik. Nagy bizonyosága ennek az a tény, hogy, emberré serdülvén, épp az ilyenekből lesznek a legférfiasabb közéleti emberek. Ha férfivá cseperednek, akkor viszont már ők futnak a fiúk után, és természetük szerint nem fülük a foguk a házassághoz, gyerekplántáláshoz, csak a törvény kényszerére fanyalodnak rá, hiszen tökéletesen boldogok egymással, legényéletet élve. Férfikorában az ilyen szenvedélyes fiúszeretővé lesz, míg fiúkorában barátszerető, és mindig csak a magaívású után sóvárog. Ha aztán rátalál igazi másik felére - legyen akár a fiúk barátja, akár a szépemé -, csodálatosan rabjává lesz vonzalmának, önnön másának, szerelmének, s úgyszólván a világért se bocsátának el egymást egy pillanatra sem. És így múlatják el egész életüket egymással, s képtelenek kinyögni, tulajdonképpen mit is akarnak egymástól. Mert senki se higgye, hogy csak a pusztaszeretkezésért kívánja ily végtelen sóvárgással egyik a másikat. Világos, hogy lelkük valami más után sóvárog, amit képtelen szavakba foglalni, csak sejteti vágyát, és célozgat rá. S ha most Héphaisztosz - amikor ők ölelkeznek -, kezében szerszámaival, hozzájuk lépne és megkérdeznék: „Lelkeim, mit szeretnétek egymástól, minek a megvalósulását?” - és látván azok zavarát, tovább faggatóznék: „Arra sóvárogtok-e, hogy egygyé forrjatok, és éjt-nap egy pillanatra se válhassatok el többé? Ha erre vágytok, én ugyan összeszerkesztelek benneteket kettőből egygyé, úgyhogy egyetlenként lesztok el, amíg éltek, egyetlen testben, és ha meghaltok, akkor is az Alvilágban nem két, hanem egy halottként tengődtek. Döntsetek el, vajon erre áhítoztok-e, és üdvözít-e ha elnyeritek” - tudva tudjuk, hogy ennek hallatára egy se mondana nemet, vagy jeleznék, hogy mást szeretne, hanem mind meg lenne győződve: azt hallja, amire már régóta sóvárog, hogy kedvesére találva és egygyé olvadva vele, a kettőből egygyé legyenek. Oka ennek az, hogy eredetileg ugyanez volt a természetünk, és egyetlen egész voltunk; és épp ez egész voltunk áhítása és hajszolása a szeretet. Hajdan, mint mondtam, egyek voltunk; most ádázságunk miatt úgy kettéhasított az isten, mint a lakedaimónok az arkádiaiakat. És félni való, ha nem viseltetünk tisztelettel az istenek iránt, még megérjük, hogy ismét kettéhasítanak, mint a kockát, és akkor úgy járunk-kelünk majd orrunk mentén kettévágva, mint a síroszlopokon a domborművek. Ezért minden férfi kötelessége mindenkit buzdítani: féljék az isteneket, hogy ezt megússzuk, azt viszont elnyerjük, amiben Erósz a mi vezérünk és irányítónk. Vele ujjat ne húzzon senki! Az húz ujjat vele, aki gyűlöletessé teszi magát az istenek szemében. Ha barátaivá leszünk és megbékülünk vele, rögtön rálelünk kedvesünkre, összebotlunk igazi egy-felünkkel. Ez most csak keveseknek jut osztályrészül. Hanem, Erüximakhosz, e szavaimat kifigurázva ne lobbantsd a szememre, hogy hát Pauszaniászra és Agathónra céloztam, bár nyilván beleértendők, lévén mindketten férfitermészetűek. Én mindenkiről állítom, férfiakról, nőkről egyaránt, hogy ez a mi fajtánk csak úgy lel boldogságra, ha szerelmét végcéljához vezérli, és mindenki megleli a maga kedvesét, megtérvén ősi állapotához. És ha ez a legjobb, akkor szükségszerűen jelen adottságaink közül is az a legjobb, ami ehhez a legközelebb van. Ez pedig mi más, mint a kedves fölélése, aki érzületében is nekünk teremt? Ha most magasztalni akarjuk azt az istent, akitől mindezt nyerjük, méltán magasztaljuk Erószot, aki jelen körülményeink közt legnagyobb jótévőnk - önnönmagunkhoz vezérel, és a jövődre nézve reményt olt belénk, hogy ha féljük az isteneket, visszaállítja eredeti természetünket, és így meggyógyítva boldoggá tesz bennünket és üdvözít. Ezt akartam hát mondani Erószról, Erüximakhosz, egészen mást, mint te. Kértelek, hogy ne figurázz ki, hogy hallhassuk a többiek is, azaz csak Agathónt és Szókratészt, mert már csak ők ketten vannak hátra.

- Beadom a derekamat - felelte Erüximakhosz -, mert szívemből szóltál. És ha nem tudnám, hogy Szókratész és Agathón milyen nagy szerelmi szakértők, ugyancsak szoronganék, hátha nem tudnak már mit mondani, mert már annyi sok mindenről esett szó. De azért nem féltém őket.

Szókratész közbeszólt:

- Te jól vitézkedtél, Erüximakhosz. De volnál csak abban a csávában, amelyben én vagyok, illetve leszek. Agathón beszéde után bizonyára te is így odavolnál, ilyen kutyául lennél, mint én most.

- Meg akarsz babonázni, Szókratész - szólt közbe Agathón -, hogy megszeppenjek abban a hitben, miszerint e közönség végsőkéig fölcsigázva várja beszédemet.

- Fölöttébb feledékeny volnék, Agathón - válaszolt Szókratész -, ha azt képzelném: megnémsz elöttünk, pár ember előtt, holott láttam nagyszerű, bátor önbizalmadat, ahogy a színeszek élén a porondra léptél, és rebbetlenül farkasszemet néztél akkora tömeggel, hogy művedet bemutasd - és szemernyit se féltél.

- Hogyan, Szókratész?! - vágott vissza Agathón. - Azt hiszed, annyira fejembe szállt volna a színházi dicsőség, hogy ne tudnám: értelmes ember szemében százszorta félelmesebb néhány bölcs az értelmetlen tömegnél?

- Persze, méltánytalan volna - jegyezte meg Szókratész - ilyen faragatlanságot feltételeznem rólad. Hisz tudom: ha olyan emberekre bukkanasz, akiket bölcseknek vélsz, a tömegnél többet törődöl velük. De hátha ezek nem mi vagyunk? Hiszen a színházban mi is ott ültünk, és mi voltunk a tömeg. Ha más bölcsekre bukkannál, nyilván röstelkednél, ha úgy éreznéd, valami rútságot művelsz. Vagy nem?

- Igazad van! - hagyta rá Agathón.

- És a tömeg előtt nem röstelkednél, ha úgy éreznéd, csúfságot teszel? - kérdezte Szókratész.

- Hohó! - vágott közbe Phaidrosz. - Kedves Agathón, ha most Szókratésznek felelsz, bánja is ő, mi lesz mostani kitérőt célunkkal, csak vitába ugrathasson valakit, hozzá még ha az illető szép is. Én szívesen elhallgatom Szókratész vitáit, csak hát most azon kell törődnöm: ne feledkezzünk meg Erósz magasztalásáról, és mindegyikötöktől megkapja jussát: a beszédet. Előbb adjátok meg az istennek, ami jár neki, aztán felőlem hadd vitatkozzon Szókratész!

- Igazad van, Phaidrosz! - mondta Agathón. - Mi gátol szólanom? Szókratésszel máskor is vitatkozhatom eleget.

- Előljáróban szeretném tisztázni, mint kell szólanom, csak aztán beszélek. Úgy vélem, az előttem szólók nem az istent magasztalták, hanem az embereket mondták boldogoknak az istentől nyert javakért. Arról senki se szólt, milyen is ő, mind e javak adója. Pedig bárki dicséretének egyetlen módja: kifejteni, milyen az illető, és mi mindennek oka-szerzője. Így kell nekünk is dicsérnünk Erószt; először magát, tulajdonságait, aztán adományait. Állítom tehát, hogy bár minden isten boldog, mégis Erósz - ha szabad ezt mondanom büntetlenül - a legboldogabb, mivel a legszebb és legjobb. Legszebb, mert ilyen: először is, Phaidrosz, ő a legfiatalabb isten. Ennek döntő bizonyítékát ő maga szolgáltatja avval, hogy futton-fut az öregségtől, ami pedig nyilván épp elég gyors valami; legalábbis a kelleténél gyorsabban utolér bennünket. Erósz természetétől fogva gyűlöli, és messzire elkerüli. Annál inkább komázik a fiatalsággal, és maga is fiatal. Ide vág az ősi közmondás: „Minden zsák megtalálja a maga foltját.” Sok mindenben egyetértek Phaidrosszal, csak ebben nem: hogy ti. Erósz öregebb Kronosznál, Iapetosznál. Ellenkezőleg: minden más istennél fiatalabb, örökifjú. Az isteneknek Hésziodosz és Parmenidész emlegette legősibb viselt dolgai, ha ugyan igazat szólnak e

költők, nem Erósz, hanem a Végzet uralma alatt mentek végbe. Mert ha Erósz köztük lett volna, nem vágták volna le és verték volna bilincsbe egymást, s az a sok más szörnyű hatalmaskodás sem esett volna meg, hanem csak barátság, békesség honolt volna körükben, mint most, mióta Erósz királykodik az istenek fölött. Fiatal ő, és fiatalságában törekeny, zsenge és költő legyen a talpán - legalább olyan, mint Homérosz, aki Erósz zsengeségét érzékeltetni képes. Homérosz Atét mondja istennek és zsengeknek:

*Lábai gyöngédek, s nem is érnek a földhöz,
emberek fejéin lépkedve suhan tova Até.*

Szellemes érvvel erősítgeti zsengeségét, hogy ti. nem valami keményen lépked, hanem puhán. Mi is ugyanezzel az érvvel bizonyítjuk Erósz zsengeségét: mert ő nem a földön lépdél, nem is koponyákon, amik ugyan nem éppen puhák, hanem azon tapod és lakozik, ami mindennél puhább. Az istenek és emberek érzésein, lelkületén üti föl tanyáját, ám nem sorba minden lelken, hanem ha durva lelkületre bukkan, attól menekül, ha érzékenyre, ott megszáll. Mindig mindenütt csak a lehető legpuhább valamit érinti, azt is csak a lábával - szükségszerűen tehát mindennél zsengebb lény. A legfiatalabb és a legbájosabb, s hozzá még harmatos-simulékony. Különben nem tudná mindenütt behízelegni magát, minden lélekben rögtön lopva befészkelődni, és ha az zord, lopva kisurranni. Hogy gömbölykés, harmatos-sima az alakja, ennek döntő bizonyítéka: ildomossága, mert Erósz, mindenki szerint fölöttébb tisztességes. Hiszen ildomtalanosság és Erósz egymás örök ellenségei. Börének gyönyörűségére vall már örökös virágok közt lakozása is: virágtalan vagy elvirágozott testben, lélekben, vagy bárhol máshol Erósz nem ver tanyát, csak illatos-virágos helyen marad és fészkel meg. Az isten szépségéről elég is ennyi, bár sok mindenről nem szóltam még. Most Erósz erényeiről kell beszélnem. Először is a legfontosabbat: Erósz nem bánt sem istent, sem embert, és őt se bántják. Ha egyáltalán éri valami, erőszak nem érheti. Nem árthat Erósznak erőszak! Maga sem folya-modik erőszakhoz, nem is kell neki, hiszen önként engedelmeskedik neki mindenki. És amit az ember egy önkéntvalónak önként megad, azt az állam urai, a törvények is helyesnek ítélik. Igazságossága mellett Erósz a mértékletességben a legnagyobb. Mindenki elismeri, hogy a mértékletesség lényege a vágyak és gyönyörök féken tartása, és nincs erősebb vágy a szerelemnél. Ha pedig minden vágy gyengébb, Erósz uralkodhat rajta, és uralkodik is. Ha pedig uralkodik vágyakon és gyönyörökön, akkor ő különösképpen mértékletes. A vitézségben Erósz Arész sem múlja fölül. Nem Arész tette rabbá Erósz, hanem Erósz Aphrodité iránti szerelmével Arész. Erősebb a rabul ejtő a rabul ejtettnél. És minthogy Erósz rabbá tette a legbajnokabb vitézt is, így ő mindenkinél vitézebb. Szóltunk az isten igazságosságáról, mértékletességéről és vitézségéről; hátra van még pár szó a bölcsességéről. Ha lehet, hadd mondjak el mindent erről is. Először is - hogy én is hódoljak művészetemnek, mint Erüximakhosz a magáénak - állítom, ez isten olyan tudós költő, hogy még mást is azzá tesz. Kit ő megérint, költővé lesz, még ha előbb botfüle is volt a múzsához. Ezt méltán tekinthetjük bizonyítékául annak, hogy Erósz nagyszerű költő, mestere a múzsai művészet minden vívmányának. Aki valaminek híjával van, nem ért hozzá, azt másnak sem adhatja, taníthatja. És ki merné tagadni, hogy Erósz tudományából támad életre és növekszik minden élőlény? Ki nem látja a művészet gyakorlatában is, hogy akinek Erósz volt a mestere, az hírré, dicsőségre vergődik, akinek viszont nem segített, az sötétbe merül. Az orvoslást, a nyilazást, a jóslást ugyan Apollón találta föl, de a sóvárgásra Erósz vezette rá, így ő is csak Erósz tanítványa, valamint a múzsák a zenében, Héphaisztosz az ércművészetben, Athéné a szövésben, és Zeusz az istenek és emberek kormányzásában. Az istenek ügyei is akkor jöttek rendbe, mikor Erósz közékük toppant. Világos, hogy Erósz, a szépség szeretete, rútság nem férhet Erószhoz. Előtte - mint bevezetőleg említettem - a monda szerint sok szörnyűség történt az istenek közt, a Végzet uralma alatt, ám amint megszületett Erósz, rögtön boldogság virradt istenekre és emberekre a szépség szerelme által. Így szerintem, Phaidrosz, először is Erósz maga

mindennél szebb és jobb, aztán mások számára is a szépség és jóság szerzője. Mondanivalóm most önkéntelen versbe kívánczok: Erósztól száll az

*embernemre a béke, a zord tengerre a szélcsönd,
vad viharok csitulása, s a gondban a fekhely, az álom.*

Megüresít bennünket a rideg önzéstől, betölt együttérzéssel; egymással közösséget plántál, ünnepek, körtáncok, áldozatok vezetője ő; szelídség elhintője, durvaság szüntetője; jóakarata adakozó, rosszakaratnak elzárkózó; kegyes a jókhoz, bölcsenek látványos, isteneknek csudásságos; nincstelennek áhítandó, kincssel-töltnek megtartandó; kényelem, kéjelgés, báj, vágy, sóvárgás atyja; jót szerető, rosszat megvető; törettetésben, rettegésben, sóvárgásban, szónoklásban gyámolunk, tanácsnokunk, legkülönb orvosunk; istenek, emberek éke, leg-szebb, legjobb vezére; minden ember őt kell keresse; magasztalva őt repesve, szép dalában részesedve, melyre maga zendít isten-ember bővöletére. Íme, e beszéddel, Phaidrosz, hadd járuljak hozzá az isten dicséretéhez, részint ahogy csak tudtam, komoly szóval, részint meg bohóval.

Agathón e szavaira - mint Arisztodémosz mesélte - fölcattant a jelenlévők tapsorkánja: Agathón ifjú létére mennyire magához és az istenhez méltóan beszélt!

Szókratész Erüximakhoszra pillantott, és így szólt:

- Most is úgy érzed, Akúmenosz fia, hogy indokolatlan volt előbbi szorongásom? Avagy nem a jós szólt belőlem, amikor azt mondtam, hogy Agathón elbűvölően beszél majd, és én csuda pácba kerülök?

- Úgy tetszik, abban tényleg jós szólt belőled - felelte Erüximakhosz -, hogy Agathón szépen beszél majd. Hogy zavarban volnál, azt nem hiszem.

- Ó, boldogságos ember! - dohogott Szókratész. - Hogyne volnék zavarban én és bárki, ha ilyen szép és változatos beszéd után kell szónokolnia! És ha itt-ott nem is volt olyan csodálatos, a végén a szavak és fordulatok szépségét hallva, ki ne hökkenne meg?! Számat vetve magamban, hogy szavaimmal ezt a szépséget meg sem közelíthetem, szégyenemben menten kerekelt oldanék, ha tudnék, hova. Ez a beszéd Gorgiászt juttatta eszembe, vagyis hogy a Homérosz említette bajba kerülők: már azon rémüldözöm, hogy Agathón, a félelmes szónok, Gorgiász fejét mutatja fel beszédem ellen, és engem néma kővé varázsol. Közben rájöttem, milyen nevetségessé váltam a beleegyezéssel, hogy mikor rám kerül a sor, beszéddel magasztalom Erószot, és még azzal dicsekedtem, hogy a szerelem szakértője vagyok! holott fogalmam sincs róla, hogyan kell bármit is dicsőíteni. Együgyűségemben azt képzeltem, ha bárkit magasztalunk, igazat kell szólni róla, s ehhez elegendő, ha az igazságból kiválogatjuk a leg-szebb mozzanatokot, és a lehető legművészebben összeszerkesztjük. És még büszke voltam, milyen szépen szónokolok majd, mint aki tudja a dicséret igaz módját! Csakhogy kiderült, hogy nem ez a dicséret szépséges módja, hanem az, ha az ember tárgyról minél nagyobbat lódit, ha igaz, ha nem, csak a lehető legszebb legyen! Színhazugság? - oda se neki! Úgy tetszik, nem Erósz magasztalása volt a kitűzött feladat, hanem látszólagos magasztalása. Gondolom, ezért hordtatok össze hetet-havat, és aggattatok Erószra hogy ilyen és ilyen; és ennyi mindennek az oka, csak hogy a legjobbnak és legszebbnek tessenek, nyilván csak az őt nem ismerőknek. Mert az őt ismerőknek aligha... És kész a gyönyörű, fenséges magasztaló beszéd! Ám én nem ismertem az effajta magasztalást, és gyanútlanul szavamat adtam néktek, hogy én is részt veszek benne. A nyelv ígérte meg, de nem a lélek! Távol legyen tőlem! Ilyen módon én nem dicsérek, képes se volnék rá! Ám az igazságot, ha akarjátok, elmondanám, persze a magam módján, és nem úgy, ahogy ti beszéltek, nehogy kinevessetek érte. Nos,

gondold meg, Phaidrosz, kívánsz-e hallani ilyen beszédet, amely Erószról kimondja az igazat, olyan szavakkal és fordulatokkal, ahogy épp adódik.

Phaidrosz és a többiek biztatták Szókratészt, csak beszéljen, ahogy jónak látja.

- De előbb engedd meg, Phaidrosz - felelt Szókratész -, hogy Agathóntól pár szót kérdezzek, és csak miután egyetértésre jutottunk, beszéljek tovább!

- Megengedem - mondta Phaidrosz. - Kérdezd csak bátran!

Akkor aztán Szókratész - mesélte tudósítóm - körülbelül így kezdte el:

- Kedves Agathón! Kitűnő volt a bevezetésed, hogy előbb azt kell tisztázni, milyen Erósz, és csak aztán szólni a művéről. Ezt a kezdetet igen csodáltam. És ha már a többit is olyan szépen, fönségesen előadtad, milyen Erósz, akkor áruld el nekem ezt is: Erósz vajon *valakinek* a szerelme, vagy senkié? Nem azt kérdem, hogy egy apáé vagy anyáé... nevetséges volna ez a kérdés, hogy Erósz az apa vagy az anya szeretete légyen... nos, ha az apáról azt kérdezném: vajon az apa valakinek az apja vagy se - nyilván azt felelnéd, ha szabályosan akarnál felelni rá: igen, az apa egy fiú, illetve lány apja. Vagy nem?

- De igen - hagyta rá Agathón.

- És ugyanígy az anya is?

- Egyetérték.

- Felelj még egy kicsit - folytatta Szókratész -, hogy jobban megértsd, mit akarok. No és ha a testvéréről kérdezném, ha tényleg az, hogy valakinek a testvére, vagy se?

- Persze hogy valakinek.

- Nyilván a fivérének vagy a nővérének.

- Egyetérték.

- Próbáld meg Erószról is ugyanezt állítani! Erósz valakire irányuló szerelem, vagy senkire?

- Persze hogy valakire.

- Ezt jól véd az eszedbe! - mondta Szókratész -, és emlékezz vissza, vajon kire irányul. Most mondd, vajon Erósz az után, akit szeret, sóvárog-e, vagy se?

- De mennyire sóvárog!

- Vajon, ami után sóvárog, amit szeret... akkor sóvárog-e rá, ha már az övé, vagy ha még nem?

- Hihetőleg akkor, ha még nem - felelte Agathón.

- Vizsgáld meg - folytatta Szókratész -, vajon a hihetőleg helyett nem szükségképpaló-e, hogy a sóvárgó az után sóvárog, ami nincs neki, és nem sóvárog többé, ha elnyerte. Én csodálatosan úgy érzem, Agathón, hogy ez szükségképpen így igaz. És te?

- Én is így látom.

- Okosan szólsz. No és szeretne a nagy nagy lenni, az erős erős?

- Lehetetlen annak az alapján, amiben már szót értettünk.

- Mert nem érezheti híját annak, ami már megvan neki.

- Igazad van.

- Most ha az erős erős akar lenni - folytatta Szókratész -, és a gyors gyors, az egészséges egészséges, tán valaki még elhinné ezekről vagy más ilyesmikről, hogy akik ilyenek, vágnak arra, ami megvan nekik - azért említettem ezt, nehogy tévedésbe essünk... ha erre gondolsz, Agathón, hogy az ilyeneknek jelenleg szükségképpen megvan, ami épp megvan nekik, akár akarják, akár nem; és a meglevőre ugyan kicsoda sóvárogna? Ám ha valaki azt állítaná: „Egészséges létemre egészséges akarok lenni, gazdag létemre gazdag, és arra sóvárgok, ami már megvan nekem” - akkor mi csak azt felelhetnénk neki: „Emberfia, aki gazdag, egészséges, erős vagy; mindezt már csak a jövőre nézve kívánhatod, mert a jelenben már megvan neked, akár akarod, akár nem. Vizsgáld meg hát: ha azt mondod: kívánom, ami jelenleg megvan - vajon nem ezt érted-e rajta: akarom, hogy ami jelenleg az enyém, az a jövőben is meglegyen?” Vajon az illető mást értene rajta?

- Aligha - felelte Agathón.

- Tehát ha valaki azt óhajtja, hogy a jövőben is megmaradjon neki, ami most megvan - erre is csak az áll, hogy az ember csak az után sóvárog, ami még nincs neki, nincs kéznél.

- Persze.

- Tehát ez és minden sóvárgó az után sóvárog, ami még nincs neki, nincs kéznél, nem az övé, nem önmaga, amit hiányol; mind ilyesmikre irányul a szerelem, a vágy.

- Természetesen.

- Nos - folytatta Szókratész - foglaljuk össze az idáig mondottakat. Ugye, a szerelem mindig irányul valamire, mégpedig olyasmire, ami nincs?

- Helyes.

- Gondolj vissza, beszédedben mit mondtál Erósról, mire irányul. Ha akarod, emlékeztetlek reá. Azt hiszem, ilyesmit mondhattál: az istenek ügyei a szépség iránti szerelem által rendeződtek, mert csúfság iránti szerelem nem létezik. Valahogy így mondtad, nem?

- Mondtam - hagyta helyben Agathón.

- Egész okosan mondtad, barátom! - folytatta Szókratész. - És ha így van, nyilván Erósz csak a szépség iránti szerelem, a rútságnak nincs szerelme.

- Egyetérték.

- És megegyeztünk ebben is: azt szereti, ami nincs neki, amit hiányol?

- Igen.

- Tehát Erósz híjával van a szépségnek, nincs neki.

- Szükségképpen következik.

- Hogyan?! Állítod, hogy szép az, ami híjával van a szépségnek, ami nem szép?!

- Eszerint nem.

- S ha így van, még mindig azt vallod, hogy Erósz szép?

Agathón erre így felelt:

- Úgy látszik, Szókratész, már-már magam sem értem, amit előbb mondtam.

- Bölcsen mondtad ezt, Agathón - felelte Szókratész. - De kicsinyég még felelgesz nekem! Nemde szerinted a jóság egyben szépség is?

- Úgy van.

- Nos, ha Erósz nem szép, és a jóság szépség, akkor nyilván Erósz nem is jó?

- Nem tudlak megcáfolni, Szókratész! Legyen úgy, ahogy mondd - hagyta rá Agathón.

- Az igazságot, azt nem tudod megcáfolni, Agathón, mert Szókratészt könnyű lenne!

- De most már békén hagylak, és abból kiindulva, amiben már szót értettünk, most már magam próbálom, ahogy tudom, elismételni azt az Erósz-tant, amit egy mantinéi asszonytól, Diotimától hallottam. Ez a jóslásban és minden másban igen járatos volt, és az athénieket, akik áldozatot mutattak be a pestis elhárítására, tíz évre megmentette a járványtól, és engem is ő tanított ki Erósz titkaira. Téged követve, Agathón, nekem is azt kell elmondanom, kicsoda Erósz és milyen, aztán számba vennem a tetteit. Legegyszerűbb szerintem, ha ugyanabban a sorrendben szólok, ahogy egykor az idegen nő engem-faggatva beszélt. Mert akkor én is nagyjából ugyanazt mondtam neki, amit most nekem Agathón, hogy ti. Erósz nagy isten és szép. És Diotima ugyanazzal torkolt le, amivel én most Agathónt, hogy Erósz nem szép és nem jó. Erre én:

„Hogy érted ezt, Diotima? Erósz tehát rút és gonosz?”

Ő erre így felelt:

„Ne káromold! Vagy azt hiszed, hogy ami nem szép, az szükségképpen rút?”

„Nyilván.”

„És aki nem bölcs, az tudatlan? Nem vetted észre, hogy középút is van a bölcsesség és tudatlanság között?”

„Mi légyen az?”

„Ha valaki sejti az igazságot, de számot adni róla nem tud. Nem érted-e, hogy ez bizony nem tudás, mert miféle tudás volna; amit nem tudunk megindokolni - de nem is tudatlanság, hiszen ha sejtésünk helyes, az hogy volna nemtudás. Az ilyesmi: a helyes vélemény, középütt van tudás és nemtudás között.”

„Igazad van” - mondtam.

„Tehát, ami nem szép, azt még ne képzeld mindenáron rútúnak, és ami nem jó, gonosznak. Így Erószról is, mert elismerted, hogy nem jó és nem szép, azért ne hidd, hogy szükségképpen rút és gonosz, hanem hogy középszer e két véglet között.”

„De azt csak elismeri mindenki, hogy nagy isten?”

„Kikre gondolsz? A tudatlanokra csak, vagy a bölcsekre is?”

„Mindenkire.”

Diotima elmosolyodott:

„Ó, Szókratész, miképpen ismerheti el az olyan, hogy Erósz nagy isten, aki állítja, hogy egyáltalán nem is isten?!”

„Ki állítja ezt?” - kérdeztem.

„Te és én!”

„Hogy érted ezt?”

„Mi sem egyszerűbb - válaszolta. - Nem azt tartod, hogy valamennyi isten boldog és szép? Vagy mered azt állítani, hogy van isten, aki nem szép és nem boldog?”

„Zeuszra, nem!”

„És boldognak, ugye, azt mondod, aki a szépség és jóság birtokában van?”

„Úgy van.”

„Ám elismerted, hogy Erósz a jóság és szépség hiányában épp ezekre sóvárog, amiknek híjával van!”

„Elismertem.”

„Lehet isten az, aki híjával van a jóságnak és szépségnek?!”

„Úgy látszik, semmiképp.”

„No látod, hát te sem tartod Erósz istennek!”

„Hát akkor mi? Halandó?”

„A legkevésbé!”

„Akkor mi?”

„Amint már mondtam: középlény halandó és halhatatlan között.”

„Mi legyen ez, Diotima?”

„Nagy démon, Szókratész, hiszen a démonok lakoznak az istenek és emberek között.”

„Mi a hatalma?” - kérdeztem.

„Tolmácsolja és közvetíti az isteneknek az emberek kéréseit és áldozatait, és az embereknek az istenek parancsait és kegyeit: áldozataikra való feleletként. Betölti az isten és ember közti űrt, hogy a Mindenség önmagával összeköttessen. Épp ezen alapul a jóstudomány, a papok mestersége, mindenfajta áldozati praktika, ráolvasás, jóvendülés és bájolás. Isten nem közösködik emberekkel, a démonok útján érintkezik, társalkodik velük, ébrenlétükben és álmaikban. Mindennek értője: a démoni ember, míg a mindennapi ember a többi mesterséghez ért. Ilyen démon sok van, és sokféle. Egyikük Erósz.”

„Ki legyen az apja, anyja?” - kérdeztem.

„Hosszadalmas volna elmesélni, mégis elmondom neked. Mikor Aphrodité megszületett, lakomát ültek az istenek, és köztük Pórosz, Métisz fia. Mikor már eltöltekeztek, odaórázkodott Penia, hogy mint szokta a nagy lakomákon, kéregeessen. Ott okvetetlenkedett a kapuban. Pórosz a nektártól megkötyagosultan, mert bor akkor még nem volt, kiment Zeusz kertjébe, és bódult fejjel elszunnyadt. Penia nagy ínségében abban sántikált, hogy gyermeket nyer Pórosztól: odafeküdt melléje, és foganta Erósz. Ezért lett Erósz Aphrodité szolgája és fullajtárja, mivel az ő lakomáján fogantatott, és természeténél fogva a szépség szerelmese, hiszen Aphrodité aztán igazán gyönyörű! Mint Pórosz és Penia gyermeke, Erósznak ez lett a sorsa. Először is örökösen ínséges, és minden, csak nem szép és zsenge, ahogy általában képzelik, hanem faragatlan, piszkos, sarutlan, hajléktalan, mindig a földön, takaró nélkül alvó, kapualjakban, úton-útfélen, szabad ég alatt éjszakázó, örökölvén az anyja természetét, örökös ínséggel cimborázó. Apja nyomán azonban a jóság és szépség körül forgolódó, vitéz, rátarti és heves, remek vadász, mindig valamiben mesterkedő, belátásra sóvárgó, szellemes, egész életében bölcsességszerető, iszonyú varázsló, méregkeverő és szemfényvesztő, se nem halhatatlan, se nem halandó, hanem még ugyanaznap, ha jól megy a sora, virul és csupa élet, ám rögtön meghal, és föltámad az apja természete szerint. Bősége minduntalan szétfolyik, így Erósz nem nyomorog, és nem bővelkedik. Bölcsességben is, tudatlanságban is középúton jár. Ilyeténképpen. Senki isten nem filozofál, és nem kíván bölcsé válni. Hiszen más se filozofál, aki már bölcs. Viszont a tudatlanok se filozofálnak, és nem óhajtanak bölcsé válni. Mert a tudatlan

legnagyobb átká, hogy bár nem szép és nem jó, nem eszes, mégis meg van elégedve magával. Ha valaki nem érzi, hogy hijával van valaminek, nem is vágyik arra, amiye hiányzik.”

„Kik hát a filozofálók, Diotima - kérdeztem -, ha sem a bölcsék, sem a tudatlanok?”

„A gyerek is tudja, hogy a két véglet közöttiek, amilyen Erósz is. Minthogy a bölcsesség az egyik legszebb vívmány, és Erósz lényege: a szépség iránti szerelem, így Erósz szükségképpen bölcsességszerető, és mint filozófus, a bölcs és tudatlan közt leledzik. Ezt származása indokolja: apja bölcs és bővelkedő, anyja értetlen és ínséges. Nos, Szókratész, démonunknak ez a természete. De nem csoda, hogy Erószról te mást képzelteél, szavaidból ítélve, azt, hogy Erósz a szeretett lény és nem a szerető. Gondolom, ezért tetszett néked gyönyörűnek. A szeretett lény ugyanis valóban szép, zsenge, tökéletes és boldog. A szeretőnek azonban egész más a lényege, az, amit elmondtam.”

„Szépen mondtad ezt, idegen barátnőm! - hagytam rá. - De ha Erósz ilyen, mi haszna van belőle az embernek?”

„Megpróbállak, Szókratész, erre is rávezetni - felelte. - Így született hát Erósz, és ilyen természete van, és mint te mondtad, lényege: a szép iránti szeretet. Ám ha valaki azt kérdezné tőlünk: ó, Szókratész, és Diotima, mit akar Erósz a szépségtől, vagy pontosabban: a szépséget-szerető mire vágyik?”

Erre így feleltem:

„Hogy része legyen benne.”

„De ez a felelet újabb kérdésre ösztökél: mi lesz azzal, aki részesül a szépségben?”

Mire én: - „E kérdésre nem tudok rögtön válaszolni.”

„És ha valaki - folytatta Diotima - a szépség helyébe a jóságot tenné, és azt kérdezné: mondd, Szókratész, aki a jóságra sóvárog, az mire sóvárog?”

„Hogy része legyen benne” - feleltem.

„És mi lesz vele, ha már az övé?”

„Erre könnyebb felelnem: - akkor boldog lesz” - mondtam.

„Mert a jóság birtokában - tette hozzá - boldogok a boldogok. És tovább már nincs mit kérdeznünk, hogy ti. miért akar boldog lenni, aki akar?... a felelet céljához ért.”

„Úgy van” - hagytam rá.

„És mi a véleményed, ez a kívánság és a szeretet vajon minden emberben közös? Mind a jóságot szeretné bírni örökké? Vajon mit gondolsz?”

„Hogy ez közös mindenkiben.”

„Mégis, ha mindenki mindig ugyanazt szereti, miért nem mondjuk mindenkiről, hogy szeret, miért állítjuk egyikről, hogy szeret, a másiról, hogy nem?”

„Ezen én is csodálkozom” - feleltem.

„Hát ne csodálkozzál! - mondta Diotima. - Ugyanis mi kiszemeljük a szerelem egy bizonyos fajtáját, és csak ezt illetjük az egész fogalom nevével szerelemnek, a többiekét más néven nevezzük.”

„Hogyan?” - kérdeztem.

„Így. Tudod, hogy »alkotás« sokféle van. Ha ugyanis valami a nemléből létrejön, annak oka valami alkotás. Tehát minden művészet, mesterség teljesítménye: alkotás, és mestereik mind Alkotók.”

„Így van,”

„És lásd, mi mégse alkotónak nevezzük őket, hanem más és más neveken, és valamennyifajta alkotó-tevékenységből kiszemelünk egyetlen fajtát, ti. a zenével és ütemekkel foglalkozót, és azt jelöljük az egész fogalom nevével. Mert csak ezt nevezzük alkotásnak, és e résztvékenység mestereit alkotóknak.”

„Igaz” - hagytam rá.

„Így van a szerelemmel is. Lényegében a jóság, boldogság utáni, sóvárgás mindenkiben a leghőbb és legkínzóbb szerelem. Csakhogy a többiekről, akik szerelme másra irányul, mint például pénzszerzésre, testgyakorlásra, filozófiára, - nem mondjuk, hogy szeretnek, vagy szeretők, hanem csak azok bírják az egész nevet - szeretők, szerelem -, akik *egy bizonyos* cél felé törnek.”

„Úgy tetszik, igazad lehet.”

„Szokták mondani - folytatta -, a szerelmesek a hiányzó másik felüket keresik. Szerintem, barátom, a szerelem nem irányul sem félre, sem egészre, ha az nem épp maga a jóság. Hiszen az ember inkább levágatja a kezét, lábát, pedig a sajátja! - ha rossznak érzi. Azt hiszem, az ember önnönmagával is csak úgy boldog, ha a jóságot nevezi a sajátjának, és a gonoszt idegennek. Az ember nem szeret mást, csak a jóságot. Így érzed te is?

„Zeuszra, igen!”

„Mondjuk ki egyszerűen, hogy az emberek a jóságba szerelmesek?”

„Mondjuk ki!”

„Nos? Nem kéne hozzátennünk: szeretnék, ha az övék lenne a jóság?”

„Tegyük hozzá!”

„És ugye, nemcsak hogy övék lenne, hanem egyszer s mindenkorra övék?”

„Ezt is tegyük hozzá!”

„Foglaljuk össze: a szerelem célja. - örökre bírni a jóságot.”

„Tökéletesen igaz” - hagytam rá.

„Ha ez a szerelem lényege, mi módon, miféle művelettel érik el azok, akiknek buzgalmát, érzelmét, szerelemnek hívják? Meg tudnád mondani, mi ez a művelet?”

„Nem én! - feleltem. - Hisz akkor nem csodálnám a bölcsességedet, és nem járnék el hozzád mindezek megtanulására.”

„Elárulom neked! - mondta. - Ez a szépségben való fogadás mind testi, mind szellemi értelemben.”

„Jóslatfejtőnek kéne lennem, hogy értsem szavadat, mert bizony nem értem!”

„Megmondom érthetőbben. Minden ember ugyanis, ó, Szókratész, maggal terhes, mind testi, mind lelki értelemben, és ha elér bizonyos életkort, természete nemzeni vágyik. Rútságba nemzeni nem képes, szépségbe annál inkább. Férfi és nő egygyélétele: nemzés, fogadás... isteni művelet, a halandók életében valami halhatatlan elem. De ott nem mehet végbe, ahol nincs összhang. Az isteni lényeknek összhangtalan minden, ami rút, összhangzatos, ami szép. E szülésnél a szépség a Végzet, és bábaistennő. Ezért ha a nemző a szépséghez közelít, meg-

csitul, és örömmámorban fogan és nemz, ha viszont a rútság közelébe csöppen: elsötétült szemmel, begörnyedve önmagába zsugorul, elfordul, begubózik, és nem nemz, hanem magja terhét magában vonszolva, szorong. Ezért legyeskedik annyit a szépség körül, aki magban dús, és fogni szeretne, mert az nagy vergődésből szabadítja meg. Nos, Szókratész, a szerelem nem a szépségre kívánczik, amint te képzeled!”

„Hanem mire?”

„Arra, hogy a szépségbe nemzzen és szüljön.”

„Lehet” - hagytam rá.

„Egész biztos” - mondta.

„Miért hogy foganjon?”

„Mert a foganás a halandó számára az örökkévalóság, a halhatatlanság. A jóság révén halhatatlanságra vágni - ez szükségszerűen következik abból, amiben már szót értettünk, ha ugyan a szerelem a jóság örökös birtoklására törekszik. Ebből szükségképp következik, hogy a szerelem vágyik a halhatatlanságra is...”

A szerelem titkairól beszélgetvén, Diotima ily sok mindenre kioktatott. Egyszer csak ezt kérdezte:

„Véleményed szerint, Szókratész, mi az oka a szerelemnek, a váagnak? Vagy nem veszed észre, mily szörnyen megháborodnak az állatok, ha üzekedhetnéjkük támad: lábónjárók, szárnyasok, szerelmes szorongásukba mind belebetegsznek, először is hogy üzekedhessenek, aztán hogy fölneveljék fiókáikat; ezek védelmében még a leggyengébbek is készek szembe szállni a legerősebb vadállatokkal, és meghalni csemetéikért, és inkább elsenyvednek az éhségtől, csak hogy fölneveljék őket, és ezért képesek minden másra. Az emberek, azt gondolhatnánk, tudatosan teszik meg mindezt, ám meg tudnád-e mondani, mi az oka az állatok ily szerelmes fölgerjedésének?”

Ismét azt mondtam, nem tudom.

„Mint képzeled, hogy nagy szerelmi szakértő válik belőled, ha még ezt sem tudod?”

„Hiszen az imént mondtam: épp azért fordultam hozzád, Diotima, mert tudtam, hogy ebben tanítóra szorulok. Árudd el hát a nyitját ennek és a szerelem többi titkainak!”

„Ne csodálkozz - mondta társnőm -, ha valóban hiszed, hogy a szerelem természetétől fogva arra törekszik, amiben már gyakorta szót értettünk. Ugyanúgy, ahogy elébb mondtam, itt is a halandó természet szeretne lehetősége szerint örök és halhatatlan lenni. Ám ezt csak úgy érheti el, ha nemzés útján mindig új, fiatal lényt hagy hátra az előregedett helyébe. Hiszen minden élőlényről azt állítják: él, és ugyanaz, mint ahogy valakit gyermekkorától fogva késő vénségéig azonos névvel illetünk, noha semmi sem maradt belőle ugyanaz, hanem minduntalan megújul: elveszti, ami megvénhedt benne, - haját, húsát, csontját, véré, egész testét. És nemcsak a testével van így, de a lelkével is: szokásai, erkölcssei, vélekedései, vágyai, élvezetei, kínjai, félelmei mind folyton változnak: részben keletkeznek, részben elmúlnak. Ennél még sokkal megfoghatatlanabb, hogy még ismereteink is nemcsak hogy rész szerint keletkeznek és rész szerint múlnak, és így még ismereteinkre nézve sem maradunk ugyanazok, hanem hogy minden egyes ismeretünk is csak így jár: ugyanis amit emlékezetbe vésésnek hívunk, az is az ismeretek szökésével függ össze. Ismereteink elmerülése: a feledés, az emlékezetbe vésés viszont az elveszettek helyébe újabb és újabb ismereteket plántál, és így megmenti a tudást, hogy az mindig ugyanannak látsszék. Ily módon mentődik meg minden élőlény, nem úgy, hogy teljesen ugyanaz marad, mint az istenek, hanem úgy, hogy ami elhal, előregszik, mindig magához hasonló, új, fiatal sarjakat hagy hátra. Ezúton részesül a halandó

a halhatatlanságban, a test és minden egyéb, más módon nem is tud. Ne csodáld hát, ha minden élőlény óvja sarjadékát; a halhatatlanság végett fészkel benne ez a buzgóság és szeretet.”

E szavait hallván, elcsodálkoztam:

„Ó, legbölcsebb Diotima - kérdeztem -, mindez tényleg így volna?”

Ő erre úgy felelt, mint a tökéletes szofisták: „Biztos lehetsz benne, Szókratész! Mert ha az emberek becsvágyát fürkésznéd, bizony csodálnád esztelenségüket, ha nem vennéd észbe, mint már mondtam, micsoda szörnyű szerelem ösztökéli őket a hírnévre, arra, hogy dicsőségük örökké fönmaradjon. Ezért szánják életüket veszedelmekre, még inkább, mint sarjaikért, tékozzák vagyoniukat, vállalnak minden törettetést, halált. Mit gondolsz, Alkésztisz csak Admétoszért veszett volna, Akhillész csupán Patrokloszért halt volna meg, és a ti Kodrosztok csak a fiai királykodásáért, ha nem hitték volna, hogy örökre fönmarad utánuk erényük emlékezete, aminthogy mi őrizzük is azt? Aligha. Úgy vélem, erényük halhatatlanságáért és dicső hírnevükért cselekedték mindezt, és mennél kiválóbbak, annál inkább, mert a halhatatlanság szerelmesei. Akik csak testileg magtól-terhesek, azok a nők után bolondulnak, és így élnek a szerelmet, és a gyermekáldás révén vélik elnyerni minden időkre a halhatatlanságot, híruk fönmaradását, a boldogságot. De vannak, akik inkább lelkükben, mint testükben fogadják mindazt, ami a lélekhez illik mind fogamzásban, mind szülésben. És vajon mi illik? A belátás és a többi erény illik, amelyek szerzői a költők és más alkotók, továbbá olyan mesteremberek, akiket feltalálóknak tartanak. A legnagyobb és legszebb bölcsesség azonban a városok és települések szervezése - ennek a neve: mértékletesség és igazságosság. Most ha valaki - mint isteni lény - gyermekkorától fogva lelkében magtól terhes, és fölcseperedvén nemzeni és szülni sóvárog, úgy vélem, az ilyen kóvályogva keresi a szépséget, hogy fogadjon benne. Csúfságban ugyanis az istennek se foganna! Persze ha rájön a párosodhatnék, akkor boldog, ha szép testre bukkan és nem rútra, ám ha hozzá még szép, nemes, jól sarjadt lélekre is lel benne, határtalan örömmel köszönti a testet is, a lelket is, s ilyennek közelségében menten megered a nyelve erényről és arról, milyennek kell lennie az embernek, mivel kell foglalatoskodnia, és menten nekilát a szépség nevelésének. Érintkezésbe jutván a szépséggel és közösködvén vele, gondolom, teherbe ejti azzal, ami már régóta feszeng benne, jelen- és távollétében egyre csak rágondol, sarjukat közösen neveli föl vele, így kapcsolatuk sokkal szilárdabb, mint a gyerekszülőké, barátságuk szilárdabb, mert közösségük gyümölcsként szebb, halhatatlanabb gyermekeik vannak. Valóságos gyermekek helyett kinek ne kellenének inkább olyan gyermekek, amilyeneket Homérosznál, Hésziodosznál és más kiváló költőknél láthat, és ki ne irigyelné e szellemeket nagyszerű sarjaikért, akik halhatatlan hírnevet és emlékezetet szereztek nekik, lévén maguk is halhatatlanok. Vagy ha más példa kell, íme Lükurgosz, minő fiaikat hagyott hátra Lakedaimóniában, megmentőit hazájuknak és úgyszólván egész Hellásznak.

Tisztelitek ti Szólont is törvényalkotása miatt, másutt - hellének, barbárok - meg sok másokat is tisztelnek, akik sok nagyságos tettet fölmutatva gyakorolták az erényt. Ezeknek számos szentélyt emeltek, ily szellemi gyermekeik miatt, testi gyermekeik miatt szentélyt még senkinek nem emeltek. Ezek a szerelem rejtelmek, Szókratész, melyekbe most már te is beavatást nyerhetsz. Azt viszont nem tudom, méltó vagy-e már a végső, látomásszerű beavatásra, amelyért ezek is vannak, ha az ember helyesen járja végig őket. Mégis beavatlak, rajtam ne múljék. Próbálj követni, ha tudsz. Aki helyesen tör e cél felé, már fiatalon azzal kell kezdenie, hogy rajong a szép testért, és először, ha helyesen fogja föl a dolgot, csak egyetlen testért hevül, és abban fogadjon szép eszméket; a továbbiakban azonban rá kell jönnie, hogy az egyik test szépsége egytestvére a másik test szépségének, és értelmetlenség volna, ha nem tekintené egynek és ugyanannak minden szép test szépségét, s ezt belátva, szükségképpen minden szép test szerelmesévé válik, és fölhagy a csak egyért-rajongással, mivel azt már lenézi: kicsinek, szegényesnek érzi. Ezután már többre becsüli a lélek szépségét a testénél, úgyhogy ha olyas-

valakire lel, akinek testi szépsége ugyan fonnyatag, de a lelke szép: beéri azzal, szereti, gondját viseli, és benne olyan eszméket fogan és keres, amelyek az ifjakat megnemesítik, s ezzel pártfogoltját arra készíti, hogy a foglalatosságban, a törvényben rejlő szépséget szemlélje, és belássa, hogy mindenben egy és ugyanaz a szépség van jelen, és kicsibe vegye a csak testi szépséget. A foglalatosság után a tudományok felé kell kalauzolni pártfogoltját, hogy fölismerje szépségüket, úgyhogy a szépség sokasága láttán ne szolgáljon az egyedi szépségnek, nehogy rabszolgájává alázkodván egy fiúcskának, férfinak, vagy egyetlen foglalatosságnak, kicsinyes, üres nyárspolgár váljék belőle, hanem a szépség óceánja felé fordulva és azt szemlélve, sok magasztos eszmét és gondolatot szüljön olthatatlan bölcsesség utáni vágyakozásában, mígnem ezekben megizmosodva és gyarapodva, meg nem pillant egyetlen olyan ismeretet, amely épp erre a szépségre utal. Megpróbállok, ahogy tudlak, fölvilágosítani ebben. Akit a szerelemben idáig elkauzoltak, s aki a szépségeket sorrendjükben is helyesen szemléli, egyszer csak a szerelem végcéljához ér, és valami csodás természetű szépséget pillant meg, ti. a szépséget magát, amiért idáig szenvedett, és ami mindenekelőtt s örökkön való, nem keletkezett, és nem vész el soha, nem növekszik, és nem csökken, minthogy nem ebben szép, abban rút, nem most szép, máskor meg csúf, nem ehhez viszonyítva szép, ahhoz meg rút, nem itt szép, ott rút, nem ezeknek szép, azoknak rút. Nem is úgy rémlik majd föl előtte a szépség, mint egy arc, vagy kéz, vagy más testrész, sem úgy, mint szó, tudomány, mint valami másban létező, pl. élőlényben, földön, égben vagy egyebütt, hanem csak magában, magával, egyképpen létezik, és minden más szépség csak belőle merít olyképpen, hogy míg minden más keletkezik és elmúlik, ő maga nem növekszik és nem fogy, nem éri semmi viszontagság. Nos, ha valaki a helyes fiúszerelem útján a földiektől ide emelkedik föl, és kezdi látni e szépséget magát, az már közel van a célhoz. A szerelem helyes útja - akár magunk járjuk, akár más kalauzol -, hogy az itteni egyes szépségeken elkezdve a szépség eléréseért mind magasabbra hágunk, mintegy lépcsősoron haladva: egyetlen szép testtől a másikhoz, onnan mind többhöz, mindhez, aztán a szép testektől a szép tettekhez, a szép tettektől a szép ismeretekig, s innen végezetül ahhoz az egyetlen ismerethez, amelynek tárgya maga a Szépség, és így megismerjük a végső Szépséget. Kedves Szókratész - mondta a mantinói nő -, ha valami, hát akkor ez az emberélet értelme: a végső Szépség szemlélete. Ha őt magát látod, nem keresed őt többé ruhákban, szépfiúkban, serdülőkben, akik láttán most még öntudatodat veszted, és te is és sokan mások, eszüket vesztve, megfélemedeznek ételről, italról, csak hogy - ha ez egyáltalán lehetséges volna! - szüntelenül kedveseteket bámulhassátok, és vele lehessetek. Ám miként vélekedjünk arról, aki megpillanthatná magát a Szépséget, tisztán, vegyítetlenül - úgyhogy nincs rajta emberi hús, szín, és egyéb múlandó semmiség, hanem magát az isteni szépséget szemlélné igazi mivoltában, azt hiszed, hiábavaló volna az ember élete, ha ezt nézheti, szemlélheti, és vele élhet? És nem gondolod, hogy egyedül itt adatnék meg néki, mialatt a szépséget igazi képében látja, hogy az erénynek most már nem árnyképeit szüli, minthogy a szépségnek sem árnyképét fogja föl, hanem az igazi erényt magát, az igazi szépség birtokában. Ha pedig az igazi erényt termi és fölneveli, megadatik néki az istenfélelem, és ha ez embernek egyáltalán megadatik: a halhatatlanság.”

- Phaidrosz és ti, többiek, hát ezeket mondta nekem Diotima, és tökéletesen meggyőzött. Most e meggyőződésemben próbálok meggyőzni másokat is, hogy e kincs elnyeréséhez az emberi természet számára nem egykönnyen lelhetünk Erósznál különb támaszra. Ezért hirdetem: félje mindenki Erósz, és félem magam is, és a szerelmet kiváltképpen gyakorlom, és másokat is buzdítok rá, és ahogy csak tudom, dicsőítem most és mindenkor Erósz hatalmát és bajnoki voltát. Ezt a beszédemet, Phaidrosz, ha úgy tetszik, fogd föl Erósz magasztalásának, vagy nevezd annak, aminek éppen akarod.

Szókratész szavait mindenki magasztalta, csak Arisztophanész akart valamit mondani, mert beszédében Szókratész célzott az ő szavaira is, ám egyszer csak nagy zenebonával dörömböztek az ajtón, sőt mintha dávorizások s egy fuvoláslány hangját hallanák... Megszólalt Agathón:

- Fiúk, nézzetek ki! Ha ismerősök, hívjátok be őket. Ha idegenek, mondjátok meg nekik, hogy már vége az ivásnak, és pihenünk.

Nemsokára az aulában Alkibiadész hangja csendült föl. Igen kapatos lehetett, és nagyokat kurjongatott. Tudakolta, hol van Agathón, és követelte, hogy vezessék hozzá. Ekkor a fuvoláslány és más kísérői átkarolták, és bevezették a bentlevőkhöz. Megállt az ajtóban - fején borostyán- és violakoszorú volt, rengeteg szalaggal.

- Üdvözet, uraim - szólalt meg. - Befogadjátok-e a részeg embert?... borzasztó részeget... vagy álljunk odébb, miután megkoszorúztuk Agathónt, mert azért jöttünk. Tegnap ugyanis nem jöhettem el, most aztán itt vagyok, fejemen szalagkoszorú, hogy a legbölcsebb és legcsinosabb legény fejére tegyem, ha szabad ezt mondanom. Talán kinevettek, amiért becsíptem. Még ha kinevettek is, tudom, hogy az igazság szól belőlem. Ám feleljetek azonnal: a mondott feltétel mellett, bejöhettek-e, vagy sem?

Mind egymást túlkiabálva unszolták, csak jöjjön és heveredjék le. Agathón is hívta. Alkibiadész jött, kísérőitől vezetve, és Agathónt megkoszorúzó, levette szalagjait a fejéről. Ám ezeket a szeme elé tartva, nem vette észre Szókratészt, hanem letelepedett Agathón és Szókratész közé. Szókratész helyet szorított neki, hogy leülhessen. Alkibiadész, elhelyezkedvén, köszöntötte Agathónt és megkoszorúzta. Agathón így szólt:

- Fiúk, oldjátok le Alkibiadész saruit, hogy harmadiknak ideheveredhessen!

- Úgy van! - mondta Alkibiadész. - De ki a harmadik ivócimbora?

Megfordult és megpillantotta Szókratészt, fölpattant és így szólt:

- Héraklészre! Hát ez mit keres itt?! Hisz ez Szókratész! Már megint reám leselkedve ültél ide, ahogy szoktál, aztán egyszer csak fölbukkansz, mikor a legkevésbé számítok reá?! Hogy csöppensz ide? És miért éppen ide fészkelődtél, miért nem Arisztophanész vagy bárki más mellé, aki mókamester, vagy épp szeretne az lenni? Ó, nem! te addig fondorkodtál, míg a legszebb fiú mellé nem kerültél.

Szókratész így felelt:

- Lásd, Agathón, vajon meg bírsz-e oltalmazni engem? Mert e fiatalember szerelmével ugyancsak pórul jártam! Amióta beléhabarodtam, senki szépfiúra nem nézhetek rá, szót se válthatok, mert ő féltékenységből és irigységből csuda, hogy mit művel! Gyaláz és kezet emel reám! Vigyázz, nehogy most megint ilyesmire szánja rá magát, hanem szerezz békét köztünk, és ha tettelességre vetemedik, oltalmaz, mert igen rettegek szerelmétől és őrjöngésétől.

- Mi nem békülhetünk meg! - mondta Alkibiadész. - Ezért még máskor állok rajtad bosszút. Most pedig, Agathón, adj a szalagokból, hadd koszorúzzam meg ez ember csudálatos kobakját, nehogy még a szememre lobbantsa, hogy téged megkoszorúztalak, őt meg nem, pedig ő szavakkal mindig mindenkin győz, és nemcsak a minap egy ízben, mint te!

Erre tépett a szalagokból, megkoszorúzta Szókratészt és leült. Miután leheveredett, így szólt:

- Nos, uraim! Fölöttébb józanok vagytok. Ezt nem tűrhetem! Tessék inni, ahogy szót értetünk! És hogy eleget ihassatok, ezennel megválasztom magamat borkirálynak. De hozasson Agathón egy óriási kelyhet, ha van! Hohó, de mégse! Hozd ide, fiú, a borhűtő edényt! - mert látta, hogy abba jó nyolc kehelynyi bor fér.

Ezt megtöltötte, s először maga hajtotta ki, aztán megtöltötte Szókratész számára:

- Uraim! Szókratészhez képest az én tudományom semmi - mondta. - Annyit vedel, amennyit beléparancsolunk, és mégse lesz sohase részeg!

A szolgálfiú megtöltötte az edényt. Szókratész fölhajtotta. Erre megszólalt Erüximakhosz:

- Mitévők legyünk, Alkibiadész? Így bor mellett nem is beszélünk, nem is énekelünk, csak vedelünk otrombán, mint kinek ég a toroka?!

Erre Agathón így válaszolt:

- Legkülönb, legbölcsebb atyának legkülönb fia, Erüximakhosz, üdvözöllek!

- Én is téged! - felelt Erüximakhosz. - De hát mit csináljunk?!

- Amit te rendelsz, mert néked engedelmeskednünk kell! *Többet ér sereg embernél is a félcsér, az orvos!* Parancsolj, mit kívánsz!

- Ide figyelj! - mondta Erüximakhosz. - Mielőtt betoppantál, abban egyeztünk meg, hogy jobb felé haladva, sorra mindenki a tőle telhető legszebb magasztaló beszéddel tiszteli Erószot. Mi már mind szólottunk, te még nem, csak fölhajtottad a bort. Így méltányos, hogy te beszélj, és beszéded után adj föladványt Szókratésznek, amit épp akarsz, ő meg a jobb oldali szomszédjának és így tovább.

- Igazad van, Erüximakhosz! - hagyta rá Alkibiadész. - De nem igazság a részeg ember beszédét összemérni a józanokéval! És vajon, boldogságos barátom, meggyőztek-e téged Szókratész előbbi szavai? Tudod-e, hogy mindannak, amit ő mond, az ellenkezője igaz? Mert ha füle hallatára valaki mást magasztalok - istent vagy embert -, és nem őt, akkor kezet emel rám.

- Nem hallgatsz el tüstént? - szólt közbe Szókratész.

- Poszeidonra! - ellenkezett Alkibiadész. - Csak ne tagadd, hogy jelenlétedben én senki mást nem dicsérhetek!

- Úgy legyen! - kiáltott közbe Erüximakhosz. - Ha akarod, magasztald Szókratészt!

- Micsoda? - horkant föl Alkibiadész. - Szerinted ez kell, Erüximakhosz?! Rontsak rá, és álljak bosszút rajta itt előttetek?

- Min töröd a fejed? - kérdezte Szókratész. - Hogy nevetségessé tégy a dicséreteddel? Vagy mit akarsz?

- Elmondani az igazságot! Ám te lásd, hogy megengedheted-e!

- Elmondani az igazságot? Persze hogy megengedem, sőt parancsolom! - mondta Szókratész.

- Már kezdem is! - szólt Alkibiadész. - Te meg eszerint cselekedj! Ha nem mondok igazat, rögtön szakíts félbe, amikor akarsz, és mondd szemembe, hogy hazudom, mert nem szándékszem hazudni. És ne csodáld, ha aztán összevissza beszélek, ahogy eszembe jut, mert nem egykönnyű ilyen állapotomban szép sorjában előszámlálni furcsaságaidat.

- Szókratész magasztalását hasonlattal kísérelem meg. Ő nyilván azt gondolhatná erre: azért, hogy kifigurázzam, pedig nem a mókacsinálásért folyamodom a hasonlathoz, hanem épp az igazságért. Állítom, hogy hasonlatos ő a szobrászműhelyekben gubbasztó szilénszobrokhoz, akiket a művészek szürinxszel és fuvolával mintáztak meg, és ha kétfelé nyitjuk őket, a belsejükben egy-egy istenszobor látható. Állítom továbbá, hogy éppen Marszüász szatírhoz hasonlít. Hogy külsődben szatírhoz hasonlítasz, Szókratész, abban magad sem kételkedhetsz. Ám vedd tudomásul, hogy másban is hasonlítasz hozzájuk. Úgy, gunyoroskodó vagy? Avagy

nem? Ha nem ismered be, tanúkat hozok! „De nem vagyok fuvolás!” - mondd. Nem-e?! Sokkal csodálatosabb, mint Marszüász! Ennek ugyanis még hangszerek is kellettek, hogy szája varázslatával megbabonázza az embereket, amiképpen még ma is megbabonázza az ő dallamait fuvolázó. Mert Marszüász Olümposz dalait fuvolázta, tőle tanulta őket. Olümposz dalai - akár ha kiváló fuvolás fújja, akár botor fuvoláslány! - önmaguk elbűvölik az embert, és kinyilatkoztatják, kik szorulnak rá az istenekre, a misztériumokra, mert maguk e dallamok isteniek. Te csak abban ütsz el Marszüásztól, hogy hangszer nélkül, pusztá szavakkal műveled ugyanazt. Mi ugyanis, ha másnak másfajta szónoklatát halljuk - még ha kiváló szónok is az illető -, úgyszólván oda se hederítünk; viszont ha téged hallunk - ha asszony, ha férfi, ha gyermek hall is! és még ha közvetve, egy csapnivaló szónok tolmácsolásában is! -, megháborodunk és káprázatba esünk! Én, uraim, ha nem tartanék tőle, hogy teljesen elázottnak néztek, esküvel bizonyítanám, mi nyűgözött le beszédei hallatára, és mi tart lenyűgözve ma is. Amint a szavát hallom, szívem jobban kalapál, mint a táncoló körübantoké, és patazik a könnyem. És látom, ugyanezt élük át mások is. Ha Periklészt vagy más kiváló szónokokat hallgattam, éreztem: szépen szólnak, de semmi olyan nem feszengett bennem, mint Szókratész hallatára, lelkem nem háborgott, nem lázadózott rabszolga állapotában. Ám ez a Marszüász már sokszor meghatott, hogy úgy éreztem, ez a mostani életem már nem is élet. Minderre, Szókratész, nem mondhatod, hogy nem igaz! Most is tudva tudom, hogyha fülelni akarnék rád, nem állnám a sarat, hanem most is csak ugyanúgy járnék. Kényszerít, hogy igazat adjak neki, hogy mi mindennek vagyok híjával, és mégsem magammal bajoskodom, hanem Athén államügyeit intézem. Így hát erőnek erejével futok előle, mint a szirének elől, fületem befogva, nehogy itt öregedjek meg, mellette rostokolva. Egyedül vele szemben érzem, amit senki se hinne rólam, hogy ti. bárki előtt is szégyenkezem. Egyedül előtte szégyenkezem. Tudva tudom, hogy képtelen vagyok neki bármiben is ellene mondani, mikor lelkemre köt valamit, ám amint elválok tőle, menten lépre visz a tömeg hajbókolása. Kerülöm, menekülök előle, és ha megpillantom, pironkodom adott szavam miatt. Sokszor már-már azon örvidenék, ha nem látnám az élők sorában. Ám ha ez bekövetkeznék, tudom, százszor jobban gyötörne, úgyhogy már magam se tudom, mitévő legyek vele! Hát így lenyűgözött engem és sok-sok mást ennek a szatírnak a fuvolázása! Ám figyeljétek, mennyire formázza azokat, akikhez hasonlítottam, és mily csodálatos a hatalma! Tudjátok meg, hogy egyikőtök sem ismeri őt, és - ha már belefogtam - íme, bemutatom őt néktek. Láthatjátok, mily szerelemmel viseltetik Szókratész a szép lények iránt; mindig körülöttük ólalkodik, és megkötyagosul tőlük. Ő mindenben tapasztalatlan, nem tud semmit, legalábbis ezt játssza meg; mindez nem épp a szilénekre jellemző? De mennyire! Kívülről ezzel kendőzi el magát, mint azok a szilénszobrok, ám ha kinyitják a belsejét, kedves bortestvéreim, mit gondoltok, mekkora önmegtartóztatás feszeng benne? Tudjátok-e, hogy ő füttyöl arra, ha valaki szép, senki se képzelné, mennyire megveti a szépfiút, a gazdagságot, az előkelőt, akit a tömeg boldognak hisz. Mind e javakat ő kutyába sem veszi, de minket sem! gunyoroskodva és mókázva éldegél az emberek között. Nem tudom, egyáltalán látta-e valaki a benne rejlő istenszobrokat, midőn komollyá vedlik és kitárulkozik? Én már láttam egykor, és akkor benseje olyan isteni szépnek, aranynak, gyönyörűnek és csodálatosnak tetszett, hogy szentül hittem, mindenben vakon azt kell tennem, amit ő parancsol. Azt képzeltem, hogy komolyan lenyűgözi őt fiatalságom varázsa, és ezt nyereségnek ítélttem, csodás szerencsének, hogy ti. Szókratész kegyeit keresve, mindazt hallhatom tőle, amit ő tud. Ifjúi bájaimra, csodálatos, milyen rátarti voltam. Varázsom tudatában elbocsátottam kíséroidemet, és egyedül maradtam vele. Ezelőtt ugyanis sohase szoktam kísérő nélkül, kettesben lenni vele. A színingázat szeretném néktek elmondani. Figyeljétek meg, vajon valótlan mondok-e, s ha igen, te, Szókratész, cáfolj meg! Magamra maradtam hát vele, uraim, és arra számítottam, hogy azonnal olyasmiket sustorog nekem, minőket a szerető szokott a kedvesének, ha intim kettesben vannak, már előre örültem neki. Reményem füstbe ment, mert ő elbeszélgetett velem, ahogy máskor szokott, és a nap elmúltával faképnél hagyott. Ezután

meghívtam tornászni, remélvén, hogy valami csak lesz. Tornásztunk, még birkóztunk is sokszor magános kettesben; de mire a sok szó?! - többet így sem értem el. Minthogy így semmire se mentem, úgy véltem, ha már elkezdtem, erőszakkal ugratom ki a bokorból a nyulat, hányadán is állunk. Meghívom lakomára, csak úgy, mint ahogy a szerelmes csapdát készít a kedvesének. Meghívásomat nem fogadta el rögtön, idővel mégis beadta a derekát. Első ízben rögtön evés után el akart távozni. Elfogott a szégyen, és hagytam, hogy elmenjen. Ám kitarítottam szándékomban, és utóbb ebéd után egész késő éjszakáig elcsevegtem vele; ő aztán azzal a kifogással, hogy későre jár, el akart menni, de én maradásra kényszerítettem. Ott nyugodott el mellettem a szomszéd heverőn, amelyen evett, és úgy volt, hogy a szobában csak mi ketten alszunk. Beszédemben idáig nincs semmi kivetnivaló, mindenkinek elmondhatom; a következőket azonban dehogy hallhatnátok tőlem, ha először is - a közmondás szerint - nem volna kedvessel vagy kedves nélkül a borban az igazság, másodszor: ha már Szókratész magasztalására adtam a fejemet, igazságtalan volna elhallgatnom egyik pompás cselekedetét. Emléke még most is úgy kínoz, mint a kígyómarás. Azt szokták mondani, aki így járt, hogy is beszélne róla másnak, legfeljebb olyannak, akit szintén megmart a kígyó, mert csak az érezheti át, és nézi el neki, mi mindenre - szóra, tette - ragadtatta el magát kínjában. Engem pedig még gyötrőbb marás ért, mégpedig a legsebezhetőbb pontomon, ahol egyáltalán megmarhatna valakit: a szívemen, a lelkemen, vagy hívják akárhogy is, ott sújtottak le, martak meg bölcsességszerető szavak, melyek ha egy zsenge, szépen sarjadt lélekre lelnek, kígyónál kegyetlenebbül behorgadnak, és a nyomorultat bármi szóra, tette ösztökélik... Itt látva egy Phaidroszt, egy Agathónt, egy Erüximakhoszt, egy Pauszaniászt, egy Arisztophanészt - Szókratészt magát mivégre említeném?! - és a többieket; alkalmasint mind rabul estetek egykor a filozófia eszelős dühének, hát nektek nyugodtan elárulhatom, amit akkor tettem, ti úgyis megbocsátjátok. A szolgák pedig és más értetlen avatatlanok csak dugják be a fülüket. Uraim, kialudt a méces, a szolgálfiúk már mind a szobán kívül voltak; úgy véltem, minék teketóriázzak tovább, nyíltan kimondom érzéseimet. Megráztam Szókratészt és megkérdeztem: „Alszol már?” - „Még nem” - felelte ő. - „Tudod, mi jutott az eszembe?” - mondtam. - „Mi?” - kérdezte. - „Úgy hiszem, hozzám egyedül te volnál méltó szerető, csak az az érzésem, mintha nem mernéd ezt közölni velem. Az én nézetem ez: vagy esztelenségnek tartanám, ha ebben is nem kedveznék neked, és minden másban, ha valamire szükséged van, és azt a magam és barátaim vagyonából kielégíthetem. Mert semmi sem fontosabb nekem, mint hogy a lehető legkülönb emberré váljak, s e célból, azt hiszem, senkiben se lelhetnék jobb kalauzra nálad. Eszes ember előtt százszor inkább restelném, ha nem tennék a kedvére, mint az értetlen tömeg előtt az ellenkezőjét...” - Szókratész végighallgatott, aztán szokásához híven csúfondárosan így felelt: „Kedves Alkibiadész, még majd kiviláglik, hogy valójában nem is vagy olyan buta - ha éppenséggel igaz, amit rólam állítasz, és fészkel bennem valami erő, amely téged különbbé formálhat: nos, valami csodás szépséget láthattál meg bennem, amely még a te csinos ábrázatodat is messze fölülmúlja! Nos, ha te ezt látva bennem, keresed a velem-közösködést, és szeretnél szépséget cserélni szépségért, úgy te az én káromra hajhászod hasznodat, és alszépség fejében akarod az igazi szépséget, rézért aranyat szeretnél cserélni. Boldogságos barátom, gondold meg ezt jól, nehogy csalódj bennem, hátha senki vagyok. Akkor kezd csak élesen látni a szellem szeme, mikor a testi szem már elhomályosul, és ettől te még igen messze vagy!” - Ezt hallván, így feleltem: „Ami engem illet: ami a szívemen, az a számon. Te meg végezd el magadban, hogy nekem és neked mi volna a legjobb. - „Okosan szóltál! - felelt Szókratész. - És a jövőben is megfontoltan azt tesszük, ami nekünk ebben is, másban is a legjobbnak tetszik.” - E párbeszédünk után, és miután nyilaimat így ellövöldöztem, azt reméltem, mégis megsebeztem őt. Felkeltem, nem adván neki szóra alkalmat többé, ráborítottam a köpenyemet - télidő lévén -, én pedig az ő ócska köpenye alá bújva, átkulcsoltam kezeimmal ezt az igazán isteni és csodás embert, és így mulattam el az éjszakát. Erre se mondhatod, Szókratész, hogy nem így volt! Megtettem minden lehetőt, ő mégis diadalmasko-

dott rajtam, oly igen lenézte és nevetségessé tette, kigúnyolta ifjúi bájaimat, amikkel pedig akkor igen nagyra voltam, ó, bírák, mert most ti bírái vagytok Szókratész főnnhéjázásának. Mert tudjátok meg, esküszöm az istenekre: noha Szókratésszel háltam, úgy keltem föl mellőle, mintha csak apámmal, bátyámmal aludtam volna együtt! Ezek után, mit gondoltok, mily érzésekkel viaskodtam? Emésztett sértettségem, ugyanakkor meg csodáltam az ő természetét, önmegtartóztatását, férfiasságát. Olyan emberre leltem benne, amilyenre, azt hiszem, még soha, legalábbis bölcsesség és önfegyelem tekintetében, úgyhogy tanácstalan voltam, vajon haragudjak-e rá, kerüljem-e a társaságát, avagy mivel tudnám mégis megnyerni. Tudtam, pénzzel sokkal kevésbé sebezhető, mint acéllal Aiasz, íme, azon az egy ponton is, ahol még azt hittem, rabbá tehetem, egérutat vett! Belezavarodtam, én lettem rabjává úgy, ahogy embernek még soha. Mindez még régebben történt, utána együtt katonáskodtuk végig a poteidaiai hadjáratot, még asztaltársak is voltunk. Először is a szenvedések tűrésében nemcsak engem főzött le, de valamennyiünket. Amidőn - valahol elvágva az utánpótlástól, ami gyakori eset a háborúban - éhezniünk kellett, szívósságban elbújhattak a többiek Szókratész mellett. Ám ha nagy eszem-iszom adódott, az élvezésben túltett mindenkin, és ha erőltették, hogy igyék - ami különben nem volt ínyére -, mindenkit lepipált! És ami a legcsodálatosabb! soha senki nem látta részegnek. Azt hiszem, ezt azonnal be is bizonyítja. A hideg viszontagságait - iszonyú zord telek voltak! - csodálatosan bírta, kiváltképpen egyszer, amikor kibírhatatlan volt a fagy. A többiek mind ki se dugták az orrukat, vagy ha igen, csuda, mennyi kacabajkát húztak magukra: a lábukat posztóba vagy juhbőrbe bugyolálták. Ő ekkor is csak szokott öltözetében járt-kelt odakint, és könnyebben talpalt a jégen mezítláb, mint más bakancsban. A katonák már ferde szemmel néztek rá, gyanakodván, hogy velük csúfondároskodik. Elég ebből ennyi. De

mit művelt, miket élt át, túrt-e vitéz a csatában?

ti. ama hadjárat során: érdemes végighallgatni! Valamin eltöprengett, és hajnaltól fogva ott állt egy helyben, boncolva lelkében a kérdést, s minthogy nem sikerült megoldania, nem tágitott onnan, csak törte a fejét, és állt, állt. Már dél lett, az emberek fölfigyeltek rá, nem győztek csodálkozni, szájról szájra adták az esetet, hogy Szókratész hajnal óta csak ott áll, és töri a fejét. Végül beesteledett, és néhány ióniai, akik már meg is vacsoráztak, és nyár lévén, kicipelték nyoszolyáikat, hogy szabad ég alatt a hűvösben aludjanak, de azért is, hogy szemmel tartsák őt, vajon még éjszaka is ott fog állni. Ott is állt, egész napkeltéig, aztán imával köszöntötte a Napot és elvonult. Akarjátok tudni, milyen volt a csatában? Méltó erről is szót ejtenünk. Abban a csatában is, amely során a vezérek kitüntettek engem, ő mentett meg és senki más. Én megsebesültem, ő meg nem akart sorsomra hagyni, hanem fegyverestül kimentett a vészből. Akkor én, ugye, Szókratész, követeltem, hogy a vezérek adják neked a kitüntetést - ezért nem gáncsolhatsz, és nem mondhatod, hogy valótlan mondok! -, de midőn a vezérek rangom miatt mindenáron nekem akarták adni, te még a vezéreknél is jobban kívántad, hogy én kapjam meg. Uraim, érdemes szemügyre venni Szókratészt akkor is, amikor Déliontól futott a had. Én véletlenül lovon ültem, Szókratész meg nehézfegyverzetben gyalog vonult. Miután már embereink szerteszaladtak, ő Lakhésszel együtt vonult vissza. Akkor botlottam össze velük, és megpillantván, biztattam őket, hogy nem hagyom cserben őket. Itt aztán alaposabban megfigyelhettem Szókratészt, mint Poteidaianál, mert most - lovon ülve - kevésbé voltam megneszűdve. Először is higgadtságban messze lefőzte Lakhészt, továbbá úgy tetszett nekem, Arisztophanész, hogy a te szavaiddal éljek, úgy járt-kelt, mintha csak itt volna. *Körbeszállatván szeméit kevélyen*, nyugodtan szemügyre vette társait, ellenfeleit, és mindenki már messziről láthatta rajta: ha valaki erre az emberre kezét emel, ő bátran védekezik. Épp emiatt menekült meg sértetlenül ő is, társa is: a csatában ugyanis az így viselkedőket alig támadják meg, annál jobban hajszolják a fejüket vesztve szaladókat. Sok más csodás dolgot mondhatnék még Szókratész magasztalására. Csakhogy más életformákat

szemlélve, könnyen állíthatjuk ezekről is, azokról is ugyanazt, ellenben csodálatos, hogy Szókratész mennyire nem hasonlít egyetlen más emberre sem! se ma előre, se régen halottra. Milyen volt Akhillész? - ezt elképzelhetjük, ha Braszidászhoz vagy másához hasonlítjuk. Periklész meg Nesztórhoz és Anténórhoz hasonlítható, és így van másokkal is: ily módon mindenki valaki mást formáz. Ám hogy milyen ez az ember a maga megfoghatatlanságában - ő maga és beszédei -, annak keresve sem találhatjuk mását se a ma élők, se a rég megholtak között, legföljebb ha nem emberekkel vetjük össze magát és beszédeit, hanem - miként most én cselekszem - szilénekkel és szatírokkal. Az elébb mondottakból majdnem kifejejtettem azt, hogy ti. még a beszédei is igen hasonlóak a kinyitható szatírszobrokhoz. Ha valaki Szókratész beszédeit hallgatja, azok először fölöttébb nevetségesnek tetszenek: olyan szavakba és fordulatokba csomagolja őket, amilyen egy pimasz szatír irhája! Hiszen egyébről sem beszél, csak teherhordó szamarokról, kovácsokról, cipészekről, cserzővargákról, és látszólag ugyanily módon mindig ugyanazt gajdolja, úgyhogy a járatlan és értetlen embernek már szinte kedve kerekedik szavait kikacagni. Ám ha valaki kinyitva látja őket, és behatol értelmükbe, menten ráocsúdik, hogy hiszen ezekben és csakis ezekben lakozik szellem, utóbb meg még hogy mindennél istenibbek, és az erény legszebb mintaszobrait rejtik magukban, és legtöbnyire - pontosabban: *egészen* épp azt célozzák, amit illik egy jobbulni, nemesülni kívánó lénynek szem előtt tartani. Ez hát, uraim, az én Szókratész-dicséretem; de közbevetőleg azt is elárultam, amit nagyon zokon veszek tőle: mint csúfolt meg engem! De nemcsak engem, hanem Kharmidészt, Glaukón fiát is, Euthüdeoszt, a Dioklész fiát is, és még annyi mást, akiket mind szerelmesként tett lóvá: szerető helyett ő lett a szeretett lény! Téged is óvlak, Agathón, nehogy bedőlj neki, hanem okulván a mi siralmas példánkon, óvakodj, nehogy úgy járj, mint a közmondás tanítja: „Maga kárán tanul a buta!”

E szavakra nevetni kezdtek Alkibiadész őszinteségén, mert kiviláglott, hogy még mindig szerelmes Szókratészbe. Erre Szókratész szólalt meg:

- Gyanítom, Alkibiadész, hogy te színjőzan vagy, különben, ily óvatosan kerülgetve a forró kását, nem iparkodtál volna elrejtteni valódi szándékosdat, amiért mindezt elmondtad, és nem biggyesztetted volna csak úgy mellékesen a beszéded végére. Mintha nem is csak azért mondtad volna el mindezt, hogy engem összeugrass Agathónnal?! mivel azt hiszed, én csak beléd lehetek szerelmes, senki másba, Agathónt meg csak te szeretheted, más senki. De mi nem ültünk föl neked, és átláttunk szatír-szilén-drámádon! Kedves Agathón, ne hagyd, hogy ő célt érjen, és légy résen, nehogy bárki minket kettőnket összevegyítsen!

- Lehet, hogy igazad van, Szókratész! - felelte Agathón. - Már ebből is gyanítom, hogy ide fészkelődött közénk, csak hogy szétválasszon bennünket. De ebből nem eszik, mert átmegegyek hozzád és odaheveredem.

- Persze, csak gyere! - biztatta Szókratész. - Feküdj ide, a bal oldalamra!

- Zeuszra! - kiáltott föl Alkibiadész. - Mit kell eltűrnöm ettől az embertől?! Azt hiszi, mindenütt fölübem kell kerülnie! Ha mást nem, ő, csodálatos ember, legalább azt engedd meg, hogy Agathón ide, közénk heveredjen!

- Lehetetlen! - felelte Szókratész. - Hiszen te engem magasztaltál, nekem pedig most a tőlem jobbra ülőt kell dicsérnem. Most ha Agathón tőlem balra ül, akkor ő is csak engem dicsér majd, pedig inkább nekem kell őt. Engedd hát, isteni fiú, és ne irigyeld ettől a suhanctól az én magasztalásomat, magam is igen sóvárgok rá, hogy szépet mondjak róla.

- Úgy, úgy! Alkibiadész! - kiáltott föl Agathón. - Nem maradhatok itt tovább, inkább helyet cserélek, csak hogy Szókratész dicsérjen engem!

- Mindig így szokott lenni! - dohogott Alkibiadész. - Szókratész jelenlétében senki se férközhet a szépfiúkhoz. Most is milyen ügyes ürügyet talált, hogy Agathón mellé heveredjék.

Agathón fölállt, hogy Szókratész mellé heveredjék. Hirtelen újabb tivornyázók érkeztek a kapuhoz, igen sokan, és a nyitva talált kapun át - valaki ugyanis kiment - bezúdultak, és leheveredtek eget verő zsvajgással, és mindenkinek vedelni kellett a bort, csak úgy összevissza. Erixümakhosz és Phaidrosz és mások elvonultak - mesélte Arisztodémosz -, ő maga elszunnyadt, és - hosszú éjszaka lévén - igen soká aludt, s csak reggel kakasszóra ébredt föl. Fölocsúdván látta, hogy a többiek még alusznak, vagy már elmentek. Csak Agathón, Arisztophanész és Szókratész van ébren, és jobb kézre adva át, egy nagy kehelyből isznak. Szókratész vitázott velük. Szavaira Arisztodémosz már nem emlékezett, mert nem volt jelen eleitől fogva, és közben el is szundított. Szerinte beszélgetésük lényegében akörül forgott, hogy Szókratész mindenáron arról akarta meggyőzni őket, miszerint aki egyszer jó tragédiákat ír, annak szükségképp kell értenie a komédiáíráshoz is és viszont, mert aki egyszer mestere ennek, mestere kell legyen annak is. Amazok csak ráhagyták, de oda se figyeltek, mert már nagyon álmosak voltak. Először Arisztophanész bólintott el, aztán már késő reggel Agathón is. Szókratész pedig, miután mindkettőt elaltatta, fölkel és elindult, Arisztodémosz pedig szokása szerint a nyomában. Szókratész a Lükeionba ment, ott megmosakodott, és mint máskor is, ott töltötte a napot. Aztán ahogy este lett, hazament és lenyugodott.

PLUTARKHOSZ

ALEXANDROSZ

1. Ebben a könyvben írom le Alexandrosz királynak és Caesarnak, Pompeius legyőzőjének életét. Tekintettel az elmondandó sok eseményre, bevezetésképpen csak arra kérem olvasóimat, ne vegyék tőlem rossz néven, ha nem szólok részletesen minden híres eseményről, hanem legnagyobb részüket csak vázlatosan mondom el: mert nem történelmi művet írok, hanem életrajzokat, s az erény vagy a bűn nem a legkiválóbb tettekben nyilvánul meg, sőt gyakran egy-egy jelentéktelen dolog, mondás vagy tréfás megjegyzés jobban megvilágítja valaki jellemét mint csaták, ahol tízezrek vesztették életüket, a csatarendbe állított nagy hadseregek vagy várostromok. Amint az arcképfestők is a hasonlatosságot az arccal és a szem kifejezésével juttatják kifejezésre, s más részlettel nem sokat törődnek, adassék meg nekem is, hogy inkább a lélek jellemző tulajdonságait keressem, és ezek segítségével ábrázoljam mindegyikük életét, s másoknak engedjem át nagy tetteik és harcaik leírását.

2. Közhiedelem szerint Alexandrosz apai ágon Karanoszon át Heraklésztől, anyai ágon pedig Neoptolemoszon át Aiakosztól származott. Mint mondják, Philipposz, amikor egészen fiatal korában Olümpiással együtt beavatták a szamothrakéi misztériumokba, beleszeretett a hasonlóképpen egészen fiatal apátlan-anyátlan leányba, és a leány bátyjának, Arümbásznak a beleegyezésével feleségül vette. A menyasszony a nászéjszaka előtti éjszakán azt álmodta, hogy vihar támadt, és villámcsapás érte méhét, amely nagy lánggal lobogott, a láng betöltötte a szobát, majd kialudt. Philipposz később, már a házasság megkötése után, azt álmodta, hogy pecsétet tett felesége méhére, s a pecsét mintha oroszlánt ábrázolt volna. A többi jós, aki az álomlátást magyarázta, kijelentette, hogy Philipposznak jobban kell vigyáznia feleségére, de a telemésszosi Arisztandrosz azt mondta, hogy az asszony teherben van, mert nem szokás pecsétet tenni arra, ami üres, s oroszlánhoz hasonló fiat fog szülni. Egy alkalommal az alvó Olümpiász mellett egy kígyó nyúlt el, s azt mondják, hogy ez Philipposz szerelmi vágyát nagyon csökkentette, és ezután nem hált gyakran a feleségével, akár mert félt felesége bűbájosságától, esetleg méregtől, akár pedig azért nem akart együtt hálni vele, mert feleségének valami felsőbbrendű lényvel volt bensőséges kapcsolata.

Erre vonatkozólag fennmaradt más hagyomány is. A nők ezen a vidéken ősi időktől fogva részt vesznek az orphikus és dionüszoszi misztikus szertartásokon (ezért nevezik őket klódónesznek és mimallonesznek), és sok hasonló dolgot művelnek, mint az édóni és Haimasz hegy környékén lakó thrák asszonyok; úgy látszik, innen származik a „thrészkeuein” kifejezés a babonás és bűbajos szertartások elnevezésére. Nos tehát Olümpiász, aki mindenki másnál buzgóbban merült el ezekben a titkos és önkívületi állapottal együtt járó szertartásokban, hogy azokat még félelmetesebbé tegye, nagy, szelídített kígyókat vitt magával; ezek a kosarakból és a titkos edényekből kikúsztak, rátekeröztek az asszonyok thürszoszaira és koszorúira, s ijesztgették a férfiakat.

3. Philipposz mindenesetre ez után a látomás után elküldte a megalopoliszi Khairónt Delphóiba, aki állítólag azt a jóslatot hozta neki az istentől, hogy mutasson be áldozatot Ammónnak, s főként ezt az istent részesítette tiszteletben; azt is közölte a jóslat Philipposzal, hogy elveszíti a fél szemét, amellyel az ajtóhasadékon belesve látta, amint az isten kígyó alakjában felesége oldalán feküdt. Eratoszthenész azt mondja Olümpiászról, hogy amikor elbocsátotta Alexandroszt a hadjáratra, négy szemközt feltárta neki születése titkát, és lelkére

kötötte, hogy legyen méltó származására. Mások azonban azt mondják, hogy Olümpiász ezt tagadta, és így szólt: „Mikor hagyja már abba Alexandrosz, hogy rossz híremet keltse Héránál?”

Alexandrosz a makedónoknál Lóosznak nevezett hekatombaión hónap hatodik napján született; ezen a napon égett le az epheszoszi Artemisz temploma. A magnésziai Hégésziasz erre vonatkozólag olyan megjegyzést tett, amelynek fagyossága akár el is olthatta volna ezt a nagy tüzet. „Nem csoda - így szólt -, hogy leégett Artemisz temploma, mert az istennő azzal volt elfoglalva, hogy Alexandroszt a világra segítse.” Azok a mágusok, akik ugyanezen a napon éppen Epheszoszban voltak, abban a hiszemben, hogy a templommal történt szerencsétlenség más szerencsétlenség élőjele, arcukat verdesve futottak fel s alá a városban, és azt kiáltozták, hogy ezen a napon Ázsiára nagy szerencsétlenség született. Philipposz, aki éppen akkor foglalta el Poteidaiát, egyszerre három hírt kapott: hogy Parmeniön nagy csatában legyőzte az illíreket, hogy versenylova győzött az olümpiai versenyeken, és harmadiknak, hogy megszületett Alexandrosz. Efelett érzett örömét a jósök még csak fokozták, amidőn kijelentették, hogy a gyermek, akinek születése három győzelemmel esett egybe, győzhetetlen lesz.

4. Alexandrosz külső megjelenését legjobban Lüszipposz szobrairól ismerjük; ő volt az egyetlen művész, akit Alexandrosz méltónak tartott arra, hogy megmintázza, mert Lüszipposz fejezte ki legtalálébban azokat a sajátosságait, amelyeket később annyi utódja és barátja utánozott: nyakának tartását, ahogyan kissé balra hajtotta, és szemének olvatag tekintetét. Apellész, aki később villámmal kezében festette meg, nem találta el arcszínét, mert a valóságnál sötétebbre és barnábbra festette. Mint mondják, Alexandrosz bőre világos színű volt, s ez a világos szín főként a mellén és az arcán vörösésbe ment át. Arisztoxeinosz emlékirataiban azt olvassuk, hogy bőre kellemes illatot lehelt ki, s szájának és egész testének jó illata volt, amely ruháit is átjárta. Ennek okát valószínűleg teste magas hőmérsékletében találhatjuk, amely összefüggött heves és tüzes vérével. Theophrasztosz véleménye szerint ugyanis jó illat akkor keletkezik, midőn a természetes meleg a nedveket elpárologtatja. A föld legszárazabb és legforróbb tájai ezért termik a legkülönbözőbb és legillatosabb fűszereiket, mert a nap a testekből elszívja a rothadás csíráit hordozó nedvességet. Alexandrosz testének forrósága tette hajlamossá valószínűleg az ivásra, és ez okozta indulatosságát is.

Már gyermekkorában kitűnt mértékletességével, mert hevesvérűsége és szenvedélyessége ellenére is a testi gyönyörök iránt érzéketlen volt, és azokkal szemben nagy önmegtartóztatást tanúsított, pedig egyébként korához képest rendkívüli becsvágy égett benne, s lelke mind magasabbra akart törekedni. De nem rajongott mindenféle köznapi dicsőségért, mint Philipposz, akit szónoki képessége olyan büszke elragadtatással töltött el, akár egy szofistát, és az olümpiai kocsiversenyeken szerzett győzelmeit még pénzeire is rávésette, sőt amikor barátai megkérdezték, nem venne-e részt Olümpiában a futóversenyeken, mert gyors lábú volt, így felelt: „Miért ne vennék, ha királyok lesznek ellenfeleim?” Úgy látszik, hogy az atléták egész fajtájától eléggé idegenkedett, mert bár sokszor rendezett versenyeket nemcsak tragédiaíróknak, fuvalásoknak és lantosoknak, hanem rhapszodoszoknak is, sőt díjakat tűzött ki mindenféle vadállatokkal folytatott küzdelemre és botvívásra is, arra nem volt nagy kedve, hogy az ökölvívásra vagy pankrationra tűzzön ki versenydíjakat.

5. A perzsa királytól érkezett követeket atyja távollétében ő látta vendégül, és nagyon megbarátkozott velük. Megnyerte őket nyájasságával és azzal, hogy semmi gyermekes vagy kicsinyes kérdést nem tett fel nekik, hanem az utak hosszúságáról, az ország belsejébe való utazásról és magáról a királyról kérdezősködött, hogy milyen harcos, mekkora a perzsák hadereje: úgyhogy a követek bámultak rajta, és fia nagy dolgokra törő becsvágyával összehasonlítva, semmibe sem vették Philipposz hírhedt kiválóságát. Alexandrosz, amikor tudomást szerzett róla, hogy Philipposz valami híres várost foglalt el, vagy egy jelentős csatában

győzött, nem nagyon örült a hírnek, hanem így szólt hasonló korú társaihoz: „Fiúk, apám mindent elvesz előlem, és nem hagy nekem semmit, hogy veletek valami nagyot és dicsőt művelhessek.” Mivel nem vágyott sem gyönyörökre, sem gazdagságra, hanem csak az erényre és dicsőségre, úgy gondolkodott, hogy minél többet kap apjától, annál kevesebb lesz, amit maga hajthat végre. Abban a meggyőződésben, hogy Philipposz növekvő hatalma csak apja dicsőségét növeli, nem kincseket, pompát és élvezeteket kívánt tőle, hanem olyan uralmat, amely küzdelmeket, háborúkat és becsvágyat hagy rá örökségül.

Nevelésére természetszerűleg sokan ügyeltek fel, felvigyázók, nevelők és tanítók, s mindnyájuk felettese Leónidasz volt, egy szigorú erkölcsű férfiú, Olümpiász rokona, aki bár nem restellte a paidagógosz nevet, mert nevelő munkáját szépnek és dicsőnek tartotta, de a többiek megbecsülésből és rokoni kapcsolata miatt Alexandrosz nevelőjének és mesterének nevezték. A paidagógosz szerepét és címét az akarnaniai származású Düszimakhosz vállalta, akinek nem volt semmi különös műveltsége, mégis megkedveltette magát, és fontosságban lett a második, mert magát Phoinixnak, Alexandroszt Akhillésznek és Philipposzt Péleusznak nevezte.

6. Egy alkalommal a thesszaliai Philoneikosz Philipposzhoz vitte Bukaphaloszt, s felajánlotta tizenhárom talentum vételárért, majd a lovat levezették a síkságra, hogy kipróbálják, de makrancos, zabolátlan állatnak találták, mert Philipposz emberei közül senkit nem engedett a háttára ülni, senki szavának nem engedelmeskedett, hanem hátsó lábára állva, szüntelenül ágaszkodott. Philipposz bosszankodott, és megparancsolta, hogy a teljesen vad, megfékezhetetlen lovat vezessék el, de ekkor az ott tartózkodó Alexandrosz így szólt: „Hogyan lehet ilyen lovat elveszíteni, csak azért, mert ügyetlenül és gyenge kézzel nem tudnak bánni vele!” Philipposz először hallgatott, de mikor Alexandrosz megismételte szavait, és egészen elszomorodott, így szólt: „Miért szólod le a nálad idősebbeket, mintha többet tudnál náluk, és jobban értenél a lóhoz?” „Igen - felelte Alexandrosz -, másnál jobban tudnék bánni vele.” „De ha nem tudsz, milyen büntetést vagy hajlandó fizetni elbizakodottságodért?” „Megfizetem a ló árát” - felelte Alexandrosz. Szavait nevetéssel fogadták, majd megszabták a fizetendő összeget; Alexandrosz azonnal odafutott a lóhoz, és kantárszáránál fogva szembefordította a nappal, mert észrevette, hogy a ló saját maga ide-oda mozgó árnyéka látásától nyugtalankodik. Amikor látta, hogy haragosan kapál a lábával, egy kis ideig simogatta, csendesítette, majd ledobta köpenyét, könnyedén a ló háttára ugrott, és biztosan elhelyezkedett a nyeregben. Először rövidre fogta a kantárszárat, és anélkül, hogy lovaglóostorát vagy sarkantyúját használná, kézben tartotta a lovat. Majd amikor látta, hogy a ló félelme megszűnt, és türelmetlenül futni szeretne, megeresztette a kantárszárat, hangosan biztatta, és lábával megszorítva, futásra ösztönözte. Philipposzt és kíséretét először aggodalom fogta el, és csendben nézték a történeteket. Amikor azonban Alexandrosz annak rendje-módja szerint megfordította a lovat, és büszkén, örömtől sugárzó arccal visszatért, a többiek hangosan éljeneztek, apja pedig, mint mondják, sírt az örömtől, és amikor a nyeregből leszállt, fiát homlokon csókolta, s így szólt hozzá: „Fiam, keress magadhoz méltóbb királyságot, szűk neked Makedónia.”

7. Philipposz, mivel belátta, hogy fiának makacs természete van, az erőszaknak ellenszegül, de érvekkel könnyen vezethető a kötelesség útján, inkább rábeszéléssel, mint parancssal igyekezett ráhatni, és mert nem nagyon bízott meg fiának azokban a nevelőiben, akik zenére és különféle tudományokra oktatták, már csak azért is, mert ez sokkal fontosabb dolog, és Szophoklész szerint is sok

fék és kormányrúd munkája volt,

magához hívatta a leghíresebb és legnagyobb tudású filozófust, Arisztotelészt, és nagyon bőkezű, hozzáillő tandíjat fizetett neki, Sztageira városát, ugyanis, ahonnan Arisztotelész is származott, s amelyet Philipposz dúlt fel, újra benépesítette, és a város száműzött vagy rab-szolgának eladott polgárait visszatelepítette.

Philipposz a nimfák ligetét jelölte ki arra a célra, hogy tanulmányaikat ott folytassák, Mieza közelében, ahol a mai napig is mutogatják Arisztotelész kőpadjait és árnyas sétányait. Alexandrosz, úgy látszik, nemcsak az etikai és politikai tudományokat tanulmányozta, hanem azokat a titkos és mélyebb tanokat is, amelyeket a bölcselők akroatikusan és epoptikus tanításoknak neveznek; ezeket kívülállókkal nem szokták közölni. Midőn ugyanis Alexandrosz átkelt Ázsiába, és arról értesült, hogy Arisztotelész az erre vonatkozó tanokat könyvbe foglalva közreadta, a bölcsélet sorsáért aggódva, a következő őszinte hangú levelet írta neki: „Alexandrosz üdvözlét küldi Arisztotelésznek! Nem tetted helyesen, hogy közrebocsátottad akroatikusan tanításaidat. Mert miben különbözünk majd másoktól, ha azok az ismeretek, amelyekben neveltetést kaptunk; közöseké válnak mindenkivel? A magam részéről inkább óhajtanám, hogy a legjobb dolgok ismeretével tűnjek ki, mint a hatalommal. Jó egészséget!” Arisztotelész helyeselte Alexandrosz nemes buzgalmát, és azt hozta fel iratai mentségére, - hogy azokat közzétette, meg nem is tette közzé; való igaz ugyanis, hogy metafizikája nemigen használható sem mások oktatására, sem tanulmányi célokra, mert csak emlékeztetőül írta azoknak, akik tanaival már korábban megismerkedtek.

8. Véleményem szerint Alexandroszba mindenki másnál inkább Arisztotelész oltotta be az orvostudomány szeretetét; mert az orvostudománnyal nemcsak elméletileg foglalkozott; hanem segített is barátain, amikor megbetegedtek, s gyógyszereket és étrendet írt elő nekik, amint ez kiténik leveleiből. Természetes hajlamot érzett a tudományok és az irodalom iránt. Mivel pedig az *Iliász*-t a katonai tudomány tankönyvének hitte és tartotta, magával vitte annak Arisztotelész magyarázataival kísért kiadását - ezt nevezik szekrénykiadásnak -, amit törével együtt mindig párnája alatt tartott, amint Onészikritosz elbeszéli. Midőn Ázsia belső tartományaiban már könyvekhez nemigen jutott hozzá, Harpaloszt kérte meg rá, hogy küldjön neki, aki aztán elküldte Philisztosz könyveit, Euripidész, Szophoklész és Aiszkhülosz sok tragédiáját, Telesztész és Philoxenosz dithüramboszait. Arisztotelészt kezdetben, mint maga mondja, nem kevésbé szerette apjánál, mert apja adta neki az életet, de Arisztotelész arra tanította meg, hogyan kell nemesen élni; később azonban bizalmatlan lett iránta, nem tett ugyan semmi rosszat vele, de az iránta érzett gyengédsége már nem volt annyira bensőséges, ebből tűnt ki, hogy elidegenedett tőle. De a bölcsélet iránt kezdetben beléje oltott és életkorával mindinkább növekvő szenvedélye később sem veszett ki lelkéből, amint az nyilvánvaló abból a tiszteletből, amelyet Anaxarkhosz iránt mutatott, a Xenokratésznek küldött ötven talentumból, s abból a bensőséges figyelemből, amellyel elhalmozta Dandamiszt és Kalanoszt.

9. Mialatt Philipposz háborút viselt a büzantioniak ellen, az akkor tizenhat esztendő Alexandroszt hagyta Makedóniában, mint királyi helytartót és pecsétőrt. Ekkor leigázta a fellázadt maidoszokat, városukat elfoglalta, a barbárokat elűzte, helyükre különféle népeket telepített, és a várost elnevezte Alexandropolisznak. Részt vett Khairóneinál a görögök elleni ütközetben, és mint mondják, elsőnek ő törte át a thébaiak szent seregének arcvonalát. A Képhiszosz partján még napjainkban is mutatnak egy vén tölgyet, amelyet Alexandrosz fájának neveznek. Ennek közelében állt sátra, nem messze a makedón elesettek temetőjétől.

Érthető, hogy ezek miatt Philipposz rendkívül megszerette fiát, s még annak is örült, amikor a makedónok Alexaridroszt királyuknak és Philipposzt hadvezérüknek nevezték. De a királyi udvarban keletkezett zavarok, amelyeket Philipposz házasságai és szerelmei idéztek elő, megfertőzték az egész királyságot; a bajok mindig az asszonyok lakosztályából indultak ki, és

sok kellemetlen viszály okozóivá lettek, amit még csak fokozott Olümpiász nehéz természete, féltékenysége és indulatossága; ezt még növelte azzal, hogy Alexandroszt ingerelte.

A legnyíltabb civódást Attalosz robbantotta ki Kleopatra lakodalmán. Philipposz ebbe a fiatal leányba a közöttük levő nagy korkülönbség ellenére is beleszeretett, és feleségül vette. A leánynak Attalosz nagybátyja volt, és a lakodalmi mulatozás közben részegen arra biztatta a makedónokat, imádkozzanak az istenekhez, hogy Kleopatrától a királyságnak törvényes örököse szülessék. Alexandrosz erre, magából kikelve, így szólt: „Mi tehát, te gazfickó, a te szemedben csak fattyak vagyunk?” - és serlegét Attalosz fejéhez vágta. Philipposz erre kivont karddal fiára rohant, de mindkettőjük szerencséjére a dühtől és a bortól megtántorodva elesett. Alexandrosz akkor gúnyosan felkiáltott: „Ez készül átkelni, emberek, Európából Ázsiába, és elvágódik, útban egyik pamlagtól a másikig.” E részeg dulakodás után Alexandrosz magával vitte Olümpiászt Épeiroszba, ő maga pedig Illüriában tartózkodott.

Közben megérkezett Philipposzhoz a korinthuszi Démaratosz, aki jó barátja volt, és nyíltan kimondta, amit gondolt. Mikor meleg kézszorítással üdvözölték egymást, Philipposz azt kérdezte tőle, hogyan áll a jóegyetértés ügye a görögöknél. „Nagyon is illik hozzád, Philipposz - szólt Démaratosz -, hogy Görögországért aggódjál, amikor a magad házáat annyi viszályal és bajjal töltöd meg.” Ezek a szavak Philipposzt jobb belátásra térítették, és Démaratosz közbenjárására sikerült neki Alexandroszt rábeszélnie, hogy hazatérjen.

10. Pixódarosz, Karia szatrapája, hogy Philipposzt rokoni kapcsolattal szövetségesévé tegye, legidősebb leányát feleségül akarta adni a király fiához, Arrhidaioszhoz, s ebben az ügyben Arisztokritoszt Makedóniába küldte, mire Alexandrosz barátai és anyja is azzal a rágalmazó híreszteléssel álltak elő, hogy Philipposz fényes házassággal és nagy összeköttetéssel kísérli meg Arrhidaiosz útját egyengetni a trónra. Alexandroszt nyugtalanították ezek a hírek, és elküldte Thesszalosz tragikus színészt Kariába, hogy beszéljen Pixódarossal, hagyjon békét ennek a fattyúnak, aki hozzá még gyengeelméjű is, és lépjen házassági kapcsolatba vele, Alexandrosszal. Pixódarosznak ez a terv sokkal inkább tetszett, mint az előbbi. Philipposz értesült erről, és Alexandrosz egyik egykorú barátjával, Philótással, Parménión fiával, felkereste Alexandroszt szobájában. Keserű szemrehányást tett neki és keményen leszidta mint aki nemtelenül és magas származásához méltatlanul járt el, mert veje óhajt lenni egy kariainak, a barbár király szolgájának. Ezután levelet írt Korinthoszba, hogy Thesszaloszt bilincsbe verve küldjék hozzá, Alexandrosz társai közül pedig száműzte Makedóniából Harpaloszt, Nearkhoszt, Erigüoszt és Ptolemaioszt, akiket később Alexandrosz hazahívott, és a legmagasabb hivatalokba nevezett ki.

Ekkor Pauszaniász, akivel Attalosz és Kleopatra biztatására gyalázatosan bántak, és ezért nem kapott elégtételt, megölte Philipposzt; a gyilkosságért - mint felbújtót - főként Olümpiászt vádolták azon az alapon, hogy biztatta és ingerelte fel az amúgy is feldühödött ifjút. De a gyanú bizonyos mértékben Alexandroszra is ráterelődött, mert állítólag amikor Pauszaniász az őt ért sérelem után találkozott Alexandrosszal, és elpanaszolta neki, mi történt vele, Alexandrosz idézte a *Médeia* egyik sorát: „Aki nőül adta és vette, s aki nőül ment.” Az összeesküvésben részt vevőket Alexandrosz mindenestre felkutatta és megbüntette, s megneheztelt Olümpiászra, mert távollétében olyan kegyetlenül bánt Kleopatrával.

11. Alexandrosz húszéves volt, amikor megkapta a királyságot, amelyet mindenfelől nagy irigység, szörnyű gyűlölet és veszélyek vettek körül, mert a szomszédos barbár törzsek nem túrták az igát, s vágyódtak ősi királyságaik után, és mert arra sem jutott idő, hogy Philipposz a fegyverek erejével meghódított népeket megfékezze és megszelídítse; csak megváltoztatta és megzavarta a régi rendet, amit szokatlansága miatt nagy felfordulásban hagyott hátra. A makedónok válságtól féltek, és azt tanácsolták Alexandrosznak, hogy adja fel teljesen Görög-

országot, és ne alkalmazzon erőszakot ellenük, az elszakadni vágyó barbárokat pedig szelídséggel nyerje meg, és átpártolási szándékukat próbálja meg a kezdet kezdetén megakadályozni. Alexandrosz, éppen ellenkező okoskodásból kiindulva, azzal kezdte, hogy bátran és merészen biztosította birodalma üdvét és biztonságát; meg volt ugyanis győződve róla, ha azt látják, hogy a legkisebb engedékenységet mutatja valamennyien rátámadnak. A barbárok megmozdulásainak és ellenséges szándékuknak gyorsan véget vetett, és hadseregével előrenyomult az Isztroszig, ahol egy nagy ütközetben legyőzte Szürmoszt, a triballoszok királyát; majd amikor értesült róla, hogy a thébaiak fellázadtak, és az athéniak rokonszenveznek velük, hadseregét nyomban átvezette a thermopülai szorosokon, azt mondván, hogy mivel Démoszthenész őt, amíg az illüreknél és a triballoszoknál volt, gyermeknek, amikor pedig Thesszaliában tartózkodott, suhancnak nevezte, most meg akarja mutatni Athén falai alatt, hogy felnőtt férfiú.

Midőn Thébai falai alá érkezett, hogy alkalmat adjon a thébaiaknak tettük megbánására, csak Phoinix és Prothütész kiadatását kérte tőlük, s bántatlanságot ígért azoknak, akik átállnak hozzá. A thébaiak viszont Philotászt és Antipatroszt kívánták tőle, és felhívást bocsátottak ki, hogy csatlakozzék mindenki hozzájuk, aki Görögország felszabadítását kívánja; így aztán Alexandrosz harcba vezette ellenük makedónjait. A thébaiak erejüket meghaladó bátorsággal küzdöttek a sokszoros túlerőben levő ellenséggel, mikor azonban a kadmeiai makedón helyőrség kirohant, hátra támadva bekerítette őket, legnagyobb részük elesett az ütközetben, a város az ellenség kezébe került, s a makedónok a föld színével tették egyenlővé. Alexandrosz ezt főként azért tette, mert azt remélte, hogy a görögök majd megrémülnek ettől a nagy szerencsétlenségtől, és mozdulni sem mernek. Egyébként a történeteket azzal szépítették, hogy szövetségesei felhívásának volt kénytelen eleget tenni; a phókisziak és a plataiaiak ugyanis vádat emeltek a thébaiak ellen. Így aztán a papok, a makedónok vendégbarátjai, Pindarosz leszármazottai és azoknak a kivételével, akik az átpártolás ellen szavaztak, mindenki mást, mintegy harmincezer embert rabszolgának adatott el, az elesettek száma pedig hatezer volt.

12. A várost sújtó sok és fájdalmas csapás közben néhány thrák katona behatolt Timokleia, egy előkelő és erényes asszony házába, s mialatt a többiek fosztogattak, a csoport vezetője szégyenletes módon erőszakot követett el rajta, majd megkérdezte tőle, van-e valahol elrejtett aranya vagy ezüstje. Timokleia beismerte, hogy van, és a thrák katonát egymagában elvezette a kertbe, ahol egy kutat mutatott neki, s azt mondotta, hogy a legértékesebb kincseit a város elfoglalásakor oda dobálta be. A thrák behajolt a kútba, hogy megnézzze a helyet, az asszony ekkor háta mögé került, belökte a kútba, köveket dobált rá, és így megölte. Midőn a thrákok Timokleiat megkötözve Alexandrosz elé vezették, nézése és járása elárulta, hogy foglyul ejtőit milyen nyugodtan és rettenthetetlenül követi. A király megkérdezte tőle, hogy kicsoda, mire azt felelte, hogy Theagenész nővére, aki a görög szabadságért harcolt Philipposz ellen, és mint hadvezér esett el Khairóneinál. Alexandrosz csodálkozva hallgatta meg válaszát és tettét, majd megparancsolta, hogy gyermekeivel együtt eresszék szabadon.

13. Az athéniakkal azonban megbékélt, bár azok nyíltan kimutatták, hogy mennyire fájlalják Thébai szomorú sorsát; a gyász miatt a misztériumok már elkezdett ünnepeit abbahagyták, és a városukba özönlő menekülőket a legnagyobb szeretettel fogadták maguk közé. Ennek ellenére, akár mert haragját kitöltötte, mint az oroszlánok, akár mert szörnyűségesen vad és kegyetlen tettével szembe akarta állítani másik kegyes cselekedetét, az athénieknek nemcsak hogy elengedte minden vétküket, hanem arra is felszólította őket, hogy intézzék rendesen városuk ügyeit, mert hiszen ha vele valami történnék, Athén lesz Görögország ura. Mint mondják, később gyakran fájlalta a thébaiak szomorú sorsát, és többekkel igen kegyesen bánt. Általában Kleitosznak részeg mulatozás közben történt meggyilkolását és a makedónok gyáva viselkedését az Indusnál, amely miatt hadjárata befejezetlen maradt, és ezzel megfosztották

dicsőségétől, Dionüszosz haragjának s bosszújának tekintette. Később az életben maradt thébaiak közül bárki kért tőle valamit, nem volt senki, akinek kérését ne teljesítette volna. Ezt tudom elmondani Thébai sorsáról.

14. Mikor a görögök összegyülekeztek az Iszthmoszon, és úgy döntöttek, hogy Alexandrosszal együtt háborút indítanak a perzsák ellen, a hadjáratra őt választották meg fővezérül. Ebből az alkalomból sok államférfi és filozófus kereste fel szerencsekívánságaival, és azt remélte, hogy ezt teszi majd a színopéi Diogenész is, aki ekkor éppen Korinthoszban tartózkodott. De az ügyet sem vetett Alexandroszra, és Kraneionban maradt, ezért aztán Alexandrosz itt kereste fel. Diogenész történetesen a napon sütkezett, amikor látta, hogy többen tartanak feléje, kissé felemelkedett helyéről, és merően ránézett Alexandroszra, majd mikor a király üdvözölte, és megkérdezte, kíván-e tőle valamit: „Kissé állj odébb - mondta -, ne fogd el előlem a napot.” Mint mondják, ez annyira meglepte Alexandroszt, s annyira megcsodálta Diogenész fensőbbes büszkeségét, hogy elmenőben, mikor a kíséretében levők nevettek és gúnyolódtak a bölcsön, Alexandrosz csak ennyit mondott: „Ha nem lennék Alexandrosz, Diogenész szeretnék lenni.”

Hadjáratáról meg akarta kérdezni az istent, és elment Delphoiba; mivel véletlenül balszerencsés napon érkezett, amikor a törvény tiltja a jóslást, legelőször is magához rendelte a jósnőt, midőn pedig az nemet mondott, és mentségül a törvényre hivatkozott, ő maga ment el érte, és erővel vonszolta magával a templomba, mire az engedett az erőszaknak, és így szólt: „Győzhetetlen vagy, fiam!” Mikor Alexandrosz ezeket a szavakat meghallotta, kijelentette, hogy most már nincs szüksége más jóslatra, mert azt a jósigét kapta tőle, ami neki kellett.

Amikor elindult a hadjáratra, úgy látszik, az istenség különféle csodajeleket küldött; így Leibétrában Orpheusz ciprusfa szobra azokban a napokban erősen izzadt. Ettől a csodától mindenki megijedt, de Arisztandrosz arra biztatta Alexandroszt, hogy bízzék, mert világra szóló tetteket fog végrehajtani, és ez sok izzadságot s fáradságot okoz majd a dicséretét megénekelő költőknek és zeneszerzőknek.

15. Hadseregének számát legkevesebb harmincezer gyalogosra és négyezer lovasra teszik; azok szerint, akik legtöbbször becsülik, negyvenháromezer gyalogos és ötezer lovas katonája volt. Ennek a haderőnek az eltartására, amint Arisztobulosz mondja, csak hetven talentummal rendelkezett; Durisz szerint élleme csak harminc napra volt elegendő, Onészikritosz pedig azt állítja, hogy kétszáz talentum kölcsönt is vett fel. És mégis, bár ilyen csekély és szűkös erőforrásokkal indult el hadjáratára, mielőtt hajóra szállt, utánajárt barátai viszonyainak, s az egyiknek földbirtokot, a másiknak falut, a harmadiknak egy város vagy kikötő adójövedelmét ajándékozta. Mikor már a királyi javakat és birtokokat úgyszólván mind szétszította és elajándékozta, Perdikkász megkérdezte tőle: „Magadnak, királyom, mit hagytál?” Alexandrosz azt felelte, hogy a reményt. „Akkor tehát - folytatta Perdikkász - ezt választjuk osztályrészül mi is, akik hadba szállunk veled.” Ezzel Perdikkász lemondott a neki kiosztott javokról, s barátai közül is néhányan ugyanezt tették. De Alexandrosz szívesen adományozott azoknak, akik ajándékait elfogadták, és így makedóniai vagyona legnagyobb részét bőkezűen szétszította. Ilyen lelkes hangulatban és ilyen előkészületek után kelt át a Hellészpontoszon. Ilionban szállt partra, ahol áldozott Athénének, a hősöknek pedig italáldozatot mutatott be. Akhilleusz sírkövét megkenste olajjal; hagyományos szokás szerint társaival mezítelenül versenyt futott a síremlék körül, majd a síremléket megkoszorúzta, s boldognak mondta Akhilleuszt, hogy életében hű barátára, halála után pedig tetteinek nagy dalnokára talált. Amikor bejárta a várost, és a látnivalókat megnézte, valaki megkérdezte tőle, nem akarja-e látni Alexandrosz lantját. Azt mondta, arra egy csöppet sem kíváncsi, de szívesen megnézné Akhilleusz lantját, amellyel ő bátor emberek dicső tetteiről énekelt.

16. Közben Dareiosz hadvezérei nagy sereget vontak össze, és állítottak csatarendbe a Granikosz folyó melletti átkelőhelyen. Így tehát elkerülhetetlenné vált, hogy mindjárt Ázsia kapujában csatát vívjanak a birodalomba való behatolásért és a felette való uralomért. A legtöbben féltek a folyó mélysége és a meredek túlsó part miatt, amelyet harc közben kellett elfoglalniuk. Némelyek úgy vélekedtek, hogy a hónappal egybekötött szokásokhoz ragaszkodni kell (a makedónok királyai daisziosz hónapban ugyanis nem szoktak hadaikkal csatát kezdeni), de ezen aggodalmat Alexandrosz úgy oszlatta el, hogy kijelentette, nevezzék a hónapot második artemisziónnak. Parmeniónnak arra az ellenvetésére pedig, hogy már későn van, és ezért ellenzi az átkeléssel járó kockázatot, azt mondta, hogy megszegyenítené a Hellészpontoszt, ha félne a Granikosztól, mivel a Hellészpontoszon már átkelt. A folyóba vetette tehát magát tizenhárom lovasszakasszal, és a feléjük szálló lövedékek közt a gyalogsággal és lovassággal megrakott meredek partok felé tört előre. A folyó sodra már-már magával ragadta, és az örvénylő víz elborította, s inkább a harc vad mámorától részegen, mint józan belátással vezette embereit. Makacsul küzdött az átkelésért, s nagy ügyel-bajjal jutott csak át az iszaptól nedves és csúszós túlsó partra, majd csatarendben való felállás nélkül nyomban kénytelen volt rendezetlen harcba kezdeni, és kézitusába elegyedni a rájuk törő ellenséggel. A perzsák hangos harci kiáltással támadtak, lovaik szembeszálltak az ellenséges lovakkal, s előbb lándzsával, majd mikor a lándzsák összetörtek, karddal viaskodtak egymással. Sokan Alexandroszra zúdultak, akit feltűnővé tett pajzsa és sisaktaréja, és annak két oldalára tűzött szokatlanul nagy, fehér tolldísz. Egy dárda átfürödött páncélja kapcsán, de sebet nem kapott, ekkor azonban két perzsa vezér, Rhoiszakész és Szpithridatész rontott rá egyszerre. Az utóbbi elől kitért, de Rhoiszakésszel összecsapott, és dárdájával vérten ütötte, majd amikor a dárda kettőbe tört, karddal támadt rá. Mialatt ezek ketten egymással viaskodtak, Szpithridatész lovával oldalba kapta Alexandroszt, és nyergében felemelkedve, barbár harci bárdjával teljes erejéből lesújtott rá; a sisaktaréj eltörött az egyik tolldíszel együtt, de a sisak az átütés erejét nagy nehezen felfogta, s a harci bárd éle éppen csak horzsolta haját a feje tetején. Majd amikor Szpithridatész karját újabb ütésre emelte, a fekete Kleitosz lándzsájával keresztüldöfte. Ugyanakkor esett le lováról Rhoiszakész is, halálra sújtva Alexandrosz kardjától.

A heves és veszélyes lovasütközet közben a makedónok phalanxa átkelt a folyón, és mindkét fél gyalogoscsoportai megütköztek, de a perzsák nem fejtettek ki komoly ellenállást, vagy csak rövid ideig, és a görög zsoldosok kivételével hanyatt-homlok megfutamodtak. Ezek egy halmon sorakoztak fel, és azt kérték Alexandrosztól, hogy szavatolja biztonságukat. De ő inkább haraggal, mint megfontolásból elsőnek rohant ellenük, és lovát (egy másikat, nem Bukephaloszt) az oldalán ért kardcsapás következtében elveszítette. A görögök legnagyobb része elhullott, és a makedónok közül is itt estek el és sebesültek meg a legtöbben, mert olyanokkal kellett megküzdeniük, akik kétségbeesett emberek voltak, és tudták, hogyan harcoljanak.

A barbárok közül állítólag húszezer gyalogos és kétezer-ötszáz lovas katona esett el. Arisztobulosz adatai szerint Alexandrosz hadseregéből csak harmincnégyen estek el, ezek közül kilenc gyalogos. Ezekről Lüszipposzal ércszobrokat mintáztatott. Az athénieknek, hogy elismerje a görögök szerepét a győzelemben, külön háromszáz pajzsot küldetett. A többi zsákmányra ezt a nagyravágyó feliratot vésette rá: „Alexandrosz, Philipposz fia és - a lakedaimónok kivételével - a görögök zsákmánya az Ázsiában lakó barbároktól.” A serlegeket, bíborszöveteket és a perzsáktól zsákmányolt egyéb holmit csekély kivétellel mind anyjának küldte el.

17. Ez az ütközet nyomban nagy változást hozott a hadihelyzetben Alexandrosz javára, annyira, hogy Szardész, a barbárok legfőbb védőbástyája meghódolt, és vele együtt más területek is Alexandrosz birtokába kerültek. Egyedül Halikarnasszosz és Milétoz állt ellen; ezeket a hozzájuk tartozó területekkel együtt fegyverrel hódította meg.

További teendőit illetően kétségei voltak. Többször arra gondolt, hogy mindenekelőtt Dareioszt kell döntő összecsapásra kényszerítenie, majd máskor úgy határozott, hogy a tengerparti területek és azok erőforrásai megszerzésével szilárdítja meg hadihelyzetét, s úgy vonul a birodalom belseje ellen.

Lükiában Xanthosz városa környékén van egy forrás, amely, mint mondják, abban az időben minden ok nélkül megzavarosodott, és a mélységből kibuggyanó víz ércábrát dobott ki magából ősrégi írással, amely tudtul adta, hogy a görögök megszüntetik és elpusztítják a perzsák birodalmát. Alexandrosz, felbátorítva ettől a jóslattól, sietve megtisztította a tengerparti tartományokat Phoiniáig és Kilikiáig. Gyors előrenyomulása a pamphüliai partok mentén a történetírókat fellengzős és csodás leírásokra készítette, mintha isteni parancsra, Alexandrosz kedvéért visszahúzódott volna a tenger, amely egyébként mindig heves hullámzással szokott csapkodni, és ritkán hagyta szabadon a meredek sziklafalak alatt húzódó keskeny partvonulatot. Menandrosz tréfásan erre céloz egyik vígjátékában:

*Alexandroszra illik ez: akit keres,
az nyomban itt terem; ha száraz lábbal kél
által a tengeren, széttárul lépte előtt.*

Maga Alexandrosz leveleiben nem ír le ilyen csodát, csak annyit mond, hogy Phaszéliszből elindulva, áthaladt az úgynevezett Klimaxon. Emiatt töltött itt több napot, s ez alkalommal megpillantotta Phaszélisz egykori polgárának, Theodektésznek a város agoráján felállított szobrát. Egyszer vacsora után, mulatozás közben, vidám társaságot vezetett a szoborhoz, és teleaggatta koszorúkkal; így adózott tréfálkozó tisztelettel annak a viszonyoknak, amelyben állt ezzel a férfival, Arisztotelész és a filozófia révén.

18. Ezután meghódította a piszidiáiak közül azokat, akik szembeszálltak vele, és leigázta Phrügiát. Elfoglalta Gordion városát is, ahol a régi monda szerint Midász palotája állott. Megtekintette a sokat emlegetett szekeret, amely somfahánccsal volt megkötözve, és meghallgatta a barbárok által hitelesnek tartott mondát, mely szerint a csomó kioldójára a sors rendeléséből az vár, hogy az egész világ ura legyen. A legtöbben azt állítják, hogy a kötelék végei le voltak kötve, és maguknak a köteleknek többszöri, egymás fölé történt csavarásával annyira el voltak fődve, hogy Alexandrosz a csomót nem tudta kioldani, s végül kardjával vágta szét, és akkor a szétvágott kötelék végei láthatókká váltak. Arisztobulosz azonban azt állítja, hogy Alexandrosz egészen könnyen kioldotta a csomót, kihúzta ugyanis a hesztórnak nevezett szeget, amely az igát a rúdhoz erősítette, s így lekapcsolta a jármot.

Innen továbbmenve, meghódította Paphlagóniát és Kappadókiát, majd pedig amikor értesült Memnón haláláról, aki Dareiosz tengerpart mellett állomásozó csapatainak parancsnoka volt, s akiről az a hír járta, hogy sok dolgot, bajt és veszélyt okoz majd neki, még inkább nekibuzdult, hogy hadseregével a birodalom belsejébe vonuljon. Dareiosz ekkor már útban volt Szuszából a tengerpartra, erősen bízva hadai nagy számában (seregének létszáma ugyanis hatszázezer volt), és bátorítást kapott egy álomból is, amelyet a mágusok inkább az ő kedve, mint valószínű értelme szerint magyaráztak. Dareiosz álmában ugyanis valami olyasmit látott, hogy a makedónok phalanxa nagy lángba borult, s Alexandrosz olyan köntöst viselt, mint amilyent ő, amikor még a király követe volt, és annak szolgálatában állott, utána Alexandrosz bement Bélosz templomába és eltűnt. A magyarázat szerint az isten ezzel adta tudtára, hogy a makedónok fényes és dicső tetteket hajtanak majd végre, Alexandrosz meghódítja Ázsiát, ahogyan ő is követből királlyá lett, majd életét gyorsan és dicsőségesen fejezi be.

19. Dareioszt még inkább felbátorította, hogy véleménye szerint Alexandrosz gyávaságból vesztegelt hosszabb ideig Kilikiában, pedig ezt a vesztegelést betegsége okozta, amelyet

némelyek kimerültségének, mások pedig annak tulajdonítanak, hogy megfürdött a Küdnoz folyó jéghideg vizében. Egy orvos sem merete gyógyítását elvállalni, mert úgy gondolták, hogy a veszély sokkal nagyobb, mint hogy bármi gyógyszer használhatna, és attól féltek, hogy a makedónok őket hibáztatnák kudarc esetén. De az akarnaniai Philipposz, bár tisztán látta a király életveszélyes állapotát, bízott egyrészt barátságukban, másrészt szégyennek tartotta volna, hogy ne ossza meg a veszélyt a királlyal, a legnagyobb kockázat vállalásával is, ezért kísérletet tett egy orvossággal, és rábeszélte Alexandroszt, hogy bízzék benne, s vegye be, ha azt akarja, hogy testi erejét visszanyerje a háborúra. Közben azonban Parmeniön levelet írt a táborból, és intette Alexandroszt, hogy óvakodjék Philipposztól, akit Dareiosz nagy ajándékkal és leánya kezének odaígéréssel megvesztegetett, hogy őt megölje. A levelet Alexandrosz elolvasta, de barátai közül senkinek sem mutatta meg, és elrejtette a párnája alatt. Amikor Philipposz a megbeszélte időben társaival együtt belépett hozzá, és egy serlegben hozta az orvosságot, Alexandrosz átadta neki a levelet, majd bizalommal, minden gyanakvás nélkül átvette az orvosságot. Elképesztő és színpadra való látvány lehetett, amikor egyikük a levelet elolvasta, másikuk pedig az orvosságot itta ki, s ahogyan aztán egymásra néztek, más és más érzéssel: Alexandrosz nyílt tekintetű és derült arca elárulta Philipposz iránt érzett jóakarátát és bizalmát, míg Philipposz elrémült a rágalomtól, s előbb égre emelt kézzel az istenekhez fohászkodott, majd ráborult a király ágyára, és kérte Alexandroszt, hogy semmitől ne féljen, és bízva rá magát. Az orvosság már kezdetben erősen hatott, és olyan mélyen eltompította a beteg szervezetét és érzékszerveit, hogy a bekövetkezett ájulás miatt hangja elállt, és csaknem teljesen elveszítette eszméletét. De Philipposz gondos ápolásával Alexandrosz egészsége gyorsan helyreállt, és mikor már ereje visszatért, megmutatta magát a makedónoknak, akik vigasztalhatatlanok voltak mindaddig, amíg saját szemükkel nem látták Alexandroszt.

20. Volt Dareiosz hadseregében egy Amüntász nevű makedón férfi, aki hazájából elmenekült, és jól ismerte Alexandrosz természetét. Ez az ember, amikor látta, hogy Dareiosz a szorosok közé készül vonulni Alexandrosz ellen, kérte, maradjon a sík vidéken, mert nyílt terepen kisebb számú ellenséggel sikeresebben ütközhetik meg. Mikor Dareiosz erre azt felelte, attól fél, hogy az ellenség, mielőtt utolérné, megszökik, és így elszalasztja Alexandroszt, Amüntász így szólt: „Ettől, király, semmit ne félj. Alexandrosz ellened fog vonulni, sőt lehet, hogy már útban is van.” Amüntász azonban nem tudta meggyőzni Dareioszt, aki felszedte táborát, és Kilikiába vonult. Ugyanakkor Alexandrosz Szíriában kereste Dareioszt, de az éjszakai sötétségben elvétették egymást és visszafordultak. Alexandrosz örült jószerencséjének, és szeretne volna még a szorosokban ott érni ellenfelét, de Dareiosz igyekezett haderejét kivonni a szorosokból, és régi táborhelyét elfoglalni. Ekkor ugyanis már belátta, hogy hibázott, amikor bezárta önmagát a tenger és a hegyek által körülvett, s a Pinarosz folyó által kettészelt vidékre, amely szakadékos voltánál fogva lovascsatára hátrányos volt, és előnyösebb kisebb létszámú ellenfélnek. A terepet jósorsa adta Alexandrosznak, de a hadvezéri tudása még a szerencséjénél is jobban hozzásegítette a győzelemhez, mert a barbárok számbeli fölénye ellenére sem adott nekik alkalmat arra, hogy bekerítsék, hanem jobbszárnyát túlnyújtotta az ellenség balszárnyán, és oldaltámadással megfutamtotta a vele szemben álló barbárokat, ő maga az első sorokban harcolt, úgyhogy kardsebet kapott a combján. Kharész azt állítja, hogy Dareiosz sebesítette meg, akivel kézitusát vívott; Alexandrosz azonban a csatáról Antipatroszhoz írt levelében nem említi, ki sebesítette meg, csak annyit mond, hogy törtől sebesült meg a combján, de sebesüléséből semmi komoly baja nem történt.

Bár fényes győzelmet aratott, és az ellenség száztízezer elesettnél többet veszített, Dareioszt nem tudta elfogni, mert a futásban négy-öt sztadionnal megelőzte, de zsákmányul ejtette harci szekereit és íját, mielőtt visszafordult az üldözésből. A makedónok ekkor már nagyban szedték össze és hurcolták el a barbárok táborában talált rengeteg zsákmányt, pedig ellenfeleik, hogy a csatában könnyebb felszereléssel vegyenek részt, poggyászuk java részét Damaszkuszban

hagyták. Dareiosz sátrát neki adták át, tele tömérdek fényes bútorzattal, edényekkel és kincsekkel. Alexandrosz fegyverzetét levetette, és azonnal fürödni ment. „Gyerünk - mondta -, mossuk le magunkról a csata izzadságát Dareiosz fürdőjében.” Társai közül ekkor az egyik így szólt: „Istenemre, nem abban, hanem Alexandroszéban, mert ami a legyőzötteké volt, azt a győztesek tulajdonának kell mondanunk.” Amikor megpillantotta a fürdőkádat, a mosdóedényeket, korsókat, tégelyeket, mind színaranyból, művészi ötvösmunkával készítve, és megérezte a kenőcsök és az illatszerek kellemes illatát, majd amikor bement a sátorba, és látta, milyen magas és tágas, megbámulta a szőnyeget, az asztalokat, társaira pillantott, és így szólt: „Úgy látszik, neki ez jelentette a királykódást.”

21. Amikor vacsorához ült, valaki mondta neki, hogy a hadifoglyok között van Dareiosz anyja, felesége és két hajadon leánya is, és hogy amikor meglátták Dareiosz harci kocsiját és íját, a mellüket verdesték és könnyeztek, abban a hitben, hogy már nem él. Alexandrosz hosszú ideig hallgatásba merült, mert a nők balsorsa jobban meghatotta, mint a saját sikerei, majd odaküldte hozzájuk Leonnatoszt, hogy mondja meg nekik, Dareiosz nem halt meg, és nekik sem kell félniük Alexandrosztól, mert ő csak Dareiosszal harcol a hatalomért, nekik azonban meglesz mindenük, ugyanúgy, mint mikor Dareiosz volt a király. Az asszonyoknak már ez az üzenet is nyájásnak és szívélyesnek tetszett, de még emberségesebben bánt velük. Megengedte nekik, hogy a perzsák közül eltemessenek mindenkit, akit csak akarnak, és hogy erre a célra a zsákmányból ruhákat és ékszereket válogassanak. Az őket megillető kiszolgáltatást és tiszteletadást megadta nekik, sőt nagyobb pénzüsszeget kaptak, mint azelőtt. De a legmegtisztelőbb és legkirályibb kegy Alexandrosz részéről az volt, hogy ezek a nemes és előkelő hölgyek hadifogoly létükre semmi rútdolgot nem hallottak és nem tapasztaltak, ettől még csak félniük sem kellett, mert mintha nem is katonai táborban lettek volna, úgy vigyáztak rájuk, mint megszentelt helyen élő szüzekre, távol a férfiak beszédétől és látásától. Pedig, mint mondják, Dareiosz felesége szebb nő volt minden más királynénál, és Dareiosz is szép megjelenésű, magas termetű férfi volt, s a leányok szüleikre hasonlítottak.

Alexandrosz azonban a saját magán vett győzelmet uralkodóibb erénynek tartotta, mint az ellenség legyőzését, és nem nyúlt a hadifogoly asszonyokhoz, házassága előtt nem is volt dolga más nővel Barszinén kívül, aki Memnón halála után özvegyen maradt, és Damaszkuszban került hadifogságba. Barsziné görög nevelést kapott, és egyébként is nyájas, jó modorú nő volt, egyébként Artabaszosz leánya egy királyi hercegnőtől; és mint Arisztobulosz mondja, Parménión beszélte rá Alexandroszt, hogy kösse magához ezt az előkelő származású és szép nőt. Többi királyi foglyáról, amikor látta, hogy milyen szépek és sudár termetűek, Alexandrosz tréfásan csak azt mondta: „Gyötrelem a szemnek látni ezeket a perzsa nőket.” De mikor szépségüket szembeállította a maga önmérsékletének és önuralmának szépségével, úgy ment el mellettük, mintha élettelen szobrok lettek volna.

22. Egyszer Philoxenosz, a tenger melletti tartományok parancsnoka azt írta neki, hogy valami tarentumi Theodórosz birtokában van két, különösen szép eladó fiú, és megkérdezte, nem venné-e meg őket. Alexandrosz méltatlankodva kifakadt, és hangos szóval kérdezte barátaitól, milyen gyalázatos tetten érte őt Philoxenosz, hogy ilyen becstelen ajánlat közvetítésére vállalkozott. Philoxenoszt aztán egy levélben alaposan lehordta, és ráparancsolt, hogy Theodóroszt portékájával együtt küldje a pokolba. Szigorúan megróttta Hagnónt is, aki azt írta, hogy meg akarja vásárolni Krobüloszt, akinek szépségét egész Korinthosz csodálja, és majd ajándékba elküldi neki. Midőn arról értesült, hogy két makedón, Damón és Timotheosz, akik Parménión alatt szolgáltak, erőszakot követtek el egy zsoldos feleségén, levelében meghagyta Parméniónnak, hogy ha a vád valónak bizonyul, végeztesse ki őket, mint kártékony fenévadakat. Önmagáról ugyanebben a levélben így ír: „Rólam senki nem mondhatja, hogy rajta kapott Dareiosz feleségének a látásán, vagy hogy akárcsak futó pillantást is vettem volna rá.

Még azt sem engedtem, hogy szépségükről előttem bárki is beszéljen.” Azt szokta mondani, hogy az alvásból és a nemi érintkezésből tudja leginkább, hogy halandó, mert az emberi természet gyengeségét a fáradtság és a gyönyör okozza.

Az evésben is nagyon mértékletes volt, amit többek előtt be is bizonyított, de különösen kitűnik ez abból, amit Adának, a szinte második anyjává fogadott kariai királynőnek mondott. Mert amikor az kedveskedésből naponta többféle ételt és édességet küldött neki, sőt elküldte hozzá legügyesebb szakácsait és cukrászait is, azt mondta, erre neki nincs szüksége, ő sokkal jobb szakácsokat kapott nevelőjétől, Leónidasztól: reggelire éjszakai meneteléseket, vacsorára pedig sovány reggelit. „Ez az ember - így szólt -, amikor hozzám jött, felforgatta még a párnáimat és a ruhásszekrényeimet is, hogy anyám nem dugott-e el nekem valami felesleges ínycsafalatot.”

23. A bort is kevésbé szerette, mint a látszat mutatta, amely abból keletkezett, hogy sok időt töltött nem annyira ivással, mint inkább beszélgetéssel, mert a serleg kiívása előtt mindig hosszabban beszélt, ha volt rá bőven szabad ideje. Ha azonban dolga volt, nem úgy, mint más hadvezérekét, őt sem a bor, sem az álom, sem a szórakozás, sem a szerelem, sem a színház soha fel nem tartóztatta. Ezt bizonyítja élete is, amely, bár nagyon rövid volt, sok nagy tetteben bővelkedett. Szabad idejében, mihelyt felkelt, áldozott az isteneknek, és ülve megreggelizett, aztán a napot vadászattal, bíraskodással, katonai ügyek intézésével vagy olvasással töltötte. Ha utazott, s útja nem volt sietős, gyakorolta magát az íjazásban és az úton menő szekérről való fel- és leugrásban. Szórakozásképpen gyakran vadászott rókára és madarakra, amint ezt naplójegyzeteiből tudjuk. Midőn este hazatért, megfürdött, testét megkenste olajjal, majd megkérdezte szakácsaitól és pékjeitől, hogy a vacsorára megtették-e a szükséges előkészületeket. Vacsoráját pamlagra heveredve, csak későn kezdte el, amikor már besötétedett. Bámulatot figyelmet fordított arra, hogy asztalánál a kiszolgálás soha hanyagul és rendetlenül ne történjék; a borozás pedig mindig nagyon elhúzódott, mint már mondtam, a sokáig tartó beszélgetéssel. Bár Alexandrosszal a társalgás és együttlét kellemesebb volt, mint bármely más királlyal, mert modora nem volt híján a szeretetreméltóságnak, dicsekvése ilyenkor elviselhetetlen volt, akárcsak egy közkatonáé, és hozzá még nemcsak saját maga hetvenkedett, hanem hagyta, hogy hízelgői is kitombolják magukat, ami sok gondot okozott szerényebb asztaltársainak, mert egyrészt nem akartak versenyre kelni a hízelgőkkel, másrészt Alexandrosz dicséretében sem akartak elmaradni; az előbbi szégyenletesnek tartották volna, az utóbbi pedig könnyen veszélyessé válhatott. Mikor az italozás véget ért, megfürdött és aludt, gyakran délig, de volt úgy, hogy egész napját átaludta.

Az ínycsökkentéstől annyira tartózkodott, hogy gyakran, amikor a tengerpartról a legritkább gyümölcsöket és halakat vitték neki, mind szétszotta barátai közt, és magának semmit nem hagyott. Lakomái mindig pompásak voltak, és az erre fordított összegek szerencséje növekedésével együtt állandóan emelkedtek, míg végre elérték a tízezer drachmát. Ez volt a felső határ, s ennél többet senkinek sem volt szabad költenie, ha Alexandroszt vendégül látta.

24. Az isszoszi csata után Alexandrosz Damaszkuszba küldött, és zsákmányul ejtette Dareiusz kincseit, poggyászát, s a perzsák gyermekeit és asszonyait. A zsákmány legnagyobb részét a thesszaliai lovasok kapták, akik a csatában különösen kitűntették magukat, ezért szándékosan őket küldte el Alexandrosz, hogy a zsákmányból meggazdagodjanak, de bőven jutott a kincsekből a többi csapatnak is. A makedónok akkor kóstolták meg először az aranyat és ezüstöt, a perzsák életmódját és asszonyait, s mint a szimatot kapott kutyák, siettek, hogy felkutassák és kinyomozzák ellenségeik gazdagságát.

Alexandrosz mindenképpen tanácsosnak vélte, hogy legelőször is a tengerpartot hódítsa meg. Küproszt és Phoinikiát, Türosz kivételével, az ottani királyok nyomban átadták neki. Türoszt

két hónapon át ostromolta sáncokkal és hadigépekkel, a tengerpart felől pedig kétszáz háromsorevezős hajóval. Álmában Héraklész jelent meg neki, amint kezét kinyújtotta a falakról, és hívta magához. A türosziak közül többen álmodták, hogy Apollón azt mondta nekik, elmegy Alexandroszhoz, mert nem tetszik neki, ami a városban folyik. Erre a türosziak, mintha az isten tetten ért szökevény lett volna, szobrát megküldték, és elnevezték Alexandrisztésznek. Alexandrosz más álmot is látott, egy szatírt, aki mintha messziről ingerkedett volna vele, de mikor meg akarta fogni, kisiklott keze közül, míg végre sok vesződés és szaladgálás árán kézre került. A jósek a szatürosz szót kétfelé vágják, s ezt az ügyes magyarázatát adták: „Türosz a tied lesz.” Mutatnak egy forrást, amely mellett Alexandrosz álmában a szatírt látta.

Mialatt az ostrom tartott, hadjáratot vezetett az Antilibanosz szomszédságában élő arabok ellen, s ekkor kockára tette életét nevelőjéért, Lüszimakhoszért, aki elkísérte, azt állítva, hogy ő sem rosszabb, és nem is öregebb Phoinixnál. Alexandrosz, amikor a hegység közelébe ért, hátrahagyta a lovakat, és gyalogosan folytatta az utat, mialatt a többiek jóval előbbre jutottak. Közben beesteledett, és nem akarta az ellenség közelében elhagyni a kifáradt, alig vánszorgó Lüszimakhoszt; mialatt biztatta és támogatta, észre sem vette, hogy néhányadmagával elszakadt a seregtől, és kénytelen lesz a hideg és sötét éjszakát a sziklás, nehezen járható helyen tölteni. Közben messziről szétszórt ellenséges tábornöveket pillantott meg. Bizott jó testi erejében, és mindig örült annak, ha a makedónokat kiségette szorult helyzetükben azzal, hogy megosztja velük fáradalmaikat; ezért most is odafutott a legközelebbi tábornövhöz, két barbárt, akik a tűz mellett ültek, leszúrt, felkapott egy égő fahaságot, és odavitte övéihez. Ennek segítségével azonnal nagy tüzet raktak, és részben megfélemlítették az ellenséget, úgyhogy futásnak eredt, részben elkergették azokat, akik megtámadták őket, és így veszélytelenül töltötték az éjszakát. Ezt a történetet Kharész beszéli el.

25. Az ostrom aztán így ért véget: Alexandrosz haderejének nagyobb részét a korábbi nagy harcok után pihenni küldte, és csak kis számú csapattal ostromoltatta a falakat, hogy ne hagyjon békét az ellenségnek, ugyanekkor Arisztandrosz jós egy áldozati állatot vágott le, s a jelekből bizakodva kijelentette a jelenlevőknek, hogy a várost biztosan elfoglalják még ugyanabban a hónapban. Erre gúnyosan kinevették, mert a hónap utolsó napja volt. A király látta a jós zavarát, és mivel a jósokat mindig megbecsülte, elrendelte, hogy azt a napot ne a hónap harmincadik, hanem huszonnyolcadik napjának tekintsék; majd megfűvatta a kürtöket, és a tervezettnél erősebb rohamot intézett a falak ellen. A roham mind erősebbé lett, a táborban állomásozó csapatok sem maradtak ki a harcból, hanem az ostromlók segítségére siettek, úgyhogy a türosziak feladták a küzdelmet; így Alexandrosz a várost még ugyanaznap elfoglalta.

Ezután ostrom alá vette Gazát, Szíria legnagyobb városát. Itt egy madár egy rögöt ejtett a vállára, aztán rászállt az egyik ostromgépre, és vigyázatlanul belekeveredett a zsinórokba, amelyek a köteleket működésbe hozták. Ez az előjel úgy teljesedett be, ahogyan Arisztandrosz megjósolta; Alexandrosz megsebesült a vállán, de elfoglalta a várost. A zsákmány java részét elküldte Olümpiásznak, Kleopatrának és barátainak, tanítójának, Leónidásznak is küldött ötszáz talentum tömjént és száz talentum mürrhát, visszaemlékezve egy gyermekkori reménységére. Leónidász ugyanis, mint mondják, egy alkalommal, mikor Alexandrosz két kézzel szórta a tömjént az áldozati tűzre, így szólt hozzá: „Majd ha meghódítod az illatszereket termő vidékeket, Alexandrosz, áldozhatsz bőkezűen, de most takarékoskodj azzal, ami van.” Alexandrosz levelet is küldött Leónidásznak, s abban ezt írta: „Küldök neked tömjént és mürrhát bőségesen, hogy ne légy szűkmarkú az istenekhez.”

26. Egy szekrényt vittek Alexandroszhoz, ez látszott a legértékesebbnek a Dareiosztól zsákmányolt kincsek és dísz tárgyak között. Megkérdezte barátaitól, mit gondolnak, mi a legméltóbb arra, hogy a szekrényben tartsa. Sok mindenre gondoltak, de ő azt mondta, hogy az *Iliász*-t

fogja benne tartani. Ezt a történetet sok hitelt érdemlő forrás valóban ismeri el. És ha igaz, amit Hérakleidészre hivatkozva az alexandriaiak mondanak, akkor Homérosz Alexandrosznak valóban nem volt sem haszontalan útítársa, sem rossz tanácsadója. Mint mondják, Egyiptom meghódítása után nagy és népes görög várost akart alapítani, amely majd az ő nevét viselje, de még nem jelölte ki az építészek által kimért és elhatárolt helyet, amikor egy éjszaka álmában csodálatos látomást látott. Egy ősz hajú, tiszteletet parancsoló külsejű férfi állt meg előtte, és ezeket a verseket mondta:

*Van bizonyos sziget ott, a zajgó tengeri árban,
szemben Egyiptommal - Pharosz, ez a neve annak a földnek.*

Alexandrosz azonnal felkelt, és a Pharoszhoz ment, amely akkor még sziget volt, a Nílus konóboszi torkolatánál kissé feljebb, most azonban töltés köti össze a szárazfölddel. Amikor ezt a kitűnő fekvésű területet meglátta (földnyelvszerű, kellő szélességű földszoros ez, s egy tavat választ el a tengertől, amely tágas öbölben végződik), azt mondta, hogy, lám, Homérosz nemcsak más tekintetben bámulatra méltó, hanem nagyon bölcs építész is; megparancsolta tehát, hogy ehhez a helyhez alkalmazva rajzolják meg a város alaprajzát. Mivel azonban kréta nem volt kéznél, árpalisztet használtak, és a fekete talajon kerek öblöt rajzoltak, amelynek belső kerületét oldalt két egyforma nagyságú és összeeső alapvonal fogta be. A királynak tetszett a terv, de ekkor a folyó és a mocsár felől hirtelen tömémentelen, különböző nagyságú és fajtájú madár felhő módjára szállt arra a helyre, és a madarak az árpalisztból semmit sem hagytak; ez a baljóslatú előjel nagyon megzavarta Alexandroszt.

A jóskok azonban biztatták, hogy legyen jó reménységgel, mert az általa alapítandó város mindennel bőven el lesz látva, és sok, különböző fajtájú ember tápláló otthona lesz; Alexandrosz tehát megparancsolta az építészeknek, hogy fogjanak hozzá a munkához, ő pedig elindult Ammón jóshelye felé, hosszú, sok fáradsággal és nehézséggel járó útra. Két veszedelem fenyegette az úton: az egyik a vízhiány, a több napi járóföldre elterülő sivatag miatt, a másik pedig, hogy ha a heves déli szél a mély és feneketlen homoksivatagban utoléri őket, az lesz velük is, mint régen, amikor, mint mondják, a szélvihar a nagy síkságot felkavarta és Kambüész ötvenezer főnyi hadseregét a homok eltemette. Erre csaknem mindnyájan gondoltak, de Alexandroszt nem volt könnyű dolog bármely elhatározásától eltéríteni. A szerencse meghátrált terve előtt, és ez eltökéltségében, bátorsága pedig tettei keresztülvitelében annyira megerősítette, hogy nemcsak az ellenséget igazta le, hanem a távolságot és az időt is.

27. Az a segítség, amelyben az isten akkor részesítette útja nehézségei között, több hitelre talált a későbbi jóslatoknál, sőt bizonyos tekintetben ez a tény tette hitelessé a jóslatokat is. Először is kiadós eső hullt az égből, s az elégséges nedvesség eloszlatta a félelmet a szomszúságtól, megszüntette a homok szárazságát, amely így nedves állapotban járhatóvá vált, és a levegőt kellemessé, tisztává tette. Majd amikor a vezetők által készített jelzések zavarosakká lettek, útjukon eltévedtek, és egymástól elszakadtak, a vezetést hollók vették át; sebes röptükben követték, de meg is várták őket, ha késlekedtek. Legcsodálatosabb az volt, mint Kallszthenész beszéli, hogy éjszaka károgásukkal helyes nyomra vezették az eltévedetteket.

Miután átkelt a sivatagon, megérkezett a jóshelyre, és Ammón papja az isten, mint atyja nevében köszöntötte, Alexandrosz megkérdezte tőle, vajon nem szökött-e meg valaki apja gyilkosai közül. A jóspap erre figyelmeztette, hogy jól válogassa meg szavait, mert neki nincs halandó atyja; Alexandrosz ekkor helyreigazította önmagát, s azt kérdezte, Philipposz gyilkosai elnyerték-e mind büntetésüket, és megadatik-e neki, hogy uralkodjék minden emberen. Az isten azt a feleletet adta, hogy ez meglesz, és Philipposz megbosszulása is teljes, mire Alexandrosz az istennek gazdag fogadalmi ajándékot, a papoknak pedig sok pénzt adott.

A legtöbb történetíró ezt mondja el a jóslatokról, Alexandrosz azonban anyjához írt levelében azt írja, hogy titkos jóslatokat kapott, de azokat, amikor majd hazaérkezik, egyedül csak neki mondja el. Némelyek állítása szerint a jóspap kedveskedésből görög nyelven *O paidion* szóval akarta köszönteni, de barbár lévén, tévedésből a szigmát felcserélte a nü-vel és *O paidiosz-t* mondott. Ez a nyelvbotlás tetszett Alexandrosznak, és híre ment, hogy a jóspap *pai Diosz-nak*, *Zeusz* gyermekének szólította. Mint mondják, Egyiptomban meghallgatta Pszammón, a filozófus tanításait is, és mondásai közül főként azt helyeselte, hogy minden ember isten uralma alá vettetett, mert mindenki, aki uralkodik és parancsol, isteni eredetű. De ő maga még bölcsebben fogta fel ezt a tanítást, és kijelentette, hogy isten minden ember közös atyja ugyan, de különösen magáénak választja ki a legjobbakat.

28. A barbárokkal szemben általában nagyon gögösen viselkedett, mint aki tökéletesen meg van győződve isteni származásáról, s arról, hogy ő isten fia, de a görögökkel szemben szerényebb volt, és ritkán érezte velük isteni származását. Szamoszról mégis ezt írta az athéniaknak: „Nem adtam volna nektek oda ezt a szabad és híres várost, de tartásotok meg, mivel az akkori uralkodótól, az én állítólagos atyámtól kaptátok” - értve ezen Philipposzt. Később pedig, amikor egy nyíltól megsebesült, és nagy fájdalmai voltak, így szólt: „Vér-e ez, barátaim, s nem

az ikhór, mely nedve a boldog olümposziaknak?”

Egyszer erősen mennydörgött, és mindenki megijedt. Anaxarkhosz, a szofista jelen volt, és így szólt Alexandroszhoz: „Nem te vagy ez, Zeusz fia?” Alexandrosz nevetve ezt felelte: „Én nem akarom megijeszteni barátaimat, mint te szeretnéd, aki becsmérőleg szólsz a vacsorámról, mert az asztalon halat látsz, és nem szatrapák fejét.” Mint mondják, Anaxarkhosz valóban ilyenféleképpen beszélt, amikor a király silány, apró halat küldött Héphaisziónnak, mint aki lebecsüli és gúnyt űz azokból, akik oly nagy fáradozások és veszélyek árán törnek a hírnévre, s az élvezetekben és gyönyörökben egyáltalában nem vagy csak kevésbé részesednek nagyobb mértékben másoknál. Az elmondottakból világos, hogy Alexandrosz állítólagos isteni eredetéről maga sem volt meggyőződve, s nem volt rá büszke, de felhasználta mások leigázására.

29. Amikor visszatért Egyiptomból Phoiniáiba, áldozatokat mutatott be, és körmeneteket tartott az isten tiszteletére, azonkívül kartáncokat és tragédiai versenyeket is rendezett, amelyek igen fényesek voltak nemcsak kiállításukkal, hanem a karvezetők versengése miatt is. A karvezetők a ciprusi királyok voltak, ugyanúgy, mint Athénben a törzsek választott kiküldöttei, és bámulatra méltó versengést vittek véghez egymás között. A versenyben főként a szalamiszi Nikokreón és a szoloi Paszikratész tűnt ki, mert sorshúzás útján ők kapták a leghíresebb színészeket, Paszikratész Athénodóroszt és Nikokreón Thesszaloszt, akiknek sikere Alexandroszt is nagyon érdekelte. De érdekeltségét mindaddig nem árulta el, míg ki nem hirdették, hogy a szavazásnál Athénodórosz lett a győztes. Akkor azonban állítólag elmenőfélben azt mondta, hogy bár helyesli a versenybírák döntését, de királysága egy részét szívesen odaadta volna, ha nem kellett volna látnia Thesszalosz vereségét. Mikor aztán az athéniak Athénodóroszt pénzbírsággal sújtották, mert nem jelent meg a dionüszoszi versenyeken, és kérte a királyt, hogy írjon érdekében az athéniaknak, ő ezt nem tette meg, de elküldte helyette a bírságot. A szkarpheiai Lükón nagy sikerrel szerepelt a színházban, és beletett egy verssort a vígjáték szövegébe, amelyben tíz talentumot kért tőle; Alexandrosz jót nevetett, és megadta neki.

Midón Dareiosz neki és barátainak írt levelében azt kérte, hogy fogadjon el tőle tízezer talentum váltságdíjat a foglyokért, és az Euphratészen belüli területeket tartsa meg, vegye

feleségül egyik leányát, és kössenek barátsági és szövetségi szerződést, Alexandrosz ezeket a feltételeket közölte barátaival. „Ha én Alexandrosz volnék, elfogadnám” - mondta Parménión. „Istenemre, én is - mondta Alexandrosz -, ha Parménión volnék.” Dareiosznak azt felelte, hogy ha hozzá jön, a legbarátságosabban fogadja, de ha ezt nem teszi, ő vonul haddal ellene.

30. Ezt azonban hamarosan megbánta, mert Dareiosz felesége gyermekszülésben meghalt, és nyilvánvalóan fájlalta, hogy kegyességének megmutatására ilyen jó alkalmat elszalasztott. A királynét éppen ezért semmi költséget nem kímélve temettette el. A hálósobákban szolgáló eunuchok közül, akik az asszonyokkal együtt kerültek fogságba, az egyik, név szerint Teireósz, megszökött a táborból; lovon Dareioszhoz sietett, és hírül vitte neki felesége halálát. „Jaj, a perzsák balvégzete; - verte a fejét a király, és hangos sírásra fakadt -, nem elég, hogy a király felesége és nővére élve estek fogságba, hanem még halálában sem részesülhetett királyi temetésben!” A hálósobák eunuchja közbevágott: „Ami a temetést illeti, ó, király, és a halottnak kijáró minden tiszteletet, nincs okod vádolni a perzsák szerencsétlen végzetét. Mert sem úrnóm, Sztateira, amíg élt, sem anyád, sem gyermekeid, nem láttak semmi szükségét korábban élvezett javaikban, s az őket megillető tiszteletben, csak éppen arcod fényességét nem láthatták, amit urunk, Oromaszdesz, ismét fel fog ragyogtatni előttünk. Halálában sem fosztották meg semmi tiszteletadástól, és ellenségei könnyeikkel tisztelték meg, mert Alexandrosz ugyanolyan lovagias győzelmében, mint amilyen félelmes a csatában.”

Ezek hallatára a lelki zavar és a fájdalom alaptalan gyanúra ragadtatta Dareioszt; az eunuchot bevitte magával sátra belsejébe, és így szólt hozzá: „Ha a perzsák balszerencséjével nem álltál te is a makedónok pártjára, és én, Dareiosz, még mindig urad és parancsolód vagyok, mondd meg, mennyiben tiszteled Mithrasz nagy világosságát és királyod jobbját, hogy nem a legkisebb szerencsétlenséget siratom-e Sztateira balsorsában? Vajon életében nem keservesebb csapást szenvedtem-e el, és nem érdemem szerinti szerencsétlenség sújtott volna le rám, ha kegyetlen és könyörtelen ellenség kezébe kerülök? Ugyan milyen illendő viszony állhatott fenn egy fiatal ember és ellenségének felesége között, amely ilyen megtiszteltetést eredményezett?” Mialatt a király beszélt, Teireósz lába elé borult, és kérte, ne ragadtassa magát ilyen szavakra, ne legyen igazságtalan Alexandroszhoz, s ne szégyenítse meg elhunyt nővérét és feleségét, de szerencsétlenségében saját magát se fossza meg a legnagyobb vigasztalástól: annak látszatától, hogy felsőbbrendű lény győzte le, hanem inkább csodálja meg Alexandroszt, aki több mérsékletet mutatott a perzsák feleségeivel, mint vitézséget a perzsákkal szemben. Az eunuch ünnepélyes esküvel erősítette meg szavait, és lefestette Alexandrosz önmérsékletét és nagylelkűségét. Dareiosz pedig kiment társaihoz, és kezét az égre emelve, így imádkozott: „Népeim és királyságom istenei, mindenekelőtt engedjétek meg, hogy a perzsák szerencséjét helyreállíthassam, és birodalmamat ugyanolyan jólétben hagyhassam hátra, ahogyan kaptam, és mint győztes, meghálálhassam Alexandrosznak azokat a kegyeket, amelyeket akkor kaptam tőle, midőn elveszítettem mindent, ami nekem legkedvesebb, ha pedig a végzet rendeléséből elkövetkezik az az idő, hogy a sors haragjából és a dolgok változandósága folytán a perzsák uralma megszűnik, más ne üljön Kürosz trónjára, mint Alexandrosz.” Így beszéli ezeket a legtöbb történetíró.

31. Miután Alexandrosz az Euphratészen belüli területeket leigázta, Dareiosz ellen készült, aki a birodalom belsejéből egymillió főnyi hadsereggel vonult fel ellene. Közben egyik bizalmas híve mint mulatságos dolgot jelentette neki, hogy a tábor kísérek két részre váltak, mindkét félnek külön-külön vezére van, és az egyiket Alexandrosznak, a másikat pedig Dareiosznak nevezték el. Az ütközet a két csapat között göröngyök dobálásával kezdődött, majd ököltre mentek, s a végén úgy nekitüzesedtek a verekezésnek, hogy kövel-bottal harcoltak egymás ellen, s alig lehetett őket szétválasztani. Midőn Alexandrosz ezt meghallotta, megparancsolta, hogy a vezérek vívjanak párviadalt; Alexandroszt ő fegyverezte fel, Dareioszt

pedig Philótász. A hadsereg úgy nézte a párviadalt, mint az elkövetkezendő események előjelét. Erős küzdelem folyt le, amelyben az Alexandrosznak nevezett vezér győzött, s ajándékkal tizenkét falut s azt a jogot kapta, hogy perzsa öltözetet viseljen. Mindezt Eratoszthenész mondja el.

A nagy ütközet Dareiosszal nem Arbelánál folyt le, mint sokan állítják, hanem Gaugamélánál, ami állítólag teveházat jelent, mert az egyik régi perzsa király egy gyorsan futó teve hátán menekült el az ellenség elől; később a tevét itt helyezte el, és ellátásra több falu jövedelmét jelölte ki. Történetesen ekkor holdfogyatkozás volt boédromiön havában, s az athéni misztériumi ünnepeket éppen elkezdték; a holdfogyatkozástól számított tizenegyedik éjszakán Dareiosz csatarendbe állította hadseregét, és a hadsorokat fáklyafénynél megszemlélte; Alexandrosz pedig, mialatt a makedónok aludtak, Arisztandrosz jóssal sátra előtt azzal töltötte idejét, hogy titkos szertartásokat végzett, és Phobosznak áldozott. Bizalmasai közül az idősebbek, főként Parménión, mikor látták, hogy Niphatész és a gordüiai hegyek közt az egész síkságot mint világítják meg a barbárok tábortüzei, s hallották, amint a táborból, mint végtelen tengerből, anélkül hogy bármit is tisztán kivehettek volna, zűrzavaros hangok lármája hallatszik, elámultak az óriás tömegen, és arról beszélgettek egymással, hogy milyen nagy és nehéz feladat lenne nyílt csatában megtámadni és megverni ilyen hatalmas ellenséget; majd mikor a király elvégezte a szertartásokat, odamentek hozzá, és azt ajánlották neki, hogy éjszaka támadja meg az ellenséget, és torkolja sötétségbe az elkövetkező harc legfélelmetesebb részét. Alexandrosz azonban ezt az emlékezetes választ adta: „Én nem lopom a győzelmet.” Némelyeknek ez gyermekes és hiú feleletnek látszott, mintha játékot űzött volna ilyen nagy veszélyből; másoknak azonban úgy tűnt fel, hogy bízott a jelenben, és helyesen ítélte meg a jövőt, amikor nem adott ürügyet Dareiosznak arra, hogy erőit új kísérletre szedje össze, mert újabb vereségéért majd az éjt és a sötétséget okolja ugyanúgy, mint okolta korábban a szorosokat és a tengert. Dareiosz, tekintettel nagy haderejére és roppant birodalmára, nem fegyver- vagy emberhiány miatt adja majd fel a harcot, hanem csak ha elveszíti bátorságát és reményét, miután nyílt vereséget szenvedett, és így meggyőződik gyengeségéről.

32. Amikor emberei elmentek, Alexandrosz lefeküdt sátrában, és mint mondják, az éjszaka hátralevő részét a szokottnál is mélyebb álomban töltötte, annyira, hogy amidőn vezérei kora reggel sátorához mentek, elcsodálkoztak, és a maguk felelősségére kiadták a parancsot, hogy a katonák reggelizzenek meg; mivel az idő már sürgetett, Parménión bement hozzá és megállva fekhelye mellett, kétszer-háromszor nevéen szólította, majd amikor felébredt, megkérdezte tőle, hogyan történhetett, hogy ilyen mélyen tudott aludni, mintha már győzött volna, és nem a legnagyobb küzdelem előtt állana. Ő erre mosolyogva így válaszolt: „Mit beszélsz? Hát nem tarthatjuk-e már azt is győzelemnek, hogy nem kell annyit menetelnünk, s ezen a végtelen, istenverte vidéken nem kell az ütközet elől futó Dareioszt kergetnünk?” De nemcsak a csata előtt mutatta magát nagynak, és erősnek, hanem veszély közben is, mint aki bízik számításaiban. Az ütközet bizonytalanná vált, és kedvezőtlen fordulatot vett a balszárnyon, amelyet Parménión vezetett, ahol a baktriai lovasság nagy heveséggel és erővel rontott be a makedónok közé, Mazaiosz pedig lovascsapatait küldte a phalanx bekerítésére, hogy a poggyászt őrző csapatokat rohamozza meg. Parménión tehát, mivel kétoldalt fenyegette veszedelem, küldöncöt menesztett Alexandroszhoz, hogy elvész a tábor is és a poggyász is, ha nem küld gyorsan komoly erősítést az arcvonalból a hátvéd mentésére. Alexandrosz történetesen éppen ebben a pillanatban adott jelt csapatainak a támadásra; mikor tehát meghallotta Parménión üzenetét, azt mondta, hogy nincs az az ember eszénél, és nem tud gondolkodni, mert zavarában elfelejtette, hogy a győztesek úgymint megszerzik az ellenség poggyászát, a legyőzötteknek pedig nem kincseikre és foglyaikra kell gondolniok, hanem hogy dicsőséggel harcoljanak, és szépen haljanak meg.

Miután ezt az üzenetet küldte Parménióznak, feltette sisakját; egyéb fegyverzetét már akkor felöltötte, amikor sátorát elhagyta: szicíliai mellényt övvel, felette dupla lenvértet, az Isszosz menti csata zsákmányából. Vas sisakja, Theophilosz műve, csillogott, mint a színezüst; ehhez kapcsolta ugyancsak vasból készült, drágakövekkel kirakott nyakvédőjét. Kardja kiválóan edzett, könnyű acélból készült; ezt Kitión királyától kapta ajándékba, s ütközetben rendszeren ezt szokta használni. Palástja még díszesebb volt egyéb fegyverzeténél is; ez a régi Helikon műve volt, és Rhodosz városának kitüntető ajándékeként kapta; ezt is mindig viselte ütközetekben. Amíg a hadrend felállítása alatt a phalanx mellett lovagolt, vagy amikor parancskiosztást, oktatást vagy szemlét tartott, más lovat használt, hogy kímélje a már koros Bukephaloszt, de amikor ütközetbe indult, azt vezették elő; felült rá, és nyomban megkezdte a támadást.

33. Ekkor hosszabb beszédet intézett a thesszaliaiakhoz és a többi göröghöz, s mikor kiáltozva biztatták, hogy vezesse őket a barbárok ellen, lándzsáját jobb kezéből a baljába vette, és jobbjaival, mint Kalliszthenész mondja, az istenekhez imádkozott hogy ha ő valóban Zeusz gyermeke, oltalmazza meg, és adjanak erőt a görögöknek. Arisztandrosz jós fehér palástban, fején aranykoszorúval mellette lovagolt, és felmutatott egy sasra, amely feje felett lebegett, majd egyenesen az ellenség felé repült. Ennek láttán mindnyájan fellelkesültek, biztatták és bátorították egymást, a lovasság vad rohammal az ellenségre vetette magát, és a phalanx utánuk özönlött. De még mielőtt az első sorok összecsaptak, a barbárok meghátráltak, és üldözésük mindenütt megkezdődött. Alexandrosz a megvert ellenséget a középre szorította, ahol Dareiosz volt. Már messziről megpillantotta ezt a szép külsejű, magas termetű férfiút az első sorok után, körülveve lovas testőrei sűrű soraival; magas harci szekéren állt, körülötte sűrű sorokban fényes fegyverzetű lovasok, úgy várta az ellenség támadását. Amikor feltűnt közelükben félelmetesen Alexandrosz, és az előle megfutamodókat azok felé kergette, akik még egy helyben álltak, legnagyobb részüket megrémítette és szétszórta. De a legvitézebbek és legelőkelőbbek halomra ölelték magukat királyuk előtt, és egymásra esve, akadályul szolgáltak az üldözésnek, amint megragadták s átkarolták ellenfeleiket és lovaikat.

Mindezek a szörnyű dolgok Dareiosz szeme láttára játszódtak le. A védelmére előtte felsorakozott csapatok visszazúdultak rá, úgyhogy nem volt könnyű feladat harci szekerét megfordítani, és keresztülhajtani rajtuk; a tömérdek elesett harcos holtteste feltartóztatta a kerekeket, a lovak, amelyeknek a sok holttest útját állta, és valósággal elborította őket, ágaskodtak és rémületbe ejtették kocsisukat. A király erre, mint mondják, elhagyta harci szekerét és fegyvereit, egy nemrégiben megcsikózott kancára ült és elmenekült.

Úgy látszik azonban, hogy ekkor nem menekülhetett volna meg, ha Parménióntól újabb lovas küldöncök nem érkeznek, és kéri Alexandroszt, jöjjön, mert ott még jelentős haderő áll teljes csatasorban, és az ellenség nem akar visszavonulni. Általában hibáztatják Parméniónt, hogy ebben az ütközetben puhán és erélytelenül viselkedett, akár mert öreg volt, és régi bátorságának már híre-nyoma sem volt, akár mert, mint Kalliszthenész állítja, Alexandrosz hatalmának korlátlan és rendkívüli volta felkeltette haragját és irigységét. A király bosszús volt ugyan az üzenet miatt, de katonáinak nem mondta meg az igazat, hanem azzal az ürüggyel, hogy már sötétedik, és véget akar vetni a vérengzésnek, jelt adott a harc megszüntetésére; amikor aztán a veszélyben forgó szárnyra sietett, már útközben értesült, hogy a megvert ellenség mindenütt visszavonulóban van.

34. Úgy látszott, hogy a csatának ez a kimenetele a perzsa uralom végét jelentette; Alexandrosz, miután Ázsia királyává kiáltották ki, fényes áldozatokat mutatott be az isteneknek, és barátait kincsekkel, palotákkal és helytartóságokkal ajándékozta meg. Ő főként arra vágyott, hogy a görögök tiszteletét elnyerje, és ezért levelet intézett hozzájuk, kijelentve, hogy minden zsarnoki uralom megszűnik, és saját alkotmányuk szerint élhetnek. Külön megírta a plataiaiaknak, hogy városukat fel fogja építtetni, mert atyáik felajánlották saját területüket a görögöknek,

hogyan ott a szabadságért küzdjenek. A zsákmányból egy részt elküldetett a krotóniaknak, hogy tisztelettel adózzék Phaüllosz atléta önfeláldozó vitézségének, aki a méd háború idején, amikor a görögöket az itáliaiak mind cserbenhagyták, saját költségén felszerelt harci gályáján Szalamiszba hajózott, hogy kivegye részét a veszélyekből. Ilyen elismeréssel illetett minden vitézi erényt, és így megbecsülte a szép tettek emlékét.

35. Amikor keresztülvonult Babilónián, amely teljes egészében és azonnal meghódolt neki, leginkább azt a szakadékot csodálta meg, amelyből, mintha forrás lenne, szakadatlanul tűz tör elő, és a naphtafolyó olyan bőséges, hogy a szakadék közelében tavat alkot. A naphta egyébként az aszfalthoz hasonló, de olyan érzékeny a tűzre, hogy mielőtt láng éri, a fénytől is meggyullad, és gyakran a közbeeső levegőt is lángra lobbantja. A barbárok, hogy megmutassák a királynak a naphta természetét és erejét, a szállásához vezető utat vékonyan belocsolták ezzel a folyadékkal; majd az út másik végén állva, mikor már sötétedett, fáklyákat tartottak a folyadékkal meglocsolt földhöz. Mihelyt a láng hozzáért a naphtához, a láng egy szempillantásnál rövidebb idő alatt elterjedt az út másik végéig, és az teljes egészében lángba borult. Volt azok között, akik a király fürdőjét készítették, testét olajjal megkenték, és tréfákkal mulattatták, egy Athénophanész nevű athéni. Egy alkalommal egy Sztephanosz nevű, rendkívül, szinte már nevetségesen csúnya arcú szolgagyerek állt Alexandrosz mellett, aki azonban nagyon kellemes hangon énekelt. Athénophanész ekkor így szólt a királyhoz: „Akarod-e, ó, király, hogy ezt a folyadékot kipróbáljuk Sztephanoszon? Mert ha tüzet fog, és a tűz nem alszik ki a testén, bizonyára félelmetes és legyőzhetetlen ereje van.” Meglepő módon a szolgagyerek szívesen vállalkozott a kísérletre. Bekenték a testét naphtával, s mielőtt láng ért hozzá, azonnal nagy lángra lobbant, és a tűz egész testét úgy elborította, hogy Alexandrosz egészen kétségbeesett és megijedt. Ha véletlenül nem lettek volna többen jelen, kezükben a fürdőhöz telt edényekkel, a szolgagyerek bizonyosan halálra égett volna, mielőtt segíteni tudtak volna rajta. Még így is csak nagy nehezen oltották el a fiú egész testét beborító tüzet, és persze utána súlyos beteg lett.

Érthető, hogy akik a mitikus történeteket szeretnék összhangba hozni az igazsággal, azt mondják, hogy a naphta volt az a mérge, amelyet Médeia használt, és ezzel kente be a tragédiabeli koszorút és köntöst. Mert a tűz nem ezekből és nem is magától lobban fel, hanem csak amikor a láng közel ér hozzájuk, s a gyors vonzás és az érzékileg észrevehetetlen érintkezés megtörténik. A tűz sugárzása és hősege, ha távolból jut el bármilyen szilárd testhez, csak világosságot és meleget gerjeszt, míg az olyan anyagoknál, amelyek természetből szárazak, vagy zsiradékkal vannak telítve, lángra lobbant, és anyagát gyorsan átváltoztatja. A naphta származása kétséges, talán azt kell hinnünk, hogy a folyadék, amely a földből fakad, természetszerűleg zsíros, és könnyen lángot fog. Babilónia talaja valóban rendkívül tüzes, annyira, hogy az elvetett árpaszemek gyakran kiugranak és felpattannak a földről, mintha a talaj belső meleg következtében remegne, és a lakosok, amikor nagy a hőség, vízzel megtöltött tömlőkön alszanak. Harpalosz, akit a tartomány kormányzására hátrahagytak, abban lelte örömet, hogy görög növényekkel díszítette a királyi kerteket és sétányokat, és minden más meg is eredt, de a repkényt a föld nem tűrte meg, s mindig ki is ölte, mert ez a növény a talaj hőségét nem bírta ki. A föld ugyanis tüzes, a repkény pedig a hűvösséget kedveli. Az ilyen kitéréseket, ha terjedelmük nem lépi túl a kellő határt, talán nem veszik rossz néven a türelmes olvasók.

36. Alexandrosz Szusza birtokbavételekor a királyi palotákban negyvenezer talentum vert pénzt, azonkívül mérhetetlenül sok felszerelési tárgyat és drágaságot talált. Ezek közt, mint mondják, találtak ötezer talentum súlyú hermionéi bíborszövetet is, amely ott hevert elraktározva százkilencven éven át, színének frissességét mégis tökéletesen megőrizte. Mint mondják, ennek az az oka, hogy a bíborfestésnél mézet, a fehér színre való festésnél pedig fehér olajat

használtak. Különbözik manapság is látható olyan festés, amely tiszta fényét és csillogását hasonlóan hosszú ideig megőrzi. Deinón beszéli, hogy a perzsa királyok a Nílusból, az Isztrioszból, s máshonnan is hoztattak vizet, és elraktározatták kincstárukba, hogy ezzel is megmutassák birodalmuk nagyságát s messzire kiterjedő hatalmukat.

37. Persziszt nehezen lehetett megközelíteni a vidék zordsága miatt, s azonkívül a legnemesebb perzsák őrizték (mert Dareiosz elmenekült), de Alexandrosz kisebb kerülővel eljutott a városba egy, két nyelven beszélő vezető segítségével, akinek apja lükiai, anyja pedig perzsa volt. Rá vonatkozott a Püthia jóslata, aki már Alexandrosz gyermekkorában előre megmondta, hogy egy farkas lesz a vezetője a perzsák ellen. Itt sokat megöltek az elfogottak közül. Egyik levelében erről Alexandrosz maga is ír, és azt mondja, azt hitte, hogy ez hasznára lesz, s ezért adott parancsot az emberek lemészárlására. Vert pénzt itt is ugyanannyit talált, mint Szuszában; a többi értékes holmit és kincset, mint mondják, tízezer pár öszvéren és ötezer tevéen szállíttatta el.

Amikor megpillantotta Xerxész nagyméretű szobrát, amelyet a palotába behatolt tömeg véletlenül ledöntött, megállt előtte, és mintha élőlényhez beszélne, így szólt hozzá: „Vajon a görögök elleni hadjáratod miatt fekvő hagyjalak-e, vagy felállíttassalak más nemes lelki tulajdonságaid és erényed miatt?” De végül is hosszú töprengés és hallgatás után otthagya. Mivel katonáit ki akarta pihentetni (és mert tél is volt), négy hónapot itt töltött. Mondják, hogy amikor először ült a királyi trón aranyhímezésű mennyezete alatt, a korinthoszi Démariosz, egy jóakarátú ember és Alexandrosz barátja, öregesen könnyekre fakadt, és azt mondta, hogy nagy örömtől fosztják meg magukat a görögök közül azok, akik meghalnak, mielőtt Alexandroszt látják Dareiosz trónján ülni.

38. Ezután, mialatt készülődött, hogy Dareiosz ellen vonuljon, beleegyezett, hogy jelen legyen bizalmas híveinek részeg mulatozásán, amelyre eljöttek a nők is, hogy ők is részt vegyenek szeretőikkel együtt az ivásban és a lakomán. Ezek között leghíresebb volt az attikai származású Thaisz, aki később Ptolemaiosz király hetairája lett. Ez, miután választékos hangon magasztalta Alexandroszt, de tréfás megjegyzéseket is tett rá, amint a mámoros hangulat egyre nőtt, beszéd tartására szánta el magát. Ez megfelelt szülőhazája szokásainak, de a beszéd túl magasröptű volt egy hetairához. Arról beszélt ugyanis, hogy azokért a fáradságokért, amelyeket hosszas bolyongás közben el kellett viselnie, bőséges jutalmat kapott azzal, hogy most itt mulatozhatik a perzsák fényes királyi palotájában; de még nagyobb gyönyörűsége telnék abban, ha most lakoma közben a király szeme láttára felgyújthatná annak a Xerxésznek a házáat, aki Athént a lángok prédájává tette, hogy így egyszer elmondhassák majd róla, lám, az Alexandrosz kíséretében levő nők nagyobb büntetéssel sújtották a perzsákat Görögország miatt, mint a hadvezérek, akik csak a szárazföldön és a tengeren vívtak csatákat. Ezt a beszédet hangos taps fogadta, a király pedig, akit magával ragadott híveinek lelkes biztatása, felugrott helyéről, s fején koszorúval, kezében fáklyával vezette őket. Azok követték és hangos ujjongással töltötték meg a királyi palotát. Amikor erről értesült a többi makedón is, kezükben fáklyákkal odasiettek, boldogan abban a reménységben, hogy aki felgyújtja s ezzel romba dönti a királyi palotát, hazájára gondol, és nem akar végleg a barbárok földjén maradni. Némelyek ezt így mondják el, mások szerint azonban mindez szántsándékkal történt, de abban mindenki egyetért, hogy Alexandrosz hamarosan megbánta tettét, és megparancsolta, hogy oltsák el a tüzet.

39. Természeténél fogva rendkívül adakozó volt, de ez csak fokozódott hatalma növekedésével, s ehhez járult nyájassága is, amely, és ez valóban így igaz, egyedül teszi kedvelté az adományozókat. Elmondok erről néhány esetet. Arisztón, a paiónok vezére, harc közben megölte ellenfelét, és a levágott fejet megmutatva neki, így szólt: „Nálunk, király, ilyen

ajándékért egy aranyserleg jár jutalmul.” Alexandrosz nevetett, és ezt felelte: „De üresen, én pedig színborral teli iszom belőle az egészségedre.” Egy makedón közkatonára a sok közül egy király aranyával megrakott öszvért hajtott, majd mikor az állat elfáradt, vállára vette a terhet, és saját maga vitte. Mikor a király meglátta, hogy a teher alatt mennyire görnyedezik, érdeklődött, mi történt, és mikor a katona le akarta tenni a terhet, így szólt: „Ne dőlj ki a teher alatt, hanem folytasd utadat; és vidd a sátorodba.” Általában inkább amiatt bosszankodott, ha ajándékát nem fogadták el, mint ha kértek tőle valamit. Phókiósnak azt írta, hogy nem tekinti többé barátjának, ha kegyeit visszautasítja. Egy Szerapión nevű ifjúnak, akivel labdázni szokott, mert nem kért tőle, nem adott semmit. Egyszer labdázás közben Szerapión másoknak dobta a labdát, s a király megkérdezte: „Nekem miért nem adsz?” „Mert nem kéred.” Alexandrosz jót nevetett ezen, és gazdagon megajándékozta az ifjút. Egyszer Próteászra, aki ügyes tréfacsináló és jó ivócimbora volt, valamiért megharagudott. Barátai, s maga Próteász is, könnyek közt kérlelte, mire azt mondta, megbocsát neki. „Akkor hát, királyom - szólt Próteász -, előbb adj valamit, hogy elhiggyem neked.” Erre úgy rendelkezett, hogy adjanak neki öt talentumot. Hogy barátai és testőrei milyen mérhetetlenül büszkék voltak a közöttük szétosztott ajándékokra, kitűnik Olümpiász egyik leveléből. „Másként tégy jót barátaiddal - ezt írta neki -, és szerezz dicsőséget magadnak; hiszen így mindegyiket királyokhoz hasonlókká teszed, és sok barátot szerzel nekik, te pedig magadra maradsz.” Olümpiász gyakran írt neki ilyeneket, és leveleit Alexandrosz titokban tartotta; de egyszer Héphaisztión, mint szokta, kinyitotta anyja levelét is, és ő olvasta fel. Ezt nem tiltotta meg neki, de ujjáról lehúzta gyűrűjét, és a pecsétkövet Héphaisztión ajkára tette. Mazaiosznak, Dareiosz legbefolyásosabb híve fiának már volt egy tartománya, de Alexandrosz egy másik nagyobb adományozott neki. Ez azonban elhárította magától, és így szólt: „Ó, király, azelőtt egy Dareiosz volt, de te most sok Alexandroszt teremtesz.” Parméniósnak ajándékozta Bagóász házáat Szuszában, ahol, mint mondják, ezer talentum értékű ruhaféléket találtak. Antipatrosznak egyik levelében meghagyta, hogy tartson testőröket, mert összeesküvést szőnek ellene. Anyjának sok ajándékot küldött, de azt nem hagyta, hogy az államügyekbe és a hadjárataiba beleszóljon; mikor ezért szemrehányást tett, ezt szelíden elnézte neki. Egyszer azonban, amikor Antipatrosz árulkodóan írt ellene, azt mondta, Antipatrosz nem tudja, hogy egy anya egyetlen könnye olvashatatlanná tesz tízezer levelet.

40. Látta, hogy környezetének tagjai elpuhultan élnek, és költekező életmódot folytatnak; így a teószai Hagnón ezüstszőgekkel kivert sarut hordott; Leonnatosz teveháton hozatott port Egyiptomból tornagyakorlataihoz; Philótász száz sztadion hosszúságú vadászhalót használt; fürdőhöz és testük megkenéséhez olaj helyett mürrhát használtak; gyűrűiket és inasikat mindig magukkal vitték. Alexandrosz ezért szelíden és bölcsen megintette őket, azt mondván, csodálja, hogy oly sok és oly nagy harcok után nem gondolnak rá, hogy akik kifárasztják magukat, édesebben alszanak, mint akik másokat fárasztanak ki, és nem látják be, hogy ha a maguk életét összehasonlítják a perzsákéval, mennyire legszolgáibb dolog a henyélés, és legkirályibb a fáradságos munka. „És aztán - mondta nekik - hogyan tudja gondozni lovát, fényesíteni lándzsáját és sisakját, akinek keze nem szokott hozzá saját drágalátos testének ápolásához? Tudjátok meg - folytatta -, a győzni tudás abból áll, hogy ne azt tegyünk, amit a legyőzöttek tesznek.” Egyre jobban kitette magát a katonai gyakorlatokkal és vadászatokkal együtt járó fáradalmaknak és veszedelmeknek. Ezért mondta neki a kíséretében levő spártai követ, amikor leterített egy nagy oroszlánt: „Szépen küzdöttél az oroszlánnal, Alexandrosz, a királyi címért.” Ezt a vadászjelenetet Kraterosz Delphóiban egy szoborcsoportban örökítette meg; ércszobrokat mintáztatott ugyanis az oroszlánról, a kutyákról, az oroszlánnal küzdő királyról és önmagáról, amint a király segítségére siet. A szoboralakok egy részét Lüszipposz, más részét Leokharész készítette.

41. Alexandrosz azzal, hogy edzette önmagát, és másokat is biztatott az erényre, veszélyeknek tette ki magát; barátai azonban, hozzászokva a gazdagsághoz és a pompához, most már csak henyélni és tétlenkedni akartak, s zokon vették tőle vég nélküli vándorlásait és hadjáratait, annyira, hogy hovatovább Alexandrosz ócsárlására és leszólására vetemedtek. Ezt eleinte szelíden tűrte, s azt mondogatta, a királyok sorsa, hogy rosszat mondjanak róluk azok, akikkel jót tesznek. Pedig a hozzá közelállóknak jóindulatának és megbecsülésének jeleit még kicsiny dolgokban is kiválóképpen megmutatta. Hadd mondjak el erre néhány példát.

Peukesztásznak szemrehányást tett, hogy mikor egy medve megharapta, másoknak megírta, de neki nem szólt róla. „Írd meg, kérlek - írta levelében -, voltak-e, akik vadászat közben cserbenhagytak, hogy elvegyék méltó büntetésüket.” Héphaisztióznak, aki valami ügyben távol volt, megírta, hogy miközben egy egyiptomi macskával játszottak, Kraterosz beleesett Perdikkász lándzsájába, és a combján megsebesült. Amikor Peukesztász kigyógyult betegségéből, írt az orvosnak, Alexipposzznak, és köszönetet mondott neki. Mialatt Kraterosz beteg volt, álmában valami látomást látott, mire barátjáért áldozatot mutatott be, és meghagyta neki, hogy ő is ugyanezt tegye. Írt Pauszaniász orvosnak is, aki hunyorral akarta Krateroszt gyógyítani, kifejezte neki, hogy mennyire aggódik érte, s utasítást adott neki, hogyan alkalmazza a gyógyszert. Ephialtészt és Kisszoszt, akik elsőnek vittek hírt arról, hogy Harpalosz megszökött, lecsukatta, mert hátha hamis váddal illették Harpaloszt. Amikor beteg és öreg katonáit hazaküldte, az aigaii Eurülokhosz is felvetette magát közéjük, de aztán kiderült, hogy nincs semmi baja, mire bevallotta, hogy beleszeretett Teleszippába, és el szeretné kísélni a tengerpartra. Alexandrosz megkérdezte, kik a leány szülei, s amikor megtudta, hogy Teleszippa szabadon született hetaira, így szólt: „Együtt érzek veled szerelmedben, de nézz utána, hogyan nyerjük meg szép szóval vagy ajándékkal Teleszippát, ha már szabad születésű.”

42. Bámulatos, hogyan volt ideje ilyen ügyekben leveleket váltani barátaival. Írt például Kilikiába, mikor Szeleukosz fiatal rabszolgája megszökött, azzal a rendelkezéssel, hogy a fiút kutassák fel. Peukesztászt megdicsérte, mert elfogatta Nikónt, Kraterosz rabszolgáját, írt Megabüzosznak is, hogy azt a szolgát, aki egy templomba menekült, a templomból kicsalogatva fogassa el, de ne nyúljon hozzá, míg a templomban van. Mint mondják, amikor halálbüntetéssel járó bűnesetekben bíraskodott, mialatt a vádbeszédet mondták, egyik fülét befogta, hogy a másikat szabadon és elfogulatlanul megőrizze a vádlott meghallgatására. Később azonban megkeményítette a sok rágalom, amely a hazugságot valóság színében akarta feltüntetni. Főként a róla elterjesztett rosszakaratú híresztelések keserítették el; ilyenkor kemény és engesztelhetetlen volt, mert jó hírét többre becsülte még életénél és királyságánál is.

Ekkor azonban ismét hadra kelt Dareiosz ellen, hogy újabb csatát vívjon vele. Mikor meghallotta, hogy Bésszosz elfogta Dareioszt, a thesszaliaiakat hazaküldte, és zsoldjukon felül kétezer talentum jutalmat osztott ki közöttük. A fáradtságos és hosszadalmas üldözés miatt (tizenegy nap alatt háromezer-háromszáz sztadiont tett meg lóháton) lovasai legnagyobb része - főként a vízhiány miatt - teljesen kimerült. Ekkor néhány makedónnal találkozott, akik öszvéreken tömlőben vizet hoztak a folyóról. Amikor megpillantották Alexandroszt, dél volt, és látták, hogy mennyire szenved a szomjúságtól; gyorsan megtöltöttek tehát egy sisakot vízzel, és odavitték hozzá. Megkérdezte tőlük, kinek viszik a vizet, és így feleltek: „Fiainknak; de ha te élsz, majd lesznek más gyermekeink, ha ezek elpusztulnak is.” Amikor ezt hallotta, kezébe vette a sisakot, de ahogy körülnézett, és látta, hogy az őt körülálló lovasok, fejüket felé fordítva, csak a vizet nézik, visszaadta anélkül, hogy ivott volna belőle, és megdicsérte őket. „Mert ha én magam iszom - mondta -, ezek mind bátorságukat veszítik.” A lovasok, amikor látták Alexandrosz önmegtartóztatását és nagylelkűségét, hangosan azt kiáltozták, hogy vezesse őket bátran, majd megcsapkodták lovaikat. Nem érznek ők sem szomjúságot, sem fáradtságot, amíg ilyen királyuk van.

43. A többiek is mind hasonlóan lelkesedtek, de mint mondják, csak hatvanan voltak, akik Alexandrosszal együtt behatoltak az ellenség táborába, ahol sok aranyon és ezüstön lovagoltak át, és nőkkel, gyermekekkel teli, kocsis nélkül maradt szekerekkel találkoztak, majd az első sorokban levőket üldözték, azt gondolva, hogy köztük van Dareiosz. Végül nagy nehezen rátaláltak Dareioszra egy szekéren fekvő; lándzsáktól ejtett sebek borították a testét, és már haldoklott. De azért inni kért, és amikor ivott a friss hideg vízből, így szólt Polüsztratoszhoz, aki megitta: „Minden bajom közt az az én legnagyobb szerencsétlenségem, te jó ember, hogy nem tudom viszonzni a jót, amit velem tettél, de Alexandrosz majd megfizet jószágodért, Alexandrosznak pedig az istenek azért, mert olyan kegyes volt anyámhoz, feleségemhez és gyermekeimhez. A te személyeden keresztül nyújtom neki baráti jobbjomat.” Ezekkel a szavakkal megfogta Polüsztratosz kezét és kiszenvedett. Mikor végre Alexandrosz odaért, nagy szomorúsággal látta, ami történt; köpenyét ráterítette a holttestre, és betakarta vele. Később pedig, midőn megtalálta Bésszoszt, kettőbe szakította. Két sudár fát egymáshoz hajlítatott, és Bésszosz végtagjait mindkettőhöz hozzákötötte; ezután eleresztette a fákat, és azok nagy erővel felcsapódva, a hozzája erősített testrészeket elszakították. Dareiosz holttestét királyi pompával felravataloztatta, s elküldte anyjához, fivérét, Exathrészt pedig bizalmasai közé fogadta.

44. Alexandrosz ezután hadserege válogatott csapataival leszállt Hürkaniába. Itt olyan nagy és nyílt tengeröblöt látott, amely nem látszott kisebbnek a pontoszi tengernél, de vize sokkal kevésbé sós, mint más tengereké. Semmi biztosat nem tudott meg róla, de legvalószínűbbnek az látszott, hogy ez a Maiótiisz tavának elágazása. Természettudósok azonban jól ismerték az igazságot, mert sok évvel Alexandrosz hadjárata előtt megállapították, hogy a külső tengernek négy öble van, és ez a legészakibb, s Hürkaniai- vagy Kaspi-tengernek nevezik.

Itt néhány barbár találkozott embereivel, akik a Bukephaloszt vezették, és a lovat elhajtották. Alexandrosz ezen módfelett feldühödött, és egy futárral megfenyegette őket, hogy gyermekeikkel és feleségeikkel együtt felkoncoltatja mindnyájukat, ha a lovat vissza nem küldik. De mikor visszavitték Bukephaloszt, és városaikat is átadták neki, barátságosan bánt velük, és váltságdíjat fizetett azoknak, akik lovát elhajtották.

45. Innen Parthiába vonult, és mialatt a harcok szüneteltek, először vett magára barbár öltözetet, akár mert a helyi szokásokhoz akart alkalmazkodni, és az erkölcsök azonossága s ugyanahhoz a fajhoz való tartozás nagy szelídítő hatással van az emberekre, akár mert ez már kísérlet volt arra, hogy a makedónokkal megismertesse a térdre borulást, hogy így alkalmazkodjanak, és hozzászokjanak lassanként megváltozott életmódjához. De azért a méd viseletet nem fogadta el teljesen, mert az barbár és idegenszerű volt; nem hordott bő nadrágot, köntöst és tiarát, hanem ruházatát egyesítette a perzsa és méd viseletből, amelyek közül az előbbi nem volt olyan pompás, de a másik méltóságosabb hatást keltett. Ezt eleinte csak a barbárokkal való érintkezésben és odahaza bizalmasai körében használta, de később nyilvánosan is, amikor kilovagolt, vagy kihallgatást tartott. Fájdalmas látvány volt ez a makedónoknak, de mert megcsodálták más erényeiért, úgy gondolták, hogy engedniük kell abban, amit hiúságból tett, vagy gyönyörűséget szerzett neki, mert, mást nem is említve, kevéssel azelőtt nyíllövéstől megsebesült a térd alatt, és térdcsontjából több szilánk levált, majd egy másik alkalommal kővel dobták meg a nyakán, és látása hosszabb időre elhomályosult. Ennek ellenére sem kímélte, hanem állandó veszélynek tette ki magát; átkelt az Crexartész folyón (amelyet a Tanaisznak gondolt), és a megvert szkítákat száz sztadionnyira üldözte, pedig akkor éppen hasmenésben szenvedett.

46. Itt kereste fel az Amazon, mint sok történetíró beszéli, köztük Kleitarkhosz, Polükleitosz, Onészikritosz, Antigenész és Isztrosz; de Arisztobulosz, Kharész, a szertartásmester, Ptolemaiosz,

Antikleidész, a thébai Philón, a theangelai Philipposz, azonkívül az eretiai Hekataiosz, a khalkidikéi Philipposz és a szamoszi Durisz viszont azt mondja, hogy ez kitalált történet. Úgy látszik, maga Alexandrosz is ezen a véleményen volt, mert Antipatroszhoz írt levelében minden részletre pontosan kitér, és elmondja, hogy a szkíta hozzá akarta adni leányát feleségül, de az Amazónt nem említi. Mondják, hogy sok évvel később Onészikritosz felolvasta történelmi műve negyedik kötetét az akkor már király Lüsziakhosznak, amelyben leírja az Amazónnal történt dolgokat; Lüsziakhosz erre mosolygott, és így szólt: „És hol voltam én akkor?” Ezeket a dolgokat valaki akár elhiszi, akár nem, Alekszandroszt azért nem kell kevésbé csodálnia.

47. Mivel attól félt, hogy a makedónok a hadjárat folytatásától vonakodnak, serege nagyobb részét azon a vidéken hagyta, de a legjobb csapatokból, amelyek vele voltak már Hürkaniában is, húszezer gyalogost és háromezer lovast magával vitt; beszédet intézett hozzájuk, és azt mondotta, hogy a barbárok mindmostanig csak mintegy álomban látták őket; ha most ők beérik azzal, hogy miután felkavarták Ázsiát, már ki is vonulnak, nyomban rájuk támadnak, mintha asszonyok lennének. Ő elengedte azokat, akik el akartak menni, ki kell azonban jelentenie, hogy bár az egész világot meghódította a makedónoknak, magára maradt barátaival és azokkal, akik önként vesznek részt a hadjáraton. Majdnem szóról szóra ugyanezt írta egy levélben Antipatrosznak is, és hozzátette, hogy miután beszélt az emberekhez, valamennyien azt kiáltották, hogy vezesse őket a világ bármely részére, ahova akarja. Miután ezek kiállták a próbát, nem volt nehéz a sereg zömét megnyerni, mert mindnyájan készségesen követték.

Ilyen körülmények között életmódjában még inkább alkalmazkodott az ország lakóihoz, és azt még jobban összehangolta a makedón szokásokkal és erkölcsökkel, azt gondolva, hogy azok összevegyítésével és közössé tételével inkább megszilárdítja hatalmát jóindulattal, mint erőszakkal. Ezért kiválogatott harmincezer fiút, és elrendelte, hogy tanulják meg a görög nyelvet és a makedón fegyverek használatát, s nagy számú felügyelőt rendelt melléjük. Roxanéval szerelemből kötött házasságot; őt virágzó szépségében egy táncmulatsággal egybekötött lakomán ismerte meg, és úgy gondolta, ez is összhangban áll akkori helyzetével. A barbárok bizalmát ez a házastársi kapcsolat megerősítette, és Alexandroszt mindinkább megszerették, mert igen becsületesen viselkedett ebben a dologban, és a törvények betartása nélkül még csak közeledni sem akart ahhoz a nőhöz, aki érzelmeit egyedül hódította meg.

Amikor azt tapasztalta, hogy a hozzá legközelebb állók közül leginkább Héphasztión helyesli viselkedését, és alkalmazkodik megváltozott életmódjához, Kraterosz pedig a hazai szokásokhoz maradt hű, Héphasztiónnal intéztette a barbárok, Kraterossal pedig a görögök és makedónok ügyeit; általában amazt szerette legjobban, míg emezt tisztelte, mert úgy gondolta, és ezt meg is mondta nekik, hogy Héphasztión Alexandrosz-, Kraterosz pedig király-kedvelő. Ezért rossz szemmel nézték egymást, és gyakran civódtak. Egyszer az indiai hadjáraton kardot rántottak egymásra, és már majdnem tettelegességre került a sor. Barátaik segítségükre siettek, Alexandrosz pedig lován ugratott oda hozzájuk, és mindenki füle hallatára lehordta Héphasztiónt, megveszekedett örültnek nevezte, ha nem érti meg, hogy ha Alexandroszt elveszíti, senki és semmi; de négy szemközt keserűen kifakadt Kraterosz ellen is. Majd összehozta és kibékítette őket, s megesküdtött Ammónra, és az összes istenekre, hogy ha minden ember közül a legjobban szereti is, de ha ismét veszekedésen éri őket, mindkettőjüket megöli, vagy legalábbis azt, aki a veszekedést elkezdte. Ezután, mint mondják, soha, még tréfából sem mondtak vagy tettek semmit egymás ellen.

48. Philótász, Parmeniön fia, nagy tiszteletben állt a makedónok között, mert vitéz, erős férfinak tartották, és ezenfelül bőkezű és jószívű is volt barátaihoz. Állítólag egyszer egyik barátja pénzt kért tőle, és Philótász elrendelte, hogy adjanak neki, de kincstárnoka azt mondta, nincs pénzünk. „Mit mondasz? - szólt erre Philótász. - Hát nincs serlegem vagy ruhám?” Ugyanakkor öntelt volt, és olyan büszke gazdagságára, úgy kiszolgáltatta magát, és olyan

fényűző életet folytatott, hogy az már túlságosan is bántó volt egy magánembernél, hozzá még olyan ügyetlenül és bárdolatlanul viselte magas rangját, ami már majmolásnak is beillett, és ezzel gyanússá és gyűlöltté tette magát. Egyszer még Parmeniön is így szólt hozzá: „Ugyan, fiam, igyekezz kevesebbnek látszani.” Ezenfelül már régóta Alexandrosznál is különféle vádakkal illették. Amikor Dareiosz kincsei Damaszkuszban a kilikiai vereség után a makedónok kezébe kerültek, a táborba vitt sok hadifogoly között volt egy csinos püdnaj nő, Antigoné. Philótász ezt megtartotta magának; majd ahogyan fiatalember a kedvesével és borozás közben szokta, vitézségével dicsekedett, s a legnagyobb haditetteket mind saját magának és apjának tulajdonította, Alexandroszt kölyöknek nevezte, akiből ők ketten csináltak uralkodót. Antigoné ezt elmondta egyik ismerősének, az pedig, mint az ilyenkor történni szokott, egy másiknak, végre a szóbeszéd eljutott Krateroszhoz is. Kraterosz Antigonét titokban elvitte Alexandroszhoz, aki, midőn meghallgatta Antigonét, megparancsolta, hogy tartsa fenn a viszonyt Philótással, és amit megtud, személyesen jelentse neki.

49. Philótász nem is sejtve, hogy törbe csalták, változatlanul sokszor volt együtt Antigonéval, és haragból vagy fennhéjzásból sok sértő megjegyzést tett a királyra. De Alexandrosz, bár bőséges bizonyítékok jutottak kezére Philótász ellen, csendben maradt, és nem tett semmit, akár mert bízott Parmeniönnek iránta való hűségében, akár mert félt az apa és a fiú hírnevétől és hatalmától. Ekkortájt egy Dimnosz nevű khalaisztrai makedón merényletet készített elő Alexandrosz ellen, és felszólított egy Nikomakhosz nevű fiatalembert, aki a szeretője volt, hogy vegyen részt a merényletben. Nikomakhosz erre nem volt hajlandó, és elmondta a merénylet tervét fivérének. Kabalinosznak, az pedig Philótászhoz fordult, és kérte, segítsen nekik bejutniuk Alexandroszhoz, mert nagy és fontos közölnivalójuk van. Philótász azonban, valami ismeretlen okból, nem vezette be őket Alexandroszhoz, azt állítva, hogy a király fontosabb ügyekkel van elfoglalva, sőt kérésüket másodszer is megtagadta. Philótász viselkedése gyanúsnak látszott nekik, ezért máshoz fordultak, és annak segítségével Alexandrosz színe elé jutva, először is Dimnosz tervét tárták fel, majd mintegy mellékesen elmondták azt is, hogy Philótász két alkalommal is elmulasztotta, hogy őket Alexandrosz elé vezesse. Ezen Alexandrosz nagy haragra gerjedt, és amikor az, akit Dimnosz elfogatására küldött, Dimnoszt védekezés közben megölte, még inkább felháborodott, azt gondolva, hogy az összeesküvők kisiklanak a kezéből. Nagyon felbőszült most már Philótász ellen, és bizalmasan azokhoz fordult, akik már régóta gyűlölték Philótászt; ezek nyíltan megmondták neki, könnyelműségéről, ha azt hiszi, hogy Dimnosz, egy khalaisztrai ember, egyedül mert volna ilyesmire vállalkozni. Ezt az embert felbérelték, és inkább csak eszköz volt, amelyet egy magasabb kéz mozgatott; azok között kell tehát az összeesküvés szálait keresni, akiknek leginkább volt érdekükben a dolog rejtegetése. Mihelyt a király kész volt hallgatni az ilyen beszédekre és gyanúsításokra, ezer meg ezer vádat emeltek Philótász ellen. Így aztán elfogták és kihallgatták; a király bizalmasai ott álltak a kárpád mellett, Alexandrosz pedig kívülről, egy szőnyegfüggöny mögött hallgatózott. Állítólag meghallotta, hogy Philótász alázatos hangon rimázkodott Héphaisztiónnak, mire a király így szólt: „Ha ennyire puhány és férfiatlan vagy, Philótász, hogyan vállalkozhattál ily nagy dologra?” Philótász kivégzése után Alexandrosz nyomban Médiába küldött, és kivégeztette Parmeniönt is, azt a férfiút, aki Philipposznak olyan hűséges munkatársa volt, Alexandrosz idősebb barátai közül egyedül és mindenki másnál inkább biztatta Alexandroszt, hogy keljen át Ázsiába, három fia közül kettő már korábban szeme láttára esett el a hadjárat során, a harmadik pedig vele együtt vesztette el életét.

Ezekkel a tetteivel Alexandrosz félelmetessé tette magát sok barátja, de főként Antipatrosz előtt, aki titokban az aitoloszokhoz küldött, és szövetségi viszonyra lépett velük, mert az aitoloszok félték Alexandrosztól Oiniadai városának elpusztítása miatt. Mikor Alexandrosz erről értesült, azt mondta, hogy az aitoloszokat ezért nem Oiniadai lakosainak fiai, hanem ő maga fogja megbüntetni.

50. Nem sokkal később történt Kleitosz esete, amely első hallásra Philótászénál is szörnyűbbnek látszik, de ha figyelembe vesszük a történetek okát és körülményeit, úgy találjuk, hogy ez nem szándékosságból történt, hanem inkább balszerencse folytán, mikor a király részeg haragjában alkalmat adott Kleitosz rossz szellemének felébresztésére. Az eset a következőképpen történt: a tenger mellől görög gyümölcsöket hoztak a királynak; az megcsodálta frissességüket és szépségüket, s hívatta Kleitoszt, hogy megmutassa, és adjon neki belőlük. Kleitosz történetesen áldozott, de abbahagyta az áldozást, és a királyhoz ment, az áldozatra vízzel meghintett három juh pedig követte. A király, értesülvén erről, közölte a jóssokkal, Arisztandrosszal és a spártai Kleomantisszal, akik azt mondták, hogy ez az előjel baljóslatú, s ezért megparancsolta, hogy mutassanak be áldozatot Kleitoszért. Két nappal előbb ugyanis Alexandrosz különös álmodást látott: mintha Kleitosz fekete ruhában ült volna Parmeniön fia között, akik mind halottak voltak. Kleitosz nem várta be az áldozást, hanem azonnal ment a vacsorára, mialatt a király áldozatot mutatott be a Dioszkuroszoknak. Vidám ivás közben valami Prankhosz, vagy mások szerint Pieriön dalait énekelték, amelyek a barbároktól nemrégiben legyőzött vezérek megszégyenítésére és kigúnyolására készültek. Az idősebbeknek ez sehogyan sem tetszett, s szidták a költőt és azt is, aki énekelt, de Alexandrosz és a mellette ülők szívesen hallgatták, és odaszóltak az énekesnek, hogy csak folytassa. Kleitosz, aki máris ittas és természeténél fogva is nyers modorú és ingerlékeny ember volt, nagyon felháborodott, és hangosan azt mondta, nem helyes barbárok között ellenséges földön kigúnyolni makedónokat, akik sokkal különbek voltak, mint akik most nevetnek rajtuk, még ha a balsors üldözte is őket. Alexandrosz ekkor azt mondta, hogy Kleitosz a saját védelmére beszél, amikor a gyávaságot balszerencséjének tünteti fel; Kleitosz erre felugrott, és így szólt: „Ez a gyávaság mentette meg az életedet, istenek szülötte, amikor hátadat fordítottad Szpithridatész kardjának. A makedónok vére és sebei árán lettél te ilyen nagy, hogy megtagadd Philipposzt, és Ammón fiának add ki magadat.”

51. Alexandrosz erre magából kikelve így szólt: „Azt hiszed-e, te aljas fráter, hogy büntetlenül mondhatok rólad örökösen ilyeneket, és lázíthatod a makedónokat?” „Valóban nincs semmi okunk örvendezni, Alexandrosz, azért - mondta Kleitosz -, hogy ilyen jutalmat kapunk fáradságunkért. Boldogok, akik már meghaltak, s nem kell megérniük, mint verik a médek pálcával a makedónokat, és nem kell rimánkodniuk a perzsákhoz, hogy királyuk színe elé jussanak.” Kleitosznak erre a durva sértésére Alexandrosz barátai királyuk védelmére keltek, és szidalmazták Kleitoszt, az idősebbek pedig megpróbálták lecsendesíteni az izgalmat. Ekkor Alexandrosz, a kardiai Xenodokhoszhoz és a kolophóni Artemioszhoz fordulva, így szólt: „Nem gondoljátok-e, hogy a görögök olyanok a makedónok között, mintha félistenek járnának vadállatok között?” Kleitosz azonban nem tárgyalt, hanem felszólította Alexandroszt, mondja meg nyíltan, mit akar, vagy pedig ne hívjon vacsorára szabad embereket, akik nyíltan kimondják, amit gondolnak, hanem éljen barbárok és rabszolgák között, akik térdre borulnak perzsa öve és fehér köntöse előtt. Alexandrosz nem tudta haragját türtőztetni, az előtte fekvő egyik almát Kleitosz fejéhez vágta, és kardját kereste. Egyik testőre, Arisztophanész, azonban még idejében eldugta előle, míg a többiek körülfojták és kérlelték; erre felugrott, és makedón nyelven szólította testőreit (ami nála nagy zavar jele volt), és megparancsolta a kürtösnek, fújjon riadót, majd pedig öklével az arcába sújtott, amikor ez habozott, és vonakodott megtenni. Később aztán nagy dicséretben részesült, mert főként neki volt köszönhető, hogy nem riadt fel az egész tábor. Kleitoszt pedig, amikor nem hunyászkozott meg, barátai nagy nehezen kitudskolták a teremből.

Ő azonban visszatért egy másik ajtón át, és fennhangon, mély megvetéssel idézte Euripidész *Andromakhé*-jából ezt a sort:

Ó, jaj! Bizony Hellásznak rossz szokása ez.

Alexandrosz ekkor az egyik dárdavívőtől elvett lándzsával átdöfte Kleitoszt, amint az ajtó függönyét félrevonva, feléje tartott. Mihelyt ez ordítva és hörögve összerogyott, a király haragja nyomban elmúlt. Magához tért, s amint látta némán körülötte álló barátait, gyorsan kirántotta a dárdát a holttestből, és saját nyakába akarta döfni, de ebben megakadályozták testőrei, akik lefogták kezét, és erőszakkal hálószobájába vitték.

52. Alexandrosz az éjszakát és a következő napot keserves zokogás közben töltötte, és a sírásban s jajveszékelésben annyira kimerült, hogy szótlánul feküdt, csak néha szakadt fel melléből egy-egy mély sóhajtás. Barátai megijedtek a csendtől, és erővel betörték hozzá. Más beszédére ügyet sem vetett, de mikor Arisztandrosz jós emlékeztette arra az álmra, amelyet Kleitoszról látott, és amely előjel volt arra, hogy a sors előre így rendelkezett, úgy látszik, megnyugodott. Majd odavezették hozzá Kalliszthenészt, a filozófust, Arisztotelész rokonát, és az abderai Anaxarkhoszt. Kettőjük közül Kalliszthenész szelíden és tapintatosan igyekezett rá hatni, hogy fájdalmát enyhítse, s így szabadítsa meg szenvedésétől, de Anaxarkhosz, aki kezdettől fogva a maga útján járt a filozófiában, és ismert volt arról, hogy mennyire lenézi és semmibe sem veszi filozófustársait, abban a pillanatban, amikor belépett, így kiáltott fel: „Ez hát az az Alexandrosz, akire most az egész világ tekint? Nézzétek, itt fekszik és sír, mint valami rabszolga, aki remegve fél a törvénytől és az emberek ítéletétől, pedig neki kellene törvénynek és az igazság mértékének lennie, ha ugyan azért győzött, hogy úr legyen és uralkodjék, és ne alázatos rabja valamely hiú és üres vélekedésnek. Nem tudod-e -, folytatta -, hogy Zeusz azért ültette maga mellé az Igazságot és a Törvényt, hogy törvényes és igazságos legyen minden, amit a hatalom birtokosa elkövet?” Érvelésével Anaxarkhosz lecsendesítette ugyan a király lelki fájdalmát, de magatartását sok tekintetben még hiúbbá és törvényt megvetőbbé tette, saját magát a királlyal csodálatosan megszerettette, Kalliszthenész társaságától pedig, amely a filozófus igénytelensége miatt úgyszem volt neki kellemes, még inkább elidegenítette.

Mondják, hogy egy alkalommal, vacsora közben, mikor a beszélgetés az évszakokról és az időjárásról folyt, és Kalliszthenész véleményét, aki másokkal együtt azt vallotta, hogy az ottani időjárás hidegebb és zordonabb, Anaxarkhosz ingerült hangon ellenezte, Kalliszthenész így szólt: „Azt mindenesetre el kell ismerned, hogy itt hidegebb van, mint ott, hiszen te otthon kopott köpenyben szoktál áttelelni, itt pedig három takaróba burkolózva fekszel a pamlagon.” Emiatt Anaxarkhosz persze nagyon bosszankodott.

53. Kalliszthenész a többi szofistát és hízelgőt is megbántotta azzal, hogy ékesszólásáért a fiatalok rajongtak érte, és nem kevésbé kedvelték az idősebbek is rendes, tiszteletre méltó s mértékletes életmódja miatt, amely igazolta odautazásának értelmét, vagyis hogy Alexandrosznál kieszközölje honfitársai hazatelepítését és szülővárosa újjáépítését. Amellett, hogy hírneve miatt irigyelték, némileg saját maga is okot szolgáltatott rágalmazói támadására, mert a meghívásokat sokszor elhárította magától, és ha egy-egy lakomán meg is jelent, komor hallgatásával kimutatta, hogy a történeteket mennyire nem helyesli és nem tetszenek neki; ezért mondta rá egyszer Alexandrosz:

Utálok önmagának sem bölcs bölcselőt.

Mondják, hogy egy alkalommal, amikor sokan voltak hivatalosak vacsorára, Kalliszthenészt megkérték, hogy mondjon felköszöntőt a makedónokra, s beszédének olyan nagy sikere volt, hogy a vendégek helyükről felkelve megtapsolták, és feléje dobálták koszorúikat, mire Alexandrosz azt mondta, hogy Euripidésszel szólva:

Ha szép a tárgy, szépen beszélni nem nehéz.

„De mutasd meg szavad erejét - így folytatta a király - a makedónok vádolásában is, hogy ismerjék meg fogyatkozásaikat és megjavuljanak.” Ekkor Kalliszthenész fonákjára fordította mondanivalóját, és sok mindent őszintén a szemükbe mondott a makedónoknak, majd miután bebizonyította, hogy Philipposz hatalma megnövekedésének a görögök közti visszavonás volt az oka, hozzátette:

Gyakran megbecsülik a gonoszt is, hogyha viszály dül.

Emiatt a makedónok keserű és mély gyűlöletre fakadtak ellene, Alexandrosz pedig azt mondta, hogy Kalliszthenész nem annyira ékesszólásáról, mint inkább a makedónok elleni gyűlöletéről adott tanúbizonyságot.

54. Így mondta el ezt Arisztotelésznek Hermipposz szerint Sztroibosz, Kalliszthenész felolvasója; Kalliszthenész pedig, amikor észrevette, hogy a király elidegenedett tőle, elmenőben kétszer-háromszor ezt mondta neki:

Meghalt Patroklosz, ki pedig nálad derekabb volt.

Helyesen mondja azért Arisztotelész, hogy Kalliszthenész, bár nagy szónok, józan esze nem volt. Mégis mikor a térdre borulást bölcshez méltóan erélyesen megtagadta, és egymaga szólt nyíltan arról, amit a legidősebb makedónok sehogyan sem tudtak elviselni, a görögöket nagy szégyentől mentette meg, de még nagyobbtól Alexandroszt, akit ezzel bírt rá, hogy ne erőltesse a térdre borulást; saját magának azonban veszét okozta, mert úgy gondolkodott, hogy a királyra ezt rá kell erőszakolni, és nem meggyőzni róla.

A mitülénéi Kharész beszéli, hogy egyszer a lakomán Alexandrosz, miután ivott, átnyújtotta serlegét egyik barátjának, az elfogadta, s aztán felkelt, a házi szentély felé fordult, ivott a serlegből, utána először térdre borult Alexandrosz előtt, majd megcsókolta, végül újra elfoglalta helyét a pamtagon. Amidőn sorban egymás után ugyanezt tették, Kalliszthenész is kezébe vette a serleget, de mert Alexandrosz Héphaisztiónnal beszélgetett, és nem figyelt oda, előbb ivott a serlegből, azután odalépett a királyhoz, hogy megcsókolja; de a Pheidónnak is nevezett Démétriosz így szólt hozzá: „Ne csókold meg, király, egyedül ő nem borult térdre előtted.” Alexandrosz erre elfordította arcát a csóktól, Kalliszthenész pedig jó hangosan így szólt: „Hát akkor egy csókkal szegényebben távozom.”

55. Amikor így elidegenedtek egymástól, először Héphaisztión hitette el Alexandrosszal, hogy Kalliszthenész, bár megígérte neki, hogy térdre borul a király előtt, szavát mégis megszegte. Majd Lüsziakhosz és Hagnón állandóan azt híresztelte róla, hogy a szofista fennen hirdeti mindenütt, hamarosan megszűnik a zsarnokság, a fiatalok pedig hozzásergelenek, és tisztelettel veszik körül, mint az egyetlen szabad embert annyi tízezer között. Ezért, amikor felfedezték Hermolaosz és társai összeesküvését Alexandrosz ellen, volt bizonyos valóságosság abban, amivel rosszakarói rágalmazták. Azt mondták, hogy amikor Hermolaosz megkérdezte tőle, hogyan lehet belőle a leghíresebb ember, ezt felelte: „Ha megölnöd a leghíresebbet”; majd pedig állítólag azzal bujtogatta Hermolaoszt a tett elkövetésére, hogy ne féljen az arany nyoszolyától, hanem arra gondoljon, hogy olyan emberrel van dolga, aki beteg és sebesült. Ennek ellenére Hermolaosz egyik cinkostársa sem vallott ellene, még a legnagyobb kínzások közepette sem. Maga Alexandrosz is abban a levelében, amelyet nyomban a történetek után írt Kraterosznak, Attalosznak és Alkétásznak, kijelenti, a fiatalok kínzás alatt azt vallották, hogy mindent maguk követtek el, és senkit sem avattak be tervükbe. Később azonban Antipatrosznak írt levelében Kalliszthenészt is vádolja, és ezt írja: „Az ifjakat a makedónok megkövezték, de a szofistát saját magam büntetem meg azokkal együtt, akik hozzám küldték, és befogadták városaikba az életemre törő összeesküvéket.” Ezekkel a sza-

vakkal nyíltan feltárta haragját Arisztotelész ellen, akinek házában nevelkedett Kalliszthenész, mert Arisztotelész unokahúgának, Hérónak volt a fia. Kalliszthenész haláláról némelyek azt állítják, hogy Alexandrosz felakasztatta, mások szerint a börtönben megbetegedett és meghalt; Kharész úgy tudja, hogy elfogatása után hét hónapig bilincsbe verve őrizték, és azt akarták, hogy majd Arisztotelész jelenlétében a tanács ítélkezzék felette, - de ugyanakkor, amikor Alexandrosz Indiában megsebesült, elhúzódsban és tetűkórban meghalt.

56. Mindez azonban később történt. A korinthoszi Démaratosz már nagyon öreg ember volt, és mindenáron látni szerette volna Alexandroszt. Amikor meglátta, azt mondta, hogy nagy gyönyörűségtől estek el azok a görögök, akik meghaltak, mielőtt látták Alexandroszt Dareiosz trónján ülni. De nem sokáig élvezte a király jóindulatát, mert végelgyengülésben meghalt. Fényes temetést rendeztek neki; a hadsereg nagy kerületű és nyolcvan könyök magas sírhalmot emelt tiszteletére, hamvait pedig egy díszes, négy lótól vont halotti szekéren küldték le a tengerpartra.

57. Amikor Indiába készült átkelni, és látta, hogy a rengeteg zsákmánnyal megterhelt hadsereg szinte mozdulni sem képes, kora reggel, mihelyt a szekerekre a poggyászt felrakták, először a magáét, utána barátaiét felgyújtatta, majd ugyanezt tette a makedónokéval is. Ennek a dolognak nagyobbnak és félelmetesebbnek látszott a tervezése, mint a véghezvitele, mert csak kevesen sajnálkoztak miatta, a legtöbben örömrivalgással fogadták, és amijük volt, megosztották azokkal, akik valamiben szükségét látták, a felesleges holmit pedig saját kezűleg égették és pusztították el. Ez lelkesedéssel és bizalommal töltötte el Alexandroszt is. Ekkor már félelmetes és kérlelhetetlen volt azok megbüntetésében, akik megszegték parancsait. Így kíséretének egyik tagját, Menandroszt, kivégeztette, mert bár egy helyőrség parancsnokává nevezte ki, nem akart ott maradni; Orszatészt pedig, egy barbárt, aki elpártolt tőle, saját maga nyilazta le.

Midőn egy birka olyan bárányt ellett, amelynek fején tiarához hasonló alakú és színű képződmény volt, s mindkét oldalán heréi nőttek, megborzadva ettől a baljóslatú előjeltől, megtisztította magát azokkal a babilóniakkal, akiket ilyen célokra mindig magával szokott vinni. Barátaival beszélgetve, azt mondta, hogy nem önmagáért, hanem miattuk fél, nehogy a sors valami hitvány és tehetetlen embernek adja a hatalmat őutána. De egy kedvezőbb előjel jobb kedvre hangolta; amikor ugyanis egy Proxenosz nevű makedón, a poggyászok felvigyázója, helyet ásatott a király sátrának, az Óxusz folyó partján gazdag forrásra talált, amelyből valami zsíros és olajos anyag tört elő. Amikor az először feltörő folyadékot eltávolították, tiszta és átlátszó folyadék bugyogott ki a földből, amelynek szaga és íze nem különbözött az olajétól, csillogása és sűrűsége pedig teljesen olyan volt, mint az olajé, pedig ezen a vidéken az olajfa nem termett meg. Mondják, hogy az Óxusz vize is nagyon lágy, és azok bőrét, akik megfürödnek benne, zsírréteggel vonja be. Alexandrosz ennek mindenesetre nagyon megörült, amint ez kitűnik Antipatroszhoz küldött leveléből is. Ebben úgy ír az eseményről, mint a legkedvezőbb előjeltől, amelyet eddig az istenektől kapott. A jók ezt egy dicsőséges, de fáradságos és nehéz hadjárat előjeleként magyarázták, mert az olajat az istenek a fáradság enyhítésére adták az embereknek.

58. Sokszor veszedelemben forgott a csatákban, és súlyos sebeket kapott; de hadseregének legtöbb veszteséget az élelmiszer szűkössége okozta. Ő azonban a balszerencsét merészséggel és a hatalmat vitézséggel akarta legyőzni, abban a hitben, hogy a bátrak számára nincs leküzdhetetlen nehézség, a gyáváknak pedig semmi sem biztos erősség. Mondják, hogy amikor Sziszimithrészt meredek és megközelíthetetlen sziklavárában ostromolta, és katonái elcsüggedtek, megkérdezte Oxüartészt, hogy milyen lelkületű ember ez a Sziszimithrés. Mikor ez, azt mondta, hogy igen gyáva, Alexandrosz így szólt: „Azt mondod tehát, hogy vára

elfoglalható, mert nincs erős kezekben.” És valóban, mikor megfélemlítette Sziszimithrészt, várát bevette. Mikor a fiatalabb makedónokat egy másik, hasonlóképpen meredek sziklavár megostromlására biztatta, egyiküknek, akit Alexandrosznak hívtak, ezt mondta: „Illő, hogy vitézül viselkedjél, már csak a nevedért is.” Amikor aztán ugyanez az ifjú bátran harcolva elesett, nagyon megsajnálta. Nüsza városát a makedónok haboztak megrohanni, mert mély vizű folyó folyt el mellette; Alexandrosz, az élükön állva, így szólt: „Milyen szerencsétlen vagyok, hogy nem tanultam meg úszni.” Majd úgy, ahogy volt, pajzsosan át akart kelni a folyón. Midőn szüneteltek a harcok, megjelentek nála az ostromlott városok követei, és könyörögtek hozzá, először is azon ámultak el legjobban, hogy fegyveresen, de minden kíséret nélkül fogadja őket, majd pedig, midőn párnát hoztak neki, felszólította a legidősebbet, név szerint Akuphiszt, hogy üljön rá. Akuphisz megbámulta, hogy milyen előkelő és nyájas ember, és megkérdezte tőle, mit tegyenek, hogy barátságába fogadja őket. Alexandrosz így felelt: „Tegyenek uralkodójukká téged, hozzánk pedig küldjék el száz legjobb emberüket.” Erre Akuphisz nevetett, és így szólt: „Hidd el, király, jobban uralkodom, ha a legrosszabbakat küldöm el hozzád és nem a legjobbakat.”

59. Taxilész India akkora része felett uralkodott, amely nem kisebb Egyiptomnál; földje bővelkedett jó legelőkben, s a legszebb gyümölcsöket termette. Bölcs ember volt, és miután köszöntötte Alexandroszt, így szólt hozzá: „Mi szükségünk van háborúra, és miért csatázzunk egymással, Alexandrosz, hacsak azért nem jöttél, hogy megfossz bennünket a víztől és a szűk-séges élelemtől, mert értelmes embereknél csak ez lehet az az ok, amely harcra kényszeríti őket. De ami az egyéb gazdagságot és vagyont illeti, ha nekem van több, szívesen adok belőle neked, ha pedig kevesebb, nem vonakodom hálásan elfogadni, amit tőled kapok.” Szavainak Alexandrosz megörült, és jobbját megszorítva, így szólt: „Nehogy azt hidd, hogy harcra készülök ellened ilyen nyájas beszéd után. De nem fogsz bírni velem, mert én jótetteimmel kelek versenyre, és harcolok veled, hogy jóságban felül ne múlhass.” Erre sok ajándékot kapott tőle, és még többet adott, a végén pedig vert pénzben ezer talentumot küldött neki. Ez nagyon bántotta barátait, de a barbárok közül mind többen viseltettek jóindulattal iránta.

Az indusok között a legjobb harcosok a zsoldosok voltak, ezek szertejárva az országban, vitézül megvédték a városokat, és sok bajt okoztak Alexandrosznak; ezért aztán fegyverszünetre lépett velük, és szabad elvonulást adott nekik, de később az úton rájuk támadt, és mindnyájukat lemészároltatta. Ez volt az egyetlen szégyenfolt egész hadjáratán, mert addig a hadviselési szabályokat megtartva, királyhoz méltóan harcolt. A zsoldosoknál nem kevésbé voltak ártalmára a bölcsek is; ezek gyalázták a helyi uralkodókat, akik Alexandrosz pártjára álltak, és fellázították a szabad népeket. Ezért sokat felakasztatott közülük.

60. Póroszra vonatkozólag levelében maga Alexandrosz írja le a történeteket. Azt mondja, hogy a Hüdaspész a két tábor közt folyt, s Pórosz a folyóval szemközt állította fel elefántjait, és állandóan figyelte az átkelést. Alexandrosz reggelenként a táborban nagy zajt és lármát üttetett, hogy a barbárok hozzászokjanak és ne féljenek. Egy viharos, holdfényes éjszakán magához vette gyalogsága egy részét és legjobb lovasait, majd jó messzire eltávolodva az ellenségtől, átkelt egy kisebb szigetre. Itt felhőszakadás, forgósél és mennydörgés közben sűrű villámcsapások érték a tábort, és bár látta, hogy több katonája villámcsapástól sújtva elevenen elégett, elhagyta a szigetet, és átkelt a túlsó partra. A Hüdaspész a vihartól megduzzadt, áttörte a partokat, és a folyó mentén a víz nagy területet elöntött. Emberei a partok közt áramló vízben nehezen tudták lábukat megvetni a sikos és szakadékos talajon. Ekkor mondta állítólag ezeket a szavakat: „Ó, athéniak, el sem hinnétek, milyen veszélyeknek teszem ki magamat, hogy dicsőségemet elismerjétek!” Ezt Onészikritosz beszéli el; maga Alexandrosz azt mondja, hogy a makedónok, amikor otthagyták a tutajokat, fegyverrel a kezükben keltek át az áradáson, mellig érő vízben gázolva, majd mikor átkeltek, Alexandrosz

a gyalogságot húsz sztadionnyira megelőzve, lovasságával előrement, azzal a számítással, hogy ha az ellenség lovasságával támad, nagy számbeli fölényben lesz, ha pedig gyalogságával indul ellene, saját gyalogsága idejében megérkezik, s a két feltevés közül az egyik valóban bekövetkezett. A rázúduló ezer lovas és hatvan harci szekeret megverte, a harci szekereket mind zsákmányul ejtette, és a lovasok közül négyszázat megölt. Pórosz ebből megértette, hogy Alexandrosz átkelt a folyón, és teljes haderejével ellene indult, azok kivételével, akiket hátrahagyott a makedónok átkelésének megakadályozására. Alexandrosz félt az elefántoktól s az ellenség nagy számától, és a balszárnyon támadt, Koinosznak pedig megparancsolta, hogy ütközzön meg a jobbszárnyal. Mindkét szárny megfutamodott, és visszafordult az elefántokhoz, ahol heves közelharcra került sor. Nyolc óráig tartott, amíg az ellenség feladta a küzdelmet. Levelében így írja le a csatát annak főirányítója.

A legtöbb történetíró szerint Pórosz csaknem két méter magas férfi volt, semmivel sem alacsonyabb egy lovas katonánál; nagy, méltóságot parancsoló termete jó arányban állt az elefánttal, amelyen ült, pedig az valamennyi közt a legnagyobb volt. Elefántja bámulatos értelmességgel vigyázott a királyra; amíg teljes erejével harcolt, dühösen verte vissza és tiporta le támadóit, mikor pedig észrevette, hogy a lövedékektől és a kapott sebektől elalél, attól félve, hogy leesik, szelíden térdre ereszkedett, és ormányával a lándzsahegyeket a sebekből egyenként kihúzta. Amikor Pórosz fogságba került, Alexandrosz megkérdezte tőle, hogyan bánják vele, ő csak ennyit mondott: „Királyhoz illően.” Majd Alexandrosz kérdésére, hogy van-e más mondanivalója, így felelt: „Minden benne foglaltatik abban, hogy királyhoz illően.” Alexandrosz nemcsak egész országát bízta Póroszra, hogy mint helytartó kormányozza, hanem hozzácsatolta azoknak a független népeknek a területét is, amelyeket fegyverrel hódított meg. Ezen a területen volt tizenöt nép, ötezer jelentős város, és igen sok falu. Ezenkívül még háromszor ekkora területet hódított meg, és annak helytartójává egyik bizalmas emberét, Philipposzt tette meg.

61. A Pórosszal vívott csata után kimúlt Bukephalosz is; nem mindjárt, hanem, mint legtöbben állítják, később, amikor sebeit gyógyították, de Onészikritosz szerint a vénségtől pusztult el, mert harminc évet ért meg. Kimúlását Alexandrosz úgy gyászolta, mintha meghitt társat vagy barátot veszített volna; várost is alapított emlékére a Hüdaspész partján és Bukephaliának nevezte el. Mint mondják, amikor elveszítette Peritász nevű kutyáját, amelyet saját maga nevelt, és nagyon szeretett, egy másik általa alapított várost róla nevezett el. Szótiónt azt mondja, hogy ezt a leszboszi Potamóntól hallotta.

62. A makedónoknak a Pórosszal folytatott háború elvette a bátorságát, és semmi kedvük sem volt továbbnyomulni előre Indiában, mert nehezen tudták visszaverni az ellenük csatasorba állított húszezer főnyi gyalogost és kétezer lovas is; makacsul ellenálltak tehát, amikor Alexandrosz arra akarta kényszeríteni őket, hogy keljenek át a Gangészen, amelyről úgy tudták, hogy harminckét sztadion széles és száz öl mély, túlsó partját pedig valósággal ellepik a nagyszámú gyalogos- és lovascsapatok, s elefántok. Azt is hallották, hogy Gandaré és Praiszia királyai nyolcvanezer lovassal, kétszázezer gyalogossal, nyolcezer harci szekérrel és hatezer harci elefánttal várnak rájuk. És ez nem is volt üres szóbeszéd, mert nem sokkal később, amikor Szandrokottosz volt a király, Szeleukosznak ötszáz elefántot küldött ajándékba, s hatszázezer főnyi hadseregével megtámadta és meghódította egész Indiát.

Alexandrosz eleinte elkeseredésében és haragjában sátrába zárkózva feküdt, mert úgy érezte, hogy egész hódítása semmit sem ér, ha nem kelhet át a Gangészen, és visszavonulását vereségnek tekintette. Barátai tőlük telhetőleg vigasztalták, a katonák pedig sátra ajtajában megállva, hangos sírással kérték; végre is megengesztelődött, felszedette táborát, s közben hírneve növelésére sok félrevezető és megtévesztő cselet eszelt ki. A szokottnál nagyobb fegyvereket, lőjászokat, a rendesnél nehezebb zablákat készíttetett, és azokat szanaszét

dobálva otthagya; az isteneknek oltárokat építtetett, amelyeket a praisziai királyok, ha átkelnek a folyón, mai napig is vallásos tiszteletben részesítenek, és áldoznak rajtuk a görög isteneknek. Szandrokottosz egészen fiatalon maga is látta Alexandroszt, és állítólag később gyakran mondta, hogy Alexandrosznak semmi fáradságába sem került volna India meghódítása, mert az indusok gyűlölték és lenézték királyukat, hitványsága és alacsony származása miatt.

63. Innen indult el Alexandrosz, hogy lássa a külső tengert. Sok evezős gályát és tutajt ácsoltatott, és lassan, kényelmesen leereszkedett a folyókon. Útja mégsem telt tétlenül, mert időnként partra szállt, megrohanta a városokat, és mindegyiket meghódította. A malloszoknak nevezett nép között azonban, akiről azt mondják, hogy az indusok legharciasabb törzse, kicsi híja, hogy oda nem vezett. A város lakóit a falakról lövedékeivel lekergette, és egy oda-támasztott létrán elsőnek ért fel a falra, midőn azonban a létra összetört, őt árasztották el letről a barbárok kilőtt lövedékei; kevesedmagával volt, és leguggolva leugrott az ellenség közé, de szerencséjére talpra esett. Kardot rántott, és mert a barbároknak úgy tetszett, mintha tüzes fény törne elő a testéből, először elfutottak és szétszóródtak, de midőn látták, hogy csak két testőre van vele, kezükben karddal és lándzsával rárontottak, és mialatt védekezett, páncélját átverték, egyikük pedig, aki kissé távolabb állt tőle, olyan pontosan és olyan nagy erővel lőtte ki rá nyilát, hogy a nyílhegy áttörte mellvértjét, és bordái közé fúródott. Az ütéstől Alexandrosz megtántorodott, és a földre rogyott; támadója erre barbár szablyájával rárohant, de Peukesztász és Limnaiosz eléje állt; mindketten megsebesültek, Limnaiosz sebe halálos volt, de Peukesztász tovább küzdött, közben a barbárt Alexandrosz megölte, bár ő maga is sok sebből vérzett. Végül egy husánggal nyakszirten sújtották, és a falnak dőlve farkasszemet nézett ellenfeleivel. Közben makedónjai köréje sereglettek, felkapták, s anélkül, hogy tudná, mi történik vele, sátrába vitték. Abban a pillanatban híre ment, hogy meghalt, de nagy nehezen és sok fáradsággal elfűrészelték a nyilvesszőt, s valahogyan lehúzták róla a mellvértet, majd hozzáfogtak a nyílhegy kimetszéséhez, amely az egyik bordacsontot érte, és állítólag három hüvelyk széles és négy hüvelyk hosszú volt. A nyílhegy eltávolítása közben többször elájult, és közel volt hozzá, hogy meghal, de mikor a nyílhegyet végre kihúzták, úgy-ahogy magához tért, és hamarosan túl volt az életveszélyen. Még ezután is gyengélkedett, hosszú ideig orvosi kezelésre és ápolásra szorult. Egy alkalommal észrevette, hogy a makedónok sátra előtt zajognak és látni kívánják, mire köpenyt vett fel, és kiment közéjük. Majd áldozott az isteneknek, ismét hajóra szállt, és sok helyen kikötött hajóhadával, és nagy városokat igazolt le.

64. A gümnoszophisták közül, akik elsősorban bírták rá Szabbaszt a pártütésre, és a legtöbb bajt okozták a makedónoknak, tízet kézre kerítettek. Ezekről az hírlett, hogy igen ügyes feleleteket adnak a hozzájuk intézett kérdésekre; nehéz kérdéseket tett fel tehát nekik, és kijelentette, hogy elsőnek azt végezteti ki, aki rossz feleletet ad, aztán sorban a többieket, a legidősebbet pedig megtette bírának. Az első azt a kérdést kapta, mit gondol, vajon az élők vannak-e többen vagy a halottak. Az élők, felelte az, mert a holtak már nincsenek. A második kérdés az volt, vajon a földön vagy a tengeren élnek-e nagyobb állatok; erre azt felelte, hogy a földön, mert a tenger ennek csak egy része. A harmadiktól azt kérdezte, melyik állat a legravasabb. „Amelyet az ember mindmostanáig nem ismert meg” - volt a felelet. A negyedikhez az volt a kérdés, milyen számítással bírta rá Szabbaszt a pártütésre, és ez így felelt: „Azt akartam, hogy vagy szépen éljen, vagy szépen haljon meg. Az ötödiknek feltett kérdés úgy hangzott, hogy mit gondol, a nappal volt-e előbb, vagy az éjszaka? „A nappal, és pedig egy nappal” - felelte. Mikor a király erre meglepődött, hozzátette a bölcs, hogy nehéz kérdésekre nehéz feleleteket is kell adni. Majd a hatodikhoz fordult, és megkérdezte, hogyan tudja valaki magát legjobban megszerettetni. „Úgy - felelte ez -, ha ő a leghatalmasabb, mégsem kell senkinek tőle félnie.” A következő három közül az elsőtől azt kérdezte, hogyan lehet emberből

isten. „Ha olyant tesz - felelte -, amire ember nem képes.” A másodiktól azt kérdezte, az élet és a halál közül melyik az erősebb, mire azt felelte, hogy az élet, amely annyi sok rosszat elvisel. Az utolsótól azt kérdezte, meddig érdemes az embernek élni, mire az így válaszolt: „Amíg a halált nem tartja jobbnak az életnél.” Ezután ahhoz fordult, akit bírónak tett meg, és felszólította, hogy hirdessen ítéletet. Amikor az kijelentette, hogy az egyik felelet rosszabb volt a másiknál, Alexandrosz így szólt: „Akkor te halsz meg elsőnek ezért az ítéletedért.” „Nem úgy, király - mondta ez -, mert meghazudtolod magad, hogy elsőnek azt végezteted ki, aki legrosszabbul felel.”

65. A bölceket ezután megajándékozta és elküldötte, de a leghíresebbekhez, akik otthonukban csendesen éltek, Onészikritoszt küldte el, kérve, hogy látogassák meg. Ez az Onészikritosz Diogenész cinikus iskolájához tartozó filozófus volt. Elmondja, hogy Kalanosz nagyon durva és arcátlan modorban beszélt vele, ráparancsolt, hogy vetközzék le, és mezítelenül hallgassa meg, mit mond neki; másként senkivel nem áll szóba, még ha magától Zeustól jönne is. Dandamisz azonban már nyájasabb volt hozzá, és végighallgatta, amit Szókratésről, Püthagorásról és Diogenésről elbeszélt neki, s aztán kijelentette, hogy ezek igen jóra való, derék emberek lehetnek, de úgy élték le életüket, hogy túlságosan is tisztelték a törvényeket. Mások szerint Dandamisz csak ennyit mondott: „Ugyan minek a kedvéért tett meg Alexandrosz idejövét ilyen hosszú utat?” Taxilész végül is rábírta Kalanoszt, hogy látogassa meg Alexandroszt. Egyébként ennek az embernek igazi neve Szphinész volt, de mert az üdvözlés görög szava helyett azokat, akikkel találkozott, a „Kale” szóval köszöntötte, ami indus nyelven megfelel a görög „kharein”-nek, a görögök elnevezték Kalanosznak. Állítólag ő játszotta el Alexandrosznak az uralkodásról szóló, következő jelképes jelenetet: leterített a földre egy száraz, összezsugorodott bőrdarabot, majd az egyik végén rátaposott; a bőrdarabnak az a vége lenyomódott, de másutt mindenütt felemelkedett. Ekkor körbejárt a bőrdarabon, és mikor rátaposott, az eredmény mindig ugyanaz maradt, míg végül a bőrdarab közepére állt, és akkor az egészet sikerült egyenletesen lenyomnia. Kalanosz ezzel akarta szemléletessé tenni Alexandrosz előtt, hogy jobb lenne, ha uralkodása súlypontját birodalma közepére tenné, és nem olyan messze földre elkóborolva.

66. Útja a folyón át a tengerig nyolc hónapig tartott. Midőn hajóival eljutott az óceánra, áthajózott egy szigetre, amelyet ő Szkillusztinak, mások Psziltukisznak neveztek. Itt partra szállt, áldozott az isteneknek, és amennyire lehetséges volt, megismerkedett a tengerrel és a partvidékkel. Ezután buzgón imádkozott, hogy őutána az emberek közül senki ne jusson messzebbre, mint ameddig hadjáratán ő eljutott, majd visszafordult. Kiadta a parancsot, hogy hajói Indiát jobbról hagyva, kerüljék meg a tengeren; a hajóhad parancsnokává Narkhoszt, főkormányossá Onészikritoszt nevezte ki. Ő maga gyalogoshadseregével az óreiták országán vonult át, ahol súlyos nélkülözéseket kellett elszenvednie; igen sok emberét elveszítette, és Indiából fegyveres haderejének még a negyedrészt sem tudta visszavezetni, pedig eredetileg százhuszezer gyalogosa és huszonötezer lovasa volt. De a pusztító járványok, a rossz ételmezés, a tikkasztó forróság és főként az éhezés óriási veszteségeket okozott, mialatt átvonult ezen a terméketlen földön, ahol a lakosság nyomorúságos viszonyok közt élt; egyebük sem volt néhány sovány juhnál, és ezek húsa is bűzös, majdnem ehetetlen volt, mert takarmány helyett tengeri hallal etették őket. Nagy nehezen hatvan nap alatt átvergődtek ezeken a részen, és mihelyt elérték Gedrosziát, nyomban bővében voltak mindennek, mert a szomszédos területek királyai és helytartói jó előre gondoskodtak mindenről.

67. Miután itt egy ideig pihentette haderejét, hét napon át vidám menetben vonult végig Karmanián. Maga Alexandrosz nyolc lótól vont szekéren haladt lassú menetben, a szekérre épített és mindenfelől jól látható négyszögletes emelvényen ült társaival, s a lakmározás éjjelnappal szüntelenül tartott. Számptalan szekér követte őket, feldíszítve bíborszínű, tarka sző-

nyegekkal, s állandóan cserélt, friss zöld gallyakkal; ezeken más barátai és hadvezérei ültek, koszorúsán, poharazás közben. Nem láthatott senki egyetlen pajzsot, sisakot vagy lándzsát sem, a katonák az út mentén nagy kádakból és keverőedényekből merítették a bort ivócsészékkal, szarv alakú serlegekkel és fedeles kancsókkal, míg mások leheveredtek a földre. Hangzott a zene síp- és fuvolaszóval, és a nők Bakkhosz táncát járták. A menet rendezetlen összevisszaságát fokozta a bakkhanáliák szokásos durva tréfálkozása, mintha az isten maga is jelen lett volna a vidám mulatozáson. Amikor megérkeztek Gedrószia királyi palotájába, Alexandrosz csapatainak újabb pihenőt rendelt, és fényes ünnepséget tartott. Mondják, hogy mámoros fejjel végignézte a kartáncot, amelyben fiúszertője. Bagóász volt a karvezető és győzött, majd díszes köpenyében átment a színházon, és leült melléje, s mikor a makedónok ezt meglátták, hangosan tapsoltak, és azt kiáltották, hogy csókolja meg Bagóászt, ő átölelte és megcsókolta.

68. Feljött hozzá Nearkhosz, és ő örömmel hallgatta meg hajóútjuk történetét. Alexandrosz maga is szeretett volna levezni az Euphratészen, hogy utána megkerülje Arábiát és Libüát, majd pedig, elhaladva Héraklész oszlopai mellett, behajózzon a belső tengerre. Mindenféle hajót építtetett Thapszakoszbán, sok tengerészt és kormányost gyűjtött össze mindenünnen. De a Belső-Ázsiában viselt nehéz hadjárat, a malloszoknál kapott sebe, és hadserege súlyos veszteségeiről érkezett hírek miatt kétséges volt, hogy épségben tud-e hazatérni; mindezek a dolgok lázongásra buzdították a leigázott népeket, a hadvezéreket és a helytartókat pedig sok igazságtalanságra, kapzsiságra és önkényeskedésre bírták. Általában nyugtalanság és nagy változások előérzete vett erőt mindenkin. Olümpiász és Kleopatra is pártot ütött Antipatrosz ellen, és megosztották a birodalmat; Olümpiász kapta Épeiroszt, Kleopatra Makedóniát. Amikor Alexandrosz ezt meghallotta, kijelentette, hogy az anyja jobban választott, mert a makedónok úgysem túrták volna el, hogy asszony uralkodjék rajtuk.

Így aztán Nearkhoszt visszaküldte a tengerre, hogy árássa el háborúkkal az egész tengermenti vidéket, ő pedig hazafelé menet megbüntette azokat a parancsnokokat, akik valami hibát követtek el. Abulétész egyik fiát, Oxüarkhészt saját kezűleg ölte meg, átdöfte egy lándzsával; mikor pedig Abulétész nem gyűjtötte össze azt az ételmezt, amire pedig szüksége lett volna, hanem helyette vert pénzben háromezer talentumot vitt neki, megparancsolta, hogy szórják a pénzt a lovak elé. A lovak természetesen hozzá sem nyúltak, mire így szól: „Mit kezdjek az ételmisszereddél?” - s aztán Abulétészt börtönbe záratta.

69. Perzsiában először is pénzt osztatott szét a nők között, ahogyan királyaik szokták, amikor Perzsiába érkeztek, és mindegyiknek egy-egy aranypénzt adományoztak. Emiatt, mint mondják, némely király csak ritkán, Okhosz pedig egyszer sem jelent meg, és így fukarságával egészen elidegenedett hazájától. Mikor Kürosz sírját feltörve találta, a tett elkövetőjét kivégeztette, pedig a vétkes egy pellai származású, előkelő makedón volt, név szerint Polümakhosz. Amikor elolvasta a feliratot, megparancsolta, hogy a szöveget véssék rá a síremlékre görögül is. A szöveg így hangzott: „Ó, ember, bárki vagy is, és bárhonnán jöttél, tudtam, hogy eljössz: én Kürosz vagyok, én alapítottam a perzsák birodalmát. Ne irigyeld tőlem azt a kevés földet, amely testemet fedi.” Ezek a szavak mélyen meghatották Alexandroszt, mert emlékeztették a bizonytalanságra és változandóságra.

Ekkor történt az is, hogy Kalanosz, mivel egy idő óta gyomorbántalmakban szenvedett, azt kívánta, hogy készítsenek máglyát neki. Odalovagolt, imádkozott, meghintette magát vízzel, hajából egy fürtöt levágott, felment a máglyára, üdvözölte a jelenlevő makedónokat, felszólította őket, hogy legyen ez a nap vidám mulatság ideje a királlyal együtt, akit, mint mondta, nemsokára meglát majd Babilónban. Miután ezt elmondta, lefeküdt, betakarózott, és a tűz közeledtére meg sem mozdult; így áldozta fel magát az ottani bölcsek ősi törvénye szerint.

Ugyanígy cselekedett később Athénben egy másik indus is, aki Caesar kíséretében volt. Az indus síremlékét mai napig is mutogatják.

70. Alexandrosz a máglyától hazatérőben meghívta sok barátját és hadvezérét vacsorára, s ivőversenyt rendezett; versenydíjul koszorút tűzött ki a legjobb ivónak. Promakhosz ivott a legtöbbet, eljutott egészen négy khoréig. Meg is kapta a versenydíjat, egy talentum értékű koszorút, de csak három napig élt utána. Kharész szerint negyvenen haltak meg azok közül, akik részt vettek az ivásban, mivel a dorbézolás után heves hideglázba estek.

Szuszában tartotta meg társai nászünnepeit; ő maga Dareiosz leányát, Sztateirát vette feleségül, a legelőkelőbbekhez pedig a legelőkelőbb perzsa nőt adta feleségül. Közös nászünnepe volt ez így mindazokkal a makedónokkal együtt, akik korábban léptek házasságra. A lakomára állítólag kilencezren voltak hivatalosak, és mindegyikük arany ivópoharat kapott az áldozathoz. Minden más tekintetben is bámulatos fényűzést fejtett ki; mindenki adósságát, százharminc híján tízezer talentumot kifizetett. Ekkor történt, hogy a félszemű Antigenész csalással feliratkozott az adósok közé, a kifizetőasztalhoz odavezetett valakit, akit hitelezőjének mondott, és így a pénzt megkapta; később a csalást felfedezték, a király megharagudott, kiűzte udvarából Antigenészt, és elvette tőle a vezéri tiszteletet. Antigenész kitűnő katona volt; még fiatal ember korában, amikor Philipposz Perinthoszt ostromolta, egy ostromgépből a szemébe valami lövedék fűrődött, és nem hagyta, hogy a lövedéket eltávolítsák, hanem folytatta a harcot, míg az ellenséget a falak közé nem szorították. Szégyenét annyira a szívére vette, hogy kijelentette, végez magával. A király félt, hogy megteszi, haragja elmúlt, és szólt neki, hogy tartsa meg a pénzt.

71. Az a harmincezer fiú, akiket katonai kiképzésre és oktatásra hátrahagyott, közben férfias külsejű, csinos megjelenésű ifjúvá nőtt fel, és emellett még bámulatos ügyességet és mozgékonyt is árult el a gyakorlatokon. Nagy örömet szerzett ez Alexandrosznak, de a makedónokon lehangoltság és félelem vett erőt, hogy a király majd kevésbé törődik velük. Ezért, amikor a betegeket és csonkákat a tengerhez küldte, azt mondták, hogy eljárása gögös és megalázó cselekedet, mert igyekszik megszabadulni ezektől az emberektől, akiket minden tekintetben kihasználta, és most hazájuk és szüleik nyakára küldi, de nem olyan állapotban, ahogyan megkapta őket. Felszólították tehát, hogy bocsássa el mindnyájukat, és jelentse ki a makedónokról, hogy semmit nem tud velük kezdeni, hiszen itt vannak ezek a fegyvertáncosok, akikkel útra kelhet, hogy meghódítsa az egész világot. Alexandrosz nagyon megneheztelt, és közülük sokat haragjában lehordott. Elkergette őket, az őrségre perzsákat állított, és a perzsák közül válogatta ki fegyverhordozóit és ajtónállóit is. Mikor a makedónok látták, hogy perzsák vannak a kíséretében, őket pedig a király mellőzi és lenézi, magukba szálltak; megvitatták az ügyet maguk között, és rájöttek, hogy féltékenységből és haragból szinte már örültek módjára viselkedtek. Kijózanodva, fegyvertelenül, egy szál khitónban mentek sátra elé, és hangos sírás, jajveszékelés közben azt mondták neki, hogy bánják velük úgy, mint akik rosszak és hálátlanok voltak hozzá. De Alexandrosz nem engedte őket színe elé, pedig már meglágyult a szíve irántuk. A makedónok nem tágítottak, hanem két nap és két éjszaka szüntelenül ott álltak ajtaja előtt, sírtak és uruknak nevezték. Harmadnap aztán kiment közéjük, és amikor látta, milyen siralmas állapotban vannak, sokáig könnyezett, majd szelíden megdorgálta őket, és barátságosan elbeszélgetett velük, és a szolgálatra alkalmatlanokat gazdagon megjutalmazta. Antipatrosznak megírta, hogy minden versenyen és színházi előadáson, fejükön koszorúval, a legdíszesebb helyre ültesse őket. Az elesettek árvaik pedig kifizettette zsoldjukat.

72. Amikor megérkezett Ekbatanába, Média fővárosába, és elintézte a sürgős ügyeket, ismét színházi előadásokra és fényes ünnepekre készülődött, amelyekre Görögországból három-ezer művész érkezett. Ugyanezekben a napokban történt, hogy Héphaiszió lázas betegséget

kapott; fiatal ember és katona létére nem tartotta meg a pontos étrendet, és mikor orvosa, Glaukosz, színházba ment, reggelire megevett egy főtt kakast, s megivott hozzá egy vödörnyi behűtött bort; ettől rosszul lett, és nem sokkal később meghalt. Alexandrosz gyásza és fájdalma nem ismert határt. Nyomban elrendelte, hogy a gyász jeléül nyírják le minden ló és öszvér sörényét, a környező városok bástyáit leromboltatta, a nyomorult orvost keresztre feszítette, és a táborban hosszú időre eltiltott minden fuvolázást és zenét, míg aztán Ammóntól jóslatot nem kapott azzal az utasítással, hogy Héphaisztión tiszteletére, mint hérosznak áldozzanak. Gyászában háborúval vigasztalódott, de úgy, mintha emberek ellen menne hajtóvadászatra; a kosszaioszok népét valósággal kiirtotta, serdült fiataloktól kezdve az egész népet lemészároltatta, ezt nevezték el Héphaisztión halotti áldozatának. Héphaisztión sírjára és temetésére, s az ezzel kapcsolatos gyászpompára tízezer talentumot szánt, sőt szívesen kész volt ennél is többet költeni valami eredeti és újszerű síremlékre. Ezért legjobban szerette volna, ha ott van Sztaszikratész, mert az ő újszerű művészi alkotásaiban mindig volt nagyszerűség, merészség és hivalkodó pompa. Egyik korábbi találkozásukkor ő mondta neki, hogy minden hegy közül a thrákiai Athósz a legalkalmasabb arra, hogy szoborrá képezzék ki; ha tehát úgy kívánja, mondta Sztaszikratész, az Athósz hegyből kiformalthatja a király legmonumentálisabb és legmesszebbre látszó emlékművét; bal kezében tartana egy tízezer lakosú várost, jobbából pedig egy folyó zuhogna le a tengerbe. Igaz, hogy Alexandrosz ezt a tervet visszautasította, de még sokkal különösebb és költségesebb tervekre is gondolt, és erről tárgyalt művészeivel.

73. Útban Babilónba, Nearkhosz, aki az óceánról ismét felhajózott az Euphratészen, azt mondta neki, hogy bizonyos khaldeusokkal találkozott, és azok azt javasolták, hogy Alexandrosz tartózkodjék Babilóntól. Ő azonban ezzel nem törődött, és folytatta útját tovább, és amikor a városfalakhoz érkezett, sok hollót látott, amint veszekedtek és csipdesték egymást, majd közülük néhány a lábához esett. Ezután azt jelentették neki, hogy Apollodórosz, Babilón parancsnoka jóslattal akarta megtudni, mi történik vele. Hívatta Püthagorász jóst, aki nem tagadta, hogy ez valóban megtörtént; Alexandrosz megkérdezte, hogyan sikerült az áldozat, mire a jós közölte vele, hogy a májon nem volt leány. „Jaj nekem - mondta a király -, ez bizony igen rossz előjel!” - de Püthagorásznak nem történt semmi baja. Ekkor már sajnálta, hogy nem hallgatott Nearkhoszra, de ideje nagy részét Babilónon kívül és a hajón, az Euphratészen töltötte. Sok más előjel is nyugtalanította. Állatkertjében az egyik legnagyobb és legszebb oroszlánt megtámadta egy szelíd szamár és agyonrúgta. Egyszer levetkőzött, hogy olajjal megkenjék és labdázson, majd amikor kérte ruháit, hogy felöltözködjék, a vele labdázó ifjak egy embert láttak, aki csendben ült a király trónján, fején a király diadémja és vállán a király palástja. Mikor megkérdezték tőle, kicsoda, hosszú ideig egy szót sem szólt, majd nagy nehezen kinyögte, hogy Dionüsziosznak hívják és messzénéi; elmondta azt is, hogy valami okból bíróság elé állították, elítélték, és a tengerpartról hozták ide, de már hosszú ideje börtönben volt; most Szerapisz jelent meg előtte. Levette bilincseit, ide vezette, majd ráparancsolt, vegye magára a köntöst, tegye fel a diadémet, és maradjon csendben.

74. Alexandrosz, amikor ezt meghallotta, az embert a jóskok tanácsára kivégeztette, de elkedvetlenedett, nem bízott már az istenek kegyében, és barátaival szemben is gyanakvóvá lett. Leginkább Antipatrosztól és fiaitól félt, akik közül Iolász a főpohárnoka volt, Kasszandrosz pedig nem sokkal előbb érkezett hozzá. Ez, midőn látott néhány barbárt, amint térdre vetették magukat a király előtt, mivel görög műveltségben nevelkedett, és ilyesmit azelőtt soha nem látott, hangosan nevetett. Alexandrosz erre megharagudott, és a haját mindkét kezével megfogva, fejét a falba verte. Más alkalommal, amikor Kasszandrosz valami megjegyzést akart tenni azokra, akik Antipatrosz ellen vádaskodtak, szavait Alexandrosz félbeszakította, és így szólt: „Mit beszélsz? Ilyen hosszú utat tennének meg ezek az emberek csak azért, hogy hamis vádakkal álljanak elő, ha nem érte volna őket bántalom?” Kasszandrosz erre azt felelte, éppen

az mutatja, hogy hamis vádaskodásról van szó, mert ilyen messzire eljöttek a bizonyítékoktól. Alexandrosz ekkor hangosan nevetett, és így szólt: „Ezek Arisztotelész szofizmái, amelyeket rá lehet húzni a dolgok bármely oldalára, de jaj neked, ha kiderül, hogy a legkisebbet is elkövetted ellenük.” Mint mondják, Kasszandrosz lelkébe oly mélyen beivódott az Alexandrosztól való félelem, hogy sok évvel később, amikor már Makedónia királya és Görögország ura volt, Delphóiban sétált, és nézte a szobrokat, majd midőn meglátta Alexandrosz képmását, hirtelen egész testében reszketett, és a látvány okozta megrendülésből csak nagy nehezen szedte össze magát.

75. Alexandrosz, mivel az isteni sugalmazásokat kutatta, feldúlt és nyugtalan elméjével már a legkisebb különös vagy szokatlan jelenségben is mindjárt csodát és előjelet látott; így aztán a királyi palota megtelt áldozókkal, szelleműzőkkel és jósokkal. Amennyire végzetes lehet, ha valaki nem hiszi és megveti az isteni dolgokat, ugyanolyan végzetes lehet a babona is, amely, miként a víz, a mélyebben fekvő területeket önti el; Alexandroszt is ez töltötte el esztelen-séggel, és félelmeinek áldozatává lett. Egyébként, miután Héphaisztiónra vonatkozólag megkapta az istenség jóslatát, abbahagyta a gyászolást, és ismét áldozásokra és tivornyázásra adta magát. Nearkhosz tiszteletére fényes lakomát rendezett, utána megfürdött, és szokása szerint készült lefeküdni, mikor Médiosz megkérte, hogy menjen és vegyen részt a mulatóságukon, - így aztán az egész következő napot ivással töltötte, majd lázas lett. Nem itta ki egy hajtásra Héraklész serlegét, nem is érzett hirtelen olyan éles fájdalmat a hátában, mintha lándzsa járta volna át; ezeket a részleteket bizonyos írók kötelezőnek tartották feljegyezni, mintha egy nagy drámához tragikus és szomorú véget kellene kitalálniok. Arisztobulosz azt mondja, mikor szörnyű, lázas állapotában bort ivott, hogy gyötrő szomjúságán enyhítsen, önkívületbe esett, és daisziosz hónap harmincadik napján meghalt.

76. A *Napló*-ban a következő részletek olvashatók betegségéről: a daisziosz hónap tizennyolcadik napján a fürdőszobában aludt, mert lázas volt. A következő napon fürdő után hálósobájába ment, és a napot Médiosz társaságában kockajátékkal töltötte, majd este megfürdött, áldozott az isteneknek, egy keveset evett, és egész éjszaka lázas volt. Huszadikán fürdő után szokás szerint ismét áldozott, fürdőszobájában lefeküdt, s Nearkhossal és társaival töltötte az időt, hallgatva elbeszélésüket hajóútjukról és a nagy tengerről. Huszonegyedikén ugyanígy töltötte a napot; láza fokozódott; az éjszakát rosszul töltötte, és másnap is heves láz gyötörte. Ezután átvitette magát a nagy fürdőmedencéhez, ahol lepihent, és hadvezéreivel megbeszélte a megüresedett parancsnoki állások dolgát, hogy azokat érdemes férfiakkal töltsék be. Huszonnegyedikén magas láza volt, és úgy kellett odavinni az oltárhoz, hogy áldozzon; ekkor a legmagasabb beosztású vezéreknek megparancsolta, hogy tartózkodjanak a királyi udvarban, a taxiarkhoszoknak és a pentakoszioarkhoszoknak pedig, hogy kint töltsék az éjszakát. Huszonötödikén átszállították a palotának a folyó túlsó oldalán levő részébe; itt egy rövid ideig aludt, de láza nem enyhült, és midőn vezérei bementek hozzá, nem tudott beszélni. Ugyanez történt huszonhatodikán is. Emiatt a makedónok azt hitték, hogy meghalt; nagy lármával az ajtóknak elé mentek, és szidalmazták bizalmas híveit, amíg akaratukat erőszakkal véghez nem vitték. A kitárt ajtókon át, egyenként, khitónban, mindnyájan elvonultak ágya mellé. Ugyanezen a napon Püthónt és Szeleukoszt a Szerapeionba küldték, megkérdezve, hogy átszállítsák-e Alexandroszt, de az isten azt felelte, hagyják ott, ahol van. Huszonnyolcadikán estefelé meghalt.

77. Ezeket a részleteket majdnem mind szóról szóra meg lehet találni a *Napló*-ban. Mérgezésére közvetlenül a halála után nem gondolt senki sem, de öt évvel később, állítólag besúgás alapján, Olümpiász többeket kivégeztetett, és a már régebben meghalt Iolász hamvait sírjából kiszóratta, mintha ő adta volna be a királynak a mérget. Némelyek azt állítják, hogy a gáztett elkövetését Arisztotelész sugalmazta Antipatrosznak, és általában azt mondják, hogy a méreg

tőle származott; valami Hagnothemiszre hivatkoznak, aki ezt állítólag Antigonosz királytól hallotta; a mérge jéghideg víz volt, egy Nónakrisz közelében levő sziklás hegyből, amelyet könnyű harmat alakjában fogtak fel, és egy szamár patájában tartottak; semmi más edénybe nem lehetett ugyanis eltenni, mert mindent szétrágott savas és hideg volta miatt. De legtöbben az egész mérgezést koholmánynak tartják, és erre nem csekély bizonyítékul azt hozzák fel, hogy a hadvezérek közt támadt civódás miatt a holttest néhány napig felügyelet nélkül hevert fülledt levegőjű, nedves helyen, mégsem látszott rajta a feloszlás semmi jele sem, hanem tiszta és friss maradt.

Róxané gyermeket várt, és ezért a makedónok nagy megbecsülésben részesítették, de féltékeny volt Sztateirára, és egy költött levéllel rábírta, hogy keresse fel, majd amikor megjelent, nővérével együtt meggyilkoltatta, holttestét kútba dobatta, és a kútát földdel tömte be. Tervébe beavatta Perdikkászt is, és a gyilkosságot az ő segítségével hajtotta végre. Perdikkász azonnal nagy hatalomra tett szert, magával hordozta ugyanis Arrhidaioszt, mint a királyi hatalom biztosítékát. Arrhidaiosz, Philipposznak egy Philiné nevű egyszerű származású asszonytól született fia, gyengeelméjű volt valami betegség folytán; betegségét nem természetes ok idézte elő, és mint mondják, gyermekkorában nagyon megnyerő és nemes tulajdonságokat árult el, de később Olümpiász gonosz szándékkal valami ártalmas szert adott be neki, és ettől lett gyengeelméjű.

LUKIANOSZ

A TRAGIKUS ZEUSZ

HERMÉSZ

Min tépelődsz, Zeusz? Mért dűnnyögsz magadban így?
Sápadtan, fel s le járva, mint egy bölcselő?
Szólj, öntsd ki szíved, hadd segítsek e bajban én,
ne nézd le híved, bárha együgyűn beszél!

ATHÉNÉ

Édesapánk, Kronidész, te királyok közt a legelső,
kék szemű Tritogeneia, az istennő esedez most:
mondd ki, ne rejtse elmédbe, hogy immár tudjuk a titkot
kebledet és lelked mily súlyos gondok emésztik?
És mért sóhajtasz keserűn, mért sáppad az arcod?

ZEUSZ

Hogy röviden szóljak: nincsen semmiféle baj,
nincs szenvedés, se balsors, sem tragédia,
mely istenekre, ránk, ne zúdulhatna le!

ATHÉNÉ

Phoiboszra, szörnyű! Ez mondókád kezdete?!

ZEUSZ

Ó, föld-nevelte faj te, rossznak kútfeje,
s te, ó, Prométheusz, mennyi baj ért miattatok!

ATHÉNÉ

Mi történt? Híveid közt bátran mondhatod!

ZEUSZ

Mennydörgőrobajú villám, segítesz-e nekem még?!

HÉRA

Csillapítsd hevületedet, Zeusz. Én komikus színésznek is, rhapszódosznak is tehetségtelen vagyok, nem úgy, mint ezek. És Euripidészből sem szürcsöltem ki az összes bölcsességet, hogy érzelmeimet idézetekkel adhassam tudtadra... Azt hiszed, fogalmam sincs, mi az oka bánatodnak?!

ZEUSZ

Nincsen... Ha tudnád, majd szörnyülködnél te is!

HÉRA

Tudom én, hogy gyötrelmeidben valami nőügy játssza a főszerepet, de cseppet sem szörnyülködöm miatta: ilyen dolgokban nemegyszer cudarul megbántottál, hozzászoktam már. Bizonyára megint felfedeztél holmi Danaét, Szemelét vagy Európét, elepeszt utánuk a vágy, s most persze tépelődsz, hogy bikává vagy szatürosszá változz-e, avagy aranyeső képében, az ereszen keresztül omolj imádottad ölébe... Sőhaj, könnyek, sápadtság? Ugyan ki máson mutatkoznak ilyen tünetek, mint a szerelmesen?

ZEUSZ

Ó, te együgyű asszony! Hát gondolod, hogy szerelemtől és más efféle bohóságtól így főne a fejem?!

HÉRA

Ha nem ez, mi egyéb gyötörhet téged? Egy Zeuszt?!

ZEUSZ

Végveszélyben van az istenek ügye, Héra! Mint mondani szokás, paraszthajszálon függ, mi lesz a sorsunk: tisztelnek-e bennünket még, megkapjuk-e ajándékainkat továbbra is a földön, vagy ügyet se vetnek ránk, sőt a létünket is kétségbe vonják!

HÉRA

Csak nem szült a föld megint gigászokat? Vagy a titánok...? Talán széttörték bilincseiket, erőt vettek őreiken, s újra fegyvert ragadtak ellenünk?

ZEUSZ

Ne félj, hatalmunk rendületlen ott alant.

HÉRA

Akkor hát mi baj történhetne még? Ha mindez nem aggaszt, semmi okát nem látom, miért viselkedsz most Zeusz helyett Pólosz és Arisztodémosz módjára?

ZEUSZ

Héra: tegnap a sztoikus Timoklész és az epikúreus Dámisz - tudom is én, hogy és mint indult meg köztük a beszélgetés - a gondviselésről kezdtek vitatkozni, legnagyobb bosszúságomra sok és tekintélyes ember jelenlétében. Dámisz azt hajtogatta, hogy istenek nincsenek, és semmi esetre sem kísérik figyelemmel vagy irányítják a dolgok menetét, a derék Timoklész meg védelmébe vett bennünket, már amennyire tőle telt. Egyre többen és többen sereglettek körük, s a szópárbajnak csak nem akart vége szakadni: végül elváltak, de megállapodtak abban, hogy következő alkalommal dülőre viszik a vitát. Most aztán mindenki ég a kíváncsiságtól, melyikük győz majd a vita folytatásán, melyikük érveit fogadhatják el inkább... Látjátok a veszélyt? Igen-igen szorult helyzetbe jutottunk; ügyünk egy emberen áll vagy bukik! Két eset lehetséges: vagy elhiszik, hogy üres nevek vagyunk, s akkor figyelembe se vesznek többé, vagy továbbra is tisztelni fognak - feltéve, ha Timoklész arat diadalt a vitában!

HÉRA

Ez csakugyan iszonyú! Volt okod, Zeusz, hogy olyan tragikus kijelentésekre ragadtasd magad!

ZEUSZ

És te még feltételezted, hogy holmi Danaén vagy Antiopén, jár az eszem ebben a vészes helyzetben... Nos, Hermész, Héra és Athéné: mit tegyünk? Törjétek a fejeteket ti is valamilyen megoldáson!

HERMÉSZ

Én amondó vagyok, hívjunk össze gyűlést, és terjesszük az ügyet megvitatásra a közösség elé.

HÉRA

Egyetértek vele. Nekem is ez a véleményem.

ATHÉNÉ

Én pont az ellenkezőjét javaslom, apám! Ne keltsünk pánikot az égben, ne verjük dobra, hogy aggódunk az ügy miatt! Inkább mi négyen keressük meg a módját, hogy Timoklész győzzön a vitában, Dámisz pedig gúnykacajjal a háta mögött hagyja el a küzdőteret!

HERMÉSZ

Csakhogy nem tarthatjuk ám titokban a dolgot, Zeusz: a két filozófus vitája ország-világ előtt kezdődött. Meg aztán téged is kényúrnak tartanának, ha ilyen fontos és közérdekű kérdésről egy mukkot sem szólnál senkinek.

ZEUSZ

Igazad van. Akkor hát gyorsan hirdesd ki, hogy jöjjenek ide valamennyien!

HERMÉSZ

Figyelem! Istenek, gyűljetek össze tanácskozássra! Gyűljetek össze mind, gyertek szaporán, fontos dolgokról lesz szó!

ZEUSZ

Ejnye, Hermész: micsoda sivár, semmitmondó, prózai szavakkal tetted közzé a felszólítást! Pedig létfontosságú tanácskozást hívsz össze!

HERMÉSZ

Szerinted hogyan kellene, Zeusz?

ZEUSZ

Szerintem? Hát... úgy gondolom, ünnepélyesebbé kellene tenned a felhívás szavait holmi versmértékkel és hangzatos költői szövegekkel, hogy mihamarabb egybegyűljenek.

HERMÉSZ

Jó, jó, de ez az eposzköltők és a rhapszódoszok feladata, s én egyáltalán nem vagyok költői lélek! Még túl sok vagy túl kevés lábat találok összefűzni, felsülök a mondókámmal, ezek meg csak nevetnek majd költőietlen verseimen... Mert én nap mint nap szemtanúja vagyok, hogy magát Apollónt is kinevetik egyes jóslatai miatt. Pedig ő többnyire mélyen elrejtí jövendölései értelmét, hogy hallgatóinak ne nagyon maradjon idejük a versmérték ellenőrzésére...

ZEUSZ

Akkor hát, Hermész, keverj a felszólításba jó csomó Homéroszból vett epikus kifejezést. Csupa olyat, amivel ő hívott bennünket gyűlésbe. Biztosan emlékszel rájuk!

HERMÉSZ

Nem éppen pontosan, és nem is csak úgy, kapásból, de azért megpróbálom...
Egy se hiányozzék... legyen istennő avagy isten,
s Ókeanoszt nem számítván, folyam... el ne maradjon,
s nümphák sem, valahány...: mind gyűljetek össze tanácsba
Zeuszhoz... azok, kik a dús hekatombákból lakomáznak,
úgyszintén, s a középszerűk is, meg a rangban utolsók,
és kik névtelenül... telepedtek az áldozatokhoz!

ZEUSZ

Jól van, Hermész, remekül sikerült a felszólításod! Már gyülekeznek is. Fogadd őket, és ültesd le mindegyiket az őt megillető helyre, aszerint, hogy milyen anyagból készültek, és mi a művészi értékük. Előre kerüljenek az arany, utánuk az ezüst, aztán sorban az elefántcsont, a bronz és a márvány istenek. Az egyes csoportokon belül részesítsd előnyben Pheidiász, Alkamenész, Mürón, Euphranór és a velük egyívású művészek alkotásait, az afféle póriasan, silányul megmintázott isteneket ellenben szorítsd be valahova hátra. És pisszenni se merjenek! Ők csak azért vannak itt, hogy teljes legyen a létszám!

HERMÉSZ

Meglesz, úgy fognak ülni, ahogy megérdemlik... Hanem egyet azért nem ártana tudnom: mi történjék, ha például valamelyikük aranyból készült, és sok-sok talantont nyom, de egyáltalán nem mestermű, hanem tetőtől talpig idomtalan kontármunka? Előbbre üljön az ilyen, mint Mürón és Polükleitosz bronzszobrai vagy Pheidiász és Alkamenész márványremekei? Vagy a művészi értéket illesse az elsőség?

ZEUSZ

Úgy kellene, de az aranyat kénytelenek vagyunk előnyben részesíteni.

HERMÉSZ

Értem: azt parancsolod, hogy ne születés és rang, hanem vagyoni helyzet szerint üljenek... Jöjjetek hát az első sorba ti, arany istenek!... Amint látom, Zeusz, mind barbár, aki elől ül! Nézd csak meg a görögöket: tetszetősek ugyan, nemes vonalúak, kivitelezésük is művészi, de egytől egyig bronz meg márvány, s még a legértékesebb is legfeljebb elefántcsont, valami kevés arany ha csillog rajta. Persze az is csak szemfényvesztő, vékony máz, belül ezek is fából vannak, és egész egérállamokat rejtenek... Bezzeg ez a Bendisz itt, vagy amott Anúbisz, mellette Attisz, Mithrász és Mén mind-mind tömör színarany! Ők aztán igazán rengeteget érnek!

POSZEIDÓN

Hát igazság az, Hermész, hogy ez a kutyafejű, ez az egyiptomi előttem, egy Poszeidón előtt terpeszkedjen?!

HERMÉSZ

Sajnos igen. Földrázó. Belőled Lüszipposz csak szegény bronz istent csinált, mert a korinthosziaknak akkoriban nem volt aranyuk, ez meg egymaga gazdagabb, mint jó néhány réz- és ónbánya érc-kincse együttvéve. Tünnöd kell hát, hogy hátraszorulsz, nem szabad bosszankodnod, ha előnyben részesítjük őt, hiszen még az az irdatlan nagy orra is merő arany!

APHRODITÉ

Akkor fogj kézen engem, Hermész, és ültess le valahol az első sorban. Én arany vagyok...

HERMÉSZ

Dehogyan vagy, Aphrodité, legalább amennyire én látom. Hacsak nincs a szemem telides-tele csipával, úgy rémlik, pentelikoni fehér márványból faragtak, s miután Praxitelész akaratából Aphrodité lettél, Knidosz népének juttatott a sors!

APHRODITÉ

De én tanút állíthatok neked, szavahihető tanút, Homéroszt! Ő unos-untalan „arany Aphrodité”-nek nevez a költeményeiben!

HERMÉSZ

Csak hogy Homérosz Apollónról is azt állítja, hogy dúsgazdag, meg hogy rengeteg aranya van! És nézd csak meg: most is valahol a zeugiták között ül, mert a tolvajok még koszorúját és kitharájának húr feszítőit is elcsenték. Légy boldog, ha nem mindjárt a thészek soraiban ülésezel!

KOLOSSZOSZ

Merészelheti-e vitatni valaki az én rangomat, mikor Héliosz vagyok, és óriás? Úgy ám, ha a rhodosziak nem veszik a fejükbe, hogy ilyen rettentő nagy, ilyen emberfeletti méretű szobrot mintáztatnak belőlem, ugyanannyi költséggel tizenhat arany istent csináltathattak volna. És ennek arányában bizonyára nekem jár a legtöbb tisztelet. No meg tökéletes alkotás is vagyok, műremek, nemcsak óriás!

HERMÉSZ

Mit csináljak, Zeusz? Én ebben az esetben sem tudok dönteni! Ha az anyagát nézem, csak bronz, de ha figyelembe veszem, mennyi rengeteg talantonból kovácsolták, akkor bizony túltesz az ötszáz mérőkövön is!

ZEUSZ

Hogy miért kellett ennek idejönnie! Csak fitymálja a többiek törpeségét, és zavart idéz elő az ülésrendben!... Jó, jó, rhodosziak ura, lehet, hogy sokkal több megbecsülés illet, mint az arany isteneket. De hát akkor is: hogyan foglalhatnál helyet elől? Hiszen az egész Pnuxön alig fér el a fél feneked! Ahhoz, hogy te egymagad leülhess, mindenkinek fel kellene kelnie!... Jobb lesz, ha állva veszel részt a tanácskozáson, csak kicsit hajolj majd le a gyűlésezők fölé!

HERMÉSZ

Itt van, ni! Újabb nehézség! Mindkettő bronz, művészi értékük azonos, egyik is, másik is Lüszipposz alkotása, s ami a legdöntőbb, származásra is egyenrangúak, Zeusz fiai! Íme: Dionüszosz és Héraklész!... Most melyikük üljön előbbre? Hajba kaptak, láthatod!

ZEUSZ

Csak fecséreld a időt, Hermész, pedig már régen tanácskoznunk kellene! Most az egyszer üljenek le vegyesen, ki-ki ott, ahol akar. A rangsorról egy más alkalommal még külön is ülést tartunk. Addigra majd csak kieszelem, hogyan teremtsünk rendet közöttük.

HERMÉSZ

Héraklész, segíts, már meg a járandóságait és a mindennapi fejadagot követelik! Hangosan kiabálják, hogy „mi van a kiosztással, mi van a kiosztással”, „hol a nektár, hol a nektár”, „mért nincs ambrózia, mért nincs ambrózia”, „hát a hekatombák, hát a hekatombák”, „közös áldozatokat”...

ZEUSZ

Hallgattasd el őket, Hermész, de azonnal! Hagyják abba a fecsegést, vegyék tudomásul végre, miért gyűltek össze!

HERMÉSZ

Nem mindegyik tud ám görögül, Zeusz! És én nem vagyok nyelvtudós, hogy a szküthákkal, perzsákkal, thrákokkal és keltákkal is megértethessem a felszólítást! Gondolom, jobb lesz, ha kézjelekkel intem csendre őket.

ZEUSZ

Tégy úgy.

HERMÉSZ

Jól van, már a szofistáknál is csendesebbek... Itt az ideje, hogy beszélni kezdj! Látod? Rád függesztik tekintetüket! Feszülten várják, mit fogsz mondani!

ZEUSZ

Csakhogy... valami szörnyű történt velem, Hermész. Neked, fiamnak, nem restellem bevallani. Tudod, hogy mindig bátor és erélyes hangon beszéltem a gyűléseken...

HERMÉSZ

Hogyne tudnám! Meg is voltam szeppenve, valahányszor a szónoklataidat hallgattam! Különösképpen mikor ránk ijesztettél, hogy leereszted azt a bizonyos aranyfonalat, azon húzod fel a mélyből a földet, a tengert, s velük együtt az isteneket is...

ZEUSZ

Bezzeg most, gyermekem... Talán mert olyan nagy a fölénk tornyosuló veszély? vagy mert annyian vannak itt? mert - magad is látod - isten isten hátán szorong a gyűlésben?... Tudom is én, miért, de teljesen összekuszálódtak a gondolataim, ráz a remegés, és mintha a nyelvem is gúzsba lenne kötve. S ami az egészben a legfurcsább, elfelejtettem beszédem kezdetét! Pedig úgy szerkesztettem meg, hogy mindjárt bevezető mondataim elkápráztassák őket...

HERMÉSZ

Akkor vesztett ügyed van, Zeusz! Már is gyanút fogtak hallgatásod miatt! Azt képzelik, hogy valami iszonyatos nagy bajt akarsz tudtukra adni, azért húzod az időt!

ZEUSZ

Mit gondolsz, Hermész, ne szavaljam el nekik azt a bizonyos homéroszi bevezetőt?

HERMÉSZ

Melyiket?

ZEUSZ

Hát azt, hogy

istenek, istennők, most mind hallgassatok énrám!

HERMÉSZ

Ugyan, menj már! Versekkel épp eleget gyötörtél minket is az imént!... Tudod, mit? Hagyd azokat a dagályos versmértékeket! Ott vannak Démoszthenész Philipposz ellen elmondott beszédei, válassz ki közülük egy kedvedre valót, módosíts rajta imitt-amott, és azt idézd a fejükre! Manapság a legtöbben így szónokolnak!

ZEUSZ

Igazad van. Ez a szónoklás egerútja, ez a bajba jutott szónokok legkönnyebb és legolcsóbb menedéke.

HERMÉSZ

Csak kezd el végre!

ZEUSZ

Polgárok... akarom mondani, istenek: úgy vélem, sok minden másnál szívesebben vennétek, ha felvilágosítást kapnátok arról, mi is tulajdonképpen az, aminek megtárgyalására most összegyűltetek. S mert az ügy természete megkívánja, illendő, hogy készségesen hallgassátok szavaimat. Bár ez a mostani pillanat, istenek, szinte kiáltva figyelmeztet bennünket, hogy helyzetünkkel behatóan kell foglalkoznunk, az az érzésem, mi túlon túl keveset törődünk vele. Célom tehát az, hogy... de itt már cserbenhagy Démoszthenész..., nos, hogy világosan feltárjam előttetek, milyen aggasztó esemény miatt hívtam össze a gyűlést. Mint tudjátok, Mnészitheosz, a hajótulajdonos, tegnap hálaadó áldozatot mutatott be, mert gályája, mely kis híján odaveszett a Kaphérusz-szirtfoknál, végül is szerencsésen révbe ért. Mind ott lakomáztunk a Peiraieuszban - már akiket Mnészitheosz meghívott közülünk az áldozathoz. Mikor a szertartás véget ért, ti szétszéledtetek, ki-ki amerre neki tetszett, én meg felballagtam a városba. Nem volt még túl késő, gondoltam, sétálok egyet a Kerameikoszban délután. Közben folyton Mnészitheosz szűkmarkúsága járt a fejemben. Tizenhat istent látott vendégül, s csupán egyetlen árva kakast áldozott, ráadásul vénet és keheset! És tömjénből is mindössze négy szemet, az is jócskán penészes volt már! El is aludt tüstént a parázson, éppen csak az orrunk hegyét csapta meg az illata - ha ugyan elég közel hajoltunk hozzá... Bezzeg amíg hajója a szirt felé sodródott, és ott bukdácsolt a zátonyok között? Addig egész hekatombákat ígért!... Amint ezen töprengek, egyszerre a Tarka Csarnok közelében találom magamat. Látom ám, hogy a Csarnoknál nagy tömeg ember ácsorog, némelyek bent az épületben, mások kint, szabad ég alatt, ketten meg fent ülnek az előadói emelvényen, és hevesen hadonászva kiabálnak valamit. Mindjárt megsejtettem az igazságot: filozófusok voltak, ez az örökösen civakodó fajzat! Az az ötletem támadt, hogy én is csatlakozom a hallgatósághoz, és kifülelem, miről beszélnek. Sétám idejére nagyobbacska felhőbe burkolóztam: ennek leple alatt külsőmet az övékéhez hasonlóra alakítottam át, jó hosszú szakállal, hogy szakasztott olyan legyek, mint egy filozófus, aztán könyökömmel utat törtem a tömegben, és befurakodtam a Csarnokba. Még csak nem is gyanították, ki vagyok! Az epikúreus Dámiszt találtam bent, ezt a körmönfont gazfickót, és a sztoikus Timoklészt, a világ legderekabb emberét: mindketten teli tüdővel vitatkoztak. Szegény Timoklész már verítékben fürdött, hangja is rekedt volt a kiabálástól, de Dámisz újabb és újabb, maróan gúnyos megjegyzéseivel egyre tovább ingerelte. Egész vitájukrólunk folyt! Az az átkozott Dámisz fennen hangoztatta, hogy mi nem viseljük gondját az embereknek, ügyet sem vetünk a földi dolgok menetére. Ezzel pedig nem kevesebbet állított, mint azt, hogy egyáltalában nem is létezőnk! Minden egyes érve félreérthetetlenül ide lyukadt ki! És egyesek még helyeseltek is neki... A másik, Timoklész, pártunkra kelt, védelmezett bennünket, szívét-lelkét latba vetette, fáradságot nem kímélve szállt síkra ügyünkért. Magasztalta a gondviselésünket, érvek hosszú sorával bizonygatta, hogy rendben, hozzánk illő összhangban vezetünk és rendezünk el mindent... Neki is akadt néhány híve, csak sajnos, fogytán volt az ereje, hang is alig jött ki a torkán, s a többség rokonszenve Dámisz felé fordult. Én tüstént észrevettem a veszélyt: megparancsoltam az éjszakának, hogy ömöljön szét, és rekesszé be az összejövetelt. S a két ellenfél el is távozott a Csarnokból, de előbb megállapodtak abban, hogy következő nap pontot tesznek a vitára. Jómagam nyomába szegődtem a sokaságnak, s miközben hazafelé bandukoltak, félfüllel hallottam, hogy egymás közt elismerően nyilatkoznak Dámiszról, sőt legtöbbször már a véleményét is osztják. Persze voltak olyanok is, akik kijelentették, hogy nem akarnak elhamarkodottan ítéletet mondani a vitáról, megvárják, hátha Timoklésznek is lesz még valami magvas

gondolata másnap... Hát ez az, miért összehívtalak benneteket. S ez nem csekélység, istenek, ha megfontoljátok, hogy számunkra minden tisztelet, jövedelem és tekintély forrása - az emberek! Ha ők egyszer elhiszik, hogy egyáltalában nem is létezőnk, vagy létezőnk ugyan, de nem viseljük gondjukat, akkor nem kapunk ám több áldozatot, ajándékot és megbecsülést a földről! Csücsülhetünk tétlenül itt az égből, mardoshat az éhség, azokat az ünnepeket, hálaadásokat, versenyjátékokat, áldozatokat, éjszakai szertartásokat és felvonulásokat mind megvonják tőlünk... Roppant lényeges dologról van szó, s ezért amondó vagyok, törjük a fejünket közösen: mi menthetne ki szorongatott helyzetünkből? miképpen érhetnénk el, hogy Timoklész győzedelmeskedjék, az ő érveiben találjanak több igazságot, Dámiszon meg csak gúnyosan nevésszen a hallgatóság? Mert magam részéről alig hiszem, hogy Timoklész saját erejéből diadalt arathatna, ha nem leszünk segítségére mi is... Hermész: tedd közzé a törvényben előírt felhívást. Szóljának fel, és adják elő véleményüket!

HERMÉSZ

Csend, rend, figyelem! Ki kíván szólni az istenek közül? Jogában áll bárkinek, ha már nagykorú!... Mi az? Senki sem szólal fel? Árva szavatok sincs ezekre a fontos bejelentésekre? Inatokba szállt a bátorságotok?!

MÓMOSZ

Istenek: akkor hát legyetek föld s víz, valahányan, nekem azonban, Zeusz, ha megengeded, hogy őszintén beszéljek, jócskán lenne mondanivalóm.

ZEUSZ

Beszélg csak egész bátran, Mómosz. Az arcodon látom, hogy őszinteséged javunkra lesz.

MÓMOSZ

Halljátok hát, istenek, ami, mint mondani szokás, a szívemen fekszik. Én bizony csaknem biztosra vettem, hogy egyszer belekerülünk ebbe a kutyaszorítóba, s azt is, hogy sok efféle szofista támad majd. Hiszen mi magunk szolgáltatunk ürügyet a vakmerőségükhöz! És Themiszre mondom, nincs igazatok, ha Epikúroszra, a tanítványaira, és tanításának terjesztőire acsarkodtok azért, mert ilyen lesújtóan vélekednek rólunk! Vagy szerintetek mit kellene gondolniuk, mikor látják azt a zűrzavart, ami az életben van? Hogy a becsületes emberekkel nem törődünk, felőlünk sírba viheti őket a szegénység, a betegség és a szolgaság; a csirkefogók és gazemberek ellenben magas méltóságokat érnek el, mesés vagyonokat harácsolnak össze, és náluk derekabbaknak parancsolnak? Vagy hogy a templomrablóknak hajuk szála sem görbül, nem nyerik el büntetésüket, viszont gyakran ártatlanokat feszítenek keresztre és kínoznak halálra? Ha mindezt látják, nem fogják-e szükségszerűen azt állítani rólunk, hogy egyáltalában nem is létezőnk?!... Főleg amikor olyan jóslatok jutnak a fülükbe, melyek megemlítik ugyan, hogy „az, aki a Halüszon átkel, nagy birodalmat dönt pusztulásba”, de azt már homályban hagyják, vajon a sajátját-e vagy az ellenségét. És nem különb az a másik sem, hogy

isteni szép Szalamisz, sok nő fiait megölöd majd,

mert - gondolom - a perzsák meg a görögök egyaránt „nők fiai” voltak... Hát még ha a rhapszódoszok azt is tudtukra adják, hogy szerelmi kalandjaink vannak, olykor meg is sebesülhetünk, bilincsbe verhetnek, szolgáskorba juttathatnak, meg hogy civakodunk, és millió gonddal-bajjal küszködünk, holott „boldogok”-nak, „halhatatlanok”-nak hirdetjük magunkat? Nincs igazuk, ha ilyenkor jót nevetnek a rovásunkra, és isteni hatalmukat kutyába se veszik? Miért bosszankodunk, hogy néhány ember nem esett a feje lágyára, és összes gyengénket ránk olvassa? Inkább örülnünk kellene, hogy akadnak még egy-ketten, akik hibáink ellenére is áldoznak nekünk!... És most felelj igaz lelkedre, Zeusz. Elvégre magunk között vagyunk, halandó egy sincs jelen a gyűlésen - Héraklést, Dionüszost, Ganümedést és Aszklépiost persze nem számítom, mert őket csak becsempészték az istenek listájára. Mondd: törődteél te valaha is igazán a földi dolgokkal? megvizsgáltad te valaha, kik a derék emberek, kik a semmirekellők?... Ugye, erre egy szót sem szólsz?! Bizony, ha Thészeusz nem megy Troizéből Athénbe, s útközben melleleg ki nem irtja a gonosztevőket, te és a „gondviselés”-ed ugyan soha meg nem akadályozza, hogy a Szeirón, a Pitüokamptész, a Kerküön és társaik ne garázdálkodjanak tovább, ne mérsárolják le kényükre-kedvükre az utasokat! Vagy a legendás hírű és gondos király, Eurüsztheus! Ha ő pusztá emberszeretetből meg nem tudakolja, hogy kinek-kinek mi a panasza, s ha utána munkára nem küldi szolgáját, ezt a tette kész és bátor embert itt, te, Zeusz, ügyet sem vetettél volna a hüdrára, a sztümphaloszi madarakra, a thrák lovakra és a kentaurok részeg erőszakoskodására!... Az igazat megvallva, mi csak ülünk, és egyedül azt lessük, vajon áldoznak és füstölnek-e az oltárok körül. A világ többi dolga? Úszik az események árjában, oda, ahová a véletlen szeszélye sodorja! Nem is csoda, hogy most így fő a fejünk. És fog az főni még jobban is, mert lassanként felnyílik az emberek szeme, rájönnek majd, hogy hasztalanul áldoznak nekünk, hasztalanul indítanak tiszteletünkre felvonulásokat! Meglásd, az epikúroszok, métródóroszok és dámiszok nemsokára nevetve győzik le és hallgattatják el a mi ügyünk szószólóit!... A ti dolgotok lenne, hogy megszűntessétek és orvosoljátok a bajokat, hiszen a ti hibátokból hatalmasodtak el ennyire. Mómosz igazán nem forog abban a veszélyben, hogy elveszti a tekintélyét. Ő hajdan sem tartozott a tekintélyes istenek közé, akkor is csak nektek ment jól a sorotok, még az áldozati lakomákon is egyedül ti vendégeskedtetek...

ZEUSZ

Ez csak hadd fecsegen itt, istenek, mindig is ilyen goromba és csípős nyelvű volt! Mert úgy van az, ahogyan az utolérhetetlen Démoszthenész mondta: könnyű vádolni, gúnyolni és hibáztatni - azt bárki megteheti, ha akarja. A bölcs, igazi tanácsadó feladata az, hogy bármilyen legyen is a helyzet, építő javaslatot tegyen. És én biztos vagyok abban, hogy ti, többiek, így fogtok cselekedni, még ha Mómosz meg se mukkan többet.

POSZEIDÓN

Mint tudjátok, én javarészt a tengerben élek, lent a tenger fenekén, magányosan intézem birodalmam ügyeit: erőmtől telhetőleg mentem a hajósokat, kísérem a hajókat, csillapítom a viharokat - de közben azt sem tévesztem szem elől, ami a földön történik. Amondó vagyok, hogy ezt a Dámiszt el kell tennünk láb alól, villámcsapással vagy más úton-módon, mielőtt még odaérhetne a vita színhelyére. Különben esetleg felülkerekedhet érveivel - te mondd, Zeusz, igen meggyőzően beszél! Legalább mindjárt megmutatjuk nekik, hogyan sújtunk le mindazokra, akik efféle rágalmakat terjesztenek rólunk...

ZEUSZ

Tréfálsz, Poszeidón? Vagy végképp megfeledkeztél arról, hogy az ilyesmi nem rajtunk áll? A Moirák szövik meg, kit ér villámtól vagy kardtól, kit lázban vagy végelgyengülésben a halál!... Függné csak tőlem a dolog; mit gondolsz, engedtem volna a minap is, hogy a templomrablók lenyisszantsák két, egyenként hat mína súlyú fürtömet, s aztán csak úgy továbbállhassanak Piszából? mit gondolsz, nem sújtottam volna agyon őket a mennykövemmel!?!... De itt vagy te is! Talán bizony tétlenül nézted volna Gerasztoszbán, hogy az az oreászi halász elemelje a szigonyodat?... És ettől függetlenül: még majd azt gondolnák, hogy az ügy teljesen kihozott bennünket a sodrunkból, annyira az elevenünkbe talált! meg hogy rettegünk Dámisz várható érveitől, azért is tüntetjük el, be sem várva, míg összemérheti erejét Timoklésszel! Mi egyebet hinnének, mint azt, hogy alperes nélkül nyertük meg a pert?!

POSZEIDÓN

Pedig az én ötletem rövid úton győzelemhez segítene bennünket! Legalábbis én úgy gondoltam...

ZEUSZ

Ugyan menj már! Gyerekes és szörnyen ostoba ötlet ez, Poszeidón. Öljük meg jó előre az ellenfelet? Haljon meg, mielőtt még legyőzhették volna? A vita meg maradjon függőben, eldöntetlenül?!

POSZEIDÓN

Hát... ha olyan gyerekesnek találjátok a javaslatomat, eszeljete ki jobbat ti magatok!

APOLLÓN

Ha a törvény nekünk, pelyhes állú fiataloknak is megengedné, hogy véleményt nyilvánítsunk, talán hasznosan szólnék hozzá a vitához.

MÓMOSZ

Apollón: oly fontos dolgokról tanácskozunk, hogy nem firtatjuk az életkort, bárkinek jogában áll szólni. Szép is lenne, ha most, a végveszély perceiben is a törvényadta lehetőségekről folytatnánk szórszálhasogató vitákat! Te meg amúgy is teljes joggal beszélhetsz már a népgyűlésen. Elvégre időtlen idők óta kinőttél az ephébosz-korból, bevezettek a tizenkét istent tartalmazó anyakönyvbe, sőt kis híján a tanácsnak is tagja lettél - még Kronosz uralma alatt... Ne játszd meg hát nekünk a tapasztalatlan ifjoncot, hanem mondd ki bátran a véleményed. És hogy pelyhes állal szólasz fel, azt cseppet se szégyelld, főleg ha olyan torzonborz, lengő szakállú fiad van, mint Aszklépiosz... Különbén is: éppen most lenne illő, hogy megmutasd, mit tudsz! Hogy nemhiába üldögélsz a Helikónon, együtt... filozofálgatva a Múzsákkal!

APOLLÓN

Nem a te feladatod, Mómosz, hogy megadd nekem a szót! Ez Zeuszra tartozik! És ha ő kívánja, lesz is mondanivalóm, nem méltatlan a Múzsákhoz és helikoni foglalatosságomhoz!

ZEUSZ

Beszélj csak, gyermekem. Megadom neked a szót.

APOLLÓN

Ez a Timoklész nemes jellemű, istenfélő férfiú, kitűnően tudja, mit és hogyan tesz egy igazi sztoikus. Hogy tudását átadja, sok ifjúval van együtt, és nem is kevés díjat szed tőlük fáradozása fejében. Igaz, meg is hódítja mindegyik tanítványát, míg négy szemközt folyik az oktatás!... Tömeg előtt azonban rettentő ügyefogyottan szónokol, beszéde is különcködő, és hemzseg a barbár kifejezésektől, amivel aztán harsány derűtséget kelt. Nagyobb összejöveteleken nem szabatosan ad elő, olyankor dadog és ideges, főleg, ha csak azért is szónoki képességeivel akar tündökölni... Akik sztoikus körökben járatosak, állítják ugyan róla, hogy rendkívül gyorsan és finom érzékkel tapint a lényegre, de beszélni és magyarázni képtelen, valahányszor belefog, mindent elront és összekuszál. Sajnos, nem tudja világosan kifejezni, amit akar, szinte rejtvényeket talál fel, s ha kérdéseket szögeznek neki, válaszai csak még homályosabbak - persze hogy akik nem értik, nevetnek rajta! De hát világosan kell beszélünk, gondolom én: elemi kötelességünk ügyelni, hogy hallgatóink megértsenek...

MÓMOSZ

Ezt aztán jól megmondtad, Apollón! Szóval dicsőíted a világos beszédet?! Bezzeg a te házad táján ugyancsak más szokás járja! Jóslataid homályosak és rejtvénytyszerűek, biztonság kedvéért legtöbbször csak valami kétértelműséget löksz oda; hallgatóidnak egy másik Apollónra lenne szükségük, aki _a jósszavakat meg is magyarázná nekik!... No de tulajdonképpen mi a javaslatod ezek után? Hogyan orvosoljuk Timoklész fogyatékos szónoki képességeit?

APOLLÓN

Talán ügyvédet állíthatnánk melléje, Mómosz, lehetőleg valamelyik félelmetes szónokot. Timoklész csak gondolkodna, odavetne neki néhány szót, az meg méltó formában tolmácsolná a véleményét!

MÓMOSZ

Te csakugyan úgy beszélsz, mint valami pelyhes állú kölyök! Melléd aztán elkelne még a nevelő!... Hogy mi a filozófusok vitáján ügyvédet állítsunk, és az fejtse ki a jelenlevőknek Timoklész nézeteit? Dámisz beszéljen magamagáért, amaz meg léptessen fel színészt, és súgja fülébe a mondanivalóját? És a színész szónokoljon, bár könnyen lehet, hogy ő sem érti, amit hallott? Hát nem lenne ez nevetséges a közönség szemében?... Mást kell kieszelnünk! Te például jósnak vallod magadat, kitűnő barátom, össze is szedtél mesterségeddel nem kevés tiszteletdíjat, egyszer még aranytéglákat is kaptál - miért nem mutatod hát be nekünk, mire vagy képes? Most lenne itt az ideje! Miért nem jövendölöd meg, hogy a két szofista közül melyik fog győzedelmeskedni a vitában? Te csak tudod, mi lesz a találkozó kimenetele, ha egyszer jós vagy!

APOLLÓN

Hogy jósolhatnék, Mómosz? Nincs itt a triposzom, nincsenek nálam a füstölőszerem sem! És hol van itt olyan jósforrás, mint a Kasztalia?

MÓMOSZ

Ahá, most igyekszel kihúzni magad a próba alól! Sarokba szorítottalak, mi?!

ZEUSZ

Azért csak beszélj, gyermekem. Ne szolgáltatass ürügyet ennek a szükophantának gyalázkodásra és gúnyolódásra! Ne mondhasa, hogy jóstudományod a triposztól, a víztől és a füstölőszerektől függ, s ha azok nincsenek kéznél, oda a művészeted!

APOLLÓN

Hát - szívesebben ejteném meg a jóslást Delphóiban vagy Kolophónban, apám. Ott minden szükséges eszköz rendelkezésemre áll, ahogy megszoktam. De még így, csupasz kézzel, kellékeim nélkül is próbát teszek. Megjósolom, ki fog diadalmaskodni kettőjük közül! Csak azt nézzétek el, ha nem tartom be a versmértéket...

MÓMOSZ

Beszélj, Apollón! De világosan ám, nehogy a te szavaidhoz is ügyvédre vagy tolmácsra legyen szükségünk! Meg aztán most nem bárányhúst és teknősbékát kotyvasztunk Lüdiában! Te is tudod, miről folyik a tanácskozás!

ZEUSZ

Jaj, mit fogsz mondani, gyermekem?... Már látom is a jóslás ijesztő előjeleit: arcszíne elváltozott, szemei forognak, haja égnek mered, mozdulatai akár a megszállottaké... egyszóval minden ihletett, félelmetes és misztikus rajta...

APOLLÓN

Halljátok, mit hirdet Apollón jósszava nektek!
Szörnyű vizsályról szól, melyet két férfi kavart fel,
hangosan ordítózva, a bölcs szók vértetében.
Érv követett érvet, bős szópárbaj zaja harsant,
s még a kemény eke is belerendült szarva hegyéig.
Ám ha a horgaskörmű sas megfogja a sáskát,
akkor esőt jelző varjak kárognak utólszor:
győznek az öszvérek, s a szamár majd ökleli kölykét!

ZEUSZ

Mit hahotázol, Mómosz? Ez az ügy igazán nem nevetni való! Hagyd abba, bolond, hiszen megszakadsz a nevetéstől!

MÓMOSZ

Hát megállhatja az ember, Zeusz? Ne nevéssen? Ilyen világos és közérthető jóslaton?!

ZEUSZ

Akkor... magyarázd meg nekünk is, mit jelent!

MÓMOSZ

Ó, világos az, akár a nap, igazán nem szorulunk Themisztoklészra! Elég nyíltan megmondja a jósige, hogy ez itt sarlatán, mi meg, ha bedőlünk neki, bizony isten teherhordó öszvérek és szamarak vagyunk, s annyi eszünk sincs, mint a sáskáknak!

HÉRAKLÉSZ

Nekem apám, ha metoikosz vagyok is, van merszem kimondani a véleményemet. Szerintem csak gyűljenek össze és kezdjenek bele a vitába: mindaddig, míg Timoklész van fölényben, hagyjuk, hadd gyűlésszenek tovább rólunk. Ha aztán másképpen alakulna, akkor én, engedelmekkel, jó erősen megrázom a Csarnokot, és rádöntöm Dámiszra. Ne becsmérelhessen bennünket az az átkozott!

ZEUSZ

Héraklész segítsen, Héraklész: micsoda bárgyúságot mondtál! Hamisítatlan boiótiai észjárás! Pusztítsunk el egyetlen csirkefogó miatt száz és száz embert? Azonkívül még a Csarnokot is, Marathóonnal, Miltiadésszel, Künageirosszal...? Hogyan fognak akkor szónokolni a rhétorok? Beszédek éltető elemétől fosztjuk meg őket, ha a Csarnok romba dől!... Különben is: míg éltél, talán megtehetted volna ezt, de mióta isten vagy, gondolom, megtanultad, hogy ilyesmiről egyedül a Moirák dönthetnek - nekünk semmi beleszólásunk.

HÉRAKLÉSZ

Hát mikor megöltem az oroszlánt meg a hüdrát? Akkor is csak a Moirák eszköze voltam?

ZEUSZ

Persze!

HÉRAKLÉSZ

És most? Ha valaki pimaszkodik velem, például kirabolja a templomomat, vagy ledönti a szobromat? Ha a Moirák régtől fogva el nem határozták, agyon sem verhetem az illetőt?!

ZEUSZ

Semmi esetre sem!

HÉRAKLÉSZ

Akkor figyelj ide, Zeusz! Nem teszek féket a nyelvemre, elvégre a magamfajta paraszt, hogy a komédiaírókat idézzem, a findzsát csak findzsának nevezi... Ha így állunk, én bizony örökre búcsút mondok égi rangomnak, az oltárok füstjének és az áldozati állatok vérének is! Le-költözöm a Hádészbe! Ott legalább az íjamat sem kell felajznom, s az általam elejtett szörnyek árnyképei mégis reszketni fognak tőlem!

ZEUSZ

Szép kis dolog: ahogy mondani szokás, saját vérünk a pártütő! Jól kezére járhattál volna Dámisznak, ha egy kicsit vársz, és mindezt neki fecseged ki... De ki jön itt? Finom művű bronz, nemes vonalak, régimódi hajviselet... Ahá, bizonyára a testvéred, Hermész, az agoráról, a Tarka Csarnok mellől! Persze hogy ő: tetőtől talpig sár borítja, mert a szobrászok folyton alakítják. Miért ilyen sietve, fiam? Talán valami hírt hozol a földről?

HERMAGORÁSZ

Életbevágóan fontos hírt, Zeusz. Hihetetlen meggondoltságra van szükség...

ZEUSZ

Bökd ki már! Csak nem fenyeget titkon más veszély is?!

HERMAGORÁSZ

Dolgoztak rajtam épp a szobrászmesterek,
mellem s a hátam sárral fröcskölték teli,
s testemre ebből hosszú mellvért-maskarát
mintáztak körben, pontos, hű utánzatot,
mely megtartotta bronz-formám vonásait:
elém tűnt ekkor nagy tömeg, s két férfiú,
sápadt, üvöltő, bölcseségnek bajnoka,
Dámisz, s a másik...

ZEUSZ

Drága Hermagorász: hagyd a csudába a jámborszokat! Jól tudom, kikről beszélsz!... Inkább azt árudd el nekem, régen tombol-e már a vita.

HERMAGORÁSZ

Dehogysis, még csak az előcsatározásoknál tartanak. Egyelőre tisztos távolságból eregetik egymásra gúnynyilaikat.

ZEUSZ

Most mit csináljunk, istenek? Nincs más hátra, hajoljunk följük, és hallgassuk ki őket!... A Hórák húzzák félre a reteszt, kergessék szét a felhőket, és tárják ki az ég kapuit!... Héraklész, segíts, milyen népes hallgatóság gyűlt össze! És Timoklész nagyon nem tetszik nekem: remeg is, ideges is... Végképp kudarcot vall ma ez az ember! Lerí róla, hogy még gorombáskodásban sem veheti fel a versenyt Dámisszal... Mi pedig nem tehetünk egyebet: imádkozzunk érte! Csak

halkan mormoljuk, hogy Dámisz meg ne neszelje...

TIMOKLÉSZ

Mit mondasz, te szentségtörő Dámisz? Hogy az istenek nem léteznek, s hogy nem viselnek gondot az emberekre?!

DÁMISZ

Azt. De előbb felelj nekem te: milyen bizonyíték győzött meg a létezésükről?

TIMOKLÉSZ

Nem én! Előbb te felelj, elvetemült!

DÁMISZ

Nem én! Felelj csak te!

ZEUSZ

Eddig sokkal jobb a mi emberünk, jobban bírja tüdővel a gorombáskodást. Nagyszerű, Timoklész, csak áraszd a szitkokat! Ebben van a te erőd! Más téren úgysis torkodra forrasztja majd a szót - olyan néma leszel mellette, akár a hal...

TIMOKLÉSZ

Athénére mondom, nem felelek előbb!

DÁMISZ

Akkor hát kérdezz, Timoklész. Ezzel az esküvel legyőztél. Csak... szitkozódás nélkül, ha nincs ellenedre!

TIMOKLÉSZ

Rendben van. Nos, válaszolj, átkozott: szerinted nincs isteni gondviselés?

DÁMISZ

Nincs bizony.

TIMOKLÉSZ

Hogy érted ezt? Senki sem viselne gondot a világra?

DÁMISZ

Senki.

TIMOKLÉSZ

Hát nem valamiféle isteni hatalom feladata, hogy a mindenségről gondoskodjék?

DÁMISZ

Nem.

TIMOKLÉSZ

Szóval minden tervszerűtlenül folyik? Ahogyan a véletlen sodorja?

DÁMISZ

Persze.

TIMOKLÉSZ

Emberek, ti halljátok ezt és tűritek? Nem kövezitek meg a gyalázatost?

DÁMISZ

Miért uszítod ellenem az embereket, Timoklész? És tulajdonképpen ki vagy te, hogy ilyen mélységes felháborodással kelsz az istenek védelmére? Főleg mikor ők maguk cseppet sincsenek felháborodva? Nekem legalábbis a hajam szálát sem görbítették meg, bár régóta hallhatnak - ha ugyan hallanak egyáltalán...

TIMOKLÉSZ

Hallanak, Dámisz, bizony hallanak, és idővel meg is büntetnek majd!

DÁMISZ

És vajon mikor fognak időt szakítani számomra? Mint mondod, rettentően el vannak foglalva, már csak a „világrend” mérhetetlen sok ügyének irányításával is! Lám, rajtad sem torolták meg soha hamis esküvéseidet, és - de a többiről hallgatok, különben megállapodásunk ellenére én is személyeskedni lennék kénytelen... Pedig nem látom be, mi mással tudnák gondviselésüket kézzelfoghatóbban bizonyítani, mint azzal, hogy amilyen nyomorult vagy, olyan nyomorultul is pusztítanak el! De hát világos: elköltöztek ők, túl az Ókeanoszon, feltehetőleg a nemes aithiopszokhoz. Hiszen régi szokásuk, hogy örökké hozzájuk járnak lakomázni, néha hívatlanul is...

TIMOKLÉSZ

Mit mondhatnék erre az iszonyatos szégyentelenségre, Dámisz?

DÁMISZ

Azt, amit már régóta és epedve vágyom hallani, Timoklész: hogyan jutottál arra a meggyőződésre, hogy az istenek gondot viselnek ránk?

TIMOKLÉSZ

Erről főként a világ folyásában tapasztalható rend győzött meg. Az, hogy a nap mindig ugyanazon a pályán halad, hasonlóképpen a hold is, az, ahogyan az évszakok váltakoznak, ahogyan a növények sarjadnak, és az élőlények világra jönnek... És maguk az élőlények is! Mesteri módon úgy vannak megalkotva, hogy tudjanak táplálkozni, gondolkodni, mozogni, járni, hajlékot építeni, ruházkodni, és így tovább... Szerinted mindez nem a gondviselés műve?

DÁMISZ

Éppen abba kapaszkodsz bele, ami vitatható, Timoklész! Egyáltalán nem olyan világos, vajon mindebben csakugyan a gondviselés működik-e közre! Hogy a dolgok így történnek, akár jómagam is állíthatnám: de miért kellene mindjárt azt is elhinnem, hogy valami előre elrendelés hatására? Elvégre lehetséges, hogy más kezdetekből is eljuthatnak a mostanihoz hasonló, sőt a mostanival teljesen megegyező állapotig! Amit te a dolgok rendjének nevezel,

az tulajdonképpen - a szükségszerűség!... Nyilván magadon kívül vagy, ha nem értenek veled egyet: de hát te csak felsorolod, mi és hogyan történik a világban, s aztán áradozol róluk! Azt gondolod, pusztán létük már elegendő bizonyíték arra is, hogy minden egyes történet a gondviselés irányít?! Szóval, hogy a komédiáiról idézzem:

ez bizony rozzant kis érv, mondj mást nekem!

TIMOKLÉSZ

Én ugyan nem hiszem, hogy több bizonyítékra lenne szükség, de azért majd mondok mást is, csak válaszolj... Ugye, te is Homéroszt tartod a legnagyobb költőnek?

DÁMISZ

Persze hogy őt!

TIMOKLÉSZ

Nos hát: ő győzött meg! Költeményei fényesen bizonyítják, hogy igenis van isteni gondviselés!

DÁMISZ

Hohó, drága barátom! Abban ugyan mindenki egyetérthet veled, hogy Homérosz nagy költő, csakhogy ilyen kérdésekben sem Homérosz, sem költőtársai nem szavahihető tanúk. Mit törődnek ők az igazsággal! Nekik - gondolom - az a céljuk, hogy elbűvöljék hallgatóikat. Ezt szolgálja a vers zenéje, ezt a műhoszok varázsa - vagyis minden törekvésük egyedül a gyönyörködtetésre irányul... Hanem azért szíves örömet hallanám, Homérosz mely részletei győztek meg leginkább? Talán az, ahol elmeséli Zeuszról, hogy a leánya, fivére és a felesége összefogtak ellene, és meg akarták kötni? s hogy a mi kitűnő Zeuszunk hurokra is került volna, s most kalodában csücsülne, ha Thétisz meg nem szimatolja a dolgot, és oda nem hívja a Briareuszt...? És milyen hálával gondolt aztán Zeusz Thétiszre! Jótette viszonzásául lóvá tette Agamemnont, csalfa álmat küldött rá, hogy jó sok görög a fűbe harapjon! Lám, arra nem volt hatalma, hogy szénné égesse Agamemnont egy villámcsapással, pedig úgy legalább a csalás vádját elkerülhette volna... Vagy talán az a rész csábított a hívők táborába, ahol megtudtad, hogy Diomédész sebet ejtett Aphroditén, utána Athéné parancsára Arészen is? s hogy kevéssel később maguk az istenek rontottak egymásnak, férfiak és nők vegyesen? s hogy Athéné párviadalban legyőzte Arészt, aki Diomédésztől kapott sebe miatt - gondolom - már amúgy is alig állt a lábán,

a gyors, segítő Hermész meg Létóra tört...?

Avagy az Artemiszről szóló részletet találtad olyan meggyőzőnek? Mikor Artemisz, ez az örökös elégedetlenkedő, nem kap lakomameghívást Oineusztól, s bőszen haragjában irtózatossá erejű, óriási vadkant küld Oineusz földjére...? Hát csakugyan meggyőzött téged Homérosz ezekkel a dajkamesékkal?

ZEUSZ

Ajaj, istenek! Hogy felmorajlott a tömeg, hogy tapsolnak Dámisznak! A mi emberünk meg, úgy látom, kutyaszorítóban van. Annyi bizonyos, hogy vacog a félelemtől, arcára van írva, hogy mindjárt elhajítja a pajzsát - már lesi is, hol található egérutat, merre menthetné az irháját...

TIMOKLÉSZ

És... szerinted Euripidész is csupa zagyvaságot mond, mikor magukat az isteneket viszi színre? Mikor bemutatja, hogyan oltalmazták a nemes lelkű hőseket, és hogyan taszítják pusztulásba a sok elvetemült, veled egyívású istentelent?

DÁMISZ

Nono, Timoklész, te filozófusok gyöngye! Ha a tragédiaírók meggyőztek téged színpadi fogásaikkal, akkor csak két eset lehetséges: vagy Póloszt, Arisztodémoszt és Szatüroszt tartod istennek, vagy az istent játszó színész álarcát, aztán meg a kothurnuszt, a bokáig érő köpenyt, a bíborköntöst, a kesztyűt, a haspárnát, a különféle puffokat, egyszóval mindazt a kelléket, amivel a költők tekintélyesebb külsőt adnak hőseiknek... de hát ez nevetséges! Bezzeg ha a dráma követelményei nem szabnak korlátot Euripidésznek, akkor kimondja, hogyan vélekedik a lelke mélyén! Hallgasd csak meg, milyen őszintén beszél ilyenkor:

látod felettünk azt a végtelen eget,
mely lágy öleléssel tartja a földet karjain?
Őbenne tiszteld Zeust, istennek őt tekintsd!

Másutt azt mondja, hogy

ki Zeusz? vajon ki? nem tudom, csupán nevét hallottam én,

és így tovább...

TIMOKLÉSZ

Hát az emberek és a népek mind-mind önmagukat ámitják, mikor hisznek az istenekben, és megülik ünnepeiket?

DÁMISZ

Jó, hogy figyelmeztetsz a különböző népek hiedelmeire, Timoklész. Ebből láthatjuk be leginkább, milyen ingatag alapokon nyugszik mindaz, amit az istenekről összehordanak. Micsoda zűrzavar van itt, micsoda szövevénye a véleményeknek! A szküthák például a sarlónak hódolnak, a thrákok egy szökevény rabszolgának, Zalmóxisznak, aki Számoszból vetődött hozzájuk; a phrúgek Ménnek, az aithiopszok a napnak, Külléné lakói Phalésznek; Asszíriában a galambnak, Perzsiában a tűznek, Egyiptomban meg a víznek... És a vizet ugyan mindenütt imádják Egyiptom földjén, de a memphisziek legfőbb istene a tehén, a pélúszioniaké a hagyma, másoknál az íbisz vagy a krokodil, ismét másoknál a kutyafejű

majom, a macska vagy a pávián. Még falunként is vannak különbségek: egyes helyeken a jobb váll az isten, de a szomszédban már a bal; itt a koponya fele, amott agyagpohár vagy csupor... Hát nem nevetséges ez, szépséges Timoklész?!

MÓMOSZ

Ugye, megmondtam, istenek, hogy egyszer minderre fény derül? Hogy egyszer alaposan a körmünkre néznek?

ZEUSZ

Megmondtad, Mómosz, és joggal korholtál. Lesz is rá gondom, hogy rendet teremtsék, csak ezt a mostani veszélyt ússzuk meg ép bőrrel!

TIMOKLÉSZ

Hát a jósláshoz és a jövőmondáshoz mit szólsz, te istengyűlölő? Ki más műve lenne az, mint az isteneké és az isteni gondviselésé?!

DÁMISZ

A jóslatokról egy mukkot se, drága barátom, mert mindjárt megkérdem tőled, vajon melyikre emlékszel a legszívesebben! Talán arra, amit a lüd királynak adott Apollón? Az aztán kétértelmű egy jóslat! Szakasztott olyan kettős arculatú, mint egynémely Hermész-szobor: az is kétfelé néz, de mindkét oldalon hasonló, akár innen, akár onnan közelítesz hozzá... Mert ugyan kinek a hatalmát dönti meg Kroiszosz, ha átkel a Halüsz folyón? A sajátját? Vagy Kúroszét?... És ezért a kétélű jósversért jó egynéhány talantont fizetett Szardeisz ura - vesztére!

MÓMOSZ

Ez az ember, istenek, hajszálla ugyanazokkal az érvekkkel hozakodik elő, melyektől leginkább féltém!... De hol van most a mi daliás lantosunk?... Ereszkedj csak le a vitázók közé, és tisztázd magad!

ZEUSZ

Mómosz, halálra bosszantsz bennünket idétlen gúnyolódásoddal!

TIMOKLÉSZ

Tudod te, mit művelsz, elvetemült Dámisz? Már csak az hiányzik, hogy az istenek oltárait és templomait is ledöntsd érveiddel!

DÁMISZ

Nem én, Timoklész: minden oltárt azért mégse. Mi rossz származhat abból, hogy tömjénfüstöt és kellemes illatokat árasztanak? De ott van Artemisz tauroszi oltára, ahol olyan jóízűen lakmározott a szűz azokból az iszonyatos áldozatokból: azt bizony szíves örömet látnám, ha az ő oltárát alapjaiból is kiforgatnák!

ZEUSZ

Hogy is keveredhattünk ilyen feneketlen kátyúba?... Ez az ember már egyetlen istennek sem irgalmaz, és nagyon is magas lóról beszél:

sorban megmarkolja a vétkest, s véle a vétlent!

MÓMOSZ

Ami azt illeti, közöttünk ugyan kevés „vétlent” találnál, Zeusz! S ha még egy kicsit tovább merészkedik a fickó, könnyen beleköthet a legfőbbek egyikébe is!

TIMOKLÉSZ

Még sohasem hallottad Zeuszt mennydörögni, Dámisz? Te istenek ellensége?!

DÁMISZ

Már hogyan hallanám a mennydörgést, Timoklész? De hogy Zeusz dörgetné a mennyet...? Te valahonnan az istenek országából jöttél, tehát bizonyára jobban vagy értesülve. Mert a Krétából érkező utasok egészen mást mesélnek! Állítólag mutogatnak ott náluk egy sírt, emlékoszlop áll rajta, s annak feliratából világosan kitűnik, hogy Zeusz sosem fog mennydörögni többé, mert ő bizony már időtlen ideje - elhalálozott...

MÓMOSZ

Tudtam előre, hogy ezt is felhánytorgatja majd ez az ember!... De miért lettél falfehér, Zeusz? Miért reszketsz, miért vacognak a fogaid? Bátorság! Ügyet se vess ezekre a nyomorúságos emberkékre!

ZEUSZ

Mit mondasz, Mómosz? Hogy ügyet se vessek rájuk? Hat nem látod, milyen rengetegen hallgatják a vitát? S hogy a közhangulat már ellenünk fordult? Dámisz az orruknál fogva vezeti őket!

MÓMOSZ

No de te, Zeusz, ha akarsz, csak leereszted azt az aranyfonalat, hiszen valamennyiüket

földdel együtt s tengerrel húzhatnád a magasba...!

TIMOKLÉSZ

Mondd meg nekem, te átkozott: utaztál már hajón valaha?

DÁMISZ

Többször is, Timoklész.

TIMOKLÉSZ

És ugye vagy megduzzadtak a vitorlák a rájuk zúduló szélben, és úgy haladt a hajó, vagy az evezősök hajtották? Az irányt meg egy ember, a kormányos szabta meg, s ő is vitte biztos révbe a hajót?

DÁMISZ

Persze!

TIMOKLÉSZ

Szóval a hajó nem érhetett volna célt, ha nem kormányozzák. És te azt hiszed, hogy a világmindenség kormányos és vezető nélkül hanyódik?!

ZEUSZ

Jól van, Timoklész! Ez találó hasonlat!

DÁMISZ

Várj csak, Timoklész, te istenek kedvence! Azt is észre kellett volna vened, hogy az a bizonyos kormányos mindig hajója javát tartja szem előtt, úgy is készül fel, mielőtt még tengerre szállna, s a matrózoknak is úgy adja utasításait. És haszontalan vagy oda nem illő dolog nincs ám a hajóján, csak az, ami szükséges vagy egyenesen nélkülözhetetlen az útra... A te kormányosod viszont? akire a mindenség nagy hajóját bízod?! Ő és legénysége aztán nem nézik, mi hová való! Ők a legapróbb részletekig mindent ésszerűtlenül rendeznek el! Az elővitorla esetleg éppen a taton feszül, a két vitorlalevonókötel a hajóorrban; a vasmacskák olykor színaranyból készültek, a tatedíszítés meg ólomból; néha a hajóaljzat borítják festmények s az oldalak maradnak csupaszon... És megnézheted magukat a matrózokat is. Ha valamelyik lusta, vagy ügyetlenül és vonakodva végzi a munkáját, akkor a legénység harmada, sőt fele fölött parancsnokol. Ellenben ha kitűnő bűvár, villámgyorsan kúszik fel az árbocra, és a matrómesterség minden csínját-bínját érti, akkor örökké a vizet meregettetik vele!... De ugyanígy van ez az utasok között is. A főülésen, a kormányos oldalán egy akasztófára való bitang terpeszkedik, akit tejbe-vajba fürösztönek. Mások, holmi kurafiak, apagyilkosok és templomrablók ugyancsak megkülönböztetett bánásmódot élveznek, és a hajó legkényelmesebb helyeit foglalják el. A sok becsületes utas meg a hajó gyomrában szorong, kénytelen tűrni, hogy néhány gazfickó taposson rajta!... Gondold csak meg, hogyan „hajózott” Szókratész, Arisztideusz és Phókión! Néha még betevő falatjuk sem volt, a rideg padlódeszkán

kuporogtak, s lábukat se nyújthatták ki a beszivárgó víz miatt! Bezzeg Kalliász, Meidiász és Szardanapallosz! Ők jólétben dőzsöltek, és kutyába se vették az alattvalóikat!... Mert ez folyik a hajódon, Timoklész, te bölcsesség kútfeje, ezért van az a rengeteg hajótörés! Ha valóban állna valaki a kormánynál, ha figyelemmel kísérne és rendben tartana mindent, akkor először is megtudakolná, kik utasai közül a derék emberek, és kik a semmirekellők, aztán mindegyikkel érdeme szerint, az őt megillető módon bánna. A jóknak például a fedélzeten, maga mellett juttatna helyet, a gonoszoknak pedig a hajó mélyén, s asztaltársaivá, tanácsosaivá is a jobbakat tenné meg. Hajóorrfelvigyázónak vagy fedélzetmesternek szintén a bátor matrózokat nevezné ki, a tunyákat és nemtörődömöket meg napjában ötször csapatná arcul hajókötéllal!... Szóval, kitűnő barátom, a te hasonlatod hajója veszedelmesen közel jár az elsüllyedéshez, mert silány kormányost fogott ki!

MÓMOSZ

Dámisz hajója viszont a legjobb mederben halad, és dagadó vitorlákkal közeledik - a győzelemhez!

ZEUSZ

Jól sejtet, Mómosz. Timoklésznek nincs egyetlen találó gondolata sem, csupa közhelyet, csupa elcsépzelt és könnyen visszájára fordítható érvet hord össze!

TIMOKLÉSZ

Ha neked a hajóhasonlat nem elég találó, akkor hallgasd meg végső érveimet, hajósnyelven szólva: a szent horgonyt. Azt aztán semmiféle mesterkedéssel nem szakíthatod szét!

ZEUSZ

Ugyan mit fog mondani...?

TIMOKLÉSZ

Vizsgáld meg, következetes-e a gondolatmenetem, beleköthetsz-e valahol?... Nos hát: ha vannak oltárok, vannak istenek is; oltárok azonban vannak; ennél fogva vannak istenek is... Ehhez mit szólsz?

DÁMISZ

Mindjárt válaszolok - de előbb hadd nevessem ki magam.

TIMOKLÉSZ

Úgy látom, nem nagyon akarod abba hagyni a nevetést... No mégis, mondd meg, miért találsz olyan nevetségesnek a szavaimat?

DÁMISZ

Mert nem veszed észre, milyen vékony szára függesztetted a horgonyodat - ráadásul a „szent” horgonyt! Mert elhiszed, hogy csakugyan széttéphetetlen horgonykötelet készítesz, ha az istenek létét az oltárok létevel kötöd össze! És még azt mondod, ennél „szentebb” érved nincs?!... Akkor akár mehetünk is haza!

TIMOKLÉSZ

Te mész el elsőnek? Szóval beismered, hogy alulmaradtál?

DÁMISZ

Be én, Timoklész. Elvégre az oltárokhoz menekültél előlem, mint valami szerencsétlen üldözött! És a „szent” horgonyra mondom, most már szeretnék is egyezséget kötni veled, ugyanezeknél az oltároknál, hogy az istenekről soha többé nem vitázunk.

TIMOKLÉSZ

Gúnyolódsz rajtam? Te hullarabló, te mocskos, te köpedelem, te akasztófárávaló, te piszok! Mintha bizony nem tudnánk, ki volt az apád, hogy kurválkodott az anyád! Meg hogy megfojtottad a fivéredet, hogy kéjenc és liliomtipró vagy! Te bujálkodó, te szégyentelen!... Tapodtat se innen! Előbb még hadd látom el a bajodat - utána kotródhatsz! Ezzel az agyagcseréppel verlek agyon, te koszfészek!

ZEUSZ

Az egyik nevetve fut el, istenek, a másik vad szitkok közepett a nyomában. Nem hajlandó lenyelni Dámisz gúnyoros megjegyzéseit, s mozdulataiból ítélve mindjárt fejbe vágja egy cseréppel... Most aztán mit csináljunk?

HERMÉSZ

Én azt hiszem, helyesen mondta a komédiaíró:

ha arcod nem mutatja, semmi baj nem ért.

Hát olyan vészesen nagy baj, hogy a hazatérők egyikét-másikat meggyőzte Dámisz? Annyian vannak még az ellenkező véleményen! Például a görögök is, majdnem mind, az egyszerű emberek és a barbárok meg kivétel nélkül...

ZEUSZ

Jó, jó, Hermész. De azért nagyon igaza volt Dareiosznak abban, amit Zópüroszról mondott: magam is inkább szeretnék szövetségesemül egyetlen Dámiszt, mint ezer Babilónt!

LUKIOSZ VAGY A SZAMÁR

Egyszer régen Thesszáliába kellett utaznom. Apámnak volt ott valami adósa, és annak a tartozását kellett behajtanom. Lóháton utaztam csekély málhámmal, csak egyetlen szolga kísért el utamra. Ahogy így haladtam vándorlásom célja felé, összeakadtam néhány emberrel, akik szintén a thesszáliai Hüpatába tartottak, s ennek a városnak voltak lakói. Megosztottuk hát egymással elemőzsiánkat, és együtt folytattuk tovább utunkat.

Mikor már a város közelébe értünk, megkérdeztem őket, nem ismernek-e valami Hipparkhosz nevű férfiút Hüpatában. Ajánlólevelet hoztam számára hazulról, hogy nála szállhassak meg. Azt felelték, ismerik Hipparkhoszt, jól tudják merre lakik a városban, és azt is elmondták, hogy jócskán van pénze, de magányosan él a feleségével, és csak egyetlen szolgát tart. Miután beljebb értünk a városba, egy kertet pillantottam meg, benne takaros házacskát, ebben élt Hipparkhosz. Búcsút vettem hát útitársaimtól, ők továbbmentek, én pedig az ajtóhoz kerültem és bekopogtattam.

Hosszas várakozás után, nagy nehezen meghallotta odabenn a szolgát, és előjött végre. Megkérdeztem tőle, otthon van-e Hipparkhosz.

- Otthon van - felelte -, de előbb mondd meg, ki vagy, és mi járatban keresed.

- Levelet hoztam számára Patarából, Dekrianosz szofistától - válaszoltam.

- Várj csak odakinn! - szólt a cseléd, bezárta az ajtót, és ismét bement. Kisvártatva újból kijött, betessékelt minket, én pedig a szobába lépve, köszöntöttem a házigazdát, és átnyújtottam a levelet. Éppen az ebéd kezdetén tartott, keskeny heverőn nyújtózott el, és mellette ült a felesége. Előttük egy asztal állt üresen.

Miután belekukkantott a levélbe, hozzám fordult és így szólt:

- Bizony, jól teszi az én drága barátom, a görögség gyöngye, Dekrianosz, hogy a barátait nyugodt lélekkel hozzám küldi. Hajlékom, amint láthatod, Lukiosz, kicsiny ugyan, de azért vendég is megfér benne, és naggyá teszed, ha megelégszel e szerény szállással.

Azzal előhívta a szolgát, és ráparancsolt:

- Eredj, Palaisztra, készíts hálóhelyet a barátomnak, és ha poggyászt is hozott magával, hordd be a házba, azután vezesd el a fürdőbe, mert bizony hosszú útról érkezett.

Szavára Palaisztra, a szolgálólány tüstént elvezetett és egy csodaszép, kis szobát mutatott, majd hozzátette:

- Te itt alhatsz az ágyban, a legényednek pedig egy heverőt állítok be, és arra egy párnát teszek.

Pénzt adtam a lánynak, hogy a lovamnak abrakot vegyen, azután elindultunk a fürdőbe. Ezalatt az behordta a cókómómat, és letette a szobában, mi pedig, miután megfürödtünk, visszatértünk szállásunkra. Egyenesen az ebédlőbe mentem. Hipparkhosz kezét nyújtotta, és leültetett maga mellé az ebédhez. Az sem volt éppen szegényes, hanem az ital hozzá pompás, édes óbor volt.

Ebéd végeztével iddogáltunk még és elbeszélgettünk, ahogy vendégszerető háznál szokás, és miután poharazgatással eltöltöttük az estét, aludni tértünk.

Másnap Hipparkhosz kikérdezett, merre visz az utam, és hány napig szándékozom nála időzni.

- Larisszába készülök - feleltem - és előreláthatólag csak négy vagy öt napot fogok itt tölteni.

De ez csak képmutatás és üres beszéd volt, mert mindenáron maradni akartam, hogy a thesszáliai asszonyok varázstudományát megismerhessem, vagy más csodálatos dolgot, levegőben szálló mágust, vagy kövé vált embert láthassak. A kíváncsiságtól hajtva bebarangoltam a várost, bár magam sem tudtam, mitévő legyek, hogy ilyesmire rábukkanjak, és csak jártam-keltem mindenfelé. Bolyongásomban egyszer csak egy asszonyt láttam felém közeledni. Fiatal volt még, és valami előkelő hölgy lehetett, amennyire külsejéről megítélhettem, mert virággal ékes köntöst viselt, arany ékszereket, és egész sereg szolgálja követte. Amint a közelébe értem, üdvözölt, én meg viszonztam a köszöntését, mire így szólt hozzám:

- Talán anyádtól hallottál rólam. Én vagyok a barátnője, Abroia. Titeket, az ő szülötteit, úgy szeretlek, mint tulajdon édes gyermekeimet. Miért nem nálam szálltál hát meg, édes fiam?

- Hálásan köszönöm szívességedet, drága anyám - feleltem -, de restelném otthagyni barátom házat, hiszen semmi rosszat nem tett nekem. Hanem gondolatban majd nálad lakom.

- Hát aztán kinél van szállásod? - tudakolta.

- Hipparkhosznál.

- A vén zsugorinál?

- Ne mondj ilyet, jó anyám - feleltem. - Hiszen velem szemben kápráztatóan bőkezű volt, s inkább a pazar fényűzést hibáztathatnám.

Mosolyogva kézen fogott erre, és félrevonva ezeket mondta:

- Csak aztán Hipparkhosz feleségét félve kerüld el. Veszedelmes boszorkány, és igen buja teremtés. Minden férfira szemet vet, és amelyik nem engedelmeskedik hívásának, azon a tudományával áll bosszút. Jó néhány embert változtatott már állattá, másokat meg éppen elemésztett. Te pedig fiatal vagy még, fiam, és szemrevaló. Könnyen megtetszhetsz az asszonynak, és mivel jövevény vagy, nem lenne nehéz dolga veled.

Amint meghallottam, hogy otthon vár rám az, amit oly régóta kerestem, nem is figyeltem tovább szavaira. Alighogy utamra bocsátott, hazasiettem. Útközben is egyre fecsegtem magamban: „Rajta, barátocskám! Eleget mondtad, mennyire szeretnél valami csodálatos dolgot látni. Szedd össze a tudományodat, és eszelj ki valami ravaszat, hogy végre elérd, amire vágyódtál. Vedd ostrom alá a szolgálot, Palaisztrát, mert barátod és házigazdád feleségétől jobb, ha távol tartod magad. S ha vele megbirkózol és győzedelmeskedel, bizony remélheted, hogy ölelő karjaiban mindent megtudsz. Hiszen a szolgák ismerik legjobban gazdájuk szép és rút dolgait.”

Ilyen gondolatokkal léptem a házba. Hipparkhoszt meg a feleségét nem találtam odahaza. Csak Palaisztra ült a tűzhely mellett, és az ebédet készítette számunkra. Mindjárt hozzáfogtam vállalkozásomhoz, és enyelegni kezdtem vele:

- Milyen kecsesen ringatod a fenekedet, szépséges Palaisztra, ahogy az ételt kavarod. A csípőd is milyen ingerlően hajladozik hozzá. Boldog ám, aki csak egy ujjal is megérinthet téged.

Fürge nyelvű lány volt, telve kacérsággal, meg is felelt mindjárt:

- Menekülj innen, szép ifjú, ha eszednél vagy és kedves az életed. Mert én csupa tűz és izzó parázs vagyok, és ha csak hozzám érsz, olyan sebet égetek rajtad, hogy leroskadsz mellém. Nem is gyógyít meg többé senki, még az orvosok istene sem, ha én nem gyógyítalak meg, aki megperzseltelek. És talán el sem hiszed, hogy ezzel még csak forróbb vágyat ébresztek benned, és ha egyszer megízlelted a gyógyulás kínját, úgy kívánod majd mindig, hogy ha kövel kergetnélek is el, akkor sem tágítanál az édes fájdalomtól. Csak ne neved! Férfihús szakácsa áll előtted. Mert én nemcsak afféle közönséges ételleket tudok készíteni, hanem a

legnagyobb és legínyencebb falathoz, az emberhez is értek. Tudom, hogyan kell levágni, megnyúzni és feldarabolni. Legnagyobb gyönyörűségemet meg éppen abban lelem, hogy ha a zsigereit meg a szívet markolászhatom.

- Igazat beszélsz - feleltem -, mert engem is, még mielőtt a közeledbe értem volna, messziről nemcsak megperzszeltél, hanem, Zeuszra, izzó forróságoddal lángra is lobbantottál. Szememen keresztül velőmig hatolt láthatatlan tüzed, és most a belsőmet sütögeted, pedig nem tettem én neked semmi rosszat. Ezért, ha istent ismersz, gyógyíts meg hamar azzal az édes és keserű irral, és ha már halálra sebezted, rajta, nyúzz is meg, hogyha kedved tartja.

Édes, csengő hangon felkacagott erre, és most már egészen az enyém volt. Nyomban meg-egyeztünk abban, hogy amint lefektette gazdáit, belopózik hozzám, és velem tölti az éjszakát.

Miután Hipparkhosz hazatért, megfürödtünk, megvacsoráztunk, és sűrű poharazgatás közben elcsevegtünk. Majd azzal az ürüggyel, hogy nagyon elálmosodtam, elköszöntem és visszavonultam a szobámba. Szépen el volt már rendezve odabenn minden. Legényemnek kint terített fekhelyet Palaisztra, ágyam mellé asztalkát állított, és arra csészéket meg boroskancsót készített, hozzá pedig meleg és hideg vizet. Mindenre volt gondja a lánynak, még a paplanon is rózsákat hintett el: itt csak a csupasz szirmokat, amott szálanként, másutt meg koszorúba fonva. Készen találtam hát mindent a mulatsághoz, csak még a mulatótársamra kellett várakoznom.

De csakhamar ő is ott termett nálam, miután gazdáit lefektette, és most már édes gyönyörűséggel kóstolgattuk a bort meg egymás csókját. Miután ezzel kellően felkészültünk az éjszakára, így szólt hozzám a lány:

- Csak azt jegyezd meg jól, szép ifjú, hogy Palaisztra a nevem, és palaisztrába kerültél, ahol meg kell mutatnod, milyen legény vagy, és megtanultad-e a párviadal fogásait.

- Mindjárt meglátod - feleltem -, hogy nem futamodom meg a vizsga elől. Dobd csak le magadról a köntöst, és máris birokra kelhetünk.

- Tégy hát, ahogy parancsolom - kiáltotta -, és mutasd meg a tudományodat. Én leszek majd a tornamester, és vezénylem az egyes fogásokat, te pedig jól figyelj, és engedelmesen végezd, amit parancsolok.

- Csak vezényelj - válaszoltam -, és ügyelj, hogy fürgén és ügyesen végzem-e parancsodra a gyakorlatokat.

Erre ledobta magáról a ruhát, és mezítelenül elém állva vezényelni kezdett. Én pedig fürgén engedelmeskedtem minden parancsának...

Ilyen örömmel és szerelmes viadalokkal töltöttük az éjszakákat egymást koszorúzva, és úgy elteltünk az édes gyönyörűséggel, hogy még larisszai utamról is megfélekedtem. Egyszer aztán eszembe jutott, hogy mit is akartam fáradozásaim árán elérni, és így szóltam Palaisztrához:

- Édes szerelmem, egyszer mutasd már meg az úrnődet nekem, amikor varázslatait üzi, és alakját változtatja. Régóta vágyódom erre a csodálatos látványra. De ha te is értesz hozzá, inkább magad tégy varázslatot, hadd lássam, hogyan öltesz más és más alakot. Tudom, te sem vagy járatlan ebben a művészetben, nem is mástól tudom, hanem a szívem súgja nekem. Hiszen engem, akit azelőtt az asszonyok még az acélnál is keményebb szívűnek tartottak, mert sohasem vettem szerelmes pillantást egyetlen nőre sem, raboddá tettél tudományoddal, és foglyul ejtettél a szerelmes harcokban.

- Ne tréfálkozz! - intett Palaisztra. - Milyen varázsige bővílné meg Erósz, amikor ő az ura minden varázslatnak? Megesküszöm drága fejedre meg boldogságunk ágyára, egyetlen

szerelmem, hogy én mindehhez semmit sem értek. Hiszen még a betűket sem ismerem, úrnóm pedig féltékenyen őrzi mestersége titkát. De ha a véletlen szerencse úgy hozza, mindent elkövetek, hogy megláthasd, mint változtatja alakját.

E szavak után álomba merültünk, de már néhány nap múlva azzal a hírrel lepett meg Palaisztra, hogy úrnője madárrá akar változni, hogy a kedveséhez repüljön.

- Itt az alkalom, édes Palaisztrám - kiáltottam -, hogy bizonyoságot tégy szerelmedről, és kedvesednek, aki most segítségedért esdekel, teljesítsd régi óhaját!

- Bízz csak bennem - válaszolta, majd, miután beesteledett, elvezetett a szoba ajtajához, ahol gazdái háltak, és szememet egy keskeny hasadékra illesztette, ahonnan megleshettem, mi történik odabenn. Láttam, amint az asszony levetkőzött, majd mezítelenül a lámpához lépett, két szem tömjént vett a kezébe és a lángba dobta. Azután sokáig állt ott, és varázsigéket mormolt a lámpába. Végül egy testes ládikát vett elő, mely színültig telve volt mindenféle tégellyel, és kiemelt közülük egyet. Nem tudom, mi lehetett benne, de a színéről ítélve olajnak néztem. Ezzel a kenőccsel a lábujján kezdve egész testét bekente, ettől hirtelen tollasodni kezdett, orra kemény, hajlékony csőrre görbült, minden tagja és vonása madáralakot öltött, míg valóságos, éjben szálló holló lett belőle. Amint látta, hogy szárnyassá vedlett, rettentőt káromgott, mint a hollók szoktak, és felröppenve kiszállt az ablakon. Azt hittem, álmodom, és ujjaimmal tapogattam a szemem, hogy meggyőződjem róla, ébren vagyok-e, és valóság-e, amit látok. De miután lassan-lassan, nagy nehezen megbizonyosodtam róla, hogy nem álmodom, kérlelni kezdtem Palaisztrát, növeessen nekem is szárnyakat, és kenjen be a csodaírral, hogy magam is repülhessek. Saját magamon akartam kipróbálni, vajon a lelkem is madárrá lesz-e, ha levetem magamról emberi alakom. Óvatosan kinyitotta hát a szoba ajtaját és kihozta bentről a skatulyát. Én meg sietve ledobtam magamról a ruhát, és tetőtől talpig bekentem magam. De jaj, nem madárrá lettem, hanem hátul egyszer csak farkam nőtt, az ujjaim pedig, magam sem tudom hogyan, hirtelen eltűntek, s csak négy körmöm maradt mindössze, az is pata volt inkább, kezem, lábam meg négy lábú állat tagjaivá váltak, fülem hosszúra nyúlt, és az ábrázatom jókorára megnőtt. Ahogy végignéztem magamon, láttam már, hogy számárrá váltam, és még emberi hangom sem maradt meg, hogy Palaisztrának elpanaszolhassam bajomat. Ehelyett eltátoztam a számat, igazi sötét számárpillantást vettem rá, és úgy panasztam, ahogy tőlem tellett, hogy madár helyett, íme, számárrá varázsolt. A lány összecapta kezét, és a fejét verve, felkiáltott:

- Jaj nekem, szörnyű bajt okoztam! A nagy sietségben összetévesztettem a tégelyeket, és nem azt hoztam ki, amitől madárrá lettél volna. De ne félj semmit, édesem, könnyen gyógyítható a bajod. Ha csak egy szál rózsát eszel, iziben leveted magadról négy lábú alakod, és visszaadod nekem édes szeretőmet. Csak ezt az egy éjszakát várd ki türelemmel számár alakjában. Amint megvirrad, futok, és hozok neked rózsát, ha azt megeszed, nyomban meggyógyulsz.

Így vigasztalt, és megcirógatta fületem, nyakamat.

Számár voltam most már minden ízemben, csak a szívem meg az eszem maradt a régi Lukiosz, habár beszélni nem tudtam. Keserűen vádoltam hát magamban Palaisztrát, de aztán ajkamba haraptam, és kisomfordáltam az istállóba, ahol a lovam meg Hipparkhosz számara állt. Ahogy megpillantottak, megijedtek, hogy újabb kosztostárral kell az abrakot megosztaniuk, hátracsapták fülüket, és felkészültek, hogy lábukkal keljenek gyomruk védelmére. Mindjárt észrevettem ezt, és elhúzódtam a jászoltól, azután a sarokban jót nevettem rajtuk, de a nevetésem helyett is számároridítás hallatszott. Komor gondolatok támadtak most már elmémben. Ó, az átkozott kíváncsiság! Mi lesz velem, ha farkas vagy más vérszopó téved be hozzánk? Halálos veszedelemben forgok, és ártatlanul itt kell elpusztulnom. Ahogy így töprengtem, nem is sejtettem még, milyen szörnyű jövő vár rám, szerencsétlenre.

Mert amint leszállt az éjszaka, s mindenütt mély csend meg édes álom honolt, kívülről olyasféle zaj hallatszott, mintha a falat bontanák. Bizony, bontották is, akkora rés tátongott már, hogy ember befért rajta. Egy már be is bújt rajta, nyomában a másik, csakhamar egész csapat sürgött a házban, és mindegyikük kezében kard villogott. Nyomban bilincsbe verték Hipparkhoszt és Palaisztrát, meg az én szolgálómat, azután zavartalanul fosztogatni kezdtek, és kihordták a kincseket, ruhákat és más házineműt. Miután semmi sem maradt már bent, elővezettek a másik csacsival és a lóval együtt, felnyergeltek és a hátunkra kötözték a zsákmányt. Azután a súlyos teherrel megrakodva kihajtottak minket a hegyekbe, és úttalan utakon igyekeztek kereket oldani. Nem tudom, teherhordó társaim hogyan viselték a dolgot, én azonban nem szoktam meg a mezítlábjárást, és most a köves úton tapodva, majd meghaltam a súlyos teher alatt. Gyakran megbotlottam, de nem rogyhattam le, mert egyik vagy másik nyomban jót húzott botjával a combomra. Hányszor akartam „Ó, Kaiszár”-t kiáltani, de csak számárüvöltés lett belőle, s míg az „Ó”-t teli torokból harsogtam, a „Kaiszár” sehogy sem akarta követni. De még ezért is verés lett a részem, mert ordításommal elárultam menekülésüket. Végül beláttam, hogy hiába jajgatok, elhatároztam, hogy némán megyek tovább, és így legalább megkímélem magam a botütésektől. Ezalatt megvirradt, és mi már jó néhány hegyen túljutottunk. Szájunkat ugyanis kötőfékkal kötötték be, hogy az út mentén ne legelészhessünk, és a falatozással ne töltsük az időt. Így hát aznap is számár maradtam.

Éppen délre járt az idő, amikor egy tanyára értünk, ahol a rablók cimborái laktak. Legalábbis úgy vettem ki viselkedésükből, mert csókokkal üdvözölték egymást, a háziak marasztalták a rablókat, étellel kínálták őket, és nekünk, állatoknak, abrakot vetettek. Mindenki nekilátott az evésnek, csak én maradtam éhes, hiszen azelőtt sohasem ettem nyers zabot ebédre. Körülnéztem, mivel lakhatnék jól, és a ház mögött veteményeskertet pillantottam meg. Mindenféle zöldség nőtt ott, azonkívül rózsák is piroslottak benne. Mialatt a többiek a reggelivel voltak elfoglalva, észrevétlenül a kertbe lopóztam, hogy a nyers zöldséggel jóllakjam, meg rózsát is téphessek, hiszen tudtam, hogyha megennék egyet, újra emberré válnék. A veteményesbe érve gyorsan megtöltöttem bendőmet salátával, retekkel meg gyökérrel, amit nyersen is megehet az ember, a rózsza azonban nem volt igazi rózsza, hanem csak a vadbabér virága, babérrózsának szokták nevezni, és lónak, számárnak egyaránt veszélyes falat, mert ha megeszi, tüstént meghal tőle. A kert csőze azonban megneszelte a dolgot, botot ragadott, és szaladt a veteményesbe. Ahogy megpillantotta az ellenséget, és látta a vetemények pusztulását, mint valami kérlelhetetlen fejedelem, aki tetten érte a tolvajt, botjával nekem esett, és nem kímélte sem az oldalamat, sem a tomporomat, de még a fületem is összetörte, meg az ábrázatomat is szétzúzta. Nem állhattam sokáig a verést. Két hátsó lábammal akkorát rúgtam, hogy a csősz hanyatt esett a veteményesben, én meg a hegyoldalban futásnak eredtem. A csősz azonban, látva, hogy kereket oldok, kiáltozni kezdett, hogy a kutyákat uszítsák rám. Egész falkával volt bent, mindegyik akkora, hogy medvével is szembeszállhatott volna. Beláttam, hogy széjjeltépnének, ha utolérnek, s ezért néhány lépés után megfogadtam a bölcs tanácsot, hogy jobb visszafordulni, mint a biztos veszélybe rohanni, és visszakullogtam. Erre a kutyákat újra láncra verték, engem pedig jól eldöngettek, és addig el sem eresztettek, amíg kínomban a sok zöldséget ki nem adtam újra.

Amikor eljött az indulás ideje, a zsákmány nehezét a hátamra rakták, és így folytattuk tovább utunkat. De én a veréstől elcsigázva csak roskadoztam a súlyos teher alatt, az éles kövek meg felsebezték a patámat, így hát hamarosan elhatároztam, hogy inkább összerogyok, és nem kelek fel többet, ha belepusztulok is az ütlegekbe. Abban reménykedtem, hogy elhatározásom meghozza majd gyümölcsét, és biztosra vettem, hogyha nem boldogulnak velem, rakományomat majd a ló meg a számár közt osztják meg, engem pedig otthagynak az úton a farkasok prédájául.

De valami irigy istenség megsejthette, min töröm a fejem, és úgy fordította a dolgot, hogy épp az ellenkezője történt. Szamártársam, úgy látszik, hasonlóan okoskodott, mint én, és útközben összerogyott. Hajcsáraink előbb ütlegekkel igyekeztek felállásra bírni a szerencsétlent. De miután sehogy sem akart a verésre hallgatni, egyik a fülénél, másik a farkánál fogva próbálta lábra állítani, de mivel így sem boldogultak vele, és úgy feküdt aléltan az úton, mint egy darab kő, összesúgtak, hogy hiába vesződnék vele, csak a menekülésüket hátráltatják, ha a kimúlt szamarat ülik körül. A terhet, amit vitt, köztem meg a ló között osztották el tehát, szegény csacsit pedig, sorstársamat a rabságban és cipekedésben, megragadták, kardjukkal elvágták mind a négy lábát, vonagló testét pedig a szakadékba dobták. Így táncolt alá a biztos halálba, én pedig útítársam példáján szemlélve tervem következményeit, beláttam, hogy türelemmel kell viselnem a rám nehezedő csapásokat, és bizakodva tovább kell haladnom, hogy végrehaláhára ráakadjak a megváltó rózsákra, és ismét visszanyerjem régi alakomat. A rablók szavaiból is úgy vettem ki, hogy már nem vár hosszú út ránk, és ha célunkhoz érünk, ott végleges maradásunk lesz. Csaknem futva cipeltem hát súlyos terhemet, és így még napszállta előtt megérkeztünk a rablók tanyájára. A házban lobogó tűz mellett egy vén banya üldögélt. A haramiák behordták a zsákmányt, amit a hátunkon hoztunk, azután kérdezték a vénasszonyt:

- Mit ülsz itt tétlenül, miért nem készítesz valami harapnivalót számunkra?

- Készen vár benneteket minden - felelte -, halomban a kenyér, hordószám az óbor, a vadpecsenyét is rég megsütöttem már.

Erre megdicsérték az anyókat, ledobták magukról a gúnyát, a tűz melegénél megkenték testüket, majd a katlanból meleg vizet mertek, egymásra öntötték, és amúgy sebtiben megfürödtek. Kisvártatva egy csapat fiatal legény érkezett töméntelen arany- meg ezüstkinccsel, férfi meg női ékszerrel megrakodva. Ezek is a bandához tartoztak. A zsákmányt behordták a többi mellé, azután maguk is megfürödtek, majd valamennyien jóízűen nekiláttak az evésnek, és lakmározás közben dőlt a szó a haramiákból. Nekem meg a lónak a vénasszony hozott abrakot, a ló pedig mohón habzsolta, hiszen tartania kellett kosztostársa étvágyától. Én azonban meglestem, amíg a banya kiment, és a bent heverő cipókból falatoztam.

Másnap a rablók mindannyian újabb portyázásra indultak, csak egy fiatal legényt hagytak a vénasszony mellett. Sirattam is sorsomat és a kemény örizetet, hiszen a vén szipirtyótól nem kellett tartanom, és felőle bátran megszökhettem volna. A fiatal rabló azonban komor tekintetű, marcona fickó volt, a kard is ott lógott mindig az oldalán, és az ajtót gondosan rám zárta.

Harmadik nap éjfél tájban visszatértek a rablók, de ezúttal nem hoztak sem aranyat, sem ezüstöt vagy más drágaságot, csak egy csodaszép, viruló lányt. Sírt szegény, és a köntösét meg a haját tépte. Vackot terítettek számára, leültették és bátorították, ne féljen, a vén banyára pedig ráparancsoltak, hogy őrizze, és ne mozduljon mellőle. A lány azonban nem akart sem enni, sem inni, egyre csak zokogott és a haját tépte. Ahogy ott álltam, nem messze tőle, a jászolnál, bizony én is együtt sírtam a szépséges hajadonnal. Ezalatt a haramiák kinn a tornácon lakmároztak, míg csak hajnaltájban az egyik őrszem, ki az utat vigyázta, hírül nem hozta, hogy utasok közelednek gazdag kincsekkel megrakodva. Nyomban felkerekedtek, fegyvert ragadtak, és engem meg a lovat felnyergelve, elindultak. De mivel tudtam, hogy harcba visznek, vonakodva követtem csak őket, kaptam is elég ütleget, hogy nagyobb sietségre bírjanak. Miután elérkeztünk az úthoz, amelyen az utasok haladtak, a rablók megrohanták a szekereket, a kereskedőt meg a szolgálait leöldösték, a zsákmány legjavát a hátunkra rakták, a többi holmit pedig elrejtették az erdőben. Azután megrakottan hazahajtottak bennünket, de amint botjaikkal noszogattak, a nagy sietségben egy éles kőbe vertem a patámat, és az ütés helyén fájdalmas seb támadt. Sántikálva folytattam utamat, a rablók pedig ezt látva, összesúgtak:

- Minek is etetjük ezt a szamarat, hiszen minden lépésnél megbotlik? Dobjuk a szakadékba, mert csak bajt hoz ránk.

- Igaz is - felelték a többiek -, taszítsuk a mélységbe, hadd legyen engesztelő áldozat a banda üdvéért.

Így döntöttek sorsomról, én azonban tervük hallatára egyszerre nekiiramodtam, és ügyet sem vettem már fájós lábamra, hiszen a halálfélelem minden fájdalom iránt érzéketlenné tett. Miután a tanyára értünk, levették hátunkról a zsákmányt, gondosan elraktározták, azután lepihentek, és evéshez láttak. Éjszaka újra felkerekedtek, hogy a maradék holmit is behordják, egyik azonban így szólt:

- Ezt a szerencsétlen szamarat minek is vigyük magunkkal? Hiszen sebes a patája, és nem vehetjük hasznát. A teher egy részét majd mi magunk visszük, a többit pedig a ló hátára rakjuk.

Elementek hát nélkülem, és csak a lovat hajtották magukkal.

Tündöklő, holdfényes éjszaka volt, és én, magamra maradva, tanakodni kezdtem: „Mit késlekedel, szerencsétlen? A keselyűk meg a fiókáik lakomája leszel. Nem hallottad, mit forralnak ellened? Azt akarod, hogy a szakadékba vessenek? Az éjszaka kedvez neked, és fényesen világít a hold is, a rablók pedig messze járnak. Gyors futással mentsd az irhádát, és szökj meg a haramiák elől!” Amint így töprengtem, észrevettem, hogy nem kötöttek a jászolhoz, és a kötőfék, amellyel az úton vezettek, ott lógott mellettem. Ez a felfedezés még jobban feltüzelt, és hirtelen elhatározással futásnak eredtem. A vénasszony azonban megneszelte, hogy szökni készülök, elkapta a farkam és visszatartott. Még a szakadéknál is rútabb halált érdemelnék, ha ilyen vén szipirtyó is fogva tarthat, gondoltam magamban, és, vonszolni kezdtem magam után. Ő meg óbégatott, és a fogoly lányt hívta bentről segítségül. Az elő is jött mindjárt, de amint meglátta, hogyan hurcolom a földön ezt a szamarhoz láncolt, újfajta Dirkét, olyan vakmerő tette szánta el magát, hogy talán a legkétségbeesettebb ifjú sem merte volna utánozni: felpattant rám, és a hátamon megülve elvágatott. Engem a menekülés vágya is hajtott, a lány sorsa is aggasztott, úgy száguldottam hát, mint valami táltos paripa, és a banya messze elmaradt mögöttünk. A lány most már hol az istenekhez fohászkodott, hogy segítsék a menekülésben, hol meg biztatott:

- Ha elviszel apámhoz, szépséges csacsi, szabaddá teszek, és nem kell többet dolgoznod, reggelire pedig mindennap egy véka zabot kapsz. - Nem is törődtem tovább fájó sebemmel, futottam, hiszen a gyilkosaim elől menekültem, és gondos ápolás várt rám, ha a lányt megmentem.

Mikor azonban odáig értünk, ahol az út háromfelé ágazott, a hazatérő haramiák megpillantottak, és a hold fényénél már messziről felismerték szerencsétlen foglyaikat. Ránk rohantak, fülön csíptek, azután gúnyosan kérdezték a lányt:

- Hova igyekszel ilyen késő éjjel, szépséges, drágalátos hajadon? Nem félsz a szellemektől? Gyere csak hozzánk, majd mi elvezetünk a családotodhoz.

Csúfondárosan röhögtek, azután megfordítottak és visszahajtottak. Újra sajgott már a lábamon a seb, és sántikálva bandukoltam, de ők csak nevettek:

- Most persze sántikálsz, miután szökés közben fülön csíptünk. De amikor kereket oldottál, bezzeg makkegészséges voltál, és vágattál, akár egy táltos.

Szavukat ütlegek követték, és a veréstől a tomporom is kisebesedett.

Miután a tanyára értünk, a vénasszonyt a sziklán egy kötélen felakasztva találták. Félelmében, mit szólnak majd gazdái, ha megtudják a lány szökését, felkötötte magát. A rablók elámultak

szolgálójuk hűségén, leoldozták, és a holttestet hurokkal a nyakán a mélységbe vetették. Azután bezárták a lányt a házba, lakomához láttak, és nagy áldomást csaptak, közben pedig a lány sorsáról tanakodtak.

- Mit tegyünk a szökevényel? - kérdezte az egyik.

- Mi mást tehetnénk? - felelte egy másik. - Dobjuk a vénasszony után a szakadékba. Hiszen meg akart bennünket rövidíteni a busás váltságdíjjal, amit kapnánk érte, és rejtekhelyünket is elárulta volna. Magatok is tudjátok, ha a lány eljutott volna családjához, egyikünk sem maradt volna életben. Ellenségeink biztos lesből ránk törtek volna, és mind egy szálig a kezükbe kerültünk volna. Tegyük hát el láb alól ezt a veszedelmes ellenséget. Hogy azonban ne haljon meg olyan könnyen, és ne a köveken zúzza össze magát, eszeljünk ki számára valami gyötrelmes és hosszadalmas halálnemet, hogy csak hosszú idő múltán és tenger gyötrelme után pusztuljon el.

Gondolkodóba estek erre valamennyien, hogyan öljk meg, végül egyikük így szólt:

- Tudom, dicséritek majd a leleményességemet. Először ezt a csökönyös szamarat kell levágunk. Úgyis sántának teszi magát, a lánynak pedig segítőtársa és cinkosa volt a szökésben. Öljk hát le holnap, vágjuk fel a hasát, a zsigereket szedjük ki belőle, és ezt a drágalátos szüzeckét telepítsük bele. De hogy ne fulladhasson meg mindjárt, csak nyakig dugjuk a szamar hasába, és ha már benne fekszik, varrjuk be jó erősen, és tegyük ki a keselyűknek újfajta lakomául. Gondoljátok csak meg, cimborák, micsoda szörnyű kínszenvedés lesz, ha a döglött szamar hasában kell élnie, és nyáron, perzselő napsütésben, ott fő a döglött szamar tetemében, amíg a mardosó éhség el nem emészti, hiszen még saját kezével sem tud véget vetni életének. Azt már el sem mondom, mit kell majd szenvednie az oszlásnak indult szamarhulla bűzétől meg a nyüzsgő férgektől. Talán még élve szétmarcangolják a keselyűk is, amelyek a szamar húsában vájkálnak.

Olyan örömrivalgásban törtek ki a furfangos ötlet hallatára, mintha valami hallatlan, nagy dolgot mondott volna. Én azonban feljajdultam, hogy így kell elpusztulnom, és még holtomban sem nyugodhatok békén, hanem a szerencsétlen lányt kell belsőmbe fogadnom, hogy koporsója legyenek az ártatlannak.

De alig pirkadt még, amikor váratlanul katonák serege bukkant elő, hogy kézre kerítsék a véres kezű haramiákat. Nyomban láncra verték valamennyit, és elvezették őket a tartomány kormányzójához. A katonákkal együtt azonban a lány jegyese is megérkezett, mert ő kutatta fel a rablók rejtekét. Karjaiba kapta hát a lányt, felültette a hátamra, és hazavezetett minket. A falujabeli parasztok, ahogy a távolból megpillantottak bennünket, mindjárt tudták, hogy szerencsésen megmenekültünk, mert harsány ordítással messziről megkiáltottam nekik a jó hírt. Elénk futottak hát, boldogan köszöntöttek, és ujjongva kísérték a faluba.

Otthon a lány hálásan emlékezett meg fogolytársa érdemeiről, és hosszasan elbeszélte, hogyan segítettem a szökésben, vállaltam kedvéért a halálos veszedelmet. Ettől fogva úrnóm minden reggel egy véka zabbal kedveskedett nekem, és hozzá annyi szénát adatott, hogy egy teve is jólakhatott vele. De én csak most átkoztam igazán Palaisztrát, amikor láttam, hogyan lopakodtak a kutyák a konyhába, és habzsolták a sokféle ínycsafalatot, amit gazdag lányok lagziján sütnék-föznek. Néhány nappal a lakodalom után a lány lelkére kötötte apjának, ne feledkezék meg irántam érzett hálájáról, és méltóképpen viszonzozza jótetteimet. Az úr el is rendelte, hogy ezentúl engedjenek szabadjára, és a kancákkal legeltessenek a réten.

- Hadd éljen szabadon, és szerelmeskedjék kedve szerint a lovaimmal! - mondotta, és ha egy szamar ítéletére bíznók a dolgot, valóban így hálálhatta meg leginkább jótetteimet. El is hívatta egyik lovászát, és annak gondjaira bízott, én pedig már előre örültem, hogy nem kell többet terheket cipelnem. Miután kiértünk a tanyára, pásztorom a kancákhoz vezetett, és

kihajtott velük a rétre. De most sem úgy történt, ahogy szerettem volna. A főlovász ugyanis csakhamar otthon hagyott a felesége, Megapolé szolgálatára, az pedig befogott a taposómalomba, hogy a szemes búzát meg zabot öröljem. De az még nem lett volna olyan nagy baj, hogy ilyen kiváló csacsi gazdái gabonáját örölje. A derék asszony azonban lisztért bérbe adta szegény nyakamat a szomszédoknak is - jaj, nagyon sokan voltak ám -, és még azt a zabot is megöröltette velem, amit nekem szántak reggelire, lisztjét pedig megpirította, kerek cipókat süttött belőle, és maga falta fel, nekem pedig csak szecska jutott reggelire. Ha meg a lovász elvétele kihajtott a kancákkal a legelőre, majd elpusztultam a csődörök rúgásaitól, meg harapásaitól. Görbe szemmel nézték ugyanis a vetélytársat, aki a párjukat megkörnyékezte, és hátsó lábaikkal kirúgva, elüldöztek. Így aztán a legelőn sem volt többet maradásom a csődörök féltékenysége miatt. Csakhamar lesoványodtam és megcsúnyultam, hiszen sem otthon, a taposómalomban, sem kinn a réten, az ellenséges környezetben nem volt öröm az életem. Gyakran a hegyekbe is kihajtottak, hogy a hátamon fát hozzak, és ez okozta a legtöbb szenvedésemet, mert szörnyű meredek ösvényen kellett a hegyre felkaptatnom, és mezítláb kellett a köves hegyi úton lépkednem. Hajcsárt is adtak mellém, valami átkozott sihedert, aki egyre csak azon volt, hogyan pusztítson el. Először is folyton ütlegelt, bármennyire ügettem, de nem valami sima husáanggal, hanem szúrós, tövises gallyakkal, melyekkel a combomnak mindig csak egy pontjára vágott, hogy végül már csúnya seb tátongott az ütések helyén, ő pedig mindig a sebre csapott. Azután meg akkora terhet rakott a hátamra, hogy egy elefántnak is elég lett volna. Pedig a völgybe vezető út borzasztó göröngyös volt, a fiú meg útközben is egyre ütlegelt, és ha észrevette, hogy rakományom megbillent, és féloldalt csúszott, nem a nehezből vett le, hogy a könnyebb oldalra téve egyensúlyba hozza, hanem a hegyoldalban keresett mázsás köveket, azokat rakta a könnyebb felére, és ezzel nyomta le a feljebb billent rakományt. Így kellett nyomorultul vánszorognom, és a rózsán felül még haszontalan köveket is cipelnem hátamon. Az út mentén bővizű patakocska folydogált, a fiú pedig, hogy saruit kímélje, felült a hátamra a rakomány mögé és így kelt át a vízen. Ha pedig a cipekedéstől elcsigázottan összerogytam, akkor jött csak az igazi haddelhadd. Ahelyett, hogy leszállt volna rólam, és kezét nyújtotta volna, hogy felsegítsen, vagy ha kellett, könnyített volna terhemem, meg sem moccant, nem nyújtott segédkezet, hanem a fejem búbján meg a fülemen kezdve addig vert a bottal, amíg a veréstől fel nem tápázkodtam. De még más gonosz tréfát is kieszelt ellenem. Szúrós bogáncsot szedett, és egy zsineggel átkötve, hátul a farkamra akasztotta. Mikor aztán megindultam, a magammal hurcolt bogáncs a lábamnak ütődött, és a tövises szúrásaikkal felsebeztek egész hátsó felemet. Persze sehogy sem tudtam a tövises döfései ellen védekezni, mert a farkamon csüngő bogáncscsomó mindig a nyomomban volt. Ha óvatosan lépkedtem, hogy a lábam a tövisesbe ne verjem, a botütések alatt roskadoztam, ha pedig a veréstől nekiiramodtam, akkor meg a mérges tüskék döfködtek a combom. Hajcsárom csak azt leste, hogyan pusztíthatna el. És amikor egyszer megelégteltem a tenger kínezését, és hátsó lábammal belerúgtam, nem felejtette el többet a rajta esett méltatlanságot.

Egyszer parancsot kapott, hogy az egyik tanyáról kócot szállítson a másikra. Odahajtott hát, jócskán megrakott kóccal, és erős köteléssel szorosan rám kötözte, mert valami szörnyű gonoszságot forralt ellenem. Amikor már indulásra álltunk, a tűzhelyről egy izzó fahasábot csent el, és alig távolodtunk valamennyire a tanyától, a parázsló fát a kóc közé dugta. Mi más történhetett is. Tüstént lángra lobbant, és hátamon hirtelen lobogó lángtengert hordoztam. Azt hittem, nyomban megsülök, de szerencsére egy mély pocsolyát pillantottam meg az úton, és belevettem magam az iszapba. Aztán megmártogattam benne az égő kőköteget, és a sárba merülve és abban meghemperedve eloltottam a perzselő, veszedelmes rakományt. Most már bátran folytathattam utamat, hiszen a sárban elázott kócot többet nem gyújthatta meg a fiú. A szemtelen kölyök azonban rám fogta ezt is, és otthon azt hazudta, készakarva dörgölöztem a tűzhelyhez, amikor elhaladtam mellette.

Így menekültem meg a biztos tűzhaláltól, de az átkozott fickó még sokkal gonoszabb dolgot eszelt ki ellenem. Felhajtott a hegyre, súlyos köteg rőzsét rakott a hátamra, ezt azonban egy szomszédos parasztnak adta el, engem pedig rakomány nélkül hazavezetett, és gyalázatosan megrágalmazva, bepanaszolt gazdájának:

- Nem is tudom, uram, minek etetjük ezt a lusta és dologkerülő szamarat. Pedig most még valami újat is kieszelt. Ha meglát egy szemrevaló asszonyt, csinos menyecskét, vagy jóképű fiút, megugrik és vágatva rárohan, mint valami szerelmes legény, akit a vágya a kedveséhez hajt. Aztán úgy harapja őket, mintha csókolni akarná, és erőszakkal leteperi őket. Meglátod, sok bajod lesz még miatta, és mind beperelnek majd, akiket megtámadott és fellökött. Az imént is, amikor fát hozott, egy asszonyt pillantott meg a réten, erre ledobta hátáról a rakományt, széjjelszórta a rőzsét, az asszonyt pedig a földre lökte, hogy a magáévá tegye. De addigra kiszaladtak az emberek, és az asszony segítségére siettünk, hogy ez a szépséges szerető szét ne repessze valahogy.

Ahogy a gazdám meghallotta ezt, így felelt:

- Hát ha menni is rest, terhet sem akar hordani, hanem emberek módjára szerelmeskedik, és asszonyokért meg fiúkért gerjedezik, öljétek le, a beleit dobjátok a kutyáknak, a húsát pedig főzzétek meg a béresek számára. Ha pedig kérdezik, mi lett velem, mondjátok, hogy farkasok tépték széjjel.

Megörült ennek a hajcsárom, az átkozott siheder, és nyomban le akart vágni. De ott járt éppen egy paraszt a szomszédból, és az megmentett a haláltól, de a helyett még szörnyűbb tanácsot adott neki:

- Sohse vágd le ezt a szamarat - mondta -, hiszen elég erős, hogy öröljön és terheket hordjon. Egyszerű a dolog. Miután hajlama és vágya az emberekhez húzza, fogjátok, és heréljétek ki. Ha majd elejét veszitek szerelmes gerjedelmeinek, egyszeriben megszeli, jámbor lesz, és békén hordja a legnehezebb terhet. Ha te magad nem értesz ehhez az orvosi műtéthez, három vagy négy nap múlva úgyis erre járok, és egyetlen vágással szelíddé teszem, mint a kezes bárányt.

Mindannyian helyeselték tanácsát, én meg előre sirattam már, hogy el kell veszítenem azt, ami számám mivoltomban is férfivá tett, és mivel nem akartam heréltként élni tovább, elhatároztam, hogy nem veszek több táplálékot magamhoz, vagy pedig a hegycsúcsról a mélybe vetem magam, és inkább nyomorult halállal, de ép testtel és csonkítatlanul pusztulok el.

Késő éjjel azonban a faluból hírvivő érkezett a tanyára és elújságolta, hogy az újdonsült menyecske, akit egykor a rablók hurcoltak el, napszálltakor a tengerparton sétált a férjével, amikor egy hirtelen feltarajló hullám elsodorta őket, és a szerencsétlenek a habokban halálukat lelték. Ahogy meghallották a tanyaiak, hogy az uradalom fiatal urai nélkül, gazdátlanul maradt, nem akartak tovább szolgáskorban tengődni. Kifosztották a tanyát, és sietve odébbálltak. A főlovász engem is magával vitt, és miután minden elmozdíthatót összeszedett, a holmit a lovak meg az én hátamra rakta. Nyögtem ám a teher alatt, hiszen igazi számám is megeléghetne volna, de mivel a megcsonkítástól mentett meg, boldogan cipeltem. Egész éjjel vándoroltunk úttalan utakon, és miután még három nap, három éjjel mentünk, elérkeztünk Makedónia egyik nagy, népes városába, Beroiába. Gazdáink úgy határoztak, hogy itt letelepednek, minket pedig elkótyavetyélnek. Harsány hangú kikiáltó kínált minket a piac közepén. Jöttek is a kíváncsiak, felpeckelték szánkat, hogy a fogaink számáról megállapítsák korunkat, és csakhamar egyikre is, másokra is akadt vevő. Utoljára csak én maradtam, és a kikiáltó parancsára újra hazavezettek.

- Látjátok - mondta -, csak ez az egy nem talált gazdára.

Ám az egyre változó és oly forgandó szerencse nekem is juttatott gazdát, de bizony nem olyat, amelyet kívántam. Vén kéjenc volt, egyike azoknak, akik a szíriai istennőt hordozzák körül a falvakban, tanyákon, és az istennőt koldulásra fogják. Ez vásárolt meg, nem is csekély pénzért, kerek harminc drachmáért. Nyögve követtem hát új gazdám, amint elvezetett.

Amikor Philébosz szállására értünk - mert így hívták az öreget, aki megvásárolt -, a küszöbön elkiáltotta magát:

- Nézzétek csak, lányok, milyen csinos és izmos szolgát hoztam nektek. Igazi kappadókiai.

Hanem a lányok is mind hozzá hasonló kinédoszok voltak, valamennyien Philébosz segítő-társai, és kiáltására ujjongva tapsolni kezdtek. Azt hitték persze, hogy igazi rabszolga a vásárfia. De amikor szolga helyett csacsit pillantottak meg, gúnyolni kezdték Philéboszt, és azt kiáltozták:

- Hiszen nem is szolgát hozol itt. Talán bizony vőlegényt szereztél magadnak valahonnan, szép kisasszony? Sok szerencsét a szép mátkapárnak, csak szülj hasonló utódokat minél előbb! - és jót nevettek a tréfán.

Másnap munkához láttak, ahogy mondták, az istennőt felcicomázták, és a hátamra ültették. Azután kivonultunk a városból, és bejártuk a vidéket. Valahányszor egy faluba értünk, megállítottak engem, az istennő hordozóját, a fuvolás őrző dalba kezdett, a többiek pedig elhajították homlokukról a szalagokat, és fejüket hátravetve körbe keringtek, kardjukkal pedig összekaszabolták karjukat, majd a nyelvüket is kiöltötték fogaik közül, és azt is összevagdosták, hogy csakhamar mindent elborított az iszamos vér. Kezdetben megrémültem ettől a látványtól, és attól reszkettem, hogy az istennő talán szamárvérre is megszomjazik egyszer. Miután azonban összeszabdalták testüket, körbejártak, és a köréjük gyűlt báméskodóktól obulusokat meg drachmákat tányéroztak. Akadt olyan is, aki aszalt fűgét adott, meg sajtot és kancsó bort, vagy egy véka búzát meg árpát hozott a csacsi számára. Ebből éltek gazdáim és gondozták az istennőt, akit a hátamon hordoztam.

Amikor egyszer egy faluba értünk, egy jól megtermett parasztleányt kerítettek, szállásukra csalogatták, és végigélveztek mindent, amit a parasztfiú ilyen rusnya fajtalanok kedvére tehetett. Ennek láttára még fájóbban gyötört szerencsétlen elváltóztásom. „Irgalmas Zeusz! - jajdultam fel -, meddig kell még a csapásokat viselnem?” De emberi szó helyett a szamar hangja tört elő torkomból, és rettentően elbődültem. Néhány falubeli éppen akkor vesztette el a szamarát, és ahogy mindenfelé keresték, meghallották a harsogó szamarüvöltést. Se szó, se beszéd, berontottak a házba, ahol a szamarukat gyanították, és rajtakapták a kéjenceket a fajtalanyságon. Nagyot nevettek a váratlan vendégek, és az utcára szaladva, faluhosszat elkürtölték a papok szemérmelenségét. Ők persze szörnyen resteltek, hogy leleplezték őket, és alighogy beesteledett, odébbálltak. Miután egy elhagyatott helyre értünk, kiadták rajtam mérgüket, és bosszút álltak azért, hogy elárultam a misztériumaikat. Azt még csak elviseltem volna, hogy becsmérő szavakkal szidalmaztak, de ami azután következett, az már sok volt a jóból. Leemelték hátamról az istennőt, és a földre helyezték, a takarókat leráncigálták rólam, és miután csupaszon maradtam, egy fához kötöttek, és a korbácsukkal, amelybe bognak apró csontocskák voltak befonva, úgy megostoroztak, hogy majd belegebedtem, és így tanítottak meg arra, hogy az istennő hordozójának némának kell lennie. Már azon tanakodtak, hogy a korbácsolás után megölnek, mert olyan nagy szégyent hoztam rájuk, és dolgukvégezetlen kényszerültek a faluból távozni. De az istennő elijesztette őket tervüktől, hiszen nem lett volna, aki tovább cipelje, és ott kellett volna hagyniuk a földön ülve. Ezért a verés után ismét a hátamra vettem, és tovább bandukoltam vele, mígnem estefelé egy gazdag úr birtokára értünk. Az úr otthon volt, örömmel fogadta házába az istennőt, és még áldozatot is mutatott be neki. Én azonban újra nagy veszélybe kerültem. A gazdának egyik barátja vadszamar combját hozta ajándékba, de a szakács, akire rábízták, hogy elkészítse, nem ügyelt eléggé, néhány kutya a

konyhába lopózott, és elemelte onnan. Félelmében, hogy az elveszett comb miatt szörnyű veréssel kell lakolnia, vagy megkínozzák, fel akarta magát akasztani. De szerencsétlenségemre felesége a lelkére beszélt:

- Ne öld meg magad, édes férjem, ne veszítsd el a fejed. Ha rám hallgatsz, mindent jóvátehatsz. Lopd el a papok szamarát, vezesd el valami elhagyatott helyre, ott vágd le, szeld le a combját, hozd haza, és azt főzd meg, és tálald föl uradnak. A szamar tetemét pedig lökd valami szakadékba. Gazdái majd az hiszik, elszabadult, elkódorolt, és nyoma veszett. Láthatod, milyen jó húsban van, bizonyára ízletesebb falat a vadszamárnál.

A szakács megfogadta felesége tanácsát, hálálkodott is neki:

- Okosan beszélsz, asszony. Így teszek mindjárt, hiszen másképp sehogy sem kerülhetem el a verést.

Nem messze állt tőlem az átkozott szakács, mialatt a feleségével tanakodott, én pedig hallottam, milyen sorsot szán nekem. Legjobbnak láttam hát, ha elmenekülök a kése elől. Elszakítottam a kötőféket, amelynél fogva vezettek, és egy iramodással a házban termettem, ahol a kinédoszok éppen a birtok urával lakomáztak, majd odabent vad ugrándozással felborítottam a székeket, lámpásokat. Nagy furfangosan úgy okoskodtam ugyanis, hogy ilyen viselkedéssel menthetem meg életem, mert az úr tüstént parancsot fog adni, hogy a bátor szamarat zárják be az istállóba, és őrizték nagy gonddal. Pompás ötletem azonban majdnem vesztemet okozta, mivel azt hitték, hogy veszétség tört ki rajtam, kardot, dárdát rántottak rám, és husángokkal agyon akartak verni. De én a veszély láttára kiszaladtam a színbe, ahol gazdáim számára szállást készítettek éjszakára, ők pedig, ezt látva, rám zárták az ajtót.

Másnap hajnalban újra vállamra vettem az istennőt, és a vándorpapokkal útnak indultam. Csakhamar egy népes faluba értünk. Gazdáim itt azzal az újabb mesével hitegették az embereket, hogy az istennő nem szállhat meg emberlakta házban, hanem annak az istennek szentélyében kíván meghálni, akit a vidéken leginkább tisztelnek. A falubeliek szíves örömet betelepítették a saját istennőjük mellé, nekünk pedig valami szegény családnál szereztek szállást. Miután néhány napig időztünk a faluban, tovább akartak vándorolni, és visszakérték az istennőt a falubeliektől. Bementek érte a szentélybe, kihozták onnan, és a hátamra rakva odébbálltak. De mialatt a szentélyben jártak az istentelenek, az itteni istennőnek szentelt aranyos csészét is elemelték, és a szobor alá rejtették. A falubeliek azonban észrevették a dolgot, üzőbe vettek bennünket, és ahogy utolértek, leugrottak lovaikról, feltartóztattak, és szentségtörő templomrablóknak szidalmazva őket, visszakövetelték az ellopott kincset. Majd átkutattak mindent, és végül az istennő ölében ráakadtak. Megkötözték hát a kéjenceket, visszahurcolták a faluba, és tömlőcbe vetették őket, a hátamon utazó istennőt pedig leemelték rólam, és egy másik szentélyben helyezték el, az aranyos csészét pedig visszaadták a várost oltalmazó istennőnek.

Másnap elhatározták, hogy szerszámommal együtt elkótyavetyélnék. Egy idegen férfinak adtak el, aki a szomszédos faluban lakott, és a kenyérsütő mesterséget űzte. Új gazdám mindjárt elvezetett, tíz véka búzát vásárolt, a hátamra rakta, és hosszú, fáradságos úton hazahajtott. Miután megérkeztünk, bevezetett a malomba. Szolgatársaim egész seregét pillantottam meg odabent, akik az ott álló darálókat forgatták, és minden tele volt liszttel. Aznap, mint újonnan érkezett szolgát, a hosszú út és nehéz cipekedés után, bent hagytak pihenni. Másnap azonban egy kendővel bekötötték a szemem, befogtak egyik malom rúdájához, és hajtani kezdtek. Tudtam már, hogyan kell örölni, hiszen elég részem volt benne, mégis úgy tettem, mintha nem értenék hozzá. De hiába reménykedtem, mert a legények bottal a kezükben közrefogtak, és míg én mit sem sejtve álltam, hiszen nem láttam semerre, sűrű ütlegekkel nekem estek, és megverték, hogy hirtelen úgy szaladtam körbe, mint a pörgettyű. Saját bőrömön tanultam hát meg, hogy a szolga végezze a dolgát, és ne várjon, amíg az ura kezét érzi.

Így aztán hamarosan lesóványodtam és elgyengültem, végül a gazdám elhatározta, hogy túlad rajtam. Egy kertésznek adott el, aki valahol földet bérelt, és azt művelte. Dolgom csak annyi akadt, hogy a gazdám hajnalban felrakta rám a zöldséget, a piacra hajtott, és miután eladta az árusoknak, ismét hazahajtott a kertjébe. Azután ő maga kapált, palántázott, és vizet hordott a veteményeknek, én meg azalatt tétlenül ácsorogtam. De az az életmód is megviselt, mert már benne jártunk a télben, és gazdám még magának sem tudott takarót venni, amellet mezítláb kellett a hideg sárban vagy a kemény, göröngyösre fagyott földön járnom. Eledelünk sem akadt egyéb, mint keserű, rágós salátalevél.

Egyszer, amikor a város felé tartottunk, szembetalálkoztunk egy daliás, katonaköntösbe öltözött férfival. Latinul kezdett fecsegni, és kérdezte a kertészt, hová hajtja a szamarát. Gazdám alighanem egy szavát sem értette, és nem felelt rá semmit. De a katona megharagudott, hogy semmibe veszi, és a korbácsával végigvágott a kertészen. Ez sem volt rest, birokra kelt vele, elkapta a lábát, és az úton hurcolva földre terítette. Azután a földön heverő ellenfelének kézzel, lábbal, no meg az útszéli heverő kövekkel ellátta a baját. A katona eleinte védekezett, és fenyegetőzött, hogyha lábra áll, kardjával menten ledöfi. A kertész azonban okult a fenyegetésen, hogy ártalmatlanná tegye, kirántotta az ellenfél kardját és messze elhajította, azután tovább püfölte. Most már érezte a katona, hogy sokáig nem bírja, úgy tett, mintha a veréstől kiszenvedett volna, gazdám ezt látva, megrémült, otthagya az úton heverve, a kardot a hátamra csatolta, és a városba hajtott. Miután odaértünk, a kertet egy társára bízta, ő maga pedig attól való félelmében, hogy baja lesz az úti kalandból, velem együtt megbújt valamelyik városi atyjafiánál. Másnap kiokoskodták, mitévők legyenek: gazdámot egy ládában rejtették el, engem pedig a lábamnál fogva megragadtak, felvittek a lépcsőn a padlásra és bezártak. A katona azonban, alighogy fel tudott tápázkodni, mint mondani szokás, a veréstől kóválygó fejjel, egyenesen a városba sietett, és miután összeakadt katonatársaival, elpanaszolta nekik, hogyan tette csúffá a nekivadult paraszt. A cimborák persze pártját fogták, és felkutatták rejtekhelyünket, majd kihívták a város kapitányát, hogy letartóztasson bennünket. Az meg beküldte az egyik fogdmeget, és mindenkit kiharancsolt a házból. Elő is jöttek valamennyien, csak a kertész nem mutatkozott. A katonák azonban váltig bizonygatták, hogy benn van a házban szamarával együtt, azok viszont erősködtek, hogy senki sem maradt benn, sem ember sem szamar. Egyre nagyobb lett a zaj és kiáltozás a szűk utcácskában, végül is vakmerőségemben, no meg a kíváncsiságtól hajtván, kidugtam a fejem az ablakon, és lenéztem. Ahogy lentől megláttak, nagyot kiáltottak, mert most már kiderült a háziak turpissága. A katonák besiettek a házba, minden zugot felkutattak, és a ládában ráakadtak a gazdámra, nyomban nyakon is csípték, és a tömlőbe hurcolták, hogy vakmerőségéért lakoljon. Engem pedig lecipeltek, és a katonának adtak. Nem volt se vége, se hossza a nagy nevetésnek, úgy kacagtak a számon, aki a padlásablakból kikandikálva, elárulta a gazdáját. Így keletkezett rólam a közmondás, és azóta mondják, hogy kilóg a csacsi feje.

Hogy aztán a gazdámval mi lett másnap, nem tudom megmondani. Jómagamat a katona áruba bocsátott, túl is adott rajtam huszonöt attikai drachmáért. Valami dúsgazdag úr szolgája vett meg, aki Makedónia legnagyobb városában, Thesszalonikében lakott, mestersége pedig az volt, hogy az ura számára pecsenyét sütött. Volt egy fivére is, aki vele együtt szolgált, és a süteményeknek meg egyéb nyalánkságoknak volt a mestere. A két testvér együtt éldegélt, együtt volt szállásuk, még a mesterségük szerszámaikat is közösen használták. Ettől kezdve nekem is ott volt lakásom, ahol ők szálltak meg. Ebéd után, amikor gazdájuk végzett a lakomájával, a két testvér hazahordta a temérdek maradékot, egyik a pecsenyét meg a halakat, a másik a lepényeket meg cipókat. Azután engem a zsákmánnyal együtt bezártak, és gondomra bízva a sok édes őriznivalót, elmentek fürdeni. Én pedig búcsút intettem az elem tálalt abraknak, és étvágyamat gazdáim remekműveinek meg a számukra lehullott jó falatoknak szentelve, a hosszú nélkülözés után csak úgy tömtem magamba az emberi táplálékot. Mikor

hazatértek, észre sem vették eleinte torkosságom nyomait az ételek garmadájában, igaz, hogy óvatosságból magam is csak csínjával csipkedtem belőle. Miután azonban megbizonyosodtam róla, hogy még gyanút sem fognak, a legpompásabb falatokat szemeltem ki, s jóízűen lakmároztam mindenből. Lassanként azonban felöltött nekik is, hogy valaki dézsmálja az ennivalót. Először egymásra gyanakodtak, szégyentelen tolvajnak és a közös jószág rablójának szidalmazták egymást, körmére is nézett ezentúl egyik a másiknak, és minden darabot számon tartottak. Én ezalatt vígan és bőségben éltem, testem a megszokott tápláléktól újra megszépült, és a sűrű, sima szőrtől csillogott az irhám. Derék gazdám pedig, látva, hogyan gömbölyödöm, és hízom, holott abrakom érintetlenül áll, és csak nem akar fogyni, egyszer csak megsejtették vakmerő csínyeimet. Eltávoztak hát, mintha a fürdőbe készültek volna, rám zárták az ajtót, azután egy hasadékon át lesték, mi történik odabenn. Én persze nem sejtettem a csapdát, hamar odaosontam, és lakmározni kezdtem. A csodálatos lakoma láttán először jót nevettek, azután odahívták szolgatársaikat, hogy azok is lássák a csodát. Lett mindjárt olyan hahota, hogy az úr is meghallotta benn a nagy zajt, és megtudakolta, min mulatnak olyan jót a cselédek. Ahogy meghallotta a dolgot, felugrott a terített asztal mellől, odasietett, bekukucskált a hasadékon, és megpillantott, amint éppen a vadkanpecsenyéből lakmároztam. Hangos kacagásra fakadt, és beszaladt hozzám. Szörnyen szégyenkeztem, hogy az úr lopáson meg torkosságon kapott rajta, ő azonban alig tudott betelni a nevetéssel, és nyomban parancsot adott, hogy az asztalához vezessenek, megterítsenek számomra, és megkínáljanak a sokféle fogással, amivel más számár nemigen él, sütekekkel, levesekkel, mártásokban úszó meg olajjal, mustárral leöntött halakkal. Éreztem, hogy a Sors most már kegyesebben mosolyog rám, és mivel tudtam, hogy csak ez a tréfás fordulat menthet meg, bármennyire jóllaktam is az előbb, buzgón nekiláttam az elem tálalt ételeknek. A lakomavendégeket rázta a kacagás, és az egyik felkiáltott:

- Talán a bort is megissza ez a számár, hamar keverjetekek számára a kancsóban, és kínáljátok itallal.

Az úr rendelkezett, én pedig szépen kihörpintettem az elem tett bort.

Az úr mindjárt látta, hogy milyen rendkívüli csodalényre akadt, utasította hát kincstárnokát, hogy a szakácsnak, aki megvett, térítse meg költségeit, és még ráadást is adjon hozzá, engem pedig valamelyik ifjú kegyeltjének gondjaira bízott, hogy megtanítsa mindenféle ügyességre, amivel gazdám mulattathatnám. Nem is volt nehéz dolga velem, első szóra véghez vittem mindent, amire megtanított. Legelőbb is arra idomított, hogy a heverőn elnyújtózzam, és mint az emberek, félkönyökre támaszkodjam. Azután birkóznom kellett vele, no meg két hátsó lábamra felegyenesedve táncot járnom, végül az emberek szavára igent meg nemet kellett bólintanom. Csupa olyan dolog volt ez, amit tanulás nélkül is megtettem volna. Hamarosan messze földön híre ment a nagyúr szamarának, aki a bort is megissza, birkózik is, és igazi táncos csacsi, ami pedig a legsodálatosabb volt, emberi beszédre értelmesen bólintottam, vagy a fejem ráztam, ha pedig megszomjaztam, szemem kacsintásával kértem a bortöltőgetőtől. Álmélkodott is mindenki a csodán, mert senki sem sejtette, hogy ember rejtőzik a számár bőrében, én pedig alaposan kihasználtam az emberek tudatlanságát. Kecses járásra is idomított őrzőm, és megtanultam, hogyan kell vigyázva ügetnem, hogy hátamon ülő gazdámnak semmi kényelmetlenséget ne okozzak. Pompás szerszámot is kaptam, bíbortakarókkal terítették be hátamat, és ezüstös-aranyos kantárt akasztottak rám, amelyen édes muzsikával csilingelő csengettyűk fityegtek.

Urunk, Meneklész, mint hallottam, azért látogatott el Thesszalonikéből erre a vidékre, mert fogadalmat tett, hogy szülővárosát gladiátorok harci játékával fogja megörvendeztetni. Itt azután felfogadta a harcosokat, és már közeledett a hazaindulás ideje. Hajnalban keltünk útra, és ahol a göröngyök miatt kocsik nem járhatott, én vittem hátamon gazdám. Mikor végül Thesszalonikébe érkeztünk, mindenki kitódult a látványosságra, hogy engem megpillant-

hasson. Mert a hírem messze megelőzött, és valamennyien hallottak sokféle tudományomról, emberi viselkedésemről, táncaimról, meg birkózókészségemről. A város legtekintélyesebb polgárainak borozgatás közben mutatott be gazdám, és a lakoma mellé hallatlan tréfás mutatványaimmal kedveskedett vendégeinek.

Felügyelőm is dús pénzforrásra lelt ügyességem révén. Egy bezárt helyiségben tartott, és a kíváncsiakat, akik látni akarták csodálatos tudományomat, drága pénzen eresztette be hozzám. A báméskodók pedig mindenféle jó falatot hoztak, leginkább persze olyasfélét, amiről úgy gondolták, hogy legkevésbé lesz számárynyemre való. Én azonban mindent megettem, így hát nem telt bele sok idő, és a gazdám meg a városi polgárok főztjén alaposan meghíztam és meghájasodtam.

Egyszer egy idegen hölgy látogatott meg. Igen jómódú lehetett, elég csinos is volt, és ahogy meglátott reggelizés közben, talán számárszépségem láttára, talán hihetetlen ügyességemtől elkápráztatva, forró szerelemre gyúlt irántam, és ellenállhatatlanul megkívánta ölelésemet. Rábeszélte őrzőmet, és temérdek pénzt kínált neki, mígnem beleegyezett, hogy az éjszakát velem tölthesse. A felügyelő nem sokat törődött vele, örömét leli-e majd bennem, vagy sem, kapva kapott a kínált összegen. Miután beesteledett, és az úr hazabocsátott a lakomáról, szállásunkra térve ott találtuk az asszonyt az ágyam mellett. Rég várt már rám, és szolgálai párnákat meg puha takarókat hordtak be, hogy kényelmes fekhelyet készítsenek kettőnk számára. Azután a szolgálak a ház előtt lepihentek, az asszony pedig fényes lángú lámpást gyújtott. Majd levetkezett, és ruhátlanul a lámpás elé állva, bekente testét finom kenőccsel, aztán engem is bedörzsölt vele, és még az orromat is megtöltötte az illatos szerrel. Ekkor megcsókolt, és úgy becézett, mintha férfiember és a kedvese lettem volna, végül kantáromnál fogva az ágyhoz vezetett. Nem is kellett már nagyon hívogatnia, hiszen mámoros voltam a nehéz óbortól, és bőrömet bizsergette az illatos kenőcs. A csinos asszonyka láttán, nyomban leheveredtem melléje, csak azt nem tudtam még, hogyan öleljem az emberi szeretőt. Hiszen amióta csacsivá vedlettem, még a szamaraknál dívó szerelmet sem kóstolgattam, és nem háltam számárfeleséggel. Mégis az töltött el a legnagyobb aggodalommal, hogy az ölekezésben valahogy szétrepeszttem az asszonyt, és mint gyilkosa, szörnyen meglakolok majd. Nem tudtam még, hogy hiábavaló volt minden félelmem. Mert miután számtalan csókkal felébresztette bennem a vágyat, és látta, hogy már alig türtőztetem magam, mintha férfi karjai között pihent volna, átölelt, és hozzám simulva átadta magát vágyakozásomnak. Hogy féltem, én esztelen, óvatosan húzódoztam tőle, de ő magához szorította tomporomat, hogy nem szabadulhattam öleléséből, és ahogy menekültem előle, úgy jött utánam. Lassanként beláttam, hogy még adósa is maradok a teljes gyönyörűséggel, így hát bátran tettem már meg mindent a kedvére, és úgy éreztem, semmivel sem vagyok hátrábbvaló a Pasziphaé kedvesénél. Az asszony azonban annyira mohó volt a szerelem játékaiban, hogy sehogy sem tudott betelni a gyönyörűséggel, és egész éjjel habzsolta az élvezeteket karjaimban. Reggel végül felkelt, távozóban megállapodott őrzőmmel, hogy a következő éjszakáért is ugyanannyit fizet neki, mint az előzőért, és elsietett. A felügyelő szépen gazdagodott hát képességeim révén, amellet gazdjának újabb mutatványommal akart kedveskedni, így aztán este újra bezárt engem az asszonnyal, az pedig szörnyen próbára tett.

Egyik nap felügyelőm felkereste gazdját, és eldicsekedett neki a dologgal, mintha erre is ő tanított volna, majd estefelé tudtomon kívül elvezette ajtóm elé, és egy hasadékon át megmutatta, hogyan töltöm az éjszakát a menyecskével. Az úr jót mulatott a látványon, és elhatározta, hogy nyilvánosság előtt is bemutatja ügyességemet. Megtiltotta hát, hogy kívülállóknak elmondják a dolgot, és hozzátette:

- Majd az előadás napján visszük csak a színházba valamelyik halálra ítélt asszonnyal, és ott mindenki szeme láttára fogja a menyegzőt megtartani.

Mindjárt elő is vezettek egy asszonyt, akit arra ítélték, hogy a vadállatok elé lökjék, és ráparancsoltak, hogy menjen be hozzám, és simogasson meg.

Mikor végre érkezett a kitűzött nap, melyre az úr a népünnepélyt tervezte, felkészültek, hogy a színházba szállítsanak. A dolog a következőképpen történt. Hatalmas fekhelyet készítettek arannyal futtatott indiai teknőchéjből, és erre fektettek az asszonnal együtt. Az ágyat kocsira emelték, begördítették a színházba, és a porond közepére helyezték. Láttamra a közönség hangos üdvrivalgásban tört ki, és a tenyerek tapsvihara fogadott. Asztal is állt ágyunk mellett, roskadásig megrakva gazdag lakomák minden ínycfalatjával, délceg bortöltögető apródok sürgölődtek körülöttünk, és aranyserlegekben kínálták nekünk a bort. Mesterem az ágy mögött állva parancsot adott, hogy lássak hozzá a lakomához. De bizony szégyenkeztem, hogy a színház kellős közepén kell heverésznem, meg féltem is, nem ugrik-e elő medve vagy oroszlán valahonnan. De amint egy virágot hordozó szolga haladt el mellettem, csokrai közt egyszerre rózsa szirmait pillantottam meg. Nem tétováztam egy pillanatig sem, felugrottam fekhelyemről és odasiettem. A közönség azt hitte, táncra perdülök, én azonban egy iramodással ott termettem, a virágok közül kiragadtam a rózsaszálat, és nyomban elfogyasztottam. A nézők még fel sem ocsúdhattak ámulatukból, mikor rólam már levedlett a négy lábú alakja, a számárnak húlt helye maradt, és én álltam ott ruhátlanul, az egykori Lukiosz. A hihetetlen és váratlan csoda láttára felzúgott a megdöbbenet tömeg. A közönség két pártra szakadt. Egy része valami boszorkányos varázslónak, alakját váltó szörnyetegnek hitt, és követelte, hogy ott helyben égessenek meg. A másik párt előbb magyarázatot várt tőlem, hogy azután megvizsgálhassák ügyemet, és annak alapján ítélezhessenek felettem. Én azonban odasiettem az ország helytartójához, aki szintén megjelent a látványosságnál, és elejétől kezdve elmondtam neki, hogyan változtatott a thesszaliai boszorkány szolgálója a bűvös kenőccsel számárra. Majd könyörögtem neki, vegyen védelmébe, és oltalmazzon meg, amíg nem tisztázom magam.

- Mondd meg hát a neved, és honnan származol - szólt a helytartó -, aztán nevezd meg szüleidet és hozzátartozóidat, ha azt állítod, hogy vannak rokonaid.

- Atyám neve Lukiosz - válaszoltam -, fivéremé pedig Gaiosz, családi és melléknevem is közös az övével. Mesterségem a történet- és meseírás, ő meg elégiaköltő és bölcs szavú jós. Hazánk Patrai, Achaia földjén.

Ahogy ezt meghallotta a helytartó, örömmel felkiáltott:

- Hiszen akkor legdrágább barátom gyermeke vagy, aki meleg vendégszeretettel jól tartott házában, és gazdag ajándékokkal tisztelt meg. Látom már, nem hazudsz, ha az ő fiának vallod magad.

Ezzel felugrott trónusáról, megölelt, megcsókolt, és mint tulajdon fiát, házába vezetett. Nemsokára fivérem is megérkezett, és pénzt meg egyéb szükséges holmit hozott számomra. A helytartó pedig az egész nép füle hallatára felmentett minden vád alól. Ezután elmentünk a kikötőbe, hajót fogadtunk, és felraktuk poggyászaikat.

Én azonban illendőnek véltem, hogy még egyszer felkeressem az asszonyt, aki számárkoromban kedvesem volt. Bizonyosra vettem, hogy jobban tetszem majd neki emberi alakomban.

Boldogan fogadott, mert csodálatos átváltozásom örömmel töltötte el, és kérlelt, maradjak nála lakomára, és töltssem vele az éjszakát. Elfogadtam a meghívást, mert úgy éreztem, a sors haragját vonnám magamra, ha most, amikor ismét emberré vedlettem, gögösen elfordulnék tőle, és megvetném az asszonyt, aki számárkoromban annyira szeretett. Ott maradtam hát lakomára, megkentem magam kenőccsel, és fejemet kedvenc virággal, rózsával koszorúztam, amely megváltott, és újra emberré tett. Miután már késő éjjelre járt, és eljött az alvás ideje, felkeltem, és azzal a tudattal, hogy nagy örömet szerzek neki, levettem köntösömet, és eléje

álltam ruhátlanul, hiszen azt hittem, így jobban tetszem majd, ha összehasonlít az egykori számárral. De amint megpillantotta emberi tagjaim, szembeköpött és rám rivallt:

- Pusztulj előlem, és takarodj házamból! Máshol keress éjjelre szállást magadnak! - Megkérdeztem, mivel bántottam meg oly nagyon. - Zeuszra! - kiáltotta - nem téged szerettelek, hanem a szamarat, és ővele, nem pedig veled akartam hálni! Azt hittem, a csacsinak legalább ezt az egy, hatalmas jelképét megőrizted, és viseled továbbra is. Te pedig a szépséges, derék számárból csúnya majommá vedlettél.

Ezzel előhívta szolgálait, és rájuk parancsolt, fogjanak meg és penderítsenek ki a házból. Így aztán kidobtak, és én mezítelenül, kenőcstől illatozó testtel, és koszorús fővel a földet öleltem át, és azzal háltam egész éjszaka. Mikor pedig megvirradt, amúgy pucéron elszaladtam a kikötőbe, és elmeséltem bátyámnak mulatságos kalandomat. Nemsokára aztán kedvező szél támadt, mi meg elhajóztunk, és néhány nap múlva megérkeztem szülőföldemre. Itt áldozatot mutattam be a kegyes isteneknek, és hálaajándékot állítottam nekik, hiszen Zeuszra, nem a kutya ülepéből szabadultam, ahogy mondani szokás, hanem sok viszontagság után a számár kalandjaiból vergődtem végül is ép bőrrel haza.

LONGOSZ

DAPHNISZ ÉS CHLOÉ

Előhang

Mikor egyszer Lesboszon vadásztam, a nimfák ligetében olyan szépet láttam, hogy ahhoz foghatóra még sehol sem akadtam. Egy festett kép volt az, amely szerelmes kalandokról regélt.

Gyönyörű a liget is, sűrű lombos, és patak csordogál rajta keresztül. Egyetlen forrás öntöz benne mindent, a fákat is, a virágokat is. A kép azonban jobban elgyönyörködtetett, mert remekbe készült mestermű volt az, és édes szerelem dolgairól mesélt. Hírére szép számmal zarándokoltak oda messze földről is, hogy a nimfához könyörögghessenek, és a képet megcsodálhassák.

Láthattak azon vajúdo asszonyokat, meg dajkákat, akik az újszülötteket pólyázták, kitett gyermekeket és állatokat, amint szoptatták azokat, pásztorokat, akik örökbe fogadták az árvákat, és szerelmet valló fiatalokat, aztán garázdálkodó kalózokat és csatázó harcosokat.

Ahogy a sokféle, csupa szerelmes mesébe illő jelenetet néztem és csodáltam, elfogott a vágy, hogy szavakba öntsem, amit a képen láttam. S miután akadt, aki elmagyarázza a kép minden részletét, a hallottakat négy könyvben gonddal megírtam, szent ajándéknak Erósznak, a nimfáknak és Pánnak, az embereknek meg örömteli kincsül, mely a beteget is meggyógyítja, a bánkódót is megvigasztalja, a szerelmesekben emléket ébreszt, a szerelemben járatlanokat pedig tanítja. Hiszen nincs s nem is lesz ember a világon, aki a szerelmet elkerülhetné, amíg csak lesz szépség, és szemünk, hogy lássuk.

Nekünk, költőknek, azonban józanságot is adjon a szerelem istene, hogy elbeszélhessük mások szerelmeit.

Első könyv

Leszbosz szigetén van egy szép, nagy város: Mitüléné. A tenger beáramló vize szeli keresztül csatornákkal, s fényes, fehér márványból rakott hidak ékesítik. Vélnéd, nem is várost látsz, hanem szigetet. Vagy kétszáz sztadionnyira ettől a várostól egy gazdag úrnak feküdtek földjei. Gyönyörű birtok volt: rajta vadat rejtő hegyi rengetegek, búzatermő rónák, aztán lankás szőlők s nyájakra váró legelők. Hosszan nyúló partszegélyén pedig lágy fövényen tört meg a tenger hulláma.

Ezen a birtokon egyszer egy pásztor - Lamón volt a neve - legeltetés közben kisgyermekre bukkant, akit addig egy kecske táplált. Tölgyerdő volt arra, s annak sűrűjében, borostyánnal benőtt túskebozót alján, a puha pázsiton hevert a kiseded. Odajárogatott szüntelen a kecske, s gyakran nem lelték nyomát, ahogy, saját kicsinyét magára hagyva, az árvát gondozta. Megleste Lamón a szőkevény útját, mert sajnálta ám az anyátlan gidát, egyik forró délben nyomon követte, s rátalált, amint egy csecsemő körül settenkedett nagy vigyázva, hogy körmével ne tegyen kárt benne. Az pedig, mintha csak anyja keblén volna, mohón szívta a tögyéből a

bőséges tejet. Ámulatában persze közelebb lépett, és egy szépen fejlett fiúcskát pillantott meg, olyan finom pólyába takarva, amilyent kitett porontynál nem is várt volna. Mert bíborlepel volt ám, aranycsattal megtűzve, s elefántcsont markolatú, kicsiny tör hevert mellette.

Előbb azon volt már, hogy csak a drágaságokat veszi magához, a gyermeket pedig sorsára hagyja, de aztán elszégyellte magát, hogy a kecske emberszereteten sem okul. Megvárta az estét, s akkor hazavitt mindent a feleségének, Mürtalénak: az ismertetőjeleket, a gyermeket meg a kecskét is. Az asszony elámult, hogy íme kecskéjük emberfiat ellett. De Lamón elbeszélte, hogyan akadt a kitett fiúcskára, s látva, hogy a kecske szoptatja, restellte végül biztos halálra otthagyni. Mürtalé helyeselte tettét, a talált holmit elrejtették hát, az árvát meg édesgyermekükké fogadták, s táplálását továbbra is a kecskére hagyták. Hogy pedig neve is pásztorokhoz legyen illő, Daphnisznak hívták attól kezdve.

Két év múltával a szomszédos mezőn legeltető juhász - Drüásznak nevezték - ugyanilyen csodadolgokra lelt. Hatalmas sziklában nimfáknak volt arra barlangjuk: mély, öblös üreg a tömör kőbe vájva. Szobruk is ott állott kőből faragva: lábuk mezítelen, karjuk vállukig fedetlen, s kioldott hajuk a vállukra omlott. Őv simult a derekuk köré, mosoly derült a szemükben, s látszott, hogy kartánchoz ölelkeznek össze. A barlang szája a szikla kellős közepén tárult, s egy forrás felbuzogó vize kis csorgót alkotva folydogált ki rajta. Előtte bársonyos gyepszönyeg terült el, ahol az éltető nedvesség sűrű, puha füvet hizlalt. Körös-körül csuprok meg fuvolák, szürinxek meg nádsípok heverték, melyeket még a hajdani pásztorok áldoztak a nimfáknak.

Egyik nemrég ellett birka látogatott sűrűn ehhez a barlanghoz, és Drüász már sokszor azt hitte, végleg nyoma veszett. Meg akarta hát büntetni, hogy újra engedelmességre szoktassa. Friss vesszőkből kötelet sodort, hurkot font belőle, s ezzel ment el a barlanghoz, hogy ott elfogja. De ahogy odaért, mást látott, mint amire számított. Mert a birka, akárcsak egy anya, kisgyermeknek nyújtotta duzzadó tőgyét, s az nagy mohón, mukkanás nélkül, hol az egyik, hol a másik csecsen szopott ragyogó tiszta szájacskájával. Mikor jóllakott a tejjel, dajkája nyelvével végignyalta arcát. Leány volt a kiseded, s mellette is feküdtek ismertető jelek: arannyal átszőtt főkötőcske, aranyos sarucska meg arany lábperecek.

Isten küldötte ajándéknak vélte Drüász, amit talált, s mivel látta, hogy a birka is szánja s szereti a gyermeket, karjaiba vette, az ismertetőjeleket tarisznyájába süllyesztette, és a nimfákhoz fohászzkodott, hogy pártfogoltjuk hozzon rá szerencsét. Mikor aztán eljött az ideje, hogy hazaterelje a nyáját, tanyájára érve elmesélte feleségének, mit látott, megmutatta, mit talált, s kérte, fogadja édeslányává a kicsit, s ha ismeretlen is származása, nevelje úgy, mint saját magzatát. Napé - mert ez volt az asszony neve - anyja lett nyomban az árvának, s dédelgette, mintha attól félt volna, hogy az állat szeretetével túltesz rajta. Hogy pedig hihetőbb legyen anyasága, pásztoroknál dívó nevet adott a kislánynak, s Chloénak nevezte.

Hamarosan felcseperedett a két gyermek, s szokatlan szépségükkel kitűntek a paraszti környezetből. A fiú tizenöt esztendő volt már, a leány kettő híján annyi, midőn egyik éjjel Drüász meg Lamón álmodást láttak. A nimfák állottak előttük, akik a barlangban, a forrás mellett laktak, ahol Drüász a kisededet találta, Daphniszt és Chloét bízták éppen egy fiúcska gondjára. Eleven és szépséges volt az, vállán szárnyak nőttek, kezében kicsiny íjat tartott, meg hozzávaló apró nyilakat. Egyikkel megérintette őket, és rájuk parancsolt, hogy egyikük ezentúl a kecskéket, a másik meg a birkanyáját legeltesse.

Elszomorodtak az öregek az álom láttára, hogy csak juh- meg kecskepásztor válik neveltjeikből, pedig pólyájuk előkelőbb sorsot jövendőlt. Ezért táplálták hát őket gyenge ételekkel, tanították őket betűvetésre meg más tudományokra, ami csak szebb, finomabb a paraszti dolgoknál? De az istenek szavára hallgatniuk kellett, hiszen védenek sorsáról rendelkeztek. Megtárgyalták hát közös álmukat, áldozatot vittek a nimfák barlangjába, a szárnyas fiúcská-

nak - nevét bizony nem ismerték -, és a gyermekeket elvezették a nyájhoz bojtárkodni. Megtanították őket minden dolgukra, mint kell legeltetni, míg csak nem delel a nap, s újra legelőre hajtani a nyáját, ha alábbhagy a hőség. Aztán mikor itassanak, mikor forduljanak haza, meg hogy melyik állat hallgat a jó szóra, melyik csak botütésre. Azok ketten pedig örvendeztek, hogy urai lehetnek ilyen nagy nyájnak, s úgy szerették, becérték a kecskéket, birkákat, ahogy talán egyetlen pásztor sem. Hiszen Chloé birkának köszönhette életét, s Daphnisz sem feledte, hogy árvaságában kecske szoptatta.

Tavaszberedezett éppen, s virágok pompáztak mindenfelé: erdők tisztásain, mezők fűvében s a hegyek lejtőin. Megjött a méhek zsongása, dalos madarak éneke és az újszülött bárányok ugránczó kedve. Domboldalokban hancúrozott a nyáj, réteken a fű közt duruzsolt a méhraj, a lombos lugasokat meg madarak dala töltötte be. És míg a tavasz varázsa bűvölte el a természetet, a két gyenge emberpalánta utánozta mindent, amit hallott s látott. Madárdal hallatára daloltak ők is, szökdécselő nyájuk láttára szökdécseltek ők is, s a méhek példájára virágot gyűjtöttek. Aztán egymás ölérébe szórták, vagy koszorúba fonva a nimfáknak vitték.

És mivel egymáshoz közel legeltettek, együtt is csináltak mindent. Gyakran Daphnisz terelgette egybe az elszéledt birkákat, sokszor Chloé hessegette vissza meredek sziklákról a bátrabb kecskéket. Ha pedig egyikük elmerült multságába, arra az időre a másik őrizte mindkettőjük nyáját. Multságuk meg akadt éppen elég, aminek bojtárgyerek örülhet. Chloé a láposnál sáslevelet tépett, hogy tücsköknek fonjon belőle kalitkát, s míg ezen buzgólkodott, nyájáról is megfeledkezett. Daphnisz hajlékony nádszálakat metszett, kifúrta őket a csomónál, lágy viasszal egymáshoz ragasztotta, s alkonyatig csak a furulyázásra volt gondja. Aztán hol a tejen, boron osztozkodtak, hol meg az otthoni elemőzsiával kínálgatták egymást. S előbb vált külön a juhnyáj a kecskétől, mint ahogy Daphnisz elszakadt Chloétól.

De míg ők így játszadoztak együtt, Erősz komolyabb dolgokat tervelt ki számukra. Egy anyafarkas prédálta ebben az időben a szomszédos mezőkön a többi pásztor nyáját. Nemrég kölykezett, s temérdek húsrá volt szüksége, hogy kicsinyeit jóllakassa vele. Összegyűltek hát a tanyaiak, és éjnek idején vermetek ástak, egy öl szélességre, négy ölnyi mélységre. A földet, amit a gödörből kihánytak, nagyjából körben elterítették, a mélység fölé pedig hosszú, száraz ágakat fektettek, és a maradék földet rászórták, hogy a talaj visszanyerje eredeti képét. Ha most akár egy nyúl szaladt is át rajta, a nádál is gyengébb gallyak összeroppantak alatta, s később vette észre, hogy nem volt út arra, amerre vélte. Sok ilyen vermet ástak a hegyekben meg a síkságon, a farkast mégsem sikerült elfogniuk, mert az megérezte, hol nem biztos alatta a talaj. Kecskéket meg birka azonban pusztult bennük szép számmal, s kis híja, hogy Daphnisz maga is ott nem veszett egyben.

Két féltékeny bakkecske ugyanis egymásnak ugrott, és az egyiknek a heves ökleléstől fél szarva letörött. Fájdalmában nagyokat fújtatva futásnak eredt, a győztes pedig utánairamodott, és ádáz üldözésével pernyi pihenést sem tűrt. Sajnálta Daphnisz a sebesültet és bosszankodott a másik vakmerőségén, felkapta botját, és kergetni kezdte az üldözött. S mivel a bakkecske a menekülés, Daphnisz meg a hajsza hevében nem nézett a lába elé, mindketten egy verembe zuhantak: alul a bak, Daphnisz meg fölébe. Ez mentette meg őt, hiszen az állat hátán ért le a mélységbe. Odalenn azután sírva várakozott, hogy talán valaki kihúzza. Chloé a baleset láttára futva ott termett a veremnél, s mikor látta, hogy Daphnisz él, segítségül hívta a közelben legeltető csordást. Jött is hamarosan, és egy hosszú kötelet keresett, hogy azzal kimenthesse a veremből. Kötél azonban nem akadt, hanem Chloé leoldozta kebléről a melltartó szalagot, és azt adta oda, hogy leeresszék. Azután a verem szájához állva, húzni kezdték egyik végét, Daphnisz pedig belekapaszkodott a másik végébe, és felkúszott rajta. Kiemelték a szerencsétlenül járt bakot is, melynek mindkét szarva letört, s így alaposan meglakolt vetélytársáért. Hálából az életmentő pásztornak ajándékozták, hogy az feláldozza, s elhatározták, otthon azt hazudják majd, hogy a rájuk támadó farkasok hurcolták el, s ezért van híja a nyájnak.

Ezután visszatértek szokott helyükre, s nyájuk után néztek. Békés legelésben találták a kecskéket, birkákat. Letelepedtek hát egy tölgyfa tönkjére, hogy megvizsgálják, zuhanás közben nem sértette-e meg valamelyik tagját Daphnisz. Sebét nem találták, vérét sem látták, haját és testét azonban sár és por csúfította el. Tanácsos volt megfürödni, hogy a baleset nyomai gyanút ne keltsenek Lamónban meg Mürtaléban.

Elment hát Chloéval a nimfák barlangjához, ingét, tarisznyáját a lánynak nyújtotta, hogy őrizze, s a forrás elé állva, haját meg testét leöblítette. Fekete volt a haja és sűrű fürtű, bőre meg napbarnított, s úgy tűnt, mintha haja árnyékától lenne olyan sötét. Szépnek látta Chloé, ahogy elnézte, és mivel szépsége addig még nem ötlött szemébe, azt hitte, talán a fürdő szépítette meg. Amikor pedig a hátát megmosta, s ujjai érezték bőrének lágyágát, lopva a saját testét tapogatta, nem bársonyosabb-e, mint a fiúé.

Nemsokára azután hazatereltek a nyájaikat, mert lenyugovóban volt már a nap, de Chloé még mindig nem gondolt egyébre, csak arra, hogy Daphniszt újra láthassa fürdeni.

Másnap, alighogy kiértek a rétre, Daphnisz kedves tölgye alá telepedett, és a szürinxét fújta, közben persze a kecskéket is szemmel tartotta, s azok úgy heverészték, mintha a dalaira fülelnének. Chloé mellé ült, és a nyájat nézte, de bizony annál többet nézett a fiúra. Fuvolázás közben ismét szépnek látta, azt hitte hát, hogy most a muzsika okozza szépségét. Ezért Daphnisz után ajkához emelte a hangszert, hátha széppé teszi őt magát is. Fürdeni is csábította újra, s fürdés közben nézte, ahogy pedig nézte, meg is csodálta, a csodálattól pedig szerelemre lobbant. De azt, hogy mit érzett, ő maga sem tudta, hiszen gyerek volt, és falusi ártatlanságában a szerelemnek bizony még nevét sem hallotta. Csak bánat ülte meg a szívét, tekintetének sem volt már ura többet, nyelve meg egyre Daphnisz nevét dalolta. Ételre sem vágyott, éjszaka virrasztott, s bizony még a nyájról is megfélekedezett. Kacagott ok nélkül, s ok nélkül eleredt a könnye, aztán hol elszunnyadt, hol megint felriadt, s arca sápadozott, vagy ismét tűzben lángolt. Annyi nyugtot sem lelt, mint a bögöly kergette borjacska. Mikor pedig magára maradt, ilyen szavak jöttek az ajkára:

- Beteg vagyok én most, s nem tudom, mi bajom. Fájlalom mindenemet, de sebem nem lelem. Bánkódom, pedig a nyájamnak sincs híja. Forróság gyötör, bár árnyékba húzódtam. Tüskébokor hányszor megtépett, s nem csordult ki könnyem, méhecske is döfte fullánkját belém, mégis kívántam az ételt. De most olyan tövis hatolt a szívembe, amely mérgeesebb mindannál. Hisz Daphnisz olyan szép, akár a virágok, furulyája oly édesen szól, ahogyan a pacsirták dalolnak. De a virágokban, pacsirták dalában nem lelem most kedvem. Bárcsak inkább Daphnisz furulyája lennék, hogy rajtam fújhatná dalait, vagy kecskéje volnék, hogy nyájában terelne! Daphniszt széppé tetted, kegyetlen forrás, én pedig hiába mosdottam vizedben! El is pusztulok már, és ti, édes nimfák, nem mentitek meg a lányt, akit egykor oltalmaztatok. Ki fog titeket énutánam megkoszorúzni, boldogtalan nyájam ki legelteti majd, s ki viseli gondját daloló tücskömnek? Pedig üggyel-bajjal ejtettem foglyul, hogy a barlang előtt álomba cirpeljen! De most Daphnisz miatt elkerül az álom, és a tücsök is mindhiába dalol.

Így gyötrődött Chloé, így beszélt magában, pedig a szerelemnek még a nevét sem tudta.

Ott volt azonban Dorkón, a tehénpásztor, aki Daphniszt meg a bakot a veremből kihúzta, amolyan serkedő szakállú legény, aki nemcsak a szerelem nevét ismerte már, de annak még dolgait is tudta. Már aznap, ahogy először meglátta Chloét, szerelemre lobbant iránta, és amint sokasodtak azóta a napok, mindinkább lángolt érte a szíve. Daphniszt mint gyereket semmibe se vette, és csak azon volt, hogy a lányt - akár ajándékkal, akár erőszakkal - meghódítsa. Eleinte mindkettőjüknek kedveskedett ajándékokkal: Daphnisznak pásztorszürinxszel, melynek kilenc sípját nem is viasz, hanem vert réz fogta egybe. Chloének pedig őz bőrét hozta, amilyent a bakkhánsnök hordanak, s a pettyeit mintha ráfestették volna. Miután így összebarátkozott velük, Daphniszra többet ügyet sem vetett, hanem csak Chloének hordta

napról napra hol a puha túró, hol a virágkoszorúkat, hol meg a nyári almákat. Egyszer meg éppen pár napos kisborjút hozott, s vele arannyal futtatott csészét és erdei madár fiókáit. A lány azonban nem értette a szerelmes mesterkedéseket, örömet elvette az ajándékokat, de inkább annak örült, hogy volt mit adnia Daphnisznak.

Eljött azonban az ideje annak, hogy Daphnisz is megismerje a szerelmet. Egyszer Dorkónnal vetélkedni kezdtek, hogy melyikük a szebb. Chloé bíraskodott, és a győztes díja a leány csókja volt. Elsőnek Dorkón szólhatott:

- Én nagyobb vagyok Daphnisznál, szépséges leány, és ökröket őrök, ő meg csak kecskéket. Annyival is különb vagyok nála, amennyivel ökor a kecskénél különb. Bőröm fehér, akár a tej, hajam szőke, mint az aratásra megérett vetés, s asszony-anyám táplált, nem valami állat. Ez itt meg kicsike, szája is csupasz, mint az asszonynépé, s fekete a bőre, akár a farkasé. Bakokat legeltet, büzlök is tőlük szörnyen, és olyan szegény, hogy egy kutyát sem tudna jóltartani. Ha pedig csakugyan kecske táplálta tejével, mint hírlök, semmivel sem előbbre való a kecskefiaknál.

Így meg hasonlóan érvelt Dorkón. Daphnisz meg ezeket felelte:

- Engem kecske táplált, akárcsak Zeust. Bakokat is legeltetek, de azok különbek, mint ennek az ökrei. Nem is büzlöm tőlük, ahogyan a Pán sem, pedig ő félig maga is kecskebak. Beérem én sajttal, nyárson sült kenyérral meg világos borral: kell is ennél nagyobb mezei gazdagság? Sima állú vagyok, akár Dionüszosz, a bőröm meg sötét, mint a jácint szirma. Dionüszosz pedig csak előbbre való a szatüroszoknál, ahogy a jácint is a liliomoknál. De ennek a haja rőt, mint a róka szőre, a szakálla leng, mint a bakkecskéé, és sápadt bőré, mint a városi fehérszép. Ha pedig már egyikünk megcsókol, énnekem az ajkam csókolhatod, neki meg csak az álla sertéit. De meg azt se feledd, gyönyörű leány, hogy téged is birka szoptatott, mégis szépséges vagy.

Semmeddig sem fontolgatta ítéletét Chloé, hanem hogy a bóknak is örült, Daphniszt is régóta vágyta megcsókolni, felugrott és neki adta a jutalmat. Ügyetlenül csókolta ugyan, hiszen nem tanította rá senki sem, a fiú szívét mégis felgyújtotta. Dorkón meg sértetten elrohant, hogy majd más utat keressen vágya teljesülésének. Daphnisz pedig elkomorodott, mintha nem is csókolták, de megmárták volna. Megborzongott s alig tudta bolondul kalapáló szívét nyugtatni. Minduntalan Chloét nézte volna, de ha rápillantott, el is pirult nyomban. Most ámult először aranyászóka haján, nagy, kerek szemén, mely mint a kisborjúé, meg a kecskéé tejénél is fehérebb arcán. Bámulta, mintha csak most nyiladozna a szeme, s addig vak lett volna. Nem is evett már, legfeljebb belekóstolt az ételbe, s ha a szomjúság hajtotta, akkor is éppen csak az ajkát nedvezte meg. Hallgatag lett az eddig tücsöknél is fecsegőbb Daphnisz, elbágyadt a kecskéinél is elevenebb pásztor. Nyájával sem törődött, a szürinxet is félredobta, s arca friss fű színére sápadt. Nem csevegett már, csak ha Chloéval volt, és ha nélküle maradt, magában így tanakodott:

- Mi bajom lett a Chloé csókjától? Hiszen ajka bársonyosabb a rózsaszirmónál, hiszen szája a lépes méznél is édesebb, csókja méhszúrásnál mégis keservesebb. Sokszor csókoltam meg már a gidáimat, gyakran csókolgattam az újszülött kölyökkutyákat meg a Dorkón hozta kicsi borjút, de ez a csók más volt, mint amazok. Lélegzetem is elállt tőle, szívem is zakatol, s lelkem olvadozik, mégis újra meg újra kívánom csókjait. Végzetes volt ez a győzelem! Újfajta ez a gyötrelmem, melynek még nevét sem tudom megmondani. Talán mérget kóstolt Chloé, mielőtt megcsókolta? De hogyan nem halt hát meg tőle? A pacsirták is hogy dalolnak, csak az én sípom néma. Kecsegidáim is hogy ugrándoznak. a pásztoruk meg csak üldögél. A virágok is mind kinyíltak, s nincs, aki koszorút fonna belőlük. Virulhat már a jácint meg ibolya, Daphnisz hervadozik, s talán még Dorkón is szemrevalóbb nála.

Így kesergett, így gyötrődött a jó Daphnisz, ahogy először ízlelte a szerelem kínjait. Dorkón azonban, Chloé szerelmese, megleste Drüászt, amint a szőlőben fácskákat ültetett, és elment hozzá. Ízes sajtot vitt neki ajándékba, azt nyújtotta át legelébb régi barátságuk fejében, mert ismerte az öreget abból az időből, mikor az még maga is legeltetett. Ezzel kezdte a dolgot, aztán Chloé házasságára terelte a szót, és tehénpásztorhoz illő gazdag, nagy ajándékot ígért, ha feleségül kapná: eke elé való két szép igásökröt, négy kas népe méhet s ötven almafa-csemetét, azonfelül sarunak való ökörbőrt, meg esztendőnként egy-egy anyjától elválasztott borjút. Kis híja, hogy a gazdag ajándék nem kápráztatta el az öreget, s már-már belement a házasságba. De észbe kapott, hogy előkelőbb kérő való a lányhoz. Megijedt attól is, hogy szörnyű bajba kerül, ha kiderül Chloé származása. Kereken nemet mondott hát, bár mentegőzött, s a felajánlott ajándékokat is mind visszautasította.

Másodszor is csalatkozott reményében Dorkón, azonfelül még a finom sajt is kárba veszett. Feltette hát magában, hogy erőszakkal hurcolja el Chloét, ha egyszer magára marad. Kileste, hogy egyik nap Daphnisz, másik nap a lány hajtja itatni a nyáját, és pásztorfurfanggal cselet eszelt ki. Vett egy hatalmas farkasbőrt, viselőjét a gulya bikája dőfte le hajdanán, teheneit oltalmazva. Ebbe burkolózott, hogy a hátáról egész a sarkáig leért. Karjaira kötözte az állat mellső lábait, a hátsókat meg a lába szárára egészen bokáig, a tátongó farkasfejet pedig a fejére borította, ahogy a vérteskatonák viselik sisakjukat. Valóságos fenevadnak álcázva ment most már a forráshoz, ahol a kecskék meg juhok szokták legelés után szomjukat oltani. Mély völgykatlanban folydogált a forrás, környékét akanthusz, tüske, bodza meg bogáncs bozótja tette vadonná. Egykönnyen lapulhatott itt igazi farkas is. Ide rejtőzött Dorkón, s várta az itatás idejét, telve jó reménnyel, hogy majd a lány megrémül láttára, s ő hatalmába kerítheti.

Kisvártatva jött is a nyájával Chloé a forrásra, Daphnisz hátramaradt, hogy leveles ágakat tördeljen a kecskéknél legelés utánra. Nyájörző kutyák követték az állatokat, s alig mozdult Dorkón, hogy a lányra támadjon, éles szimatukkal tüstént felfedezték, és vad csaholással rávetették magukat, akárcsak az igazi ordasra. Körülfogták, s mielőtt még meglepetésében feltápászkodott volna, a bundán keresztül marcangolni kezdték. Egy ideig félt, hogy felismerik, s csendben lapult rejtekhelyén, míg a testét takaró bunda védte. De mikor Chloé megrémült láttára, s Daphniszt hívta segítségül, a kutyák pedig leráncigálták róla a bundát, s már a testét marták, jajgatva rimázkodott a lánynak meg a hirtelen ott termett Daphnisznak oltalomért. Hamarosan le is csillapították a komendorokat a szokott hívó szóval, a vállán és combján vérző Dorkónt meg a forráshoz vezették, ott kimosták a fogak ütötte sebeket, s apróra rágott szilfahánccsal behintették. És mivel a szerelmi cselvetéseket nem ismerték, pásztori tréfának gondolták a farkas játékot, semmit sem haragudtak rá, de még vigasztalták is, és kézen fogva eltámogatták egy darabon.

Miután Dorkón a nagy veszedelemből kilábalt, és megmenekült a kutyák s nem - mint mondani szokás - a farkasok torkából, a sebeit ápolgatta otthon. Daphnisz és Chloé azonban estig fáradozott, míg a szétszéledt birkákat, kecskéket összeterelgette. Mert a farkasbőrtől megrémülve meg a vad ugatástól szétrebbentve, felszaladtak a sziklákra, vagy egész a tengerig futottak. Hiába szoktatták őket pásztoraik, hogy hívásukra hallgassanak, sípszóra ugorjanak, tapsolásra egybeszaladjanak, félelmükben minden tudományukat elfeledték. Nyomról nyomra kutatva, mint hajtóvadászaton a nyúlra, úgy akadtak csak rájuk, s nagy nehezen hajtották őket haza.

Ezen az egy éjszakán aztán mélyen aludtak, mert a fáradság enyhülést hozott szerelmük gyötrelmeire. De amikor ismét eljött a reggel, éppúgy gyötrődtek, mint azelőtt. Örültek, ha megpillantották egymást, búsultak, ha el kellett válniuk, s vágytak valamire, de maguk sem tudták, mire. Daphnisz is csak azt érezte, hogy a csók emléke emészti, Chloé is csak azt tudta, hogy a fürdő emléke gyötri.

Az évszak heve lobbantotta most már lángra őket. Tavasz elmúlt, nyár köszöntött be, s a természet ontotta minden gazdagságát: fák a gyümölcsüket, mezők a kalászt. Édesen zengett a tücskök dala, bódítóan áradt a nyár illata, s andalítóan szállt a nyájak hangja. Mintha a folyók is daloltak volna magányos medrükben, mintha a szellők is fuvoláztak volna fenyők ágai közt. Szerelmükben hullottak az almák a föld ölére, s a nap szépségre kíváncsian meztelenítette le az embereket. Daphnisz forróságában a folyók vizébe szállt, s hol fürdött, hol meg a kerge-tőző halakra vadászott. Sűrűn ivott is, mintha a belsejében izzó tüzet akarná oltani. Chloé azonban, miután a kecskéket, birkákat megfejte, jócskán elidőzött még, hogy tejüket köpülje. A szemtelen legyek is zavarták szüntelen, s ha elhessegette őket, annál inkább csípték. De amint elkészült, arcát megmosta, fejét fenyőgallyal koszorúzta, magára öltötte az özbört, s a kancsóban tejet meg bort keverve, együtt ivott Daphnisszal.

Mire pedig dél lett, mindkettő egymáson vesztette szemét. Chloé ruhátlanul láthatta Daphniszt, s egyre csak őt nézte, míg egészen elmerült varázsában, és olvadozott hibátlan szép teste láttán. Daphnisz meg a barlangi nimfák egyikének vélte Chloét, ahogy özbőr köntösében, fenyőlombos fejjel a korszót nyújtotta. Aztán a fiú lelopta a koszorúcskát a lány fejéről, megcsókolta s magát koszorúzta vele. Chloé pedig a fiú köntösét öltötte magára, amit a fürdőzéshez levetett, de csókot hintett rá előbb maga is. Majd meg almát dobtak egymásnak, és egymás haját díszítették új meg új formára. Chloé mirtuszlombszínűnek mondta Daphnisz haját, mert oly sötétek voltak fürtjei. Daphnisz almához hasonlónak mondta Chloé arcát, mert halvány is volt, meg pirosposzsgás is. Fuvolázásra is tanította, de alig fújta egyet a lány, elkapta a szürinxet ajkaira, s maga siklott végig a sípokon. Aztán mintha javítaná, ahol a lány elvétette, de a fuvoláról, mindig a lány ajkára tévedt.

Mialatt a forró délbe fújta dalait, s a nyáj is lepihent az árnyékban, Chloé csendesen elszen-derült. Daphnisz észrevette, félretette a szürinxet, s az alvó lányt nézte, csodálta betelhetetlenül, szégyenkezés nélkül. S ahogy nézte, halkán meg is szólalt:

- Milyen békésen szunnyadozik szeme! Milyen édesen piheg a szája! Almának sincs ilyen illata, ligetnek sincs ilyen lehelete. Csókolnám, de félek, mert a csók szívemet fájdtítja, és megrészeget, mint a friss méz. Meg aztán csókommal álmából kelteném. Fecsegő prücskök élesen cirpelve, ökkelőző bakok szarvukkal csattogva nem hagyják aludni. Farkasok, rókáknál is gyávább ordások, miért nem hurcoljátok el a békétlenkedőket?

Még egyre beszélt, amikor hirtelen egy kabóca pottyant Chloé keblébe, ahogy üldözés közben egy vadászó fecske elől menekült. A fecske meg követte, de már nem tudta elcsípni, csak a lány arcát súrolta szárnyával, ahogy elsuhant mellette. A váratlan érintésre éles sikoltással felriadt álmából Chloé. Megpillantotta az elszálló madarat, látta, hogy Daphnisz nevet rémületén, szépen megnyugodott, és álomra szomjas szemét kezdte dörzsölgetni. Egyszer csak a ruha redői közt megszólalt a kabóca, mintha hálálkodva az oltalmat köszönné megmentő-jének. Ismét felsikoltott Chloé, Daphnisz pedig jót kacagott rajta, s kapott az alkalmon: becsúsztatta kezét a lány keblébe. Úgy halászta ki a markában is egyre daloló drága kis állatkát. Örült Chloé, amikor meglátta, kezébe vette és csókolgatta, majd megint visszajettette keblébe, az meg el nem némult.

Vadgalamb búgta el pásztori dalát az erdőben, s mulattatta őket. Tudni vágyta Chloé, miről regél, és Daphnisz elbeszélte, ahogy ő hallotta:

- Élt egyszer egy leány, olyan gyönyörű szép, akárcsak te magad. Teheneket őrzött az erdőn, ahogyan te őrzöd a nyáját. Dalos kedvű lány volt, s tehenei is szerették énekét. Nem is kellett őket botütéssel, ösztökével egybeterelnie. Mert ahogy leült a fenyőfa alá, fejére pedig fenyőkoszorút tett, és így énekelte Pán s Pitüsz szerelmét, odagyültek hangja hallatára. Nem messze egy legény legeltette az ökröket. Az is szép volt, az is csengő hangú, akárcsak a lány, s egyszer versenyre kelt annak dalával. És mivel férfi volt, hangosabban fújta, és mert fiatal

volt, édesen is szólalt: dalával bővölve a lány nyolc legszebb tehenét, saját csordájához csalta. Bánkódott a leány a nyája híján is, dala vereségén is, és az istenekhez fohászkodott, hogy tegyék madárrá, mielőtt hazaér. Azok pedig meghallgatták imáját, vadgalambbá változtatták, hogy hegyek közt lakhasson, mint leánykorában, és dalolhasson is úgy, mint azelőtt. Azóta is egyre panaszozza bűjét, hogy elbitangolt teheneit hasztalan keresi.

Ilyen multságokat húzott nekik a nyár. Mikor aztán már őszen jártak, s a szőlő is beérett, türoszi kalózok vetődtek arra a vidékre. Görögforma vitorlások jöttek, hogy el ne árulják barbár voltukat, s törökkel felfegyverkezve, páncéllal vértézve kiszálltak a partra. Felprédáltak mindent, ami kezük ügyébe került: illatos borokat, teméntelen búzát, no meg lépes mézet, és Dorkón csordájából is elhajtottak néhány ökröt. Fogságukba esett maga Daphnisz is, amint egyedül ődöngött a parton, mert Chloé, a durva pásztoroktól rettegetve, csak később terelte ki Drüasz juhait. A rablók, persze, ahogy meglátták a szép termetű, csinos legényt, aki egymaga felért az addigi zsákmánnyal, ügyet sem vetettek többet a kecskékre, termésre, hanem hajójukra hurcolták. Daphnisz meg csak sírt tehetetlenségében, és egyre Chloé nevét kiáltotta. Éppen eloldozták a kalózok a köteleket, és siettek gyors evezőcsapásokkal nyílt tengerre szállni, mikor Chloé kiért a rétre nyájával, és hozta Daphnisznak ajándékba az új furulyát. De amint meglátta a szétriadt kecskéket, meghallotta a mind hangosabb kiáltásokat, nem törődött tovább a birkákkal, elejtette a furulyát is, úgy szaladt Dorkónhoz, hogy segítségül hívja.

Dorkón azonban a rablók kemény ütlegeitől alétan a földön hevert, s alig lélegzett már, mert sok vére elfolyt. De amint Chloét megpillantotta, régi szerelme kissé magához térítette, és megszólalt:

- Én nemsokára meghalok, Chloé. Az istentelen rablók, mint a barmot, leütöttek, mikor a csordámért harcba szálltam velük. De te mentsd meg Daphniszt, és állj bosszút értem is: veszítsd el őket! Megtanítottam egykor az ökröket, hogy sípom szavát kövessék, szaladjanak dala nyomában, bármilyen messze legeljenek is. Itt van, fogd ezt a sípot, fújd meg rajta a dalt, hiszen megtanítottam rá Daphniszt, ő meg téged is. A többit majd a sípszó meg az ökrök elvégzik helyetted. A sípot pedig, mellyel annyi csordást és pásztort legyőztem, neked adom most már. Cserébe csókolj meg, amíg még élek, és sirass el, ha majd meghaltam. Aztán jussak is eszedbe, ha látod, hogy más pásztor őrzi ökreimet.

Ennyit szólt még Dorkón, utolsót csókolt életében, és szavával, csókjával kilehelte lelkét. Chloé pedig fogta a sípot, ajkához emelte, és akkorát fújt belé, amekkorát csak bírt. Meghallották az ökrök, megismerték szavát, és egyszeri nekiiramodással bögve a tengerbe vetették magukat. És mivel a hajó egy oldaláról ugrott valamennyi, s a víz megnyílt nyomukban, a hajó megingott, és a visszacsapódó hullámok elnyelték. A benn ülők meg a vízbe merültek, de a menekülésre nem sok reményük lehetett. Mert a kalózok karddal voltak felövezve, nehéz páncélt s lábvértet viseltek, Daphnisz azonban mezítláb volt, ahogy a mezőn legeltetett, ruha is alig volt rajta a nagy meleg miatt. Így aztán azokat rövid evickélés után fegyverzetük a mélybe húzta, Daphnisz pedig könnyűszerrel kibújt köntöséből, és úszott ügyel-bajjal, mert eddig csak folyókban próbálta az úszást. A veszély azonban csakhamar megtanította rá, hogy mit tegyen. Az állatok közé evickélt, s két kezével két ökrök szarvába kapaszkodva, fáradtság és félelem nélkül úgy haladt tova, mintha fogatot hajtana.

(Az ökrök ugyanis még az embernél is jobban úsznak, talán csak a halak meg a vízimadarak tesznek túl rajtuk. Nem is esik bajuk az úszásnál, csak ha patájuk felázik, és leesik a vízben. Bizonyítja ügyességüket számos tengersiz, mely a Boszporosz, ökörgázló nevet viseli.)

Ilyen úton-módon menekült meg Daphnisz, s szabadult, már reményét veszítve, egyszerre két veszedelemből: kalózok kezéből és hajótörésből. A parton már ott találta a síró-nevető Chloét, nyakába borult, s kérdezte, miért fújta a sípot. Ő pedig sorjában elbeszélte mindent: hogyan

szaladt el Dorkónhoz, s az mire tanította ökreit, miért kellett a sípot megfűjnia, s hogyan halt meg Dorkón. Csupán a búcsúcsókot restellte bevallani. Azután elindultak, hogy jótevőjüknek megadják a végtisztességet. Összegyűlt az egész atyafiság, és eltemették szegény Dorkónt. Sírjára magas földhalmot hánytak, fácskákkal beültették, és ki-ki keze munkájának egyik remekét akasztotta az ágakra. Tejet is loccsantottak rá, mustot is csorgattak fölébe, meg sok pásztorsípot eltörtek emlékére. Odahallatszott az ökrök panaszos bögése is, és látták, hogyan futkosnak szanaszét bújukban. Érezték a csordások, pásztorok, hogy az állatok ezzel gyászolják halott őrzőjüket.

Dorkón temetése után Chloé a nimfák barlangjához vezette el Daphniszt és megfürösztötte. Maga is megfürdött, s Daphnisz most látta először hőszinű bőrét, szépségben ragyogó, tiszta testét, amelynek bizony nem kellett a fürdő, hogy szépüljön tőle. Aztán virágot szedtek, amilyen csak terem ősz idején, megkoszorúzták a nimfák szobrait, s Dorkón sípját szent ajándékkul a sziklára akasztották. Majd visszafutottak a rétre, hogy nyájuk után nézzenek. A kecskék és juhok pedig csak heverésztek, sem nem legeltek, sem nem bégettek, bizony az elveszett Chloéért, Daphniszért epedtek. Mert alig értek oda, s hívogatták őket a szokott szóval, furulyázással, a bárányok felugrottak, és legelészni kezdtek, a kecskék meg hancúrozva szökdécseltek, annyira örültek kedves pásztoruk megmenekülésének. Daphnisz azonban nem tudott vidulni, mióta Chloét a forrásnál fürödni látta, és az eddig rejtett szépség kitérult előtte. Szíve sajgott, mint az olyannak, akit méreggel etettek, lélegzete meg hol zihált, mint akit kergetnek, hol pedig elakadt, mintha az iménti menekülésben kifulladt volna. Veszedelmesebbnek hitte már Chloé fürdőjét a tengernél is, és úgy érezte, lelke a kalózok rabságában maradt, mert ártatlanságában a leghatalmasabb rablót, a szerelmet, még nem ismerhette.

Második könyv

Teljes pompájában állott már az ősz, s a szüret közeledett. Szerre a tanyákon mindenkinek akadt most dolga. Ez a préskádakat készítette elő, az a borsodényeket öblögette, a harmadik meg kosarakat font. Mások metszőkésekről gondoskodtak, melyekkel a fűrtöket vágják, vagy kemény követ kerítettek, melyen a szőlő levét préselik ki, és fáklyának való száraz fűzvezzőt törtek meg mozsárban, hogy éjjel annak világánál hordhassák a mustot. Daphnisz és Chloé is cserbenhagyták a kecskéket, juhokat, s kezük munkájával a többieknek segédkeztek. Daphnisz fűrtökkel teli kosarakat cipelt, a kádba döntött szőlőt taposta, és a mustot töltötte edényekbe. Chloé ebédet készített a szüretelőknak, a szomszédoknak töltött a tavalyi borból, meg az alacsonyabb tőkéket szedte meg. Mert egész Leszboszon alacsony növésű szőlő terem, nem kötik karóra, nem futtatják fára, indái a földet érik, és szétkúsznak, akár a borostyán. Apró gyerek is eléri a fűrtöt, ha egyszer a keze kinn van a pólyából.

Ahogy pedig Dionüszosz ünnepén, a bor születésekor történni szokott, a menyecskék, kiket a szomszéd tanyákról segíteni hívtak, szemet vetettek Daphniszra, és hízelegtek neki, hogy olyan szép, mint maga Dionüszosz. Egyik csintalanabb meg is csókolta, s Daphnisz felvidult ezen, Chloé azonban elszomorodott. A legények meg szőlőtaposás közben Chloénak kiáltottak tarka bókokat, s úgy ugrándoztak a préskádban, mint a bakkhánsnőért bolonduló szatüroszok. Még esküdöztek is, hogy inkább birkává válnának, csak nyájában legeltetné őket. Most persze Chloé örült, s Daphnisz szomorkodott. Azért imádkoztak hát mindketten, hogy a szüretnek hamar vége legyen, ők meg visszatérhessenek meghitt mezőjükre, és részeg kiáltozás helyett fuvolaszót meg báránybégetést hallhassanak.

Mikor aztán néhány nap múlva mindent leszüreteltek már, a borsodények is megteltek musttal, és nem kellett tovább is annyi sok kéz munkája, kihajtották nyájukat a síkságra, és

nagy örvendéssel köszöntötték a nimfákat. Fürtös szőlőindát is vittek nekik szüreti ajándékkul, mert arra jártukban sohasem feledkeztek meg róluk: könyörögtek hozzájuk legeltetés előtt, hazamenet is leborultak előttük, s valamilyen ajándékot mindig hoztak számukra, hol virágot, hol gyümölcsöt, vagy zöldellő lombot meg tejáldozatot. Később meg is kapták érte jutalmukat az istennőktől.

Hanem aznap oly elevenek voltak, mint a szabadjára eresztett kölyökkutyák. Ugrándoztak, furulyáztak, daloltak, báránnyal, bakokkal versenyt hancúroztak.

Mulatozás közben egy öregember lepte meg őket, kecskebőr köntösben, bocskorral a lábán, válláról ugyancsak ócska tarisznya csüngött. Melléjük telepedett, és így szólt hozzájuk:

- Az öreg Philétász vagyok én, gyermekeim. Sokat daloltam én itt a nimfáknak, sokat fuvoláztam a Pán kedvére is, és csupán muzsikám szavával terelve, nagy ökörcsordát legeltettem erre. Azért jöttem mostan, hogy elmeséljem nektek, amit láttam, és hírül hozzam, amit hallottam. Van nekem egy kertem, két kezem művelte, azzal fáradozom, mióta öregkoromra a legeltetéssel felhagytam. Minden megterem ott a maga idejében, ahogy az évszakok meghozzák. Tavasszal rózsák meg liliom, jácint és sokféle ibolya. Nyáron mák és körte, meg mindenfajta alma. Most ősszel pedig szőlő, füge, gránátalma és zöldellő mirtusz. Hajnalonként a madarak seregestül gyűlnek a kertembe, egyik, hogy magot leljen, a másik, hogy daloljon. Mert lombkoronázta és árnyékboritotta három forrás is öntözi. Ha nem lenne fallal bekerítve, erdős ligetnek nézhetné mindenki.

Ahogy ma déltájban beléptem a kertbe, a gránátalmafa és mirtuszok alatt egy fiúcskát pillantottam meg. Kezében mirtusz bogyót meg pomagránátot tartott. Fehér volt, mint a tej, szőke, mint a láng, s a bőre fényes, mintha csak az imént fürdött volna. Egymagában volt, s pucéron üldögélt. Úgy játszadozott ott, mintha övé lenne a kert. Elindultam feléje, hogy nyakon csípjem, féltem, hogy csintalanul letördeli a mirtusz és gránátalma ágait. Csakhogy az ürög, úgy esen elillant előlem, egyszer a rózsagyáson osont keresztül, máskor a mák közé bújt meg, akár a fűzfőka. Sokszor üldöztem már szopós ürögöt, és szaladtam lihegve pár napos borjacska után, de ez a gyermek különös jószág volt, mert sehogy sem tudtam utolérni. Bele is fáradtam öreg csontjaimmal, megálltam hát botomra támaszkodva, és csak arra ügyeltem, el ne szökhessen. Kérdeztem, ki fia, s mit keres a más kertjében, de egy szót sem felelt, hanem elém állt, s lágyan kacagva megdobált mirtusz bogyóval. Magam sem tudom, valahogy megbűvölt, és haragom elszállt. Kérleltem, jöjjön hozzám bátran, hogy megölelhessem, megesküdtem a mirtuszokra, hogy szabadon bocsátom, de még almát, körtét is adok neki, s szedhetne gyümölcsöt, téphetne virágot máskor is, ha csak egyetlen csókot kapnék tőle. Erre oly csengőn nevetett, ahogyan se fecske, se pacsirta nem szól, de még a hattyú sem, ha élemedett is, mint jómagam.

„Cseppet sem irigylem, öreg Philétász, tőled azt a csókot. Hiszen jobban vágyom én arra, hogy megcsókoljalak, mint ahogy te kívánod vissza elmúlt fiatalágodat. De vigyázz, korodhoz illő-e az ilyen ajándék! Vénséged sem oltalmaz majd attól, hogy egyetlen csók után ne üldözz tovább is. Pedig engem nem ér utol sem sólyom, sem sas, de még ezeknél gyorsabb röptű madár sem. Mert ha fiatalnak is vélsz, nem vagyok én gyermek, hiszen Kronosznál s minden időknél is előbb születtem én. Téged is láttalak már legénykorodban, ahogy a hegyoldalon csatangoló csordádat legeltetted; amíg fuvoláztál, melletted ültem a bükkfák tövében, és te Amarülliszért epedtél. De nem láthattál meg, pedig mindig ott voltam a lány közelében. Neked is adtam öt hajdanán, s ma már fiaid is felcseperedtek, csupa derék paraszt és pásztor lett belőlük. Most Daphnisz és Chloé őrzője vagyok, és ha reggelenként egymáshoz vezettem őket, betérek kertedbe, s a gyümölcsökkel, virágokkal mulatozom, meg a forrásban lubickolok. Ezért is olyan szép itt minden virág és bokor, mert a fürdöm vize locsolja őket. Csak vigyázz, hogy az ágakat ne törje le senki, az érett gyümölcsöt senki el ne lopja, a

virágok tövét nehogy letiporják, a forrás vizét is fel ne kavarják, és örvendezz, hogy az emberek közül öregkorodra egyedül te láthattad a gyermek Erószot.”

Ezeket mondotta, s felröppent a mirtuszbokrokra, mint valami pacsirtafióka. Aztán ágról ágra szállva, a lombok közt felért a bokrok csúcsára. Láttam vállán a szárnyakat, az íjacskát a szárnyai között, míg mindenestül eltűnt előlem. Ezért hát - ha nem öszültem meg hiába, és öregségemre érzéseim sem csálnak meg - hallgassatok reám, gyermekeim, áldozatok Erósznak, s ő majd gondot visel rátok.

Úgy elgyönyörködtette szavaival a gyermekeket, mintha mesét, nem is való dolgot hallottak volna. Aztán kérdezték, milyen is ez az Erósz, gyermek-e, madár-e, és milyen hatalma van. Philétász pedig elmagyarázta nekik:

- Erósz, gyermekeim, isteni. Fiatal és szép, szárnyas isten. Ezért is leli örömét a fiatalokban, ezért is száll egyre a szépség nyomában, és teszi szárnyalóvá az emberek lelkét. Hatalma pedig nagyobb még a Zeuszénál is. Ura a világ őselemeinek, ura a csillagoknak, s annyival is hatalmasabb a hozzá hasonló isteneknél, mint ti a kecskéknél és juhoknál. A virágok is Erósz teremtményei, a fákat is mind ő növeszti. Az ő parancsára folynak a vizek, és fújnak a szelek. Láttam már én szerelemre gyulladt bikát, úgy bögött, mintha bögöly fullánkja érte volna. Láttam szerelmes kecskebakot, amint egyre csak a kedvesét követte. Magam is voltam fiatal, és epekedtem Amarülliszért: az ételről is megfeledeztem, szomjamat sem oltottam, de még az álmat sem kívántam. A lelkem gyötrődött, a szívem kalapált, s a testem borzongott. Ordítottam, mint akit megvertek, hallgattam, mint akit temetnek, s a folyók vizébe vettem magam, mintha lánggal égnék. Hívtam Pánt, segítsen, hiszen egykor ő is így epedt Pitüszért. Hálálkodtam Ékhónak, hogy velem együtt kiáltja Amarüllisz nevét. Összetörtem a szűrinx sípjait, mert csak az ökröket tették kezessé, Amarülliszt pedig nem tudták hozzám csábítani. Bizony, Erósz szerelmi kínjait nem enyhíti semmilyen ír vagy orvosság, de még bűvigék ráolvasása sem. Csak a csók gyógyítja, csak az ölekezés, meg az, ha mezítelenül egymáshoz simulhat a két szerelmes teste.

Miután mindenre megtanította őket, az öreg Philétász eltávozott, és vitte jutalmát, néhány sajtot meg egy bakocskát, melynek már ütköztek szarvai. Ők pedig magukra maradtak, és mert ekkor hallották először Erósz nevét, bánat fogta el szívüket. Este, hazatérve, összehasonlították a hallottakat a maguk bajával:

- A szerelmesek gyötrődnek, s gyötrődünk mi is. Megvetik az ételt, akárcsak mi magunk. Aludni sem tudnak, s íme, nekünk is ez a bajunk mostan. Forróságtól égnék: de hisz bennünk is ilyen tűz lobog. Látni vágyják egymást, s ezért lessük mi is, hogy már hajnalodjék. Ilyen hát a szerelem, s mi magunk is szerelmesek vagyunk, ha eddig nem is tudtuk. Miért is gyötrödnénk, miért is vágyódnánk egymásra, ha nem lennénk szerelmesek, s ez mind nem a szerelem? Bizony, igazat mondott Philétász. A gyermek, akit a kertben látott, szüleinknek is megjelent álmában, és ő parancsolta, hogy a nyáját örizzük. De hát hogyan is foghatnók meg őt? Hiszen kicsike, és elszökik előlünk. Hogyan is szökhethénk előle? Hiszen szárnya van, és utolér bennünket. A nimfáknál kell oltalmat keresnünk. De hiszen Pán sem segített Philétászon, amikor Amarüllisz után epekedett. Azt az orvosságot kell hát megpróbálnunk, amit Philétász ajánlott: a csókot, ölelést, és mezítelenül kell együtt leheverednünk. Igaz, hideg van ám, de az ő tanácsára azt is elviseljük.

Erre tanította őket az éjszaka. S mikor másnap reggel kihajtották a nyáját a legelőre, megcsókolták egymást, és - ahogy eddig még sohasem tették - összeölekeztek. De a harmadik orvosságtól, hogy ruhátlanul feküdjenek le egymással, visszaretentek, mert ennyi bátorsága nemcsak a lánynak, de még a fiatal bojtároknak sincsen. Így hát éjjel újból virrasztottak, s végig-gondolhatták, amit megtettek, és bánhatták, amit nem tettek meg: megcsókoltuk egymást, s nem használt semmit sem, összeöleleztünk, és semmivel sem jobb most. Az a harmadik hát a

szerelmem egyetlen gyógyszere, azt kell megpróbálnunk, mert úgy lelünk majd arra, ami a csóknál is édesebb.

Ilyen okoskodások után persze szerelmes álmokat láttak, csókokat, ölelkezést, s álmukban azt is megtették, amit ébren nem cselekedhettek meg: együtt feküdtek mezítelenül. Erősszal eltelve ébredtek másnap, fűtőrészve kihajtották nyájaikat, és csókra éhesen siettek a mezőre. Ahogy megpillantották egymást, mosolyogva szaladt egyik a másik elébe. Megszülettek a csókok, követték őket az ölelkezések, csak a harmadik gyógyszer késett, mert Daphnisz sem mert előhozakodni vele, és Chloé sem akarta kezdeni. Végül a véletlen hozta úgy, hogy ezt is megtették.

Egy tölgyfa tönkjén ültek egymás mellett, és a csókok örömét ízlelgetve, betelhetetlenül elmerültek gyönyörűségében. Karjaikkal is átölelték egymást, hogy ajkuk még szorosabban simulhasson össze. De ahogy Daphnisz hevesebben ölelte magához a lányt, Chloé oldalt hanyatlott, ő pedig ajkát követve ráborult. Mindjárt ráismertek az álmokképekre, s hosszú ideig heverték így, szinte egymáshoz láncolva. De azt, hogy most már mit tegyenek, bizony nem tudták, azt gondolták, ez már a szerelmem beteljesülése. Így fecsérelték el hasztalan a nap nagy részét, míg az ölelkezésből ki nem bontakoztak. Akkor hazahajtották a nyáját, és átkozták az éjszakát. S talán az igazi gyönyörűségre is rátaláltak volna, ha váratlan események nem kavarják fel a vidéket.

Néhány gazdag méthümnéi fiatalember a szüret heteit az utazgatás örömeivel akarta megédesíteni. Ezért kis bárkájukkal a tengerre szálltak, szolgálkat az evezőkhöz ültették, s végighajóztak Mitüléné határának partjain. Csendes öblök, szépen művelt gazdaságok szegélyezik itt a tengert, fürdésre csábító főveny, vadaskertek meg erdőségek hívogatnak: akár emberkéz művelte, akár a természet ajándékozta, olyan hely mind, ahol szívesen időzik a fiatalság. Errefelé hajóztak hát, itt-ott ki is kötöttek, de nem tettek semmiféle rosszat, és csak a maguk multságára volt gondjuk. Egyszer horgásztak, s a tengerbe nyúló sziklákról hosszú zsinigre fűzött horoggal csalétket vetettek a parti halaknak. Mászor kopókkal meg hálókkal nyulakra vadásztak, melyeket a szüreti láрма felriasztott a szőlőkből. Aztán meg madarászásra szottyant kedvük, hurokkal kacsát, libát meg récét ejtettek zsákmányul, és így a multság a konyhára is hozott egyet-mást. Ha pedig kifogytak valamiből, a tanyaiaktól megvásárolták, s a szokottnál jobb árat fizettek érte. Leginkább kenyérre és borra volt szükségük, no meg szállásra is, mert az ősz beálltával nem vélték biztonságosnak, hogy a tengeren háljanak meg, s még a hajót is a szárazra vontatták, ha viharos éjjeltől tartottak.

Történt, hogy az egyik gazdának elszakadt a préskövet tartó kötele, s új kellett volna. Titokban lement hát a partra, odalopózott az őrizetlen hajóhoz, leoldozta kötelét, s hazavitte a maga céljaira. Reggel a méthümnéi ifjak keresték a köteleket, de mivel senki sem tudott a lopásról, egy ideig szidták házigazdáikat, aztán tovább hajóztak. Miután harminc sztadionnyira haladtak, kikötöttek azon a vidéken, ahol Daphnisz meg Chloé laktak, mert a síkságot alkalmasnak vélték nyulászásra. Kötelük azonban nem akadt, hogy kikössék a hajót, s azért fűzfavesszőből fontak köteleket, és ezzel kötötték a hajó orrát a parthoz. Azután szabadjára eresztették a vadászkopókat, hogy felhajszolják a nyulakat, és az alkalmasnak tetsző csapásokon kifeszítették a hálókat. A kutyák persze csaholásukkal s vad csörtetésükkel felriasztották a kecskéket, ezek meg, odahagyva a dombot, a tenger felé szaladtak. A homokban azonban nem leltek semmi legelnivalót, s így a bátrabbak a hajóhoz merészkedtek, s elrágták a friss vesszőköteleket, mellyel a parthoz kikötötték.

Gyenge hullámverés fodrozta a tengert, mert a hegyek felől szellő fújdogált. A visszaverődő habok csakhamar magukkal ragadták az eloldott bárkát, és a nyílt tengerre sodorták. Alighogy észrevették ezt a méthümnéi ifjak, egy részük futott a partra, a többi meg összeterelte a kopókat, s úgy kiáltozott mind, hogy hallatára a parasztok is odacsődültek a közeli mezőkről.

Segíteni azonban már nem tudtak: a hajó az erősödő szélben mind gyorsabban siklott tova az áramlattal. Nem csekély kára volt az ifjaknak, keresték hát a kecskék őrzőjét, s miután ráakadtak Daphniszra, leszaggatták köntösét és elverték. Egyik meg egy kutyapórázt kerített, és hátra akarta csavarni a kezét, hogy megkötözze. Daphnisz ordított az ütlegek közben, s hívta segítségül a parasztokat, legfőképpen Lamónt meg Drúaszt, hogy oltalmazzák. Azok védelmére is keltek az ifjakkal szemben - mert erősek voltak ám öregkorukra is, hisz karjuk földművesmunkában edződött -, és végül is rábírták azokat, hogy a történeteket az igazság szerint megtárgyalják.

A méthümnéiek bele is egyeztek, és Philétaszt, a pásztort, leültették döntőbírónak, mert ő volt legidősebb valamennyiük között, és nagy igazságosságának híre járt a tanyaiaknál. Elsőnek a méthümnéiek mondták el a vádat, világosan és rövid szavakkal, hogy a bírónak megtett pásztor megértse.

- Vadászni jöttünk ide a mezőkre. Hajónkat friss vesszőkötéllal kikötöttük, és otthagytuk a parton. Azután a kopókkal elindultunk vadat hajtani. De ennek a kölyöknek a kecskéi ezalatt leszöktek a partra, elrágta a kötelet, és eloldozták a hajót. Láthattad, hogy a tengeren hanyó-dott. Mit gondolsz, mi mindennel volt megrakva? Mennyi köntös, mennyi kutyaszerszám, mennyi ezüstpénz veszett benne? Annyiból a földeket itt mind megvásárolhatnád. Ezért hát méltányos, hogy magunkkal vigyük ezt a fiút, hiszen rosszul pásztorkodott, s nyájával a tengerre merészkedett, mintha hajós lenne.

Így vádaskodtak a méthümnéiek, Daphnisz meg - bár az ütlegekkel csúnyán helybenhagyták - Chloéra pillantott, és felejtve minden baját, így válaszolt nekik:

- Én bizony úgy őrzöm a kecskéim, ahogyan kell. Nem panaszkodott még egyetlen gazda sem, hogy a kertjét kecském lelegette, vagy a szőlő hajtását letörte. Hanem ezek rossz vadászok, mert rosszul szoktatták a kutyáikat, s azok, mint az ordas farkasok, csörtetésükkel és mérges ugatásukkal kergették a kecskéket a dombról meg a rétről a tengerhez. Hogy aztán a kecskék a kötelet elrágta? Hogyne tették volna, hiszen a homokban sem füvet, sem szederlombot, sem illatos leveleket nem lettek. Hogy pedig a hajó a szélben és hullámverésben odaveszett, annak csak a vihar s nem a kecske az oka. Köntösötök és pénz is pusztult benne? Elhiszi-e józan eszű ember, hogy ilyen drágaságokkal megrakott hajónak vesszőből fonták a kötelét?

Így szólt Daphnisz, és sírva fakadt, a tanyaiak szívét pedig nagyon megindította. Maga a bíró, Philétász is megesküdtött Pánra és a nimfákra, hogy Daphnisz nem tett semmi rosszat, de még a kecskék sem, hanem a tenger meg a vihar volt a bűnös, azoknak pedig más legyen a bírójuk. Csakhogy a méthümnéieket nem győzte meg Philétász ítélete. Haragjukban újból megragadták Daphniszt, és meg akarták kötni. De már erre a felbőszült parasztok, akár a felriasztott seregélyek vagy rigók hada, rájuk zúdultak, és csakhamar kiszabadították Daphniszt, aki maga is bátran harcolt. Botjaikkal meg is futamították az ifjakat, s nem tágitottak előbb a nyomukból, míg a maguk határából a szomszéd mezőkre nem kergették őket.

Mialatt a pásztorok azokat üldözték, Chloé békességben a nimfák barlangjához vezette Daphniszt, s lemosta arcát, mert az egyik ütéstől az orra vére is eleredt. Aztán kenyeret meg egy darab sajtot vett elő a tarisznyájából, s megetette vele. De leginkább azzal vigasztalta meg, hogy bársonyos ajkával mézédés csókot adott neki.

Daphnisznak ez alkalommal nem esett nagyobb baja. De a dolog ezzel nem ért véget. Mert alig értek az ifjak nagy nehezen haza - hajó helyett gyalogszerrel, és már nem kikenve, hanem sebekkel borítva -, gyűlésbe hívták a polgárokat, és mint oltalomkérők könyörögtek nekik, hogy álljanak bosszút értük. Arról egy szót sem szóltak ám, hogy valójában mi történt velük, hiszen még nevetségessé is váltak volna, hogy a pásztorokkal járták meg ilyen rútul. Ehelyett

a mitülénéieket vádolták, hogy azok vették el hajójukat, és hadizsákmányképpen mindenüket elrabolták. A polgárok a sebek láttára elhitték panaszukat, mivel pedig a legelőkelőbb családok sarjairól volt szó, jogosnak ítélték a megtorlást, és megszavazták, hogy hadüzenet nélkül háborút indítanak Mitüléné ellen. Parancsot adtak hát hadvezérüknek, hogy tíz gályával szálljon tengerre, és pusztítsa végig a part menti földeket. A közelgő tél miatt ennél nagyobb sereget nem akartak a tenger veszélyeinek kitenni.

Másnap mindjárt hadra is kelt a vezér hajóskatonáival, és a tengerről megtámadta Mitüléné part menti vidékeit. Sok jószágot elhajtott, sok gabonát meg bort rabolt, hiszen a szüret csak nemrég ért véget, és jó néhány földművest is foglyul ejtett. Betört Daphnisz és Chloé hazájába is, és hirtelen rajtaütéssel zsákmányul ejtett mindent, ami elébe került.

Daphnisz éppen nem volt a nyájánál, hanem az erdőben zöld levelet szedett, hogy majd télen azzal etesse a gödölyéket. Így hát a hegyről látta meg a támadást, s elrejtőzött egy kiszáradt bükkfa odvas törzsében. Chloé azonban a nyájánál volt, és üldözői elől a nimfákhoz menekült oltalomért. Onnan könyörgött az istennők nevére, kegyelmezzenek neki meg az állatainak. De nem volt foganatja, mert a méthümnéiek durván kigúnyolták a szent szobrokat, a nyáját elhajtották, és a lányt is botütésekkel terelték maguk előtt, mint valami kecskét vagy bárányt.

Miután a gályákat színültig megrakták mindenféle prédával, nem szándékoztak már továbbhajózni, mert vihartól meg az ellenségtől is tartottak. Elindultak hát, és nagy fáradtsággal eveztek, mert a szél nem fúj.

Amikor már minden elcsendesedett, Daphnisz lesietett a síkságra, ahol legeltetni szoktak, de sem a kecskéket nem látta, sem a birkanyáját nem találta, s Chloének sem lelte nyomát. Elhagyatott volt a mező, csak az elejtett szürinx hevert ott, amellyel Chloé oly sokat mulatott. Fájdalmasan felkiáltott, és szívszaggató zokogásra fakadt. Majd hol a bükkfához futott, ahol üldögélni szoktak, hol a tengerpartra, hogy talán ott megpillanthatná a lányt, míg végül a nimfákhoz szaladt, ahová üldözői elől menekült Chloé. Itt aztán leborult a földre, és a nimfákat vádolta, hogy cserbenhagyták a lányt:

- Töletek ragadták el Chloét, s ti békében túrtétek. Pedig ő font nektek koszorút, ő áldozta nektek a frissen fejt tej legjavát, meg ez a szürinx is az ő ajándéka. A farkas egyetlen kecskémet sem hurcolta el, az ellenség pedig az egész nyájamat, de még a pásztortársamat is elrabolta. A kecskéket megnyúzzák, majd a bárányokat is mind levágják, Chloé pedig örökre a városban marad rabságban. Hogy menjek már haza apámhoz, anyámhoz kecskéim meg Chloé nélkül? Dolgomvesztett leszek, hiszen nincs már nyájam, amit legeltessek. Inkább itt maradok fekve, és bevárom a halált vagy az újabb háborút. Szenvedsz-e, Chloé, annyira, mint én? Emlékszel-e még az itteni mezőkre, a nimfákra meg énrám? Vagy talán megvigasztalnak a bárányok és kecskék, melyek veled együtt estek ellenség fogságába?

Ahogy így kesergett könnyek között, bánatában mély álom lepte meg. A nimfák állottak előtte, három szépséges, hatalmas asszony, félig ruhátlanul, sarutalan lábbal, kioldott hajjal, akárcsak a szobruk. Látszott, hogy szánják Daphniszt, és a legidősebb így bátorította:

- Ne vádoldj bennünket, Daphnisz, mert mi még nálad is jobban vigyázunk Chloéra. Mi szántuk meg kisgyermek korában, és tápláltuk, mikor itt feküdt barlangunkban. Annyi köze sincs neki a parasztokhoz, mint Drüász birkáihoz. Mi gondoskodunk most is sorsáról, s nem kerül ő Méthümnébe szolgasorsra, s hadizsákmányból sem kapja meg őt osztályrészülni senki. Mert látod-e Pán szobrát, ott a fenyő alatt, akit eddig még virággal sem ajándékoztatok meg? Őt kértük, hogy oltalmazza Chloét. Jobban ért ő a háborúhoz, mint mi, sok harcot vívott meg, odahagyva a réteket. A méthümnéieknek sem fog irgalmazni. Ne törődj hát semmivel, kelj fel, eredj haza Lamónhoz meg Mürtaléhoz. Így hevernek ők is gyászukban a földre borulva, mert azt hiszik, ellenség prédájává lettél. Chloé meg majd holnap visszatér a kecskével és

birkákkal, s együtt legeltethettek, furulyázhattok ismét. További sorsotokra pedig Erósznak lesz gondja.

Ezek láttára, ezek hallatára Daphnisz felugrott fektéből, örömtől-bánattól könnyes szemmel megölelte a nimfák szobrait, és megfogadta, hogy a legszebb kecskét áldozza fel nekik, ha Chloé visszatér. Elszaladt a fenyőkhöz is, ahol Pánnak állt kecskelábú, kecskeszarvú képmása, egyik kezében szürinxszel, másik kezével meg ágaskodó bakkecskét tartva. Átölelte őt is, imádkozott hozzá Chloéért, és kecskebakot ígért neki áldozatul megmentéséért. Így sírt, esdekelt napszálltaig, akkor aztán vállára vette a levágott gallyakat, s hazatért a tanyára. Nagy aggodalomtól szabadította meg Lamónt és Mürtalét, s szívük örömmel telt el, hogy viszontlátták. Aztán evett egy keveset, majd aludni tért, de még ekkor is könnyekkel szemében, és megint imádkozott, hogy álmában újra láthassa a nimfákat, és hamar virradjon fel a nap, melyen a jóslat szerint Chloé visszatér. Hosszabbnak tűnt Daphnisznak ez az éjszaka, mint bármelyik előtte, de történt is sok minden ezalatt.

A méthümnéi vezér ugyanis tíz sztadionnyi hajózás után pihenéshez akarta juttatni a hadjáratban elcsigázott katonáit. A gályákat egy tengerbe nyúló hegyfok felé kormányozta, amely félholdszerűen öblöt zárt körül, s itt csendesebb volt a tenger vize, mint bármely kikötőben. Itt a hajók horgonyt vetettek biztos távolban a parttól, hogy az ott lakó parasztok ne tehessenek kárt bennük; ő meg engedélyt adott embereinek a békés mulatozásra. A katonák a gazdag zsákmány örömeire ittak, mulatoztak, valóságos győzelmi ünnepet ültek. Végére járt már a nap, és az éjszakába nyúló mulatság is abbamaradt már, midőn a partok hirtelen tűzfényben izzottak fel, és evezőcsapások zúgása hallatszott, mintha hatalmas hajóhad közelednék. Egyik harcos fegyverért kiáltott, másik a vezért szólongatta, a harmadik jajgatott, hogy megsebesült, és a földre terült, mintha haldokolnék. Éjszakai támadásnak vélhette bárki, csak éppen ellenségnek nem volt nyoma sehol.

A rémületes éjszakát még félelmetesebb nap követte. A bakok és kecskék szarván borostyáninda tűnt elő, a kosok és bárányok üvöltöttek, mint a farkasok, Chloé hajában meg fenyőkoszorú tündökölt. Hihetetlen csodadolgok mutatkoztak a tengeren is. A horgony nem mozdult, amikor a mélységből fel akarták vonni. Az evezők összeroppantak, ahogy vizet értek. Delfinek ugrottak elő a habokból, s farkukkal csapkodva szétzúzták a hajók gerendázatát. A hegyfok felől pedig, a meredek sziklákról, szürinx hangja szólalt, de nem vidáman ám, mint a pásztoroké, hanem ijesztően, akár a harci kürt szava. Szörnyű kavarodás támadt. A katonák fegyvereikért futkostak, s kiáltottak, hogy az ellenség támadta meg őket, pedig semerre sem látták. Azért fohászkodtak már, hogy inkább térne vissza az éjszaka, hogy annak sötétjében nyugalmat leljenek. Megértette már azt minden épeszű ember, hogy amit hallottak és láttak, azt Pán küldte rájuk, mert valamiért megneheztelt a hajósokra. De az okát nem tudták meglesni - hiszen nem sértették meg Pán szentélyeit -, mígnem déltájban isteni rendelésre álomba merült a vezér, megjelent előtte Pán, s így szólította:

- Ó, ti szentségtörők és istentelenek, eszetekezt veszítve mire vetemedtetek! Háború zajával töltöttétek el kedves mezőimet. Elhajtottátok az ökröket, birkákat, kecskéket, amelyeknek én vagyok a gondviselője. Az oltártól hurcoltátok el azt a lányt, kiről Erósz akaratából mese szól majd egykor. Nem féltetek a nimfáktól, akik látták gaztetteteket, s nem rettegtek tőlem, a Pántól sem. Bizony, nem látjátok viszont Méthümnét bűnös zsákmánnyal hajóitokon, s nem lesz menekvéstek a szürinx rettegett szava elől. Hanem elmerítelek, s halak eledelévé teszek benneteket, ha tüstént vissza nem adjátok Chloét meg az állatait, a kecskéket és juhokat a nimfáknak. Ébredj hát, és tedd partra a lányt a nyájaival együtt, ahogy megparancsoltam! Én majd vezérek leszek a tengeren, s vezérelem a lányt is útjain.

Szörnyen megriadt erre Brüaxisz - mert ez volt a hadvezér neve -, felugrott, magához hívatta a gályák kapitányait, és parancsot adott, hogy nyomban keressék meg Chloét a többi fogoly

között. Meg is találták csakhamar, fenyőkoszorúval fején, és elébe vezették. A vezér álma nyomán felismerte Pán jelképét, s a vezéri gályán vitte partra a lányt. Alig szállt ki Chloé a hajóból, újra megszólalt a szürinx a hegyfokról, de most már nem harciasan és félelmetesen, hanem pásztori szóval, ahogy a rétre hívogatja a nyáját. Hallatára előszaladtak a bárányok, sima körmeikkel meg-megcsúszva a pallón. Kiszaladtak a kecskék is, de már sokkal bátrabban, hiszen megszokták a járást akár meredek sziklán is.

Aztán mind körülállták gyűrűben Chloét, akárcsak a táncosok kara, s ugrándoztak, bégettek édes örömben. A többi pásztor nyája azonban nem mozdult helyéről, a hajó gyomrából, mert azokat nem szólította a szürinx hangja. És míg a hajósokat ámulat fogta el, még nagyobb csoda történt a tengeren meg a szárazföldön. Mert fel sem vonhatták a méthümnéiek a horgonyt, a hajók már megindultak, és a vezér gályáját, a habokból előszökellve, egy delfin vezette. A kecskéket és a birkanyáját pedig édes hangú sípszó terelgette, de a muzsikálót nem látta senki sem. Az állatok meg szaladtak is, legelésztek is, gyönyörködtek mind a szürinx dalában.

Már a délutáni legeltetésnek is eljött az ideje, midőn Daphnisz egyik magaslatról megpillantotta a nyájával Chloét. - Ó, nimfák és Pán! - kiáltotta, s rohant le a rétre, nyakába borult Chloénak, azután ájultan rogyott össze. Végre is Chloé csókjaitól, forró öleléseitől magához tért, és elindultak együtt szokott bükkfájukhoz. Leült a tövébe, és kérdezte a lányt, hogyan menekült meg az ellenség kezéből. Az meg elejétől kezdve sorban mindent elmondott: hogyan nőtt borostyán a kecskék szarván, hogyan üvöltöttek a bárányok, s az ő fején is hogyan virult fenyőkoszorú. Aztán miként izzottak a partok, s mennydörgött a tenger. Mesélt a kétféle sípszóról, a haragvóról meg a békésről, a félelmetes éjszakáról, meg arról, hogyan vezérelte ismeretlen útján a muzsika. Daphnisz felismerte a nimfák álombéli jóslatát és Pán műveit, és elbeszélte maga is, mit látott, mit hallott, s hogyan mentették meg a nimfák az életnek, mikor bánatában már a halált várta. Aztán elküldte Chloét, hogy Lamónékat, Drüászékat megkeresse, és elhozzon mindent, ami a hálaadáshoz kell. Ő maga azalatt kiválasztotta nyájából a legkövőbb kecskét, borostyánnal megkoszorúzta, hiszen az ellenség is így láthatta, aztán szarvát megloccsantotta tejjel, és leölte áldozatul a nimfáknak. Végül testét felakasztotta, megnyúzta, és a bőrét is felajánlotta nekik.

Mikor odagyűlt Chloé atyafisága, Daphnisz tüzet gyújtott, a hús felét megfőzte, felét megsütötte, a legjobb falatokat a nimfáknak áldozta, és a teli kancsóból édes musttal meglocsolta. Aztán levelekből fekhelyet terített mindnyájuknak, s most már ő is nekilátott az evésnek, ivásnak, mulatozásnak. Közben a nyáját is szemmel tartotta, hogy farkas odalopózva, ellenség módjára, kárt ne tegyen benne. Lakoma után a nimfák dicséretére néhány dalt is elénekelték, hajdani pásztorok dalait. S hogy leszállt az este, ott a réten elaludtak. Másnap Pánról emlékeztek meg. A bakok közül a nyáj vezérét fenyőággal feldíszítve a fenyőhöz vezették, bort csorgattak fejére, s az istent dicsőítve leölték, majd felakasztva megnyúzták. Húsát megfőzték, megsütötték, s leveleken körben a fűbe rakták. A szarvakkal együtt lenyúzott bőrt pedig a szobor elé a fára akasztották, pásztori ajándékkul a pásztorok istenének. Áldoztak a hús legjavából is, Chloé pedig énekelt, Daphnisz meg fuvolázott.

Azután a fűbe leheveredve lakomához láttak. Egyszer csak odatoppant Philétász, a tehénpásztor, aki éppen Pánnak hozott koszorúkat meg szőlőfürtöket leveles indákon. Nyomában a legkisebb fia szaladt, fehér képű, szőke, kék szemű gyerek, a pajkos Titürosz. Úgy ugrált könnyedén szökdelve, mint a kecskegida. Mind felugrottak most, s megkoszorúzták Pánt, a szőlőindákat pedig a fenyő ágaira akasztották. Majd leheveredve, Philétászt is maguk közé ültették, hogy együtt igyék velük. S ahogy már az öregek szokták, ha a bortól felhevülnek, bőbeszédűen mesélték egymásnak, hogyan legeltettek fiatal korukban, s hányszor menekültek meg rablók kezéből. Egyik dicsekedett, hogy a farkast megölte, másik, hogy Pán után legszebben a fújta a szürinxet.

Philétász kérkedett ezzel. Daphnisz és Chloé persze kérve kérték, hogy tudományából adjon ízelítőt nekik is, és fuvolázzék a szürinxet kedvelő Pán isten ünnepén. Philétász engedett a kérésnek, bár mentegetőzött, hogy öregkorára nem bírja már szusszal, s kezébe vette Daphnisz pásztorsípját. De az kicsi volt ám az ilyen nagy mesternek, és csak gyermek ajka fújhatott jól azon. Elszalajtott a hát Titüroszt a sajátjáért a tanyára, néhány sztadionnyira onnan. Ez meg ledobta magáról a gúnyát, s csupaszon iramodott el, akár egy őzgida. Lamón ezalatt a szürinx regéjét akarta elmondani, melyet egykor egy szicíliai pásztor énekelt el neki, egy bakkecske árán meg egy furulyáért:

- Nem volt ám a szürinx pásztorsíp azelőtt, hanem szépséges, csengő hangú leány. Kecskéket legeltetett, nimfákkal kergetőzött, s úgy dalolt, akár csak manapság. Ahogy legeltetett, mulatozott s dalolt, Pán hozzálopózott, s elcsábította, legyen az övé. Jutalmul azt ígérte, hogy minden kecskéje ikreket ellik azontúl. De az kinevette szerelmeskedését, és azt válaszolta, hogy nem kell neki az olyan szerető, aki se nem bak egészen, se nem egész ember. Erőszakkal akarta most már megszerezni Pán, és üldözni kezdte. A Szürinx pedig futott az erőszak elől, meg Pán elől is. S ahogy a menekülésben elfáradt, a nád között bújt meg, és a mocsárba veszett. Pán nagy haragjában a nádat kivágta, de a lányt nem találta. Bánta már tettét, s kieszelte a pásztorsípot: különböző hosszúságú nádszálakat illesztett egymáshoz, emlékeztül, hogy ők sem illettek egymáshoz. Így lett a Szürinx az egykori szép lány helyett, daloló pásztorsíp.

Éppen végére ért meséjének Lamón, s Philétász magasztalta, hogy dalnál is édesebben szólt, mikor ott termett apja szürinxével Titürosz. Hatalmas szerszám volt az, csupa nagy sípból állt, sárgaréz cifrázta a ragasztásoknál: ilyenformát róhatott elsőnek egybe Pán. Philétász most felkelt, kiegyenesedve egy magas köre ült, és próbálgatta, jól szelelnék-e a nádsípok. S amint érezte, hogy a levegő hiba nélkül szalad át rajtuk, tele tüdővel, fiatalos kedvvel belefűjt. Úgy harsogott, mintha tucatszámú fuvola szólalna egyszerre. Aztán lassan-lassan lejjebb eresztette hangját, vidámabb dalba csapott és a pásztori muzsikát végigmotogatta. Ökröknek valót fűjt, kecskéknél ismerőst, meg birkáknál kedveset. Édesen hangzott a nyájé, öblösen zengett a csordáé, a kecskéknél pedig éles sípolás szólt. Az az egy nagy szürinx akárhány síp szavát tudta utánozni.

Csendben gyönyörködve hallgatták mind, a fűben heverészve. Drüasz felkelt, Dionüszosznak tetsző nótát rendelt, és szüreti táncba kezdett. Hol a fürtszedőket utánozta, hol meg a puttonyvivőket, aztán mintha a szőlőt taposná, a hordókat töltené, és a mustot kortyolgatná. Mindezt oly leleményesen, oly megtévesztően táncolta, hogy a többiek a tőkéket, a puttonyt meg a kádat is látni vélték, s szinte elhitték, hogy Drüasz valóban jót iszik.

Miután harmadiknak az ő táncát is megcsodálták már, megcsókolta Chloét és Daphniszt, azok pedig felugrottak, hogy eljuttassák Lamón meséjét, Daphnisz Pán alakjában, Chloé meg mint Szürinx. Daphnisz kérlelte, csábította Chloét, ám az nem törődött vele, hanem csak nevetett egyre. Erre a fiú üldözőbe vette, szaladt utána lábujjhegyen, mintha kecskepatán futna. A lány pedig színlelte, mennyire elfáradt a menekülésben. Végül is Chloé eltűnt mocsár helyett az erdőben, Daphnisz meg fogta Philétász nagy sípját, fújta bánatosan a nagy epekedésben, fújta szerelmesen, hogy csábítsa, és hívogatóan, mintha keresné. Megbámulta Philétász is, felugrott, megcsókolta, a szürinxet csókuk között nekiajándékozta, felfohászkozott, bár csak Daphnisz is méltó örökösre hagyhatná azt majdan.

Daphnisz pedig a saját kicsiny sípját Pánnak szentelte, még egyszer megcsókolta Chloét, mintha valóban hosszas keresés után akadt volna csak rá, és mivel már leszállt az este, a szürinx szavával kezdte hazafelé terelni a kecskéket csapatát. Chloé meg a síp dalára fülelő nyáját hajtotta nyomában. Egymás mellett szaladtak a kecskéket és birkákat, egymás oldalán

lépdelt Daphnisz meg Chloé. Késő éjszakáig örvendezhettek hát egymásnak, s végül is azzal váltak el egymástól, hogy másnap a szokottnál korábban hajtják ki nyájaikat.

Így is cselekedtek. Alig hajnalodott, már a réten voltak. S miután köszöntötték a nimfákat meg Pánt, a tölgyfa alá telepedtek, és furulyázni kezdtek. Azután csókolóztak is, összeölelkeztek, le is heveredtek, de csak ugyanúgy keltek fel újból. Az evéshez is megjött az étvágyuk, bort is ittak hozzá, tejjel elkeverve.

S hogy még inkább felmelegedtek, felbátorodtak mindettől, szerelmes szócsatát vívtak, és csakhamar esküvel fogadtak hűséget egymásnak. Daphnisz a fenyőhöz szaladt, s Pánra esküdött meg, hogy egyetlen napig sem élne Chloé nélkül árván. Chloé pedig a barlangba sietett, s a nimfákat hívta tanújául, hogy Daphniszt szereti éltében-holtában. De mint csacska leány annyira hitetlenkedett, hogy a barlangból kilépve, újabb esküt követelt Daphnisztól:

- A Pán isten csapodár szerelmes ám, Daphnisz, és hűtlen. Egyszer Pitüszet, másszor Szürinxet szerette, de a drüádok nyomából sem tágít, és a nyájörző nimfákkal is egyre enyeleg. Ha te megfeledezel majd az esküdről, ő is megfeledezik ám a megbüntetéséről, még ha több asszonyhoz is jársz, mint ahány nádszálból a pásztorsípod áll. Esküdj meg hát a nyájra meg a kecskére, amelyik szoptatott, hogy nem hagyod el Chloét, míg hű marad hozzád. De ha vét ellened és a nimfák ellen, kerüld is, gyűlöld is, akár öld is meg őt, mint az ordas farkast!

Örült Daphnisz a lány féltékenységének. Odaállt a nyáj közepébe, egyik kezét a kecskére tette, másikat egy bakra, úgy esküdött, hogy szereti Chloét, amíg az is szereti őt. Ha pedig az Daphnisznál mást szeretne jobban, öhelyette önmagát ölné meg.

Örült Chloé, és most már hitt neki, hiszen mint pásztorkiány a kecskéket, juhokat vélte a nyájörzők s kecskepásztorok igaz istenének.

Harmadik könyv

Amikor a mitülénéiek a tíz hadihajó támadásáról tudomást szereztek, és a vidékről érkező utasok is hírért hozták a fosztogatásnak, úgy vélték, nem tűrhetik a méthümnéiek jogtalankodását, és elhatározták, hogy késedelem nélkül fegyvert fognak ők is. Összetoboroztak háromezer pajzsos katonát meg ötszáz lovas, és Hippaszosz vezetésével elindították a sereget szárazföldi úton, mert télnek idején a tengerben nem bíztak.

Hippaszosz azonban nem pusztította hadával a méthümnéi földeket, nem hajtotta el a gazdák jószágát, s a parasztok javait sem rabolta, mert ezt inkább útonállóhoz, mint hadvezérhez illő tettnek vélte. Egyenesen a város ellen vonult, hogy megrohanja az őrizetlen kapukat. Mikor már alig száz sztadionnyira állt a várostól, követ jött eléje békefeltételekkel. A méthümnéiek ugyanis a foglyoktól vették hírért, hogy Mitülénében mit sem tudnak támadásuk okáról, és csak egyszerű parasztok meg pásztorok tették csúffá az erőszakoskodó ifjakat. Belátták, hogy meggondolatlanul és túlbuzgón jártak el a szomszéd várossal szemben, és sietve visszaszolgáltatták az egész zsákmányt, hogy újra békességben élhessenek egymással tengeren és szárazon egyaránt. A követet Hippaszosz Mitülénébe küldte, bár mint hadvezér teljhatalmat kapott, seregével pedig mintegy tíz sztadionnyira Méthümnétől letáborozott, és megvárta a döntést a városból. Két nap elteltével megérkezett a futár azzal a paranccsal, hogy a sereg békében vonuljon vissza, a kiadott zsákmányt pedig hozza magával. Mert a polgárok, mikor a háború és béke között választhattak, a békét találták előnyösebbnek. Így aztán Mitüléné és Méthümné háborúskodása éppoly hirtelen véget is ért, mint amilyen váratlanul kitört.

Eljött azonban a tél, nagyobb keserűségére Daphnisznak, mint bármilyen háború. Mert csakhamar vastagon lehullott a hó, eltorlaszolta az utakat, s házaikba zárta a parasztokat.

Megduzzadva zúdultak alá a hegyi patakok, jéggé dermedtek a vizek, s a fák roskadozni látszottak a hó terhe alatt. A csupasz föld is csak a források körül, patakok mentén tűnt elő. Senki sem hajtott ki már nyájat, de még az emberek sem merészkedtek küszöbük elé. Hanem kakasszóra jó nagy tüzet raktak odabent, s fonták a lent, fésülték a kecskeszőrt, meg csapdákat eszkábáltak a madárfogáshoz. Gondjuk is akadt elég, hogy a szecska a tehenek jászlából ne fogyjon el, kecskéknak, juhoknak a karámban jusson leveles ág, s legyen bükk- meg tölgy-makk az ólban a disznók elébe.

A parasztok, nyájőrzők persze örültek a kényyszerű szobafogságnak, hiszen a robottól váltotta meg őket kis időre, hajnalban is békén jóllakhattak, s nagyokat alhattak. Úgy vélte hát mind, hogy a nyárnál, ősznél, de még a tavasznál is kedvesebb a tél.

Chloének és Daphnisznak azonban egyre csak az elveszett boldogság járt az eszében: a nyári csók, ölelések, meg a közös lakomák. Búslakodva virrasztották át az éjszakákat, és a tavaszt várták szívszakadva, mint feltámadást a téli halálból. Szívük elszorult, ha kezük ügyébe került a tarisznya, melyből együtt falatoztak, ha megpillantották a köcsögöt, melyből ketten ittak, vagy meglették a félredobott furulyát, szerelmes ajándékukat. Ilyenkor Pánhoz könyörögtek meg a nimfákhoz, szabadítsák már meg őket szomorúságuktól, és a nyájnak meg őrzőinek hozzák végre vissza a napot. De az imádság mellett igyekeztek útját-módját is kieszelni, hogy egymást megpillanthassák. Chloé persze tanácstalan volt, és nem talált kiutat, nevelőanyja sem tágitott mellőle, egyre a szövésre, orsópergetésre tanítgatta, és eljövendő házasságával is előhozakodott. Daphnisznak azonban maradt ideje bőven, leleményesebb is volt már a lánynál, így azután kiokoskodott valamit, hogy Chloét láthassa.

Drüász tanyáján, nyomban a ház mellett, két terebélyes mirtuszfa állott, meg egy borostyántó. Szélről a két fa, közöttük a bokor, s ennek indái átkapaszkodtak a szomszédos mirtuszokra. Valóságos lugast formált leveleivel, s akkora fürtök csüngtek alá róla, akár a szőlőgerezdek. Körülötte csak úgy sereglettek a fagyoskodó madarak, melyek künn nem találtak maguknak ételmet: sárga- meg feketerigók, gerlék és stiglicék, meg sok másfajta madár, mind ami borostyánnal él. Madárfogás ürügyével indult hát útnak Daphnisz hazulról, miután tarsolyát megtömte édes süteménnyel, s lépet meg hálót is csomagolt hozzá, hogy szándékát hihetőbbé tegye. Alig tíz sztadion volt a távolság odáig, de a magas hó alaposan megnehezítette útját. De a szerelmeseknek minden út egyaránt járható, akár tűzön, akár vízen, de még ha szküthiai havon vezet is keresztül.

Hamarosan elérkezett hát a tanyához, lerugdosta lábáról a havat, a lépet hosszú vesszőkre kente, kifeszítette a hálót, azután letelepedett, és leste a zsákmányt, no meg Chloét is. Madarak jöttek is szép számmal, meg is ragadtak elegenden, ezernyi dolga akadt, hogy mind összeszedje, megölje és megkopassza. A tanyából azonban egy lélek sem jött elő, sem ember, sem asszony, de még egy árva csirke sem, mert odabent gubbasztottak mind a tűznél, bezárkózva a szobába. Daphnisz már-már kifogyott minden leleményéből, s mintha a madarak sem hoztak volna szerencsét. Jó ürüggyel bemerészkedett volna már az ajtón, csak azt latolgatta egyre, mi lenne hihetőbb:

- Parázsért jöttem!
- Hát közelebb nem akadt szomszéd?
- Kis kenyeret kérek!
- De hiszen tele a tarisznyád.
- Kifogyott a borunk!
- Hisz csak a minap szüreteltél.

- Farkas kergetett meg.
- Hát a nyoma hol van?
- Madarászni jöttem.
- Ha fogtál, mire vársz még?
- Chloét vágytam látni!

De a lány apjának, anyjának ezt ki vallaná meg? Hogy mindenképpen elutasító feleletbe botlott, már így okoskodott: „Átlátszó hazugság ez mind. Jobb hát, ha hallgatok. Chloét láthatom majd a tavasszal, ha már a sors sem akarta, hogy télen megláthassam.” Ezeket gondolva, csendesen összeszedte a vadászszákmányt, és indulni készült. De mintha Erósz szíve megesett volna rajta, váratlan dolog történt.

Drüászék az asztal körül ültek: a húst épp szétosztották, kenyér is feküdt mindegyikük előtt, a bort is megkeverték már. Az egyik komondor azonban megleste, míg senki nem ügyelt rá, elcsent egy darab húst, s kiosont vele az ajtón. Drüász megharagudott, mert az ő része volt, felkapott egy husángot, utánaeredt, mint a kopó. De amint üldözés közben kiért a lugasba, megpillantotta Daphniszt, aki éppen hátára vette terhét, és indulni készült. Nyomban megfélekedezett a kutyáról meg a húsról, hangos „Légy üdvöz, fiam!”-ot kiáltott, megölelte, megcsókolta, s kézen fogva vezette befelé. Kis híján földre rogytak a szerelmesek, amikor megpillantották egymást. De erőt vettek magukon, köszöntötték, megcsókolták egymást, s így nagy nehezen meglelték egyensúlyukat is.

Daphnisz leült a tűz mellé, boldogan, hogy már reményét veszelve mégis kapott csókot s megláthatta Chloét. A gerléket, rigókat válláról az asztalra rakta, és elmesélte, hogyan indult el madarászni, ráunva az otthongubbasztásra, s hogyan fogta léppel meg hurokkal a borostyán- és mirtuszmagon hízott madarakat. Drüászék dicsérték életrevalóságát, és biztatták, hogy egyék, mert hagyott még eleget a tolvaj kutya. Chloét is szalajtották, hogy a vendégnek hozzon innivalót. Örömmel töltött a lány, előbb a többinek, s csak azután Daphnisznak, ezzel is mutatva, mennyire neheztel rá, hogy el akart menni, s őt meg se nézte. De a borából mégis ivott egy kortyocskát, mielőtt odanyújtotta. Szomjas volt Daphnisz, de csak szürcsölgette az italt, hogy a lassúsággal tovább tartson az öröme is.

Hamarosan elfogyott a hús is, kenyér is az asztról. De ülve maradtak, és Mürtaléről meg Lamónról faggatták Daphniszt, és áldották sorsukat, hogy öregségükre ilyen gyámolítót juttatott nekik a jószerecsse. Örült a dicséretnek Daphnisz, hiszen Chloé is hallhatta. De mikor még a másnapi Dionüszosz-áldozathoz is marasztalták, Dionüszosz helyett örömeben majdhogy őket nem áldotta. Nyomban előkerült tarisznyájából a sütemény, és a madarakat is mind odaadta, hogy azokat készítsék el vacsorára. Új borosedény került az asztrra, újból tüzet raktak, és hogy nagy hamar beesteledett, újra megterítették.

Estebéd után még elbeszélgettek, nótáztak, míg nyugovóra nem tértek, Chloé az anyjával, Daphnisz pedig Drüász mellett. Más sem vigasztalhatta Chloét, hacsak az nem, hogy másnap reggel láthatja majd Daphniszt. Daphnisz meg hiú örömeben ringatta magát, s annak is örült, hogy a lány apjával hálhat egy ágyban. Ölelgette is, meg csókoltatta, mert álmában úgy látta, hogy Chloéval teszi.

Mire a hajnal derengett, keményen fagyott, és az északi szél jege végigperzselt mindent. Ők meg felkeltek, egyéves kosocskát vágtak le Dionüszosznak, nagy tüzet szítottak, s készültek az ebédre. Amíg aztán Napé kenyeret dagasztott, Drüász meg a húst főzte, Daphnisz és Chloé kaptak az alkalmon, és kisiettek a borostyántőhöz az udvarra. Ott megint kirakták a hurkokat, felkenték a lépet, és ismét egész sereg madarat ejtettek szákmányul. Persze egymás csókját is kóstolták szüntelen, meg enyelegtek is édes csevegéssel:

- Temiattad jöttem, Chloé!
- Tudom én azt, Daphnisz!
- Miattad öltem ám meg a szegény rigókat.
- Mit akarsz hát tőlem?
- Ne felejts el engem!
- Nem felejtelek el, a nimfák a tudói, akikre megesküdtem ott a barlangban. El is megyünk oda, alighogy a hó elolvad.
- De vastagon fekszik ám, s félek, magam előbb olvadok el.
- Bízzál, Daphnisz, hiszen forró a napsütés!
- Bárcsak olyan forró lenne, mint a szívemet emésztő tűz!
- Csak tréfálsz, hogy megcsalj!
- A nyájam úgy éljen, melyre egykor te eskettél engem.

Így feleselgetett Daphnisszal Chloé, akárcsak Ékhó. Aztán, mikor Napé szólította őket, beszaladtak s vitték magukkal a tegnapiánál is gazdagabb zsákmányt. Odabent pedig legelébb borostyánkoszorús fejjel ebédhez láttak, s hogy eljött az ideje, Iakkhét meg Euét kiáltva Dionüszoszra, kikísérték Daphnisz, miután tarisznyáját hússal meg kenyérral teletölték. A galambokat, rigókat is mind elküldték Lamónnak meg Mürtalénak, mert ők maguk még foghattak eleget, míg a tél tart, s el nem fogy a borostyánbogyó. Daphnisz pedig elindult hazafelé, búcsúzóul megcsókolta előbb az öregeket, és csak utoljára Chloét, hogy csókja ízét tisztán őrizzze meg. Később még sokszor megjárta az utat, más és más ürüggyel, és így a telük sem múlt el szerelem nélkül.

Tavaszkodni kezdett. A hó eloszlott, a föld is lemeztelenedett, s kizöldült a pázsit. A pásztorok is kihajtották nyájukat a rétre, de mindet megelőzve Chloé meg Daphnisz, hiszen ők hatalmasabb pásztornak szolgáltak. Legelébb is mindjárt a nimfákhoz, a barlangba futottak, onnan pedig Pánhoz meg a fenyőjéhez, s tovább a tölgyfához. Ez alá leültek, őrizték a nyáját, s közben egymást csókolgatták. Aztán elindultak virágot szedni, hogy megkoszorúzhassák az isteneket. A dajkáló zefír és a nap melege már előcsalogatták a bimbókat. Daphniszék nárciszra, ibolyára, kököröcsinre lettek, meg sok más elsősülöttjére a tavasznak. Ezekkel díszítették az istenek képét, s frissen fejt kecske-meg juhtejet öntöttek elébük. Megfűjták a pásztorsípot is, mintha a dalos madarakat hívnák versenyre, azok pedig a bokrok sűrűjéből felelgettek a sípszóra, és ahogy lassanként találtak csak vissza hosszú hallgatásból a tavalyi dalra, egyre próbálgatták, egyre szépítették az Itüsz panaszát.

Szerte bégetett a nyáj, és szökdécseltek a bárányok, vagy az anyjuk alá furakodva rángatták a tőgyét. A kosok a még nem ellett birkákat kergették, s meghágták őket, ahogy utolérték. Vadul kergetőztek a kecskebakok is, és szerelmeskedve megugrották a nőstényeket. Meg is vívott a párjáért mindegyik, és ha már megszerezte, úgy őrizte, hogy csábító meg ne közelítse. Öregemberben is felébreszthette ez a látvány a szerelem vágyát. Őket meg - hiszen fiatalok voltak, tele vágyódással, s oly rég keresték szerelmük beteljesedését - hogyan hevítette volna mind, amit hallottak, hogyan olvadoztak volna mindezek láttára. Ők is igyekeztek hát meglelni azt, ami a csóknál, ölelésnél is édesebb. Leginkább Daphnisz, hiszen a téli fogságban s henyélésben férfivá serdült, forróbbak lettek a csókjai, vágyakozóbbak az ölelései, ő maga is hevesebb és bátrabb, mint azelőtt.

Kérlete is Chloét, tegyen meg mindent a kedvére, s heverjenek együtt mezítelenül még tovább, mint azelőtt szokták. Mert már csak azt az egy tanácsát nem fogadták meg az öreg

Philétásznak, hogy a szerelem egyetlen orvosságát megleljék. S mikor Chloé faggatta, mit tud a csóknál, ölelésnél és együtt-heverésnél többet, s mit akar tenni, ha mezítelenül egymáshoz simulnak, így felelt:

- Azt, amit a kosok a birkákkal, a bakok a kecskékkal csinálnak. Mert látod, ha azt megtették, ezek sem futnak már, azok sem kergetőznek, hanem mivel közös gyönyörűségben volt részük, utána már békésen legelésznek együtt. Bizony, édes lehet ez a gyönyörűség, hogyha a szerelem keserűségét is legyőzi.

- De hát nem látod, Daphnisz, hogyan csinálják a bakok a kecskékkal, a kosok meg a birkákkal? Hiszen a hímek is állva cselekszik, a nőstények is állva tűrik, és a hátukra veszik azokat, ha rájuk ugranak. Te pedig azt kívánod, hogy lefeküdjünk, méghozzá mezítelenül. Hiszen azokon még vastagabb bunda is van, mint az én köntösöm.

Daphnisz hallgatott a szóra, s miután jó ideje heverték már együtt, s mégsem tudta megtenni, amire vágyódott, kérte a lányt, hogy álljon fel, és a bakokat utánozva hátulról ölelte át. De bizony így még tanácstalanabb volt, hogy mit kell tennie, leült hát és sírva fakadt, hogy íme, a szerelem dolgában még a kosoknál is tudatlanabb.

Volt azonban Daphniszéknak egy szomszédja, kicsiny birtok ura, Khrómisz nevezetű, aki bizony túl volt már az ifjúságán. Felesége is volt, a városból hozta, fiatal, csinos is, a parasztszomszédoknál meg sokkal hamisabb. Lükainion volt a neve. Ez a Lükainion napról napra látta Daphnisz, reggel, amikor a legelőre hajtotta a nyáját, este meg a hazaterelésnél. És mivel szeretőjének áhitotta megnyerni, ajándékokkal környékezte meg. Egyszer meg is leste, mikor egyedül volt, és pásztorfurulyával, lépes mézzel meg egy borjúbőr tarsollyal ajándékozta meg. De szólni még restellt, mert sejtette szerelmét Chloé iránt, hisz bárki láthatta, hogy a fiú testestül-lelkestül a lányhoz húz. Mindaddig csak szemük játékból meg mosolygásukból vehette ezt észre. Egyik reggel azonban azt hazudta urának, hogy a gyermekágyban fekvő szomszédasszonyhoz megy, valójában pedig utánuk lopózott, majd a bozótban elrejtőzve észrevétlenül kihallgatta minden szavukat, és kileste minden cselekedetüket. Azt is látta, hogyan sírdogál Daphnisz, s megesett a szíve ártatlanságukon. Úgy vélte, most már egyszerre két dolognak jött el az ideje: annak is, hogy rajtuk segítsen, annak is, hogy a maga vágyát kielégíthesse. Ezért hát ilyen furfangot eszelt ki.

Másnap újból beteglátogatás ürügyével szökött el hazulról, de most már egyenesen a tölgyfához tartott, ahol Daphnisz meg Chloé üldögéltek, s ügyesen színlelve a rémületet, könyörgött:

- Ments meg nagy szorultságomból, Daphnisz! A sas elhurcolta húsz libám közül éppen a legszebbet. De mivel nehéz volt a zsákmány, nem tudta a magasba emelkedve szokott sziklájára vinni, hanem karmai közt tartva a ritkás erdőben ereszkedett alá. Gyere hát velem az erdőbe, a nimfákra kérlek, meg a Pánotokra, mert egyedül nincsen hozzá bátorságom, és mentsd meg a libámat, ne hagyd, hogy a húsnak egy híja is legyen. Talán a sast is sikerül megölnöd, s nem rabol el több bárányt meg gidát a nyájatokból. Chloé azalatt őrzi majd a kecskéket is, hisz azok ismerik rég, amióta együtt legeltettek.

Daphnisz nyomban felugrott, mert nem gyanította, mit forral az asszony, felkapta a földről pásztorbotját, és sietett utána. Lükainion pedig messze elcsalta Chloétól, és ahogy az erdő legsűrűjébe ért, leültette egy forrásnál, és így szólt hozzá:

- Te Chloét szereted, Daphnisz. Álmomban a nimfák árulták el nekem. Elmondták azt is, hogy tegnap miért sírtál, és megparancsolták, segítsek bajodon, tanítsalak meg a szerelem dolgára. Mert az nemcsak csók s ölelés, nem is olyasmi, amit a kosok meg a bakok tesznek, hanem annál mindnél édesebb, mert tartósabb a gyönyörűsége. Ezért ha véget akarsz vetni szenvedéseidnek, és meg akarod lelteni a boldogság útját, légy az örömben tanítványom, én majd a nimfák kedvéért megtanítalak rá.

Alig türtőztette örömét Daphnisz, hiszen ártatlan pásztorfiú volt és szerelmes gyermek. Lükainion lábához borult, úgy kérte, tanítsa meg hamar a tudományára, hogy majd Chloéval is megtehesse, amire vágyott. És mivel azt hitte, csodás és isteni dolgot fog tanulni, jutalmul egy szopós gidát ígért, meg első fejből alvasztott lágy sajtot, s ráadásul magát a fejőskecskét is. Megörült Lükainion a váratlan, dús pásztori ajándéknak, s mindjárt hozzáfogott a kioktatáshoz. Leültette maga mellé, megparancsolta, hogy csókolja meg oly forrón és oly sokszor, ahogy Chloét szokta, csók közben ölelje át, s feküdjön le vele. Mikor aztán Daphnisz leült melléje, meg is csókolta őt, le is heveredett vele, s az asszony érezte, hogy már heves vágy tölti el, az oldalán fekvő fiút kissé felemelte, ügyesen alája terült, és rávezette az addig keresett útra. Nem is kellett most már semmit sem tennie, hiszen a többire a természet tanította meg a fiút.

Alig ért véget a szerelmi lecke, Daphnisz pásztori ártatlanságában mindjárt szaladt volna Chloéhoz, hogy vele is megtegye, amit éppen tanult, mintha félt volna, hogy az úton késlekedve valamit elfelejt a tanultakból. Lükainion azonban visszatartotta és intette:

- Mást is meg kell ám még tanulnod, Daphnisz! Nekem asszony létemre bajom most nem esett, mert régen megtanított már minderre más férfi, s jutalmul elvette leányságomat. De ha Chloéval vívod meg a szerelmi harcot, sír és jajgat majd, s vérében fekszik, mint akit megöltek. De a vértől semmit se félj, hanem ha enged kérésednek, vezesd el ide, ahol kiáltását nem hallja meg senki, ahol a könnyeit sem láthatja senki, s a patakban lemoshatja vérért. Azt pedig ne feledd, hogy férfitvá Chloénál is előbb én tettelek!

E tanácsok után Lükainion elsietett az erdő túlsó vége felé, mintha még egyre a libát keresné. Daphnisz pedig elgondolkozott a mondottakon, s már fékezte előbbi sietségét. Félt már a csóknál, ölelésnél többre csábítani Chloét, hogy haragos panaszra ne fakassza, bántással meg ne ríkassa, s megsebezve ne folyassa vérért. Mert ahogy először hallott efféléről, megrémült a vértől, hiszen azt hitte, hogy az csak sebből folyhat. El is határozta, hogy csak a szokott örömeiket élvezi majd vele. Ezalatt kiért az erdőből, s ott találta Chloét meghitt helyükön, amint éppen ibolyából koszorúcskát font. Azt füllentette hát, hogy kiszabadította az asszony libáját a sas karmaiból, majd megölelte, megcsókolta a lányt, ahogy Lükainionnal tette szerelmeskedés közben, hiszen ezt veszély nélkül, bátran megtehetette. Az pedig a fejére illesztette a koszorút, s csókolta fűrtjeit, mert azok illatát az ibolyáénál is jobban szerette. Azután kalácsot és édességet vett elő tarsolyából, s mialatt Daphnisz falatozott, ajkáról ajkával csente el az ételt, és úgy csipegetett, mint a madárfióka.

Amíg lakmároztak - de talán több csókot ízleltek, mint falatot -, halászbárka tűnt elébük, amint a part mentén elhúzott. Szél sem fújt, és simán nyugodott a tenger tükre is: evezniük kellett hát a halászoknak a hajón. Eveztek is nekifeszülve, siettek a városba, hogy valami gazdag úrhoz eljuttassák a friss fogást. S míg húzták a lapátot, hajósszokás szerint felejtették fájdalmukat: egyikük, a vezénylő, hajósdalt énekelt, a többi meg karban, egy hangon rázúgott a sorok fordulójánál. Amíg a nyílt vízen daloltak, a dallam szertefoszlott a végtelen levegőben. De alig kerültek meg egy kiugró hegyfokot, és értek az öböl félholdas ölébe, a hang erősödött, s a vezénylő ének minden szava tisztán a partra vetődött. Mert a part körbefutó lejtője, mint a síp torka, magába fogadta a zengést, és visszhangját ismét széjjelszórtá, tisztán a lapátok loccsanását, tisztán a hajósok énekét, hogy öröm volt hallgatni. Mert míg a tengerről érkező hang előbb ért fülükhöz, a parti visszhang csak később szólalt meg, s csak azután hallgatott el.

Daphnisz persze tudta a dolog nyitját, egyre csak a tenger felé fülelt, és a part mentén szinte szállva tovasikló hajót figyelte, közben egyik-másik dallamot próbálta ellesni, hogy majd fuvolájára ültethesse át. Chloé azonban most hallott először visszhangot, és hol a víz felé fordította szemét, hogy az ütemesen éneklő evezősöket lássa, hol meg a part felé tekintett, hogy a felelgetőket is meglelje. Mikor aztán azok már elhajóztak, s az öböl is elcsitult,

Daphniszt faggatta, hogy vajon a hegyfokon túl is van tenger meg másik hajó arra, s azon más hajósok éneklék a dalt, meg némulnak el ezekkel váltakozva. Édeset kacagott rá Daphnisz, édesen megcsókolta a lányt, körülfonta fejét az ibolyafüzérrel, s elkezdte mesélni Ékhó történetét, de kikötötte, hogyha megtaníttja rá, jutalmul még tíz csókot kap érte.

- Nagy a nimfák családja, szerelmem. Sokan a kőrisfákban laknak, mások a tölgyfákban meg az ingóványokban. Mind gyönyörű, mind daloló. Nimfa leánya volt Ékhó, halandó lány, mert halandó apától lett, de szépséges, mert szép anya szülte. A nimfák dajkálták, s a múzsák tanították mindenféle dalra, sípszóra, fuvolásra, lantot meg kitharát pengetni. Mire pedig leánysága virágzásba ért, a nimfákkal táncolt, a múzsákkal dalolt. De a férfiakat kerülte, földieket, égieket egyaránt, mert jobb szerette a szüzek életét. Megharagudott rá Pán, mert irigyelte dalait, s hasztalan vágyott szépségére. Ráuszította a nyájörzöket, kecskepásztorokat, s azok, mint az ebek meg farkasok, szépszaggatták a lányt, csupa muzsika tagjait pedig szerte a földeken elszórták. A föld meg eltemette, mert szereti a nimfákat, zenéjét pedig megőrizte, s hangja, a múzsák kedvére máig is szól még. Felel is mindenre, mint azelőtt a lány, emberi dalra és istenekére, sípszóra és madarak fütyyére. Visszafeleli Pánnak is fuvolája szavát, az meg felugrik, ha hallja és kergeti hegyen-völgyön át, nem az ölelkezésért már, hanem hogy meglelje a sehol sem látható utánzót.

Nem is tíz, hanem tengernyi csókot kapott Chloétól a meséért Daphnisz, hiszen Ékhó is hajszállra mondta utána, hogy bizonyítsa, nem kitalálás az.

Tavasz végeztével, nyárnak kezdetével, ahogy nap nap után melegebbre derült a verőfény, kettőjüknek új örömök termeltek, a nyár örömei. Daphnisz úszott a folyókban, Chloé a forrásokban fürdött. Daphnisz sípja szólt, szebben, mint a fenyők susogása, Chloé meg énekelt, versenyre kelve a pacsirtákkal. Aztán fecsegő szöcskéket hajszoltak, élesen harsogó kabócákat fogtak, virágot is szedtek, megrázták a fákat, és ették a lehullott gyümölcsöt. Egyszer ismét meztelenül leheveredtek együtt, s a kecskebőrrel betakaróztak. S Chloé bizony egyhamar asszonnyá lett volna, hogyha Daphnisz nem fél a vértől. Nem is igen hagyta már ruhátlanul jární Chloét, hogy a kísértés a fogadalmát le ne győzze. Chloé meg csak csodálkozott rajta, de az okát restellte kérdezni.

Ezen a nyáron már rajzoltak a kérők Chloé körül. Jöttek seregestől mindenfelől, és kérték a kezét Drüasztól. Ajándékot is hoztak sokan, mások meg annál is többet ígértek, ha övük lesz a lány. Napét fűtötték a nagy remények, és unszolta férjét, házasítsák már ki Chloét, ne tartsák otthon nagylány korára. Ámbár így sem lesz már sokáig lány, ha mindig kint legeltet a mezőn. Ott szerez majd férjet a pásztorok közül, egy kerek almáért vagy egy rózsaszálért. Akkor csak inkább adják olyanhoz, kinél majd asszony lesz a házban, és akitől ők is kapnak érte szépen, amit eltehetnek saját édesgyermeküknek - mert nem is olyan régen Drüászéknak fiuk született. Ezek a beszédek hol levették lábáról Drüaszt, mert a kérők is többet ígértek, mint szokás ilyen pásztorlányért, hol meg az jutott eszébe, hogy a lány nem való akármilyen parasztleányhoz, és ha egyszer megtalálja szüleit, gazdaggá teheti őket magukat is. Így aztán halogatta a választ, kitolta egyik napról a másikra, addig pedig egyre hordták a sok ajándékot neki. Mikor Chloé megtudta a dolgot, bánatában emésztette magát, Daphniszt is elkerülte, hogy meg ne búsítsa. De mivel Daphnisz kérdezte, faggatta, és mit sem sejtve is már jobban búsult, mintha tudta volna, elmesélte sorra, milyen sok kérője akadt, és milyen gazdagok, mennyire sürgeti Napé, hogy már férjhez adják, meg hogy Drüász sem ellenzi a dolgot, és már csak szüretig halasztja a döntést. Daphnisz majd esztét vesztette, mikor ezt hallotta. Leült és sírva fakadt, és csak azt hajtogatta, hogy belehal, ha nem legeltethet többé Chloéval. De nemcsak ő, hanem az egész nyáj elpusztul, ha elveszti kedves pásztorát. Aztán mégis összeszedte magát, fel is bátorodott, és elhatározta, hogy rábeszéli a lány apját, őt is számítsa a kérők sorába, mert azokon bízást túltesz. Csak az az egy dolog nyugtalanította, hogy Lamón nem volt gazdag, s ez megingathatta reményeit. Mégis el akart menni leánykérőbe, s Chloé

maga is biztatta. Lamónnak persze nem mert szólni, csupán Mürtalénak tárta fel bizalommal, hogy szerelmes, és előhozakodott a házassággal is. Éjjel aztán Mürtalé elmondta Lamónnak. Haragosan hallgatta Lamón a dolgot, és zsörtölődött, hogy pásztorlánnyal akarja neveltjüket összeboronálni, akiről az ismertetőjelek is mutatták, hogy előkelő sorból való. Hiszen ha egyszer ráakad családjára, felszabadíthatja őket, és urakká teheti valami szép birtokon. Így aztán Mürtalé - félelmében, hogy Daphnisz talán még a halálba megy, ha már semmi reménye sincs a házasságra - próbálta kimagyarázni Lamón ellenkezését:

- Szegények vagyunk, gyermekem. Olyan lány kellene nekünk, aki hoz is valamit a házhoz. Ők meg tehetősek, és tehetős kérőre is várnak. Azért csak menj, és kérd meg Chloét, szóljon az apjának, ne követeljen nagy ajándékot tőled, adja hozzád ingyen. Hiszen szeret téged a lány, mert csak inkább ilyen szép legénnyel osztja meg az ágyát, bármilyen szegény is, mint valami gazdag majommal.

Sejtette Mürtalé, hogy Drüász úgysem fog beleegyezni, hiszen dúsgazdag kérők akadtak, s azt gondolta, ügyesen eltérítheti szándékától a fiút. Daphnisz semmit sem tudott szólni erre, és mivel vágyától ilyen távol került, mi mást tehetett: sírt, ahogy a szerencsétlen szerelmesek szoktak, és újra a nimfákat hívta, segítsenek baján. Azok pedig megjelentek éjjel álmában, úgy, ahogyan először is látta őket, és a legidősebb szólt hozzá megint:

- Chloé házasságára másik istennek lesz gondja. Mi csak ajándékot adunk neked, hogy meglágyítsd vele Drüászt. A méthümnéi ifjak hajóját, melynek kötelét kecskéid elrágta, estére a vihar messze sodorta a parttól. De éjjel tengeri szél kerekedett, az újból kihajította a szárazra, és nekicsapta a meredek sziklának. A hajó meg a rakománya mind odaveszett, de egy pénzes zacskót háromezer drachmával megtömve kivetett a hullám, és most ott hever, moszattal borítva, egy delfin teteme mellett. Azért nem ment eddig oda senki, mert a rothadás bűze elkergeti az arra járókat. De te csak eredj, keresd meg a kincset, és ha megtaláltad, add oda Drüásznak. Elég, ha most csak azt hiszik, hogy nem vagy szegény, később úgyis gazdaggá leszel.

Így szólt, aztán mind elszállt, együtt az éjszakával. Alig virradt, Daphnisz felugrott, és kihajtotta nyáját a legelőre, fennen füttyögve csupa örömeiben. Miután megcsókolta Chloét, és hálát mondott a nimfáknak, leszaladt a tengerhez, mintha mosdani akarna a vízben. Végigfutott a parti fővényen, ahol a hullámok megtörnek, és kereste a kincset mindenfelé. Nem kellett sokáig fáradnia, mert orrát megcsapta a kivetett delfin facsaró bűze. Most már valósággal a rothadás szaga vezette a helyes irányba, míg meg nem lelte a moszatsomót, alatta pedig az ezüsttől dagadó erszényt. Felkapta és tarisznyájába csúsztatta, de mielőtt visszafordult volna, hálálkodva áldotta a nimfákat meg a tengert. Kecsképasztor volt ugyan Daphnisz, mégis édesebbnek hitte most a tengert még a mezőknél is, hisz az segítette, hogy elnyerhesse Chloét feleségül.

Ennyi sok pénzzel a tarsolyában nem volt már maradása. Úgy érezte, hogy nemcsak a parasztok, hanem minden ember között ő a leggazdagabb. Szaladt Chloéhoz, elmesélte álmát, előmutatta a pénzeszacskót, s gondjára bízva a nyáját, amíg visszatér, futott Drüászékhoz. Gabonacséplésnél találta Napéval együtt. Nagy bátran előállt hát a házasság dolgával.

- Hozzám adjátok csak Chloét feleségül, mert az aratásnál is én vágom a legszebb rendet, a szőlőmetszéshez is értek, meg a palántázáshoz is. Tudom, hogyan kell a földet szántani, és a gabonát a szélben rostálni. A nyájamra meg mint viselek gondot, annak igazában Chloé a megmondhatója. Ötven kecske került a kezem alá, és kétszeresére szaporodott azóta. Neveltem szép, nagy bakokat is, holott azelőtt idegen bakokkal kellett hágatnunk a kecskéinket. Aztán meg fiatal is vagyok, és mindig derék szomszédotok voltam. A dajkám meg nekem is kecske volt, ahogyan Chloét is birka táplálta. És amennyivel különb vagyok a többi kérőnél, a hozomány dolgában sem tesz túl rajtam senki. Azok tán kecskéket, bárányokat vagy hitvány

pár ökröt kínálgatnak nektek, s valamicske szemet, hogy a tyúkoknak sem elég. Én meg, íme, háromezer ezüsttel kedveskedem nektek. Csak aztán senki se tudja meg, még maga Lamón sem.

Ezzel átnyújtotta a pénzt, és megölelte, megcsókolta őket. Amint Drüász megpillantotta a temérdek pénzt, amennyiről még álmodni sem mertek, nyomban áldásukat adták, és még azt is megígérték, hogy beszélnek Lamónnal. Napé ott maradt Daphnisszal, hajtotta tovább körben az ökröket, hogy a maradék kalászokból is kicsépeljék a szemet a taposómalomban. Drüász pedig Chloé ismertetőjelei mellé rejtette az erszényt, azután sietett Lamónhoz és Mürtaléhoz, hogy - bármily szokatlan is - ő kérjen vőlegényt a lánya számára. Mikor odaért, azok éppen a kirostált árpát mázsálták, és búslakodtak, hogy kis híján kevesebb termett, mint amennyit elvetettek. Drüász vigasztalta őket, hogy mindnyájukra rájárt az idén a rúd, aztán előadta a kérését, hadd vehesse Daphnisz feleségül Chloét. Hozzáfűzte azt is, hogy a többi kérő akármennyit ígérhet is, őtőlük semmit sem kér a leányért, de még inkább ő ad nekik a magáéból. Hiszen azok együtt nevelkedtek, és a réten is együtt legeltettek, úgy megszerették hát egymást, nem is lehetne már széjjelválasztani őket. Így érvelt Drüász, s mással is megtoldotta, hogy meggyőzze őket, hiszen a közbenjárásért háromezer drachma ütötte a markát. Lamón sem mentegetőzhetett a szegénységével, ha már Drüász is alább adta, s nem ellenkezhetett, hogy gyerek még Daphnisz, hiszen legény volt már. Az igazságot pedig sehogy sem merte megmondani, hogy külön feleséget szánt a fiúnak. Ezért hát hallgatott egy ideig, azután így válaszolt:

- Derék dolog, hogy előbbre veszitek a szomszédot az idegennél, és a gazdagságnál többre becsüliték a tisztas szegénységet. Pán és a nimfák áldjanak meg érte. Hiszen magam sem tudnék jobb házasságot ennél. Bolond is lennék, ha öregkoromra, mikor annyi segítő kéz elkel a munkánál, nem vélném áldásnak, hogy barátságban összefog a két család. Aztán meg Chloé is kapós, hiszen szép is, fiatal is, s minden dolgában hibátlan. De mivel csak szolga vagyok, s a magam dolgaiban nincs önálló szavam, előbb az urat kell megkérdeznem, beleegyeznek-e. Ezért hát várjunk a lagzival őszig, mikor majd erre utazik az úr, ahogy a városból jövők hírül hozták. Majd akkor lehetnek férj és feleség, addig meg csak szeressék egymást, mint az édes-testvérek. Azt pedig jól jegyezd meg, Drüász, hogy magunkfajtánál jobb vőt kérsz magadnak.

Ennyit mondott, aztán megcsókolta Drüászt, és kínálta itallal, mert már forró délre járt az idő. El is kísértte egy darabon nagy jó barátsággal.

Drüásznak azonban szöget ütött a fejébe, amit utoljára mondott Lamón, és hazafelé bandukolva azon töprengett, ki is lehet Daphnisz. Kecske szoptatta, mintha az istenek rendelték volna így. Szép is, és cseppet sem hasonlít erre a pisze öregre meg gyér hajú feleségére. Aztán háromezer ezüstje is volt, holott más pásztorfiúnak körtéje sincs ennyi. „Talán őt is kitették a szülei, mint Chloét? Talán őt is csak úgy lelte Lamón, mint én a kislányt, és drága ismertető jelek is voltak tán mellette, mint amelyeneket én találtam? Uram, Pán, és ti is, drága nimfák! Ha ez mind valóság, talán egyszer ráakad szüeleire, s azzal együtt Chloé titkára is.”

Így töprengett, álmodozott egészen hazáig. Csupa várakozásban lelte otthon Daphniszt, s hogy lelket öntsön belé, rögtön vejének nevezte, és tudtára adta, hogy őszre lagzit ülhetnek. Parolázott is vele, hogy most már az övé lesz Chloé és nem másé.

Szaladt hát Daphnisz a gondolatnál is sebesebben, nem is evett, nem is ivott, futott egyenest Chloéhoz. És ahogy fejés közben meg köpülésnél találta, rögtön elujjongta a jó hírt, hogy egymáséi lesznek. Meg is csókolta, titkolni sem kellett, hiszen már a jegyesét csókolta. Azután segített neki minden munkájában, fejte sajtárokba a tejet, nyomkodta fonott kosárkákba a sajtot, és a gidákat meg a bárányokat anyjuk alá rakta. Mikor pedig mindent szépen elvégeztek, megmosdottak, s kedvükre ettek is, kedvükre ittak is, elindultak válogatni az érett gyümölcsben. A bőséget hozó nyár minden gazdagsága csábította őket: tengernyi körte,

temérdek birs, megannyi alma, fele már a földön, fele még az ágon. S ami már lepottyant, annál szagosabb volt, ami még fönnmaradt, annál mosolygósabb. Az illatuk meg mint a boré, a ragyogásuk mint az aranyé. Az egyik almafát azonban már leszüretelték, levele sem maradt, gyümölcsét sem hagyták, csupasz volt már annak minden egyes ága. Egyetlen alma csüngött csak a legeslegcsúcsában, de ez annál nagyobb, annál gyönyörűbb volt, egymaga illatozóbb valamennyi másnál. Nem mert-e felmászni oda, aki szedte, vagy tán nem is törődött már vele, bizony meghagyta a csodaszép almát a szerelmes pásztornak.

Alighogy meglátta ezt az almát Daphnisz, ugrott, hogy felmásszék, s lehozza onnan, azzal sem törődött, hogy Chloé tartja vissza. El is futott a lány a nyájhoz duzzogva, hogy hiába beszélt. Daphnisz meg csak kúszott az almáért, tüstént el is érte, fűgén letépte, s vitte ajándékba a haragos Chloénak. Még meg is kérlelte:

- Ó, te gyönyörű lány, a legszebb évszakok szülték ezt az almát, legdrágább almafánk növelte, meleg nap érlelte, és a jószerencse őrizte meg nekünk. Ha pedig már két szememmel láttam, ott fönn nem hagyhattam, hogy majd földre hulljék, és a legelő nyáj lábával tiporja, vagy egy csúszó kígyó oltsa bele mérgét, vagy a múlt idő rothassza el lassan, amit mi megláttunk, és meg is csodáltunk. Hiszen Aphrodité is almát nyert egykor szépsége díjául, s szépséged jutalmául azt hozok most én is teneked. Még a bíraitok is hasonlók ketten: Párisz nyájörző volt, én meg kecskepásztor.

Így hízelgett Daphnisz, és az almát Chloé keblébe ejtette. Ő meg, ahogy Daphnisz közel hajolt hozzá, megcsókolta érte, s nem bánta meg Daphnisz, hogy fel mert mászni a magasba, hiszen aranyalmánál is drágább csókot kapott.

Negyedik könyv

Egyik nap Lamónnak egy szolgatársa érkezett Mitülénéből, s hírül hozta, hogy az úr röviddel szüret előtt ellátogat hozzájuk, s meg szemléli, milyen kárt okozott birtokain a méthümnéiek támadása. A nyár már távozóban volt, és közelgett az ősz. Lamón úgy készült hát a fogadtatásra, hogy a gazda szeme mindenben örömét lelhesse. Kitisztította a forrásokat, hogy vizük kristálytisztá legyen, kihordta az udvarról a trágyát, hogy bűze ne sértse az úr orrát, s rendbe szedte a kertet is, hogy minél szebben pompázzék.

Gyönyörű szép kert volt az, királyok kertjének is beillett. Hossza vagy egy sztadionnyi, szélessége négyszáz láb, s mivel dombon feküdt, tágas fennsíknak nézhette bárki. Nőtt abban mindenféle fa: alma és mirtusz, körte meg pomagránát, füge és olajfa. Egyik részén meg magasra futtatott szőlő kúszott az alma- meg körtefák törzsére, és sötét fürtjei szinte versenyre keltek azok gyümölcsével. A gyümölcsfákon kívül nőttek ott ciprusok is, babérfák, platánok és fenyők, s szőlőinda helyett repkény kúszott rajtuk, melynek feketéllő, nagy bogyói szőlőszemekkel vetekedtek. A kert belsejében álltak a gyümölcsfák, mintha védelemre szorultának, körülöttük a termés nélküliek, mint valami védelmül emelt bástya. Az egész kertet alacsony kőfal kerítette be. Szépen elkülönítve a maga ágyasában nőtt minden virág, a fák törzsei is kellő távolságra állottak egymástól, de ágaik a magasban egymásba fonódtak, s egybevegyült lombjuk, mintha nem is a természet, hanem emberi ügyesség rendezte volna így. A virágos ágyások egyikében meg vadvirágok nőttek, melyeket a föld növesztett, másikon pedig kertészkez plántálta növények pompáztak. Kertész nevelte a rózsákat, jácintokat meg a liliumokat, a föld meg ibolyát, nárciszt és százsorszépet termett.

Egész esztendőn át csupa gyönyörűség volt ez a kert: nyáron árnyék borította, tavasszal virágoktól díszlett, ősszel pedig gyümölcsökben dúslakodott. Elláthattál innen a síkságra, s

nézhetted a nyájakat legeltető pásztorokat; idelátszott a tenger is, s figyelhetted az arra haladó hajókat. Mindez még csak növelte a kert varázsát. A kellős közepén meg Dionüszosznak állott kis szentélye s előtte az oltár. Az oltárt borostyán, a szentélyt pedig szőlőinda ölelte körül. Belül Dionüszoszról regélő képek sorakoztak: a vajúdó Szemelé, Ariadné álma, Lükorgosz bilincsből s a szétszaggatott Pentheusz. Ott voltak a legyőzött indusok is, meg a delfinné változott türrhének, körös-körül pedig szőlőt taposó szatüroszok és kartáncot lejtő bakkhászok. Pán sem hiányzott közülük, egy sziklán ülve fújja szürinxén a nótát a táncosoknak meg a taposóknak.

Ilyen volt hát a kert, s Lamón még csinosította. A száraz gallyakat lenyeste, a szőlőindákat felkötözte, megkoszorúzta Dionüszosz szobrát, és a virágokat is mind meglocsolta. Forrás is fakadt ott, Daphnisz fedezte fel a virágok számára. Nem is szolgált másra, csak a virágok öntözésére, s mindenki Daphnisz forrásának nevezte. Daphniszra is ráparancsolt Lamón, hogy csak hizlalja a kecskéket, amennyire tudja, mert az úr bizonyára a nyáját is megnézi, ha már ennyi idő után ellátogat végre. Daphnisz bízott is benne, hogy a nyájért dicséret illeti majd, hiszen duplájára szaporodott, mióta rábízták, farkas sem hurcolt el egyetlen kecskét, s kövérebb volt mind a birkáknál is. De hogy a gazdáját minél kegyesebbre hangolja a házasság dolgában, minden gondját, fáradságát a nyájra fordította. Kihajtotta már kora hajnalban, s késő este terelte csak haza. Itatni is kétszer vitte a kecskéket, s felkutatta a legkövérebb legelőt az egész vidéken. Új vályúkról is gondoskodott, meg kellő számú sajtárról s fonott kosarakról. Buzgalmában a kecskéknak még a szarvát is kifényesítette, s szőrüket is kifésülte, hogy Pán szent nyájának nézhették bízvást. Fáradozásában osztozott vele Chloé is, és míg a saját nyájával alig törődött, minden idejét a kecskéknak szentelte. Daphnisz már-már azt hitte, hogy az ő szépségétől szépülnek azok is.

Míg így serénykedtek, újabb hírnök érkezett a városból, és parancsot hozott, hogy a szőlőt hamar szüreteljék le. Ő maga, úgy mondta, megvárja, míg a szőlőből a mustot kipréselik, s csak azután tér vissza a városba, hogy idekalauzolhassa urát, ha majd a szüret véget ért. Lamónék minden jóval megvendégelték Eudromoszt - így hívták a futárt a mesterségéről -, a parancs szerint leszüretelték a tőkéket, kipréselték a szőlőt, és a borosedényeket megtöltötték musttal. A legszebb fürtöket pedig indástul metszették le, hogy a városi vendégeknek is legyen emléke meg gyönyörűsége a szüretből.

Amikor Eudromosz visszaindult a városba, Daphnisz sok mindennel megajándékozta, ami kincse kecskepásztorok csak lehet: szép darab sajtjal, szopós gidával meg egy gyapjas, fehér kecskebőrrel, hogy téli hidegben útjain abba burkolózzék. Örült a futár az ajándéknak, megölelte Daphniszt, és megígérte, hogy majd szól jó szót érte az uránál. Így távozott el, jóindulattal eltelve irántuk. Daphnisz pedig szorongó szívvel legeltetett együtt Chloéval, s a lány is aggódott érte, hiszen a fiú egész életében csak juhokat, kecskéket meg parasztokat látott, s most pillanthatta majd meg először az urat, kinek azelőtt tán a nevét is alig hallotta. Gond gyötörte, hogy talán hasztalan álmodozott a házasságukról. Nem volt hát se vége, se hossza a csókoknak, és az ölelésekben majd egymáshoz forrtak. De csókjaik félénkebbek voltak, az ölelések meg riadtabbak, mintha az úr már megérkezett volna, és rettegniük, bujkálniuk kellene miatta. S íme, félelmüket még nagyobb baj tetézte be.

Lakott a közelükben egy gonosz ökörpásztor, Lampisz. Ő is megkérte Chloé kezét az apjától, sok ajándékot is hozott Drüásznak, hogy a házasságot ezzel siettesse. Amikor megtudta, hogy Daphnisz fogja feleségül venni, ha a gazdája beleegyezik, olyasmit eszelt ki, amivel rájuk haragíthatná az urat. Tudta, hogy az leginkább a kertben leli majd örömét, ezért elhatározta, hogy feldúlja, és elcsúfítja, ahogyan csak tudja. A fákat persze nem merte kivágni, hiszen a fejszecsapások zajára rajtakapták volna, s ezért a virágok ellen fordult. Megvárta az éjszakát, átmászott a falon, és a virágokat mind kiszaggatta, hajtásaikat letördelte, tövüket összetiporta, mint valami vadkan, aztán lopva elosont. Másnap Lamón elindult a kertbe, hogy a növényeket

megöntözze. De mikor meglátta, hogy mindent feldúltak, mintha nem is rabló, hanem ellenség pusztított volna ott, megszagatta köntösét, és az isteneket hívta hangos jajveszékeléssel, hogy még Mürtalé is kiszaladt a házból, félredobva munkáját, s Daphnisz is odafutott a rétről, cserbenhagyva nyáját. A szörnyű látványra feljajdultak ők is, és a jajgatásban könnyük is kicsordult.

Nem csoda, hogy sírtak, hiszen nem is a virágokat siratták, hanem inkább az uruktól való félelem ríkatta meg őket. De sírt volna bárki, hogyha arra téved, mert minden díszes odalett a kertnek, s nem maradt egyéb sem, mint a sáros föld. Alig egy-két virág került el a pusztítást, de az annál jobban virult és pompázott, s még a földre tiporva is szép volt. A méhek is egyre rájuk szálltak, s zümmögtek szüntelen, mintha siratódalt zengtek volna. Lamón pedig kétségbeesetten így siránkozott:

- Jaj, az én rózsáim, hogy letördelték mind! Jaj, az ibolyáim, letiporták őket! Jaj, a jácintjaim meg a nárciszaim, bűnös ember keze kiszaggatta őket! Eljön majd a tavasz, s nem virulnak többé, eljön majd a nyár is, és nem pompáznak már, ősszel sem fonhat senki koszorút belőlük. Uram, Dionüszosz, hát te sem könyörültél meg szegény virágokon, pedig közöttük laksz, szemed előtt nőttek, s velük koszorúztalak annyiszor. Hogyan mutassam már uramnak a kertet? Mit szól, ha meglátja? Felköttem ám engem, szegény öregembert, egy fenyő ágára, akárcsak Marszüaszt, s talán még Daphniszt is, hiszen azt hiheti, a kecskék művelték ezt.

Erre még forróbban hullottak könnyeik, hiszen most már nem a virágokat, hanem saját magukat siratták. Chloé is zokogott, hogy Daphniszt felakasztják, és imádkozott, hogy bárcsak ne is jönne Lamónék gazdája. Gyötrelemben teltek el napjai, mert szinte látta is, amint Daphniszt megkorbácsolják.

Estére azután megérkezett Eudromosz is a hírral, hogy az uraság három nap múlva érkezik, fia pedig már másnap odaér. Meghányták-vetették hát a történeteket, s Eudromoszt is bevonták a tanakodásba. Az pedig, mivel jó szívvvel viseltetett Daphnisz iránt, azt ajánlotta, hogy előbb az úrfinak vallják be a dolgot, és megígérte, hogy maga is közbenjár érdekükben, mert tejtetvére volt, s nagy kegyben állt nála.

Így is tettek másnap, amikor megérkezett Asztülosz a tányérnyalójával, mindketten lóháton. Annak még csak éppen serkent a szakállá, a másik, Gnathón, idősebb volt nála és borotvált állú. Lamón Mürtaléval s Daphnisszal együtt lábuk elé borult, és könyörgött, szánja meg a boldogtalan öreget, mentse meg őt apja haragjától, hiszen mindenben ártatlan. Azután sorra elmondott mindent. Asztülosz megsajnálta az esdeklő öregeket, elment a kertbe, és a virágok pusztulását látva megígérte, hogy majd valahogy kiengeszteli az apját. A lovaira fogja majd a dolgot, mintha azok megbokrosodva tördelték és tiporták volna le a virágokat, amikor a kertben kipányvázta őket. Lamón meg Mürtalé áldotta nagy jóságáért, Daphnisz pedig ajándékokkal halmozta el: kecskegödölyével, gomolyával, anyamadárral meg a fiókáival, fürtös szőlővesszővel és gyümölcsös almaággal. Bort is adott mellé, virágillatú leszboszít, aminél zamatosabbat nem is ihat ember.

Asztülosz kegyesen fogadta az ajándékokat. Aztán nyulászni indult, mert elkényeztetett, gazdag úrfi létére azért jött vidékre, hogy új szórakozást keressen magának. Gnathón azonban nem követte urát. Mint afféle kéjencnek, csak arra volt gondja, hogy nagyokat egyék, még nagyobbat igyék, no meg részegen bujálkodhasson. Csak az ínyének élt, csak a bendőjének, meg annak, ami az alatt van. Már akkor szemet vetett Daphniszra, amikor a fiú Asztülosznak hozta az ajándékokat. Természetből fogva szerette ő a fiúkat, a városban pedig aligha talált ilyen szemrevaló legényt. Ezért hát azon volt, hogy megnyerje Daphniszt, gondolta, könnyű dolga lesz az ilyen kecskepásztorral. Ezért is nem kísérté el Asztüloszt a vadászatra, hanem arra tartott, ahol Daphnisz legeltetett, mintha a kecskéket akarná megcsodálni, valójában azonban Daphniszt bámulta. S hogy hízelgéssel megkönyvékezze, magasztalta nyáját, kérlelte,

hogy furulyázzon neki pásztordalokat, és fogadkozott, hogy egyhamar felszabadíttatja, hiszen az úr sokat ad az ő szavára.

Amikor már úgy hitte, hogy eléggé lekenyerezte Daphniszt, megleste, ahogy este hazafelé terelte kecskéit, elébe ugrott, csókolgatni kezdte, és fajtalan szerelmeskedésre csábította. Daphnisz persze vonakodott, azonban Gnathón erőszakoskodott, és csak szorongatta. Erre a fiú a részeg fickót, aki lábán is alig állt, úgy eltaszította magától, hogy elvágódott. Azzal elszaladt, s otthagya a földön heverve a magatehetetlent, akit nemhogy gyerek, de még meglett, erős ember sem állított volna egykönnyen talpra. Ettől kezdve Daphnisz a közelébe sem merészkedett, és a kecskéket hol erre, hol arra legeltette, Gnathónt kerülgetve s Chloét követve. Az sem próbálkozott többet a fiúval, mert megtanulta, hogy Daphnisz nemcsak szép, hanem erős is. Most már inkább az alkalmat leste, hogy Asztülosszal beszélhessen a fiú dolgában, mert azt remélte, hogy ifjú barátja rabszolgájául neki ajándékozza, hiszen máskor is a kedvét kereste.

Erre azonban ekkor nem nyílt alkalom, mert megérkezett Dionüszophanész a feleségével, Klearisztével, s velük együtt házuk népe, málhás állatok, no meg a szolgák és szolgálók sürgölődő hada. Széles, szép ember volt Dionüszophanész, s bár haja már őszbe csavarodott, akármelyik legénnyel megbirkózott volna. Érkezése után első nap az isteneknek áldozott, akik a mezei életre gondot viselnek: Démétérnek, Dionüszosznak, Pánnak, meg a nimfáknak, s együtt ivott embereivel a nagy borosedényből. Másnap megszemlélte Lamón munkáját, s látva a felszántott földeket, a gonddal művelt szőlőt meg a szépen ápolt kertet - mert a virágok pusztulását Asztülosz magára vállalta -, nagyon megörült, megdicsérte Lamónt, és biztatta, hogy felszabadítja.

Ezután a nyájhoz látogatott, hogy megnézzé kecskéit, és lássa őrzőjüket. Chloé ezalatt az erdőben rejtőzött, mert restelkedett, s félt a sok embertől, Daphnisz azonban borzas kecskebőrt öltött magára, új tarsolyát a vállára akasztotta, s így állt az úr elé, egyik kezébe friss sajtot tartva, a másikban meg szopós gidát. Ilyen lehetett Apollón, mikor pásztornak szegődött Láomedónhoz. Szólni azonban nem tudott egy szót sem, hanem pirulva lesütötte szemét, s csak nyújtotta ajándékait. Lamón beszélt hát helyette:

- Ez itt, uram, kecskéid pásztora. Ötven kecskét meg két bakot bízta a kezemre, ő pedig száz kecskére meg tíz bakra szaporította számukat. S nézd, milyen kövérek, szőrük milyen sűrű, meg a szarva is ép mindegyiknek. Aztán muzsikára is tanította őket, s mindenben követik, ha hallják a sípszót.

Elsodálkozott ezen Kleariszté, mert ő is jelen volt éppen. Próbát akart tenni, rávette hát Daphniszt, hogy fújja el a kecskéknak a szokott dalokat. Jutalmul inget, köntöst meg új sarut ígért neki. Daphnisz erre leültette a vendégeket, akár a színházban, ő maga a bükkfa alá állt, tarisznyájából előhúzta a szürinxet, s először halkán fújta bele. A kecskék megálltak, felemelt fejjel. Aztán a legelésre adott jelt, s azok fejüket lehajtva legelészni kezdtek. Most édesebb dallam szólt, és a nyáj összebújva leheveredett. Daphnisz pedig rikoltó hangba csapott át, a kecskék meg, mintha farkas közelednék, az erdőbe futottak, mígnem a hívogató hallatára előszaladtak a fák közül, s lábához gyűltek. Szolgát is alig lát az ember, aki így hallgatna az ura szavára. Bámulták is mind, de leginkább Kleariszté, s fogadkozott, hogy nyomban megadja, amit a szépséges, muzsikás pásztornak ígért. Azután visszatértek a tanyára, s uzsonnához láttak. Daphnisznak is küldtek a sok jó falatból, amit ők ettek. S ő megosztva mindenét Chloéval, boldogan kóstolta a városi ingyencégeket, s eltelt jó reménnyel, hogy ura engedelmével megszerezze a házasság.

A pásztori mutatványoktól azonban még inkább fellángolt Gnathón epekedése, és már úgy érezte, nem élet az élet, ha Daphnisz nem lesz az övé. Megvárta, míg egyszer a kertben találta Asztüloszt, elvezette a Dionüszosz-szentélyhez, és kezét-lábát kezdte csókolgatni. Kérdezte

Asztülosz, mit kíván hát tőle, s biztatta, beszéljen, még esküdött is, hogy segítségére lesz. Végül Gnathón megszólalt:

- Elpusztul már, uram, a te Gnathónod. Én, aki azelőtt csak a lakomáidnak voltam szerelmese, aki megesküdtem, hogy az óbórnál szebb semmi sincsen, s azt mondogattam, hogy Mitüléné minden csinos ifja együtt sem ér fel a te ebédeiddel, én most már úgy érzem, hogy Daphnisz szép egyedül. A legdrágább étel sem ízlik már nekem, bármennyi peccsenye, hal meg sütemény kerül napról napra az asztalra. Fűvet meg levelet szívesebben ennék, csak kecskévé változhatnék, s hallhatnám pásztorom, Daphnisz szürinxét. Mentsd meg hát Gnathónt, s győzd le a verhetetlen Erószot. Mert ha nem segítesz rajtam, nevedre esküszöm, úgy, mint istenemre, kardot ragadok, s utolszor megtömve bendőmet, Daphnisz küszöbén megölöm magam. Akkor majd te sem szólíthatod többé édes Gnathónocskádat, ahogy tréfálkozva becéztél azelőtt.

Nem tudta tovább elviselni Asztülosz, hogy a barátja sír, és a lábát csókolgatja. Jószívú ifjú volt, és a szerelem gyötrelmeit is ismerte. Megígérte, megkéri majd apját, hadd vihessék magukkal a városba Daphniszot, hogy neki szolgáljon, Gnathónnak pedig kedvese lehessen. És mivel jókedvre akarta deríteni, mosolyogva faggatta, nem restelli-e, hogy Lamón fia után eped, és kecskepásztor szerelmére vágyik. Még az orrát is elfintorította, mintha máris bakszagot érezne. Gnathón azonban a lakomákon s korhely cimborák között kitanulta a szerelmes ékesszólás minden fordulatát. Ügyesen mentette hát magát is, Daphniszot is:

- A szerelmesek, uram, nem törődnek az ilyesmivel, hanem bármilyen testben is látják meg a szépet, nyomban rabjává lesznek. Volt, aki egy fába szeretett bele, másik egy folyóba vagy éppen egy állatba. S ki nem szánt még olyan szerelmezt, akinek rettegnie kellett szerelmétől? Az én szerelmemnek pedig csak a teste szolgál, de a szépsége szabad. Haja, látod, jácint virágjához hasonlatos, szeme úgy ragyog szemöldöke alatt, akár az aranyba foglalt drágakő. Arcát bájos pír borítja, s fogai ragyognak, mint az elefántcsont. Melyik szerelmes ne kívánná meg az ilyen ajakról a csókot? Azzal pedig, hogy pásztorfiúba lettem szerelmes, csak az istenek példáját követem. Pásztor volt Ankhizész, mégis Aphroditénak volt a kedvese. Kecskét legeltetett Brankhosz, s Apollón mégis megcsókolta. Ganümedész pedig nyáját őrzött, és a mindenség ura rabolta el. Ne vessük hát meg ezt a gyermeket sem, kinek a kecskéik is úgy engedelmeskednek, mint a szerelmesek. Inkább adjunk hálát Zeusz madarának, hogy ilyen szépséget a földön hagy élni.

Édeset kacagott e szavakra Asztülosz, tréfálkozott, milyen ügyes szónokká teszi Erósz a szerelmeseket, s már csak az alkalomra várt, hogy apjával beszélhessen Daphnisz sorsáról.

Eudromosz azonban titokban kileste minden szavukat, és mivel szerette Daphniszot, hiszen derék gyerekek ismerte, és sajnálta volna, hogy ilyen szép ifjú a részeges Gnathón játékvá legyen, nyomban megsúgta neki meg Lamónnak a dolgot. Daphnisz rémületében már azon volt, hogy Chloéval együtt elbújdosik, vagy a halálba megy szerelmes társával. Lamón azonban kihívta Mürtalét a ház elé, és így szólt:

- Végünk van, asszony! Eljött az ideje, hogy megmutassuk Daphnisz ismertető jeleit. Oda a kecskéink, oda már mindenünk! De Pánra meg a nimfákra, ha magunkra is maradunk, mint ökor az üres jászol mellett, nem titkolom tovább Daphnisz származását. Elmondom, hogyan találtam rá mint kitett gyermekre; elmesélem, hogyan táplálta a kecske, s megmutatok mindent, amit vele leltem. Hadd tudja meg Gnathón, kivel is van dolga. Készítsd hát ki fürgén az ismertetőjeleket.

Amint megegyeztek ebben, visszasiettek a házba. Ezalatt Asztülosz az apjához sietett, s mivel jókedvében találta, megkérte, hogy Daphniszot magukkal vihessék a városba, hiszen olyan szép, és jobb sorsra érdemes, semmint falun éljen, Gnathón keze alatt meg hamar beletanulna a városi szokásokba. Dionüszophanész örömet teljesítette a kérést. Magához hívatta Lamónt

meg Mürtalét, és örömhírként adta tudtukra, hogy Daphnisz ezentúl a kecskék és bakok helyett Asztüloszra visel majd gondot. Kárpótlásul meg két bojtárgyereket ígért helyette. Erre aztán szót kért Lamón, és az összeverődött szolgák előtt, akik már örültek, hogy ilyen szépséges társuk akad, így kezdett beszélni:

- Halld hát meg, uram, öreg szolgádtól az igazságot! Pánra esküszöm meg a nimfákra, hogy nem hazugság. Daphnisznak nem én vagyok az apja, s Mürtalét sem tette boldoggá gyermekkel a sors. Ismeretlen szülők tették ki csecsemő korában, talán mert elégük volt már a gyermekáldásból. Én csak megtaláltam, mikor az erdőben egy kecském táplálta. Amikor kimúlt, el is temettem a kertben hálából, hogy anyja helyett gondozta az árvát. A gyermek mellett ismertető jeleket is leltem, s megőriztem őket, mert gazdag származásról tanúskodnak, és nem hozzánk illők. Ha tehát Asztülosz szolgája lesz Daphnisz, nem méltatlankodom, mert szép és jó úrfihoz szép szolgáló is való. De azt nem viselhetem el, hogy a részeges Gnathónnak legyen az ágyasa. Ő akarja Mitülénébe vitetni, hogy ott asszony helyett a kedvese legyen.

E szavakkal el is hallgatott Lamón, és eleredtek könnyei, Gnathón pedig, haragra gerjedve, veréssel fenyegette. Dionüszophanészt azonban meghökkentette a beszéd, haragos pillantásokat lövellve elnémította Gnathónt, és Lamóntól újból elkérdezte a dolgot. De intette, hogy csak az igazat mondja, és ne költsön meséket, hogy megtarthassa fiát. Az öreg azonban erősödött, és megesküdt az összes istenre, kész volt még kínvallatásra is, ha hazugságon érik. Az úr tehát leült Klearisztéval, és mérlegelte Lamón szavait:

- Miért is hazudnék az öreg, hogyha az egy pásztor helyett két bojtárt is kaphat? Hogyan is költene együgyű paraszt ilyen mesét? Alig hihető, hogy ilyen szép gyermeke születnék ennek az öreg embernek és egyszerű asszonyának.

Nem latolgatták hát tovább, igaz-e a szó, vagy sem, hanem az ismertetőjeleket akarták már látni, fényes, nagyúri származásról tanúskodnak-e valóban. Mürtalé el is ment, és hozta mind az ócska tarisznyában, amiben őrizték. Elsőnek Dionüszophanész szemlélte meg őket, és ahogy meglátta a bíbor leplecskét, az aranyos csatot meg az elefántcsont markolatú kicsiny tört, Zeuszhoz kiáltott, és hívta feleségét, hogy nézze már ő is. De az alig pillantotta meg, maga is felkiáltott:

- Ó, ti édes Moirák, hiszen ezekkel tettük ki egykor magzatunkat! Hiszen erre a vidékre küldtük a szolgálót édesgyermekünkkel! Bizony itt van minden, drága uram, miénk hát a gyermek. A te fiad Daphnisz, és az apja kecskéit legeltette eddig.

Mialatt még egyre beszélt, s Dionüszophanész a váratlan örömtől könnyes szemmel az ismertetőjeleket csókolgatta, Asztülosz is rádöbrent, hogy Daphnisz a testvére. Ledobta köpenyét, s szaladt át a kerten, hogy elsőnek csókolhassa meg. Daphnisz azonban, alighogy meglátta, amint fut feléje a nagy sokasággal, és meghallotta, hogy Daphniszt kiáltoz, azt hitte, hogy el akarják fogni, és ezért kergetik. Elhajította a tarisznyát meg a szürinxet, és a tenger felé iramodott, hogy a parti meredek szikláról belevesse magát. S talán így is történt volna, hogy Daphnisz akkor pusztul el, mikor éppen rátaláltak a szülei, ha Asztülosz észbe nem kap, és nem kiált utána:

- Állj meg, Daphnisz, ne félj! Hiszen testvéred vagyok, és akik eddig uraid voltak, azok a szüleid. Most mondta el Lamón a kecske történetét, s megmutatta az ismertetőjeleket is. Fordulj hát vissza és nézd: ragyogó arccal jönnek már érted. A nimfák tanúim, hogy igazat mondom.

Erre az esküre nagy nehezen megállt Daphnisz, bevárta Asztüloszt, és amint utolérte, meg is csókolta. S míg csókolta, odaértek a többiek is, a szolgák, szolgálók, meg az apja s anyja. Mind megölelték, mind megcsókolták, és sirtak, nevettek. Daphnisz meg legelőbb szüleit köszöntötte, s keblükre borult, mintha régóta ismerné már őket, nem volt vége-hossza az ölekezésnek. Ilyen gyorsan ismer övéire a gyermeki ösztön. Örömeben egy kis időre még

Chloéről is megfélekedezett Daphnisz. Visszatért a tanyára, drága köntöst öltött, azután édesapja mellé telepedve hallgatta beszédét:

- Igen fiatalon házasodtam én, édes gyermekem. Rövid idő múlva már apa is lettem, s úgy éreztem, boldog apa. Mert előbb fiam született, azután leányom, s harmadiknak meg Asztülosz. Ekkor úgy gondoltam, elég utódom van, s mikor még egy gyermekem lett, ki-téttem, s vele együtt ezeket a drágaságokat, nem azért, hogy felismerjék róla, hanem halotti díszül. A sors azonban másként akarta. Idősebbik fiam meg a leányom egyazon napon, egyazon betegségben elpusztult, te pedig az istenek gondoskodásából megmenekültél, hogy öregkoromra több támaszom legyen. Ne neheztelj hát ránk, ha ki is tettünk egykor, hiszen nem önként cselekedtem így, s te se szomorkodj, Asztülosz, hogy az örökségből csak osztályrész jut neked, mert bölcs embernek nincs nagyobb kincse a testvérénél. Szeressétek egymást, és gazdagságban a királyokkal versengjete. Mert nagy birtokot hagyok rátok, sok hűséges szolgát, aranyat, ezüstöt, s mindent, amije boldog embernek lehet. Csak ezt a tanyát veszem ki az osztokodásból, s hagyom egyedül Daphniszra, Lamónnal és Mürtaléval együtt, meg a kecskenyájjal, melyet eddig ő maga legeltetett.

Ahogy ezt kimondta, Daphnisz felugrott, és így kiáltott:

- Jókor említetted a nyáját, édesapám. Megyek és itatni hajtom a kecskéket. Szomszjasan várják már a szürinxem szavát, én meg ezalatt itt üldögélek.

Édeset kacagtak erre mindnyájan, hogy bár úrrá lett Daphnisz, mégis pásztorkodni akar. Mászt küldtek hát, hogy ellássa a nyáját, ők maguk pedig a megmentő Zeusznak áldoztak, és lakomához ültek. Csak Gnathón nem jött el, félelmében éjjel-nappal Dionüszosz szentélyében kuksolt, mint oltalomkérő.

Mindenhová gyorsan elért a hír, hogy Dionüszophanész ráakadt a fiára, és Daphniszból, a pásztorból a vidék ura lett. Kora hajnalban már gyülekeztek is mindenfelől, s együtt örvendeztek a fiúval, meg ajándékokat hoztak az apának. De mind közül Drüász érkezett elsőnek, Chloé gyámaja. Dionüszophanész marasztalt mindenkit, hogy az örömből és a készülő ünnepből kivehessék részüket. Ott állt már a sok bor, a temérdek kenyér, hízott baromfi meg szopós malac és sokféle sütemény. Dús áldozat jutott a mezők isteneinek is. Daphnisz összehordta pásztori kincseit, s mindegyik istennek áldozott belőle. Dionüszosznak a tarisznyát meg a kecskebőrt szentelte, Pánnak a szürinxet és a görbe sípot, a nimfáknak pedig pásztorbottját és a sajtárokat, melyeket mind maga készített. De mivel a megszokott holmi kedvesebb a hirtelen jött kincseknél is, könnyet hullatott minden darabért, ahogy megvált tőle. A sajtárt is úgy adta, hogy előbb fejt bele, a kecskebőrt is úgy, hogy felöltötte előbb, s a szürinxen is játszott még egyszer. Aztán megcsókolt mindent, a kecskéktől búcsút vett, s nevükön szölongatta a bakokat. A forrásból is ivott, hiszen annyiszor járt ott Chloéval. Szerelmét azonban nem vallotta be, mert még kedvezőbb alkalomra várt.

Mialatt Daphnisz az áldozatokkal foglalatoskodott, Chloéval szörnyű dolog történt. Sírdo-gálva ült éppen a réten, nyáját őrizve, s így kesergett:

- Engem már elfelejtett Daphnisz, és már gazdag feleségről álmodozik talán. Minek is eskettem a nimfák helyett a kecskékre? Cserbenhagyta őket, ahogy engem is elhagyott. Nem vágyta már látni Chloét, mikor a nimfáknak meg Pánnak áldozott. Bizonyára talált nálam szebb lányt az anyja szolgálói közt. Él j hát boldogan, Daphnisz, én már tovább nem élek!

Ahogy így kesergett és búslakodott, Lampisz, a csordás, rátört társaival, s magával hurcolta, mert gondolta, Daphnisz már úgysem veszi feleségül, s Drüász szívesen adja majd hozzá. Chloé azonban keservesen jajveszékelt, míg végül valaki meghallotta, s hírét vitte Napének, Napé meg Drüásznak, az pedig Daphnisznak. Majd megörült bánatában Daphnisz, de az

apjának csak nem mert szólani. Könnyeit azonban nem tudta elfojtani, kiment hát a kertbe, és ott zokogott magában:

- Ó, én szerencsétlen! Milyen keserű is ez a viszontlátás! Mennyivel jobb dolgom volt, amíg legeltettem. Mennyivel boldogabb volt sorom, míg szolgáltam. Akkor még láthattam, akkor még csókolhattam Chloét. Most pedig Lampisz elragadta, és ha eljön az est, a magáévá teszi. Én meg ezalatt lakomán dőzsölök, s megszegem az esküt, amit Pánnak, a nimfáknak meg a nyájunknak tettem.

Panaszát meghallotta Gnathón, aki ott lapult a kertben, s most úgy vélte, eljött az alkalom, hogy Daphniszt kiengesztelje. Maga mellé vette Asztülosz szolgáit, elsietett Drüászhoz, s ráparancsolt, hogy tüstént vezesse el Lampisz tanyájára. Lélekszakadva éppen akkor ért oda, mikor Lampisz a házába vitte Chloét. Kiszabadította hát a lányt, jól megverette a pásztorokat, s magát Lampiszt megkötözve hajtotta volna magával, mint valami hadifoglyot, ha az hirtelen meg nem ugrik. Nagy hőstette után késő este tért vissza. Dionüszophanészt már alva találta, Daphnisz azonban még a kertben virrasztott könnyek közt. Odavezette hát Chloét, karjaiba adta, elmesélte kalandját, és kérte, fogadja most már hűséges szolgáivá, s asztalától se kergesse el, mert éhen hal különben. Daphnisz, miután viszontláthatta s karjaiban tarthatta Chloét, megbocsátott jótevőjének, ő maga pedig Chloétól esdekelt bocsánatért, mert egy kis időre megfeledkezett róla.

Úgy tervezték most már, hogy házassági szándékukat egyelőre még titokban tartják, s Daphnisz csak az anyjának vallja be szerelmét. Drüász azonban nem egyezett bele. Beszélni akart az úrral, s fogadkozott, hogy elrendezi a dolgukat. El is ment hozzá másnap reggel, tarsolyában Chloé ismertetőjeleivel. A kertben találta Dionüszophanészt Klearisztéval üldögélve, s ott volt Asztülosz meg Daphnisz is. Ahogy elhallgattak, így szólt hozzájuk:

- A szükség hajtott rá, akárcsak Lamónt, hogy elmondjam, amit eddig titkoltam. Nem az én leányom Chloé, nem is én neveltem. Más szülők gyermeke, s mint kitett csecsemőt egy anyajuh szoptatta a nimfák barlangjában. Így találtam rá, s elámultam láttán, csodálkozásomban pedig meg is szántam. Szépsége a tanúm, hogy igazat mondok, hisz cseppet sem hasonlít miránk. Tanúim az ismertetőjelek is, hiszen sokkal drágább holmi, semhogy pásztoré lehessen. Íme, itt vannak, nézzétek, s aztán kutassátok fel a leány szüleit, hátha Daphniszhoz illő feleség Chloé.

Szándékosan hagyta ezt Drüász a végére, s Dionüszophanésznek sem ment el a füle mellett. Ránézett Daphniszra, látta, hogy elsápadt, s titokban könnyet ejt, nyomban megsejtette, hogy szerelmes a lányba. S mivel saját fiát jobban féltette a más lányainál, alaposan fontolóra vette Drüász szavait. Miután megszemlélte az elébe rakott ismertetőjeleket, az aranyos sarukat, a lábperceket meg a főkötőt, magához szólította Chloét, s biztatta, örvendezzék, mert hamarosan megleli a párját, de még apját, anyját is megtalálja majd. Azután Kleariszté vette gondjaiba a lányt, s kiöltöztette, ahogy a fia jegyeséhez illett. Dionüszophanész pedig félrevonta Daphniszt, és csak azt tudakolta, lány-e még Chloé. Megesküdött a fiú, hogy csak csókokban meg fogadalmakban voltak egymáséi. Nevetett Dionüszophanész a fia esküjén, azután lakomához ültette mindannyiukat.

Most mutatkozott csak meg igazán, milyen az igazi szépség, ha magára ölt minden ékességet. Drága ruhájában, befont hajával és illatszerben fűrésztött arcával oly gyönyörűségesen tündökölt Chloé, hogy Daphnisz is alig ismert rá. Az ismertetőjelek nélkül is megesküdött volna bárki, hogy nem a Drüász lánya. Az is ott volt Napéval együtt a lakomázók között, s Lamón meg Mürtalé volt az asztaltársuk.

A következő napokon aztán újabb áldozatokat mutattak be, s ismét nagy boroskrátért állítottak az iváshoz. Chloé pedig szintén felajánlotta kincseit az isteneknek: szürinxét, az özbört meg a

köcsögöket. A forrás vizébe meg bort kevert, hálából, hogy ott nevelkedett mellette a barlangban, és oly sokszor megfürdött benne. Megkoszorúzta dajkája, az anyajuh sírját is, ahová Drüász vezette el, játszott még egyszer szürinxén a nyájnak, s könyörgött a nimfákhoz, hogy rátalálhasson szüleire, s azok méltók legyenek Daphnisz családjához.

Miután megelégték már a sok mezei ünnepet, elhatározták, hogy a városba mennek, felkutatják Chloé rokonságát, s nem késleltetik tovább a menyegzót. Hajnalban tehát összeszedelőzködtek, Drüásznak kárpótlásul még háromezer drachmát adtak a lányért, Lamónnak ajándékozták a termés meg a bor felét, a kecskenyájat két bojtárral, négy pár igásökröt s meleg téli ruhát, őt magát pedig asszonyával együtt felszabadították. Aztán ki lóháton, ki fogaton, elindultak fényes kíséretükkel Mitülénébe.

Éjszaka érkeztek meg, s így a polgárok nem láthatták bevonulásukat. Másnap mégis hatalmas tömegben csődültek az emberek, asszonyok a ház kapui elé. A férfiak Dionüszophanésznek akartak szerencsét kívánni, hogy rátalált fiára. De mikor látták is, hogy milyen szépséges Daphnisz, még jobban megőrültek. Az asszonyok Klearisztéval akartak örömeiben osztozni, hiszen egyszerre fiát is meglelte, s mátkát is talált számára. Mind elámult Chloé páratlan nagy szépségén, mellyel aligha vetélkedhetett bárki. Az egész várost lázba hozta a gyönyörű pár, és mindenki nagy boldogságot jövendölt házasságuknak. Csak azért imádkoztak már, hogy Chloé szülei méltók legyenek lányuk szépségéhez, sok dúsgazdag asszony pedig azért fohász-kodott az istenekhez, bárcsak elhinnék nekik, hogy ők szülték a szépséges lányt.

Történt, hogy Dionüszophanész hosszas töprengés után mélyen elszunnyadt, s álmodni látott. A nimfákat pillantotta meg, amint éppen Erószot kérelték, adja már beleegyezését a házassághoz. Az isten pedig leeresztette íját, félretette tegzét, s megparancsolta Dionüszophanésznek, hogy hívja meg lakomára Mitüléné legelőkelőbbjeit. S amikor majd az utolsó áldomáshoz keverik már a bort, mutassa meg minden vendégének az ismertetőjeleket. Akkor aztán elénekelhetik már a nászdalt az új párra.

Miután álmában ezeket hallotta meg látta, kora hajnalban felkelt, megparancsolta, hogy készítsenek lakomát mindennek a legjavából, amit a föld és a tenger, a folyók meg a tavak teremnek, és meghívta az összes előkelőséget Mitülénéből. Késő éjjel aztán, mikor már az utolsó serleget töltötték meg borral, amelyből Hermésznek szokás áldozni, egy szolga ezüsttálcán behozta az ismertetőjeleket, és körbehordva megmutatta minden vendégnek. Senki sem ismert rájuk, míg végül egy Megaklész nevű úr, ki mint legkorosabb, az asztalfőn foglalt helyet, hangosan felkiáltott láttukra:

- Ó, mit látok itt! Mi lett hát belőled, édes lányom? Vajon élsz-e még, vagy csak kincseidet vette el a pásztor, aki rád akadt? Esdve kérlek, Dionüszophanész, mondd el, hogyan kerültek hozzád leányom ismertetőjelei. Ne irigyeld tőlem, hogy megleljem gyermekem, hiszen te is ráakadtál fiadra, Daphniszra.

Dionüszophanész azonban előbb hallani kívánta, hogyan tették ki a gyermeket, és Megaklész lelkendezve elbeszélte nekik:

- Szűkösen édegéltem azelőtt, mert ami vagyonom volt, mind színházra meg hajós versenyekre pazaroltam el. Akkor történt, hogy lányom született, és mivel félttem szegénységben felnevelni, ezekkel a drágaságokkal felékesítve kitétettem, mert tudtam, hogy sok ember szeretne bármily úton-módon apává lenni. A nimfák barlangjába vitettem hát, s az istennők gondjaira bíztam. Hanem attól fogva csak úgy dőlt hozzám napról napra a pénz, pedig már nem volt örökösöm. Mert a szerencse több utóddal nem ajándékozott meg, még leánygyermekkel sem. Az istenek pedig, mintha gúnyt üznének velem, éjjel álmomban egyre azt jóstolták, hogy egy birka által leszek majd apává.

Nagyobbat kiáltott ezekre a szavakra Dionüszophanész, mint imént Megaklész, felugrott, bevezette a gyönyörűen felöltöztetett Choét, és így szólt:

- Íme, a lányod, akit kitettél egykor. Az istenek akaratából egy anyajuh táplálta számodra, akárcsak számomra Daphnisz egy kecske. Mivel pedig visszanyerted, engedd, hogy Daphnisz mátkája lehessen.

Rábólintott szavaira Megaklész, hívatta tüstént hitvesét, Rhodét, Choét pedig keblére ölelte. Aztán egész éjszaka ott maradtak mind, mert Daphnisz megfogadta, hogy senki kedvéért nem válik már meg Choétól, ha az édesapja kéri is tőle.

Másnap megegyeztek, hogy visszatérnek birtokukra. Daphnisz és Chloé kívánsága volt ez, mert a városi életet sehogy sem szokták meg, s szüleik is azt akarták, hogy pásztori menyegzőt üljenek. Amikor megérkeztek Lamónhoz, Megaklész elé vezették Drüászt, Napét pedig Rhodé elé, hogy megismerjék őket, aztán előkészítettek mindent a nagy ünnepséghez. Chloé előbb az apja még egyszer a nimfák kegyébe ajánlotta, s az ismertetőjeleket sok egyéb drágasággal feláldozták nekik. Végül Drüásznak jutalmul annyi pénzt adott, hogy azzal a tízezer drachmája kiteljék.

Gyönyörű idő volt, s Dionüszophanész a barlang előtt terítettett zöld lombból helyet mindnyájuknak, és lakomához ültetve az összegyűlt tanyaiakat, dúsan megvendégelte őket. Ott volt Lamón Mürtaléval, Drüász meg Napéval, aztán Dorkón szülei, Philétász és a gyermekei, s Krómisz meg Lükainion. Lampisz sem hiányzott, mert annak is megbocsátották már bűnét. S ahogy ilyen vendégsereghez illett, paraszti volt a mulatság. Egyik nótákat énekelt, amilyeneket aratásnál szoktak dalolni, másik tréfákat mondott, amilyenekkel a szüreten mulatnak. Philétász a szürinxet fújta, Lampisz a furulyát, Drüász meg Lamón táncot jártak, Daphnisz és Chloé pedig ezalatt egymást csókolgatták. A kecskék is ott legeltek a közelben, mintha ők is részt akarnának venni a lagziban. A városiaknak persze nem nagyon volt ez ínyükre, Daphnisz azonban nevükön szólítva állatait, hívogatta őket, s zöld levelet nyújtott nekik, meg a szarvukat átölelve megcsókolta őket.

De nemcsak aznap, hanem életük végéig így éltek pásztor módra. Legkedvesebb isteneik Pán meg a nimfák és Erósz maradtak. Nagy kecske- meg juhnyáját is tartottak, és a tejet, gyümölcsöt mondták azontúl is a legízesebb ételnek. Mikor pedig fiuk született, egy kecske alá rakták, mikor meg lányuk lett, az egy birka tőgyén szopott. S a fiút Philopoiménnek, a lányt meg Agelének nevezték el. Így őrizték meg pásztori szokásaikat vénségükig. A barlangot is kidíszítették ám, s új szobrokat ajándékoztak a nimfáknak, a pásztor Erósznak meg oltárt állítottak. Pánnak pedig a fenyő helyett kis szentélyben adtak szállást, s a harcos Pán nevével dicsőítették.

Azonban csak sokára nevezték el így az istent, és a többi dolgot is mind csak később cselekedték. Aznap pedig, amikor beesteledett, a vendégek a nászszobához vezették el őket, egyik a szürinx, másik a furulya szavával kísérve, a többiek pedig a lobogó fáklyákat vitték előttük. És amikor már az ajtó elé értek, teli torokból, rekedt hangon énekelni kezdtek, mintha nem is nászdalt énekelnének, hanem kemény ugart akarnának dalukkal felhasogatni. Daphnisz és Chloé pedig meztelenül lefeküdtek együtt, megcsókolták egymást, átölelték egymást, és virrasztottak egész éjszaka, akárcsak a baglyok. És most már azt is megtette Daphnisz, amire Lükainion oktatta, Chloé pedig most tudta meg, hogy amit addig az erdőn csináltak, csak pásztorgyerekek ártatlan játéka volt.

SALLUSTIUS CRISPUS

CATILINA ÖSSZEESKÜVÉSE

1. Az embernek, ha a többi élőlény sorából ki akar emelkedni, teljes erővel kell küzdenie, hogy az életet ne csöndben lábolja át, mint a barom, amelyet a természet úgy alkotott meg, hogy a földre néz és a gyomrának engedelmeskedik. Egész lényegünk a testben s a lélekben rejlik; lelkünkkel uralkodunk, testünkkel inkább szolgálunk; az egyik az istenekkel, a másik az állatokkal közös bennünk. Helyesebbnek is vélem, hogy a dicsőséget inkább a szellemi, mint a testi erővel keressük, s mivel oly rövid ez a mi életünk, emlékét kell mennél hosszabbra nyújtanunk. Mert a gazdagság s a szépség dicsősége illanó és törékeny, az érdem híre örök.

Ámde a halandók között sokáig nagy vita folyt, vajon a testi erő, vagy a lelki erény kedvezőbb-e a hadakozásban. Hiszen mielőtt belefogsz, jól meg kell fontolnod, s ha megfontoltad, hamar kell cselekedned. Minthogy mindkettő önmagában elégtelen, rászorulnak egymás segítségére.

2. Nos, kezdetben a királyok - mert a földön ez volt a hatalom első formája - vagy csak a szellemüket, vagy csak a testüket ápolták. Akkor az emberi élet is kapzsiság nélkül telt el, mindenki örült a magáénak. Miután azonban Ázsiában Cyrus, Görögországban a spártaiak és az athéniak városokat és nemzeteket kezdtek leigázni, a háború forrása az uralkodásvágy lett, s a legnagyobb dicsőséget már a legnagyobb hatalomban látták - akkor a megpróbáltatások s a vesződségek végre bebizonyították, hogy a háborúban a legtöbbre a szellem képes. Ha tehát a királyok és a hadvezérek szellemi erényei egyformán érvényesülnének a békében s a háborúban, kiegyensúlyozottabbak s szilárdabbak volnának az emberi állapotok, és nem tapasztalhatnánk, hogy minden összekuszálódik, változik és keveredik. A hatalmat könnyen ugyanis csak azokkal az eszközökkel tartják meg, amelyekkel kezdetben szerezték. Ám ahol a munka helyett a tunyaság, a mértékletesség és igazságosság helyett a kéjvágy és a gőg kapott erőre, a sors együtt változik meg az erkölcsökkel; így a hatalom a hitványabbról mindig a legderekabbra száll.

3. Mindaz, ami az emberek szántóvető, hajózó, építő munkájából létrejön, a szellemiektől függ. De sok halandó, aki egészen a gyomrának vagy a lustálkodásnak adta magát, tudatlan és műveletlen vándorként ballagott át az életen; teste természetellenesen csak a gyönyörre, lelke pedig csak a terhére szolgált. Ezeknek az életét s halálát egyképp lebecsülöm, minthogy mind a kettőt hallgatás fõdi. Igazában csak arról az emberről látom, hogy egyáltalán él s lélegzik, aki valamilyen feladattal elfoglalva ragyogó tettek s jó tulajdonságok hírére törekszik. Persze a foglalkozások sokféleségében kinek-kinek más utat mutat a természet. Szép dolog jól tenni a hazának, de jól írni sem éppen rút. Híres lehetsz akár a háborúban, akár a békében; egyképpen megdicsérik azt, aki tett valamit, s azt, aki mások tetteit írta meg. Nekem azonban - bár semmi esetre sem ugyanaz a dicsőség illeti a dolgok megörökítőjét és végrehajtóját - mégis elsősorban a történelemírás tűnik nehéznek. Először is, mert a szavaknak fel kell érniök a tetteket; aztán meg a legtöbben úgy vélik, hogy a felhánytorgatott véteket csak a rosszakarát s az irigység mondatja, ha pedig a kiválóak nagy erényéről és dicsőségéről történik említés, mindenki úgy véli, hogy ezt maga is könnyen elérné, s ezért egykedvűen fogadja, sőt, költött hazugságnak tartja.

Mint a legtöbben, én is már serdülőkoromtól kezdve szenvedélyesen érdeklődtem az államügyek iránt, s e téren sok minden ellenemre volt. Mert a szemérem, az önmérséklet, az erény helyett az elbizakodottság, a pazarlás, a pénzvágy virágzott, s bárha lelkemből megvettem mindezt, nem szokván a rossz tulajdonságokhoz, mégis megrontotta zsenge koromat a hízélgés; s jóllehet a többiek rossz erkölcsével nem rokonszenveztem, a hivatalvadászat ugyanúgy irigy rágalmazásra bujtogatott, mint a többieket.

4. Így tehát, miután lelkem sok nyomorúság és megpróbáltatás után megpihent, és elhatároztam, hogy hátralevő éveimben távol maradok az államügyektől, nem az volt a szándékom, hogy tunyán és közönyösen fecséreljem el a drága szabad időt, de az sem, hogy földműveléssel vagy vadászattal, e szolgálai természetű munkákkal foglalatoskodva éljem le az életemet. Azokhoz a megkezdett tanulmányaimhoz akartam visszatérni, ahonnan a gyarló becsvágy eltérített: szemelvényesen megírni a római nép viselt dolgait aszerint, hogy mi látszik emlékezetre méltónak s ezt annál inkább, mert az én gondolkodásomat nem befolyásolta sem reménykedés, sem rettegés, sem politikai párt. Így Catilina összeesküvését, olyan hitelesen, ahogy csak tudom, röviden elő fogom adni, mert ezt a gáztettet tartom elsősorban megörökítésre méltónak, annyira friss még a bűn és a veszedelem. Mielőtt az elbeszélésbe fognék, kissé meg kell világitanom ennek az embernek a jellemét.

5. L. Catilina nemesi származású, nagy testi és lelkierejű, de romlott és fonák szellemű ember volt. Serdülőkorától fogva kedvét lelte a belháborúban, gyilkosságban, rablásban, a polgárok közti kegyetlenségben, s ezekben gyakorolta ifjúságát. Teste a koplalást, fagyot, virrasztást már szinte hihetetlen módon tűrte; mindenre elszánt, álnok, szeszélyes volt, bármit tudott tettetni és eltitkolni, a másét kívánta, a magáét szórta, lobogott az élvágytól; ékesszólása meglehetősen volt, bölcsessége csekély. Telhetetlen lelke a szertelenségekre, a képtelenségekre, mindig túlságosan magasra tört. Ezt az embert L. Sulla uralma után megszállta az állam kézbe kaparintásának emésztő vágya, s mialatt királykodását készítette elő, még azt sem mérlegelte, hogy milyen eszközökkel érheti el. Féktelen természetét napról napra egyre jobban izgatta csökkenő vagyona és növekvő büntudata - mind a kettőt a már említett tulajdonságainak köszönhetette. Ösztönözték azonfelül a megromlott társadalmi erkölcsök is - ezeket a pusztító s egymással ellentétes bajok, a fényűzés és a kapzsiság tépázták meg.

Úgyszólván maga a tárgy biztat arra, hogy még előbből, néhány szóban felidézzem őseink háborús és békés intézkedéseit, és kifejtsem, hogyan hozták létre az államot, milyen állapotban hagyták örökül, s hogy minden szép és jó hogyan változott lassanként a legrosszabbra és a leggyűlöletesebbre.

6. Róma városát - az én tudomásom szerint - azok a trójaiak alapították és uralták is kezdetben, akik Aeneas vezetésével kóboroltak földönfutókként, biztos lakóhelyet keresve. Csatlakozott hozzájuk az őslakosság, amely törvényt és fennhatóságot nem ismerő, szabad és független vad nép volt. Miután egy közös fal alá gyűltek, különböző származásuk, eltérő nyelvük és másféle életmódjuk ellenére hihetetlenül könnyen olvadtak össze. Azután, hogy államuk polgárokban, szokásokban, földekben gyarapodott, s elég szerencsésnek és elég hatalmasnak látszott - többnyire így történik ez a halandók sorában: gyűlölködés támadt a bőségből. Csakhamar szomszéd királyok és népek kezdtek rajtuk ütni, s csak kevés barát jött a segítségükre, mert a többieket megriasztotta a félelem, s a veszedelemtől távol maradtak. Ámde a rómaiak háborúban és békében egyaránt nyitott szemmel éltek, serényen felkészültek, egymást bátorították, szembefordultak az ellenséggel, szabadságukat, hazájukat, családjukat, fegyveresen védték meg. Amint a veszélyt vitézségükkel elhárították, szövetségeseiknek és barátaiknak vittek segítséget, s előnyöket inkább juttatva mint elfogadva kötöttek barátságot.

Törvényes fennhatóságuk a királyi fennhatóság volt. Az államot kortól elgyöngült testű, de bölcsességben kiváló szellemű választottak irányították; ezeket akár éveik száma, akár gondjaik hasonlatossága miatt „atyáknak” hívták. Később, mihelyt a királyi hatalom - amely kezdetben a szabadság fenntartására és az állam gyarapítására szolgált - fennhéjázássá és önkényuralommá fajult, megváltoztatták a szokásokat, évenként cserélődő kormányzatot választottak, két-két kormányzóval; úgy vélték, hogy az emberi lélek így kerülheti el a legjobban az önkényeskedés és a felfuvalkodottság buktatóit.

7. Ez idő tájt egyre inkább kezdtek feltűnedezni az egyéniségek, s egyre inkább érvényesült a tehetség. Mert a királyoknak a derekak még gyanúsabbak, mint a hitványak - és mindig gyűlöletes előtűnik a más érdeme. Mégis, hihetetlen, hogy miután az állam elnyerte szabadságát, milyen rövid idő alatt nőtt meg - akkora volt a dicsőség vágya! Már a fiatal ember is fáradságosan, gyakorlati úton tanulta meg a táborban a katonáskodást, mihelyt megérett a hadviselésre, s inkább lelte gyönyörűségét az ékes fegyverekben és a katonalovakban, mint az utcalányokban és az eszem-iszomban. Következésképpen az ilyen férfiak számára semmilyen szokatlan feladat vagy terep sem volt sanyarú vagy fárasztó, s a fegyveres ellenség sem rettentette meg őket - a vitézség mindent legyőzött.

Hanem egymás között nagy versengés folyt a dicsőségért: mindenki azon buzgólkodott, hogy aprítsa az ellenséget, megmássza a falat, és lássák is, miközben tettét végrehajtja; ezt tartották gazdagságnak, hírnévnek, nagy nemességnek; a fényes névre sóvárogtak, a pénzzel bőkezűen bántak; rendkívüli dicsőségre, becsületes gazdagságra áhítoztak. Megemlíthetném, hol szórta szét az ellenség hatalmas seregét kis csapatával a római nép, milyen természetből is megerősített városokat foglalt el csatában, ha nem volna el hosszasan a megkezdett tárgytól.

8. Ám a vakszerencse csakugyan mindenben uralkodik; mindent inkább kénye-kedve, mint való értéke szerint ünnepel vagy rejt homályba. Az athéniak viselt dolgai, becslésem szerint, elég nagyszabásúak és pompásak voltak, mégis jóval kisebbek, mint ahogy híresztelik. De mivel nagy tehetségű írók léptek fel közöttük, az egész földkerekségen az athéniak tetteit ünneplik a leginkább. Így azoknak az érdemeit, akik tettek valamit, oly nagyra tartják, amilyenre a kiváló tehetség szava emelte. De a római nép e téren sohasem bővelkedett, mert a legokosabbak voltak a legelfoglaltabbak is; senki sem művelte szellemét úgy, hogy közben testét elhanyagolta, az igazán kitűnőek szívesebben cselekedtek, mint beszéltek, inkább arra törekedtek, hogy mások dicsérjék az ő tetteiket, mint hogy ők örökítsék meg másokét.

9. Tehát háborúban-békében ápolták a jó erkölcsöket, igen nagy volt köztük az egyetértés, s igen csekély bennük a kapzsiság; jog és az igazság nem annyira a törvények, mint a természet szerint érvényesült. Viszály, egyenetlenség, gyűlölködés az ellenséggel szemben lépett fel, polgár a polgárral az erényben versenyzett. Az istenek tiszteletében pompaszeretők, otthon takarékosak, barátaikhoz hűek voltak. Két tulajdonsággal kormányozták magukat s az államot: bátorságot tanúsítottak a háborúban, s mihelyt eljött a béke, méltányosságot. Minderre azt hozom fel a legmeggyőzőbb bizonyítékul, hogy a háborúban gyakrabban büntették meg azokat, akik parancs ellenére ütöttek rajta az ellenségen, és akik későn hagyták ott a csatateret, noha visszahívták őket, mint azokat, akik a hadisast, vagy üldöztetés közben a helyüket merték elhagyni. A békében viszont inkább jótéteményekkel, mint félelemkeltéssel igazgatták a birodalmat, és az elszenvedett sérelmeket inkább elnézték, mint megtorolták.

10. De miután a munka és a törvényesség révén az állam megnövekedett, miután nagy királyokat háborúban leigáztak, vad nemzeteket és hatalmas népeket erőszakkal megfékeztek, Carthagót, a római birodalom vetélytársát a földdel egyenlővé tették, tenger és szárazföld

nyitva állott előttük - tombolni kezdett a vakszerencse és mindent összekuszált. Akik a megéröltetést, megpróbáltatásokat, a kétséges s nehéz kimenetelű dolgokat könnyen elviselték, azoknak a szabad idő, a gazdagság - mindaz, ami egyébként kívánatos - terhére és nyomorúságára vált. Tehát előbb a pénz-, utóbb a hatalomvágy fokozódott: e kettő volt minden baj melegágya. Mert a kapzsiság kiforgatta a hűséget, megbízhatóságot és más jó tulajdonságokat; ezek helyett fennhézásra, kegyetlenségre, az istenek semmibe vételére, s mindennek a megvásárolhatóságára tanított. A becsvágy sok halandó embert kényszerített hamisságra: arra, hogy más legyen szívük mélyére zárva, más a nyelvük hegyén; hogy a barátságot s az ellenségeskedést nem érték, hanem érdek szerint mérlegeljék, s hogy fontosabbnak tartásuk a külszínt, mint a belbecset. Mindez fokozatosan fejlődött ki, közben el-elnyomták; később, hogy a mételey szinte dögvészsként harapózott el, a társadalom átalakult, a legigazságosabb és legjobb államhatalom kegyetlenné és eltűrhetetlenné vált.

11. Eleinte a becsvágy jobban zaklatta az emberi lelket, mint a kapzsiság, tekintve, hogy a bűnök közül mégiscsak az előbbi áll a legközelebb az erényhez. Hiszen a ragyogást, a méltóságot, a hatalmat jó és hitvány egyformán áhítja; de amaz igaz úton törekszik rá, emez pedig - mivel hiányzanak hozzá a megfelelő képességei - csak cselvetéssel és ármánykodással ér célhoz. A pénzvággyal viszont olyan szenvedély jár együtt, amelyet soha egy bölcs sem kívánt meg: mert mintha varázsszerrel volna átítatva, elasszonyosítja a férfias testet-lelket; mindig végtelen és kielégíthetetlen, sem a bőségben, sem az ínségben nem csökken. Miután L. Sulla fegyverrel hatalmába ejtette az államot, a jó indulás ellenére uralmának rossz kimenetele lett: mindenki rabolni, fosztogatni kezdett, egyiknek házra, másiknak földre fáj a foga, a győzők sem mértéket, sem mérsékletet nem ismertek, undok és kegyetlen gaztetteket követtek el a polgárok ellen. Ehhez járult még, hogy L. Sulla a hadsereggel, amelyet Ázsiába vezetett, az ősök szokásával ellentétben pazarul, s túlságosan engedékenyen bánt, hogy teljesen maga mellé állítsa; a szép fekvésű, szemgyönyörködtető vidékek a tétlenségben könnyen megpuhították a katonák kemény természetét. Itt szokott hozzá először a római nép hadserege a szeretkezéshez, az ivászathoz, a szobrok, festett képek, metszett edények bámulásához, itt tanulták meg ezeket - magán- és közemberként - elrabolni, a templomokat kifosztani, minden szent és világi dolgot meggyalázni. Így aztán ezek a katonák, miután elnyerték a győzelmet, semmit sem hagytak meg a legyőzötteknek. Hiszen a kedvező körülmények még a bölcsök öntudatát is elaltatják; hát hogy tudtak volna ezek az elfajzott erkölcsűek mértéket tartani a győzelemben?

12. Miután egyre inkább a gazdagság juttatott megbecsüléshez, s ezt a dicsőség, befolyás, hatalom követte, az érdem elhalványodott, a szegénységet gyalázatosnak kezdték tartani, a feddhetetlenséget rosszindulatnak fogták fel. Majd a gazdagság következtében az ifjúságot megrohanta a fényűzés és a pénz vágya, a fennhézással együtt. Raboltak, pazaroltak, a magukét kevésre becsülték, a másét kívánták; semmibe se vették a szemérmét, az erkölcsöt, az isteni és emberi törvényeket, semmit sem tartottak fontosnak, vagy mértékadónak. Ha már láttad a városnyi palotákat és villákat, megéri a fáradságot, hogy szemügyre vedd azokat a templomokat, amelyeket buzgón vallásos őseink emeltek. Ők az istenek szentélyét jámborsággal, a maguk házát dicsfényvel díszítették, s a legyőzöttektől sem ragadtak el semmit, a megtorlás lehetőségén kívül; viszont ezek a hitvány semmirekellők a leggaládabbul rabolták el mindazt a szövetségeseiktől, amit a vitéz elődök győztesként meghagytak; eszerint méltánytalanságot elkövetni - ebben állna a hatalom gyakorlása.

13. Mert minek is említsem, amit úgyis csak azok hisznek el, akik látták, hogy számos magánember hegyeket hordatott le, tengeröblöket töltetett fel? Úgy gondolom, ezek gúnyt

űztek a gazdagságukból, hiszen amit módjával élvezhettek volna, azzal szégyenletesen iparkodtak visszaélni. De a hentergés, vedelés és a többi ilyesfajta művelet iránti gerjedelem is ugyanúgy megszállta őket. Férfiak asszonyként szeretkeztek, asszonyok tisztaságukat bocsátották áruba; ingyencfalatokért az egész földkerekséget átfésülték; aludni mentek, még mielőtt álmosak lettek; nem várták meg a természetes éhséget vagy szomjúságot, sem a hideget vagy fáradságot, hanem mindennek elpuhultságból elébe mentek. Ez viszont - mihelyt az atyai vagyon elfogyott - az ifjakat gaztettekre ösztönözte: a rossz tulajdonságok fertőjébe mártogatott jellem nem mondott le könnyen az élvezetek hajszolásáról, ezért még zabolátlanabbul vetették magukat minden eszközzel a keresetre és a költekezésre.

14. Ebben a rendkívüli módon megromlott társadalomban Catilina csatlósként gyűjtött maga köré minden gonosztevőt és gazembert - amit a lehető legkönnyebb volt megtennie. Mert valahány szégyentelen, parázna, korhely alak kockázva, zabálva vagy az ágyban eltékozolta a családi javakat, aki csak óriási adósságokat halmozott fel, hogy kifizethesse gyalázatos ügyeit és gaztetteit, továbbá mindenfelől mindenféle apagyilkos, templomfosztogató, törvény előtt elmarasztalt, vagy törvényt rettegő, hozzá még azok, akik hitszegő nyelvükből vagy polgárvért ontó kezükből éltek, végül mindaz, akit a gázság, nyomor, rossz lelkiismeret nyugtalanított - ezek voltak Catilina legszorosabb hívei és bizalmasai. Ha pedig valaki tiszta lelkiismerettel keveredett barátságba vele, a mindennapos érintkezés és a csábítások hatására maga is könnyen vált hasonlóná, sőt ugyanolyanná, mint a többiek. De Catilina leginkább a fiatalok bizalmára vadászott; az ő jellemük még puha és hajlékony, nem estek hát nehezen a csapdájába. Mert aszerint, hogy milyen szenvedély hevítette őket koruknak megfelelően, az egyiket érzéki gyönyörűségekbe avatta, a másinak kutyákat és lovakat vásárolt, egyszerűen, nem kímélte sem pénzét, sem méltóságát, amíg őket lekötöztette és híveivé nem tette. Tudtommal egyesek úgy vélik, hogy a Catilina házában megfordult fiatalság rendkívül erkölcstelen volt, de erre nem annyira közvetlen tapasztalatból; mint más cselekedeteikből következtethettek.

15. Catilinának már ifjúkorában sok bűnös viszonya volt, egy nemes-szüzzel, egy Vestapapnővel, és sorolhatnánk a többi - emberi és isteni törvényekkel ellenkező tetteit. Végül Aurelia Orestilla iránt gyulladt szerelemre, akiben a becsületes emberek a szépségén kívül soha semmi dicsérvonalót nem találtak; minthogy ez habozott hozzámenni feleségül, mert félt a már felserdült mostohafiútól, biztosra veszik, hogy Catilina fia meggyilkolásával ürítette ki házát a bűnös menyegzőre. Én úgy vélem, elsősorban ez volt az oka gaztette megérlelésének. Mert a tisztátalan lélek, akit istenek-emberek gyűlöltek, sem ébren, sem álmában nem csillapodhatott le: annyira szétdúlta felizgatott szívét a lelkifurdalás. Ennélfogva arcszíne halovány volt; szeme zavaros, járása hol kapkodó, hol lomha, egyszerűen, egész külsején meglátszott a megháborodás.

16. Az elcsábított ifjakat pedig sokféle módon tanította meg a rosszaságra. Közülök verbuvált hamis tanúkat, okmányhamisítókat; megtanította őket, hogy a hűségre, a szerencsére, a veszedelmekre fittyet hányjanak. Majd miután jó hírüket, szemérmüket levakarta róluk, mást, többet parancsolt meg nekik. Ha a bűnözésre az adott pillanatban kevesebb mód is nyílt, azért éppen úgy környékezte és rontotta meg az ártalmasokat és az ártatlanokat; magától értetődően azért, hogy a tétlenségben ne lustuljon el a keze vagy a szelleme, érdek nélkül, ha lehet, még rosszabbul és kegyetlenebbül viselkedett.

Minthogy az adósságok az egész országban nagyon felhalmozódtak, s minthogy Sulla legtöbb volt katonája, aki a kellenél bővebben bánt javaival, a régi rablásokra és győzelmekre emlékezve polgárháborúra áhítózott, Catilina barátaiiban és szövetségeseiben bízva, tervet

kovácsolt az állam megdöntésére. Itáliában semmiféle hadsereg nem volt; Cn. Pompeius, a föld másik szélén hadakozott; ha ekkor Catilina a consuli hivatalra pályázik, nagy reményei lehetnek, a senatus cseppet sem figyelt rá: a közállapotok biztonságban, nyugalomban - hanem éppen ez jelentette számára a jó alkalmat.

17. Így aztán június elseje körül, L. Caesar és C. Figulus consuli évében, egyeseket eleinte felkeresett, másokat felbiztatott, megint másokat kísértésbe hozott: rámutatott nagy befolyására, az állam felkészületlenségére, az összeesküvők nagy jutalmára. Mihelyt eléggé kipuhította, amit tudni akart, együvé hívta a legágrólszakadtabbakat és a legelszántabbakat. Itt jöttek össze P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. és Ser. Sulla, Servius fiai, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Laeca, L. Bestia, Q. Curius a senatori rendből, azonkívül a lovagrendből M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius, s ehhez még sokan a településekről és a szabadvárosokból, ottani nemesek. Részt vett azonkívül ebben a tanácskozásban - még nagyobb titokban - számos olyan nemes is, akiket inkább az uralkodás reménye ösztönzött, mint az inség vagy más szorultság. Egyébként az ifjúság legnagyobb része, de leginkább a nemesifjak helyeselték Catilina kezdeményezését; azok, akiknek a tétlenség pompás vagy elpuhult életre adott lehetőséget, előnyben részesítették a bizonytalant a biztossal, a háborút a békével szemben. Voltak ez idő tájt, akik azt hitték, hogy M. Licinius Crassusnak is van tudomása a tervről: mivel ellenfele, Cn. Pompeius nagy sereget vezényelt, ő szívesen látta volna, ha bárkinek a katonai ereje megnövekszik Pompeius hatalma ellenében; egyúttal bízott abban, hogy ha az összeesküvés végbemegy, ő könnyen megnyergelheti.

18. Az állam ellen hasonlóképpen már azelőtt is összeesküdtek, a néhány ember között volt Catilina is; erről oly hitelesen fogok beszámolni, ahogyan csak tudok. L. Tullus és M. Lepidus consuli évében P. Autronius és P. Sulla consuljelölteket a megvesztegetés elleni törvény alapján kérdőre vonták és elítélték. Valamivel ezután a zsarolással vádolt Catilinának tiltották meg, hogy a consuli hivatalra pályázzék, mert nem volt képes a törvényszabta határidőn belül jelentkezni. Ebben az időben élt Cn. Piso, egy rendkívül vakmerő, szűkölködő, pártoskodó nemesifjú, akit szorultsága és erkölcstelensége hajtott az állam felforgatására. Catilina és Antonius december 5-e körül közölték vele a tervet, amely szerint január elsejére készítik elő L. Cotta és L. Torquatus consulok meggyilkolását, ők ketten magukhoz ragadják a consuli jelvényeket, Pisót pedig sereggel küldik Hispániába, hogy mindkét részét hatalmába kerítse. Miután ez a dolog kitudódott, február 5-re halasztották a mérszárlást. Akkor már nemcsak a consulok, hanem a legtöbb senator ellen is merényletet eszeltek ki. Ha Catilina nem túlságosan elhamarkodva adja meg a jelet társainak a curia előtt, aznap vitték volna véghez a legnagyobb gáztettet Róma fennállása óta. Az hiúsította meg a tervet, hogy még alig jött össze néhány fegyveres.

19. Később Pisót Felső-Hispániába küldték praetori hatalommal felruházott quaestornak - Crassus nyomására, mivel ez Cn. Pompeius ádáz ellenfelét ismerte meg benne. De a senatus sem adta neki vonakodva a provinciát, mert e gyalázatos ember az államtól távol akarta tudni, sőt, ekkor már sok becsületes ember is védelmezőjét látta benne, mert időközben Pompeius hatalma elviselhetetlenné vált. Ám Pisót provinciájában a seregébe vezényelt hispán lovagok megölték. Vannak, akik szerint a barbárok nem tűrhették igazságtalan, fennhéjázó, kegyetlen parancsnokságát, mások szerint pedig azok a lovagok Cn. Pompeius régi, bizalmas hívei voltak, s az ő kívánságára támadták meg Pisót - mert ilyesmit még sohasem követtek el a hispánok azelőtt, csak elviselték a sok kegyetlen kormányzót. Mi ezt a dolgot félbehagyjuk, a korábbi összeesküvésről elég szó esett.

20. Mikor Catilina meglátta, hogy köréje csoportosulnak mindazok, akiket valamivel fentebb említettem, habár külön-külön sokszor és sokat tárgyalt velük, mégis hasznosnak vélte, hogy egyetemben szólítsa meg és buzdítsa őket, valamennyit az épület félreeső zugába vonta, és itt, minden tanút eltávolítva, ilyesféle szónoklatot tartott:

Ha rátermettségekről és hűségetekről nem bizonyosodtam volna meg eléggé, hiába adódna az alkalom; mit érne, hogy nagy reményünk, a teljhatalom már itt van a kezünk ügyében? Gyávákkal és tehetségtelennel magam se fognék bizonytalan ügyekbe a biztosak helyett. De mivel sok nagy viharban bátraknak és hozzám hűségesekeknek ismertelek meg benneteket, ezért mertem a legnagyobb és leggyönyörűbb vállalkozásba kezdeni, s egyúttal azért, mert beláttam: nektek ugyanaz válik javatokra és károtokra, ami nekem. Ugyanazt akarni és ugyanazt nem akarni - ebben áll éppen az erős barátság.

Mindannyian külön-külön már ezelőtt is hallottátok, mi járt az eszemben. A szívem pedig napról napra hevesebben ég, ha meggondolom, hogyan alakulnak majd az életkörülmények, hacsak mi fel nem szabadítjuk magunkat. Mert miután az állam egynéhány hatalmasnak jogi és tényleges uralma alá került, csak nekik lettek adófizetői a királyok és a tetrarchák, nekik adták a sarcot a népek, nemzetek; mi többiek pedig, jók, derekak, nemesek és nemtelenek, csöcselék voltunk kedvezmények nélkül, tekintély nélkül, lekötelezettjei azoknak, akik tőlünk rettegnének, ha az állam még állam volna. Így minden kedvezmény, hatalom, méltóság, gazdagság az ő kezükben van, vagy ott, ahol ők akarják, s nekünk meghagyták a megpróbáltatásokat, kudarcokat, bírói végzéseket, szegénységet.

Ugyan meddig tűritek mindezt, vitéz férfiak? Hát nem jobb hősiezen meghalni, mint gyalázatban vesztetni el egy nyomorult és becstelen életet, amelyben idegenek kénye-kedve üzött belőletek csúfot? De bizony, megesküszöm isten-ember előtt, a győzelem a kezetekben van; virulóan fiatalok vagytok, a lelketek erős, nekik viszont az évek során, a gazdagság közepette mindenük előregedett. Csak kezdeményezésre van szükség, a többi magától jön.

Mert hiszen melyik halandó képes elviselni, ha férfi, hogy azok dúskáljanak a vagyonban és azt a tenger feltöltésére és hegyek elhordására fecsérlik, nekünk pedig a legszükségesebbekre is hiányzanak az anyagi eszközeink; hogy azok két vagy akár több házat is építtetnek egymás mellé, nekünk pedig még családi tűzhelyünk sincs sehol? Noha festményeket, szobrokat, domborműveket vásárolnak, az új alkotásokat szétrombolják, másikat építenek, végül mindenféle módon szórják, pazarolják a pénzt, s mégis a legkorlátlanabb kicsapongásokkal sem tudják gazdagságukat elverni. Nekünk pedig otthon ínség, kívül adósság jut osztályrészül: a helyzet keserves, s a remények még elkeserítőbbek. Végül is mi egyebünk van nyomorult életünkön kívül?

Miért nem ébredtek fel hát? Hiszen itt van, itt van a szemetek előtt, amit oly sokszor kívántatok: a gazdagság, dicsőség, ragyogás; a szerencse mindezt a győzteseknek tűzte ki díjul. A helyzet, az idő, a megpróbáltatások, a nyomor, a háborúban szereshető nagy-szerű zsákmány jobban mozgósít benneteket, mint az én beszédem. Akár parancsnokotok, akár bajtársatok leszek: testem-lelkem a tiétek. Mindezt, remélem, mint consul fogom veletek együtt napirendre tűzni, hacsak ítéletem nem csal, és ti készek lennétek inkább szolgálni, mint uralkodni.

21. Mindezt végighallgatták azok az emberek, akik minden rossz tulajdonságban bővelkedtek, de nem volt sem jelenük, sem jövőjük. Ámbár nagy hasznot reméltek a rend felforgatásától, mégis a többség azt követelte ezután, hogy terjessze elő, milyen feltételekkel folyik majd a

háború, milyen zsákmányt szerezhetnek a harcban, és hogyan, miféle segítségben vagy reményben bízhatnak. Akkor Catilina új adóskönyveket ígérgetett, a gazdagok sorában vagyonekობzást, hivatalt, papi tiszteletet, rablási lehetőséget, s mindazt, amit a háború és az önkény hoz a győzteseknek. Azonkívül azt bizonygatta, hogy Felső-Hispániában Piso, Mauretániában P. Sittius Nucerinus részes a terveiben, egész seregével együtt; hogy C. Antonius, akiben leendő kollégáját reméli, az ő embere és bizalmasa, baráti szálakkal teljesen magához fűzte, s vele együtt szándékozik majd consulként munkához látni. Ezután átkokat szórt minden tisztességes emberre, hívei közt mindenkit név szerint megdicsért; egyiket nyomorára, másikat vágyaira emlékeztette, a legtöbbet a veszedelmekre vagy a gyalázatra, a sullai győzelemre pedig sok olyant, aki azt zsákmányszerzésre használta ki. Miután látta, hogy mindenkinek szárnyakat adott, felszólította a gyülekezetet, hogy consuli pályázatát támogassák, majd elbocsátotta őket.

22. Akadtak ez idő tájt, akik szerint Catilina, beszéde végeztével, mikor bűntársait eskütételre szorította rá, borral kevert embervért hordott körül serlegekben; és azután fedte fel terveit, miután az átkokat követően mindannyian megízlelték az italt - ahogy ez az ünnepi áldozatoknál szokott lenni. Állítólag azért járt így el, hogy egymás gaztettébe beavatva, minél bizalmasabbak legyenek maguk között. Némelyek azonban azt tartják, hogy ezt is sok mással együtt azok találták ki, akik a Cicero ellen később támadt gyűlöletet vélték azzal csökkenteni, ha az elítéltek vétkeit felnagyítják. Előttünk ez, a dolog fontosságához képest, kevésbé látszik hitelesnek.

23. Részt vett ebben az összeesküvésben a nem éppen alacsony származású Q. Curius is, aki ki se látszott a gaztettekben és a szennyes ügyletekben, és erkölcstelensége miatt távolították el a senatusból a censorok. Ebben az emberben nem volt kisebb a hiúság, mint a vakmerőség: nem tartotta fontosnak, hogy elhallgassa, amit hallott, vagy hogy a saját vétkeit eltitkolja, sőt, tetteit és szavait még csak meg sem gondolta. Fulviával, egy nemesasszonnyal folytatott tartós viszonyt. Amikor az asszony elhidegült tőle, amiért az elszegényedett, Curius kevésbé tudott rá költeni, ő váratlanul dicsekedni kezdett, eget-földet ígérgetett a nőnek, ugyanakkor karddal fenyegette meg, ha nem marad mellette, végül durvábban viselkedett, mint bármikor. De Fulvia, Curius szokatlan viselkedésének okát megtudva, az államra irányuló ekkora veszélyt nem tartotta titokban, hanem a forrás elhallgatásával, mindazt, amit s ahogyan a Catilina-összeesküvésről hallott, többeknek elmesélte. Elsősorban ez élesztette fel a hangulatot az emberekben arra, hogy M. Tullius Cicerót jelöljék consulnak. Ugyanis azelőtt a nemesség nagy része forrongott a gyűlölettől, és azt hitték, hogy szinte bemocskolódik a consuli intézmény, ha egy - bár kiváló, de mégiscsak új ember nyeri el. De mikor a veszély közelgett, a gyűlölet és a gőg háttérbe szorult.

24. Így tehát a népgyűlésen M. Tullius és C. Antonius választották meg consulnak. Ez az eredmény először megrendítette az összeesküvés résztvevőit. De Catilina örülete mégsem csillapodott, hanem napról napra többet sürgölődött, a fegyvereket egész Itáliában, alkalmas helyeken készenlétbe helyezte, a saját és barátai hitelére felvett pénzt Faesulaeba, egy bizonyos Manliushoz vitte, aki később elsőnek kezdte el a háborút. Ez idő tájt állítólag nagyon sok különféle rendű és rangú embert fogadott maga mellé, sőt néhány asszonyt is, akik hatalmas költségeiket először bujálkodásukból fedezték, később, miután koruk az ilyesfajta keresetnek véget vetett, de a fényűzésüknek nem, óriási adósságot halmoztak fel. Catilina azt gondolta, hogy az ő segítségükkel lehet a városi rabszolgákat fellázítani, a várost felgyújtani, a férjeket pedig vagy magukhoz kapcsolni, vagy megölni.

25. Ezek között volt Semprónia, aki már sokszor követett el férfi merészségű tetteket. Ez az asszony származására, szépségére, férjével, gyermekeivel eléggé szerencsés volt; jártas a görög és a latin irodalomban; citerázni és táncolni ékesebben tudott, mint ahogyan tisztességes nőhöz illik, és sok mást is, ami a bujaság kelepécéje. De előtte mindig minden egyéb kedvesebb volt, mint a becsület s szemérem. Pénzét vagy hírét kímélte-e kevésbé, nem könnyű eldönteni. Az érzékiség annyira fellobbantotta, hogy gyakrabban kezdett ki ő a férfiakkal, mint azok vele. De már azelőtt is sokszor megszegte adott szavát, elesküdté adósságát, gyilkosságokba volt beavatva, fényűzés és nyomor sodorták a vesztébe. Ám a tehetsége nem mindennapi volt: verseket faragott, tréfákat eszelt ki, társalgása hol szerény, hol behízelgő volt, hol pajzán. Egyszóval, sok szellem és sok báj volt meg benne.

26. Megtették ugyan a kellő előkészületeket, Catilina mindazonáltal a következő évi consul-ságot is megpályázta. Azt remélte, hogyha jelölik, kénye-kedve szerint felhasználhatja majd Antoniust. De eközben sem maradt veszteg, hanem mindenféle ármányt szövögetett Cicero ellen. Abból sem hiányzott azonban az óvintézkedésekhez szükséges fortély vagy ravaszság; consulatusának már a legelején, Fulvia révén, nagy ígéretésekkel elérte, hogy az említett Q. Curius felfedje neki Catilina terveit. Hivataltársát, Antoniust is megnyerte a dúsabb provincia átengedésével, hogy az ne tápláljon az állam iránt ellenséges érzelmeket; saját magát pedig titokban barátainak és clienseinek őrizetével vette körül.

Miután eljött a népgyűlés napja, és Catilinának pályázata is, a consulok ellen a Mars-mezőn tervezett merénylete is csütörtököt mondott, elhatározta, hogy háborút robbant ki, és a legvégsőkig elmegy, minthogy az, amivel titokban próbálkozott, csúfosan és balul ütött ki.

27. Így aztán C. Manliust Faesulaeba és a környező etruszk vidékre, egy bizonyos Septimius Camerset a picenumi földre, C. Iulius Apuliába küldte, azonkívül kit-kit oda, ahol számára hasznosnak ígérkezett. Közben Rómában is sok követ megmozgatott, a consuloknak csapdát vetett, gyűjtogatást készített elő, fegyveresekkel kezdte megszállni az alkalmas helyeket, ő maga törrel járkált, s ezt másoknak is megparancsolta, buzdítván őket, hogy mindig éber készenlétben álljanak, éjjel-nappal nem hunyta be a szemét, sem az álmatlanság, sem a megerőltetés nem fárasztotta ki.

Végül, mikor a sok szervezkedéssel sem jutott előbbre, időtlen éjszaka újra összehívatta az összeesküvés résztvevőit M. Porcius Laeca által, s ekkor gyávaságukat nagyon szemükre vetve, bejelentette, hogy Manliust ahhoz a tömeghez küldte előre, amelyet ő már a fegyverfogásra felkészített, továbbá másokat is küldött más alkalmas helyekre, hogy kirobbantsák a háborút, ő pedig a sereghez kíván elutazni, ha sikerül előbb Cicerót megölnie - a consul ugyanis terveinek nagyon útjában állott.

28. Így tehát - minthogy a többiek féltek és haboztak - C. Cornelius római lovag ígérte meg közreműködését, s L. Vargunteius senatorral együtt elhatározták, hogy valamivel később, még azon az éjszakán, tisztelgés ürügyén, fegyveres emberekkel behatolnak Ciceróhoz, és otthonában hirtelen leszúrják a meglepett consult. Mihelyt Curius ráocsúdott, mekkora veszély lebeg a consul feje fölött, sietve megüzente Fulviától, milyen cselvetés készül. Így amazok zárt ajtókra találtak, és hiába vállalkoztak erre a nagy gazságra.

Manlius eközben Etruriában felizgatta a népet, amely a nyomor és jogfosztottság miatt forradalomra vágyott, mivel Sulia egyeduralma alatt földjét és minden vagyonát elvesztette; azonkívül mindennemű gazfickót, akikkel tele volt ez a vidék, és Sulla letelepítettjei közül is azokat, akiknek élvvágyuk és pompaszeretetük összeharácsolt zsákmányukat már mind felémésztette.

29. Mikor ezeket Cicerónak jelentették, kettős veszedelem kezdte a consult nyugtalanítani: a várost nem volt képes az ármánykodástól saját eszközeivel megóvni, s azt sem tudta bizonyosan, hogy mekkora Manlius serege és mi a szándéka. Az ügyet előterjesztette a nép fecsegésétől már előzőleg felbolydult senatusnak. Ahogy kiélezett helyzetben legtöbbször elő szokott fordulni, a senatus elrendelte: „Ügyeljének a consulok, hogy az államot károsodás ne érje!” A római szokás szerint ez a legnagyobb hatalom, amit a senatus egy tisztviselőnek juttathat: hadsereget állíthat, hadat viselhet, mindenféleképpen megfékezheti a szövetségeket és a polgárokat, háborúban és békében korlátlan katonai és bírói hatalmat gyakorolhat; máskülönben a nép parancsa nélkül mindebből a consulnak semmi sem áll jogkörében.

30. Néhány nap múlva L. Saenius senator felolvasott egy levelet a senatusban, melyet - mint mondta - Faesulaeból hoztak neki. Ebben az állott, hogy C. Manlius október 27-én, nagy sokaság élén fegyvert fogott. Ugyanakkor - ahogy ez már ilyen körülmények között lenni szokott - egyesek csodákat és szörnyű jósjeleket jelentettek, mások meg azt, hogy gyűléseket tartanak, fegyvereket szállítanak, Capuában és Apuliában rabszolgalázadást szerveznek. Így a senatus határozata értelmében Q. Marcius Rexet Faesulaeba, Q. Metellus Creticust Apuliába és környékére küldték. A fővárosba visszatérve mindkettő imperatori címet kapott, de a diadalmenet megtartásában megakadályozta őket azon kevesek rágalma, akik szokásuk szerint minden becsületes és becstelen ügyet eladnak. A két praetor közül Q. Pompeius Rufust Capuába, Q. Metellus Celert pedig a picenumi vidékre menesztették, és megengedték nekik, hogy a körülményekhez és a veszélyekhez képest állítsanak fel hadsereget. Továbbá: ha valaki jelentést tesz az összeesküvésről, amely a hont fenyegeti, ha rabszolga, szabadság és százezer sestertius a jutalma, ha szabad, büntetlenséget nyer ebben a dologban, és kétszázezer sestertius. Valamint elrendelték, hogy a gladiátorcsaládokat Capuába és a többi szabadvárosba telepítsék szét, hadi erejük arányában. Rómában az egész város területén éjjeli őrzőjáratokat szerveztek, és a kisebb tisztviselőket állították az élükre.

31. Mindezek hatására felbolydult az állam, és a város arca megváltozott. A hosszú nyugalomban született féktelen jókedv és vidámság nyomában hirtelen mindent elöntött a levertség. Reszketve kapkodtak, nem bíztak sem barátban, sem búvóhelyben eléggé, folyvást a háború és a béke között lebegve éltek, ki-ki a maga félelméhez mérten ítélte meg a veszélyt. Hozzá még az asszonyok, akiket az állam erejéhez képest túlságosan is megszállt a háborús rettegés, a mellüket verdesték, a kezüket könnyörögve nyújtogatták az ég felé, síratták kis gyermekeiket, mindent megtudakoltak, mindentől iszonyodtak, a büszkeséget s a gyönyöröket félredobták, s már nem bíztak sem magukban, sem hazájukban.

De a könyörtelen Catilina továbbra is folytatta üzelmeit, noha őrcsapatokat szereltek fel, és L. Paulus be is perelte a Plautius-törvény alapján. Végül az elfogulatlanság színlelése, vagy a maga tisztázása végett, mintha csak tyúkpörrel zaklatták volna, elment a senatusba. Akkor M. Tullius consul - akár Catilina jelenlététől tartott, akár a haragtól indult fel - káprázatos és az államra is igen hasznos szónoklatot mondott, amelyet később írásban is kiadott. Miután Cicero helyet foglalt, Catilina, aki mindig készen állt mindennek az elpalástolására, a földre szögezte szemét, esdeklő hangon kezdett könnyörögni az atyákhöz, hogy ne ítéljék meg vaktában; olyan családból származott, ifjú korától fogva úgy irányította életét, hogy minden jót elvárhat; ne gondolják, hogy neki, a patriciusnak, aki ősei mintájára annyi jót tett maga is a római népért, érdekében állna az állam tönkretétele, noha még Róma jövevény polgára, M. Tullius is örökdió fölötte. Mikor ehhez más rágalmakat is fűzött, mindenki lehurrogta, ellenségnek, hazaárulónak nevezték. Erre ő dühében így tört ki: „Minthogy mindenfelől bekerítettek, és ellenségeim a vesztembe kergetnek, a rám gyújtott tüzet romokkal oltom el!”

32. Azután a curiából hazarohant, és törte a fejét, hogy mit tegyen. A consul ellen tervezett merénylet füstbe ment, és azt is belátta, hogy a várost éjjeli őrszolgálatokkal biztosítják a tűzvész ellen. Legjobbnak ítélte, ha a hadseregét növeli, és mielőtt még felállítják a légiókat, sok mindent előteremt, ami a háborúban hasznos lesz; ezért időtlen éjjel kevesedmagával Manlius táborába utazott. De Cethegusnak és Lentulusnak, valamint többeknek, akiknek elszánt vakmerőségét jól ismerte, meghagyta, hogy szerezzenek befolyást, gyarapítsák a párttűzés katonai erejét, a consul ellen merényletet, mérszárllást, tűzvészt és más háborús gaztettet készítsenek elő, ő pedig rövidesen nagy sereg élén érkezik a városba. Míg ez megtörtént Rómában, C. Manlius néhány emberét Marcius Rexhez küldte ilyesféle levéllel:

33. Az isteneket s az embereket hívjuk tanúnak, imperator, hogy mi nem a hazánk ellen fogtunk fegyvert, és nem azért, hogy másokat veszélybe sodorjunk, hanem hogy a méltánytalanságok ellen személyünkben legyünk biztosítva; mi, akik nyomorultak, nélkülözők, az uzsorások mohó kegyetlensége folytán legtöbben hazátlanok és mindannyian rossz hírűek s vagyontalanok vagyunk. Senki sem kereshetett közülünk oltalmat a törvényben, ősi szokás szerint senki sem rendelkezhetett a családi birtok elvesztése után akárcsak teste fölött is szabadon, akkora volt az uzsorások és a praetor szigora. Őseitek gyakran szánták meg a római népet, és határozatokkal siettek segítségére, mint ahogy az adósság nagysága miatt legutóbb, már a mi korunkban, minden jóakarátú ember egyetértésével az ezüstöt rézpénzzel kellett csak megfizetni. Maga a nép is sokszor különült el fegyveresen az atyáktól, vagy a hatalomátvétel vágya, vagy a tisztviselők fennhéjázása miatt. De mi nem kérünk sem hatalmat, sem gazdagságot - ezek okozzák a hadakozást, s a versengést a halandók között -, csupán szabadságot, amiről egy tisztességes ember sem mond le előbb, mint az életéről. Hozzád s a senatushoz könyörgünk, gondoskodjatok a nyomorult polgárokról, a törvény oltalmát, amitől a praetor igazságtalansága megfosztott, állítsátok vissza, és ne kényszerítsetek arra, hogy azt keressük: miképpen adjuk oda legdrágábban az életünket.

34. Erre Q. Marcius így válaszolt: ha valamit a senatustól kérni akarnak, tegyék le a fegyvert, könyörögve vonuljanak Rómába. A római nép senatusa olyan szelíd és irgalmas volt mindig, hogy soha senki sem kért tőle hiába segítséget.

Catilina pedig több consulviselt senatornak, mégpedig a legelőkelőbbeknek küldött útjáról levelet. Eszerint hamis vádakkal hálózták be; mivel nem tudott az ellenség pártjával szembe szállni, beletörődött sorsába, Massiliába megy száműzetésbe - nem mintha lelki furdalást érezne valami nagy bűnért, hanem hogy így a haza megnyugodjék, és az ő személyes perlekedéséből ne keletkezzék párttűzés.

Ettől nagyon is eltérő levelet olvasott fel a senatusban Q. Catulus. A levelet - mint mondta - Catilina nevében adták át neki. Másolata alább következik:

35. L. Catilina Q. Catulusnak üdvözlét küldi. Megkülönböztetett hűség, amely oly kedves előttem nagy megpróbáltatásaimban, adja meg a bátorságot ajánló soraimnak. Hogy miért döntöttem úgy új vállalkozásban, hogy védekezni nem fogok? Teljes büntelenségem tudatában önigazolásomat terjesztem elő, amelyről, istenemre, észreveheted, hogy igaz. Minthogy megfosztottak munkám s szorgalmam gyümölcsétől, amikor nem nyertem megfelelő méltóságot, a sérelmekről s a sok megszegyenyítéstől ösztönözve karoltam fel (szokásom szerint) a nyomorultak közös ügyét. Nem mintha személyes adósságaimat birtokaimból nem tudnám megfizetni - hiszen még a kezességemből származó adósságokat is kiegyenlítette a bőkezű Orestilla a maga s a leánya vagyó-

nából -, hanem mivel úgy láttam: méltatlan embereket tisztelnek meg tisztséggel, s úgy éreztem: hamis gyanú alapján közösítettek ki. Ez okból helyzetemhez képest elég tisztos reményeket fűztem maradék méltóságom megőrzéséhez. - Noha többet akartam írni, jelentették, hogy ellenemre törnek. Most Orestillát ajánlom figyelmedbe, és hűségedre bízom; védj meg a támadásoktól, gyermekeidre kérlek. Légy boldog.

36. Néhány napig pedig C. Flaminiusnál időzött Catilina az arretiumi vidéken. Ezalatt a már előzőleg fellázított lakosságot fegyverekkel is ellátta, majd a vesszőnyalábokkal s a hatalom más jelvényeivel Manlius táborába tartott.

Mikor ezekről Rómában tudomást szereztek, a senatus Catilinát és Manliust ellenségnek nyilvánította, a többieknek pedig megjelölte a napot, amíg bántatlanul letehetik a fegyvert - kivéve a halálraítélteket. Azonkívül elrendelte, hogy a consulok tartsanak sorozást, Antonius a sereggel siessen Catilina üldözésére, Cicero a város védelmezője legyen.

Ez idő tájt a római nép hatalma nyomorúságosan kicsinynek tűnt nekem. Noha fegyvereik előtt napkelettől napnyugatig mindenek meghódoltak, és otthon is elárasztotta őket a nyugalom és a gazdagság (e kettő a legfontosabb a halandók szerint), mégis akadtak olyan polgárok, akik magukat az állammal együtt makacsul pusztulásba döntötték volna. Mert a két senatusi határozat ellenére senkit sem vett rá a jutalom ebből a hatalmas tömegeből, hogy leleplezze az összeesküvést, és Catilina táborából sem távozott senki: ekkora erővel támadta meg a szinte sorvadásos mótely a legtöbb polgár lelkét.

37. S nemcsak azok gondolkoztak romlottan, akik az összeesküvésbe be voltak avatva, hanem a forradalom iránti hajlandóságból általában az egész nép helyeselte Catilina kezdeményezését, annyira úgy látszott, hogy az ő szájzük szerint cselekszik. Mert akiknek a társadalomban semmi hatalmuk sincs, mindig azok irigylik a jókat, istenítik a hitványakat, gyűlölik a régit, kívánják az újat; annyira utálják helyzetüket, hogy mindent meg akarnak változtatni; a felfordulásban és a felkelésekben gondtalanul töltik kedvüket, minthogy a nyomort - vesztenivalójuk nem lévén - könnyen viselik el. A római nép pedig számos oknál fogva rohant vesztébe. Először is azok, akik a gyalázatban és az arcátlanságban mindenütt a legfeltűnőbbben jártak az élen, azután mások, akik szégyenszemre elvesztették családi vagyonukat, végül mindazok, akiket a bűn és gazság űzött el hazulról, úgy áradtak Rómába, mint egy szennyvízcsatornába. Majd pedig sokan, emlékezve a sullai győzelemre, amikor a közkatonasorból egyesek a senatorságig emelkedtek, mások meg olyan gazdagságra, hogy királyi jólétben és fényűzésben éltek le életüket, a maguk számára is ilyesféle győzelmet reméltek, ha fegyvert ragadnak. Amellett az ifjúságot, amely mezei napszámból tengődött, a magánemberek s az állam bőkezű ajándékozásai arra csábították, hogy a városi semmittevést többre tartsák a háládatlan munkánál. Mindezeknek és még másoknak is a közös veszély táplálta. Annál kevésbé csodálkozhatunk, hogy a nincstelen, erkölcstelen, nagy reménybe kapaszkodó emberek éppannyira nem törődtek a hazával, mint saját magukkal. De bizony még azok sem várták más lelkiállapotban a háborús eseményt, akiknek Sulla győzelme tette feketelistára a szüleit, rabolta el vagyonát, csorbította meg politikai jogait. Sőt azok is, akik más párton, vagy akár a senatus pártján voltak, inkább akarták, hogy az állam csődbe jusson, mint hogy nekik maguknak csökkenjen a hatalmuk, így hát sok év elteltével ugyanaz a veszély fenyegette ismét a várost.

38. Miután ugyanis Cn. Pompeius és M. Crassus consulsága idején visszaállították a tribunusi hatalmat, ifjú emberek tettek szert e rendkívüli hatalomra, akiket koruk és természetük is féktelenné tett; ezek aztán a senatusra vádakat szórva, a népet kezdték felpiszkálni, majd

adakozással és ígéretessel még jobban fellobbantották, így lettek ők maguk híresek és hatalmasak. A nemesség túlnyomó része teljes erővel fellépett ellenük, színleg a senatus, valójában a maguk nagyságának védelmében.

Tudniillik, hogy az igazat pár szóban megmondjam, azon idők után tisztességes ürüggyel bárki felkavarhatta az államot; egyesek látszólag a népjogokat védelmezték, mások állítólag a senatusnak akarták a legnagyobb tekintélyt biztosítani - a közjó álarcában ki-ki a saját hatalmáért versengett. S ebben a versengésben nem ismertek sem mértéket, sem határt: mindkét párt kegyetlenül kihasználta a győzelmet.

39. De miután Cn. Pompeiust a kalózháborúba és Mithridates ellen küldték, a nép ereje csökkent, a kevesek hatalma megnövekedett. Ezek kezében voltak a tisztségek, a provinciák és minden más; ők maguk háborítatlanul, jólétben, rettegés nélkül élték életüket, és a többieket bíraskodással félemlítették meg, nehogy azok a néppel hivatalviselésük idején kíméletesebben bánjanak. De mihelyt a zavaros helyzetben felcsillant a forradalom reménye, a régi versengés feltüzeltelte a nép lelkét. Ha pedig az első összecsapásból Catilina győztesen, vagy egyenlő eredménnyel került volna ki, valóban nagy baj és nyomorúság fojtotta volna meg az államot; még akik elnyerik a győzelmet, azok sem használhatják ki sokáig, mert az elfáradtak és a vérvesztéstől kimerültek kezéből kicsavarja a hatalmat és a szabadságot a még hatalmasabb.

Voltak mégis az összeesküvőkön kívül számosak, akik kezdetben Catilinához utaztak. Köztük volt Fulvius, egy senator fia, akit visszatérése után apja megöletett.

Ezekben a napokban Rómában Catilina parancsa szerint Lentulus mindenkit, akit tulajdon-ságai vagy vagyoni helyzete alapján a forradalomra alkalmasnak tartott, vagy személyesen, vagy mások útján fellázított, éspedig nemcsak polgárokat, hanem minden rendű és rangú embert, aki csak hasznára lehetett a háborúnak.

40. Tehát egy bizonyos P. Umbrenusnak azt a megbízást adta, hogy keresse fel, és ha tudja, bírja rá az allobrox követeket a háborús szövetezésre. Úgy vélte, hogy mivel egyéni és közös adósságok szorongatják őket, amellet a gall nép hadakozó természetű, könnyen értenek egyet ilyen tervvel. Mivel Umbrenus Galliában kereskedett, a legtöbb nemzetségső ismerte, és ő is ismerte azokat. Így mihelyt a követeket a fórumon megpillantotta, haladéktalanul nekilátott: kérdezősködött egy kissé a nemzetség helyzetéről, és mintha az ő sorsuk neki is fájna, keresni kezdte, milyen megoldást remélhetnek ekkora bajban. Miután látta, hogy azok a hivatalnokok kapzsiságáról panaszkodnak, a senatust vádolják, hogy semmiben sincs segítségükre, nyomorult helyzetük orvoslását a haláltól várják, így szólt: „Én viszont, ha csakugyan férfiak akartok lenni, megmutatom nektek az utat, amelyen át ebből a szerencsétlenségből kime-nekültök.” Ahogy ezt kimondta, az allobroxok a legnagyobb reménykedés közepette fohász-kodtak Umbrenushoz, hogy könyörüljön meg rajtuk; egy út sem lehet olyan rögös, sem olyan meredek, hogy a legnagyobb odaadással ne lépjenek rá, ha ezzel nemzetségüket megszaba-dítják az adósságtól. Ő pedig elvezette őket D. Brutus házába, amely közel volt a fórumhoz és köze is volt a tervhez Sempronia révén: mert akkor Brutus nem tartózkodott Rómában. Azonkívül Gambrinust is odahívatta, hogy beszédének nagyobb legyen a hitele; az ő jelenlété-ben feltárta az összeesküvést, megnevezte a szövetségeseket, valamint sok, minden nemből való ártatlant is, hogy a követek nagyobb bátorságra kapjanak; miután pedig megígérték közreműködésüket, hazabocsátotta őket.

41. Az allobroxok azonban sokáig haboztak, mire szánják el magukat. Egyfelől ott volt az adósság, a háború vágya, a győzelem reményében felcsillanó nagy zsákmány; ámde másfelől

a túlerő, a biztonság, a kétséges remény helyett a kétségtelen jutalom. Ezeket meghánytákvetették, végül is az állam jó szerencséje győzött. Így aztán az egész dolgot úgy, ahogy megtudták, feltárták Q. Fabius Sangának, aki a nemzetség legnagyobb pártfogója volt. Miután Cicero Sanga útján értesült a tervről, meghagyta a követeknek, hogy az összeesküvésre való hajlandóságot még hathatósabban tectessék, járjanak közjük, ügyesen ígérgecssenek, és azon fáradozzanak, hogy minél kézzelfoghatóbban tetten érjék őket.

42. Körülbelül ebben az időben mozgolódás támadt az innenső és a túlsó Galliában, valamint a picenumi, bruttiumi vidéken és Apuliában. Akiket ugyanis Catilina még az elutazása előtt odaküldött, meggondolatlanul, szinte örülségtől hajtva, mindent egyszerre csináltak. Az éjszakai tanácskozásokkal, a fegyverek és lándzsák cipelésével, az általános sürgés-forgással több félelmet okoztak, mint kárt. Q. Metellus Celer praetor a helyzetről értesülve, a senatusi határozat alapján többeket börtönbe vetett közülük, ugyanígy tett a túlsó Galliában C. Murena, aki annak a provinciának legatusi minőségben állt az élén.

43. Miután Rómában Lentulus és az összeesküvés más vezetői véleményük szerint jelentős csapatokat szereltek fel, elhatározták, hogy mikor Catilina a faesulaei vidékről megérkezik seregével, L. Bestia néptribunus összehívja a népgyűlést, ott bepanaszolja Cicero magatartását, és a súlyos háború gyűlöletes felelősségét a kitűnő consulra hárítja; erre a jelre a következő éjjel az összeesküvők tömegéből ki-ki elvégzi a magáét. Állítólag ezt ilyenformán osztották fel: Statilius és Gabinius nagy csapat élén egyszerre tizenkét alkalmas helyen gyűjtja fel a várost, hogy a zűrzavarban könnyebb legyen bejutni a consulhoz és a többiekhez, akik ellen merényletet terveztek; Cethegus Cicero kapuját ostromolja és őt támadja meg erővel, mások majd másokat; a többnyire nemesi családból származó fiatalok pedig apjukat ölik meg, végül a mészárlással és a tűzvésszel mindenkit megfélemlítve, Catilinához törnek ki.

E készülétek és határozathozatalok alatt Cethegus állandóan panaszkodott a szövetségesek gyávaságára: hogy habozásukkal és halogatásukkal elrontják a nagy lehetőségeket; tényekre és nem tanácskozásra van ilyen veszélyben szükség; ő - ha csak kevesen segítenek és a többiek tétlenkednek is - támadást akar indítani a curia ellen. Vad, szenvedélyes természetű, tettelegességre kész ember volt: a legnagyobb erénynek a legnagyobb gyorsaságot tartotta.

44. Az allobroxok pedig Cicero parancsára Gabinius révén a többiekkel is találkoztak. Lentulustól, Cethegustól, Statiliustól meg Cassiustól esküt követeltek, amit aláírva, lepecsételve elvihetnek polgártársaiknak, másként nem egykönnyen lehet őket ilyen ügyre rábírní. Azok pedig ezt gyanútlanul megadták; Cassius még azt is megígérte, hogy rövidesen odautazik, és valamivel a követek előtt elutazott a városból. Lentulus egy bizonyos crotoni T. Volturciust küldött az allobroxokkal, hogy mielőtt még hazaérnek, megerősítsék szövetségüket Catilinával, kölcsönös kötelezettséget vállalva. Maga pedig egy Catilinának szóló levelet bízott Volturciusra, amelynek másolata alább következik:

Hogy kicsoda vagyok, attól, akit hozzád küldtem, megtudod. Kérlek, gondold meg, milyen veszedelemben forogsz, jusson eszedbe, hogy férfi vagy: fontold meg, mit követelnek az érdekeid. Fogadd el a segítséget mindenkitől, még a legaljától is.

Ehhez még szavakkal azt üzente neki: minthogy a senatus ellenségnek nyilvánította, milyen alapon utasítja vissza a rabszolgákat? A városban parancsa szerint minden készen áll, ő se habozzék közelebb vonulni.

45. Miután mindez lezajlott, Cicerót a követek mindenről értesítették, aki az elutazásukra kijelölt éjszakán megparancsolta L. Valerius Flaccus és C. Pomptinus praetoroknak, hogy a Mulvius-hídon az allobroxok ármánya révén az egész kíséretet fogják el. Feltárta nekik nagyjából küldetésük célját, s rájuk bízta, hogy úgy intézkedjenek, ahogy a szükség hozza. Ezek a katonaviselt férfiak pedig feltűnés nélkül elhelyezve őrcsapataikat, az előírás szerint titokban megszállták a hidat. Miután a követek Volturciusszal erre a helyre érkeztek, mindkét partról egyszerre láрма tört ki, és a gallok - nyomban felismerve a helyzetet - haladéktalanul megadták magukat a praetoroknak; Volturcius először, a többieket biztatva, karddal védekezett a túlerő ellen, majd miután a követek cserbenhagyták, az ismerős Pomptinusnak hosszasan könyörgött a maga érdekében, végül remegve, életéről lemondva, úgy adta meg magát a praetoroknak, mint az ellenségnek.

46. A történetek után, követek útján mindent jelentettek a consulnak. Őt pedig óriási gond és öröm szállta meg egyszerre. Örült, hiszen az összeesküvés leleplezésével a hazát kiragadta a veszélyből; viszont aggódva töprengett, milyen intézkedésre van szükség most, hogy ilyen előkelő polgárokat kaptak rajta a legnagyobb bűnön. Úgy vélte, hogy a megbüntetésük neki fog ártani, a büntetlenségük viszont az államot döntené romlásba. Végül lelkét megerősítve magához hívatta Lentulust, Cethegust, Statiliust, Gabiniust, valamint a terracinai Caepariust, aki Apuliába készült elutazni a rabszolgák fellázítása végett. A többiek meg is érkeztek azonnal; Caeparius, aki valamivel azelőtt elment hazulról, értesült az árulásról, és elmenekült. A consul Lentulust - mivel az praetor volt - maga fogta kézen és vezette a senatusba, a többieket örökkel a Concordia-templomba vitette. Odahívatta a senatust is, és a senatusi rend nagy gyülekezete elé vezettette Volturciust a követekkel együtt. Flaccus praetornak pedig megparancsolta, hogy hozza ugyanoda a levelet tartalmazó tokot, amelyet a követektől kapott.

47. Volturciust kikérdezték az útról, a levélről, végül hogy milyen szándékai voltak és miért. Először hazudni próbált és hallgatott az összeesküvésről, majd mikor sértetlenségének állami szavatolásával vallomásra bírták, mindent feltárt úgy, ahogy történt, és bizonygatta, hogy őt néhány nappal ezelőtt szervezte csak be Gabinius és Caeparius, nem tud többet, mint a követek, csupán azt hallotta több ízben Gabiniustól, hogy P. Autronius, Ser. Sulla, L. Vargunteius, és még sokan vannak ebben az összeesküvésben. Ugyanezt vallották a gallok is, és a tagadó Lentulusra a levéltől függetlenül fecsegéseit is rábizonyították. Ezek szerint a sibylla-könyvek a Róma feletti egyeduralmat három Corneliusnak jósolják, Cinna és Sulla után ő lesz a harmadik, akinek az a végzete, hogy a várost hatalmába kerítse; azonkívül a Capitolium felgyújtásától számítva ez a huszadik év, amelyről a jövendőmondók a jósjelekből gyakran megjelentették, hogy véres lesz a polgárháborútól. - Végül felolvasták a levelet, minekelőtte mindenki felismerte az aláírását, majd a senatus úgy határozott, hogy Lentulust hivataláról lemondatták, a többiekkel együtt „szabad” őrizetbe veszik: azaz Lentulust P. Lentulus Spinthernek, aki akkor aedilis volt, Cethegust Q. Cornificiusnak, Statiliust C. Caesarnak, Gabiniust M. Crassusnak, Caepariust - akit valamivel előbb a szökésből visszahoztak - Cn. Terentius senatornak adták át.

48. Miután az összeesküvés napfényre került, a korábban nagyon is forradalomra áhító és háborúra kacsingató városi nép megváltoztatta érzelmeit: Catilina tervét elátkozta, Cicerót az égig emelte; mintha a rabszolgaságból ragadták volna ki, olyan örömnepet és vígságot csapott. A háború legtöbb szabadossága ugyan inkább zsákmányszerzést jelent, mint kárt; de a tűzvészt a nép kegyetlennek, túlzásnak, és magára nézve a legnagyobb csapásnak ítélte, mivel-hogy nem volt más vagyona, csak ami a mindennapos használatra és az életfenntartásra kellett.

A következő napon egy bizonyos L. Tarquiniust vezettek a senatus elé, akiről azt mondták, hogy Catilinához utazott, és már az útról hozták vissza. Mikor ez kijelentette, hogy a sértetlenség állami szavatolása esetén vallomást tesz az összeesküvésről, a consul megparancsolta neki: mondja el, amit tud. Nagyjából ugyanarról tudósította a senatust, mint Volturcius: a tűzvész előkészítéséről, a derekak lemészárlásáról, az ellenség bevonulásáról. Azonkívül azt vallotta: őt M. Crassus küldte el, hogy jelentse Catilinának, ne ijedjen meg Lentulus, Cethegus és más összeesküvők elfogatása miatt, sőt, még jobban siessen a város alá, mert ezzel visszaadja a többiek bátorságát, és őket is könnyebben kiszabadítja a veszélyből. De mikor Tarquinius Crassust nevezte meg, a rendkívül gazdag, végtelenül befolyásos nemesurat, egyesek a dolgot hihetetlennek vélték, mások igaznak tartották ugyan, de úgy gondolták, hogy ilyen időben az efféle hatalmas embert inkább csillapítani kell, mint ingerelni, a legtöbben pedig magánügyekben voltak Crassus lekötelezettjei, így a besúgót hazugnak nyilvánították, és azt követelték, hogy erről a dologról előterjesztés történjék. Így aztán, mikor Cicero feltette neki a kérdést, a senatus többsége kimondta: „Tarquinius hamis tanúnak látszik; börtönbe kell vetni, és nem kell adni neki többé lehetőséget a vallomásra, legfeljebb arról, hogy kinek a tanácsára hazudott ekkorát.”

Egyesek ez idő tájt azt gondolták, hogy a feljelentést P. Autronius tervelte ki, azért, hogy Crassus megnevezésével az immár *közös* veszedelemben az ő hatalma a többieket is óvja. Mások szerint Tarquiniust Cicero vetette be, hogy Crassus (a gazemberek védelmét szokása szerint elvállalva) ne kavargya fel az államot. Magától Crassustól hallottam később kijelenteni, hogy ilyen és ekkora szégyent kent rá Cicero.

49. Ugyanebben az időben Q. Catulus és C. Piso sem kéréssel, sem szívességekkel, sem pénzzel nem vehették rá Cicerót, hogy az allobroxok vagy más feljelentők C. Caesart rágalmazzák meg. Mindketten ugyanis halálos ellenségei voltak: Pisót Caesar zsarolással vádolta meg valamiféle Pón túli ember igazságtalan panasza miatt, Catulust a pontifex maximusi pályázat lobbantotta gyűlöletre: mert élete alkonyán, a legnagyobb tisztségek viselése után, a pelyhes állú Caesar győzelme miatt vissza kellett vonulnia. A dolog pedig hihetőnek látszott, mivel Caesar rendkívül eladósodott: magánemberként kitüntető bőkezűsége, hivatalosan pedig a jelentős ajándékok miatt. Miután a consult nem tudták rábírní ekkora gazságra, ők maguk egyenként körüljártak, és azt hazudozták, amit állítólag Volturciustól és az allobroxoktól hallottak. Nagy gyűlöletet szítottak ellene; a dolog odáig fajult, hogy néhány római lovag, aki a Concordia-templom körül állt lándzsás őrséget, akár a veszedelem nagyságától, akár a lélek állhatatlanságától ösztönözve, a senatusból kilépő Caesart karddal fenyegette meg, hogy ezzel mutassa ki hazaszeretét.

50. Míg ez történt a senatusban, és amíg az allobrox követeknek és T. Volturciusnak, mivel vallomásuk beigazolódott, megszavazták a jutalmat, Lentulus felszabadítottjai és néhány pártfogoltja, különféle úton-módon izgatták a nyílt utcán a mesterembereket és a rabszolgákat Lentulus kiszabadítására, részben pedig a népvézereket keresték fel, akik pénzért gyakran dúlták fel a hazát. Cethegus pedig hírvivők útján arra a vakmerőségre akarta bírni kiválasztott és begyakorolt háznépét és felszabadítottjait, hogy csapatot képezve fegyverrel törjenek be hozzá. Amikor a consul megtudta, hogy mi készül, őrségeket állított fel, s amint a helyzet és a körülmények igényelték, egybehívta a senatust, és feltette a kérdést, hogy milyen intézkedéseket látnak jónak az őrizetbe vettekkel kapcsolatban. Kevéssel azelőtt a senatus túlnyomó többsége kimondta, hogy ezek az állam ellenségei. Akkor D. Junius Silanus, akinek a véleményét legelőször kérdezték meg - mivel ez időben consuljelölt volt -, a foglyokra és rajtuk kívül L. Cassiusra, P. Furiusra, P. Umbrenusra, Q. Anniusra, ha vétkesnek bizonyulnak, halálbünte-

tést javasolt. Ő maga később, C. Caesar beszédétől úgy megindult, hogy ti. Nero javaslatához csatlakozott, amely szerint erről a dologról majd nagyobb erők összevonása után kell határozni.

Caesar pedig, mikor rákerült a sor, és a consul tőle kért javaslatot, ilyenféleképpen beszélt:

51. Minden embernek, atyák, összeírottak, aki bonyolult dologról tanácskozik, mentnek kell lennie a gyűlölettől, vonzódástól, a haragtól és a szánalomtól. Nem egykönnyen látja ott a lélek az igazat, ahol a fentiek állnak az útjában; senki sem szolgálhatja egyszerre a saját szenvedélyét és a köz hasznát. Ha az értelmi képességeidet veted latba, azok jutnak érvényre; ha a szenvedély ejt hatalmába, az uralkodik rajtad, s a szellem nem jut érvényre. Sok adatot említhetnék, atyák, összeírottak, amely szerint királyok és népek, ha harag, vagy szánalom ösztönözte őket, rossz tanácsot követtek; de inkább azt akarom elmondani, hogyan rendszabályozták meg őseink szenvedélyes lelküket. A macedón háborúban, amit Perses királlyal folytattunk, Rhodos, a nagy és pompás város, amely a római nép segítségével nőtt meg, hűtlenül és ellenségesen viselkedett velünk szemben, - de miután a háború befejeztével a rhodosiak ügye került a senatus elé, őseink büntetlenül bocsátották el őket, nehogy valaki azt mondja: inkább a gazdagságuk, mint a sértés a megkezdett háború oka. Továbbá a pún háborúban, noha a carthagóiak gyakran békében is, fegyverszünet idején is sok gonosztettet követtek el, ők sohasem használták ki az alkalmakat a viszonzásra. Inkább azt keresték: mi méltó hozzájuk, mint azt, hogy mire lehet jogcímük velük szemben. Arra kell hát ügyelnetek, atyák, összeírottak, hogy ne nyomjon többet a latban előttek P. Lentulusnak és társainak a vétke, mint a saját méltóságotok, s hogy ne gondoljatok inkább haragotokkal, mint jó híretekkel. Hiszen ha megtaláljuk a tetteikhez méltó büntetést, helyeslem a rendkívüli intézkedést; ha viszont a vétek nagysága mindannyiunk képzeletét felülmúlja, javasolom, hogy a már megszabott törvények szerint járjunk el.

A legtöbbben azok közül, akik előttem mondták el véleményüket, választékosan és nagy szavakkal sajnálkoztak a haza állapotán; előszámlálták, hogy mi minden történik a legyőzöttekkel, milyen kegyetlen a háború: elrabolják a szüzeket, kisfiúkat, kiszakítják a gyermeket a szülők öleléséből, családanyák túriks a győzők kényét, kifosztják a szentélyeket s a lakóházakat, szerte mézsárlás és tűzvész, végül fegyverek, hullák, vér és gyász mindenütt. De hát, a halhatatlan istenekre, hová vezet ez a szónoklat? Talántán benneteket akar az összeesküvés ellenzőivé tenni? Csakugyan; akít ez az önmagában annyira súlyos helyzet nem indított meg, azt majd a szónoklatok lobbantják lánggra? Nem így van ez; egyetlen ember szemében sem csekélyek az őt ért sérelmek, sokan a valóságosnál is súlyosabbnak tartják. De egynek ezt, másnak azt lehet megtennie, atyák, összeírottak. Ha azok vétkeznek valamit haragjukban, akik alacsony sorban, ismeretlenül élnek, kevesen tudják meg - a hírük akkora, mint a vagyonuk; akik nagy hatalommal vannak felruházva és a magaslatokon élik le az életet, azoknak a tetteit minden halandó ismeri. Így a legnagyobb vagyonnal jár a legkevesebb szabadság, a vagyonosnak sem vonzódnia, sem gyűlölnie nem illik, s haragudnia a legkevésbé. Amit másoknál haragnak mondanak, azt a hatalomban gögnek és kegyetlenségnek nevezik. Így tehát én úgy vélekedem, atyák, összeírottak: semmilyen gyötrellem sem érne fel gaztetteikkal, de a halandók általában a később történetekre emlékeznek, és a gonosztevőkkel kapcsolatban - feledve vétküket - a büntetést boncolgatják, ha az valamivel szigorúbb volt.

Bizonyos vagyok benne, hogy amit D. Silanus, ez a bátor és lelkes férfi mondott, hazaszeretettől mondta, s hogy ilyen fontos dologban nem vezet sem részrehajlás, sem ellenségeskedés; jól ismerem e tulajdonságát, s józanságát. Ám szememben a javaslata, ha nem is kegyetlennek (ugyan mi lenne ilyen emberekkel szemben kegyetlen eljárás?),

de rendünkkel összeférhetetlennek tűnik. Mert valóban, vagy a rettegés, vagy a jogtalanság nagysága készítetett rá téged, Silanus, hogy mint consuljelölt, a rendkívüli büntetést ajánld elfogadásra. A félelemről fölösleges szót ejteni, amikor a kitűnő consul kiváltképpen buzgalma folytán olyan sok őrcsapat áll fegyverben. A büntetésről pedig elmondhatom, hogy mi valójában: a gyászban és nyomorúságban a halál már megváltás a szenvedéstől, és nem kínzás; feloldja a halandók minden baját; azontúl nincs helye sem a gondnak, sem az örömnak. De a halhatatlan istenekre, miért nem fűzted hozzá a javaslatodhoz, hogy előbb korbáccsal fenyítsék meg őket? Talán mert a porciusi törvény tiltja? Ámde más törvények az elítélt polgárokat nem az életüktől fosztják meg, hanem száműzetésbe küldik. Talán azért, mert súlyosabb büntetés a korbács, mint a halál? De hát mi lehet elég keserves és túlságosan súlyos az olyan emberek számára, akiket ekkora gaztettben találtak bűnösnek? Ha pedig enyhébb, hogy fér össze, hogy a kisebb ügyben tekintetbe vesszük a törvényt, a nagyobb dologban pedig elhanyagoljuk?

De hát mi gáncsolja a határozatot, amit a hazaárulók ellen fognak hozni? Az idő, az alkalom, a sorsadta végzet, amelynek önkénye nemzeteket kormányoz. Bármilyen esne meg a bűnösökkel, méltán történe; de tekintsétek magatokban át, atyák és összeírottak, hogy milyen döntést hoztatok más esetekben. Minden rossz példa jóból származott; de mihelyt a hatalom a tudatlanokra vagy a kevésbé tisztességesekre szállt, a rendkívüli példát már nem azokkal szemben alkalmazták, akik megszolgálták, és alkalmasak voltak rá, hanem azokkal, akik nem szolgálták meg, és nem voltak rá alkalmasak. Miután a spártaiak legyezték az athénieket, harminc férfit állítottak az állam élére. Ezek először a legrosszabbakat és a mindenkitől gyűlölteket végezték ki, bírói ítélet nélkül. Ennek a nép örvendett, és azt mondogatta, hogy méltán történt. Később, miután a féktelenség fokozatosan elharapózott, szeszélyesen öldösték le a jókat és a gonoszokat egyaránt, a többieket pedig rettegésben tartották, így a szolgaságba taszított nemzet súlyos árat fizetett az ostoba örvendezésért. Mikor, már a mi korunkban, a győztes Sulla megölette Damasippust és másokat, akik a haza kárára híztak meg, ki nem dicsérte ezt a tettet? Azt mondták, hogy méltán pusztultak el a vétkes, pártoskodó emberek, mivel felkelésekkel nyugtalanították az államot. De ez a dolog nagy mérsárlás kiindulópontja lett; mert aki csak házat, villát, végül már egy edényt vagy egy ruhát kívánt meg, azon fáradozott, hogy a tulajdonos a feketelistára kerüljön. Így azok, akik Damasippus halálában örömet lelték, alig valamivel később maguk jutottak hasonló sorsra, és addig nem ért véget az öldöklés, míg Sulla valamennyi csatlósát el nem halmozta gazdagsággal. Én ugyan ilyesmitől M. Tulliuszal és a jelen idővel kapcsolatban nem tartok, de egy nagy államban sok különböző jellemű ember akad. Talán más időben, más consul alatt, akinek ugyanígy kezében van a hadsereg, valami hamisat valónak hisznek: ha majd a mostani példa szerint, senatusi határozat alapján a consul kivonja a kardját, ki állítja meg, vagy ki mérsékeli?

Őseinkből, atyák, összeírottak, sohasem hiányzott sem a megfontoltság, sem a bátorság, és büszkeségük mégsem akadályozta meg őket abban, hogy az idegen intézményeket utánozzák, ha helyesnek bizonyultak. A katonai fegyvereket és a lándzsákat a samnisoktól, a hivatalnokok jelvényeit többnyire az etruszoktól vették át. Egyszóval, amit bárhol a szövetségeseknél vagy az ellenségénél használhatónak láttak, otthon a legnagyobb buzgalommal vezették be; szívesebben utánozták a jobbakat, mint fenekedtek rájuk. De éppen abban az időben, Görögország szokását követve, korbáccsal fenyítették meg a polgárokat, s az elítélteken végrehajtották a halálbüntetést. Miután az állam megerősödött és az egyes pártokat a polgárok tömege duzzasztotta fel, elkezdtek befenni az ártatlanokat, s más hasonlókhöz kezdtek hozzá; akkor készült a porciusi törvény és más törvények, amelyek megengedték, hogy az elítéltek száműzetésbe is mehetnek. Ezt a

tényállást igen jelentősnek vélem, atyák, összeírottak, arra nézve, hogy ne hozzunk rendkívüli ítéletet. Valóban, azokban több bölcsesség és erény volt, akik a szerény erőforrásokból ekkora birodalmat hoztak létre, mint bennünk, akik a jól meghódított szerzeményt alig tudjuk megtartani. Azt szeretném tehát, hogy bocsássuk el őket és növeljük Catilina seregét?

A legkevésbé sem; hanem a következőt javaslom: koboztassék el vagyonuk, tartsák őket külön-külön vasra verve a leggazdagabb szabadvárosokban; senki érdekükben ne emeljen szót a senatus előtt, s ne álljon a nép elé; aki másként cselekedne, azt a senatus ítélje az állam és a köz ellenségének.

52. Miután Caesar befejezte beszédét, egy-két szóval ki ehhez, ki ahhoz a javaslatához csatlakozott, de M. Porcius Cato, mikor rá került a sor, ilyesfajta szónoklatot tartott:

Egészen más az én felfogásom, atyák, összeírottak, ha tekintetbe veszem a körülményeket és veszedelmünket, és ha meghányom-vetem magamban néhányatok javaslatát. Egyesek hadat üzentek hazájuknak, szüleiknek, a szentélyeknek és családi tűzhelyüknek, s úgy tűnik, ti az ő megbüntetésükről tárgyalatok; a körülmények pedig sokkal inkább óvatosságra intenek velük szemben, mint annak a megbeszélésére, hogy milyen határozatot hozzunk ellenük. Mert minden más gonoszságot akkor torolhatsz meg, miután elkövették; de ez után a gázság után már hiába fohászkodsz a törvényekhez, ha előtte nem ügyeltél, hogy ne következzen be: ha egyszer elfoglalták a várost, a legyőzötteknek már semmi sem marad hátra.

De, a halhatatlan istenekre, hozzátok szólok, akik mindig többre becsültétek a házatokat, nyaralóitokat, képeiteket, szobraitokat, mint a hazát: ha mindazt, amin csüngtök, meg akarjátok tartani - legyen az bármi is -, ha élvezeteitekhez nyugalmat akartok biztosítani, ébredjete fel valahára, és lássatok hozzá az államügyekhez! Nem az adóról van szó, sem a szövetségeseket ért sérelmekről: szabadságunk és életünk forog kockán.

Sokszor és sokat szóltam, atyák, összeírottak, e gyülekezetben; gyakran keseregtem polgáraink fényűzésén és kapzsiságán, és ez oknál fogva sok ellenséget szereztem: mivelhogy magamnak és hajlamaimnak semmiféle gyöngeségben nem kedveztem, nem egykönnyen néztem el mások szeszélyének sem a hitványságokat. De ha erre keveset is adtok, a haza mégis erős volt, hatalmában elbírt a nemtörődömséget is.

Most pedig nem arról van szó, hogy jó vagy rossz erkölcsök szerint éljünk-e, s nem arról, hogy mekkora és mily pompás birodalma legyen a római népnek, hanem hogy mindez, bármilyenek is látszik, a mienk marad-e, vagy velünk együtt az ellenségé lesz-e.

Itt valaki kíméletet és irgalmasságot emleget! Valóban a dolgok valóságos nevét már réges-régen elveszítettük, mivel az idegen javak szaporítását bőkezűségnek, a bajt hozó dolgokra való merészkedést bátorságnak hívjuk, s így az állam a tönk szélére jutott. Legyenek hát felőlem - ha már így hozza a korerkölc - bőkezűek a szövetségesek pénzéből, legyenek irgalmasok a kincstári tolvajok iránt, csak ne ontsák ki a vérünket, és ne veszítsenek el minden tisztességes embert, miközben néhány bűnöst megkímélnek.

C. Caesar alaposan és választékosan értekezett az előbb a gyülekezetben az életről és a halálról, láthatólag hamisnak tartván, amit az alvilágról említenek - hogy a rosszak a jóktól elkülönített helyen fekete, csúf, félelmetes, elhagyatott vidéken laknak. Ezért javasolta azt, hogy koboztassék el vagyonuk, és tartsák őket vasra verve külön-külön az egyes szabadvárosokban; tudniillik félt attól, hogyha Rómában vannak, az összeeskü-

vők hívei vagy a felbérelt tömeg kiszabadítja őket. Mintha bizony hitványok és bűnösök csak városunkban volnának, s nem egész Itália-szerte, vagy mintha nem ott érne el többet a vakmerőség, ahol a védelemre kevesebb erő összpontosul. Azért bizony hívságos ez a javaslat, ha Caesar az összeesküvők részéről fenyegető veszedelemtől fél; ha pedig az általános félelemben egyedül ő nem retteg, annál inkább áll érdekemben, hogy magamért és értetek rettegjek. Ezért, ha P. Lentulusról és a többiekről határozatot hoztok, bizonyosak lehettek abban, hogy ezzel egyszerre döntötök Catilina seregéről s minden összeesküvőről. Minél energikusabban hajtjátok ezeket végre, annál jobban inukba száll a bátorság, ha csak egy percre is ernyedni látnak titeket, fékezhetetlenül itt teremnek mindannyian.

Korántse higgyétek, hogy eleink fegyverrel tették nagygyá a kicsiny államot. Ha így állna a dolog, sokkal virágzóbb lehetne már, mert több szövetségesünk és polgárunk, amellet több fegyverünk és lovunk van, mint nekik volt. De őket olyan tulajdonságok tették nagygyá, amelyek bennünk egyáltalában nincsenek meg: otthon a szorgalom, kifelé az igazságos uralkodás, a döntésekben szabad szellem, amelyet nem kötött sem vétek, sem önkény. Ezek helyébe került nálunk a bujálkodás és a fősvénység, a köz nyomora és a magánosok bősége; a gazdagságot dicsérjük, s tétlenségben élünk; hitványok s derekak közt semmi megkülönböztetés, az erényeknek kijáró valamennyi jutalmat a törtetés aratja le. Nem is csoda: ha mindannyian külön-külön a magatok feje és érdekei után mentek, ha otthon a gyönyöröknek, itt a pénznek és a befolyásnak hódoltok, támadók törnek a védtelen hazára. De ezeket abba is hagyom.

A legnemesebb származású polgárok szőtték összeesküvést a haza felgyújtására, a római népet legjobban gyűlölő gall nemzetet hívták háborúba, az ellenség vezére seregestül a nyakunkon van. S ti még most is haboztok és kételkedtek, hogy mit csináljatok a négy fal közé zárt ellenséggel? Szánjátok meg őket, javasolom; az ifjú emberkék, ugyebár, becsvágyból vétkeztek; és bocsássátok el őket, mégpedig fegyveresen. De nehogy aztán ez a szelídség és szánalom szánalmasan üssön ki, ha ők fegyvert ragadnak! Mert hiszen a helyzet maga igen sanyarú, de ti nem rettegtek tőle. Azaz bizony nagyon is, de tétlenségből és lelki renyheségből egymásra várva haboztok, nyilván a halhatatlan istenekben bízva, akik ezt a hazát még a legnagyobb veszedelmekben is megőrizték. Nem fogadkozások s nem asszonyi könnyörgések szerzik meg az istenek segítségét; éberséggel, tevékenységgel, józan megfontolással minden sikerül. Ha hanyagságra és gyávaságra adod a fejedet, hiába könnyörögsz az istenekhez: haragosan és ellenségesen viselkednek. Eleink közül Titus Manlius Torquatus a gall háborúban kivégeztette fiát, mivel az a parancs ellenére bocsátkozott harcba az ellenséggel; ez a kitűnő ifjú mértéktelen bátorságáért halállal bűnhődött, ti pedig haboztok, hogy mit határozatok a legkegyetlenebb hazaárulókról? Nyilván eddigi életük áll szemben e bűnnel. Legyetek hát tekintettel Lentulus méltóságára, ha ő maga a tisztességre, jó hírére, istenre vagy emberre valaha is tekintettel volt; bocsássátok ám meg Cethegus ifjúságának, ha már nem éppen másodszer készült háborúra hazája ellen. Mert mit is mondjak Gabiniusról, Statiliusról, Caepariusról? Akik előtt ha valami valaha számított volna, nem szőttetek volna ilyen terveket az állammal kapcsolatban. Végül is, atyák, összeírottak, ha, istenemre, a vétkezésnek még volna helye, könnyen elviselném, hogy közvetlenül a tényből okuljatok, minthogy a szavakat megvetitek; hanem most mindenfelől körül vagyunk véve. Catilina a sereggel a torkunkat szorongatja, vannak ellenségeink a falakon belül, semmit sem lehet elintézni, vagy eltervezni titokban; annál inkább igyekezzünk.

Ezért azt javaslom: mivel a bűnös polgárok gonosz fondorlatából az állam a legnagyobb veszélybe került, s T. Volturciusnak és az allobrox követeknek a vallomásából kiderült és megbizonyosodott, hogy mézszárlást, gyújtogatást és más undok és kegyetlen gaztetteket főztek ki a polgárok és a haza ellen, beismerésük alapján, mintha főbenjáró bűnben érték volna őket, az ősök szokása szerint halálbüntetéssel lakoljanak.

53. Miután Cato helyet foglalt, valamennyi volt consul, továbbá a senatus nagy többsége dicsérte nézeteit, erényes gondolkodásmódját az egekig magasztalta; mindenki a másikat nevezte, szemrehányóan, félénknek; Cato nagyszerű volt és ragyogó; javaslatából senatusi határozat lett.

Mínthogy sokat olvastam és hallottam a római nép háborúban és békében, tengeren és szárazföldön végrehajtott jeles tetteiről, kedvem támadt elgondolkodni azon, hogy főleg mi tette lehetővé ezt a hatalmas tevékenységet. Tudtam, hogy gyakran kis csapatok mérköztek meg az ellenség nagy légióival, ismeretes volt, hogy szűkös hadieszközök tehetős királyokkal álltak szemben a háborúban, hogy gyakran túrték el a balsors kegyetlenségét, s hogy ékesszólásban a görögök, hadi dicsőségben a gallok előzték meg a rómaiakat. És miután sokat tűnődtem, nyilvánvalóvá lett, hogy néhány kimagaslóan erényes polgár visz mindent véghez, s ezért van az, hogy a gazdagságot a szegénység, a sokaságot a kisebbség felülmúlja. De miután a fényűzéstől és a tétlenségtől az állam rothadásnak indult, a haza tekintélyével viszont kiegyenlítette imperatorainak és hivatalnokainak bűneit, míg olyanná vált, mint a sok szülésben kimerült anya: hosszú ideje egy kimagasló ember sem akadt Rómában. De az én koromban volt két rendkívüli erényű, különböző jellemű férfi, M. Cato és C. Caesar; mínthogy szó esett róluk, nem szándékom hallgatással elmenni mellettük, anélkül hogy mindkettő természetét és erkölceit feltárnám, amennyire tehetségemből futja.

54. Nos, származásuk, koruk, ékesszólásuk közel egyforma volt, szellemi nagyságuk egyenlő, ugyanígy az őket körülövező dicsfény is, de mindkettőnek másféle. Caesart jótékonykodása és adományai miatt tartották nagyra, Catót feddhetetlen élete miatt. Az szelídségével és könnyөрületességével vált híressé, ennek szigorúsága növelte méltóságát. Caesar adakozva, gyámoltva, megbocsátva, Cato semmit meg nem engedve jutott a dicsőséghez. Egyikük a nyomortak menedéke volt, másikuk a gonoszak vesztőhelye. Annak készségességét, ennek állhatatosságát ünnepelték. Egyszóval, Caesar feltette lelkében, hogy töri magát, örökdi, barátai ügyeinek szenteli figyelmét, a maga dolgát elhanyagolja, semmit meg nem tagad, ami ajándékozásra méltó; nagy hatalomra, hadseregre, új háborúra áhítozott, ahol vitézsége majd tündökölhet. De Cato önmérsékletre, tisztességre, s legkíméletlenebb szigorúságra törekedett; nem versenyzett a gazdagokkal gazdagságban, sem pártoskodásban a pártoskodókkal, hanem az iparkodókkal erényben, a szerényekkel szeméremben, az ártatlanokkal önmegtartóztatásban. Inkább akart jónak lenni, mint jónak látszani; így, minél kevésbé hajhászta a dicsőséget, annál inkább járt az a nyomában.

55. Azután, hogy (mint mondtam), a senatus Cato javaslata mellett döntött, a consul a legmegfelelőbb eljárásnak azt tartotta, ha megelőzik a már közelgő éjszakát, nehogy valami változás álljon be azalatt, és utasítást adott a börtönöröknek, hogy készítsék elő a kivégzés eszközeit. Miután pedig mindenfelé őrségeket állítottak, ő maga kísérte Lentulust a börtönbe; ugyanezt tették a többiekkel a praetorok. Van egy hely a börtönben, a bejárattól egészen kicsit felfelé balra, körülbelül 12 láb mélységben a föld alatt, a neve Tullianum. Ezt mindenfelől falak erősítették meg, s egy kőboltívekből összerótt bolthajtás, de elhanyagoltsága, sötétsége, szaga undorító és félelmetes jelleget kölcsönzött neki. Erre a helyre bocsátották le Lentulust, s a hóhérok a parancs szerint kötéllel megfojtották. A Corneliusok híres nemzetségéből száрма-

zó patricius, aki Róma consuli hatalmával is rendelkezett, így jutott el életének erkölcsiéhez és tetteihez méltó befejezéséig. Cetheguson, Statiliuson, Gabiniuson és Caepariuson hasonlóképpen töltötték be a végítéletet.

56. Míg Rómában ezek történtek, Catilina a teljes seregből, amely fölött Manlius rendelkezett, és amelyet ő egészített ki, két légiót állított fel; a cohorsokat a katonák számának arányában bővítette, végül egyenlően elosztotta azokat, akik önkéntesen jöttek, vagy akiket társai küldtek a táborba, és rövid idő alatt feltöltötte légiói létszámát, noha kezdetben nem volt több katonája kétezernél. Az egész seregnek körülbelül a negyedrésze volt szabályos fegyverrel felszerelve, a többiek közül egyesek gerelyt vagy lándzsát, mások kihegyezett karót vittek, ahogy a véletlen felfegyverezte őket. De miután Antonius serege egyre közelebb ért, Catilina a hegyeken át vette útját, s hol a város, hol a gallok felé fordulva vonult tovább, nem adott az ellenségnek alkalmat az ütközetre; remélte, hogy hamarosan nagy csapatok fölött fog rendelkezni, ha társai Rómában végrehajtják a terveket. Közben a rabszolgákat, akik kezdetben nagy tömegekben menekültek hozzá, az összeesküvés erejében bizakodva visszautasította, de amellet a saját érdekeivel is összeegyeztethetetlennek tartotta, hogy úgy ítéljék meg, mintha a polgárok ügyét szökött rabszolgákéval hozná közös nevezőre.

57. De miután a táborba elért a hír, hogy Rómában felfedezték az összeesküvést, Lentuluson és Cetheguson és említett társaikon végrehajtották a halálbüntetést, a legtöbbet - akiket a háborúra a zsákmányszerzés reménye vagy a forradalomvágy csábított - szétszéledtek. Catilina a maradékot meredek hegyeken, nehéz utakon át a pistoriumi síkságra vezette le, azzal a szándékkal, hogy az ösvényeken titokban az Alpokon túli Galliába menekülhessenek. De a picenumi földön Q. Metellus Celer táborozott három légióval, és a helyzet nehézségei miatt gyanakodott arra, hogy min jár Catilinának az esze. Tehát mihelyt a szökevényektől megtudta Catilina útirányát, sietve odavonult, és éppen azoknak a hegyeknek a lábánál telepedett le, amerre a Galliába igyekvőknek vezetett le az útja. Antonius sem volt már messze, minthogy nagy seregével akadálytalanul üldözhetette őket a síkságon. De miután Catilina átlátta, hogy a hegyek és az ellenséges csapatok bekerítették, hogy a városban az ügy kedvezőtlenre fordult, hogy sem a menekülésre, sem a fedezékre nincs semmi remény, a legmegfelelőbb eljárásnak azt vélte, ha a szorongatott helyzetben megkíséríti a hadiszerecsét, ezért elhatározta, hogy a lehető leghamarabb összecsap Antoniuusszal. Így tehát összehívta katonáit, majd ilyesféle szónoklatot tartott:

58. Katonák! Kitapasztaltam én, hogy szó nem szaporítja a vitéséget, s a hadvezér szónoklata a lomha sereget serénnyé, a gyávát bátorra nem teszi. Amennyi merészség természettől vagy szoktatás alapján szorult egy ember lelkébe, annyi mutatkozik meg a háborúban is; akit sem a dicsőség, sem a veszedelmek nem serkentenek, azt hiába nógatod: lelke rettegése bedugaszolja füleit. De én titeket idehívtalak, hogy néhány dologra emlékeztesselek, s egyúttal feltárjam elhatározásom okát.

Hiszen tudjátok, katonák, hogy Lentulus testi-lelki restsége milyen csapást okozott neki magának és nekünk is, és hogy miképpen nem utazhattam el Galliába, mialatt a várostól vártam az erősítést. Most hát mindannyian belátjátok, hogy állnak a dolgaink, csakúgy, mint én. Két ellenséges sereg áll velünk szemben, egyik a fuvaros, a másik Gallia felől; tovább ezen a helyen időzni - még ha igen nagy kedvetek volna is rá -, a gabona és más dolgok hiánya miatt lehetetlen. Mehetünk akármerre, utat nyitni karddal kell. Ezért hívlak fel titeket arra, hogy legyetek bátrak és elszántak, s amikor harcba bocsátkoztok, ne feledjétek, hogy gazdagság, tisztesség, dicsőség, azonkívül a szabadság és a haza

ügyét dönti el jobbotok. Ha győzünk, minden biztosan a miénk lesz; lesz élelem, megnyílnak előttünk a szabadvárosok és a települések.

Ha félelemből meghátrálunk, minden kedvezőtlenül üt majd ki; semmi hely, semmilyen barát nem védi meg azt, akit a fegyverek nem védtek meg.

Azonkívül, katonák, nem ugyanaz a kényszerhelyzet nehezedik ránk és rájuk. Mi a hazáért, a szabadságért, az életünkért küzdünk; számukra mellékes dolog a kevesek hatalmáért harcolni. Támadjatok hát annál bátrabban, s ne feledjétek régi vitézségeteket. Kényelmesebb lett volna, ha a legnagyobb gyalázatban, száműzetésben töltitek el az életet; közületek néhányan vagyontok elvesztése után még Rómában is leshettek volna alamizsnát: de mert ez férfi számára undorító és elviselhetetlen, inkább ezt a sorsot választottátok. S ha ezt abba akarjátok hagyni, bátorságra van szükség: csak a győztes változtathatja a háborút békére. Mert a menekülésben bizony örülség kiutat remélni, ha a testünket védő fegyvert már elfordítottuk az ellenségről. A csatában mindig azokat fenyegeti leginkább a veszély, akik leginkább félnek; a bátorság erős bástya.

Ha rátok tekintek, katonák, s ha tetteiteket értékelem, eltölt a győzelem nagy reménye. Jellemetek, fiatalságotok, vitézségetek lelkesít fel engem, s itt van hozzá szorult helyzetünk is, ami még a gyávákból is hősöket farag. Mert az ellenség tömegesen nem tud bekeríteni, ezt nem engedi a szűk terület. Ha mégis megirigyeli vitézségeteket a szerencse, vigyázzatok, nehogy bosszulatlanul leheljétek ki lelketeket, s nehogy fogolyként mézsároljanak le, mint a barmokat, hanem férfi módjára harcolva, véres és gyászos győzelmet hagyjatok az ellenségre.

59. Mihelyt ezt elmondta, várt egy keveset, majd megfúvatta a kürtöket, és a felzárkózott sorokat levezette a síkságra. Azután eltávolította mindannyiuk lovát, hogy az egyenlő veszélyben a katonák bátrabbak legyenek, és maga is gyalogosként oktatta ki a sereget a területnek és a csapatviszonyoknak megfelelően. A fennsíkot balról hegyek, jobbról meredek szikla határolta: nyolc cohorsot állított az élre, a többiek csatajelvényei a tartalékban sűrűbben helyezkedtek el. A centuriókat - válogatott és kiszemelt embereket -, azonkívül a legjobban felfegyverzett közkatonákat elvonta ezekből az első sorba. C. Manliusnak a jobb-, egy bizonyos Faesulanusnak a balszárnyat bízta a gondjára; ő maga a felszabadítottakkal és a lovasokkal a sas közelében foglalt állást, amiről azt mondogatták, hogy C. Marius seregéé volt a cimber háborúban.

A második oldalon pedig C. Antonius M. Petreius legatusra bízta seregét, mivel fájt a lába, és nem tudott jelen lenni a csatában. Petreius a veterán-cohorsokat melyeket a zavargás miatt sorozott be - állította az élre, a sereg többi részét utánuk, tartalékba; ő maga lovon körüljárva, mindenkit nevének nevezett, bátorított, kért, hogy ne feledjék: fegyvertelen latrok ellen küzdenek a hazáért, gyermekeikért, az oltárokért s a családi tűzhelyekért. Kipróbált katona volt, mivel több mint harminc éven át tribunusként, praefectusként, legatusként, majd pedig praetorként szerzett nagy hírnevet a hadseregben, ismerte legtöbb katonáját és bátor tetteiket; ezeket emlegette fel, s így lobbantotta lánggra a katonák lelkét.

60. Miután minden körülményt felderítettek, Petreius jelt ad a támadásra, a cohorsoknak megparancsolja, hogy fokozatosan nyomuljanak előre. Ugyanezt teszi az ellenség serege. Majd mikor odaérkeznek, ahonnan a könnyű csapatok megkezdheték a csatát, óriási üvöltéssel csapnak össze az ellenséges jelvények alatt; elhajítják a lándzsát, kardokkal vívják az ütközetet. A veteránok, emlékezve régi vitézségükre, keményen helytállnak a kézitusában, amazok sem gyáván szegülnek ellenük; a legnagyobb erővel folyik a küzdelem. Közben Catilina a könnyű fegyverzetűekkel az első sorban forgolódik, a bajba jutottaknak segítségére

siet, frisseket szólít a sebesültek helyére, mindenről ő gondoskodik. Sokat harcol maga is, sűrűn vágja az ellenséget: egyszerre tölti be a serény katona s a jó hadvezér tisztét. Mihelyt Petreius meglátja, hogy Catilina, várakozása ellenére, nagy erővel küzd, a testőr-cohorsot irányítja az ellenség közepébe, s miután ezt szétszavarták, az egyes, külön-külön ellenálló csoportokat lekaszabolják, kétfelől támadják meg a többit. Manlius és Faesulanus az elsők közt estek el a harcban. Catilina - miután meglátta, hogy csapatait szétszórták és néhányadmagával már csak ő van hátra - visszaemlékezve nemzetségére és korábbi méltóságára, az ellenség legsűrűjébe rohan, ott szúrják át harc közben.

61. De csak az ütközet végeztével lehetett valójában látni, mekkora merészség és mekkora lelkiereő volt Catilina seregében. Mert szinte mindenki azt a helyet fedte be testével, miután lelkét kiadta, amelyet a csata közben élve foglalt el. Azon kevesek pedig, akiket középen a testőr-cohors szétszórt, valamivel távolabb, de mégis mind a mellükön kapott sebekben estek el. Catilinát övéitől messze, az ellenség holttesteik között találták meg; még kissé lélegzett, és ugyanaz a lelki szilajság ült ki az arcára, amelyet életéből ismertek. Végül is az egész seregből nem fogtak el egy szabad polgárt sem a csatában vagy menekülésben: nem kímélték azok sem a maguk, sem az ellenség életét. De a római nép serege sem ünepelt vidám vagy vértelen győzelmet, mert a legderékabbak vagy meghaltak a csatában, vagy súlyosan megsebesültek. Sokan pedig, akik a táborból bámészkodás vagy fosztogatás végett előjöttek, mikor megfordították az ellenséges holttesteket, hol jó ismerősre, hol vendégbarátra, hol rokonra találtak; voltak, akik ellenségüket ismerték fel. S így az egész seregben váltakozva járta a vidámság és a szomorúság, a gyász és az öröm.

TITUS LIVIUS

ELSŐ KÖNYV

1. Ismeretes, hogy Trója eleste után általában kíméletlenül bántak a város lakosságával; két férfi volt csupán, Aeneas és Antenor, akikre az achivok - valamely ősi vendégbarátság jogán, s mivel ők ketten mindig a béke helyreállítását és Helena kiadatását kezdeményezték - egyáltalán nem alkalmazták a hadi jog szabályait. Antenor különféle kalandok után érkezett meg az Adriai-tenger legmélyebben fekvő öblébe, nagyszámú enetus kíséretében, ezeket lázadás folytán Paphlagoniából kiűzték, és Trója falai alatt elveszítvén Pylaemenes nevű királyukat, lakóhelyet és vezért kerestek maguknak; elűzték a tenger és az Alpések között lakó euganeusokat, ezt a területet az enetusok s a trójaiak foglalták el. A helyet, ahol először partra szálltak, Trójának nevezték el, innen veszi a nevét az egész vidék is, a népet pedig egyetemesen venetusnak nevezték el. Aeneas viszont, akit otthonából ugyancsak ez a csapás űzött el, de a sors nagyobb hatalom megteremtésére vezérelt, először Macedóniába érkezett, honnan hazát keresve Szicíliába vetődött, majd innen továbbhajózva Laurentum földjét foglalta el. Ennek a helynek is Trója a neve. A trójaiak, mivelhogy véget nem érő bolyongásaik közben fegyvereiken és hajóikon kívül semmijük sem maradt, partraszállásuk után zsákmányt szereztek maguknak a vidéken; ezért Latinus király és az aborigo nép, a terület akkori urai, fegyvert fogván összesereglettek a városból s a szántóföldekről, hogy a jövevények támadását visszaverjék. Ettől kezdve kétfajta hagyomány maradt ránk: némelyek azt állítják, hogy Latinus vereséget szenvedvén a csatában, békét kötött, majd rokoni kapcsolatot létesített Aeneasszal; mások szerint pedig csatarendbe sorakoztak, s már-már harsant is a trombita, midőn az előkelőségek kíséretében előlépett Latinus és beszélgetésre szólította az idegened vezérét; megkérdezte tőle, hogy miféle nép az övé, honnét jött, milyen balsors űzte el hazájából, és mit keres itt a laurentumi földeken; mikor megtudta, hogy trójaiak, vezérük Aeneas, Anchises és Venus fia, hogy tűzvész pusztította hazájukból menekültek, lakóhelyet s város alapítására alkalmas földet keresnek, megcsodálva a népnek és vezérének nemességét, valamint háborúra és békére egyaránt készséges indulatát, jobbát nyújtotta, ekképpen pecsételve meg eljövendő barátságukat; ezután a két vezér szövetségre lépett, a két hadsereg pedig köszöntötte egymást; Aeneas Latinusnál járt vendégségben, s ott történt, hogy Latinus a házi istenek színe előtt az állami szövetséget családi szerződéssel kötötte össze, feleségül adván leányát Aeneashoz. Ez az esemény végül is megerősítette a trójaiakat reményükben, hogy végleges és biztos lakhelyre találtak, és most már véget ért bolyongásuk. Várost alapítanak; Aeneas a várost felesége nevére Laviniumnak nevezi. Új házasságából csakhamar fiúgyermek jött a világra, akinek szülei az Ascanius nevet adták.

2. Később az aborigo és a trójai nép háborúba keveredett egymással. Turnus, a rutulusok királya, aki Aeneas megérkezése előtt jegyben járt Laviniával, rossz néven vette, hogy mellőzik a jövevény kedvéért, és háborút üzent mind Aeneasnak, mind Latinusnak. Az ütközetből egyik hadsereg sem került ki kívánsága szerint: a rutulusokat legyőzték; a győztes aborigók és trójaiak viszont elveszítették vezérüket, Latinust. Ezért Turnus és a rutulusok, nem bízván többé a dolgok jobbra fordulásában, elmenekültek az etruszkok virágzó és gazdag földjére, azok királyához, Mezentiushoz, aki Caere dúsgazdag városában tartotta székhelyét. Mezentius kezdettől fogva nem nézte jó szemmel az új város keletkezését, most pedig úgy vélte, hogy a szomszédság számára semmiképpen sem biztonságos, sem a trójai település növekedése, miért is habozás nélkül szövetséget kötött a rutulusokkal.

Aeneas, nem akarván annyit háborúskodni, s hogy az aborigók szívét megnyerje, nemcsak az övével azonos jogokat adott nekik, hanem latinnak nevezte el mindkét népet, hogy mindannyiukat egyformán hívják ezentúl; ettől fogva az aborigók odaadása és Aeneas király iránt való hűsége nem maradt el a trójaiak mögött. E rokonszenven s a két nép napról napra szorosabb egybeolvadásában bízva - noha Etruria hatalma úgy megerősödött, hogy nevének híre nemcsak a szárazföldet, de a tengert is, az Alpoktól a szicíliai szorosig, egész Itáliát szelvényben-hosszában bejárta -, Aeneas ugyan falak mögé vonulva is visszaverhette volna a támadást, mégis nyílt csatába vezette csapatait. Szerencsés ütközet volt ez a latinok számára, s egyben Aeneas utolsó tette halandó életében. A Numicus folyó partján nyugszik, akárkinek kell is ezután mondanunk; Juppiter Indigesnek nevezik.

3. Ascanius, Aeneas fia, még nem érett meg az uralkodásra, - hanem a hatalmat megőrizték neki nagykorúsága napjáig; mindaddig asszonyi gyámság alatt állt, és fennmaradt a fiú számára a latin állam, a nagyapa és az apa királysága, mert Laviniának megvolt hozzá a tehetsége. Nem óhajtok itt arról vitázni - ugyan ki is tudna ilyen régmúlt eseményt biztonsággal megállapítani -, hogy ez az Ascanius vagy egy idősebb, azonos nevű, még a sértetlenül álló Trójában Creusától született fiú, aki apját menekülésében követte, volt-e az az Ascanius, más néven Julius, akit a Julius-nemzetség névadójaként tartanak számon. Ez az Ascanius, bárhol született, s bárki hozta is a világra, kétségtelenül Aeneas fia volt; mivel Lavinium túlnépeseedett, az akkori állapotokhoz képest igen virágzó és gazdag várost anyjára, illetve mostohaanyjára hagyta, maga pedig az Albanus hegyen új várost alapított, melynek a hegygerincen elnyúló fekvése miatt az Alba Longa nevet adta. Lavinium alapítása és az Alba Longában való letelepedés között mintegy harminc esztendő telt el.

A hatalom, kiváltképpen az etruszkok leverése után, annyira megnövekedett, hogy sem Aeneas halála után, sem azután, az asszonyi uralom, majd a gyermek király fölnevelkedése idején nem merészelt fegyvert fogni ellene sem Mezentius és az etruszkok, sem más. A békekötés alkalmával megegyeztek, hogy az etruszkok és a latinok között a határ az Albula folyó lesz, melynek most Tiberis a neve.

Majd Ascanius fia, Silvius került uralomra - a véletlen folytán az erdőben jött a világra; ő nemzette Aeneas Silviust; az pedig Latus Silvius. Emez jó néhány telepes-rajt indított útnak, s azokat ma *régi-latinoknak* hívják. Azóta minden albai király a Silvius melléknevet viseli. Latinus fia volt Alba, Alba fia Atys, Atysé Capys, Capysé Capetus, Capetusé Tiberinus, aki átkelés közben belefűlt az Albulába; emléke fennmaradt az utókor számára, mert a folyót azóta nevééről nevezik. Ezután Tiberinus fia, Agrippa, majd Agrippa után Romulus Silvius vette át apjától a királyi hatalmat. Romulust villámcsapás érte, és így közvetlenül Aventinusra szállt a királyság. Emezt egy dombon temették el, mely ma része Róma városának, s az ő nevét viseli. Utána Proca uralkodott. Az ő fia Numitor és Amulius; Numitornak, legidősebb gyermekének hagyta örökül a Silvius nemzetség ősrégi királyságát. Az erőszak mégis legyűrte az atya végakarátát és az elsőszülöttség jogát: bátyját elűzván, Amulius került a trónra. Bűnt bűnre halmozott; bátyja fiúgyermekait megölette, leányát, Rhea Silviát a megtisztelő kitüntetés ürügyén Vesta papnőjévé avatta, s ekképpen az örökös szüzességi fogadalom révén elvette tőle a gyermekszülésnek még a reményét is.

4. A sors azonban, úgy vélem, kedvezett egy ekkora város alapításának, s olyan hatalom kibontakozásának, mely az isteneké után a legnagyobb a világon. Erőszak áldozatául esve, iker fiakat szült a Vesta-szűz, és akár jóhiszeműen, akár mivel a bűn is tisztességesebb, ha egy isten a tettes, a gyermekek kétséges származását Marsra fogta. De sem az istenek, sem az emberek nem mentették meg az anyát és a kisdedeket a király kegyetlenségétől. Amulius a papnőt bilincsbe verve bebörtönöztette, és megparancsolta, hogy a fiúcskákat a folyóba

vessék. Valamely végzetszerű véletlen folytán, csendes álló víz öntötte el a Tiberis két partját, s a kisdedeket vivő szolgák, bár a folyó valódi medrét sehol meg nem közelíthették, mégis remélték, hogy a csecsemők a még oly lanyhán folydogáló vízben is majd csak megfulladnak. Így hát, mintha a királyi parancsot teljesítenék, az áradás szélén, ott, ahol most a Ruminális-fügefafa áll - úgy mondják, egykor Romularis-fának hívták -, kitették a két fiúcskát. Tágas pusztaság volt akkoriban ez a vidék. Máig fönmaradt a híre, hogy a kis sajka, amelyben a gyermekeket kitették, előbb libegni kezdett a folyón, majd amikor a víz visszahúzódott, fennakadt a szárazon; akkor a környező hegyekből, a csecsemők sírására odavetődött egy szomjas nőstény farkas, és lehajolva, szelíden említi nyújtotta nekik, majd gyöngéden nyaldosni kezdte a fiúcskákat; így talált rájuk a királyi nyáj pásztora - kiről azt állítják, hogy Faustulusnak hívták; ő aztán bevitte a gyermekeket a kunyhójába, és átadta feleségének, Larentiának, hogy fölnevelje őket. Van, aki úgy tudja, hogy Larentia rosszfajta személy volt, akit a pásztorok nőstény farkasnak neveztek; ez az eredete a csodás történetnek. Így születtek, így nevelkedtek hát a fiúk, s mihelyt ifjakká serdültek, nem henyéltek az istállóban vagy a marha mellett, hanem vadászva járták be keresztül-kasul az erdőt. Ettől erősödött meg testük-lelkük; már nemcsak a vadállatokat gyűrték le, hanem megtámadták a zsákmánnyal megrakott rablókat is, elvették tőlük a prédát, és szétosztották a pásztorok között, az ifjak napról napra növekedő csapatával pedig jóban-rosszban összeforrtak.

5. A Palatium hegyen, amelyet az arkadiai Pallanteum városáról neveztek el Pallantiumnak, majd később Palatiumnak, a hagyomány szerint már akkor megtartották a Lupercalia nevű ünnepi játékot, melyet az arkadiai nemzetségből származó Evander honosított meg; ez abból állt, hogy mezítelen ifjak, játékosan és pajkosságból, versenyfutást rendeztek Pan Lycaeus tiszteletére, akit a rómaiak azóta Inuusnak neveznek; állt a vigalom - az ünnep időpontját jól ismerték -, mikor a zsákmányuk elvesztése miatt haragos rablók alattomosan megtámadták őket; Romulus erősen védekezett, de Remust elfogták, és kiszolgáltató Amulius királynak, bepanaszolták. Legfőbb bűneként azt emlegették, hogy a két testvér be-betört Numitor területére, s ott összegyűjtve egy nagy csapat ifjút, ellenség módjára fosztogatott. Mindezekért Numitor kezére adták, hogy büntesse meg. Faustulus már kezdettől fogva sejtette, hogy királyi sarjakat nevel házában; tudta ugyanis, hogy a király parancsára kitették a csecsemőket, s az időpont, amelyben megtalálta őket, egybevágott az eseménnyel; de nem akarta időnek előtte közhírré tenni a dolgot, csak ha kedvező alkalom vagy a szükség parancsolja. Elsőként a szükség állt elő. Ezért félelmétől indítva, föltárta az ügyet Romulusnak. Véletlen folytán Numitor, aki fogságban tartotta Remust, maga is meghallotta, hogy a fiúk ikertestvérek, és mérlegelven korukat, valamint, hogy legkevesbé sem vallanak szolgai származásra, lelkében fölrémlett unokáinak emléke; tovább vizsgálódva, már-már maga is csaknem fölismerte Remust. És most mindenfelől cselet szönek a király ellen. Romulus, nem az ifjak csapatával - mert az nyílt fegyveres fellépésre nem volt alkalmas -, hanem különféle utakon, más pásztorokat rendel a királyi palota elé, megtámadja a királyt; Remus pedig egy másik csapattal Numitor házából távozva megsegíti. Így aztán megölik a királyt.

6. Numitor már a zűrzavar kezdetén kihirdette, hogy az ellenség betört a városba, s megtámadta a királyi palotát, és a fellegrvár megszállása és fegyveres védelme céljából odaszólitotta Alba ifjúságát; az öldöklés végén látván, hogy a két ifjú üdvözlésre közeledik feléje, nyomban gyűlésbe hívta a népet, és föltárta előttük öccsének vele szemben elkövetett bűnét, továbbá unokái származását, hogyan jöttek a világra, miként nevelkedtek, miképpen ismerte föl őket, végül a zsarnok megöletését, amely tettnek ő maga az értelmi szerzője. A két ifjú, seregétől körülvéve, a gyülekezet közepére hatol, s királyként köszönti nagyapját, mire a sokaság egyetértően követi példájukat, s megerősíti Numitor címét és királyi hatalmát.

Átengedvén Numitornak Alba királyságát, Romulus és Remus lelkében kívánság ébred, hogy a környéken, ahol kitették és fölnevelték őket, várost alapíthassanak. Volt is fölös számban mind albai, mind latin nép, számukat növelték még a pásztorok is: együttesen azt a reményt ébresztették, hogy mind Alba, mind Lavinium kicsinek tetszik majd a megalapítandó városhoz képest. De később megzavarta a megfontolásokat az öröklött betegség: a hatalomvágy, s a meglehetősen szelíden induló vállalkozásból rút versengés keletkezett. Mivelhogy iker-testvérek lévén, a kor alapján nem tehettek igazságot egymás között, a hely védőisteneire bízták, hogy jóslat útján válasszanak, kinek a nevét viselje az új város, ki uralkodjék fölötte - Romulus a Palatinust, Remus az Aventinust választotta magának, hogy ott az égbolt gondos megfigyelése útján a madaraktól kérjenek jóslatot.

7. Azt mondják, elsőnek Remus kapott jelet: hat saskeselyűt; már-már kihirdette a jósjelet, amikor kétszer annyi jelent meg Romulusnak - és kit-kit a maga csoportja királyként köszöntött: azok a jelenségek időpontjának elsőbbsége, emezek a madarak száma alapján követelték a királyságot. Ebből vita támadt, majd öltre mennek, s a harag végül gyilkossággá fajul; zavargás közben Remus egy ütéstől holtan terül el. Egy másik, ismertebb hagyomány szerint Remus, bátyját kigúnyolva, átugrotta állítólag az új falakat; emiatt Romulus haragra lobbant, és e szavak kíséretében: „Így jár a jövőben, aki átugorja falaimat” - megölte őt. Romulus tehát egymaga kapta kézbe a hatalmat; a várost megalapítása után alapítójáról nevezték el.

Romulus először a Palatinust, neveltetése helyét erősíti meg. Egyes isteneknek albai szokás szerint, Herculesnek pedig görög módra mutat be áldozatot, úgy, amint azt Evander elrendelte.

A hagyomány szerint ezen a vidéken történt, hogy Hercules, miután megölte Geryont, elhajtotta csodálatos szépségű ökreit, és nyáját maga előtt hajtva, átúsza a Tiberist, majd hogy pihentesse, s a dús legelőn jóllakassa az ökröket, és mivel a hosszú úton maga is elfáradt, elnyúlt a kövér fűben a folyó partján. Ott aztán, mihelyt az ételtől, bortól elrenyhülve elnyomta az álom, egy Cacus nevű helybeli pásztor, erejében bízva, és az ökrök szépségétől elkápráztatva, el akarta hajtani a zsákmányt; rájött azonban, hogy ha a barlangjához tereli a csordát, a nyomok elvezetik oda keresésükre induló gazdájukat; így aztán háttal fordítván, a farkuknál fogva vonszolta a legszebb ökröket barlangjába. Hercules pedig, mikor pirkadatkor álmából fölserkenvén, végigjártatta szemét a csordán, nyomban észrevette, hogy hiányzik belőle - elszaladt a szomszédos barlanghoz, talán arrafelé vezetnek a nyomok. De látván, hogy valamennyi nyom kifelé mutat, és másfelé egy sem visz, megzavarodva és bizonytalankodva, egyszeriben összetereli és továbbhajtja az ellenséges területről a nyáját. Ekkor a csordából némelyik szokása szerint elbődül, sajnálván elhagyni a többieket, a barlangban pedig válaszképpen ugyancsak elbőgték magukat az oda bezárt ökrök, s hangjukra Hercules visszafordult. Cacus erőszakkal igyekezett megakadályozni, hogy behatoljon a barlangjába, de Herculesnek egy bunkócsapásától holtan terült el, hiába hívta segítségül a többi pásztort.

Az idő tájt a Peloponnesosról odamenekült Evander uralkodott azon a területen, és pedig inkább tekintélye, semmint hatalma miatt; tisztelték őt írástudásáért, ami szokatlan tulajdonság volt e műveletlen emberek körében, de még inkább, mert anyja volt az istennőként ismert Carmenta, akit a Sibylla Itáliába érkezése előtt jövendőmondásáért csodált a nép. Ezt az Evandert odavonzotta a nyilvánvaló gyilkosságban tetten ért jövevény köré gyülekező pásztorok izgatott csoportja; majd meghallgatván az eseményt s a büntett okát, észrevette, hogy a férfi termetre nagyobb, arcvonásaira nézve fönségesebb bármely halandónál, és megkérdezte, ki ez az ember.

Aztán hogy megtudta, mi a neve, ki az apja, hol a hazája, így szólt:

Üdvözlég, Hercules, Juppiter gyermeke; Anyám, az istennek igazmondó hírmagyarázója megjövendölte nekem, hogy eljössz egykoron, és megszorítva az égiek számát, a föld majdan leghatalmasabb népe oltárt emel neked; Nagy Oltár lesz annak a neve, és ott vallásos szertartásod szerint imádnak téged.

Hercules jobbát nyújtva kijelentette, hogy elfogadja a jóslatot, szándékában áll beteljesíteni végzetét, oltárt emel és fölszenteli azt. Akkor áldoztak először, kifogván egy gyönyörű ökröt a csordából, Herculesnek, s a szertartáshoz, valamint a lakomához meghívták a vidék akkortájt legnevezetesebb családait - a Potitiusok és Pinariusok családját. Véletlenségből úgy esett, hogy a Potitiusok időben megérkeztek, és föltálaták nekik az áldozati barom belsőségeit, a Pinariusok azonban csak a többi fogáshoz érkeztek, mikor a belsőségeket már elfogyasztották. Innen maradt fenn a szokás, hogy a Pinarius nemzetség, amíg csak él, nem ehet az áldozati állat belső részeiből. A Potitiusok pedig Evander tanításait elsajátítva, nemzedékről nemzedékre teljesítették a szent szertartás szolgálatait, míg végül a családi szolgálatot állami rabszolgák vették át, a Potitius nemzetség pedig teljesen kipusztult. Romulus akkoriban egyedül ezt az idegen vallásos szertartást vette át valamennyi közül, már akkor tisztelettel adózáván a bátorság szülte halhatatlanságnak - őt is afelé vezette végzete.

8. A vallásos szertartások dolgát elrendezve, gyűlésbe szólította a sokaságot, melyet egy testté, egységes néppé csakis a törvények erejével formálhatott, és jogrendszer adott neki; úgy vélte, hogy a bárdolatlan emberek szemében akkor lesz szent a törvény, ha a hatalom jelvényeivel ékesen maga is tiszteletre méltó. Különböféle egyéb külsőségekkel is fönségesebbé tette megjelenését, főképp azzal, hogy tizenkét lictort vett maga mellé. Van, aki úgy véli, hogy az uralkodását meghirdető madarak száma miatt igazodott ehhez a számhoz. Én bizony nem restellem, azokkal értek egyet, akik szerint mind az effajta szolgaszemélyzet, mind a szolgák száma etruszk szomszédainktól származik, éppúgy, mint a curulisi szék, a bíborszegélyű tóga, mert az etruszkoknál az a szokás járta, hogy tizenkét törzs közösen választott királyt, és valamennyi egy-egy lictort adott melléje.

Eközben a város egyre növekedett, falait mind újabb területek köré vonva, inkább a jövőbeli sűrű lakosság és nem az akkori népesség területének erősítésére. Majd hogy a hatalmas város üresen ne álljon, és nagyszámú lakosságot vonzzon magához, Romulus a városalapítók ősi szokása szerint maga köré gyűjtötte a homályos származású és alacsony sorból való emberek tömegét, mely mintha egyenest az ő számára a földből nőtt volna ki, és a Capitolium lejtőjének azon a helyén, amely most a két szent liget között körül van kerítve, menedékhelyet nyitott. Tömegesen menekültek oda a szomszéd népek közül szabadok, rabszolgák egyaránt, válogatás nélkül, új életmódra áhítozva; ez volt az első, a város külső nagyságához illő gyarapodás. És mikor Romulusnak már nem kellett attól félnie, hogy nincs kellő ereje, alkotmányt szerkesztett nekik. Száz senatort jelölt ki, vagy mert ez a szám elegendőnek tetszett, vagy mert éppen csak száz senatorságra alkalmas férfit talált. Annyi biztos, hogy e tisztségüknel fogva Atyáknak nevezte őket, ivadékaikat pedig patríciusoknak.

9. Most már úgy megerősödött a római állam, hogy háborúban bármely szomszédjával szemben megállta volna a helyét; de az asszonyok hiánya folytán ez a nagyság csak egy nemzedéken át tartott volna, mivelhogy városukban nem volt remény utódokra, a szomszédokkal pedig nem házasodhattak. Akkor az Atyák tanácsára Romulus követeket küldött a szomszédos nemzetségekhez, hogy kössenek szövetséget s házasságot az új néppel:

A városok is, mint minden egyéb, alacsony sorból emelkednek föl; aztán a maguk erejéből s az istenek segítségével nagy hatalomra, nagy névre tehetnek szert; köztudomású, hogy Róma alapításánál jelen voltak az istenek, és nem hiányzott a vitézség sem; ne vonakodjanak hát a népek, hogy vérüket s nemzetségüket a miénkkel elvegyítsék.

A követség szavait sehol sem fogadták jóindulattal: annyira megvetették őket, de egy-szersmind féltették is önmagukat s utódaikat a szomszédságukban egyre növekvő hatalomtól. És elutasítván a követeket, többnyire azt kérdezték, hogy asszonyoknak is nyitottak-e menedékhelyet, mert abból lenne ám csak méltó házasság. A római ifjúság rossz néven vette ezt, az nem volt vitás, hogy előbb-utóbb erőszakhoz folyamodik. Romulus, hogy kellő helyet és alkalmat biztosítson e tettehez, leplezván lelke háborgását, ünnepélyt rendez nagy buzgón a Lovas Neptunus tiszteletére; Consualiának nevezi az ünnepet. Parancsot ad, hogy hívják meg a szomszédokat a látványosságokhoz; ami fényes pompát csak ismertek, és amit csak megtehettek, az ünnepségre pazarolták, hogy hírért, nevezetességét öregbítsék. Igen sokan gyűltek össze már csak kíváncsiságból is, hogy megtekintsék az új várost, a legtöbbben mégis a közvetlen szomszédságból érkeztek: Caeninából, Crustumeriumból, Antemnaeből; a sabinok valamennyien eljöttek gyermekeikkel, feleségeikkel együtt. A vendéglátók barátságosan meghívták őket lakásaikba, ők pedig látván a város fekvését, falait s a házak sokaságát, elcsodálkoztak, hogy mily hamar megnőtt a római állam.

Elérkezett az ünnepség ideje, s a látványosság teljesen elkápráztatta az emberek szemét-eszét; ekkor, előre megállapított jelre, mindenfelől előtört a római ifjúság, hogy elrabolja a hajadonokat. Legtöbbjüket vaktában rabolták el, aszerint, hogy ki kinek akadt az útjába; némelyeket, a legszebbeket, az előkelő patríciusoknak szánták, s a köznép soraiból való emberek gondjaira bízták, hogy házukba elvezessék őket; egy leányt, aki mindegyiknél különb és szebb volt, mint mondják, egy Talassius nevű férfi emberei raboltak el; miközben sokan kérdezték tőlük, hogy kinek viszik, hogy baja ne essék, többször kiáltozták: „Talassiusnak”; azóta is ezt kiáltozzák menyegzők alkalmával. A réműlet megzavarta az ünnepi játékot, a hajadonok megszorított szülei menekülnek, vádolván a rómaiakat, hogy megsértették a vendégbarátság törvényét, s tanúnak hívják az isteneket, akiknek ünnepnapjára és ünnepi játékaikra eljöttek, hogy vallásosságot és hűséget színlelve lépre csalták őket. Az elrabolt hajadonoknak sincs jobb okuk a reményre, és nem kisebb felháborodásuk sem. De maga Romulus járt körbe, egyiktől a másikhoz, magyarázkodva, hogy atyáik dölyfössége miatt történt ez, akik megtagadták a házasságkötést szomszédaikkal; de ők hitvestársakként osztoznak majd férjükkel vagyonukban, hazájuk sorsában, közös gyermekeiken, pedig annál nincsen drágább kincse az embernek; csillapodjék hát haragjuk, s ha már testüket odaajándékozta férjüknek a véletlen, adják oda neki a lelküket is; az igazságtalanság érzéséből gyakran támad föl később a szeretet; jó férjekre találnak, mivelhogy valamennyi arra törekszik, hogy ne csak a maga kötelességét teljesítse híven, de kárpótolja őket szülei és hazájuk elvesztéséért is. Aztán következett a férfiak széptevése, akik lángoló szerelmükkel és vágyukkal mentgették tettüket; az effajta könyörgés pedig mindig diadalmaskodik az asszonyi szíven.

10. Az elrabolt nők lelke már lecsillapodott; de szülei épp akkoriban lázították föl gyászruhájukkal, könnyeikkel és siránkozásaikkal honfitársaikat. Panaszuk nem maradt otthonuk határai között, hanem mindenfelől Titus Tatiushoz, a sabinok királyához sereglettek; követeik is ott gyűltek össze, mivelhogy azon a vidéken Tatiusnak volt a legnagyobb híre. A sérelem Caenina, Crustumerium és Antemnae lakóit is érintette valamelyest. Tatius és a sabinok lagymatagon viselkedtek: a három nép egymással közösen készül hát a háborúra. De még Crustumerium és Antemnae lakói is a caeninabeliek szenvedélyéhez és haragjához képest meglehetősen lassan hevülnek; így aztán a caeninaiak egymaguk támadják meg Róma földjét. Hanem amint szélteben-hosszában düljék az országot, Romulus hadsereggel száll szembe velük, s az

első könnyed összecsapásból megtanulják, hogy erő nélkül a harag mit sem ér: Romulus szétszórja seregüket, megszalasztja s üldözőbe veszi maradékait; királyukat megöli és megfosztja fegyverzetétől; az ellenség vezérének megöletése után pedig egyetlen támadással beveszi a várost. Majd visszavezetvén győztes hadait, láthatják, hogy nemcsak tettei avatják nagyszerű férfivá, hanem azoknak megmutatása is, - az ellenség megölt vezérének hadifelszerelését ugyanis, egy külön e célra készült faalkotmányra akasztva, maga vitte föl a Capitoliumra, és ott a pásztorok által megszentelt tölgyfa alá helyezte, majd ezzel az ajándékkal egyszersmind Juppiter templomának is kijelölte a helyét, és melléknévvvel tisztelte meg az istent: „Juppiter Feretrius - mondta -, én, Romulus, a győztes király, e királyi fegyvereket hozom neked, s azon a területen, ahol lelkemben elhatároztam, templomot ajánlok föl neked, helyet, ahová példámat követve, utódaim elhozzák neked az ellenség megölt királyainak és hadvezéreinek hadifegyverzetét.” Ez az eredete a templomnak, melyet elsőként szenteltek föl Rómában. Az istenek úgy határoztak, hogy a templom alapítója ne hiába szóljon, utódai valóban elvigyék majd oda hadizsákmányukat, és az ajándék jó hírnevét sűrű ismétlődése el ne hervassza: azóta annyi esztendő, oly sok háború folyamán mindössze kétszer adódott fővezéri fegyverzet hadizsákmányul: oly ritka, akinek ilyen dicsőség jut osztályrészül.

11. Míg a rómaiak ilyesmit vittek véghez, Antemnae hadserege, megragadván az alkalmat, hogy a vidék elárvult, betört a római határokon. A római légiók azonban sebtiben fölvonultak, s a síkságon meglepték a szertekalandozó ellenséget. Az első rajtaütésre, az első csatazajra szétszóródott az ellenség, városuk elesett; a kettős győzelmet ünneplő Romulust az elrabolt nők könyörgésének engedve, megkérte felesége, Hersilia, hogy bocsásson meg szüleiknek, és fogadja be őket az állam polgárai közé, mondván, hogy így virágoztathatja majd föl az egyetértés Róma hatalmát. Romulus könnyen ráállt a dologra. Azután a crustumeriumiak ellen vonult, akik továbbra sem hagyták abba a harcot. Ott még csekélyebb küzdelemre került sor, mivelhogy társaik veresége már lelohasztotta harci kedvüket. Mindkét területre telepeseket küldtek: több ember akadt, aki föliratkozott, hogy a föld termékenysége miatt elmenjen Crustumeriumba. Hanem sokan vándoroltak be Rómába is, kiváltképpen az elrabolt nők szülei és rokonai.

Az utolsó háborút a sabinok robbantották ki, s az valamennyinél nagyobb volt: ők ugyanis semmit sem tettek szenvedélyes haragjukban; harci kedvüket sem mutatták, míg meg nem kezdték a háborút. Higgadt tervüket csellel is megtoldották. Spurius Tarpeius volt a római erőd parancsnoka. Ennek hajadon leányát Tatius arannyal megvesztegette, hogy eresse be katonáit a fellegvárba: a leány kiment a falak elé, hogy vizet vigyen a szent szertartáshoz. Amint a katonák beözönlöttek, a leányt fegyvereik alá temetve megölték, akár azért, hogy úgy lássék, mintha erővel foglalták volna el a fellegvárat, akár pedig hogy példát mutassanak, mennyire nem szabad hitelt adni az áruló szavának. Még azt is mesélik, hogy a sabinok súlyos aranykarpereceket viseltek a bal karjukon, és gyönyörű szép ékköves gyűrűket, s hogy a leány azt követelte tőlük, amit bal kezükben fognak: így az arany ajándék helyett pajzsukat dobálták rá. Mások azt állítják, hogy a leány az árulás jutalmául egyenesen azt kérte, „ami baljukon van”, ők pedig cselvetést gyanítva, a maga választotta fizetséggel gyilkolták meg.

12. A sabinok végül is elfoglalták a fellegvárat; másnap pedig, amikor a csatarendben felsorakozott római hadsereg ellepte a Palatinus és Capitolinus dombok határolta térséget, a sabinok addig nem ereszkedtek le a síkságra, míg a rómaiak, haragtól és a vár visszafoglalásának vágyától lángolva, meg nem támadták őket. Mindkét oldalon a vezérek kezdeményezték a csatát, a sabinok részéről Mettius Curtius, a rómaiaknál Hostius Hostilius. Emez a továbbiakra is kedvezőtlen helyzetben tartott római sereg első sorában lelkesen és merészen küzdött. Mihelyt Hostius elesett, megfutamodott és fölbomlott a római csatarend. A menekülők tömege magát Romulust is elsodorta a Palatium régi kapujáig, ahol fegyvereit az ég felé emelve

így szólt: „Juppiter, te adtál parancsot madaraid útján, hogy itt, a Palatinuson vessem meg a város alapját. A fellegvár bűnös módon megvásárolva, a sabinok hatalmában van; onnét a közbeeső völgyön áthaladva, ide özönlenek fegyvereseik; de te, istenek és emberek atyja, legalább innét tartsd távol az ellenséget; nyugtasd el a rómaiak rémületét, és állítsd meg csúfos menekülésüket. Én pedig fogadom, hogy neked, Juppiter Stator, templomot emelek itt emlékeztetőül az utódok számára, hogy a te mostani segítséged mentette meg Rómát.” Ekképpen fohászzkodott, s mintha csak megérezte volna, hogy Juppiter meghallgatta könyörgését, ezt mondta: „Rómaiak! A hatalmas és jóságos Juppiter arra utasít, hogy megálljatok, és újra kezdjétek a harcot.” A rómaiak, mintegy isteni szózat parancsára, megálltak; Romulus maga az első sorban küzdők közé sietett. Mettius Curtius, a sabinok vezére lerohant a fellegvárból, és maga előtt kergette a Forumon szanaszét menekülő rómaiakat. Már nem járt messze a Palatium kapujától, amikor így kiáltott: „Legyőztük az álnok, a gyáva ellenséget; most megtudják, hogy más dolog szűz lányokat elrabolni, és más férfiakkal verekedni!” Ezt a dölyfös embert támadta meg Romulus egy szilaj ifjakkból álló csapat élén. Mettius akkor történetesen lóhátról harcolt: annál könnyebben megszalaszthatták. A rómaiak üldözőbe vették a menekülőt; és királyuk bátorságától föllelkessedve, most egy másfajta római hadsereg úzi-kergeti a sabinokat. Mettius az üldözők lármájától megvadult lova hátáról a mocsárba veti magát; e tekintélyes férfi veszedelmes sorsa magára vonja a sabinok figyelmét. Ő pedig, erőt merítve embereinek biztatásából és együttérző buzdításaiból, megmenekül; a rómaiak és a sabinok pedig a két hegy között elterülő völgyben újra kezdik a csatát; most azonban a rómaiak kerekednek felül.

13. Akkor a sabin nők, akiknek sérelme miatt a háború kitört, hajukat szétzilálva, ruhájukat megszagatva, asszonyi rettegésüket legyőzve, bánatukban merészen a röpködő fegyverek sűrűjébe vetették magukat, és váratlan hevességgel hol apáikat, hol férjeiket kérlelték, vessenek véget a harcnak, vessenek véget a haragnak; ne szennyezzék be magukat apósok és vők egymás vérenek ontásával, ne fröcskölje be a vérbűn szülötteiket, akik ezeknek gyermekei, amazoknak meg unokái. „Ha szemetekben gyűlöletes a rokoni kötelék, a házasság, miránk szálljon haragotok, miattunk folyik a háború, - mi vagyunk férjeink és apáink sebesülésének s halálának okozói; inkább meghalunk, semhogy bármelyikötöket elveszítve özvegjen vagy árván tovább éljünk.” Megindítja ez az eset mind a tömeget, mind a vezéreket, elhallgatnak, és nyomban beáll a nyugalom, azután előlépnek a vezérek, hogy megkössék a szerződést. Nemcsak békét teremtenek, hanem a kettőből egy államot is. Egyesítik a királyságot, a hatalom teljességét Rómába viszik át. Ily módon a város megkettőződik, és hogy a sabinoknak is jusson valami, polgárait Cures városáról Quiritesnek nevezik. E csata emlékére a helyet, ahol Curtius lova kilábalt a mély mocsárból, Curtius tavának hívják.

Az oly szomorú háborúból hirtelen született vidám béke még kedvesebbé tette a sabin nőket férjük, apjuk, de mindenekelőtt Romulus szemében. Ezért, amikor fölosztotta a népet harminc curiára, az ő nevükről nevezte el azokat. Az asszonyok száma bizonyára nagyobb volt harmincnál, de arról már nem szól a hagyomány, vajon koruk, méltóságuk vagy férjük rangja szerint, vagy talán sorshúzás útján választották-e ki, hogy kinek a nevét adják a curiáknak. Ugyanezen idő tájt három lovascenturiát is létrehozta: a Ramnensisek Romulustól, a Titiensisek Titus Tatiustól veszik nevüket; a Luceres-centuria neve és származása bizonytalan. Attól fogva a két király nemcsak közösen, hanem egyetértésben is gyakorolta a hatalmat.

14. Néhány évvel később Tatius király rokonai elkergették a laurentumbeliek követeit; a laurentumiak a népek jogára hivatkoztak, de Tatiusnál többet nyomott a latban a rokonok szeretete és könyörgései. Így aztán bűneik miatt ő szenvedett meg. Laviniumban ugyanis, ahová egy ünnepi szertartás alkalmával érkezett, zendülés támadt, és őt megölték. Azt

mondják, Romulus kevésbé vette szívére az esetet, mint ahogy illett volna, akár mivel nem érezte elég hűnek királyi társát, akár mert nem találta jogtalannak ezt a gyilkosságot. Még a háborútól is tartózkodott; hogy pedig a következően esett sérelmet, valamint a király megöletését jóvátegye, Róma és Lavinium városa között megújította a szövetséget.

Velük váratlanul kötöttek hát békét; de sokkal közelebb, csaknem Róma kapuja előtt, újabb zavargás keletkezett. Fidenae lakói úgy vették észre, hogy hozzájuk túl közel növekvő hatalmú szomszéd él, és mielőtt még akkora erőre kapna, amilyenre a jövőben bizonyára szert tesz, megelőzik, és haddal támadnak rá. Felfegyverzik az ifjúságot, s az megrohanja, földülja a vidéket Róma és Fidenae között, majd mivel útjukat jobb kéz felől a Tiberis elzárja, balra fordulnak, és nagy rémületben tartva a szántóvetőket, dúlnak-fosztogatnak; egy csapat rabolva a földekről hirtelen a városba ront, első hírnökként. Fölserken Romulus - ilyen közeli háború ugyanis nem tűrhet halasztást -, serege élére áll, és Fidenae-től ezer lépésnyire tábort üt. Ott csekély őrseget hagyva hátra, összes többi csapatával elindul; katonái egy töredékének meghagyja, hogy körös-körül sűrű cserjével borított területen lesállításban meglapuljon, gyalogsága nagyobb részével és teljes lovasságával pedig továbbvonul, és amint eltervezte, zavart keltő és fenyegető támadással rajtaüt az ellenségen, s a lovasságot is bevetve, úgyszólván a kapukig kergeti. A megfutamodásra - melyet színlelniök kellett - ez a lovasságot érthető okot szolgáltatott. És mikor a lovasság mintha habozott volna, hogy harcoljon-e vagy megfutamodjon, a gyalogság is visszavonult; erre az ellenség hirtelen kiözönlött a kitárt kapukon, áttörte a római sereg arcvonalát, s a szorongatás és üldözés vágyától sarkallva a leshelyig hatolt előre. Talpra ugranak erre a rómaiak, és váratlanul támadnak az ellenség soraira, - a rémületet fokozza még, hogy előjönnek a táborból is a csapatok, melyeket őrsekként hagytak hátra. Így hát a fidenae-beliek hanyatt-homlok menekülnek, még mielőtt Romulus és vele együtt a szanaszéjjel kóborló katonák gyeplőt rántva hátrafordíthatnák lovaikat; és mivel ők valóban menekülnek, sokkal rendezetlenebb sorokban érkeznek el városukhoz, mint a színlelve futók, akiket még az imént üldöztek. Mégsem menekültek meg az ellenségtől; a rómaiak a sarkukban vannak, és még mielőtt a kapukat elreteszelik előttük, velük egy hadsereggé hatolnak a városba.

15. A háború láza a fidenae-beliekhez hasonlóan Veii lakóit is elkapta; részint rokonságuk - Fidenae lakói ugyanis szintén etruszkok -, részint területük közelsége szította kedvüket, gondolván, hogy a római fegyver valamennyi szomszédságnak ellensége. Betörték hát a római határokon, inkább fosztogatás, semmint szabályos hadjárat céljából. Le sem táboroztak hát, meg sem várták az ellenség hadseregét, csak zsákmányt rabolva a szántóföldekről, hazatértek Veii-be. A római sereg viszont, miután nem talált ellenséget területén, végső leszámolásra készen és elszántan, átkelt a Tiberisen. Mihelyt a veiiiek meghallották, hogy a rómaiak tábort ütöttek, és a városhoz közelednek, elébük vonultak, hogy inkább nyílt csatában ütközzenek meg, semmint hogy körülvárva küzdjenek otthonaikért és falaikért. De a fegyverek erejének ezúttal semmiféle hadicsel nem volt segítségére, s a római király csakis veteránjai szilárd-ságának köszönhette a győzelmet; a szétszórt ellenséget a városfalakig üldözte, az erődítései és fekvése miatt védett várost azonban nem támadta meg, hanem visszatérőben a szántóföldeket fosztogatta inkább bosszúból, nem pedig a zsákmány kedvéért; Veii lakosai ettől a csapástól, nemkülönben a szerencsétlen kimenetelű csatától lesújtva következőket küldtek Rómába, hogy békét kérjenek. Földjük egy részét átengedve a rómaiaknak, száz esztendőre szóló fegyverszünetet kaptak.

Nagyjából ez történt Romulus uralkodása alatt békében és háborúban, és nem találunk semmit, ami miatt kétségbe kellene vonnunk isteni eredetét és halála utáni istenségét, vagy bátorságát ősi királyságának visszaszerzésében, vagy bölcsességét, mellyel a várost megalapította, s háborús és békés eszközökkel megerősítette. Az ő jóvoltából vált ugyanis oly erőssé, hogy utána még negyven évig biztonságos békét élvezett. A nép mégis inkább kedvelte őt,

mint a patríciusok, a katonák pedig mindenkinél jobban szívükbe zárták: háromszáz fegyveres, akiket Celeresnek nevezett, testőrszolgálatot teljesített mellette nemcsak háborúban, hanem békében is.

16. E halhatatlan alkotások végeztével, egy napon szemlét akarván tartani hadserege fölött, gyűlést hívott össze az úgynevezett Kecske-mocsár melletti réten; ekkor nagy villámlással, mennydörgéssel hirtelen vihar tört ki, s a királyt oly sűrű felhőkbe burkolta, hogy eltakarta a gyülekezet szeme elől; azóta Romulust nem látták többé a földön. Miután a nagy vihar után visszatért a nyugodalmas, tiszta fény, a római ifjúság is fölocsúdott rémületéből, és üresen látva a királyi trónt, elhitték az Atyáknak, akik ott álltak a közvetlen közelében, hogy a vihar ragadta föl az égbe a királyt; aztán mintha az árvaság félelme sújtott volna le rájuk, egy ideig gyászos hallgatásba merültek. Majd egynémelyek kezdeményezésére mindannyian magasztalni kezdték Romulust, az istentől született istent, Róma városának atyját és királyát, imádságaikban békéért könyörögnek hozzá, hogy mindenkor jóindulattal és kegyesen védelmezze sarjadékát. Úgy vélem, akadt már akkor is némely ember, aki titkon azt állította, hogy a királyt az Atyák tulajdon kezükkel tépték szét: mert ez a sötét híresztelés ugyancsak elterjedt; a másik változat a nagy férfi iránt érzett csodálat és a nagy megilletődés miatt vált közismertté. Azt is mondják, hogy egyetlen ember bölcs érvelése adott hitelt a dolognak. A fölbolydult város királya miatt bánkódott, s haragra gyúlt az Atyák ellen, amikor a hagyomány szerint Proculus Julius, a valóban csodálatos ügy komoly tanúja, a nép előtt ezeket mondta:

Polgárok! A város atyja, Romulus, ma hajnalban az égből alászállva, megjelent előttem. Amikor rémült döbbenettel és mélységes tisztelettel megálltam, s könyörögve kértem, hogy szembenézhessek vele, ezt mondta: „Menj és vidd hírül a rómaiaknak: az égiek akarata, hogy az én Rómám a földkerekség feje legyen; gyakorolják hát a katonáskodást, legyenek meggyőződve róla, s hagyják utódaikra meggyőződésüket, hogy semmiféle emberi hatalom nem szállhat szembe a római fegyverekkel.” Így beszélt - mondta -, és eltűnt a magasban.

Csodálatos, milyen bizalmat keltett Proculus, és hogy a halhatatlanság hite mennyire megnyihette a népnek és a hadseregnek Romulus után érzett bánatát.

17. Közben pedig a trónért folyó harc s a hatalomvágy háborgatta a patríciusok lelkét; még nem esett szó jelöltekről, mivel az új nép soraiból még senki sem tűnt ki rendkívüli módon: hanem pártharc folyt a rendek között. A sabin származásúak - mivel Tatiushalála óta nem került ki soraikból uralkodó, attól féltek, hogy elveszítik politikai egyenlőségüket és jogukat a hatalomhoz - maguk közül akartak királyt választani, a régi rómaiaknak pedig nem kellett idegen király. Ha voltak is különféle nézeteltérések, mégis mindannyian királyt kívántak, mert még sohasem ízlelték meg az édes szabadságot. Azután meg a félelem is elfogta a patríciusokat, hogy majd kívülről támadják meg a sok ellenséges államtól körülvevett várost, melynek nincs uralkodója, a hadsereget, melynek nincs vezére. Kívánták, hogy valaki uralkodjék felettük, és mégsem tudták rászánni magukat, hogy egyik a másiknak engedjen. Így hát a száz patrícius közösen uralkodott, és pedig úgy, hogy tíz decuriát alakítottak, és minden decuriából kiválasztottak egyet-egyét, hogy azok kormányozzanak. Tíz ember gyakorolta hát a hatalmat, közülük mindig egy viselte a hatalom jelvényeit, és előtte jártak a lictorok; ötnaponként véget ért egy-egy ember hatalma, és sorban átszállt mindegyikre; egy év telt el így, s ezalatt nem volt király. Ez okból hívják ezt az időszakot mai napig interregnumnak. A nép azonban zúgolódott, mondván, megsokszorozódott a szolgaság, egy úr helyébe föltámadt száz; és úgy tetszett, nem is tűrnek meg maguk fölött mást, mint királyt, azt is csak úgy, ha maguk választják. Mihelyt a patríciusok a mozgolódást észrevették, gondolták, jobb, ha följárnak,

amit amúgy is elvesztenek; így aztán népszerűsége tettek szert, mert a legfelső hatalom gyakorlását átengedték a népnek, de több jogot mégsem adtak neki, mint amennyit maguknak megtartottak. Elhatározták, hogy a királyt a nép válassza ugyan, de ez csak akkor bír érvénnyel, ha a patríciusok jóváhagyják. A törvényhozásban és a tisztségviselők megválasztásában mai napig élvezik ezt a jogot, bár jelentősége megcsappant azóta: még mielőtt a nép szavazásra indul, s a szavazás eredménye ismeretlen, a patríciusok máris kinyilvánítják hozzájárulásukat. Az idő tájt az interrex egybehívta a népgyűlést; s így szólt: „Polgárok! Javunkra, békénkre s boldogulásunkra válasszatok királyt: így látják jónak az Atyák. Ha pedig Romulushoz méltó utódra esik választásotok, az Atyák jóváhagyják.” Ez annyira megtetszett a népnek, hogy ekkora nagylelkűsége mindenáron méltónak akarván mutatkozni, megszavazták s elrendelték, hogy a senatus határozza meg, ki legyen a király.

18. Az idő tájt széltében-hosszában Numa Pompilius igazságosságáról és jámborságáról beszéltek. Sabin földön, Cures városában lakott, s amennyire csak a maga korában tehetette, ő volt a legjáratosabb mind a vallás, mind a polgári jog dolgaiban. Tanítómesterének, mivel-hogy mást nem ismernek, tévedésből a samosi Pythagorast tartják, holott az jó száz évvel később Servius Tullius királysága idején Itália túlsó partvidékén, Metapontum, Heracles és Croton környékén gyűjtötte maga köré a buzgó tanítványok seregét - tudott dolog ez. Ily messzi tájakról, még ha azonos korban élt is, hogyan érkezhett volna el híre a sabinokhoz? Vagy miféle nyelvi közvetítéssel serkentett volna bárkit is a tanulás vágyára? És mifajta oltalom alatt vergődhetett volna keresztül egy ember annyi különféle nyelvű és más-más szokás szerint élő nép földjén? Én úgy vélem tehát, hogy lelkületét a maga sajátos szelleme és erényei formálták, s nem idegen tanítások, hanem a régi sabinoknak, az akkori világ legromlatlanabb népének komor és szigorú nevelési módszere. Numa nevének hallatára a római senatorok érezték ugyan, hogy ha onnan választanak királyt, a sabinok javára dől el a hatalom, ilyen férfival szemben mégsem merészelték mást javasolni, akár személy szerint közülük, akár a pártjukból valót - se patríciust, se közpolgárt -, végül is egyhangúlag elhatározták, hogy a királyi rangot Numa Pompiliusra ruházzák. Elhívták, és miként Romulus, aki jóslatot kért a város alapításához és kormányzásához, Numa is meghagyta, hogy kérjék ki az istenek tanácsát. Majd a jós - akinek attól fogva mindvégig megmaradt ez a hivatalos papi tisztsége -, fölvezette a fellegvárba, és Numa ott arccal délnek fordulva leült egy köre. A jós, fejét beborítva, a király balján foglalt helyet, jobb kezében egy sima szárú, görbe botot tartva, melynek lituus a neve. A helyről, ahonnan tekintetével a várost és környékét befoghatta, az istenekhez folyamodott, és keletről nyugatra ívet vonva kezével, elhatárolta az égtájakat, mondván, hogy „jobb felől dél, bal felől pedig észak”; szemben pedig, ameddig csak a szem ellát, egy képzeletbeli pontot jelölt meg. Majd baljába téve át a görbe botot, jobbját Numa fejére helyezte, s így imádkozott: „Juppiter Atya, ha isteni törvény, hogy ez a Numa Pompilius, kinek fejét érintem, Róma királya legyen, küldj nekünk nyilvánvaló jósjeleket, ama határok között, melyeket az imént megvontam.” Majd felsorolta, hogy milyen jeleket szeretne kapni. Mihelyt az isten megküldte a jeleket, Numát kikiáltották királlyá, s ő lejött a jóslatkérés megszentelt helyéről.

19. Az erőszakkal és fegyverrel alapított új várost birtokába véve, Numa most a jog, a törvény s az erkölcs alapján készült azt újból megalapítani. De látván, hogy míg a háború tart, minderre rá nem szokhatnak, sőt a katonáskodás csak szítja a harci kedvet, úgy vélte, hogy ezt a vad népet csak oly módon szelídítheti meg, ha elszoktatja a hadviseléstől; az Argiletum tövében a háború és béke jelzőjeként egy Janus-templomot emelt; azt ha kinyitották, fegyverben állt a város, ha bezárták, körös-körül békességben éltek a népek. Numa uralkodása után a templom kétszer volt bezárva csupán, először T. Manlius consulsága idején, az első pún háború befejeztével, másodszer a mi korunkban engedték meg az istenek, hogy meglássuk -

Augustus Caesar záratta be, midőn az actiumi csata után szárazföldön és tengeren kivívta a békét. Numa bezárta a templomot, mihelyt szövetségi szerződést kötött valamennyi szomszédjával. De mivel a külső veszedelem gondjának elmúltával a nagy nyugalomban eltespedhet a lélek, melyet az ellenségtől való félelem és a katonai fegyelem állandóan ébren tartott, úgy gondolta hát, hogy e tudatlan, akkortájt faragatlan tömeget mindenekelőtt a leghatásosabb eszközzel, istenfélelemmel kell beoltani. És mivel ez valamilyen csodás magyarázat nélkül a lelkekbe nem hatolhatott, úgy tett, mintha Egeria istennőjével éjjelente találkozónék: az ő tanácsára vezette be - mondta - az isteneknek legkedvesebb szertartásokat, és jelölte ki valamennyi istennek, kinek-kinek a maga papját. Mindenekelőtt felosztotta az évet tizenkét hónapra, a hold járása szerint, de mivelhogy a hold egy-egy hónapban nem tölt ki harminc napot, s hat nap hiányzik a teljes évből, amely a nap körpályájához igazodik, szökőhónapokat iktatott be, így aztán a nap állása minden huszadik évben ugyanarra az időpontra esett, mint eredetileg, és minden esztendő és valamennyi nap tartama egyforma hosszú lett. Ugyancsak ő jelölt meg szerencsés és bajjóslatú napokat, mivel haszonnal járt, ha időnként nem kellett tárgyalnia a néppel.

20. Majd a papi tisztségek megszervezésére fordította figyelmét, noha a legtöbbet maga töltötte be, kiváltképpen azokat, amelyek ma a Flamen Dialis hatásköréhez tartoznak. De mivel úgy vélte, hogy az effajta harcias népnek inkább Romulushoz, mint Numához hasonlatos királyai lesznek, akik maguk is hadba vonulnak, nem akarván, hogy a király főpapi kötelességei feledésbe menjenek, Juppiter állandó szolgálatára papot rendelt, s azt díszruhával, és csak királyt megillető elefántcsont székkal (sella curulis) tüntette ki; rendelt mellé még két flamet, az egyiket Mars, a másikat Quirinus tiszteletére. Vesta-szüzeket választott - Alba városából való és Róma alapítójának rokonságából származó papi rendet; állami díjazást rendelt számukra, hogy a templom állandó jellegű szolgálatát ellássák; a szüzességi fogadalom és egyéb vallásos szertartások révén tiszteletre méltóvá és szentté nyilvánította őket. Mars Gradivus szolgálatára is kiszemelt tizenkét Salius-papot, kitüntető megkülönböztetésként hímzett tógát adományozott nekik, és ércből való mellvértet, melyet tunikájuk fölött viseltek. Elrendelte, hogy az „ancilé”-knek nevezett, égből aláhullott pajzsokat ünnepi tánc kíséretében, dalokat énekelve hordozzák körül a városon. Majd kinevezte főpappá az Atyák soraiból Numa Marciust, Marcus fiát, és átnyújtott neki egy, valamennyi szent szertartásról szóló részletes leírást, mely felsorolta a vallásos áldozatokat, az ünnepnapokat, a templomok nevét, ahol a szertartások lefolyhatnak, valamint azt is, hogy költségeik fedezetére honnan kell a pénzt előteremteni. Valamennyi egyéb - akár állami, akár magánjellegű - vallásos szertartást a főpap hatáskörébe utalt, hogy a nép tudja, kihez kell tanácsért fordulnia, s hogy az istenek tiszteletét se a hazai vallás elhanyagolása, se idegen szokások behozatala meg ne zavarja. Nemcsak az égiek vallásos tiszteletéről kellett azonban útmutatást adnia ennek a főpappnak, hanem a gyászszertartásokról s a holtak szellemének kiengeszteléséről is; felvilágosítással szolgált továbbá a csodajelek természetéről, ha villámlás útján vagy egyéb látható alakban nyilvánultak meg, azok érvényességéről vagy kiengesztelésének módjáról. Hogy az égiek eszejárásából kilesse az effajta titkokat, Juppiter Eliciusnak templomot szentelt az Aventinuson, és madárjóslatokkal kért tanácsot az istentől, melyek azok a jelek, amelyeket az isteni akarat megnyilvánulásának kell tekinteni.

21. A sok tanácskérés meg fogadalomtétel teljességgel elvonta a népet az erőszakosságtól, a fegyverektől, s a kedélyeket elfoglalta ez a másfajta tevékenykedés: örökösen az istenek gondja foglalkoztatta őket, s midőn észrevették, hogy az égiek akarata érvényesül az emberi dolgokban, annyira eltelt jámborsággal a szívük, hogy ettől kezdve nem a büntetéstől és a törvénytől való félelem irányította legfőbb erőként az államot, hanem a hűség és az esküszó kötelme. És mivel maguk az emberek a király páratlan példamutatásához igazodtak szoká-

saikban, a szomszédos népek, amelyek azelőtt nem is városnak tekintették Rómát, hanem inkább haditábornak, mely azért fészkelődött középük, hogy mindannyiuk békéjét földülje, most nagy megbecsülésben részesítették, gondolván, hogy szentségtörés volna ezt az istenek jámbor tiszteletébe merült államot megtámadni. Volt egy liget, melynek közepén egy homályos barlang mélyéről kiapadhatatlan vizű forrás csobogott: mivel pedig Numa az istennővel való találkozás ürügyén, tanúk nélkül gyakran eljárt oda, ezt a ligetet a múzsáknak szentelte, mondván, hogy ott szoktak összejönni az ő feleségével, Egeriával. Magának a Hűségnek (Fides) is ünnepet alapított; meghagyta, hogy ahhoz a szentélyhez kétfogatú, fedett kocsin járjanak a papok, és ujjuk hegyéig elfedett kézzel végezzék el a szent szertartást, jeléül annak, hogy megvédelmezik a Hűséget, és székhelyét még az emberi jobb kézben is szentnek tartják. De sok más ünnepet is alapított, és sok más helyet szentelt - ezeket a helyeket a papok „Argeus”-oknak hívták - az isteneknek. Életének fő műve mégis uralkodásának egész ideje alatt a béke és az ország megvédése volt. Ily módon két, egymást követő király más-más módon, egyik a háború, másik a béke eszközével növelte nagyra az államot. Romulus harminchét, Numa negyvenhárom évig uralkodott. Erős volt az állam, s a háború és béke művészete egymást egyensúlyban tartotta.

SENECA

JÁTÉK AZ ISTENI CLAUDIUS HALÁLÁRÓL

1. Meg akarom örökíteni, mi történt az égben október tizenharmadikán az új évben, a legboldogabb korszak kezdetén. Egy csöppet sem fogok sem a gyűlölet, sem a kedvezés szavára hallgatni: amit írok, a színigazság. Ha azt kérdezné valaki, honnan tudom: először is, ha nem akarok, nem felelek rá. Ki kényszeríthet? Jól tudom, hogy szabad ember lettem azon a napon, mikor élete végéhez ért, aki igazolta a közmondást: „Vagy királynak, vagy bolondnak kell születni.”

Ha kedvem lesz felelni, azt mondom, ami éppen a nyelvemre jön. Ki követelt valaha a történeztől hites tanúkat? De ha mégis feltétlenül szükséges tekintélyre hivatkozni, kérdezzétek meg azt, aki Drusillát látta a mennybe menni; el fogja mondani, hogy Claudius is látta ugyanarra haladni, „aprózva a lépést”. Ez az ember akarva-akaratlan kénytelen mindent látni, ami az égben történik; ugyanis az Appius út felügyelője, és tudod, erre ment az isteni Augustus és Tiberius Caesar is az istenekhez. Ha megkérdezed, neked négy szemközt elmeséli; többek előtt ki sem nyitja a száját. Mert mióta a senatusban megesküdött, hogy Drusillát látta a mennybe menni, és ilyen jó hírt senki sem hitt neki, ünnepélyesen megfogadta, hogy soha többé nem tesz jelentést arról, amit lát, még ha a Forum közepén a szeme előtt ölnek is meg egy embert. Amit akkor tőle hallottam, azt mondom el most pontosan és világosan: úgy legyen ő egészséges és boldog!

*2. Már Phoebus rövidebb úton hajtotta nappal
fényét és a sötét Álomnak nyúlt meg uralma,
s győztes Cynthia már birodalmát nagyra növelte.
Borzas Tél tépdeste a dús ősz kedvre derítő
díszeit, és hogy aszúvá vénült Bacchus időre,
késett vincellér tépdeste a ritka gerezdet.*

De azt hiszem, jobban érthető, ha így mondom: október volt, október tizenharmadika. Az órát nem tudnám pontosan megmondani: a filozófusok könnyebben egyeznek meg, mint az órák. Mindenesetre déli tizenkettő és egy óra között lehetett. „Micsoda közönséges beszéd!” A költők mostanában nem elégszenek meg azzal, hogy a nap kezdetét és végét megénekeljék, hanem mind abban találják kedvüket, hogy a közepét se hagyják nyugton, te pedig így elszalasztanál egy ilyen kiváló órát?

*Már fele útján túl hajtott Phoebus kocsijával,
s - nincs oly messze az éj - fáradtan rázva a gyeplőt
rézsútos ösvényen levezette a mélybe a napfényt,*

3. s ekkor kezdte meg Claudius a lelket kihajtani magából, de nem volt képes a végére jutni. Erre Mercurius, aki mindig kedvét lelte szellemében, félrevonta a három Párka egyikét, és ezt mondta neki:

- Mit hagyod annyi ideig szenvedni, kegyetlen asszony, ezt a szerencsétlen embert? Soha nem lesz már vége ennek a kínlódásnak? Pedig nagyon régóta tart: hatvannegyedik esztendeje birkózik már a lelkével. Miért vagy rosszakarója neki és az államnak? Engedd, hogy végre igazuk legyen a csillagjósoknak, akik, mióta császár lett, minden évben, minden hónapban

eltemetik. De nem is csoda, ha tévednek, és senki nem tudja a halála óráját, hiszen soha nem hitte el senki igazán, hogy egyáltalán megszületett. Tedd hát, amit tenned kell:

Öld meg, hogy derekabb legyen úr megürült palotáján.

Mire Clotho:

- Herculesre! egy csöpp időt rá akartam még neki adni, míg megajándékozza a polgárjoggal azt a pár embert, aki még hátra van; mert feltette magában, hogy valamennyi görögöt, gallust, hispánt és britanniait tógába öltözteti. De mivel nem árt, ha legalább magnak megmarad néhány polgárjog nélküli idegen, és te is úgy akarod: legyen.

Azzal kinyit egy kis dobozt, és kivesz belőle három orsót; az egyik Augurinusé volt, a másik Babáé, a harmadik Claudiusé.

- Azt akarom - mondta -, hogy ez a három egy évben, röviddel egymás után haljon meg: nem bocsátom őt kíséret nélkül útjára. Nem illik, hogy aki az imént még annyi ezer embert látott, aki a háta mögött követte, annyit, aki előtte ment, és annyit, aki körülötte nyüzsgött, egyszerre magára maradjon. Egyelőre megelégszik majd ezzel a két cimborájával.

*4. Így szólt, és fonalát csúf orsóján letekerve
elszakította a császár ostoba élete sorját,
míg Lachesis, szépfürtü haján díszes szalagokkal,
Pieriából fonva babékoszorút a fejére,
hószin gyapjából sodrott szálát vesz elő, s az
- boldog kézbe való! - most ujjat közt sose látott
szint öltött. Bámulva csodálják húgai művét:
hogy válik hitvány gyapjából nagybecsü érccé,
és ragyogó fonalán hogy száll le a fényes aranykor.
Nincs pihenésre idő! mely boldog kort hoz, a gyapjut
fonják vidáman-teli kézzel: oly édes a munka!
Nincs vele fáradság, gyorsan fut, szinte magától
perdül az orsó, lágyan kígyóznak le a szálak:
elhagyják Tithonus s Nestor éveit számát.
Phoebus serkentő dala zeng, örvend a jövőnek,
vidáman lantot pendít, vagy nyújtja a gyapjut,
s így, zeneszóra fülelve, alig veszik észre a munkát.
S míg nagyon is dicsérik a dalt s bátyjuk kitharáját,
túl a szokott mértéken font kezük, és csodaművük
több lett, mint ami embert illet; csakhogy Apollo
így szólt: „Hagyjátok, hadd győzze az emberi kort le:
szépségére hasonló hozzám, s arca se csúnyább,
éneke, lantszava sem. Boldog kort nyújt a törődött
népnek, s szóra fakasztja a néma jogot meg a törvényt.
Mint amilyen Lucifer: minden csillag fut előle,
s Hesperus: ő amikor kel, a csillag mind kijön ujra;
s mint amilyen - ha a rózsás Hajnal a fényt bebocsátja
és a homályt szétszórja - a Nap: szétnéz a világon,
és korlátja mögül kirobog ragyogó kocsiával -
így jelenik meg az új Caesar, s most Róma ilyennek
látja Nerót: ragyogó fény pirja fut át szelíd arcán,
s dús haja fürtökben hullik szép karcsu nyakára.”*

Így Apollo. Lachesis pedig, aki maga is szívesen kedvezett egy ilyen gyönyörű férfinak, tele kézzel végezte a dolgát, és a magából is egy sereg évet adott Nérónak. Claudiust illetően viszont mindnyájan azt kívánják, hogy

ujjongva, ájtatos szóval vigyék ki őt.

Az meg végre kibugyborékolta a lelkét, és ezzel megszűnt élőnek látszani. Úgy múlt ki, hogy közben komédiásokat hallgatott; látható ebből, hogy nem ok nélkül óvakodom tőlük. Utolsó szavai, amelyek az emberek között elhangzottak - miközben harsányabb hangot hallatott testének azon a részén, amellyel folyékonyabban beszélt -, ezek voltak:

Jaj nekem! Azt hiszem, összerondítottam magam.

Hogy megtette-e, nem tudom; az biztos, hogy mindent összerondított.

5. Hogy a földön mi történt ezután, arról fölösleges beszámolni, hiszen mindnyájan jól tudjátok, és attól sem kell félni, hogy kihullik az emlékezetből az, amit az általános örömujjongás vésett belé; senki sem feledkezik el a maga boldogságáról. Hallgassátok azonban meg, mi történt az égben: hitelességéről a forrásom kezeskedik.

Jelentik Juppiternek, hogy egy természetes, jócskán ősz hajú ember érkezett: valamivel fenyegetőzhet, mert folyton a fejét rázza. A jobb lábát maga után húzza. Megkérdezték, honnan való: kivehetetlen hangokkal, értelmetlen szavakkal felelt, nem tudni, mit. Nem értik a nyelvét: nem görög, nem is római, sem semmiféle más ismert népé.

Erre Juppiter megparancsolja Herculesnek, aki az egész földkerekséget bebolyongta, és úgy tudták, valamennyi népét ismeri, hogy menjen, és tudakolja ki, mifajta ember. Hercules, ahogy megpillantotta, először igazán megdöbbsent: hát még mindig nem állta ki a világ valamennyi rémségét? Ahogy meglátta ezt az újfajta élőlényt, ezt a szokatlan járást, ezt a hangot, amely nem szárazföldi teremtményé volt, hanem mint a tengeri szörnyeké szokott lenni, rekedt és kusza, azt hitte, hogy a tizenharmadik munka előtt áll. De ahogy jobban megnézte, emberhez hasonlított. Hozzálépett hát, és megszólította, ahogy mint görög ember fiának, a legkönnyebben esett:

Honnan jössz, ki vagy, és hol a városod és a szülőid?

Claudius megörül, hogy itt is akadnak irodalmárok; abban reménykedik, hogy itt valahol majd az ő történeti műveinek is lesz helyük. Maga is homéroszi verssel válaszol tehát, jelezve, hogy császár:

Trójából hajtott kikonok földjére a szélvész.

Pedig a következő, ugyancsak homéroszi verssor igazabb lett volna:

Ott feldúltam a várost és leölettem a népét.

6. Be is adta volna a csöppet sem ravasz Herculesnek, ha ott nem lett volna a Láz, amely elhagyva szentélyét, egyedül kísérte idáig; a többi istent mind Rómában hagyta.

- Szintiszta hazugság - mondta -, amit ez beszél. Majd én megmondom neked, elég sok évet éltem együtt vele: Lugdunumban született, Marcus polgártársa áll előtted. Így van, ahogy mondom: Viennától tizenhat mérföldre született, és vérbeli gallus. Ezért, ahogy gallushoz illik, elfoglalta Rómát. De arról kezeskedem neked, hogy Lugdunumból való, ahol Licinus

uralkodott sok éven keresztül. Neked azonban, aki több vidéket végigtaláltál, mint egy hivatalos öszvérhajcsár, (ismerned kell Lugdunum táját és) tudnod kell, hány ezer mérföld van a Xanthus és a Rhodanus között.

Erre azután föllobban Claudius dühösen mordulva haragjában, már amennyire bír. Hogy mit mondott, senki nem értette, ő pedig azt parancsolta, hogy vigyék a vesztőhelyre a Lázat - reszkető, de erre az egyre mindig elég erős kezének azzal a mozdulatával, amellyel a lefejezést szokta elrendelni. Megparancsolta tehát, hogy a fejét vegyék; de annyira nem hederített rá senki, mintha mindnyájan a felszabadított rabszolgái lettek volna.

7. - Ide figyelj - mondta erre Hercules - hagyd már abba az idétlenkedést. Olyan helyre jöttél ide, ahol az egerek vasat rágnak. Gyorsabban elő az igazsággal, mert kiverem a fejedből a számárságokat!

Hogy még félelmetesebb legyen, tragédiaszínész pózában folytatja:

*Mondd el, de gyorsan, mely vidék szülőhazád,
nehogy e buzogánytól lelve véged, földre hullj:
letaglózott már fütykösöm sok erős királyt!
Milyen zavaros hangokra, szókra nyitod ki szád?
Hol van hazád, s mely nép nevelt, rezgőfejű?
Szólj! - Egyszer a háromtestű királynak távoli
földjére hatoltam, s messze-híres ökreit
a Nyugat vizétől eltereltem Argoszig.
Egy domb magaslott arra két folyam fölé,
mellyel kelőben Phoebus mindig szembenéz;
ott gyors folyással hömpölyög a Rhodanus bő vize,
az Arar meg, mint ki útját nem leli, tétován
csöndes vizével mossa lankás partjait.
Nem itt a vidék, mely életed dajkája volt?*

Mindezt a megfelelő hévvel és elszántsággal; de azért nem érzi nyeregben magát, és tart a „bolondcsapástól”.

Claudiusnak, hogy ezt az izomembert látta, kiszállt a fejből az idétlenség, s egyszerre megértette, hogy ha Rómában nem is ért föl vele senki, itt nincs ugyanolyan tekintélye: nem úr a kakas, csak a maga szemétdombján. Tehát, amennyire érteni lehetett, alighanem ezt mondta:

- Azt reméltem, Hercules, te legbátrabb az istenek közül, hogy támogatóm leszel a többiek előtt, és az volt a szándékom, hogy téged nevezlek meg, ha valaki jótállót kér tőlem, hiszen te ismersz a legjobban. Mert, ha visszaemlékszel, én voltam az, aki júliusban és augusztusban is egész napokon át bíraskodtam a templomod előtt. Te tudod, micsoda szenvedéseket álltam ki, mikor éjjel-nappal ügyvédek hallgattam; ha ezekben botlottál volna, akármilyen bátornak képzeled is magad, inkább az Augias istállóját tisztítottad volna ki: nekem sokkal több trágyát kellett eltakarítanom. De mivel én szeretném...

(Itt nagyobb hézag van a fennmaradt szövegben. A hiányzó részben Claudius megnyeri ügyének Herculest, és az ő közbenjárásával az isteneknek, akik a római szenátus mintájára ülést tartanak, előterjeszti kérését, hogy vegyék be maguk közé. Erről heves vita keletkezik, s a kézirat ott folytatódik, ahol a vita során az egyik isten, nem tudni, melyik, beszédének közepén tart.)

8. - ...Nem csoda, hogy betörtél a Tanácsházba: semmi sem maradhat zárva előtted. Csak azt mondd meg nekünk, mit akarsz, miféle isten legyen belőle? Nem lehet ez epikureus isten, akinek „nincs semmi gondja, és másoknak sem okoz gondot”. És sztoikus? de hogy lehet ő - Varró szavaival - „gömbölyű és fejetlen-farkatlan”? Bár most látom, van benne valami a sztoikus istenből: se szíve, se feje nincs. Herculesre! ha Saturnustól kérte volna ezt a kegyet, akkor sem kapta volna meg, pedig egész évben az ő hónapját ünnepelte ez a Saturnalia-császár! - Hát még hogy Juppiter tegye istenné ezt, ki - ha rajta áll - vérfertőzésért állította volna bíróság elé! Hiszen megölte Silanust, a vejét - könyörgök, miért? Mert volt egy nővére, a legbájosabb lány a világon, akit mindenki Venusnak hívott, ő pedig Junónak akarta hívni. „De kérdezem - mondja ez -, miért a nővérét?” Tanulj, számar: Athénben félig van megengedve, Alexandriában pedig egészen. Azért, mert - ahogy mondod - Rómában az egerek a malomkövet nyalják, ez fogja kiegyenesíteni a mi görbe útjainkat? A hálószobájában nem tudja, mi történik, de közben

az égi téreken kutat!

Isten akar lenni, nem elég neki, hogy Britanniában temploma van, hogy a barbárok imádják, és mint istenhez, könyörögnek „a bolond irgalmáért”.

9. Végre Juppiternek eszébe jutott, hogy míg kívülállóknak vannak a Tanácsházban, nem szabad sem szavazni, sem vitát folytatni.

- Atyák! Összeírottak! - mondta. - Megengedtem nektek, hogy kérdéseket tegyetek föl, ti pedig tisztára úgy viselkedtek, mintha egy afrikai kunyhóban volnátok. Kérem, őrizzétek meg a Tanácsház rendjét. Akárki is ez itt, mit fog majd gondolni rólunk!

Erre kiküldik Claudiust, majd elsőnek Janus atya kap szót, hogy fejtse ki álláspontját. Julius elsejére ő volt a délutáni consul-jelölt; végtelenül ravasz ember, mindig egyszerre látja

azt, mi előtte van, és mi mögötte.

Hosszú és ékesen szóló beszédet tartott - hiszen egész napját a Forumon tölti -, a jegyző azonban nem tudta követni, ezért én sem ismertetem részletesen, nehogy csak egy szót is másképpen adjak vissza, mint ahogy ő mondta.

Hosszasan beszélt az istenek fenségéről, s hogy nem volna szabad ezt a tisztességet szelvében mindenkinek megadni.

- Régen - mondta - nagy dolog volt istenné válni, ti meg komédiát csináltatok belőle. Ezért - nehogy azt gondoljátok, hogy személyes, nem pedig elvi megfontolások vezetnek - azt javaslom, hogy a mai naptól senki se lehessen isten azok közül, akik „termését élik a földnek”, vagy akiket az „életadó föld” táplál. Akit e senatus-határozat ellenére akár istenné tesznek, akár annak neveznek, vagy akként festenek le, az adassék át a Lárváknak, és a legközelebbi játékokon az újonnan elszegődött gladiátorok között vesszőzzék meg. Következőnek Diespiter, Vica Pota fia kap szót, hogy fejtse ki álláspontját. Ő is consul-jelölt volt, és pénzváltó-ügyletecskével foglalkozott. Polgárjogocskákat szokott eladogatni: abból tengődött. Hercules nyájasan hozzálépett, és megfogta a fülcimpáját. Ő erre így fogalmazta meg javaslatát:

- Minthogy az isteni Claudius az isteni Augustusnak, valamint az isteni Augustának, aki nagyanyja volt, s az ő parancsára lett istenné, vérrokona, és valamennyi halandót messze felülmúlja bölcsességben, azon felül a köz érdeke, hogy legyen valaki, aki segíthet Romulusnak a „forró répa falásban”, azt javaslom, hogy legyen az isteni Claudius a mai naptól fogva

isten, a legteljesebb birtokában mindazoknak a jogoknak, amelyeket előtte valaki kaphatott, és hogy ezt az esetet csatolják Ovidius *Átváltozásai*-hoz.

A vélemények megoszlottak, és úgy látszott, hogy Claudius megszerzi a többséget. Hercules ugyanis, aki látta, hogy az ő vasa van a tűzben, egyikőtől a másikhoz szaladgált, mondván:

- Nem hagyatsz cserben: az én ügyemről van szó. Ha majd egyszer neked lesz valamire szükséged, viszonzni fogom: kéz kezet mos.

10. Ekkor az isteni Augustus emelkedett föl, hogy, mivel ő volt soron, elmondja véleményét, és ragyogó ékesszólással a következőképpen szónokolt:

- Atyák! Összeírottak! - mondta. - Ti vagytok a tanúim, hogy mióta isten lettem, még egyetlen szót sem szóltam: mindig csak a magam dolgával törődöm. De nem tudom tovább leplezni érzéseimet és türtőztetni fájdalmamat, amelyet még súlyosbít a szégyenérzet. Hát ezért teremtettem én békét szárazon és vízen? Azért fékeztem meg a polgárháborút, azért szilárdítottam meg törvényekkel, díszítettem építményekkel a Várost, hogy - de nem találok szavakat, Atyák és összeírottak, nincs szó, amely kellőképpen ki tudná fejezni felháborodásomat. Messala Corvinusnak, a kiváló szónoknak egy kifejezéséhez kell hát nyúlnom: „szégyellem ezt a birodalmat”. Ennek az embernek, Atyák és összeírottak, akiről most nem feltételeznétek, hogy akár egy legyet is föl tud riasztani, nem jelentett többet valakit meggyilkolni, mint egy kutyának a lábát fölemelni. De mit beszéljek arról, hogy hányan és micsoda férfiak voltak ezek! Ha a saját házamban elkövetett gaztetteit nézem, nem jutok hozzá, hogy az állam szerencsétlenségét elsirassam. Ezt tehát elhagyom, csak amarról beszélek; mert ha nővérem nem is tud görögül, én tudom, hogy a térd közelebb van a lábikránál. Ez itt, ahogy magatok előtt látjátok, hosszú éveken át az én nevem mögött rejtőzött, és ezt azzal hálálta meg, hogy megölte két Júlia dédunokámat - az egyiket vassal, a másikat kiéheztetéssel - és egy ükunokámat, Lucius Silanust. Te vagy a megmondhatója, Juppiter, hogy bűnös volt-e; ha igen, te is az vagy, ezt el kell ismerned, ha igazságos akarsz lenni!

- Mondd meg nekem, isteni Claudius, hogy a férfiak és nők közül, akiket megöltél, hogyan ítéltél el egyet is, mielőtt az ügyét kivizsgáltad, mielőtt őt magát meghallgattad volna? Hol fordult elő ilyesmi? Az égben biztosan nem!

11. Itt van Juppiter: hány éve uralkodik már, és csak az egy Vulcanusnak törte lábát, mikor

lábánál megfogva ledobta az égi küszöbről,

egyszer pedig megharagudott a feleségére, és kikötötte, de vajon megölte-e? Te viszont megölted Messalinát, akinek éppúgy dédnagybátyja voltam, mint neked.

„Nem tudok róla” - mondd? Hogy az istenek pusztítsanak el! Hogy nem tudtál róla, az még sokkal ocsmányabb, mint az, hogy megtörtént!

- C. Caesarnak még halála után sem szűnt meg nyomában járni: az az apósát ölte meg, ő a vejét is. Gaius megtiltotta, hogy Crassus fiát „Nagy”-nak nevezzék; ő visszaadta neki a nevét, viszont a fejét vette. Egyetlen házból megölte Crassust, Magnust, Scriboniát, három semmirekellő ökröt, de mégiscsak nemesembert, Crassus meg egyenesen olyan ostoba volt, hogy akár császár is lehetett volna!

- Ezt akarjátok most istenné tenni? Nézzétek meg a testét: haragjukban hozták létre az istenek. Hogy rövid legyek: mondjon ki három szót gyorsan egymás után, és már vihet is, a rabszolgája vagyok. Ki fogja ezt istenként tisztelni? Ki hiszi el, hogy az? Ha ilyeneket tesztek istenekké, azt sem fogja senki elhinni, hogy ti magatok istenek vagytok!

- Összefoglalva, Atyák és összeírottak, ha tisztesen viselkedem köztetek, ha senkinek túlságosan nyíltan nem feleltem, toroljátok meg a rajtam esett jogtalanságokat. Én a magam részéről a következő javaslatot terjesztem elő (és felolvasta az írotáblájáról):

„Mínthogy az isteni Claudius megölte apósát, Appius Silanust; két vejét, Pompeius Magnust és Lucius Silanust; lánya apósát, Crassus Frugit, aki úgy hasonlított rá, mint egyik tojás a másikra; Scriboniát, lánya anyósát; feleségét, Messalinát, és másokat, akiknek számát nem lehetett pontosan megállapítani, javaslom, hogy a legszigorúbban járjanak el vele szemben; ne kaphasson haladékot folyó ügyeinek lebonyolítására sem, hanem a legrövidebb időn belül toloncolják ki innen: harminc napon belül hagyja el az eget, és három napon belül az Olymposzt.”

A gyűlés ehhez a javaslathoz csatlakozott. A cyllenei isten azonnal nyakon ragadja, és levonszolja az égből az Alvilágba,

honnan senki se térhet újra vissza.

12. Ahogy mennek lefelé a Szent Úton, Mercurius megkérdezi, mit jelentsen ott a csődület? Csak nem Claudius temetik? Tényleg csodaszép temetés volt; semmi költséget nem kíméltek; úgyhogy azonnal látni lehetett: istent kísérnek utolsó útjára. Akkora tömeg trombitás, kürtös és mindenféle rézfúvós sereglett össze, hogy még Claudius is meghallotta őket. Mindenki vidám és jókedvű volt: a római nép úgy járkált föl-alá, mint szabad emberek. Csak Agatho és néhány zugüggyvéd zokogott, de ezek tiszta szívükből. A jogtudósok előjöttek sötét búvóhelyükről, sápadtan, szinte háltni járt beléjük a lélek, mintha épp most támadtak volna föl. Egyikük, mikor meglátta a zugüggyvédeket, ahogy fejüket összedugva siratták balsorsukat, ezekkel a szavakkal lépett hozzájuk:

- Megmondtam nektek: nem lesz mindig Saturnalia!

Mikor Claudius meglátta a saját temetését, végre megértette, hogy meghalt; egy hatalmas óriás kórus ugyanis anapaestusokban éppen a siratóéneket énekelte:

*Hulljon a sok könny,
szóljon a jajszó!
Zengjen a Forum
gyászdalainktól,
mert a derék és
nagy szív odavan,
bátrabb akinél
eddig nem akadt
még a világon!
Fürge futásban
gyorslábuakat
könnyen le hagyott.
Ő a rebellis
parthust leveré;
könnyű gerellyel
üzte a perzsát;
biztos kézzel
vonta fel ijját,
kis sebet ütve
a riadva futó*

*ellenségen,
vert hadú médek
tarka ruháján.
Ő a megismert
tenger partján
túli britannus
népnek s az azúr
pajzsu brigasnak
Róma igáját
adta nyakába,
s Oceanust is,
kényszerítette,
hogy félje az új
római törvényt.
Sírjatok érte:
nem volt bíró
egy se, ki nála
gyorsabban ítelt,
bár csak az egyik
félnek adott szót,
vagy semelyiknek.
Nincs már bíró
télen nyáron
pörben itélni!
Átadja neked
székét, aki száz
krétai város
ura volt, s odalent
néma csapatnak
osztja a törvényt.
Verd csak a melled
nagy bánatosan
mind, aki ügyvéd,
s olcsón eladó!
Ifjú poéták,
gyászoljátok!
Am ti leginkább,
kik tenger pénzt
nyertetek össze
kockavetéssel!*

13. Claudius nagyon élvezte a dicséretet, és még sokáig elgyönyörködött volna a látványban, de az istenek Talhybiusa megragadja, és letakart fővel, nehogy valaki ráismerjen, végigonszolja a Mars-mezőn, majd a Tiberis és a Fedett Út között leszállnak az Alvilágba.

Felszabadított rabszolgája, Narcissus, őt megelőzve, már rövidebb úton odaérkezett, hogy patronusát fogadhassa; ragyogva, ahogy épp a fürdőből kiugrott, futott az érkező elé, és így szólt:

- Hogy kerülnek az istenek az emberek közé?

- Mozogj - szólt rá Mercurius -, és jelentsd be, hogy megérkeztünk.

A kimondott szónál gyorsabban rohan el Narcissus. Minden út lejtős arrafelé, könnyű lejutni, így azután, bár köszvényes volt, egy szempillantás alatt elért Dis kapujához, ahol Cerberus, vagy ahogy Horatius mondja, a „százfejű szörnyalak” feküdt. Egy csöppet meghökkent, ahogy meglátta ezt a borzas, fekete kutyát; a maga kedvenc fehér kutyájához volt szokva, ez pedig csakugyan nem olyan állat volt, akivel szívesen találkozik az ember sötétben. De azután harsány hangon elkiáltotta magát:

- Claudius érkezik!

Erre egy csapat jön elő tapsolva és ezt énekelve:

Megtaláltuk, örvendezzünk együtt!

Ott volt Caius Silius, a kijelölt consul; Iuncus, a volt praetor; Sextus Traulus, Marcus Helvius, Trogus, Cotta, Vettius Valens, Fabius, csupa római lovag, akiket Narcissus tétetett el láb alól. Ott volt az éneklő csoport közepén Mnester, a pantomimus-színész, akiből Claudius levágott egy kicsit, hogy szebb legyen.

Mindnyájan - mert gyorsan elterjedt a híre, hogy Claudius megérkezett - Messalinához rohannak; lefelől felszabadított rabszolgái: Polybius, Myron, Harpocras, Ampheus, Pheronactus - ezeket mind előreküldte Claudius, nehogy bárhol is fogadtatás nélkül maradjon -, azután két testőrparancsnoka, Iustus Catonius és Rufrius Pollio, majd barátai: Saturninus Lusius, Pedit Pompeius, Lupus és Asinius Celer, mind consulságot viselt férfiak, legutolsónak pedig testvérenek a lánya, nővérenek a lánya, vejei, apósa, anyósa, egyszóval az egész rokonsága - és zárt sorokban indulnak Claudius elé.

Claudius, mikor megpillantja őket, felkiált:

- „Mindenhol csupa barát!” Hát ti hogy kerültök ide?

Erre Pedit Pompeius:

- Mit beszélsz, te hóhér? Hát ki más küldött minket ide, mint te, minden barátod gyilkosa? Gyerünk a bíróság elé! Majd én megmutatom neked, hogy itt merre székel!

14. Aeacus bírói emelvénye elé vezeti, aki az orgyilkosok ellen hozott Cornelius-törvénybe ütköző ügyeket tárgyalta. Pedit kéri Claudius vád alá helyezését, és benyújtja a vádiratot: „A meggyilkolt senatorok száma 35; a római lovagoké 221; a többieké, »ahány a homok- meg a porszem«.”

Claudius nem talál védőügyvédet. Végre előkerül Publius Petronius, régi cimborája, egy claudiusi ékesszólású férfiú, és kéri a tárgyalás elnapolását.

Elutasítják.

Pedit Pompeius elmondja a zajos tetszéstől kísért vádbeszédet. A védő éppen nekikészül, hogy feleljen, de Aeacus, az igazság bajnoka, megvonja tőle a szót, és Claudius - csak az egyik felet hallgatva meg - ezekkel a szavakkal ítéli el:

- Hogyha, amint tettél, úgy szenvedsz, győz az igazság.

Mély csönd támadt. Mindenki elképedt, annyira megdöbbenette őket az eset újszerű volta: példátlanak tartották az ítéletet. Claudius, úgy látszott, inkább méltánytalannak tartja, mint újszerűnek.

Sokáig vitáztak a kiszabandó büntetés neméről. Voltak, akik azt mondták, hogy Sisyphus már nagyon régóta cipeli terhét, hogy Tantalus szomjan pusztul, ha nem segítenek rajta, és hogy

egyszer a szerencsétlen Ixion kerekére is kerékkötőt kell tenni. Úgy határoztak azonban, hogy egyetlen veteránt sem engednek leszerelni, nehogy azután Claudius is valaha ilyesmiben reménykedhessék. Úgy döntöttek, hogy újfajta büntetést kell kitalálni; ki kell gondolni számára valami hiábavaló munkát, valami reménnyel kecsegtető, de mindig kielégületlenül maradó szenvedélyt. Erre Aeacus elrendeli, hogy lyukas fenekű pohárral kockázzon. S már el is kezdte: az örökké elguruló kockákat keresgélte, és soha nem jutott semmire.

*15. mert valahányszor dobni akart csörgő poharából,
mindkét kocka kihullt az edény lyukas fenekén át,
s hogy meglelte a két csontot, s készült a dobásra -
folyvást játszani vágyva, s folyvást kapva utánuk -,
meghiúsult a remény, mert ujjai közt kiugorva
csalfán elmenekült tolvajként újra a kocka.
Így gördül le, mikor már-már a magas hegyoromra
lép fel Sisyphus, újból meddő terhe nyakáról.*

Egyszerre megjelent Caius Caesar, és követelni kezdte, hogy adják oda neki Claudius, mert az ő rabszolgája. Tanúkat hoz, akik látták, ahogy korbáccsal, vesszővel, ököllel ütlegelte. Oda is ítélik C. Caesarnak, Caesar Aeacusnak ajándékozza, az meg odaadta felszabadított rabszolgájának, Menandrosnak, hogy törvényszolgája legyen a különleges vizsgálatoknál.

PETRONIUS

TRIMALCHIO LAKOMÁJA

Felvirradt végre a harmadik nap, a potyalakoma várva várt napja, de mi annyira össze voltunk törve, hogy nem pihenésen, hanem menekülésen járt az eszünk. Miközben hát nagy búsan azon tanakodtunk, hogy miféle furfanggal menekülhetnénk ebből a csávából, töprengésünkben Agamemnon szolgája riasztott fel:

- Mi az? - mondta. - Ti nem tudjátok, kinél lesz máma az eszem-iszom? Trimalchiónál! Ez aztán a pompás ember! Vízóra van az ebédlőjében, s rajta kürtös, hogy mindig tudja, mennyi múlt el az életéből.

Sutba dobtuk hát minden gondunkat, tetőtől talpig átöltöztünk, és Gitonnal, aki eddig is szíves örömet szerepelt mint szolgánk, a fürdőbe kísértettük magunkat.

Egy kis ideig felöltözve sétálgattunk, vagyis inkább tréfálkoztunk és a játszó csoportokat nézegettük, mikor hirtelen megpillantottunk egy vörös tunikás, kopasz öregurat, aki egy csapat fürtös hajú gyerekekkel labdázott. Nem is annyira a gyerekek keltették fel érdeklődésünket, bár ezeket is érdemes volt végignézni, mint inkább maga az úriember, amint papucsosan a zöld labdákat hajigálta. Ha egy a földre pottyant, hozzá nem nyúlt volna többet; ellenben volt ott egy szolga, aki teli kosárból folyton újakat adott a játszóknak. Egyéb érdekes dolgokat is láttunk. Például a kör két oldalán egy-egy herélt állt; egyikük ezüst éjjeliedényt tartott, a másik pedig a labdákat számlálta; de nem azokat, amelyek játék közben kézzel kézre röpködtek, hanem azokat, amelyek a földre potyogtak. Bámultunk ezeken a nagyszerű dolgokon. Egyszerre csak hozzánk sietett Menelaus és így szólt:

- Ez az, akinél máma lakomához ültök; az pedig, amit láttok, már a lakoma kezdete.

Alig hagyta abba Menelaus, mikor Trimalchio csettintett egyet ujjával; erre a jelre a herélt alátartotta az éjjeliedényt, miközben ő tovább játszott. Miután könnyített magán, mosdóvizet hozatott, ujjait pedig, amelyeket éppen csak hogy belemártott a vízbe, az egyik gyerek hajába törölte.

Vége-hossza nem lett volna, ha mindent meg akarunk figyelni. Bementünk hát a gőzbe, s alighogy csurgott rólunk az izzadság, azonnal átsiettünk a hidegbe. Trimalchiót, aki szinte úszott a kenőcsben, ekkor már kezdték ledörzsölni, de nem holmi vászonlepedőkkel, hanem bársonypuha gyapjúkendőkkel. Ezenközben három dögönyöző az ő szeme láttára falernusit iszogatót; mikor aztán hajba kaptak és a javát kiloccsantották, Trimalchio azt mondta, hogy ez az ő ebéd előtti étvágygerjesztője. Aztán becsavarták bíborvörös bolyhos takaróba, s gyaloghintóba emelték; elől ment négy felcifrázott futár meg egy kézikocsi, amelyben Trimalchio gyönyörúsége, egy koravén, csipás fiú ült, utálatosabb még a gazdájánál, Trimalchiónál is. Mikor végre útnak indultak vele, feje felől zenész állott fel apró kis fuvolákkal, s egész úton játszott a fülébe, mintha valami titkot sugdosna neki.

Szemünk-szánk elállt már a csodálkozástól, miközben mendegéltünk, s Agamemnonnal a kapuhoz értünk, melynek félfáján ilyen szövegű hirdetmény függött:

SZÁZ BOTOT KAPJON MINDEN SZOLGA,
HA URÁNAK ENGEDELME NÉLKÜL
KITESZI A LÁBÁT

Bent az előcsarnokban állt a zöld ruhás kapus, cseresznyepiros övvel a derekán, és ezüsttálban borsót szemelt. A küszöb felett aranykalitka függött, benne tarka harkály, mely a belépőket üdvözölte.

No én aztán mindenem úgy elbáméskodtam, hogy majdnem hanyatt vágódtam, s kis híja, hogy lábamat nem törtem. Tudniillik, ahogy beléptünk, balra, közel a kapus fülkéjéhez, hatalmas, megláncolt kutya volt a falra festve, s felette ökölnyi betűkkel ez a felírás:

VIGYÁZZ, HARAP!

Barátaim kinevettek, én azonban alighogy összeszedtem magamat, hozzáláttam az egész fal megszemléléséhez. Az egyik festmény - feliratokkal - rabszolgavásárt ábrázolt, és magát Trimalchiót, amint még mint gyerek, kezében a szárnyas pálcikával, Minerva vezetésével Rómába érkezik. Aztán, hogy hogyan tanul számolni, s hogyan lesz végül pénztáros: mindezt a festő - magyarázó felírásokkal - aprólékos gonddal festette meg. A csarnok legvégén levő festményen pedig Mercurius őt állánál fogva magas trónra emelte. Mellette állott Fortuna a bőségszaruval, és a három Párka, amint aranyfonalukat fonják. Láttam még a csarnokban egy csapat gyorsfutót, akik tornamesterükkel gyakorlatoztak. Láttam aztán a sarokban egy hatalmas szekrényt; egyik fülkéjében állottak a háziistenek ezüst szobrocskáik, Venus márványszobra és egy nagyobbacska aranyszelence, amelyben, mint fölvilágosítottak, a háziúrnak első szakállát őrizték.

Megkérdeztem aztán a házmestertől, miféle festmények vannak a csarnok közepén.

- Az Ilias és Odysseia - felelte - és Laenas gladiatori viadala.

Nem nézhettük meg alaposan a sok érdekességet, mert már éppen az ebédlőhöz értünk, amelynek bejáratában az intéző számadásokat vett át. De legjobban felkeltette csodálkozásomat az, hogy az ebédlőajtó félfáin vesszőnyalábok függtek bárdokkal; egyik végük bronzból való hajóorrféleben záródott, rajta ezzel a felirattal:

CAIUS POMPEIUS TRIMALCHIO CSÁSZÁRI ELŐLJÁRÓNAK CINNAMUS PÉNZTÁROS

Közvetlenül a felirat alatt kétlángú csillár függött a mennyezetről, az ajtófélfára pedig egy-egy tábla volt szegezve; az egyikén, ha jól emlékszem, a felirat ez volt:

DECEMBER 30-ÁN ÉS 31-ÉN GAZDÁNK CAIUS HÁZON KÍVÜL ÉTKEZIK

a másikon pedig a hold pályája és a hét bolygó festett képe; különféle kidudorodások jelezték ezenfelül a szerencsés és baljóslatú napokat.

Mikor - ennyi gyönyörűség ígézetében - be akartam lépni az ebédlőbe, az egyik rabszolga, akinek ez volt a hivatala, elkiáltotta magát:

- Jobb lábbal!

Bizony-bizony megtorpantunk egy pillanatra, nehogy valamelyikünk az utasítás ellenére lépje át a küszöböt. Végre mikor valamennyien egyszerre kiléptünk a jobb lábunkkal, meztelen rabszolga dobta magát lábaink elé, s rimázkodott, hogy mentsük meg a büntetéstől; nem is olyan nagy a bűne, amely miatt bajba keveredett: a fürdőben ellopták tőle a pénztáros ruháit, de alig értek tíz sestertiust. Visszahúztuk hát jobb lábunkat, s megkértük a pénztárost, aki

éppen aranyakat számlált le egy téglagyárosnak, hogy engedje el a szolga büntetését. Az nagy büszkén felvetette a fejét, és így szólt:

- Nem annyira a kár izgat, mint inkább ennek a semmirekellőnek a gondatlansága. Ebédelőruhámát veszítette el, amelyet egy pártfogoltamtól kaptam születésnap ajándékkul; természetesen tyrusi holmi volt, igaz, hogy egyszer már mosva. De hát nem bánom! A kedvetekért megkegyelmezek neki.

Ezért a rettentő nagy kegyért igazán hálásak voltunk; alighogy beléptünk az ebédlőbe, hozzánk rohant az a szolga, akinek érdekében szót emeltünk, és hálából jószívűségünkért - nagy meglepetésünkre - csókjáporral árasztott el.

- Egy szó mint száz - mondta -, mindjárt megtudjátok, kivel tettetek jót: hálából a gazda legjobb borát szolgálom föl nektek.

Végre elhelyezkedtünk hát az asztalnál; alexandriai rabszolgák hólevet öntöttek kezünkre, utánuk mások lábunkhoz láttak és csodás-finoman levagdalták körmeinket. De még e nagyon is kellemetlen munkájuk közben sem hallgattak, hanem énekeltek hozzá. Fúrta az oldalamat a kíváncsiság, hogy vajon az egész személyzet szokott-e énekelni, hát bort kértem: a szemfüles szolga mindjárt valami dalt is kornyikált melléje, de így tett a többi is, ha kértek tőlük valamit; azt gondolhatta volna az ember, hogy énekes színielőadáson van, nem pedig egy tisztos polgár ebédlőjében.

De hozták a pompás előételeket, hiszen mindenki elhelyezkedett már az asztalnál, magán Trimalchió kívül; neki, bevett szokás ellenére, a főhelyet tartották fenn. Az előételes tálon különben corinthusi bronzból vert csacsi állt, hátán általvetővel, amelyben az egyik oldalon fehér, a másikon fekete olajbogyók voltak. A csacsi felett két tál volt, mindkettőnek szélébe belevésve Trimalchio neve és az ezüst súlya. Egymáshoz forrasztott hidacsok mézzel és mákkal behintett mormoták alatt görnyedeztek. Kis ezüstroston forró kolbászok heverték, alatta pedig syriai szilva és gránátalmából.

Nyakig úsztunk ezekben a finomságokban, mikor zeneszó mellett behozták Trimalchiót; amint letették dagadó párnái közé, udvariatlanul - kénytelen-kelletlen - kacagásra fakadtunk: bíborvörös köpenyéből ugyanis éppen csak hogy kopasz feje látszott ki, nyakán pedig, amely vastagon be volt kötve, még egy vörös szegélyes kendő volt, melyről mindkét végén rojtok lógtak. Bal kezének kisujján tekintélyes aranyozott gyűrűt viselt, gyűrűsujjának utolsó ízén pedig kisebbet, de ha jól láttam, tiszta aranyból, amely azonban mintha vasból való csillagokkal lett volna kirakva. És hogy többi drágaságait is mutogathassa, feltúrta a ruhát jobb karján; ezen aranykarperec díszlett, és ragyogó pánntal összefogott elefántcsont karkötő.

- Barátaim - szólalt meg Trimalchio, miközben ezüst fogvájóval piszkálta fogait -, nem nagyon volt még ínyemre, hogy az ebédlőbe jöjjenek, de nem akartalak megvárakoztatni benneteket, s inkább teljesen feláldoztam a magam kényelmét. Mégis, megengeditek, ugye, hogy befejezzem ezt a játszmát?

Jött is már a szolga a terpentinfá táblával és kristálykockákkal, és én valami páratlanul remek dolgot figyelhettem meg: fehér és fekete kövecskék helyett ugyanis arany és ezüst pénzdarabkákat használt. Ezalatt, míg ő játék közben mindenféle közönséges kiszólással mulatott, nekünk, akik még az előételeknél tartottunk, felszolgálótálcán kosarat hoztak be, amelyben legyező módra kiterjesztett szárnyú fatyúk ült, szakasztott úgy, mint valami kotlós. Hamarosan odalépett két szolga, és zenekíséret mellett átkutatták a szalmát, s egymás után szedték ki alóla a pávatozásokat, és a vendégek közt szétosztották. Erre a jelenetre Trimalchio is odafordult, és így szólt:

- Barátaim, pávatojásokat tettem a tyúk alá, és bizony isten félek, hogy már megfogantak; nézzük meg mégis, hátha még szürcsölhetünk belőlük.

Kézbe vettük kanalunkat, egyik sem volt könnyebb fél fontnál, és feltörtük a zsíros tésztából készült hamis tojásokat. Én bizony, kicsiny hía, hogy földhöz nem csaptam az enyémet, mert azt hittem, hogy már fióka is van benne. Hanem mikor egyik törzsvendégtől azt hallottam, hogy „ebben bizonyosan valami finom dolog van” - kitágítottam a héját kezemmel: hát borsos tojássárgájába bújtatott fügemadarat találtam benne.

Trimalchio már abbahagyta a játékot, s maga is megkínáltatta magát mindennel, egyúttal harsány hangon tetszésünkre bízta, hogy akar-e valamelyikünk másodszor is inni a mézes-borból. Ekkor a zenekar hirtelen rákezdte, és a szolgahad, folyton énekelve, gyorsan kihordta az előételes tálcákat. Mikor aztán ebben a sürgés-forgásban véletlenül leesett egy tál, s a szolga a földről fölkapta, Trimalchio észrevette: azonnal megpofoztatta a fickót, s a tálát újra földhöz vágatta. Mindjárt megjelent egy háziszolga, és az ezüsttálat a többi hulladékkal együtt kisöpörte. Rögtön ezután két hosszú hajú etiópai jött be apró tömlőkkel, amilyenekkel az amfiteátrumban a homokot fecskendezik, és kezünkre bort locsoltak; no mert vizet senki sem adott. A házigazda, miközben mi fényűzését magasztaltuk, így szólt:

- Az egyenlőséget szereti Mars. Ezért adtam kinek-kinek külön asztalt. Legalább az utálatos szolgák nem fognak oly kiállhatatlan hőséget okozni tolongásukkal.

Rögtön ezután gipsszel gondosan lezárt üvegamforákat hoztak be, nyakukon ilyen felírású címkékkal: „Opimius-korabeli százesztendő falernusi.” Míg mi a címkéket olvastuk, Trimalchio összecsapta kezét, és így szólt:

- Haj, haj, hát hosszabb életű a bor, mint az emberfia! Igyuk le hát magunkat! Borban az élet! Valódi Opimius-félét adok. Tegnap nem adtam fel ilyen jót, pedig sokkal különb vendégeim voltak!

Miközben hát ittunk és apróra megcsodáltunk minden finomságot, egy szolga ezüst csontvázat hozott be, amely úgy volt megszerkesztve, hogy ízületeit és csigolyáit tetszés szerint minden irányban lehetett hajlítani. Miután ezt jó néhányszor az asztalra hajította, s ez a laza összefűzés következtében mindig más alakot mutatott, Trimalchio így szólt:

*Haj, nyomorultak mink, csak por, hamu, semmi az ember.
Erre a sorsra jutunk, a halál ha lezárja szemünket.
Élvezzük hát, míg vígan együtt lehetünk!*

Alighogy elismerésünket kifejeztük, más fogás következett, amely azonban nem nagyon elégítette ki várakozásunkat; mégis annyira újszerű volt, hogy valamennyien elbámultunk. A tálaló ugyanis a kerek tálcán körben felrakta az állatkör tizenkét jegyét, s mindegyik fölé megfelelő és odaillő ételt tett: a kos fölé kos-borsót, a bika fölé egy kis marhahúst, az ikrek fölé heréket és veséket, a rák fölé koszorút, az oroszlán fölé afrikai fügét, a szűz fölé kocának a méhét, a mérleg fölé mérleget, amelynek egyik serpenyőjében sajtos lepény, a másikban pedig mézeskalács volt, a skorpió fölé tengeri halacskát, a nyilas fölé nyulat, a bak fölé tengeri rákot, a vízöntő fölé libát, a halak fölé tengeri csukát. Középpütt, nyírott, virágos pázsiton lépes méz volt. Egyiptomi szolga ezüstkosárban kenyeret hordott körül, s még ő maga is elkornyikált keserves hangon egy nótát a „Fokhagymafaló” című énekes bohózatból. Amint mi szomorkás hangulatban ráfanyalodtunk ezekre a nagyon is szegényes ételekre, Trimalchio így szólt: - Indítványozom, hogy együnk! Most kezdődik csak az igazi lakmározás!

Alighogy ezt kimondta, tánclépésben négy szolga lejtett be, és a tálca felső részét elvitték. Ekkor alul hízott szárnyast, sertéstőgyet, középpütt pedig tollakkal felcifrázott nyulat pillan-

tottunk meg; valóságos Pegazus volt. A tálca szögletei táján négy Marsyas-szobrocskát fedeztünk fel; apró tömlőikből borsos mártás csepegett a halakra, amelyek mint valami csatornában, úgy úszkáltak. A cselédség tapsolni kezdett, mire mi is mindnyájan viharosan tapsoltunk, és nevetgélve láttunk hozzá a finomabbnál finomabb ennivalóhoz. Maga Trimalchio is éppígy felvidult a különös meglepetésen, és elkiáltotta magát:

- Nyisszants!

Tüstént előlépett a szeletelő, és zenekíséret mellett olyan ütemes mozdulatokkal nyiszálta szét a húst, hogy azt hitte volna az ember, valami mester-bajjívó küszködik, orgonakísérettel. De azért Trimalchio folyton mondogatta fuvolázó hangon:

- Nyisszants! Nyisszants!

Gyanút fogtam, hogy valami finom elmésség rejlik ebben az annyiszor ismételt szóban, hát megembereltem magam és asztalszomszédomtól felvilágosítást kértem a dolog felől. Ez aztán, mint aki már több ízben tanúja volt az ilyenféle bolondságoknak, így felelt:

- Látod, annak aki a húst nyiszálja, Nyisszants a neve. Hát valahányszor ő azt mondja: „Nyisszants”, ezzel az egyetlen szavával szólítja is és parancsol is neki.

Egy harapást sem tudtam többé enni, hanem szomszédomhoz fordultam; és hogy minél többet megtudhassak, messziről kerülgettem a beszéd tárgyát, és érdeklődtem: ki az az asszony, aki mindenfelé sűrög-forog?

- Az Trimalchio felesége, Fortunata a neve - felelte ő -, ez bizony vékával méri a pénzt. És ugyan mi volt még csak nemrégiben is? Tisztesség ne essék szólván, még egy darab kenyeret sem fogadtál volna el a kezéből. Most hogy, hogy nem, fölvitte isten a dolgát: mindene Trimalchiónak! Száz szónak is egy a vége, ha fényes nappal azt mondja neki, hogy koromsötét van, azt is elhiszi. Az urát majd fölveti a pénz: maga se tudja, miye van, - hanem ennek a boszorkánynak minden ott a szeme, a leghihetlenebb helyeken is. Különben mérsékletes, józan, és van magához való esze - ennyi erénnyel ragyog; csakhogy a nyelve csupa fullánk, valóságos pletykafészek. Akit szeret, azt nagyon szereti, akit gyűlöl, azt nagyon gyűlöli. Magának Trimalchiónak akkora birtokai vannak, hogy azokat csak a sólymok tudnák bejárni, pénze pedig annyi, mint a polyva. Kapusának a fülkéjében több ezüstedény hever, mint amennyi másnak az egész vagyona. Hát még a szolgasereg, kutyateremtette! Bizony isten, talán még a tizedrészüik sem ismeri a saját gazdáját! Száz szónak is egy a vége: akármelyik amolyan finom gavallért sarokba tudná szorítani! És ne gondold, hogy valamiért pénzt kell adnia; mindene saját földjén terem: gyapjú, cédrusolaj, bors, tán még kakastejet is kaphatsz, ha kedved szottyan rá. Elég az hozzá, hogy például a saját termésű gyapjú nem volt neki elég finom: Tarentumból hozatott hát kosokat, és ezekkel nemesítette nyáját. Athénből hozatott méheket, hogy otthon teremjen attikai méze; emellett még a görög méhecskék a hazaiakat meg is nemesítik. Tessék: csak a napokban rendelt Indiából gombacsírát. Még öszvérje sincs egy sem, amely nem vadszamar ivadéka volna. Látod ezt a rengeteg vánkost: egyetlenegy sincs, mely nem bíbor vagy vörös gyapjúval volna megtömve. Mekkora szívbeli gyönyörűség! A szolgasorból vele együtt szabadult barátait pedig nehogy kicsibe vedd: van mit aprítaniok a tejbe. Nézd csak azt ott a legutolsó helyen: van ma vagy nyolcszázazere. Semmi-ből tollasodott meg: nemrégiben még hátán hordta a fát. Hanem úgy rebesgetik - nem állok jót érte, csak hallomásból tudom -, hogy mikor egy lidércnek a süvegét ellopta, kincsre bukkant. Én nem irigylem senkitől sem azt, amit az isten adott neki. De ez nagyon is henceg, és nagyon is önző. Nemrégiben is ezt a lakáshirdetést akasztotta ki: „Caius Pompeius Diogenes július elsejétől bérbe adja emeleti lakását; mert házat vett.” Hát annak, aki az utolsó előtti helyen ül, milyen jó dolga volt! Nem vetek rá követ. Kereken egymillió sestertiusa volt, de megingott a hitele. Azt hiszem, már egy haja szála sem az övé, de - szavamra - ez nem az ő hibája; nincs

nála jobb ember a világon, - csakhogy szabadon bocsátott rabszolgái, azok a gazemberek, mindent elharácsolnak tőle. De ne felejtse el: közös lónak túró a háta, és ha minden kötél szakad, faképnél hagyják az embert a barátai. És milyen tisztességes üzlete volt, hogy ennyire vitte! Temetkezési vállalata volt. Olyanokat evett, mint valami király: bőrében sült vaddisznót, finom süteményeket, szárnyasokat! És micsoda szakácsai, micsoda cukrászai voltak! Több bor folyt nála az asztal alá, mint amennyit más a pincéjében tart. Csuda egy ember! Mikor a tönk szélén állott, attól való félelmében, hogy hitelezői megrohanják, ezzel a hirdetéssel írt ki árverést: „Caius Julius Proculus elárvereztetni fölösleges holmiját.”

Igazán kellemes csevegésünket Trimalchio szakította félbe, mert éppen kivitték már az ételt, és a jókedvre derült vendégek hozzáálltak a boriváshoz; a társalgás is általánossá vált. Ő könyökre dőlt, és így beszélt:

- Ezt a bort élvezetek kell. A hal úszni akar. De kérlek csak nem hiszitek, hogy kielégített az az étel, melyet a felszolgálótálcán láttatok? „Hát ilyen rosszul ismeritek Ulixest?” De annyi baj legyen! Evés közben tudós dolgokkal is kell foglalkozni. Áldja meg az isten volt gazdát a haló porában, hogy emberséges embert faragott belőlem. Mert nekem ugyan nem találhatok fel semmi újat, mint az előbbi fogás is bizonyítja. Ez az ég itt, amelyben a tizenkét isten lakik, ugyanannyi jeggyé változik, és például kossá lesz. Annak tehát, aki ebben a jegyben születik, sok barma lesz, sok gyapja, aztán meg kemény feje, szemtelen modora: valósággal öklelni fog. Ebben a jegyben születik a legtöbb iskolamester és legtöbb kis kos.

Elismeréssel adóztunk a szellemes csillagásznak, ő meg így folytatta: - Aztán az egész ég bikává változik. Tehát ilyenkor születnek a döföldzők, a gulyások és azok, akiknek a has az istenük. Az ikrek jegyében születnek a kettős fogatok, az ökrök, a herék és a kétkulacsosok. Én a rák jegyében születtem. Ezért állok oly sok lábon, s ezért van annyim tengeren és szárazföldön, hiszen a rák oda is, ide is illik. Ezért nem engedek már régóta semmiféle ételt rátenni, nehogy szerencsés születésemet elhomályosítsam. Az oroszán jegyében születnek a nagytűiek és az úrhatnám emberek; a szűz jegyében asszonynépek, szökött szolgák, rabok; a mérleg jegyében mészárosok, illatszerészek s mindenféle kalmárok; a skorpióban méregkeverők és orgyilkosok; a nyilasban a sandák, akik a zöldségre pislognak s a szalonnát lopják el; a bak jegyében szerencsétlen flótások, akiknek nyomorúságukban szinte szarvuk nő; a vízöntő alatt a kocsmárosok és a vízfejűek, a halak jegyében a szakácsok és szónokok. Így forog az égbolt, mint a malomkő, és mindig valami bajt hoz a fejünkre; emberek születnek vagy meghalnak. Hogy pedig középpütt pázsit van és fölötte lépes méz, mint semmit, ezt sem tettem ok nélkül: földanyánk, mely kerekded, mint a tojás, mindennek a közepe és olyan kívánatos, mint a lépes méz.

- Pompás! - harsogtuk valamennyien, és kezünket szinte a mennyezetig emelve esküdtünk, hogy még Hipparchus és Aratos sem volt hozzá mérhető. Erre szolgák jöttek és vánkosainkat szőnyegekkel takarták le, amelyekre vadászhalók, lesben álló szigonyos vadászok és mindenféle vadászfelszerelések voltak hímezve. Még korántsem sejtettük, mit jelenthet mindez, mikor az ebédlőn kívül borzasztó lárma hangzott fel, és íme, máris az asztal körül kergetőztek a lakóniai vadászkutyák. Utánuk következett a felszolgálótálcák, rajta óriási vaddisznó, fején kalap; két pálmalevélből font kosárka lógott agyaráin: egyik szárított, másik friss datolyával tele. Körülötte ropogós tésztából sült kis malacok - mintha szoptak volna -, jelezték, hogy a disznó koca. Ezeket haza lehetett vinni. Különben a vaddisznó felszeleteléséhez nem az a Nyisszancs látott hozzá, aki a szárnyasokat szétnyiszálta, hanem egy nadrágba bújtatott, nagy szakállú óriás, tarka vadászköpennyel a vállán. Kirántotta vadászkését, és teljes erejéből beledöfte a vaddisznó oldalába; a sebnylásból rigók röppentek ki. Készen álltak már a madárszok lépveszőikkel, és az ebédlőben körös-körül röpködő madarakat nyomban összefogdosták. Trimalchio, miután kinek-kinek odaadta a neki járó madarat, így szólt:

- Nézzétek meg csak, milyen kövér makkon hizott ez a vaddisznó!

A szolgák azonnal az agyaráin függő kosarakhoz nyúltak, és a friss meg szárított datolyát igazságosan szétosztották a lakomázók között.

Magam kissé visszavonultam a társalgástól, és közben egyre azon törtem a fejemet, hogy miért is került az a vaddisznó kalaposan az asztra. Mikor aztán már egy csomó bolondságot végigpróbáltam, végre rászántam magam, hogy jól tájékozott szomszédomat kérdezzem ki afelől, ami az oldalamat fúrja. Az aztán így felelt: - Ezt még a szolgád is pontosan megmondhatná: hiszen világos, nincs benne semmi titok. Ez a vaddisznó tegnap főfogásnak volt szánva, de a vendégek elengedték, így hát ma mint felszabadult szerepel újra a lakomán.

Evett a méreg ostobaságom miatt, és egy szót sem kérdeztem többet, nehogy még azt gondolják felőlem, hogy sohasem ettem úri társaságban.

Még tartott ez a beszélgetés, mikor egy szőlőindákkal és borostyánnal koszorúzott bájos ifjú, aki hol a tivornyázó, hol a gondúzó, hol az ittas Bacchust adta, kosárkában szőlőt hordott körül és csengő hangon énekelte gazdájának költeményeit. Hangjának hallatára odafordult Trimalchio, és így szólt hozzá:

- Dionysus, felszabadítalak: légy ezentúl Liber.

Erre a fiú levette a vaddisznóról a kalapot, és a maga fejére tette. Trimalchio ekkor újra megszólalt:

- Ugye, nem tagadhatjátok, hogy Liber az enyém.

Tetszéssel fogadtuk Trimalchio szójátékát, és a fiút, aki sorbajárt, összevissza csókoltuk.

E fogás után Trimalchio felkelt, hogy a félreeső helyre menjen. A háziúr távollétében szabadabban lélegzettünk, és ugratni kezdtük a vendégeket, hogy beszéljenek. Hát az első, miután nagyobb poharat kért, elrikkantotta magát:

- Egy nap egy szempillantás. Egyet fordulsz, itt az éjszaka. Nincs hát finomabb dolog, mint az ágyból egyenesen az asztalhoz menni. Aztán veszettül hideg is volt; alig melegített fel a fürdő. Mégiscsak a meleg ital a legjobb meleg ruha. Kancsószámra vedeltem a bort, és egészen kaptatos vagyok. Fejembe szállt a borocska.

Seleucus vette át a szót, és így beszélt:

- Én nem fürdöm naponta; a fürdő valósággal megdögönyöz, a víznek foga van, és a szívünk napról napra gyengül. Hanem ha egy jó pohár mézes bort felhörpintettem, kutyába se veszem a hideget. De még hozzá se jutottam a fürdéshez: hiszen ma temetésen voltam. Chrysanthus, ez a kedves, ez a csupa szív ember elpatkolt. Alig egy-két napja, hogy megszólított: mintha még most is vele beszélgetnék. Haj, haj, degeszre fújt tömlők módjára járunk a világban! Nyomorultabbak vagyunk a légynél; a légynek mégiscsak van egy kis ereje, mi nem érünk többet, mint a szappanbuborék. Pedig milyen józanul élt! Öt napig nem vett a szájába egy korty vizet, egy falatka kenyeret. Mégis a másvilágra költözött. Az orvosok tették be utána az ajtót vagy még inkább szerencsétlen csillagzata, hiszen az orvos igazán nem egyéb, mint a lélek megnyugtatója. De legalább nagy fénnel vitték ki: díszes halotti ágyon, szép takaróval. El is gyászolták illő módon - volt egy csomó felszabadított rabszolgája - igaz, hogy a felesége csak úgy immel-ámmal siratta. Hát még ha nem bánt volna az asszonnyal olyan jól! Hanem az asszonyféle viperafajzat. Nem érdemes egyiknek se csak egy csepp jót is juttatni: olyan, mintha az ablakon hajítaná ki az ember. De hát a régi szerelem valóságos nyavalya.

Ez kiállhatatlan volt, és Phileros így harsogott:

- Gondoljunk az élőkre! Az megkapta a magáét: szépen élt, szépen ment ki az árnyékvilágból. Mi oka volna panaszra? Semmiből szedte meg magát, és fogával kaparta volna ki a garast a ganéjból. Hát gyarapodott, egyre gyarapodott, mint a méz a lépben. Úgy tudom, bizony isten, hogy kereken százezret hagyott maga után, és az egészet készpénzben. De az igazat majd megmondom én, aki kutyanyelvet ettem: szemtelen pofa volt, sohasem állt be a szája, maga volt az emberi alakba bújtatott civakodás. Testvéröccse derék ember volt, szívbéli jó barát, bőkezű, vendégszerető. Eleinte ugyan mintha megbabonázták volna, de az első szüret után összeszedte magát: akkora árat kapott a boráért, amekkorát akart. És ami igazán felvitte a dolgát, az az volt, hogy örökséghez jutott, s ebből többet zsebelt be, mint amennyi járt neki. És az a tuskó, csak azért, mert öccsével haragot tartott, tudom is én, miféle jöttmentre hagyta a vagyonát. Mindentől elszakad az, aki övéitől elszakad. Voltak bizalmas szolgái, ezek azután tönkretették. Pedig bolondul cselekszik az, aki vakon hisz; főképp, ha üzletember. Annyi szent, hogy amíg élt, jól élt abból, ami másnak volt szánva, de neki jutott. Valóságos szerencsefia, az ólom is arannyá vált a kezében. Persze könnyű ott, ahol minden úgy megy, mint a karikacsapás. És mit gondolsz, hány esztendő nyomta a vállát? Hetven-egynéhány. Hanem kemény ember volt, jól tartotta magát, egy szál ősz haja nem akadt. Ismertem ökelmét hajdanában, akkor még nagy kakas volt! Bizisten azt hiszem, még a szuka kutya se maradhatott tőle békén a házban. Sőt, a fiúkat is szerette. Minden hájjal megkent ember volt. Nem rovom fel neki: hiszen ez az egyetlen, amit magával vitt a sírba.

Így beszélt Phileros, Ganymedes pedig imígyen:

- Olyanokat meséltek, amik a kutyát sem érdeklik, közben aztán mindenki megfélekedzik arról, mennyire kínozz a drágaság. Bizisten, egy falat kenyeret se tudtam ma felhajsolni. És hogy kitart a szárazság! Esztendeje már, hogy koplalok. Verje meg az isten a rendőröket, akik egy követ fújnak a pékekkel: kéz kezet mos. Hát, a földhöz ragadt szegény nép szenved; mert azok a nagyfejűek nyakig úsznak a tejfölben. Hej, ha élnének még azok a vasemberek, akiket itt találtam, mikor Ázsiából idekerültem. Az volt ám az élet! Egy szó mint száz: úgy ellátták ezeknek a gazfickóknak a baját, hogy arról koldultak! Emlékszem is még Safiniusra: ott lakott akkor, gyerekkoromban, a régi diadalívnél. Mérgező kis ember volt; amerre járt, ott nem nőtt fű többet. Hanem egyenes, megbízható, szívbéli jó barát volt, bátran játszhattál vele a sötétben is ujjmutatósdit. A tanácsházban is alaposan megtáncoltatott mindenkit, bizony nem cifrázta a szót, hanem kimondta kurtán-furcsán. Mikor aztán a Forumon beszélt, úgy harsogott a hangja, mint a trombita. Soha nem izzadt, nem köpködött, azt hiszem, valami szárazságféle állt bele. És milyen nyájasan fogadta a köszönést, mindenkit nevéen szólított, csakúgy, mint egy magunkfajta. Hát bizony, annak idején szinte ingyen adták a gabonaneműt. Ketten nem bírtak megenni egy garas ára kenyeret. Ma akkora sincs, mint egy ökörszem. Hej, hej, egyre nehezebbek az idők! Ez a város is kezd összezsugorodni, mint a borjú farka. De hát miért van olyan rendőrkapitányunk, aki hajítófát sem ér, aki csak a garasért reszket, de füttyöl arra, hogy mi hogyan élünk meg. Persze otthon vígan él; többet keres egy nap alatt, mint másnak az egész vagyona. Jól tudom, hogyan jutott az ezer aranydénárhoz! Volna csak bennünk egy kis mersz, bezzeg nem pöffeszkedne így! Most a nép otthon veri a mellét, idekint meglapul. Engem úgyse, én már az ingemet is megettem, és ha tovább tart ez a drágaság, a viskómat is elkótyavetyélem. Mert mi lesz velünk, ha se isten, se ember nem könyörül ezen a városon? Úgy legyen örömem a családomban, amint szentül hiszem, hogy az isten verése mindez. Hiszen már senki se hisz az égben, senki se tartja meg a böjtöt. Juppiterrel a kutya se törődik, mintha vak volna mindenki, csak a maga vagyonát számlálgatja. Azelőtt palástban, mezítláb mentek a nők a hegyre, kibontott hajjal, tiszta szívvel, és Juppiterhez esőért könyörögtek. Hát esett is tüstént, mintha csöbörből öntötték volna: mindjárt vagy soha! Bőrig ázva jutottak haza

valamennyien, mint az ürgék. Azért jár ólomlábakon az isteni segítség, mert kisebb gondunk is nagyobb a vallásnál. Földjeink ott nyújtóznak...

- Kérlek - szólta Echion, a pokróckészítő -, beszélj értelmesebben. „Máma vigalom, holnap siralom” - mondta az egyszéri paraszt, mikor elvesztette tarka malacát. Ami nincs ma, lehet holnap: így múlik az élet. Bizisten nem lehetne különb várost találni, csak volnának benne valamirevaló emberek. Mostanában azonban nyomorog, igaz, hogy nem egymaga. Nem szabad olyan válogatósnak lennünk, mindenütt egyformán süt ránk az isten napja. Ha már máshol is jártál volna; azt mondanád, hogy itt a sült galamb az ember szájába repül. Tessék: az ünnepeken nagyszerű háromnapos játékokban lesz részünk; nem céhbeli gladiator-csürhe, hanem egész csomó felszabadult rabszolga. Titus barátunk nagy ész, csak hamar felfortyan: vagy így, vagy úgy, de valami lesz. Belső embere vagyok, ő bizony nem afféle se hideg, se meleg. Kitűnő kardokat fog adni, nem lesz kegyelem, valóságos nyilvános vágóhíd lesz, az egész amfiteátrumnak eláll majd a szeme-szája. De van is miből: harmincmilliót örökölt, mikor az apja beadta a kulcsot. Meg se kottyán neki, ha ekkora vagyomból négyszázezret kiad, azonfelül még hosszú ideig emlegetni fogják. Van ott már néhány suhanc, meg egy versenykocsis asszony, meg Glyco pénztárosa, akit rajtakaptak, amint gazdája feleségével enyelgett. Meg fogod látni, hogy a közönség két pártra szakad: a féltékeny férjek és a házibarátok pártjára. Persze Glyco, ez a hitvány gazember, vadállatok elé vetteti pénztárosát. Ezzel csak magát teszi nevetségessé. Mit vétett a szolga, hiszen kénytelen volt megtenni! Inkább az a ringyó érdemelné meg, hogy a bika felöklelje. Hanem: aki nem verheti el a szamarat, kiporolja a nyeret. Hogy is gondolhatta Glyco, hogy Hermogenes csemetéjének valaha jó vége lesz? Az még a csillagokat is lelopta volna az égről; az alma nem esik messze a fájától. Glyco megjárta; élete fogytaig hordhatja a szégyenbélyeget, legfeljebb a halál moshatja le róla. De hát ki mint vet, úgy arat. Azonban én szagolok valamit: Mammaea meg fog minket vendégszolgálni, két-két dénárt kapunk, én és a céhembeliek. Ha ezt megteszi, Norbanust teljesen kiüti a nyeregből. Tudd meg, óriási többséggel fog győzni. És ha vesszük, mi jót tett amaz velünk? Szedett-vedett, kivénült gladiátorokat léptetett fel, a lehelet is feldöntötte volna őket; akárhány különb halálraíteltet láttam már. Leöletett egy-két nyeszlett lovast, kakasoknak nézhette volna őket az ember; az egyik, mint az igás szamar, a másik löcslábú, a harmadik - az elesett helyettesítője - maga is félig halott, mintha szétvágta volna az idegeit. Az egyetlen trák volt valamirevaló, de még ez is nagyon iskolásan vívott. Elég az hozzá, hogy a végén mind verést kapott, annyira kiabáltak a szép számú közönségből: „Üsd, nem apád”; csupa gyáva kutya! Az azt mondja: „Hát rendeztem neked játékokat”; én meg tapsoltam érte neked! Ha jól meggondoljuk, hát többet adtam neked, mint amennyit kaptam tőled. De hát kéz kezet mos.

Agamemnon, mintha azt akarnád mondani: mért fecseg ez a kiállhatatlan ember? Azért, mert te, aki tudnál beszélni, meg se mukkansz. Nem vagy a mi fajtánkból való, azért nevensz a szegény ember beszédén. Tudjuk, hogy a tudományod egy kicsit a fejedbe szállt. De hát nem számít! Szívesen rávennék, hogy egy szép napon kijöjj a majorba, és megnézd a viskómat! Harapnivaló: csirke, tojás majd csak akad; pompás lesz; bár az idén az időjárás mindent a feje tetejére állított, akad azért, amiből jóllakjunk. És növekszik már az új tanítványod: az én csemetém. Már tud négyvel osztani: ha megél, hozzád adom inasnak. Hacsak ráér, folyton ott görnyed az asztala mellett. Okos és jó viseletű, csak bolondul a madarakért. Már magam három tengelicéjét fojtottam meg, és azt mondtam, hogy a menyét falta fel őket. Kieszelt hát másfajta bolondságot, és nagy kedvvel fest. Aztán meg már a görögbe is belevágja a fejszóját, és a latinban is szépen halad; igaz, hogy tanítója egy kicsit nagyra van magával, s állhatatlan és folyton a nyakamra jár, hogy adjak neki könyveket, bár dolgozni nem szeret. Van másik tanítója is, nem valami okos ember, de nagyon lelkiismeretes, és többre tanítja, mint amennyit maga tud. Rendesen ünnepnapokon jön hozzánk, és megelégszik annyival, amennyit ad neki az ember. Vettem hát most a fiúnak néhány jogi könyvet, mert azt akarom, hogy legalább

nagyjából szagoljon bele a jogba is. Ez kenyéradó foglalkozás. Mert az irodalmat már éppen eleget bújta. Ha elmenne ettől a kedve, mesterségre akarom fogni, akár borbélynak, akár kikiáltónak vagy legalább ügyvédnek: ezt legfeljebb a halál veheti el tőle. Ezért mondogatom neki nap nap mellett: „Primigenius, hidd meg nekem, akármit tanulsz, csak magadnak tanulod. Nézd, ott van Phileros, az ügyvéd: ha nem tanult volna, ma felkopna az álla. Még csak nemrégiben is hátán cipelte az eladó portékát, most Norbanusszal is állja a versenyt. Kincs a tudomány és a mesterség, nem vész kárba sohasem.

Efféle beszédek váltották egymást, mikor belépett Trimalchio; végigtörölte homlokát, illatos vízben megmosta kezét, s pillanatnyi szünet után így szólalt meg:

- Bocsássatok meg barátaim, de már jó néhány napja meg vagyok akadva a hasammal. Még az orvosok is csak tapogatóznak! Egy kicsit mégis jót tett a gránátalmahéj és az ecetes fenyő. No de remélem, hogy most már, úgy mint azelőtt, megbecsüli magát. Máskülönben úgy bömböl a gyomrom tájéka, mint a bika. Éppen azért, ha valamelyitek a szükségét el akarná végezni, nincs miért szégyellnie magát. Egyikünk sincs biztosítva ez ellen. Nem hiszem, hogy volna nagyobb kínszenvedés, mint visszatartani. Ezt az egyet az úristen sem tilthatja meg. Mit nevensz, Fortunata, hiszen te éjjelenként ezzel szoktad kiverni az álmod a szememből! Bizony, még azt sem tiltom meg, hogy az ebédlőmben csinálja valaki, ha jót tesz neki; az orvosok is azt mondják, hogy nem szabad visszatartani. Ha talán egy kicsit vastagabban jön, odakint minden készen vár: éjjeli-edény, víz és minden hozzávaló apróság. Higgyétek meg, a puffadás az agyra megy, és az egész testben folyást okoz. Sok emberről tudok, aki így pusztult el, mert nem hallgatott az okos szóra.

Megköszöntük jóságát és engedékenységét, és közben sűrű poharazgatással fojtottuk magunkba a nevetést. És még azt sem tudtuk, hogy a finomságok eme hegyének még csak a közepe táján mászunk fölfelé! Mert miközben zeneszó mellett leszedték az ételeket, három fehér disznót vezettek be, szájukon kosár, nyakukon csengettyű; a kikiáltó jelentette, hogy az egyik két-, a másik három-, a harmadik ellenben már hatéves; bizony azt gondoltam, hogy komédiások jöttek be, s hogy a disznók valami csodadolgot fognak bemutatni, mint ahogy az utca népe előtt szokták; csakhogy Trimalchio meghiúsította reményeimet, mikor így szólt:

- Melyiket kívánjátok ezek közül azonnal itt az asztalon látni? No, mert kakast, Pentheus-vagdálékot és egyéb ilyen semmiséget egy paraszt is el tud készíteni. Az én szakácsaim egészben szokták megfőzni a borjúkat a rézüstben.

Hívatta is azonnal a szakácsot, és meg sem várva, hogy melyiket választjuk, leölette a legvénebbet; aztán hangosan rászólt:

- Melyik osztályba tartozol?

Miután ez azt felelte, hogy a negyedikbe, tovább kérdezte:

- Vettelek vagy nálam születlél?

- Sem ez, sem az - válaszolta a szakács. - Pansa hagyott rád végrendeletileg.

- Hát vigyázz - mondta amaz -, hogy ügyesen tálald fel; különben lecsaplak a kifutófiúk osztályába.

A szakácsot az erélyes figyelmeztetés után a sütnivaló kihúzta a konyhába. Trimalchio pedig barátságos arccal felénk fordult, és így szólt:

- Ha nem ízlik ez a bor, másikat hozatok; magatoknak kell eldöntenedek, melyik jó. Istennek hála, nem pénzért vettem; most már minden, ami az ínyeteket csiklandozza, egyik birtokomon terem, amelyet eddig nem is láttam. Állítólag Tarracina és Tarentum szomszédságában van. Most egészen Szicíliáig akarom kiterjeszteni birtokomat, hogy a magam földjén utazhassam,

ha kedvem kerekedik Afrikába menni. Hanem mondsza csak, Agamemnon, miféle vitatételről szónokoltál ma? Magam, ha nem is ügyvédkedem, tanultam annyi tudományt, amennyi nekem elég. És nehogy azt hidd, hogy nincs érzékem a tudósmunka iránt; két könyvtáram is van, egyik görög, másik latin. De mondd el csak a kedvemért a szónoklatod tárgyát.

Alighogy Agamemnon elkezdte: „A szegény és a gazdag ember kutya-macska barátságban élt egymással”, Trimalchio így szólt: - Mi az, hogy „szegény”?

- Elmés - mondta rá Agamemnon, és isten tudja, miféle vitatételt kezdett fejtegetni. Trimalchio azonnal rávágta:

- Ha ez megtörtént, akkor a dolog nem vitás, ha pedig nem történt meg, akkor egy nagy semmi.

Ezt és egyéb ilyen mondásait áradozó dicséretekkel magasztaltuk, mire ő így beszélt: - Kérlek, kedves jó Agamemnon, ismered-e vajon Hercules tizenkét munkáját, vagy azt a mesét Ulixesről, hogy hogyan csavarta ki a hüvelykujját a Cyclops hüvelykszorítóval? Gyerekkoromban olvastam ezeket Homerosnál. Mert bizony a Sibyllát is a tulajdon szememmel láttam Cumaeban egy vékony nyakú üvegben, - mikor a gyerekek azt mondogatták neki: „Sibylla, mit szeretnél?” - ez volt a válasza: „Meghalni szeretnék.”

Még a szájában volt a szó, amikor egyszerre felszolgálótálca került az asztalra, rajta a csuda nagy disznó. Álmélkodtunk ezen a gyorsaságon, és bizonykodtunk, hogy ennyi idő alatt még egy kakast sem lehet puhára főzni, mégpedig annál kevésbé, mert ez a disznó szemre sokkal nagyobb volt, mint előbb a vadkan. Trimalchio, amint alaposabban szemügyre vette a disznót, így kiáltott fel:

- Mi ez? Nem zsigerelték ki ezt a disznót? Szavamra, nem. Azonnal hívjátok ide a szemem elé azt a szakácsot!

Alighogy a szakács szomorú ábrázattal odasomfordált az asztalhoz, és megvallotta, hogy bizony elfelejtette kizsigerelni, Trimalchio ráripakodott:

- Micsoda? Elfelejtetted? Mintha csak a borsot vagy köménymagot felejtette volna el rá-szórni! Le a ruháját!

Egy szempillantás, a szakácsról lent van a ruha, és kétségbeesett arccal áll a két pribék közt. Hanem erre már valamennyien könyörgésre fogtuk a dolgot, s így kéreltük:

- Megezik az ilyesmi; ugyan, ne bánts; ha még egyszer előfordulna, az ujjunkat sem fogjuk érte kinyújtani.

Én nem tudtam magamba fojtani gonosz kegyetlenségemet, hanem odahajoltam Agamemnonhoz, s ezt súgtam a fülébe:

- Hát ez igazán semmirekellő egy fickó; elfelejti a disznót kizsigerelni! Ha egy halat felejtett volna el, azt sem bocsátanám meg neki.

Nem így Trimalchio, aki vidám, derült arccal így szólt:

- No hát, ha olyan feledékeny vagy, zsigereld ki szemünk láttára.

Magára vette a szakács a ruháját, kést fogott, és a disznó hasát mindkét oldalon reszkető kézzel felvágta. Abban a pillanatban a belső nyomástól egyre táguló nyílásokból csak úgy dőlt a sok kolbász meg hurka.

Ezt a csodát tapssal fogadta a szolgasereg, és felharsant:

- Éljen Caius!

A szakácsot is megjutalmazta egy pohár borral, ezenfelül még ezüstkoszorút is kapott; kapott serleget is corinthusi bronztálán. Mikor ezt Agamemnon közelebről szemügyre vette, Trimalchio így szólt:

- Csak nekem vannak valódi corinthusi edényeim.

Már azt vártam, hogy szokásos hengegésében azt fogja mondani, hogy az edényeket egyenesen Corinthusból hozatja. De ő sikerültebbet mondott:

- Talán kíváncsi vagy rá, mért éppen csak nekem vannak valódi corinthusi edényeim? Azért, mert az ötvösnek, akitől vásárolok, Corinthus a neve. Corinthusi pedig nem lehet másnak, csak annak, akié maga Corinthus. És nehogy azt higgyétek, hogy ostoba vagyok: nagyon is jól tudom, honnan erednek a corinthusi bronzedények. Mikor Ilium elesett, Hannibal, ez a ravasz kópé és nagy gazember, minden bronz-, arany- és ezüstsobrot egyetlen máglyára hordatott és meggyújtatott; egyféle ércvegyület lett az egészből. Ebből az anyagból vittek maguknak az ötvösök, és csészéket, tálakat és szobrocskákat csináltak belőle. Így keletkeztek a corinthusi bronzok: annyiféle anyagból egyféle, de sem az egyik, sem a másik. Bocsánat a szóért, de én jobban szeretem az üvegféléket, legalább nem szaglanak. Ha nem volna törékeny holmi, jobban szeretném az aranyt is; így pedig manapság alig van értéke.

- Mégis volt egyszer egy mester, aki törhetetlen üvegcsészét csinált. Természetesen ajándékkal a császár elé bocsátották; miközben átnyújtotta a császárnak, leejtette a földre. A császár úgy megrémült, hogy csuda. Az ellenben fölvetette a földről a csészét, amely behorpadt, mint valami rézedény - aztán kalapácsot húzott elő az övéből, és a csészét nagy kényelmesen pompásan helyrekalapálta. Mikor készen volt, a hetedik mennyországban képzelte magát; hát még mikor a császár így szólította meg: „Ismeri vajon másvalaki is az üvegfélék keverésének ezt a titkát?” Hallgasd csak tovább! Mikor azt felelte, hogy nem, a császár lenyakasztatta; mert ha ezt mindenki megtanulhatná, az arany is csak annyit érne, mint a sár.

- Az ezüstműért valósággal rajongok. Van vagy száz hatalmas kupám, - rajtuk amint Cassandra megöli fiait, s ahogy ott fekszenek a gyerekek holtan - a megszólalásig híven. Van ezer füles csészém, valamennyit Mummius hagyta a gazdámra; ezeken ott van Daedalus, amint Niobét a trójai falóba bezárja. Poharaimon ott van Hermeros és Petraités viaskodása: csupa nehéz műtárgy. Mert semmi pénzért nem adnám, hogy értek ezekhez.

Míg mindezt mesélte, egyik szolga leejtett egy serleget. Trimalchio rászégezte a szemét, és így szólt:

- Azonnal verd meg magadat, mert nem ügyeltél. - A szolga sírásra facsarodott szájjal rögtön könyörögni kezdett.

- Mit könyörögsz nekem - kiáltott rá -, mintha én akarnálak bántani? Jobb volna, ha vigyáznál magadra, hogy ne légy ügyetlen.

Végre addig kértük, míg meg nem bocsátott a szolgának. Ez, hogy megszabaduljon a büntetéstől, körülfutotta az asztalt és így kiabált: - Ki a vizet, be a bort.

Tetszéssel fogadtuk ezt a szellemes tréfát, főképp Agamemnon, aki tudta, milyen érdemek révén hívják meg máskor is ebédre. Különben Trimalchio a dicséretnek hatása alatt vígabban iddoggált, és már félig kótyagosan mondta:

- Hát egyiktek sem kéri Fortunátamat táncra? Pedig higgyétek meg: a cordaxot senki nála jobban nem járja.

Maga, a feje fölé emelve karját, Syrus színészt utánozta, az egész szolgasereg pedig ezt énekelte hozzá: „Nyisd ki hát, no de nyisd ki hát.” Ki is állt volna középre, ha Fortunata nem hajolt volna a füléhez; gondolom, azt súgta neki, hogy az ilyen közönséges ostobaságok egy

cseppet sem illenek az ő méltóságához. Soha még ilyen ingadozást: hol Fortunata kedve szerint tett, hol meg felülkerekedett benne bolond természete.

De végleg elvágta táncdühét a házi titkár, aki, mint valami hivatalos lapot, úgy olvasta:

„Július 26-án: a cumaei birtokon, amely Trimalchio tulajdona, harminc fiú és negyven leány született; a szérúról a magtárba szállítottak ötszázezer mérő búzát; igába fogtak ötszáz ökröt. Ugyanazon a napon: egy Mithridates nevű rabszolga keresztre feszítettet, mert gazdánknak, Caiusnak az istenét szidta. Ugyanaznap: tízmillió sestertius, amit nem lehetett kiadni, a pénztárban félretéteget. Ugyanaznap: a Pompeius-féle kertben tűz pusztított, mely Nasta majoros házában ütött ki.”

- Mit - szólt Trimalchio -, hát mikor vettük meg a Pompeius-féle kertet?

- Tavalý - felelte a titkár -, és ezért nem került még bele a számadásba.

Elöntötte a mérég Trimalchiót, és így pattogott:

- Akármiféle birtokot vesztek nekem ezentúl, és én azt hat hónapon belül meg nem tudom, be ne merjétek venni a számadásokba!

Egymás után felolvasta a titkár a rendőrség rendeleteit, az erdőkerülők végrendeleteit, amelyek Trimalchiót külön záradékkal kirekesztették az öröklésből; aztán a majorosok névsorát, és hogy a mezőőr hogyan kergette el a feleségét, egy volt cselédet, akit rajtakapott a fürdőslegénnyel, és hogy a házmestert Baiaeba száműzték; aztán, hogy a pénztárost vád alá helyezték, és hogy a belső cselédek közt igazságot tettek.

No de jöttek végre a komédiások. Előállt egy utálatos, nagy darab ember egy létrával, s annak fokain, meg a tetején énekszóra táncoltatott egy fiút, aztán átugratta tüzes karikákon, és felemeltetett a fogaival egy amforát. Trimalchio volt az egyetlen, aki megcsodálta őket, és megjegyezte, hogy ez hálátlan mesterség; egyébként két dolog van a világon, amit nagyon szívesen megnéz: a komédiás és a trombitás; minden egyéb látványosság merő hülyeség.

- Hiszen színészeket is szerződtettem - szólt -, de jobban szeretem, ha rögtönzött latin bohózatot adnak elő, és a fuvolásommal már csak latinul fúvatom.

Még javában magyarázgatta mindezt, mikor a fiú Trimalchiónak a karjára esett. Följajdult a szolgasereg, de a vendégek is, nem ugyan az éktelenül ronda emberfia miatt, hiszen ez felőlük akár a nyakát is kitörhette volna, hanem a lakoma esetleges csúnya vége miatt, nehogy kénytelenek legyenek vad idegen halottat elsíratni. Trimalchio maga keservesen nyögött, és rádólt a karjára, amely megsérült, mire orvosok rohantak hozzá, élükön Fortunata, aki zilált hajjal, kezében csészével, egyre csak azt kiabálta, hogy ő milyen szánandó, milyen szerencsétlen. A fiú ellenben, aki lezuhant, már éppen lábainknál csúszott körös-körül, és bocsánatért könyörgött. Nagyon kényelmetlenül éreztem magamat: hátha ebből a könyörgésből megint valami tréfás meglepetés kerül ki, mert élénken emlékeztem a szakácsra, aki elfelejtette a disznót kizsigerelni. Szemügyre vettem hát az egész ebédlőt, hogy hátha valami önműködő gépezet bukkan ki a falból, különösen, mikor már páholták azt a szolgát, aki urának zúzott karját bíborvörös gyapjú helyett fehérrel kötözte be. És majdnem ráhibáztam az igazra; büntetés helyett ugyanis Trimalchio rendeletét hozták, amellyel a fiút szabaddá tette, mert ne mondhasssa senki, hogy ezt a kiváló személyiséget rabszolga sebesítette meg.

Elismeréssel adóztunk ezért az intézkedésért, és eleven társalgást kezdtünk arról, hogy milyen forgandó az ember szerencséje.

- Bizony, bizony - szólalt meg Trimalchio -, ezt az alkalmat nem szabad elszalasztani vers nélkül.

Nyomban írótaáblát hozatott, és rövid fejtörés után ezt olvasta fel:

*Nem várt szörnyű csapás zúdul le fejünkre gyakorta.
És kedvére vezényli a játszi szerencse a sorsunk.
Hát a talernusiból önts poharunkba, fiú!*

Az epigramma kapcsán költőkre terelődött a társalgás, és sokáig úgy beszélgettek a thráciai Mopsusról, mint a legnagyobb költőről. Végre így szólt Trimalchio:

- Kérlek, mester, mit gondolsz, mi a különbség Cicero és Publilius közt? Én magam azt hiszem, hogy az előbbi nagyobb szónok, de emez erkölcsösebb író. Mert ismersz-e kitűnőbb dolgot ennél:

*A fényűzésben poshad Marsnak városa.
Ketrecebe hízott páva csiklandozza ínyed:
Palástja mint Babylón arany hímzései,
Neked hizlal csirkét s kappant Numidia;
Gólyamadár, e kedves vándorló legény,
Keleplő, hosszú lábú, szent madár.
Tél száműzöttje, szép tavasznak hírnöke.
Fészek helyett - gázság! - sütőbe jut.
India kincse, drágagyöngy, minek neked?
Talán hogy tenger kincse bűnös asszonyt
Díszítsen, hogyha megy szerelmeséhez?
Hát a smaragd, e drága zöld üveg, minek?
S minek kívánod Carchedon tüzes kövét?
Erény ruhája nem szikrázó drágakő.
Való-e, hogy nőd pókhálóruhába jár,
S fátyolszövetben áll ki, félig meztelen?*

- Az irodalom után - folytatta - melyik művészetet mondhatjuk a legnehezebbnek? Én az orvosét és a pénzváltóét mondanám: az orvosét, mert belelát az emberfia veséjébe, és tudja, mikor jön valami nyavalya, bár én őszintén utálok őket, mert folyton kacsabecsináltnal tömnek; a pénzváltóét, mert megismeri, hogy nem mind arany, ami fénylik. Az oktan állatok közt a leghasznosabbak az ökrök és a birkák; az ökrök, mert az ő révükön jutunk a kenyérhez; a birkák, mert az ő gyapjúból készülnek ünneplő ruháink. Azért szégyen, gyalázat, ha valaki megeszi a birkahúst, és amellet gyapjútunikában jár. A ménéről viszont azt tartom, hogy isteni állatkák, mert mézet hánynak, bár mesélgetik, hogy azt Juppitertől hordják; szürni pedig ugyanazért szürnek, amiért nincsen rózsa tövis nélkül.

És már a filozófusok mesterségébe is belekontárkodott, mikor csészékben cédulákat hordtak körül, egy szolga pedig, akinek ez volt a kötelessége, felolvasta, ki mit nyert. „Disznóságos ezüst”: odavittek egy sonkát, volt rajta néhány ecetes kannácska. „Taraj”: tarjapecsenyét vittek oda. „Kétszersült hatalma”: kétszersültet és hat almát kapott. „Öldöklő kan csuka”: kést és korbácsot kapott. „Deres és folyékony arany”: dércsípte szőlőt és attikai mézet. „Sült sületlenség”: egy darab sültet és jegyzőkönyvet kapott. „Gyáva hal ott”: nyulat és kárászt vittek neki. „Gyökeres békaégérharc”: egeret-békát összekötözve és egy csomó céklát kapott, amin sokat neveltünk. Száz meg száz volt ezekből, csakhogy a többit már elfelejtettem.

Mikor aztán Ascylos fékevesztett jókedvében a levegőben hadonászva mindent kifigurázott, és nevében a könnyei potyogtak, Trimalchiónek egyik még szolgasorból való pajtása, éppen az, aki eggyel feljebb ült nálam, felfortyant és rákiáltott:

- Mit röhögsz, te birka? Neked talán nem elég jó az én úri barátom pompás vendéglátása? Persze te jobb módban élsz, és különb lakomához szoktál! Úgy segítsen az isten, hogy ha mellette ülnék, már régen torkára forrasztottam volna a röhögést! A jómadár, még ő nevet másokon; istentől elrugaszkodott sehonnani, éjjeli csavargó; annyit se ér, mint a vizelete! Egy szó mint száz: ha körülpisálok, azt se tudja, merre iszkoljon el. Szavamra, nem jövök egykönnyen méregbe, de hát pipogya embernek mindenki a fejére nő! Ez csak röhög. De mi az isten csudáján röhög? Tán rózsabokorban jött a világra? Hát római lovag vagy; jó, én meg királyfi. „Hát akkor mért voltál rabszolga?” Azért, mert önként állottam szolgának, mert szívesebben vagyok római polgár, mint adófizető. És most, remélem, vagyok olyan módban, hogy senki sem űzhet csúfot belőlem. Csak olyan úr vagyok, mint a többi, emelt fővel járok; egy fityinggel se tartozom senkinek: sohasem ültek felettem törvényt; senki se mondta még nekem a bíró előtt: „Fizesd meg az adósságodat!” Szereztem egy kis földescskét, összekuporgattam egy-két garast; húsz hasat tömök, meg egy kutyát; kiváltottam az ágyastársamat, hogy ne nézze mindenki a maga rongyának; ezer dénáron váltottam meg a szabadságomat; pénz nélkül lettem előljáró; hiszem, úgy hunyhatom le a szememet, hogy haló poromban se kell szégyenkezni. Hanem neked annyi a dolgod, hogy nem söpörhetsz a magad háza előtt? Más szemében a szálkát megleled, magadéban a gerendát feleded. Csak a te szemedben vagyunk mi neveltségesek! Nézd a mesteredet, meglett ember: annak kedve telik bennünk. Te tejfölös szájú, te mosogatórongy, dehogy jobb, még annál is rongyabb.

Te jobb módban élsz: hát ebédelj kétszer, vacsorázz kétszer. Én a becsületemet többre tartom, mint a vagyonomat. Egy szó mint száz: ki kért tőlem valaha valamit kétszer? Negyven évig voltam szolga; senki se tudta volna bizony megmondani, vajon szolga vagyok-e vagy szabad ember. És még hosszú hajú gyerek voltam, mikor ebbe a városba jöttem, még a bazilika sem állott. De iparkodtam gazdámnak kedvében járni, aki akaratos ember volt, csupa méltóság, a körömfeketéje többet ért, mint te mindenestül. Voltak a házában elegen, akik itt is, ott is gáncsot vetettek nekem: hanem, áldja meg az isten a haló porában, mindig kivágtam magam. Ez aztán a férfimunka! Szabadnak születni ugyancsak nem nagy dolog. No hát, most meg mit bámulsz, mint borjú az új kapura?

Erre a beszédre Gitonból, aki lába felől állt, és a nevetést már régóta magába fojtotta, kiböfönt a pimasz röhögés. Mikor Ascylos ellenfele ezt észrevette, szidalmait a fiúra fordította, és így kiabált:

- Hát még te is röhögsz, te kócos? Hejehuja farsang! Hallod-e, talán decemberben vagyunk? Mikor szabadultál föl, hé? De mi jót is várhatnánk tőled, akasztófavirág, varjak vacsorája! Lesz rá gondom, hogy elérjen az isten keze a gazdáddal együtt, aki nem tud kordában tartani! Úgy éltesse az isten, hogy csak a barátom kedvéért nézem el a dolgot, különben azon melegében megkaptad volna a magadét. Mi békén vagyunk, hanem azok a semmirekellők, akik nem tudnak téged kordában tartani! Amilyen az úr, szakasztott olyan a szolga. Mindjárt kiugrom a bőrömből, pedig nem vagyok méregduda, de ha egyszer belelovalnak, se istent, se embert nem ismerek. Jó, jó, kerülsz te még az én utcámba, te patkány, te pukkancs pöfeteg: sohase vergődjem zöld ágra, ha sarokba nem szorítom a gazdád; de szavamra, te se menekülsz ki a körmeim közül, hiába kiabálsz akár az úristenhez is. Nem segít rajtad sem kócos sörényed, sem pipogya gazdád, lesz rá gondom. Bizony-bizony, kerülsz te még a kezeim közé: vagy én ismerem magam rosszul, vagy te nem fogsz többet röhögni rajtam, még ha aranyból volna is a szakállad. Lesz rá gondom, hogy megérezd Athena haragját, te is, meg az is, aki fölnevelt. Nem tanultam én geometriát, kritikát, meg más efféle bolondságot, de ismerem a kőbe vésett betűket, és rézpénzt, súlyt, ezüstpénzt, akár százzal is osztok. Száz szónak is egy a vége: fogadjunk, ha úgy tetszik; gyere, kiteszem a pénzt. Mindjárt kiderül, hogy az apád hiába fizette érted a tandíjat, ámbátor a retorikához is értesz. Nohát, mi ez: „Széltében-hosszában jövök-megyek; találj ki.” Hát ha azt mondom neked, mi ez: „Ide-oda

ugrál s helyéből mégse mozdul”; mi ez: „Egyre nő és mégis fogy?” Ugye ugrálsz, ugye bámulsz, ugye kapkodszt, mint az éjjelibe pottyant egér? Nohát, vagy fogd be a szádat, vagy hagyd békén a náladnál különb embert, aki azzal se törődik, a világon vagy-e; tán azt hiszed, hogy a sárga gyűrűid izgatnak, amiket a szeretőtől csentél? Ó, Szent Nehagyjel! Gyerünk csak a Forumra, és kérjünk kölcsönbe pénzt: majd meglátod, hogy ennek a vasgyűrűnek van hitele. Pfuj, gyönyörű látvány az ilyen leforrázott róka! Úgy gyarapodjam, úgy érjek jó véget, úgy tekintse szentnek a nép az én emlékemet, ahogy halálíg a sarkadban leszek. Gyönyörű egy ember az is, aki téged ezekre tanít; kofa, nem tanítómester. Mi tanultunk, mert a mester így tanított: „Rendben van minden holmitok? Menjetez egyenesen haza; el ne bámézkodjatok, öregebbeket ki ne csúfoljatok! Nézzétek csak a könnyelműeket: egyik se viszi semmire!” Én úgy, ahogy itt állok, hálát adok az isteneknek jó neveltetésemért.

Ascylos éppen felelni akart erre a pizkolódásra, hanem Trimalchio, akinek nagyon tetszett egykori szolgatársának ékes beszéde, így szólt:

- Ugyan, hagyjátok abba a marakodást. Legyen inkább békesség, te pedig, Hermeros, ne bántsdt ezt a gyerekembert. Forró még a vére: légy te az okosabb. Ilyen dologban mindig az marad fölül, aki enged. És te, mikor még afféle kiskakas voltál, csak kukorékoltál, neked sem volt belátásod. Legyünk hát újra vígan, és nézzük végíg a homeristákat, ez sokkal okosabb.

Tüstént belépett az egész csapat, és dárdájukkal pajzsukra ütöttek. Maga Trimalchio felült párnáján és míg a homeristák - kiállhatatlan szokásuk szerint - görög versekben beszélgettek, ő harsány hangon olvasta a latin fordítást. Mikor aztán csend lett, így szólt:

- Tudjátok-e, milyen darabot játszanak? Diomedes és Ganymedes két egytestvér volt, Helena volt az ő nővérük. Ezt elrabolta Agamemnon, és Diana számára szarvasünet csempészett helyébe. Mármost, Homeros azt meséli el, hogyan harcoltak egymással a trójaiak és tarentumiak. Tudniillik ő győzött, és leányát, Iphigeniát Achilleshez adta feleségül. Ez az eset felbőszítette Ajaxot, aki tüstént megérteti veletek a fejleményeket.

Alighogy ezt kimondta Trimalchio, a homeristák rettentő ordítózást csaptak, és az ide-oda szaladgáló szolgasereg óriási tálon forrázott borjút hozott be: sisak volt a fején. Nyomában jött Ajax kivont karddal, és mintha őrzöngene, feldarabolta és kardjával összevissza hadonászva sorra felszúrta a húsdarabokat, s a szájukat tátó vendégek közt az egész borjút szétosztotta.

Nem sokáíg volt módunkban álmélnkodni ezeken a szellemes fordulatokon; mert a mennyezet hirtelen recsegni kezdett, és az egész ebédlő megremegett. Én rémülten pattantam fel, és attól tartottam, hogy valami kötéláncos fog a tetőn leereszkedni. A többi vendég éppily ámulattal nézett fölfelé, és várta, miféle meglepetésben lesz részünk fölülről. És tessék: hirtelen szétnyílt a mennyezet, és bizonyára valami nagy hordóról levert hatalmas abroncs ereszkedett lefelé, rajta körös-körül aranykoszorúk és illatszerez üvegek csüngtek. Miközben tudtukra adták, hogy ezeket ajándékuul vegyük, én megint az asztalra pillantottam: már ott állt egy süteményekkel megrakott tál, s a közepén cukrászsüteményből készült Priapus; ez - a szokott módon - szőlőt és mindenféle gyümölcsöt tartott meglehetősen hatalmas ölében.

Mohón nyúltunk a pazar gyümölcsök után, mikor egy újonnan ránk zúdított tréfa ismét derülségre hangolt. Mert valamennyi sütemény és gyümölcs, ha csak ujjhegygel ért is hozzá az ember, sáfránylevet lövellt ki, és az undorító lé egészen az arcunkíg fröccsent. Abban a meggyőződésben, hogy ez az áldozati folyadékkal megtöltött fogás szent, felálltunk, és így kiáltottunk:

- Áldás Augustusra, a haza atyjára!

Mikor azonban némelyek az áldás után szétkapkodták a gyümölcsöt, mi is teleraktuk asztalkendőinket, főképpen én, mert úgy gondoltam: semmi ajándék sem elegendő arra, hogy Giton zsebét telerakjam vele.

Ezenközben három fiú lépett be felkötött fehér tunikában; kettő közülük a házi istenek nyakékes szobrait tette az asztalra, a harmadik boroskancsót hordott körbe, s ezt kiabálta:

- Isteneink, legyetek velünk!

És megnevezte őket: az egyiknek Cerdo, a másiknak Felicio, a harmadiknak Lucrio volt a neve. Aztán mindenki végigcsókolta Trimalchio arcának mását, mire röstelkedve bár, mi is ráfanyalodtunk.

Minekutána valamennyien jókedvet és jó egészséget kívántak egymásnak, Trimalchio Nicerosra szegezte tekintetét, és így szólt: - Te társaságban jobb kedvű szoktál lenni; nem tudom, miért hallgatsz most, miért nem szólsz egy kukkot sem? Kérlek, meséld el azt, ami veled történt, különben elmegegy a jókedvem.

Nicerosnak jólesett barátjának a nyájassága, és elkezdte:

- Sohase vergődjem zöld ágra, ha nem igaz, hogy majd megpukkadok a gyönyörűségtől, mert ilyen jókedvben látlak. Legyen hát zavartalan vidámság, bár tartok tőle, hogy azok a tudákosok kinevetnek. Legyen, ahogy kedvük tartja: én csak azért is elmesélem, mert mit árt nekem, ha valaki nevet? Hízlegőbb, ha csak nevetnek, mintha kinevetnek.

„Ily szavakat mondván...”, így kezdett az elbeszélésbe:

- Mikor még szolga voltam, szűk sikátorban laktunk. (most Gavilláé az a ház). Akkor, isten különös rendeléséből, belebolondultam Terentiusnak, a kocsmárosnak a feleségébe, a Tarentumból való Melissába, hisz ismertétek ezt az ennyivaló, gömbölyű teremtetést. De - isten engem úgy segítjen - nem a teste miatt, nem érzékiségből szerettem úgy, hanem mert olyan derék asszony volt. Sohasem tagadta meg, ha kértem tőle valamit; ha egy garast keresett, a felét nekem adta; amit én kerestem, mind rábízta, és sohasem jártam meg. A férje a majorjukban örök álomra hunyta le szemét. Én hát kézzel-lábbal fáradtam, törtem magam, hogy hozzá juthassak; hiszen tudjátok: bajban tetszik meg, ki az igazi barát. Gazdám éppen Capuába rándult, hogy sok ringy-rongy holmiját eladja. Kaptam az alkalmon, s rábeszéltem lakónkat, hogy velem jöjjön az ötödik mérföldköig. Ő katona volt, erős, mint a bika. Kakas-kukorékolás táján kerekedtünk fel: a hold nappali fényt árasztott. A síremlékek közé értünk: az én emberem a sírkövek mellé lapult, miközben én dúdolgattam és számlálgattam a sírköveket. Hát ahogy kíséromre nézek, az vetkőződik és ruháit mind az út szélére rakja. Nekem inamba szállt a bátorságom, úgy álltam, mint a sóbálvány. Amaz körülpisálta ruháit, és azon nyomban farkassá változott. Dehogy tréfálok, isten ments: nincs a világnak az a kincse, amiért hazugságra adnám a fejemet. De hogy ott folytassam, ahol elhagytam: miután farkassá változott, üvöltöni kezdett és berohant az erdőbe. Én az első pillanatban azt sem tudtam, hol vagyok, aztán odamerészkedtem, hogy a ruháit elvigyem: azok bizony megkövesedtek. Majdhogy szörnyet nem haltam ijedtemben. Mégiscsak kardot rántottam, és rettentően nekikeseredve vagdalkoztam: vágtam a kísérteteket, míg csak kedvesemnek a majorjába nem értem. Halotthalványan léptem be, majdhogy a lelkeket ki nem köptem, hátamon csak úgy csurgott a hideg verejték, szemem fénye megtört: csak nagy nehezen bírtak lelket verni belém. Melissám alig tért magához a csodálkozástól, hogy éjnek éjszakáján kint mászkálok, és így szólt: „Bár előbb jöttél volna, legalább segíthetél volna nekünk: mert hát farkas szabadult a majorba, és mint valami mészáros, valamennyi jószágunknak a vérét vette. Megugrott ugyan, de mégsem vitte el szárazon, mert egyik béresünk nyakon szúrta a dárdájával.” Ennek hallatára aztán végképp kiment az álom a szememből; hajnal hasadtával úgy rohantam Gaius barátunk házába, mint valami kifosztott kocsmáros. Ahogy aztán arra a helyre értem, ahol a

ruhák megkövesedtek, vérnél egyebet ott nem találtam. Amint pedig hazaértem, ott feküdt már az én katonám az ágyban, mint egy ökör, nyakával pedig az orvos bíbelődött. Csak most eszméltem rá, hogy a fickó küldött farkas, és ettől kezdve, ha agyonvernek, akkor se tudtam volna vele egy asztalhoz ülni. Kinek-kinek tetszésére hagyom, mint vélekedik az eset felől, de engem az isten verjen meg, ha nem színigazság az, amit elmondtam.

Valamennyien odáig voltunk a csodálkozástól, csak Trimalchio szólalt meg:

- Becsületszavamra mondom, a hajam szála is égnek meredt; a történet alighanem igaz, mert tudom, hogy Niceros nem fecseg összevissza: ellenkezőleg, komoly ember, nem szószátyár. Magam is elmesélek nektek egy rémséges esetet: valósággal fából vaskarika. Még mikor hosszú haját hordtam - mert gyermekkorom óta úgy éltem, mint a hal a vízben -, történt, hogy meghalt gazdám kedvence, szavamra, ritka tökéletes fiúszertő, gyöngy egy gyerek. Nos hát, miközben szegény jó anyja jajveszékelt fölötte, s én is többedmagammal éppen vele szomorodtam, odakint hirtelen elkezdtek vijjogni a boszorkányok: mintha csak vadászkutyák üvöltöttek volna hajtás közben. Volt akkor köztünk egy kappadókiai legény, szálas, vakmerő, iszonyú erejű: elbánt volna a felbőszült bikával is. Ez karddal a kezében nagy bátran kiment az ajtó elé, bal kezét óvatosan bebugyolálta, és az egyik boszorkányt, körülbelül ezen a tájon - isten óvja azt, ahova nyúlok - keresztüldöfte. Hallottuk a nyögést, de a boszorkányokat - való igaz, amit mondok - mintha a föld nyelte volna el. Aztán bejött a mi óriásunk, ledobta magát az ágyra, és egész teste kék foltos volt, mintha végigkorbácsolták volna; bizonyosan azért, mert elérte a rossznak a keze. Bezártuk az ajtót, s újra foglalkozásunkhoz láttunk; hát mikor az anya átölelte fiának holttestét, megtapogatta és szalmabábot talált ott helyette. Nem volt szíve, nem voltak belei, nem volt azon semmi; bizony a fiút már ellopták a boszorkányok, és szalmabábot fektettek helyébe. Kérlek szépen, el kell hinniek, hogy vannak boszorkányok, vannak kísértetek, akik mindent fenekestül felforgatnak. Egyébként abból a szálas legényből sohasem lett többé ember; de tovább megyek: egy-két napra rá kitört rajta a rossz nyavalya, úgyhogy belepusztult.

Amennyire álmétkodtunk ezen, éppúgy el is hittük, megcsókoltuk az asztalt, és kértük a kísérteteket, maradjanak birodalmukban, míg a lakomáról hazafelé megyünk.

...És csakugyan észrevettem, hogy már több lámpa ég, s az egész ebédlő mintha megváltozott volna. Egyszerre csak megszólalt Trimalchio:

- Hallod-e, Plocamus, te nem mesélsz semmit? Egyáltalán nem akarsz minket mulattatni? Hiszen te kedélyesebb szoktál lenni, kedvesen szavalgattál színdarabokból, előadtál egy-egy dalt! Haj! Haj! Hová lett a tavalyi hó!

- Kifelé áll már a szekerem rúdja - felelte amaz -, mióta belém esett a köszvény. Az más, amíg fiatal voltam, majd hogy a tudómet ki nem énekeltem. Mi volt az nekem: táncolni, szavalni, borbélyt utánozni? Ki volt valaha hozzám mérhető az egyetlen Apellesen kívül?

És kezével eltakarta a száját, s elhárogott valami ocsmányságot, isten tudja, mi volt; ő később azt mondta, hogy görög dal. Maga Trimalchio trombitást utánzott, aztán kedvencére esett tekintete, akit Croesusnak szólítgatott. Ez a csipás, piszkos fogú fiú egy fekete és utálatosan kövér kutyát csavargatott zöld kendőbe, odatett a pamlagra egy fél kenyeret és tömte vele, bár az már torkig zabálta magát. Erre a kedveskedésre észbe kapott Trimalchio, és behozatta Scylaxot „házának és családjának oltalmazóját”. Egy pillanat, és már hozták is befelé láncon a hatalmasan megtermett kutyát, és mikor a kapus egy rúgással megértette vele, hogy le kell feküdnie, lekucorodott az asztal előtt. Trimalchio aztán, miközben fehér kenyeret dobált neki, így szólt:

- Nincs senki a házam népe közt, aki jobban szeretne, mint ez.

A fiúnak nem volt ínyére, hogy Scylaxot ilyen áradozva dicsérte, - letette a kis kutyát a földre és uszította, hogy marakodásra kapassa. Scylax persze, hogy felébredt benne a kutyatermészet, rémséges ugatással verte fel az ebédlőt, és Croesus „Margaritáját” majdhogy szét nem szaggatta. De nem a marakodás volt az egyedüli zűrzavar, hanem ezenfelül még egy kandelábert is feldöntöttek az asztalon; ez minden kristályedényt ízzé-porrá zúzott, és hozzá néhány vendéget forró olajjal fröccsentett tele. Trimalchio, nehogy azt higgyék, hogy felizgatta a kár, megcsókolta a fiút, és azt mondta neki, hogy másszék fel a hátára. Egy szempillantás és már a nyakán lovagolt az, tenyerével pedig egyre ütögette a vállait, s nagy nevetve kiabált:

- Pofí, pofi, hány pufi?

Hát hogy jól meglovagolta Trimalchiót, ez nagy edényben bort kevertetett, s valamennyi szolgának, akik lábunk felől ültek, egy ital bort adatott, de megtoldotta ezzel a kikötéssel:

- Ha valamelyik nem akarná elfogadni, loccsantsd a fejére. Elég volt a komolyságból, most jöhet a vígabbja!

Erre a kedélyeskedésre következtek a csemegék, és komolyan mondom, már attól is rosszul leszek, ha visszagondolok rájuk. Fenyőmadár helyett ugyanis mindenkinek hízott tyúkot szolgáltak fel és töltött libatojást; Trimalchio egész rábeszélő tehetségével kérlelt bennünket, hogy együk meg ezeket, és azt is mondta, hogy ezek is csirkék, csak a csontokat kivették belőlük. Ezenközben az ajtónálló fölcsapta az ebédlő ajtószármnyait, és nagy társaság élén belépett egy bepityizált vendég, hófehér ruhában. Zavarba hozott előkelő fellépése, és már arra gondoltam, hogy a praetor az újonnan érkező. Kezdtém hát föltápáskodni, és úgy mezítláb a földre lelépni. Agamemnon nevetett ezen a fészkelődésemem, és így szólt:

- Maradj csak veszteg, ostoba tökfilkó. Hiszen ez Habinnas, az előljáró, és egyúttal kőfaragómester, akiről köztudomású, hogy nagyszerűen ért a sírkőfaragáshoz.

Nagyot lélegzettem erre a fölvilágosításra, visszafeküdtem és áhítatos csudálkozással szegeztem szememet a belépő Habinnasra. Ez részegen a felesége vállára támaszkodott - fejét szinte lehúzta a sok koszorú, a kenőcs végigfolyt homlokán, be a szemébe - és letelepedett a főhelyre, s folyton bort és langyos vizet kért. Trimalchiót jókedvre derítette a vidámsága, maga is öblösebb serleget hozatott, és érdeklődött, milyen volt a vendéglátás.

- Volt ott minden - felelte amaz -, csak te hiányoztál; mert a szívem egyre ide húzott. Különben - szavamra - nagyszerű volt! Scissa pompás tort rendezett szegény boldogult szolgájának az emlékezetére, akit halálos ágyán felszabadított. Különben, azt hiszem, meggyűlik a baja az adóbérlőkkel, mert ötvenezerre becsülik a boldogultat. Hanem azért remek volt; igaz ugyan, hogy a borunk felét a holttetemre kellett locsolnunk.

- Mégis - faggatta Trimalchio - mit kaptatok enni?

- Elmesélem - felelte Habinnas -, de nehéz lesz; hisz olyan rövid az eszem, hogy nemegyszer a tulajdon nevemet is elfelejtem. Hát volt először is díszserleggel koronázott disznó, körülötte mézes sajtos lepény, aztán remekbe készült szárnyasaprólék, aztán persze vörösrépa, mert tápláló és nem kell kínlódnom, mikor a „dolgomat” végzem. A következő fogás hideg sajtos lepény volt, nyakon öntve pompás melegített hispaniai mézzel. Ezért nem is ettem a lepényből egy falást sem, a mézből ellenben torkig töltöztem. Volt még körös-körül borsó, bab, mogyoró, amennyi jólesett, és mindenkinek egy-egy alma. Én azonban elemeltem kettőt, itt vannak ni, az asztalkendőmbe kötve: mert ha nem viszek valami ajándékot az én kedves kis szolgáltnak, van haddelhadd. Szerencse, hogy a feleségem mindig figyelmeztet rá. Feltálatk egy darab medvehúst is; Scintilla, aki gyanútlanul belekóstolt, majdhogy a beleit ki nem hánytá; én ellenben több mint egy fontnyit megettem, mert szakasztott olyan íze volt, mint a vad-disznónak. Igaz is, mondok, ha a medve megeszi az emberfiát, mért ne enné meg az emberfia csak azért is a medvét? Utoljára volt még puha sajt mustban, aztán mindenkinek egy-egy

csiga, aztán sertésaprólék, aztán májpástétom kis tégelyekben, aztán töltött tojás, mustár, aztán kis tálban valami gyanús lötyty. Eddig volt, vége volt. Még befőtt köménymagot is hordtak körül egy tálban, amelyből némelyek szemtelenül három marékkal is szedtek. A sonka akkor már nem kellett senkinek sem. Hanem, kérlek, Caius, magyarázd meg nekem, Fortunata mért nem ül asztalhoz?

- Hiszen ismered őt - felelte Trimalchio -, amíg az ezüstkészletet el nem rakta, amíg a maradékokat a szolgák közt ki nem osztotta, addig még csak egy csepp vizet sem iszik.

- Nem addig van az - mondta rá Habinnas -, ha nem jön az asztalhoz, én ajánlom magamat.

És már szedelőzködött, mikor adott jelre az egész szolgasereg valami négyszer szólította Fortunatát, aki végre bejött, sárga övvel magasra felhúzott ruhában, úgyhogy kilátszott alóla cseresznyevörös tunikája, a tekerődő bokaperecek és aranyos, hímzett cipői. A nyakán lógó kendővel megtörölte kezeit, aztán ledőlt a pamlagra, amelyen Habinnas felesége, Scintilla hevert - aki tapsolt örömeiben -, megcsókolta és így üdvözölte:

- Ó, be ritka vendég!

Már odáig jutottak, hogy Fortunata lehúzta a karpereceit húsos karjairól, és mutogatta az álmélkodó Scintillának. Utoljára még a bokapereceit is lekapcsolta; arany hajhálóját is, és megjegyezte, hogy ez színaranyból van. Meghallotta ezt Trimalchio, mindent odahordatott, aztán így szólt:

- Íme, az asszonyi hódítás eszközei! Ostobák vagyunk, ezen a réven szipolyoznak ki bennünket. Ez itt legalább hat és fél fontos, de azért van magamnak is tízfontos karkötőm, amelyet a Mercuriusnak szánt fogadalmi ezredrészből csináltattam.

Utoljára, hogy szavainak hitelt szerezzen, mérleget hozott; körülvitette, hadd lássák, hogy csakugyan annyit nyom. Scintilla sem hagyta magát: levett a nyakáról egy kis aranytokocsát, amelyet Szerencsefiának nevezett; aztán elővett egy pár fülbevalót, és viszonzásképpen odaadta Fortunatának, hogy Ő is vegye szemügyre, és így szólt:

- Hála az uram figyelmességének, ezeknél különb nincs senkinek.

- Hogyne - szólt Habinnas - eleget rágtad a fületem ezért az üvegbabért! Ha lányom volna, menten levágnám a fülét. Ha nem volnának nők, nyakig úsznánk a tejfölben; most így áll a dolog: meleget pisálunk, hideget iszunk.

Összenevetett erre a két megsértett asszony, és pityókos csókokat váltottak; közben az egyik eldicsekedett vele, hogy ő milyen szorgalmas háziasszony, a másik férjének szeretetre méltó nemtörődömességét emlegette. Míg ezek így összebújtak, Habinnas észrevétlenül fölkelt, megfogta Fortunata lábait és fölemelte a pamlagra. Az felsikoltott: „Jaj, jaj!” - mert tunikája térden fölül csúszott: hát Scintilla karjába vetette magát, és szégyenpírtól kigyulladt arcát kendőjébe temette.

Mikor kis idő múlva Trimalchio a csemegét felhordatta, a szolgák az asztalokat mind kivitték, újakat hoztak be, sáfránnyal meg karmazsinnal festett fűrészpórt szórtak szét és finomra örölt csillámpórt, amit még soha életemben nem láttam. Csakhamar megszólalt Trimalchio:

- Én ugyan be tudnám érni ezzel a fogással, de ha már másik asztalt kaptatok, hadd találják fel, ha van még valami ínnyünkre való.

Közben egy alexandriai fiú, aki langyos italt szolgált fel, fülemüle-hangokat utánzott, ámde Trimalchio egyre-másra rászólt: „Mást!” De íme más szórakozás: az a szolga, aki Habinnas lábainál ült, hirtelen - gondolom gazdája parancsára - harsány hangon elordította magát:

Aeneas ezalatt már messzire járt a hajókkal...

Soha még utálatosabb hang nem ütötte meg a fülemet; mert azonfelül, hogy durva zagyvalékát egyszer erősebb, másszor gyengébb hangon ordította, még bohózatverseket is kevert bele, s így ez volt az első eset, hogy Vergilius megbotránkoztatott. Mikor végre-valahára mégis abbahagyta, Habinnas megtapsolta, és így szólt:

- Ezt sohasem tanulta, csak magam vittem rá, úgy, hogy a vásári kikiáltókhoz járattam. Hát bizony akár fuvarost, akár vásári kikiáltót utánoz, nincs hozzá fogható. Kétségbeejtően tehetséges: suszter, szakács, pék egy személyben, valóságos ezermester. Mégis van benne két hiba: ha ezek nem volnának, maga volna a megtestesült tökéletesség: meg van kurtítva és hortyogni szokott. Mert hogy kancsal, az nem számít; kancsít Venus is. Azért nem hallgat el semmit, mert alig van úgy, hogy pihen a szeme. Háromszáz dénárért vettem a fiút.

Szavába vágott Scintilla s így szólt:

- Éppenséggel nem soroltad föl a semmirekellő fickónak valamennyi mesterségét. Őkelme szoknyahős, de lesz gondom rá, hogy rásüssék a szégyenbélyeget.

Trimalchio fölnevetett, és így szólt:

- Ráismerek a kappadókiaira; ez nem tagad meg magától semmit; és, bizisten, dicsérem az eszét, mert ezt halála után senki sem adhatja meg neki. Te meg, Scintilla, ne légy féltékeny. Hidd meg nekem: ismerünk mi titeket is. Úgy éltesse az isten, annyira kielégíttem az úrnőmet, hogy még a gazdám is gyanút fogott; ez volt az oka, hogy kihelyezett a gazdaságba. Hanem: ne szólj szám, nem fáj fejem.

A gézengúz szolgál, mintha csak megdicsérték volna, agyaglámpát vett elő a zsebéből és félóránál tovább trombitásokat utánzott rajta, miközben Habinnas dudorászott hozzá, úgyhogy ajkát kezével leszorította. Utoljára aztán még a középre is kiállott, és előbb töredezett nádszálakon színházi zenészeket utánzott, aztán köpönyegesen, ostorral kezében kocsisjeleneteket adott elő, míg végre Habinnas odahívta magához, egy ital bort nyújtott neki, és így szólt:

- Massa, nagyszerű volt, egy pár bakancs a jutalmad.

Sohasem lett volna vége ennek a sok nyüglődésnek, ha nem hozták volna az utóételeket: búzalisztból sült, aszúszőlővel és dióval töltött rigókat. Következett tuskékkal teleszurkált birsalma, szakasztott olyan, mint valami sündisznó. Mindez még csak hagyján lett volna, ha egy sokkal szörnyűsebb fogás nem vette volna el úgy az étvágyunkat, hogy akár inkább éhen haltunk volna, mert amikor felhordtak - amint mi gondoltuk - egy hízott libát és körülötte halakat, meg mindenféle madarakat, Trimalchio így szólt:

- Barátaim, az, amit itt az asztalon láttok, egyféle anyagból készült.

Én, mármint afféle éles eszű ember, azon nyomban kitaláltam, hogy mi az; Agamemnonhoz fordultam, és így szóltam:

- Csodálkoznám, ha mindez nem sárból vagy legalábbis nem agyagból készült volna. Rómában a Saturnaliákon láttam ilyen „nesze semmi, fogd meg jól” lakomákat.

Még alig ejtettem ki az utolsó szót, mikor Trimalchio megszólalt:

Úgy gyarapodjam, de vagyonban, nem testsúlyban, mint ahogy a szakácsom mindezt disznóhúsból csinálta. Nincs a világon még egy ilyen kitűnő ember. Ha parancsolod, a disznó méhéből halat csinál, szalonnájából galambot, sonkájából gerlicét, szűzpecsenyéjéből tyúkot. Épp ezért szellemesen pompás nevet adtam neki: ti. Daedalusnak hívják. És jutalmul, hogy olyan jól érti a mesterségét, hoztam neki Rómából noricum-i vaskéseket.

Ezeket nyomban oda is hozatta, és bámulva nézegette. Nekünk is megengedte, hogy ábrázatunkon kipróbáljuk az élüket.

Egyszerre csak berohant két szolga, mintha összevesztek volna a kútnál; csakugyan, még a korsók is a nyakukban voltak. Mikor aztán Trimalchio igazságot tett köztük, rá se hederítettek az ő bírói döntésére, hanem botjukkal szétverték egymás korsóját. Elképedtünk a részeg fickók szemtelenségén, szemünket a verekedőkre szegeztük, és észrevettük, hogy a korsókból osztrigák és kagylók potyognak ki; egyik szolga összeszedte ezeket, és tálban körülhordta. Betetőzte e nagyszerűségeket a leleményes szakács, aki ezüstrostélyon csigákat talált fel, és hozzá utálatosan rezgő hangon énekelt.

Röstellem elmondani, ami most következett: tudniillik két hosszú hajú gyerek ezüstmedencében - hírét sem hallottam még ennek a szokásnak - illatos kenőcsöt hozott be, és a lakomázók lábait bekente, miután lábszárunkat és bokánkat már előbb virágfüzérékkel övezték. Ezután ugyanabból a kenőcsből valamelyest a vegyítőedénybe és a lámpába is öntöttek.

Fortunatának már nagyon táncolhatnékja volt. Scintilla meg többet tapsolt, mint beszélt, mikor Trimalchio így szólalt meg:

- Philargyrus és Cario, bár te hírhedt zöldpárti vagy, megengedem, hogy helyet foglaljatok; szőlj az ágyastársadnak, Menophilának is.

Mit szaporítsam a szót? Annyira ellepték a szolgák az egész ebédőt, hogy kevés híján helyünkből is kitértak. Elég az hozzá, azon vettem észre magam, hogy tőlem eggyel feljebb hever a szakács - aki a disznóból libát csinált -, és csak úgy bűzlik a mártástól meg a fűszerektől. És nem volt elég neki, hogy az asztalnál lehetett, hanem szünet nélkül utánozgatva Ephesust, a drámai színészt és egyre-másra fogadást ajánlott a gazdájának, hogy „a legközelebbi versenyeken a Zöld párté lesz a győzelem”.

Trimalchiót mulattatta ez a tolakodás, és így szólt:

- Barátaim, a szolgák is emberek, azok is csakúgy anyatejet szoptak, mint mi, ha mostohán bánt is velük a rossz sors. Hanem ha az isten éltet, hamarosan üt szabadulásuk órája. Egy szó mint száz: végrendeletemben valamennyiüket felszabadítom. Sőt, Philargyrusra földet is hagyok, ráhagyom az ágyastársát, Carióra pedig egy bérházat, az öt százalékot és egy föl-szerelt ágyat. Örökösömmé Fortunatát teszem, és őt minden barátom jóindulatába ajánlom. Mindezt pedig azért hozom nyilvánosságra, hogy cselédségem már most úgy szeressen, mintha meghaltam volna.

Uruk jóságáért valamennyien hálálkodni kezdtek, ő pedig hirtelen komolyra fordította a dolgot, behozatta végrendeletének egy példányát, és az egészet az utolsó betűig felolvasta, miközben a szolgák rá-rásóhajtottak. Aztán Habinnashoz fordult, és így szólt:

- Nos, édes barátom, megépíted-e a síremléket úgy, amint nálad megrendeltem? Mindenre kérlek, faragj a szobrom talapzatára kis kutyát, koszorúkat, kenőcsös edényeket, végül Petraitest valamennyi viadalát, hogy jóvoltodból halálom után is tovább éljek; továbbá hosszában száz, szélességben kétszáz láb legyen. Mert azt akarom, hogy mindenféle gyümölcsfa legyen a hamvaim körül, és nagy-nagy szőlőskert. Mert nagyon elhibázott dolog, ha életünkben pazar lakásunk van, nem törődni azzal, ahol hosszabb ideig lakunk. Éppen ezért okvetlenül legyen rajta ez: „Ez a síremlék nem lehet öröklés tárgya.” Egyébként lesz gondom rá: majd végrendeletemben intézkedem, hogy haló poromban csúfság ne érjen. Felszabadított szolgálaim egyikét tehát megbízom, hogy felügyeljen a síremlékre, nehogy az emberek a síremlékem mellé járjanak odarondítani. Téged arra kérlek, faragj ki a síremlékem felső részén dagadó vitorlával sikló hajókat, és engem, amint bíborszegélyes tógában, öt aranygyűrűvel ujjaimon, az emelvényen ülök, és erszényemből pénzt szórok a nép közé: hiszen tudod, hogy megvendégeltem a népet, s két-két dénárt adtam mindenkinek. Ha jónak látod, lakomát is kifaraghatsz rajta. Kifaraghatod azt is, amint az egész nép kedvére mulatozik.

Jobbom felől állítsd Fortunatám szobrát, amint galambot tart a kezében; vezessen kis kutyát övéhez kötözve; azután faragd ki az én kedvencemet, és jó nagy amforákat, lepecsételve, hogy ki ne folyjon belőlük a bor. Összetört hamvvedret is kifaraghatsz és egy fiút, amint ráborulva zokog. Legyen középütt napóra, hogy mindenki, aki megnézi, hány óra, akarva-akaratlanul elolvassa a nevemet. Azt is fontold meg lelkiismeretesen, hogy véleményed szerint megfelelő lesz-e ez a felirat:

ITT NYUGSZIK
CAIUS POMPEIUS TRIMALCHIO MAECENATIANUS
TÁVOLLÉTÉBEN TISZTELTÉK MEG
AZ ELÖLJÁRÓI MÉLTÓSÁGGAL
HELYET FOGLALHATOTT VOLNA
RÓMA BÁRMELYIK DECURIÁJÁBAN
NEM TETTE
JÓLELKŰ ERŐS IGAZ EMBER VOLT
KEVÉSBŐL SOKRA VITTE
HARMINCMILLIÓ SESTERTIUS MARADT UTÁNA
PEDIG FILOZÓFUST SOHASEM HALLGATOTT
VÁNDOR! MINDEN JÓT NÉKED IS

Trimalchio elhallgatott, és keserves sírásra fakadt. Sírt Fortunata is, sírt Habinnas is, utoljára az egész szolgasereg jajgatással verte föl az ebédlőt, mintha már temetésen lettek volna. Sőt már-már magam is elpityeredtem, mikor Trimalchio megszólalt:

- Hát ha úgyis tudjuk, hogy mindnyájan meghalunk, miért ne élvezzük az életet? Hadd lássalak hát benneteket jókedvűeknek; menjünk át a fürdőbe, az én felelősségemre, nem fogjátok megbánni. Olyan meleg, mint a tűz.

- Pompás, pompás - kiabált Habinnas -, a legnagyobb gyönyörűségem egy napból kettőt csinálni!

És már föl is kelt, és csak úgy mezítláb megindult a tapsoló Trimalchio után.

Én Ascytoshoz fordultam, és odaszóltam neki:

- Mit szólsz hozzá? Én menten szörnyet halok, ha csak látom is a fürdőt.

- Ne ellenkezzünk - felelte amaz -, hanem míg ők fürdőbe mennek, mi a kavarodásban illanjunk el.

Miután ebben megállapodtunk, Giton elől, mi utána az oszlopcsarnokon át a kapuhoz mentünk, ahol a láncra vert kutya úgy ránk ugatott, hogy Ascytos a vízmedencébe pottyant. Én, aki már a falra festett kutyától is megijedtem, amint részeg fejjel az evickélőn segíteni akartam, magam is a vízbe buktam. No de jött a kapus és megmentett minket; lecsendesítette a kutyát, és kettőnket, akik már vacogtunk, szárazra húzott. Giton elmés fogással már régen meghódította a kutyát: ti. mikor az ugatott, mindent odavetett neki, amit a lakomán tőlünk kapott, az pedig zabált, közben abbahagyta a dühöngést. Most aztán, amint fogvacogva kértük a kapust, hogy eressen ki a kapun, így szólt:

- Tévedsz, ha azt hiszed, hogy kimehetsz arra, amerre bejöttél. Soha még vendég nem ment ki ugyanazon az ajtón: az egyiken jönnek, a másikon mennek.

Mitévők legyünk hát, mi, boldogtalan és ebbe az újfajta labirintusba bezárt emberek, akiknek most már csakugyan jólesett volna a fürdő? Magunk kértük hát, hogy vezessen a fürdőbe; ledobtuk aztán ruháinkat, amelyeket Giton az ajtóban szárítgatni kezdett, és beléptünk a fürdőbe. Ez bizony szűk volt, és olyan, mint valami hidegvizes medence; benne állt egyene-

sen Trimalchio. És még itt sem menekülhettünk meg utálatos hengegésétől; mert azt mondta, hogy nincs jobb, mint kevesedmagával fürödni, és hogy épp ezen a helyen régebben kenyérsütő kemence volt. Amint aztán fáradtan leült, a fürdő visszhangjától csábítva, szinte a boltozatig tátogatta borgőzös száját, és elkezdte nyaggatni Menecrates dalait, mármint azok állították, akik értettek valamit a szavából. A többi vendég összefogózkodva keringett a medence körül, és csingilingizésükkel borzasztó lármát csaptak. Némelyek hátrakötött kezekkel gyűrűket próbáltak felvenni a földről, vagy letérdelve fejükkel egészen hátrahajlani és lábujjaik hegyét elérni. Míg a többiek mindenféle játékkal szórakoztak, mi belementünk a fürdővízbe, amelyet Trimalchióknak készítettek.

Amint hát kijózanodtunk, másik ebédlőbe vezettek, ahol Fortunata kirakta drágaságait, úgyhogy lámpákon és bronzból való halász-szobrocskákon kívül láttam ott még színezüst asztalokat, körös-körül aranyozott cserépszerlegeket és bort, amely szemünk láttára folyt egy tömlőből...

Végre megszólalt Trimalchio:

- Barátaim, ma az egyik szolgám - jó órában legyen mondva: derék és takarékos ember - szakállnyírási ünnepét tartja. Igyuk hát le magunkat, és mulassunk kivilágos kivirradtig!

Alig ejtette ki e szavakat, elkukorékolta magát egy kakas. Hangjának hallatára megrémült Trimalchio, bort loccsantott az asztal alá, s még a lámpát is színborral hintette be. Még a gyűrűjét is áttette a jobb kezére, és így szólt:

- Nem ok nélkül adott jelt ez a trombitás; mert okvetlenül vagy tűz üt ki, vagy a szomszédságban kiadja valaki a lelkét, isten mentsen ettől! Aki tehát ezt a vészmadarat idehozza, illő jutalmat kap.

Még jóformán ki sem mondta, máris ott volt a szomszéd kakas; Trimalchio kiadta a parancsot, hogy vágják le, és üstben főzzék meg. Az a szakácművész tehát, aki kevéssel előbb a disznóból szárnyasokat és halakat csinált, feldarabolta és bedobta a lábasba. És míg Daedalus a forró levet meregette, Fortunata puszpángfa darálóban borsot őrölt.

Mikor végre a csemegéket is elfogyasztottuk, Trimalchio a cselédséghez fordult, s így szólt:

- Micsoda? Ti még nem ettetek? Menjetek és jöjjenek mások a dolgokat végezni.

Másik csoport jött hát a helyükbe, és amazok így kiáltottak „Isten veled, Caius”, emezek pedig így: „Légy üdvöz, Caius.” Most zökkentünk ki első ízben a jó hangulatból, mert mikor az új szolgák közt egy meglehetősen szemrevaló fiú is bejött, Trimalchio rárohant és hosszasan csókolgatta: Fortunata persze, hogy igaz jussát kellőképpen érvényesítse, szidni kezdte Trimalchiót, elmondta piszkosnak, gyalázatosnak, hogy nem tudta megzabolázni szenvedélyét. Végül még ezt is odavágta neki:

- Kutya!

Trimalchio viszont fölháborodott e szitkozódáson, és poharát Fortunata arcába vágta. Ez mintha csak szeme világát vesztette volna, felsikoltott, és remegő kezébe temette arcát. Scintilla megrémült, és keblére vonta Fortunatát, aki csak úgy reszketett.

Még maga a fiú is udvariasan hideg kannácskát nyomott az arcához; Fortunata ráhajolt, s úgy sírt és zokogott. Trimalchio ellenben rákezde:

- Hát még mit nem? Ez a ringyó elfelejti, hogy én húztam ki a szolgasorból, én faragtam belőle embert! Tessék, felfuvalkodik, mint a béka, és a saját fészkébe piszkít; fatuskó ez, nem asszony. Hanem kutyából nem lesz szalonna! Úgy segítsen az isten, lesz gondom rá, hogy kiszedjem ennek a harcias néembernek a méregfogait. És én, én tökkelütött, tízmilliós lányt kaphattam volna! Tudod, hogy nem szoktam hazudni. Agatho, az illatszerész, épp csak

tegnap, félrehívott és ezt mondta: „Figyelmeztetek: ne engedd kihalni a családodat!” De én, mert olyan jó bolond vagyok és nem akarok könnyelműsködni, magam alatt vágom a fát. Jó, jó, eljön az idő, hogy még a föld alól is kikaparnál! Hogy pedig már most eszedbe vedd, mit zúdítottál a fejedre: Habinnas, elrendelem, ne állítsd fel szobrát a síremlékemen, nehogy még haló poromban is veszekednem kelljen. Sőt, hadd lássa, hogy sújtani is tudok: megtiltom, hogy holttestemet csókkal illesse!

Eme dörgedelem után Habinnas kérlelni kezdte, hogy szüntesse már haragját:

- Hiszen mindnyájunkban van hiba - mondta -, emberek vagyunk, nem istenek.

Könnyek közt bizonygatta ugyanezt Scintilla, Caiusnak szólítgatta, s az isten szerelmére kérlelte, vegyen erőt magán. Tovább már Trimalchio sem tudta könnyeit visszatartani, és így szólt:

- Kérlek, Habinnas, úgy áldjon meg téged az isten: köpj a szemem közé, ha nem volt igazam. Hát megcsókoltam ezt az áldott jó gyereket, de nem azért, mert szép, hanem mert derék fiú: tud tizzel osztani, könyvből hiba nélkül olvas, keresményéből vívófelszerelést szerzett magának, saját pénzén vett karosszéket és két kancsót. Hát nem érdemli meg, hogy a szemem fénye legyen? Persze Fortunának ez nincs ínyére. Így van, mi, te pöfeteg? Jó lesz, ha meg eszed a főztödet, te sárkány, és nem hozol ki a sodromból, te drágalátos: különben hamarosan megtanulhatod, ki vagyok! Ismersz: amit egyszer a fejembe vettem, az olyan, mint a parancsolat. De gondoljunk inkább az élet örömeire! Kérlek, barátaim, érezzétek jól magatokat. Hiszen én is csak olyan magatokfajta ember voltam, és a magam erejéből vittem ennyire. A sütnivaló teszi az embert, a többi nem ér egy hajítófát sem! Olcsón venni, drágán eladni. Mástól majd mást fogtok hallani: engem majd fölvet a jómód. Hát te, hortyogdi, még mindig bögsz? Teszek róla, hogy legyen okod a bögszre! Hanem hogy szót ne vétsek, csak a takarékoságom juttatott ekkora jómódba. Mikor Ázsiából idejöttem, nem voltam nagyobb, mint ez a kandeláber. Egy szó mint száz: mindennap hozzámértem magam, és lámpaolajjal kenegettem a képemet, hogy minél előbb kinőjön a szakáll az ábrázatomon. Mégis tizennégy esztendeig voltam a gazdám kedvence. Hiszen nem csúfság az, amit az úr parancsol. Én azonban az úrnőnek is kedvére tettem. Hiszen tudjátok, hogyan értem: többet nem mondok, nem kenyerem a dicsekvés. Elég az hozzá, az istenek is úgy akarták, én lettem az úr a házban, és se szó, se beszéd, fejére nőttem a gazdámnak. Mit szaporítsam a szót: együtt örököltem utána a császárral, és fejedelmi vagyonhoz jutottam. Csakhogy az ember telhetetlen: kedvem szottyant a kereskedésre. Hogy rövidre fogjam a dolgot: öt hajót építettem, megraktam borral - akkoriban aranyat ért - és útnak indítottam Rómába. Hanem - való szent igaz - valamennyi hajóm elsüllyedt, mint a parancsolat. Harmincmilliómat nyelte el egy szép napon a tenger. Azt hiszed, odalett a bátorságom? Bizony isten, rá se hederítettem erre a veszteségre, mintha semmi se történt volna. Más, nagyobb, erősebb és szerencsésebb hajókat építettem, úgyhogy mindenki azt mondta: ez aztán a kemény ember! Tudjátok, hogy a nagy hajó nagy erő. Megint megraktam borral, szalonnával, babbal, illatszerekkel, rabszolgákkal. Fortunata ekkor nagyon szépen viselkedett; minden ékszerét, minden ruháját eladta, és száz aranyat adott a kezembe. Ez lett a vagyonom erjesztő kovásza. Hamar megvalósul az, amit az istenek akarnak. Ezzel az egy járattal kerek tízmilliót szereztem. Haladéktalanul magamhoz váltottam a gazdám minden birtokát. Házat építettem, igavonó marhákat vásároltam; amihez csak hozzáfogtam, gyarapodott, mint a méz a lépben. Mikor aztán többem volt, mint az egész városnak együttvéve, abba hagytam: visszavonultam a kereskedéstől, és kezdtem pénzkölcsönöket adni a felszabadított rabszolgáknak. Alikor már éppenséggel nem akartam tovább folytatni az üzletemet, városunkba jött valami Serapa nevű jóvendőmondó, fura kis görög, és újra rábeszélte. Ez, mintha csak az istenekkel komázott volna, még azt is meg tudta mondani, amit én már régen elfelejtettem; töviről hegyire kitalált előttem mindent; valósággal a vesémbé látott, csak épp hogy azt meg nem mondta, mit ebédeltem tegnap. Megesküdtél volna, hogy évek óta velem lakott. Így volt-e,

Habinnas, hiszen ott voltál, jól emlékszem: „Te az úrnódet azokkal a huncutságokkal meghódítottad. Jót jóval soha senki sem viszonzoz neked. Hatalmas birtokaid vannak. Kígyót melengetsz a kebleden.” És - ugyan miért ne mondanám el nektek - hozzátette, hogy még harminc év, négy hónap és két nap van hátra az életemből. Továbbá, hogy hamarosan örökölni fogok. Ez van megírva felőlem a csillagokban. És ha sikerül a birtokomat Apuliáig kiterjesztenem, nem fogok panaszkodni az életre. Ezenközben Mercurius segítségével felépíttetem ezt a házat. Amint tudjátok, akkor éppen csak viskó volt, most valóságos templom. Négy ebédlő van benne, húsz hálószoba, két márvány oszlopcsarnok, emeleti ebédlő, hálószoba magamnak, aztán ennek a viperának a szobája és pompás kapusfülke; a vendégszobákban akárhány vendég elfér. Elég ha annyit mondok, hogy ha Scaurus erre jár, a világ minden kincséért sem szállna máshová, pedig van a tengerparton lakása, amelyet még apjától örökölt. Van még sok egyéb, majd mindjárt megmutatok nektek mindent. Higgyétek meg nekem: akinek üres a zsebe, kutyába se veszik; aki jól bírja magát, azt tartják valamire. Így vagyok én is, a ti barátotok; koldus voltam, király lett belőlem. Nocsak, Stichus, hozd be a halotti ruhákat, amelyeket temetésemre szántam. Hozd be a kenőcsöt is, és egy kicsit abból az amforából, amelyből végakaratom szerint majd a holttestemet le kell mosni.

Nem váratott magára Stichus, hanem még fehér szőnyeget és bíborszegélyes tógát is hozott be, s Trimalchio megtapogattatta velünk, milyen finom gyapjúból készült. Aztán mosolyogva szólt:

- Legyen rá gondod, Stichus, hogy egerek vagy molyok hozzájuk ne férhessenek: különben elevenen megégettetlek. Azt akarom, hogy szép temetésem legyen, s az egész nép áldja emlékemet.

Egyúttal felnyitotta a nárdusolaj-tartót, mindnyájunkat megkent, és így szólt:

- Remélem, hogy ez haló poromban is éppoly jót tesz majd, mint életemben.

A vegyítőedényt is újra megtöltötte borral, és így szólt:

- Képzeljétek, hogy a halotti toromra vagytok hivatalosak. A dolog már egészen az utálatig fajult, mikor Trimalchio, holtrészegen, új szórakozás gyanánt kürtösöket rendelt be az ebédlőbe, és megszámlálhatatlan párnáira támaszkodva, a pamlag egész hosszában végignyújtózott, majd így szólt:

- Képzeljétek, hogy halott vagytok. Fújjatok valami gyönyörűt!

A kürtösök rázendítettek a gyászindulóra. Éppen annak a nagyon tisztességes temetkezési vállalkozónak egyik szolgálója olyan fülsiketítő módon fújta, hogy az egész szomszédságot fölverte. A szomszéd kerületben örködő tűzoltók, természetesen abban a hiszemben, hogy Trimalchióinak ég a háza, nyomban föltépték az ajtót, és vízzel meg csákányaikkal a szokott módon kezdtek működni.

Mi megragadtuk a ritka kedvező alkalmat, faképnél hagytuk Agamemnonnt, és suttyomban úgy elillantunk, mintha csakugyan égett volna a ház.

PLINIUS SECUNDUS

AZ IDŐSEBB PLINIUS HALÁLA

VI. 16.

C. Plinius üdvözetét küldi Tacitusának!

Nagybátyám halálának leírását kéred tőlem, hogy a valósághoz minél hívebben adhasd át az utókornak. Hálás vagyok érte neked, mert tudom, hogy ha te örökíted meg halálát, halhatatlan dicsőség fogja övezni. Mert igaz, hogy már az szinte örökké híressé tenné, hogy oly gyönyörű vidék pusztulásával, olyan emlékezetes szerencsétlenség alkalmával érte a vég, mint ahogy egész városokat és lakóikat is; s az is igaz, hogy számos maradandó művet alkotott; mégis, a te műveid halhatatlansága a legfőbb záloga, az ő örök emlékezetének.

Boldogoknak tartom azokat, akik az istenek segítségével olyan tetteket vittek véghez, amiket érdemes följegyezni, vagy olyan műveket írtak, melyeket érdemes elolvasni; a legboldogabban azonban azok, akik mind a kettőt. Ezek sorába kerül nagybátyám a maga és a te könyveid révén. Így hát annál szívesebben vállalom, sőt követelem a magam számára ezt a megbízatást.

Éppen Misenumban volt, és személyesen látta el flottaparancsnoki tisztét. Augusztus 23-án déltájban anyám közli velem, hogy rendkívül nagy és különös fajta felhő tűnt fel. Nagybátyám már túl volt a napfürdőzésen és a hideg lemosdáson, s most éppen leheveredve uzsonnázott és olvasott. Azonnal saruját kéri, és felmegy egy magaslatra, ahonnan a legjobban megfigyelhettem a rendkívüli jelenséget. - Távolról nem tudtuk megállapítani, melyik hegyről tört fel a felhő, csak később tudódott ki, hogy a Vezuvból. Alakja leginkább a lombos fenyőéhez hasonlított, mert hosszan magosba nyúló „törzse” fent mintegy szerteágazott, bizonyára azért, mert a kitörő gőz ereje felhajtotta, majd, mikor az csökkent s már nem emelte - vagy talán a saját súlyánál fogva is -, szélteben elömlött. Olykor fehér volt, olykor szennyes és foltos, aszerint, hogy földet vagy hamut kapott fel.

A tudós férfiú elég nagynak látta ahhoz, hogy közelebről kelljen megvizsgálni. Megparancsolta, hogy szereljenek föl egy gyorsnaszádot; nekem is megengedte, hogy vele tartsak, ha kedvem van rá. Én azt feleltem, hogy inkább dolgozom. Történetesen éppen ő bízott rám valami írnivalót.

Ahogy kilépett a házból, levelet kapott a fenyegető veszedelemtől megrémült Rectinától, Tascus feleségétől; kérte, hogy mentse meg veszedelmes helyzetéből (az ő villájuk ugyanis a hegy tövében feküdt, és csak hajón menekülhettek). Erre megváltoztatta szándékát, s amit a tudós érdeklődésével kezdett, mint életmentő folytatja. Négysorevezős hajókat bocsátat a vízre, s maga is felszáll, hogy segítséget vigyen - nemcsak Rectinának, hanem még sokaknak; mert a partvidék kellemes fekvése miatt igen sűrűn lakott volt. Sietve igyekszik oda, ahonnan mások menekülnek, s a kormányt egyenesen a veszélybe irányítja, annyira félelem nélkül, hogy a szerencsétlenség minden mozzanatát, minden jelenetét, ahogy szemébe ötlük, lediktálja vagy maga jegyzi fel.

Ahogy közeledtek, egyre forróbb és sűrűbb hamu hullott a hajóra, majd tajtékkövek, meg fekete és átizzott, a tűzben megrepesztett kődarabok. Hirtelen zátony meredt eléjük és hegyomlás zárta el a partot. Egy darabig habozik, hogy visszaforduljon-e, de azután a kormányosnak - aki a visszatérést tanácsolta - így szól: „Bátraké a szerencse! Előre Pomponianushoz!” Pomponianus Stabiaeben volt, az öböl túlsó partján (a tenger ugyanis öblöt vájt itt az enyhe ívben bekanyarodó partba). Bár oda még nem ért el a veszély, már közlőre látható volt és - ha

tovább növekszik - közvetlenné válhatott; ezért Pomponianus hajóra rakatta holmiját, készen a menekülésre, ha az ellenszél elül. Mikor nagybátyám épp ezzel a széllel, amely neki kedvezett, behajózott hozzá, átölelte remegő barátját, csillapította, bátorította, és hogy rettegetését a maga nyugalmaival oszlassa el, fürdőbe vitette magát; fürdés után leheveredik és megebédel, jókedvűen, vág - ami nem kisebb lelkiere vall - jókedvet színlelve.

Közben a Vezúv hegyéből több helyen széles lángnyelvek és magas tűoszlopok csaptak fel; vakító fényüket még növelte az éjszaka sötétsége. Nagybátyám, hogy a rémületet enyhítse, azt erősítgette, hogy a földművesek riadt menekülésükben otthagyták tüzei és az üresen hagyott villák égnek a síkságon. Ezután lefeküdt, és mély álomba merült; akik az ajtaja előtt elmentek, hallották kövérsége miatt nehéz és ziháló lélegzetvételét.

Közben azonban az udvart, amelyből a szobája nyílt, annyira ellepte és feltöltötte a hamuval vegyes tajtékkő, hogy ha még tovább is a hálószobában marad, nem tudott volna többé kijönni. Ezért felkeltették, s visszatért Pomponianus és a többi virrasztó társaságába. Közösen megbeszélük, hogy a házban maradjanak-e, vagy a szabadban járkáljanak; mert a gyakori és erős földlökésektől meginogtak a házak, és mintha kimozdultak volna helyükből, ide-oda hajladoztak. A szabad ég alatt viszont a tajtékkövek hullásától kellett tartaniok, bár ezek könnyűek és likacsosak voltak. Így azután, összehasonlítva a veszélyeket, az utóbbit választották; nagybátyám, mert az erősebb érv a gyengébbet, a többiek, mert a nagyobb félelem a kisebbet győzte le bennük. Párnákat tettek a fejükre és kendőkkel leköttették; így védekeztek a köeső ellen.

Máshol már felkelt a nap, ott sötétebb és sűrűbb volt az éj, mint bármikor; csak a lángcsóvák és különböző fényjelenségek enyhítették. Elhatározták, hogy kimennek a partra, és közről nézik meg, lecsillapodott-e már valamennyire a tenger; de még mindig viharos és haragos volt. Ő egy leterített vitorlára heveredett, s újra meg újra hideg vizet kért és ívott. Mikor azután a lángok és a kengőz, a lángok hírnöke miatt a többiek futásnak eredtek, ő is felkelt. Két szolgájára támaszkodva felállt, de nyomban összerogyott; gondolom, a sűrű gőz akadályozta a lélegzésben és elzárta a légzőcsövét, amely amúgy is beteg, szűk volt, úgyhogy gyakran fulladozott.

Mikor a harmadik napon azután, amelyet ő utoljára látott, visszatért a nappali világosság, megtalálták a testét, épen, sértetlenül, úgy felöltözve, ahogy volt. Külseje után inkább alvónak, mint halottnak látszott.

Közben én és anyám Misenumban... - de ez már nem tartozik a történethez, és te csak az ő halálának körülményeit akartad megtudni. Zárom hát soraimat. Még csak azt teszem hozzá, hogy mindazt sorra vettem, aminél magam jelen voltam, vagy amit nyomban megtörténte után hallottam, amikor leginkább az igazsághoz híven szokták elmondani. Te válogasd ki, amit fontosnak tartasz, mert más levelet írni és más történelmet, másképp ír az ember, ha az a barátjához szól, másképp, ha mindenkihez.

Minden jót!

SUETONIUS

NERO

1. A Domitiusok nemzetségéből két család szerzett magának fényes hírnevet: a Calvinusok meg az Aënoarbusok. Az Aënoarbusok öse és egyúttal a családi melléknév szerzője L. Domitius, egyszer, útban hazafelé a mezőről, szembetalálkozott két, embernél magasabb termetű ifjúval, s azok, amint elhaladtak mellette, megparancsolták neki - így szól a történet -, tegyen jelentést a senatusnak és a római népnek egy győzelemről, melyről addig senki sem tudott biztonsággal semmit. Isteni hatalmuk bizonyosságául végigsimították állát, s íme, fekete szakállát egyszeriben vörös ércszínűre változtatták. Ez a megkülönböztető jel tovább élt utódaiban is, mert legtöbbjük rőt szakállú volt. Melléknevüket pedig mindnyájan megtartották akkor is, mikor már a családban heten consuli hivatalt viseltek, ketten diadalmenetet tartottak, ugyancsak ketten elnyerték a censori méltóságot, és a patríciusok rendjébe is felvették őket. Minden Aënoarbus vagy Gnaeusnak, vagy Luciusnak hívták; ezt a két nevet is különlegesen változatos sorrendben viselték, és pedig egyet-egyét hárman egymás után, majd felváltva ki-ki hol az egyiket, hol a másikat. Úgy tudjuk ugyanis, hogy az első, a második és a harmadik Aënoarbus Luciusnak hívták, a soron következő hármat Gnaeusnak; a többieket váltakozó rendben hol Luciusnak, hol Gnaeusnak. Azt hiszem, érdemes bemutatni a család néhány tagját; annál könnyebben értik meg majd, hogy Nero, ha személyében elfajzott is az ősök erényeitől, mégis híven tükrözte vissza hibáikat, mintegy öröklött és velük született tulajdonságaikat.

2. Kissé távolabbról kezdeném tehát: ükapja, Gn. Domitius, megharagudott a pontifexekre, mert apja helyébe nem őt választották testületük tagjává, ezért tribunusi hatalmánál fogva megvonta tőlük, és a népre ruházta a megüresedett papi helyek betöltésének jogát: consul korában pedig az allobroxok és arvernusok leverése után elefántháton járta be a tartományt, nagy katonai kísérettel, mint valami diadalmenetet tartó hadvezér. Róla mondta Licinius Crassus, a szónok: „Nem csoda, hogy érc a szakálla, mikor az orcája vasból, a szíve pedig ólomból való.” Az ő fia kért senatori vizsgálatot praetor korában Caesar ellen, amikor lemondott consuli tisztségéről, melyet - sokak szerint - törvénytelenül, s a jóslatokkal szembe-szegülve viselt; később consuli minőségben Caesart, mint főparancsnoki hatalommal felruházott személyt, a galliai hadseregtől igyekezett visszahívni; végül az ellenpárt Caesar utódjává jelölte, a polgárháború elején pedig Corfiniumnál fogságba esett. Később, miután elbocsátották a fogságból, az ostromlott Massilia-beliakat erősítette meg csatlakozásával, de hirtelen azokat is cserbenhagyta, végül elesett a pharsalusai csatában. Nem eléggé állhatatos, mégis kegyetlen jellemű ember volt; kétségbeesett helyzetben, csupán félelemből, meg akart halni, de azután annyira megrémült, hogy tettét megbánva, kihányta a mérget, melyet már lenyelt, orvosrabszolgáját pedig felszabadította, amiért bölcsen és előrelátóan kevésbé ártalmas keveréket adott be neki. Amikor pedig Gn. Pompeius a középén állók, a semleges politikát követők dolgában tanácskozott embereivel, egyedül ő javasolta, hogy az ilyeneket is az ellenséghez sorolják.

3. Egyetlen fiú maradt utána csupán, kétségtelenül az volt a legkülönb egész nemzetségében. Tudott Caesar meggyilkolásáról, bár maga nem vett részt benne, a Pedius-féle törvény alapján mégis elítélték; erre elment Cassiushoz és Brutushoz - közeli rokonságban állt ugyanis velük -, majd az ő haláluk után újra átvette az egykor már reábízott hajóhad parancsnokságát, és haderejét meg is növelte; és csak akkor adta meg magát önként Antoniusnak, mikor pártját

már mindenütt egészen szétverték, és ezzel nagy érdemet szerzett. Mindazok közül, akiket az említett törvény alapján ítélték el, egyedül ő térhetett haza, és tölthette be sorjában a legmagasabb tisztségeket; majd amikor ismét kitört a belső viszály, Antonius legátusaként felkínálták neki a legfőbb hatalmat azok, akik resteltek Cleopatra miatt; de megrokkant az egészsége, s ezért se átvenni, se visszautasítani nem merte a hatalmat, hanem átment Augustushoz; ott is halt meg néhány nap múlva, és bizony esett egy-két folt a becsületén. Antonius ugyanis elhíresztelte, hogy szeretője, Servilia Nais után vágyódott annyira, azért szökött át.

4. Tőle származik Domitius, aki mint a családi vagyon szerzője, nemsokára arról lesz nevezetes, hogy Augustus végrendeletében szerepel; az is növelte hírét, hogy ifjúkorában híres kocsihajtó volt, és megszerezte a diadalmenet helyett járó kitüntetések egy részét a germániai hadjáratban. Hivalkodó, tékozló, kegyetlen természetű ember, aki L. Plancus censort aedilis létére arra kényszerítette, hogy az utcán kitérjen előle; praetori és consuli tisztségében pedig római lovagokat, sőt, előkelő hölgyeket léptetett fel mimusok szerepében a színpadon. Állatviadalo-
kat rendezett a Circusban és Róma minden kerületében; továbbá gladiatori játékokat is, de azok oly kegyetlenek voltak, hogy Augustus, mivel titokban hiába figyelmeztette, végül is kénytelen volt rendeleti úton megrendszabályozni.

5. Tőle és az idősebbik Antóniától született Nero apja: szőröstül-bőröstül gyűlöletes ember. A Keletre induló fiatal C. Caesar egyik kísérőjeként megölte felszabadított rabszolgáját, mert nem akart annyit inni, amennyit ő parancsolt; Caesar büntetésből el is bocsátotta kísérői csapatából, de ő azért továbbra sem élt mértékletesebben. Ellenkezőleg, a Via Appia egyik mellékutcájában, hirtelen megvadult lovaival agyongázolt egy kisfiút, Rómában pedig a Forum kellős közepén egy római lovagnak kiverte a fél szemét, mert éles hangú szóváltás támadt köztük; egyébként oly hitvány volt, hogy nemcsak az uzorásokat csapta be a megbízásából vásárolt tárgyak összegével, hanem praetori hivatalában a kocsihajtókat is, alkudozásaival a kitűzött versenydíjak körül. Még nővére tréfálkozása is erre mutatott, végül Nero a kocsihajtók gazdáinak panaszára kimondta: „A versenydíjakat a jövőben a helyszínen ki kell fizetni.” Tiberius uralkodásának vége felé felségsértéssel, házasságtöréssel vádolták, továbbá, hogy vérfertőző viszonyt folytat nővérel, Lepidával, de a trónváltással járó zűrzavarban mind e vádak alól sikerült kibújni; Pyrgi városában a vizikórság vitte el, egyetlen fia maradt, Nero, akit Germanicus leánya, Agrippina hozott a világra.

6. Nero Antiumban született, kilenc hónappal Tiberius halála után, december tizenötödikén, hajnalhasadáskor, úgyhogy a nap sugarai csaknem előbb érintették testét, mint a föld. Születése körülményeiből sokan sok rettenetes dolgot jóstak, de rossz jelnek tekintették apja, Domitius szavát is, aki barátai szerencsekívánatait azzal utasította el, hogy tőle és Agrippinától nem is születhet más, mint szörnyeteg, olyan gyermek, aki veszedelmet hoz a világra. A szerencsétlen jövőre utalt a megtisztulása napján mutatkozó jel is: Caius császár ugyanis, nővére kérésére, hogy adjon tetszése szerint bármilyen nevet a gyermeknek, véletlenül ránézett nagybátyjára, Claudiusra, aki később, császár korában, Nerót örökbe fogadta, és kijelentette, hogy annak nevét adja a fiúnak; nem is gondolta komolyan, csak úgy tréfából mondta, maga Agrippina is elvetette a nevet, hiszen Claudius akkor már nevetség tárgya volt a császári palotában. Nero hároméves korában vesztette el apját, aki őt csak egyharmad részben tette örökösévé, de még ez a vagyon sem egyedül rá szállt, mert örököstársa, Caius, az egész vagyont kézhez kaparintotta. Később anyját is száműzték, és akkor csaknem szegényen, szükölködve, Lepida nevű nagynénjénél nevelkedett, két nevelő, egy táncos meg egy borbély felügyelete alatt. Claudius trónra lépése után azonban nemcsak az apjától örökölt vagyont szerezte vissza, hanem mostohaapja, Crispus Passienus hagyatéka révén úgyszólván meggazdagodott. Száműzetéséből visszahívott anyja hazatérése után, annak közbenjárására és befolyása révén oly magasra emelkedett, hogy mindenfelé azt beszéltek, Messalina, Claudius

felesége felbérelt bizonyos embereket, fojtsák meg pihenőórája közben, mert versenytársává nőtt Britannicusnak. A történethez hozzátartozik még, hogy párnájáról egy hatalmas kígyó emelkedett fel, mire a gyilkosok rémülten elmenekültek. Ez a mese egyébként onnét származik, hogy egyszer egy kígyó vedlett bőrét találták meg párnája alatt az ágyban; ezt, anyja kívánságára, sokáig arany karperecébe zárva, jobb karján viselte; akkor dobta el, mikor anyja emlékével már mit sem törődött, élete végén, súlyos megpróbáltatásaiban pedig már hiába is kereste újra elő.

7. Egészen kicsi volt, a fiúkort is alig érte még el, s máris kitartóan és feltűnést keltve szerepelt a trójai játékokban. Tizenegy éves korában Claudius örökbe fogadta, és az akkoriban már senatori rangú Annaeus Senecára bízta nevelését. Azt mondják, Seneca már a következő éjjel azt álmodta, hogy Caius Caesart bízták a kezére; Nero pedig hamarosan beigazolta ezt az álmot, mert mihamar bizonyosságát adta gonosz természetének. Testvérét, Britannicust, aki megszokásból egyszer, még örökbefogadtatása után is Aënobarbusnak szólította, mint kakukkfiókát igyekezett apja előtt rágalmazni. Hogy anyjának, aki a vádlottat üldözte, kedvébe járjon, elment tanúskodni nagynénje, Lepida ellen, amikor perbe fogták. Midőn először jelent meg a Forumon, pénzadományt ígért a népnek, jutalmat a katonaságnak; felvonulást rendezett a testőrség előtt, és ott ő maga vitte a pajzsot; ezután a senatus színe előtt mondott köszönetet nevelőapjának. Consuli tisztségét betöltő apja előtt Bononia lakói érdekében latinul, a rhodusiak és Ilium-beliek érdekében pedig görögül mondott védőbeszédet. Bíróként először Róma városa praefectusi tisztségében lépett fel az úgynevezett latin ünnepnapokon, melyeken a legnevesebb ügyvédek nem szokványos és általában könnyen megítélhető eseteket, hanem számos igen fontos ügyet egymással versengve terjesztettek elő döntésre; Claudius, igaz, megtiltotta ezt. Nem sokkal később feleségül vette Octaviát; Claudius üdvére fogadalmat téve pedig cirkuszi játékokat és állatviadalt rendezett.

8. Tizenhét éves volt, mikor Claudius halálhíre nyilvánosságra került, s ő aznap déli tizenkettő és egy óra között kilépett az őrszolgálatot teljesítő csapathoz; baljóslatú nap volt egészében, s még ezt az időpontot tartották legalkalmasabbnak a hatalom gyakorlásának megkezdésére; a Palatium lépcsőin „imperator”-ként köszöntötték, majd gyaloghintón a táborba, onnan, miután gyorsan szózatot intézett a katonasághoz, a Curia épületébe vitette magát; este volt már, mire rengeteg kitüntetéssel elhalmozva hazaért - közülük, fiatal kora miatt, csak „a haza atyja” melléknevet nem fogadta el.

9. Uralkodását a kegyelet színjátékával nyitotta meg, mert Claudius nagy halotti pompával temette el, elmondta fölötte a dicsérő beszédet, és az istenek sorába iktatta. Apja, Domitius emlékének a legnagyobb tisztelettel adózott. Anyjának átengedte a legfontosabb államügyek, valamint a császári udvartartás vezetését. Uralkodása első napján az őrszemélyzetnek ezt a jelszót adta: „a legjobb anya”; és azóta gyakran mutatkozott vele egy gyaloghintóban. Antiumba telepítette a testőrség kiszolgált katonáit, oda helyezte továbbá a leggazdagabb rangidős centuriókat is; költséges munkával egy kikötőt is építtetett.

10. Jó szándékát még nyilvánvalóbbá akarván tenni, kijelentette, hogy Augustus rendelkezése szerint kíván uralkodni, ezért egyetlen alkalmat sem mulasztott el bőkezűsége, szelídsége, szívélyessége fitogtatására. A súlyosabb adókat vagy eltörölte, vagy mérsékelte. A Papius-féle törvényben a feljelentőknek biztosított jutalom összegét egynegyedére szállította le. A népnek fejenként négyszáz sestertiumot ajándékozott, minden előkelő, de kellő vagyonnal nem rendelkező senatornak évjáradékot juttatott, egyeseknek akár ötszázezer sestertiumot is: a testőr-csapatoknak havonta ingyenes gabonaellátmányt biztosított. Valahányszor kérték, hogy a szokásnak megfelelően írja alá valakinek a halálos ítéletét, ezt mondta: „Bárcsak ne ismerném

a betűket!” Valamennyi rend tagjait minden alkalommal, mégpedig nevüket megjegyezve köszöntötte. Ha a senatus köszönetét fejezte ki valamiért, így viszonzotta: „Csak ha majd rászolgáltam!” Gyakorlatozásához beengedte a népet a pályára, gyakran a szónoklást is gyakorolta a nyilvánosság előtt: költői műveket is adott elő, nemcsak otthon, lakásában, hanem a színházban is, a közönség oly nagy öröme, hogy előadásáért hálaadó ünnepet szavaztak meg neki, s a költemények egy részének aranybetűs szövegét a Capitoliumi Juppiternek ajánlották.

11. Sok különféle műfajú látványosságot rendezett: ifjúsági ünnepélyt, cirkuszi játékokat, színházi előadást, gladiator viadalt. Az ifjúsági ünnepélyen korosabb, consuli rangú férfiakat, sőt idős hölgyeket is felléptetett. A Circusban a lovagoknak a többiektől elkülönített helyet jelölt ki; ilyen előadásokon négyes tevéfogatókat is versenybe állított. A birodalom örökös fennállásáért fogadalomból rendezett előadásokon - ezeket parancsára a „legnagyobb” jelzővel emlegették - mindkét rend mindkét nembeli fiatalságából igen sokan vállaltak szerepet. Egy városszerte ismert római lovag elefántháton léptetett végig az arénában ferdén kifeszített kötélén. Bemutatták Afranius *Tűzvész* című vígjátékát is; megengedték, hogy a szereplők kirabolják és megtartsák maguknak az égő ház egész berendezését. Mindennap egy sereg adományt szórt szét a nép között; ezer különféle fajta madarat, mindenféle ennivalót, élelmiszeres ruhautalványt, egyéb, arany- és ezüsthalmira, drágakőre, igazgyöngyre, festményekre, rab-szolgákra, igavonó baromra és szelídített vadállatokra beváltható utalványokat; még hajókat, bérházakat, földeket is kisorsoltatott.

12. Ezeket az előadásokat a színpad melletti páholy magasított üléséről nézte végig. A gladiator játékot, melyet a Marsmező környékén egy év leforgása alatt felépített Amphitheatrumban rendezett, egyetlen embert sem öletett meg, még a bűnözők közül sem. Ellenben négyszáz senatort és hatszáz római lovagot, csupa gazdag, hibátlan tekintélyű embert léptetett porondra a párviadalokon; a két előkelő rend tagjai közül többen a vadállatok leszúrásában és az aréna egyéb műsorszámaiban is segédkeztek. Tengeri csatát is rendezett, miközben a vízben tengeri szörnyetegek úszkáltak; külföldi nemesifjak felléptetésével fegyvertáncot adatott elő, és a szereplőknek táncszámuk után egyenként római polgárjogról szóló okiratot adományozott. Az egyik táncos játék közben - sokan legalábbis látni vélték - egy bika valósággal meghágtá az üsző alakú faalkotmányba zárt Pasiphaet. Az egyik műsorszám Icarusa, mihelyt felszállt, nyomban lezuhant Nero heverője mellett, még a vére is ráfröccsent a császárra. Nero maga csak nagy ritkán elnökölt, egyébként heverészve, kezdetben apró nyílásokon keresztül, később az erkélypáholy oldalát megnyitva nézte végig az előadást. Elsőnek ő vezetett be Rómában, görög szokás szerint, öt évenkénti hármass versenyeket, melyeken a zene, a testgyakorlás és lovaglás szerepelt - ezt a versenyt Neroniának nevezte el; egyúttal fürdőt is építtetett, meg egy gyakorlóteret, s a senatoroknak meg a lovagoknak ingyenes olajat biztosított. Az egész művészeti verseny irányítására sorshúzás útján consuli rangú férfiakat jelölt ki, ezek praetori széken ültek; ezután lement az orchestrába a senatorok ülőhelyére, s ott, vetélytársai egyhangú helyeslésével, átvette a latin szónoklat és költészet műveléséért járó győzelmi koszorút, melyért a legelőkelőbb személyek küzdöttek; a cithera-művészet díja előtt azonban - noha a döntőbírák felajánlották neki - csak fejet hajtott, és Augustus szobra előtt helyeztette el azt. A testgyakorló versenyen, melyet Septában rendezett, ököráldozat bemutatása közben először borotválta le a szakállát, majd egy igen drága, igazgyönggyel kirakott aranytokocskába zárta, és fogadalmi ajándékkul a Capitoliumban helyezte el. Az atlétikai versenyekhez meghívta a Vesta-szüzeket is, mivelhogy Ceres papnői is részt vehettek az olympiai játékokon.

13. Nem említek érdektelen dolgot, ha elmesélem a Nero rendezte többi látványosság között Tiridates arméniai király bevonulását Rómába. Ezt az embert fényes ígéretekkel csábított a fővárosba, de a rendeletben megjelölt napon a sűrű köd miatt nem tudta a népnek megmutatni,

és ezért egy későbbi, alkalmas napra halasztotta a dolgot; a Forum templomai közelében köröskörül fegyveres csapatokat helyezett el, maga pedig a győzelmes hadvezér díszruhájában, zászlók és hadijelvények között foglalt helyet az elefántcsont széken; elsőnek jött Tiridates, aki felment a magasított emelvényre, hogy ott térdet hajtson a császár előtt, mire Nero felemelte jobbával és átölelte; ezután meghallgatva kérelmét, levette Tiridates fejéről a tiarát, és diadémot tett a helyébe; közben a hálálkodó király szavait egyik volt praetor tolmácsolta a sokaságnak. Ezután Nero a színházba vezette vendégét, és miközben az ismételten sűrűn biztosította hálájáról, a maga jobbán jelölt ki neki ülőhelyet. Ezért a nép imperatorként köszöntötte; ekkor Nero babérkoszorút vitt fel a Capitoliumra, bezárta a Janus-templom kapuját, mintha már nem is volna többé háború.

14. Négyyszer viselt consuli hivatalt: az elsőt két hónapig, a másodikat és a legutolsót fél évig, a harmadikat négy hónapon keresztül; második és harmadik consuli tisztségét közvetlenül egymás után látta el, a többiek után egy-egy évi szünetet tartott.

15. Ha törvényt ült, mindig másnap, akkor is írásban, nem pedig rögtönözve közölte ítéletét a peres felekkel. A tárgyalásoknál azt a gyakorlatot követte, hogy az egybefolyó vád- és védőbeszédnek mellőzésével egyenként és pontról pontra hallgatta ki az érdekelteket. Valahányszor utána visszavonult tanácskozásra, senkinek sem kérte általánosságban vagy a nyilvánosság előtt a véleményét, hanem külön-külön, szó nélkül és titokban olvasta el mindenkinek az írásbeli véleményét is, csak azután mondta ki a döntést úgy, ahogyan neki tetszett, mintha a többség is egyetértene vele. A senatus tagjai közé sokáig nem vette be a felszabadított rabszolgák gyermekeit, azoktól pedig, akiket elődei már felvettek, megtagadta a hivatalviselés jogát. Az így föléssé vált hivatali jelölteket, vigaszul a hátrányos helyzetért és halogatásért, parancsnoki rangban a légiók élére állította. A consuli tisztséget többnyire hat hónapra adta meg. Egyik consul egyszer közvetlenül január elseje előtt halt meg, de Nero senkit sem nevezett ki a helyére, rosszállotta ugyanis Caninius Rebilus példáját, aki csupán egyetlen napig volt consul. A diadalmi jelvényeket olykor quaestori rangú embereknek is megadta, sőt nemegyszer lovagoknak, még hozzá nem is mindig katonai érdemekért, hanem bármiféle más jó szolgálatért is. Beszédeit írásban küldte meg a senatusnak, s a quaestort megkerülve - akinek pedig ez volt a hatásköre -, többnyire a consul útján olvastatta fel.

16. Rómában a házak építésének új módját találta ki; mind a „szigetek”-nek nevezett háztömbök, mind a magánpaloták elé oszlopcsarnokot emeltetett, hogy azok lapos tetejéről a tűzvérsznek elejét vehessék; ezeket a maga költségén építtette. Tervbe vette, hogy a városfalakat egészen Ostiáig meghosszabbítja, s a tengert egy csatorna segítségével bevezeti az óvárosba. Sok régi büntető és tiltó rendelkezést támasztott fel és vezetett be maga is. Korlátot szabott a tékozlásnak: az ingyenes teljes étkeztetések helyett csak az élelmiszeradagok kiosztását engedélyezte; megtiltotta, hogy a kocsmákban egyéb főtt ételt, mint káposzta- és más főzeléket árúsítsanak, pedig azelőtt ilyen helyen mindenféle ételt kiszolgáltak. Halálbüntetést szabott a keresztényekre, erre a káros, új babonának hódoló népségre; betiltotta a kocsihajtók szórakozását, akiknek ősi kiváltságuk volt, hogy keresztül-kasul bejárják a várost, és csak úgy tréfából raboljanak, fosztogassanak, a pantomim-színészek pártjait pedig, a színészekkel együtt, kitiltotta Rómából.

17. A hamisítások ellen akkoriban fedezték fel az eljárást, hogy az okiratok egyes tábláit előbb átlyukasztották, majd háromszoros fonalat húztak át a lyukakon, csak azután tették rá a pecsétet. Gondoskodtak róla, hogy a végrendelet első két viaszlapját, melyre az örökhagyó nevét írták fel csupán, az aláíró tanúknak üresen mutassák meg, és hogy aki más ember számára végrendeletet fogalmaz, abba önmagának hagyatékösszeget be ne írthasson; hogy a

pereskedők ügyvédeknek pontosan meghatározott tiszteletdíjat fizessenek, a bírácoknak azonban semmit, azoknak megélhetését az államkincstár biztosítsa; végezetül, hogy az állam peres ügyeit ezentúl a Forum és a döntőbírák hatáskörébe utalják; és minden fellebbezés a bíraktól a senatus elé kerüljön.

18. A birodalom növelése, határainak kiterjesztése eszében sem volt soha, nem is engedett efféle csábításnak, inkább arra gondolt, hogy Britanniában állomásozó hadseregét is hazahozza; ettől is azért állt el csupán, mert félt, hogy árt vele nevelőapja dicsőségének. Polemon lemondásával Pontus királyságát, Cottius halála után pedig annak alpesi országát tette csupán római tartománnyá.

19. Külföldre mindössze kétszer készült, Alexandriába és Achaiába; az alexandriai útról azonban még az indulás napján lemondott, mert megijesztette egy vészjósló előjel. Róma templomaiban körútját végezve, a Vesta-templomban leült egy kicsit; mikor ismét fel akart kelni, előbb ráhágott tógája szélére, - azután annyira elsötétült előtte minden, hogy semmit sem látott. Achaiában hozzákezdett, hogy átvágja az Isthmust, gyűlésbe hívta testőrcsapatait, s a munka megkezdésére buzdította őket; a kürtjel elhangzása után pedig elsőnek fogta meg az ásó nyelét, s a kosárba rakott földet vállán hordta el. El akart jutni a Caspi kapukig, erre a célra az itáliaiak közül sorozott új légiót csupa szép szál, hat láb magas férfiakból, és Nagy Sándor phalanxának nevezte őket. Ezeket a részint semmiképpen sem kifogásolható, részint igen dicséretes tetteit azért hordtam itt össze, hogy elválasszam őket gonosz és bűnös cselekedeteitől, amelyekről ezután akarok beszélni.

20. Gyermekkorában egyéb tanulmányai között zenei nevelésben is részesült. Mihelyt trónra lépett, udvarába hívatta Terpnust, kora legkiválóbb citheraművészt, és napokon keresztül ébren maradt vacsora után késő éjszakáig, úgy hallgatta énekét; lassanként maga is tanulni, gyakorolni kezdett, és semmit el nem mulasztott, amit az effajta művészek hangjuk megtartása és erősítése érdekében megtettek. Hanyatt fekvé olomtáblát tartott mellkasán, klistélllyal, hánytatókkal tisztította beleit, nem fogyasztott gyümölcsöt s a hangra ártalmas ételeket; végül már úgy érezte, megfelelő haladást tett (ámbar gyenge és tompa csengésű volt a hangja), és nagyon szeretett volna színpadra lépni; barátai körében gyakran példálózott is a görög közmondással, hogy „a rejtett muzsikát nem becsüli senki”. Először Neapolisban lépett fel; és bár hirtelen földrengés rázta meg a színházat, nem hagyta abba az éneklést, amíg dalát elejétől végéig elő nem adta. Ugyanott gyakrabban, több napig is énekelt, majd hangja kímélése végett rövid pihenőt engedélyezett magának, de ehhez sem volt türelme, hanem a fürdőből titokban visszatért a színházba; az orchestrában, a közönség körében ült le falatozni, majd görögül ígérgette, hogy „csak egy kortyocskát iszik, azután valami szépen csengő dalt énekel nekik”. Az új szállítmánnyal éppen Neapolisban partra szálló alexandriaiak dallamos tetszésnyilvánításától megbűvölve, még több embert hívott meg Alexandriából. Éppilyen serényen válogatott ki lovagrendű, majd ötezernél is több, a népből való markos fiatalembert, hogy azok csoportokba osztva a taps és tetszésnyilvánítás különféle módját megtanulják („zűmmögés”, „kongás”, „csattanó” volt ezeknek a neve), és énekszámuk közben a színházban szolgálatot teljesítsenek - csupa feltűnően szép hajjú, gyönyörűen öltözött ifjú, bal kezén mindegyik gyűrűt viselt; vezetőik pedig fejenként negyvenezer sestertius fizetést kaptak.

21. Nagyon szeretett volna Rómában is szerepelni, ezért a Nero-féle versenyt a megállapított időpontnál korábban tűzte ki. Mindenkinek, aki csak mennyei hangját hallani óhajtotta, megígérte, hogy „otthon, a kertjében, teljesíti kívánságukat”; de mivelhogy a nép kérését szolgáltevő testőrsége is támogatta, megígérte, hogy mégis inkább a színházban lép fel; nyomban

fel is íratta nevét a műsoron szereplő többi énekes névjegyzékére; sorsot húzott az urnából, éppúgy, mint a többiek, és mikor rákerült a sor, katonai tribunusok és legbizalmasabb barátai kíséretében kilépett a színpadra, citharáját a testőrség parancsnokai vitték utána. Ezután megállt, majd a nyitány elhangzása után Cluvius Rufus volt consul útján bejelentette, hogy a *Niobé*-t fogja énekelni, és a délutáni órákig nem is hagyta abba; a győzelmi koszorú kiosztását, valamint a verseny hátralevő részét a következő évre halasztotta, hogy gyakrabban legyen alkalma énekelni. De azt meg nem győzte kivárni, ezért folytonosan, újra meg újra fellépett. Még a magánosok védnöksége alatt rendezett előadásokon sem áttalott szerepelni a többi művész között, mikor az egyik praetor egyszer egymillió sestertiust kínált neki. Tragédiákban is álarcos, színpadi ruhás szerepet vállalt, ilyenkor az istenek és hősök, valamint az istennők és hősnők szerepét hozzá és mindenkori szeretőihez hasonlatos álarcban kellett a színészeknek eljátszaniuk. Többek között a *Vajúdó Canace*, az *Anyagyilkos Orestes*, a *Megvakított Oedipus* és a *Dühöngő Hercules* szerepében is fellépett. Erről az utoljára említett darabról mesélik, hogy a bejáratnál őrt álló fiatal újonc, látva, hogy a császárt a szerepnek megfelelően felékesítik, majd megbilincselik, odarohant, hogy segítségére siessen.

22. A lovakat már gyermekéveiben is különleges módon kedvelte, és bár megtiltották, állandóan a cirkuszi játékokról beszélt; egyszer tanuló társai között arról panaszkodott, hogy a Zöld párt egyik hajtóját meghurcolták; mikor a tanítómester ezért összeszidta, azt hazudta, hogy ő Hectorról beszélt. De még uralkodása kezdetén is, naponta, elefántcsont, négyfogatos kis kocsikkal szórakozott játékasztalán, és Róma környékbeli üdülőiből, előbb titokban, majd egészen nyíltan, minden jelentéktelen cirkuszi előadásra is feljött a fővárosba; mindenki biztosra tudta, hogy ilyen napon Rómában található. Nem csinált titkot belőle, hogy szeretné győzelmi pálmáit szaporítani; ezért az előadások a megszáporított versenyszámok miatt késő éjszakáig elnyúltak, és a hajtócsapatok gazdáinak úgy fejükbe szállt a dicsőség, hogy egy egész napnál rövidebb ideig tartó futamra nem is akarták csapataikat bérbé adni. Később Nerónak a hajtásra is kedve szottyant, és egyre gyakrabban akarta magát ebben a szerepben is megmutatni; kertjeiben szolgaszemélyzete és egyéb alja nép körében gyakorolta magát előbb, majd próbát tett mindenki szeme láttára a Circus Maximusban, ahol egy felszabadított rab-szolga adott jelt kendővel, arról a helyről, ahonnan azt máskor az illetékes tisztviselő teszi. De nem elégedett meg azzal, hogy művészetéről csak Rómában tegyen bizonyosságot, hanem mint már említettem, elutazott Achaiába a következő okból: a városok, melyek dalosversenyt szoktak rendezni, elhatározták, hogy a citheraénekesek összes győzelmi koszorúit elküldik neki. Nero oly boldogan fogadta ezt a megtiszteltetést, hogy a követeket, akik a koszorúkat hozták, nemcsak elsőnek engedte színe elé, de még bizalmas barátaival egy asztalhoz is ültette őket. Közülük egyik megkérte, hogy énekeljen valamit vacsora közben; énekét oly túlradó lelkesedéssel fogadták, hogy Nero azt mondta: „egyedül a görögök tudnak zenét hallgatni, egyedül ők méltók művészetére”. Nem halogatta tovább a dolgot, útnak is indult mindjárt, és mihelyt Cassiopénál partra szállt, Juppiter Cassius oltáránál mutatta be először énekművészetét.

23. Ettől kezdve végigjárta valamennyi ünnepi versenyt. Elrendelte, hogy a legkülönbözőbb időpontokra kitűzött dalosversenyt egyazon évben tartsák meg; ezért nem is egy még ugyanabban az esztendőben megisméltódott. Az olympiai versenyen a hagyománytól eltérően zenei bemutatót is rendezett. Nem tűrte, hogy e foglalkozása közben bármi megzavarja, vagy hátráltassa, ezért szabadosa, Helius levelére, mely arról értesítette őt, hogy a római közállapotok megkívánják jelenlétét a fővárosban, ezekkel a szavakkal válaszolt: „Bár azt tanácsolod és azt szeretnéd, hogy mielőbb visszatérjek Rómába, arra kellene inkább rábírnod, azt kellene kívánnod, hogy Neróhoz méltóan térjek haza.” Mialatt énekelt, még szükségére sem mehetett ki senki a színházból. Ezért azt mondják, némelyik asszony előadás alatt szülte meg gyermekét;

sokan pedig, ha már megunták hallgatni és áradozni róla, a zárt városkapukon vagy a falakon titokban átugorva szöktek ki Rómából, de olyan is akadt, aki halálát színlelve vitette ki magát a városból. Szinte hihetetlen, mennyire félt, mennyire szorongott fellépései előtt, mennyire féltékenykedett vetélytársaira, és rettegett a versenybíráktól. Vetélytársaival úgy bánt, mint egyenrangúakkal, figyelmes volt hozzájuk, és megnyerni igyekezett őket; hátuk mögött azonban rosszat mondott róluk, nemegyszer szentől szembe is szidalmazta, s ha nála többet tudtak, meg is vesztegette őket. Mielőtt műsorát megkezdte, mindig igen tisztelettudón szólította meg a versenybírákat: „mindent megtett, amit tennie kellett - mondta -, de az eredmény Fortuna istenasszony kezében van: nekik, mint böles és tudós férfiaknak kötelességük, hogy minden véletlenszerű tényezőt kikapcsoljanak”; ha a bírák biztatták, hogy ne féljen semmit, nyugodtabb lett, de még így is izgatott volt, mert egyik-másik bíró hallgatását, tartózkodását szigorúságnak, rosszindulatnak vélte, és mint gyanús embert, megjegyezte magának.

24. Verseny közben oly engedelmesen megtartotta a szabályokat, hogy még köpni sem merészt soha, a verejtéket is karjával törölte le homlokáról. Egyik tragikus szerepében kicsúszott kezéből a kormánypálca, gyorsan lehajolt érte és felvette; de mégis megrémült, félt, hogy e hiba miatt kizárják a versenyből, s csak akkor nyugodott meg, mikor némajátékosa megesküdtött, hogy a nép tombolása, tetszésnyilvánítása miatt senki sem vehette észre ezt az apróságot. Győztesnek mindig ő jelentette be magamagát; ezért a kikiáltók versenyében is részt vett. És hogy más győztesnek még az emléke vagy a nyoma se maradjon fenn, elrendelte, hogy döntsék le mindegyiknek a szobrát, a képmását, kampókkal vonszolják el, és dobják be valamennyit a csatornába. Kocsihajtóként is többfelé versenyzett, az Olympián pedig egy tízfogatú kocsit hajtott - pedig Mithridates királynak egy maga költötte versben szemére vetette ugyanezt. Ez alkalommal valahogyan kidöntötték kocsijából; vissza is emelték nyomban, de nem tudott mégsem helytállni, és kiállt a futamból; azért persze mégis fejére tették a győzelmi koszorút. Elutazásakor az egész tartománynak megadta a szabadságot, a bírácoknak ezenkívül római polgárjogot és hatalmas pénzjutalmat. E jótéteményeket maga hirdette ki az isthmusi játékok végén a stadion közepéről.

25. Görögországból Neapolisba visszatérve, mivelhogy először ebben a városban mutatta be művészetét, fehér lovon vonult be, és a versenyek győzteseinek szokása szerint a városfal egy részét lebontatta; hasonlóképpen vonult be Antiumba, Albanumba, onnan pedig Rómába; de római bevonulásakor azt a kocsit használta, melyet egykor diadalmenetén Augustus; bíborruhát viselt, aranycsillagokkal telehintett görögös inget, fején az olympiai babérkoszorú, jobbán a pythiai diadaljelvény, a többit meg nagy pompával vitték előtte, feliratok hirdették, hogy hol, kiket, milyen énekkel vagy költeménnyel győzött le: kocsiját örömujjongva kísérte a hivatásos tapsolók csapata, és azt kiabálták, augustianusok ők, diadalmenetének katonái. Ezután a Circus Maximus egyik ledöntött íves kapuja alatt haladt el a menet, a Velabrumon, a Forumon és a Palatiumon keresztül Apollo templomába. Amerre elhaladt, áldozati barmokat vágtak le tiszteletére, sáfrányillatú folyadékkal öntözték az utakat, énekesmadarakat, virágfüzéretet, édességet hullattak rá mindenfelől. A szent győzelmi koszorúkat hálószobájában ágya körül helyezte el, ott állíttatta fel citheradalmok ruhás szobrait is; így verette rá a pénzérmékre is alakját. Mindezek után szenvedélyét csöppet sem kívánta mérsékelni vagy csak kissé is tompítani; ezért, hogy hangját megóvja, beszédét katonáihoz még akkor is írásban fogalmazta meg, vagy másvalaki útján mondatta el, ha maga jelen volt; egyébként bármit tett, akár komolyan, akár tréfából, figyelmeztető szóval mindig ott állt mellette ének mestere, intve őt, hogy kímélje hangszálait, és arctörölt tartott a szája elé; sok embernek barátságát is felajánlotta, másoknak pedig felmondta, aszerint, hogy lelkesen vagy tartózkodón ünnepelték művészetét.

26. Kevélysege, bujálkodó természete, kapzsisága és irgalmatlansága kezdetben csak itt-ott ütközött ki, inkább mint valami ifjúkori tévelygés, de már akkor sem kételkedett benne senki, hogy ezek a bűnök jelleméből fakadnak, nem pedig fiatalságából. Mihelyt besötétedett, fejébe húzott egy hajóssapkát vagy kocsiskalapot, és ellátogatott a kocsmákba; keresztül-kasul kóborolt a sikátorokon, pajkoskodva, s cseppet sem volt ez veszélytelen dolog: ilyenkor belekötött a vacsoráról hazatérő emberekbe, ha valaki védekezett, azt megsebesítette, és bedobta a csatornába. Be-betört kis üzletekbe, és kirabolta azokat, otthon pedig szabályos bazárt rendezett be, ahol a megszerzett és alkura bocsátott zsákmányt árusította. Az effajta verekedések közben nemegyszer szeme világát és életét is veszélyeztette; egy széles bíborsáv viselésére jogosult előkelő ember ugyanis, akinek feleségét megmarkolta, csaknem halálra pofozta. Ezért ily késői órákban sohasem mutatkozott többé nyilvánosan, csak úgy, ha katonai tribunusai a távolból, titokban szemmel tartották. Napközben is gyakran elvitette magát gyaloghintón a színházba, és a pantomimusok miatt kirobbanó zavargásoknak emeleti páholyából nemcsak szemlélője, de bujtogatója is volt. Ha pedig verekedésre került a sor, s kövel, kettétört szék-lábakkal vagdalkoztak, maga is sok hasonló tárgyat hajigált a nézők közé, egyszer még a praetort is alaposan fejbe kólintotta.

27. Lassanként azonban erősödtek bűnös hajlamai, titkos és játékos jellegük is elkopott; nem is igyekezett többé leplezni őket, hanem nyíltan nagyobb bűnök elkövetésének útjára lépett. Lakomáit délben kezdte, éjfél tájban fejezte be, közben meleg, nyáridőben hideg fürdővel üdítette fel magát. Időnként nyilvános helyen is nagy lakomát csapott, így a tengeri csaták céljára szolgáló elkerített medencében, a Mars-mezőn vagy a Circus Maximusban, és ilyenkor Róma éjjeli pillangói és könnyű-vérű hölgyecskéi szolgáltak fel az asztaloknál. Valahányszor a Tiberisen levezett Ostiába vagy a Baiaei-öböl mellett elhajózott, mind a folyó mentén, mind a tengerparton különféle lebujszókát, örömtanyákat állítottak fel, ahol előkelő hölgyek látták el a gazdasszony szerepét, és hol innen, hol onnan csalogatták, hogy térjen be hozzájuk. Családi ebédekre is bejelentette magát, és volt úgy, hogy egyiknél csak a fejre való selyemszalag került négyszázezer sestertiusba, a másiknál meg maga a rózsajel még ennél is többre.

28. Nemcsak szabadon született fiúkat és férjes asszonyokat becstelenített meg, hanem erőszakot tett egy Rubria nevű Vesta-szűzön is. Actét, a szabadon bocsátott rabszolganőt csepp híján törvényesen is feleségül vette, és rábírt consuli rangú embereket, esküdjenek meg, hogy az asszony királyi vérből származik. Az ifjú Sporst, akit megfosztott férfiasságától, és mindenáron nővé akart változtatni, nászajándékok tömegével, vörös fátyollal a fején, nagy feltűnést keltő, ünnepélyes esküvői szertartás után házába vitette, és úgy élt vele, mint feleségével. Ma is emlegetik még egy tréfacsináló szellemességét: „be jól járt volna az emberiség, ha Domitius is ilyen asszonyt visz a házhoz.” Ezt a Sporst a császárnék díszruhájába öltöztette, gyaloghintón járatta, magával vitte görögországi összejövetelekre, vásárookra, Rómában a Sigillaria ünnepélyre, és a nyilvánosság előtt folytonosan csókolgatta. Még a tulajdon anyját is megkívánta, és annak ellenségei riasztották meg csupán, akik attól féltek, hogy ez a szilaj és telhetetlen asszony e furcsa viszony révén majd túl nagy hatalomra tesz szert; ezt a dolgot nem is vitatja senki, miután Nero ágyasai közé vett egy örömlányt, aki feltűnően hasonlított Agrippinához. Sokan állítják azt is, hogy valahányszor anyjával közös gyaloghintóban utazott, fajtalan szeretkezésükről árulkodó nyomok maradtak ruháján.

29. Maga is oly szemérmetlenül bocsátotta áruba testét, hogy végül is minden tagját megfertőzte. Egészen új játékot is eszelt ki; azt ugyanis, hogy vadállat bőrébe varrva kitört egy ketrecből, és nekiesett karókhöz kötözött férfiak és nők szeméremtestének, majd miután kedvét töltötte, erőszakot tetetett önmagán Doryphorusszal, az egykori rabszolgával; és míg ő

asszonyává tette Sporust, magát odaadta Doryphorusnak, s hozzá még olyan hangot, olyan sikoltásokat hallatott, mint a szűz lány, akin erőszakot tesznek. Sok mindenkitől hallottam, őszinte meggyőződése volt, hogy nincs erkölcsös ember a világon, sem olyan, akinek makulátlan a teste; csak a legtöbben eltagadják bűneiket, és ravaszkodás mögé rejtik; ezért ha valaki nyíltan megvallotta szemérmertlenségét, annak egyéb vétkei is megbocsátotta.

30. Azt tartotta, hogy pénz, vagyon csak akkor boldogít, ha pazarolni lehet. Piszkos, zsugori alak, aki mértéket tart kiadásában; a valóban kiváló, nagyszerű ember elherdálja, tékozolja a pénzét. Csodálta, dicsőítette nagybátyját, Caiust, elsősorban azért, mert a Tiberiusról rámaradt vagyonnak oly hamarosan nyakára hágott. Ezért sem a pazarlásban, sem az ajándékozásban nem ismert mértéket. Tiridates tiszteletére szinte hihetetlen összeget - nyolcszázezer sestertius - költött naponta, távozásakor pedig százmilliót adott neki ajándékba. Menecrates cithera-énekesnek és Spiculus vívóbajnoknak pedig olyan emberek vagyonát, házáat adta ajándékba, akik már diadalmenetet is tartottak. Cercopithecus Panerost, az uzsorást, aki Nero segítségével városi és vidéki telkek birtokához jutva, hihetetlenül meggazdagodott, csaknem királyi pompával temette el. Sohasem vette fel kétszer ugyanazt a ruhát. Ha kockázott, pontonként négyszáz sestertius volt a tét. Aranyos hálóval halászott, a háló köteleit bíbor és skarlátfonalból sodorták. Kísérete állítólag sohasem állt ezer szekérnél kevesebből, az öszvérek patkóját ezüsből verték, a hajcsárok ruhája canusiumi bíborszövetből készült; a menetet mazacusi lovasok és futók felékszerezett, cifra csapata zárta be.

31. Mégis, az építkezések terén működött a legkártékonyabban. Palotáját a Palatiumtól az Esquiliaeig bővítette ki, és előbb „átjáró”-nak, később, mikor a tűzvész után átépítette, Aranyháznak nevezte. Ennek nagyságáról és berendezéséről talán elég, ha elmondom a következőket: előcsarnoka akkora, hogy abban a Colossus (Nero) százhusz láb magas szobra elfért; oly tágas volt, hogy magába fogadott egy ezer lépés hosszúságú hármasszoros, meg egy tavat, melyet mint a tengerpartot, városokat jelképező épületek, továbbá szántóföldek, mezők, szőlők, legelők és erdők díszítettek, tele mindenféle háziállattal és vaddal. A palota többi részében minden arannyal volt burkolva, drágakövel, gyöngyházzal kirakva. Az ebédlőterem mennyezetén mozgatható elefántcsont lapokat és csöveket alkalmaztak, hogy a vendégekre felülről virágot szórjanak, és illatosított vizet permetezzenek. A nagyebédlőt kör alakúra formálták, s az éjjel-nappal, szünet nélkül forgott, mint a világegyetem; a fürdőket a tenger és az Albula folyó vize táplálta. Ekképpen befejezve palotája építését, a felavatásán nagy elismeréssel így nyilatkozott: Végre - mondta - kezd emberhez méltóan lakni. Megkezdte ezenkívül egy fedett oszlopsorokkal körülzárt fürdőmedence építését Misenumtól az Avernus-tóig, hogy abba minden Baiae környékén található meleg forrást bevezessenek. Megkezdtek továbbá egy csatornát az Avernus-tótól Ostiáig, hogy ha nem is a tengeren, de egy százhatvan római mérföldnyi útszakaszon mégis hajóval juthassanak el oda; a csatornát pedig oly szélesre tervezték, hogy ha szemközti irányból érkező ötsorevezős hajók találkoznak, kitérhessenek egymás elől. E munkálatok elvégzésére valamennyi foglyot Itáliába vitette mindenünnen, és elrendelte, hogy még a súlyosan bűnözőket is csak kényszermunkára ítéljék. Tékozló dühét nemcsak császári hatalmába vetett hite fűtötte, hanem a reménység is, hogy megtalálja a mérhetetlen rejtett kincset, melyről egy római lovag bejelentést téve, teljes bizonyossággal ezt állította: az ősrégi aranykincset a Tyrusból menekülő Didó királynő vitte magával, s az mai napig ott fekszik Africában elrejtve, tágas barlangokban, és igen kevés fáradsággal feltárható.

32. Reményében azonban csalatkozott, s így magára hagyatva, annyira kimerült, úgy elszegényedett, hogy még a katonák zsoldfizetését, a veteránok végkielégítését is húzni-halasztania

kellett; ezért hamis vádaskodáshoz, nyílt rabláshoz folyamodott. Mindenekelőtt elrendelte, hogy felszabadított rabszolgák halála után, ha eléggé nem bizonyítható okból olyan család nevét viselték, amellyel maga is rokonságot tartott, javaiknak ne a felét, hanem öthatodát foglalják le számára; továbbá ha az örökgyógyó uralkodója iránt hálátlanságot tanúsít, egész hagyatéka az államkincstárra szálljon; sőt, még az effajta végrendelet megírásával, fogalmazásával megbízott jogtudóst is büntessék meg; végül ha valaki szükségesnek érzi, hogy bejelentést tegyen bármilyen cselekedetről vagy akár beszélgetésről is, effajta ügyekben a felségsértési törvény alapján kell eljárni. Visszavonta a jutalmakat is, melyeket a versenyek győzelmi koszorúért viszonzásképpen az egyes városoknak adományozott. Megtiltotta továbbá az amethyst és a tyrusi bíborszín használatát, majd felbérelt valakit, hogy árusítson ebből az anyagból néhány unciát a piacon, ő pedig ennek ürügyén az összes kereskedők raktárait lefoglalta. Sőt, mint mondják, egyszer egyik énekszám közben észrevett a közönség soraiban egy tiltott bíborba öltözött hölgyet, és feljelentette a procuratoroknál; a hölgyet elhurcolták, és nemcsak ruháját, de egész vagyonát is elkobozták. Hivatalt mindig ilyen szavak kíséretében adott valakinek: „Tudod, mi kell nekem, ugye?” vagy: „Az a feladatunk, hogy arról gondoskodjunk, ne legyen senkinek semmije.” Végezetül már a legtöbb templomból is kivonta a kegyeleti ajándékokat, az arany- és ezüstszbrotkat beolvasztotta; köztük még a Penateseket is, melyeket Galba később újra felállított.

33. Csalátagjai és mások megöletésének a sorát Claudius-szal kezdte meg; e gyilkosságnak nem ő volt ugyan kezdeményezője, de mindenesetre tudott róla; ezt egyébként nem is titkolta, hiszen az ismert görög közmondást emlegetve, gyakran nevezte a gombát az istenek eledelének, mert Claudiusnak gombával adták be a mérget. Annyi biztos, hogy az elhunytat mindenféle gyalázkodó szóval, szidalommal illetve, hol ostobasággal, hol meg kegyetlenséggel vádolta. Gyakran tréfálkozott rovására, mondván, hogy abbahagyta bolondjárását az emberek közt, s ilyenkor a latin szó első szótágját jól megnyújtotta; Claudius sok rendelkezését, intézkedését, mint valami örült vagy beszámíthatatlan ember utasításait, érvénytelenítette. Végül halotti máglyája helyét is csak alacsony, silány minőségű fallal engedte bekeríteni. Britannicust sem azért tette el méreggel láb alól, mintha irigyelte volna az övénél kellemesebb csengésű hangját, hanem mert félt, hogy apja dicső emléke él az emberek között, s őt tekintély dolgában túlszárnyalja. A mérget egy bizonyos Locusta nevű híres méregkeverő asszonytól kapta, de az igen lassan hatott, és Britannicusnak bizony csak erősebb hasgörcsöt okozott; Nero ezért maga elé rendelte az asszonyt, saját kezűleg összeverte, és a szemére lobbantotta, hogy méreg helyett gyógyszert adott. Locusta azzal védekezett, hogy ő csak a bűncselekményt akarta jobban titkolni, azért mért ki kisebb adagot, mire Nero így szólt: „Bizonyára nagyon félek én a Julius-féle törvénytől, ugye?” - és kényszerítette az asszonyt, hogy hálósobájában, a szeme láttára, egykettőre gyorsan ölő mérget keverjen. Ezután egy bakkecskén próbálta ki a szert, de minthogy a haláltusa öt órán át tartott, újra és újra sűrűbbre főzette, majd egy malaccal etette meg. A malac nyomban megdőglött, s ekkor Nero parancsot adott, hogy vigyék be a mérget az ebédlőbe, és tálalják fel az asztalnál étkező Britannicusnak. És mikor Britannicus az első korty után holtan esett össze, Nero azt hazudta vendégeinek, hogy csak a szokásos epilepsziás roham van rajta, és másnap gyorsan, a legnagyobb záporban, egészen hétköznapi módon temette el. Locustának feladata teljesítéséért büntetlenséget biztosított, sőt, még tanítványokat is küldött hozzá.

34. Anyjára, aki szavait, tetteit figyelemmel kísérte és élesen bírálta, előbb csak ráijesztett, hogy gyűlöletet kelt ellene, mert elhíreszteli, hogy miatta készül lemondani a hatalomról és elutazni Rhodusba; később minden megtiszteltetéstől és hatalomtól megfosztotta: elvette tőle germán katonai testőrcsapatát, sőt, még palatiumi lakásából is kiűzte. Abból sem csinált gondot, hogy miképpen kínozza: ha Rómában tartózkodott, egyik pert a másik után indította

ellene, ha pedig vidéken húzódott meg, egyeseket megbízott, hogy háza előtt elhaladva, gyalázatos beszédekkel, rosszhiszemű tréfákkal zaklassák magányában. De anyja fenyegetéseitől és erőszakosságaitól megrettenve elhatározta, hogy elteszi láb alól. Három ízben méreggel próbálkozott, de észrevette, hogy az öregasszony ellenméreggel látta el magát, ezért hálósobája mennyezetét úgy építtette meg, hogy egy gépezet segítségével éjszaka az alvóra rázuhanjon. Erről a tervről sokan tudtak, ezért nem tarthatták eléggé titokban; kiagyalta tehát, hogy egy könnyen darabokra hulló hajót készített, melyen anyja akár hajótörés közben, akár úgy, hogy fülkéje romba dől, elpusztul majd. Ezért békülékenységet színlelve hízelkedő hangú levélben Baiaeba kérette, hogy az Ötnapos Ünnepet együtt üljék meg, - a főkörmánys-nak megbízást adott, hogy a liburnusi hajó, melyen anyja érkezik, mintegy véletlenül ütköz-zék össze valamivel, maga pedig jól megnyújtotta az ünnepi lakomát. Mikor aztán anyja mondta, hogy szeretne már hazatérni Bauliba, az összetört hajó helyébe azt a mesterségesen törekeny alkotmányt kínálta fel neki, és maga is jókedvűen kísérte ki a hajóhoz; búcsúzáskor még a keblét is megcsókolta; a hátralevő időt azonban vállalkozása eredményét lesve, nagy izgalomban, ébren töltötte. De mikor megtudta, hogy minden másként történt, és anyja partra úszva megmenekült, nem tudta, mitévő legyen. Elfogatta és megkötöztette Agrippina felszabadított rabszolgáját, Lucius Agerinust, aki nagy örömmel hozta a hírt, hogy úrnője ép és egészséges - előbb azonban tört helyezett el közvetlen közelébe, mintha felbujtott orgyilkos-ként a császár életére akart volna törni; aztán megparancsolta, hogy öljék meg anyját, de hadd higgye mindenki, hogy az büntette felfedezése miatt maga vetett véget életének.

Megbízható szerzők még ennél is szörnyűbbet mesélnek: Nero állítólag odarohant, hogy meg-szemlélje a meggyilkolt tetemet, megtapogatta a tagjait, egyiket ócsárolta, másikat dicsér-gette, aztán megszomjazott és jót ivott közben. Bűnének súlyát azonban, noha a katonák, a senatus és a római nép szerencsekívánataikkal bátorították, sem akkor, sem később nem tudta elviselni, és gyakran bevallotta, hogy anyja képe, s a Furiák lángoló fáklyái és ostorcsapásai üldözik. Még a mágusok szent szertartásaival is igyekezett felidézni és kibékíteni anyja halotti szellemét. Görögországi utazása idején nem is merészelt az eleusisi misztériumokon részt venni, mert megtudta, hogy a szent szertartásoktól minden bűnöst és gonosztevőt kikiáltó útján távol tartanak. Anyja meggyilkolása után nagynénje elpusztítása következett. Egyszer meglátogatta súlyos bélrenyheségben szenvedő nénjét, és mikor az pelyhedző szakállát meg-simogatva, öregesen kedveskedve így szólt: „Ha ezt egyszer a kezembe kapom, akár meg is halok”, Nero odafordult a körülötte állókhoz, és szinte gúnyolódva mondta, hogy akkor hát nyomban eltávolítja szakállát; az orvosoknak pedig elrendelte, „alaposabban tisztítsák meg a beteget”. Még meg sem halt az öregasszony, máris rátette kezét a vagyonára, végrendeletét is lefoglalta, hogy a hagyatékából semmi el ne kallódjék.

35. Octavián kívül még két felesége volt, Poppaea Sabina, egy volt quaestor leánya, aki előzőleg egy római lovaghoz ment férjhez; utána pedig Statilia Messalina, a kétszeres consul és diadalmenet tartására érdemesített Taurus dédunokája. Hogy ezt az asszonyt magáévá tegye, megölette férjét, Atticus Vestinust, aki akkor éppen consuli hivatalt viselt. Octaviát hamarosan meguntá, és barátainak, akik ezért korholták, azt felelte, Octaviának „meg kell elégednie a hitvesi rang jelvényeivel”: Többször sikertelenül próbálta megfojtani, majd elvált tőle olyan ürüggyel, hogy meddő; a nép azonban helytelenítette a válást, sőt, még a gyaláz-kodástól sem kímélték, ezért Nero számkivetésbe küldte feleségét. Végül házasságtöréssel vádolta, és megölte, - a vád azonban oly szemérmetlenül hamis volt, hogy a tárgyaláson mindenki állhatatosan tagadott; ezért Nero felbérelte Anicetust, volt nevelőjét, aki azt vallotta, hogy cselszövés útján megbecstelenítette Octaviát. Forrón szerette Poppaeát, akit tizenkét nappal azután vett feleségül, hogy Octaviától elvált. És mégis megölte egy rúgással őt is, mert a viselős, beteg asszony szidalmakkal árasztotta el, mikor egyszer nagyon későn tért haza a kocsiversenyről. Egyetlen lánya született Poppaeától, Claudia Augusta, akit azonban kis-

gyermekkorában el is vesztett. Nem volt olyan rokona, akit bünnel be ne mocskolt volna. Antoniát, Claudius lányát megvádolta, hogy felkelést szervez ellene, és megölette, mert Poppaea halála után nem akart férjhez menni hozzá. Hasonlóképpen meggyilkoltatta vérrokonait is, vagy akik sógorság révén kerültek rokonságba vele: ezek között volt az ifjú Aulus Plautius is; őt kivégzése előtt még meg is becstelenítette, mondván: „Most aztán menjen, anyám, és csókolgassa az utódomat”; elhíresztelte, hogy a fiú az ő anyja szeretője volt, és az császári hatalmat ígért neki. Mostohafiát, Rufius Crispinust, Poppaea még serdületlen gyermekét, haláztat közben tulajdon rabszolgájával vízbe fojtatta, mert azt rebesgették, hogy hadvezéresdit meg császárosdit játszik. Tuscust, dajkája fiát, Egyiptom helytartóját azért száműzte, mert a császár tiszteletére előkészített medencék vizében megfürdött. Senecát, tanítómesterét halálba kergette; pedig elbocsátási kérelme és vagyonáról való lemondása alkalmából szentül megesküdt neki, hogy „alaptalan a gyanúja, és ő inkább választaná a halált, semhogy ártalmára legyen”. Burrusnak, a testőrség parancsnokának torokfájás ellen ígért gyógyszer helyett mérget küldött. Gazdag és idős, szabadon bocsátott rabszolgáit, akik őt egykor örökbefogadtatásához hozzásegítették, majd bizalmas tanácsadói voltak a hatalomban, ételükbe, italukba szórt méreggel sorban eltette láb alól.

36. Nem kevesebb kegyetlenséggel járt el családi körén kívül, idegenekkel szemben is. Üstökös tűnt fel egymás után több éjszakán keresztül az égen, s ezt általában a hatalmasok közeli pusztulása jelének tartják. Nagy aggodalmára úgy értesült Balbillus csillagásztól, hogy ilyen végzetes jelek esetén a királyok valamely előkelőség feláldozása révén szokták a maguk fejéről elhárítani, és főembereikre átruházni a szerencsétlenséget; Nero nyomban el is határozta, hogy kiirtja a legelőkelőbb rómaiakat. Valami meg is erősítette szándékában, ami még hozzá az igazság látszatát is keltette; az idő tájt ugyanis két összeesküvésnek is híre ment éppen: közülük a nagyobb szabású a Piso-féle összeesküvés volt Rómában, - a másikat, a Vinicius-félét Beneventumban szervezték később, ott is fedték fel. Az összeesküvők háromszoros bilincsbe verve jelentek meg a tárgyaláson; egyesek önként bevallották vétkeiket, mások még büszkélkedtek is vele, mondván, hogy ezen a minden ocsmány bünnel beszenyvezett emberen valóban csak egyféleképpen lehet segíteni: ha megölik. Az elítéltek gyermekeit elűzték Rómából, és megmérgezték, vagy éheztetéssel pusztították el. Ismert dolog, hogy némelyiket nevelőikkel, táblahordozóikkal együtt egy és ugyanazon időpontban, étkezés közben ölték meg, másokat pedig megakadályoztak benne, hogy megszerezzék napi ételmüket.

37. Ettől kezdve se vége, se hossza nem volt a gyilkolásnak; Nero ölt: bárkit, bármi okból. Hogy mást ne is említsek, Salvidienus Orfitusnak azt vetették a szemére, hogy a Forum környékén háza három nagyobb helyiségében idegen országok követeit szállásolta el; Cassius Longinus jogtudósnak, aki a szeme világát is elvesztette, azt, hogy ősrégi családfáján megtartotta C. Cassiusnak, Caesar gyilkosának képmását; Paetus Thraseának, hogy olyan a képe, mint valami komor iskolamesteré. A halálraítélteknek néhány órát adott csupán. És hogy semmiféle késlekedés ne történjék, orvosokat hívatott, akik a tétovázókat mindjárt „kezelésbe vették”; így nevezte ugyanis az elvéreztetés célját szolgáló érvágást. Még azt is emlegetik, hogy egy nagybélű egyiptominak, aki szívesen a foga közé kapott nyers húst, de bármi egyebet, amit eléje raktak, szeretett volna élő embereket odadobni, hogy marcangolja szét és falja fel őket. Büszkén, felfuvalkodottan, hogy mindez sikerült neki, azt mondta: „egyetlen uralkodó sem tudta eddig, mi mindent megtehet”. Sok, egészen félreérthetetlen kijelentést is tett gyakran, hogy ő bizony nem kíméli a megmaradt senatorokat sem; hogy eltörli ezt a rendet az állam életéből, s a tartományokat, a hadsereget a római lovagokra és a felszabadított rabszolgákra bízta ezentúl. Sem érkezéskor, sem távozáskor nem tüntette ki csókkal a senatorokat, sőt, még a köszöntésüket sem viszonzta. Az Isthmus munkálatainak

ünnepélyes megkezdése idején, nagy tömeg előtt, hangosan fejezte ki óhaját, hogy „a maga és a római nép javára szolgáljon ez az ügy”, s a senatust közben meg sem említette.

38. De nem kímélte sem a népet, sem szülővárosa falait. Beszélgetés közben ezt a sort idézte egyszer valaki:

Ha meghalok, a földet tűz eméssze el.

„Sőt - mondta Nero -, még életemben!” Így is cselekedett: mintha ugyanis bosszantaná az ódon épületek csúfsága, a girbe-görbe, keskeny utcák látványa, felgyújtotta Rómát; ez olyan nyilvánvaló volt, hogy sok consuli rangú férfi egy ujjal sem bántotta Nero szolgálait, pedig kóccal, fáklyával a kézben tetten érték őket tulajdon házaikban; néhány terményraktárt az Aranyház szomszédságában, minthogy a telkekre igen vásott a foga, előbb hadigépekkel kellett összeromboltatnia, csak azután gyűjthatta fel. Hat nap, hét éjjel dühöngött a tűzvész, s a nép emlékművek, síremlékek épületébe húzódva keresett oltalmat és menedéket magának. A rengeteg lakóházon kívül akkor égett le a régi vezérek sok, ősi szokás szerint hadizsákmánnyal ékesített palotája, a királyok isteneknek szentelt templomai, továbbá a pun és a gall háborúk idején felajánlott fogadalmi templomok és minden, ősidőkből fennmaradt látnivaló, nevezetesség. A város égését Nero a Maecenas-toronyból nézte végig, „a lángok szépségében gyönyörködve” - mint mondta, s ismert színpadi öltözetében a Trója elfoglalásáról szóló dalt énekelte. De a lehető legnagyobb hasznot és zsákmányt akarván húzni még ebből a szörnyűségből is, kihirdette, hogy ingyen magára vállalja a hullák meg az üszkös romok eltakarítását, de nem engedte, hogy háza tája maradványaihoz bárki is közelítsen; közben azonban az önként felajánlott, valamint a kényszerűen behajtott költség hozzájárulásokkal mind a tartományokat, mind a magánemberek anyagi erőforrásait csaknem kimerítette.

39. Az uralkodó okozta nagy bajokhoz és csapásokhoz még néhány szerencsétlen véletlen is hozzájárult: pestisjárvány, mely egyetlen őszy folyamán harmincezer halottal növelte Libitina bevételi számláját; a britanniai vereség, melyben a két legnevezetesebb várost kifosztották, és sok római polgár meg szövetséges vesztette életét; a Keleten elszenvedett gyalázat, hogy Armeniában iga alatt hajtottak át egy légiót, Syriában pedig csak nagy keservesen tudtak helytállni. Csodálatos és igen figyelemre méltó dolog, hogy Nero a legnagyobb türelmet a gúnyolódó, gyalázkodó emberekkel szemben tanúsította; és senkivel sem volt olyan szelíd, mint azokkal, akik szellemes mondásokkal, gúnyversekkel sértegették. Ilyesmit görögül és latinul városszerte terjesztettek írásban, szóban egyaránt; így például az itt következő versecskéket:

Nero, Orestes, Alkmaion - anyagyilkosok.

Nero tulajdon édesanyját ölte meg.

Aenas volt - efelől nincs kétség - őse Nerónak:

Apját vitte amaz, ez az anyját vitte (halálba).

Míg a mienk lantol, kürtjét riogatja a Parthus,

Paean lesz a mienk, az meg a Messzelövő.

Rómából egy ház lesz: költözz hát Veibe, polgár.

Bár lehet, hogy Veit is elnyeli majd az a ház.

Sohasem kutatta, kik e versek szerzői, sőt, megakadályozta, hogy súlyosan megbüntessenek közülük néhányat, akiket a senatusnál feljelentettek, Isidorus, a cinikus filozófus, mellette elhaladva, a nyílt utcán nekitámadt, hogy „Nauplius gonosztetteit jól énekli, de a maga

jótéteményeit rosszul alkalmazza”; Datus, az atellai vígjáték-színész pedig valamelyik ének-száma közben ezt a szöveget, hogy „ég áldjon, apám, ég áldjon, anyám”, olyan mozdulatokkal kísérte, hogy egyszer ivást, máskor úszást utánozott, Claudius és Agrippina halálára célozva, a vers zárósoránál pedig, hogy: „Orcus fogja a lábatokat”, mozdulatával a senatusra utalt. Nero pedig, akár mert mindenféle gyalázkodást megvetett, akár mert fájdalma nyílt bevallásával nem akarta az indulatokat felkorbácsolni, beérte annyival, hogy mind a színészt, mind a filozófust kitiltotta Róma és egész Itália területéről.

40. Ilyen uralkodót csaknem tizennégy éven át megtúrt a világ, aztán végül mégiscsak cserbenhagyta. Bukását a gallok indították meg Julius Vindex vezérlete alatt, aki akkoriban pro-praetorként állt a tartomány élén. Csillagjósok már régen megjövendölték Nerónak, hogy egyszer megfosztják a hatalomtól; ebből a korszakból való híressé vált mondása: „művésztünk eltart bennünket” - hogy annál nagyobb tisztelettel gondoljanak énekművészetére, mely neki császárként szórakozást, magánemberként azonban megélhetést nyújt. Egyes jósok a Kelet uralmát ígérték neki arra az esetre, ha kicsöppen a hatalomból; mások Jeruzsálem királyságát, többen pedig egész egykori hatalma visszaszerzését. E harmadik jóslatra hajlott leginkább, ezért Britannia és Armenia elvesztése, majd gyors visszaszerzése után úgy vélte, hogy ezzel a kedvezőtlen jóslatok már be is teljesedtek rajta. Mikor azonban a delphi Apollo jóshelyén azt hallotta, hogy óvakodnia kell a hetvenharmadik évtől, azt gondolta, akkor éri majd utol a halál, és eszébe sem jutott Galba életkora; sőt, annyira bízott a maga késő öreg-ségében, és kivételes, tartós szerencséjében, hogy mikor egy hajótörés alkalmával legdrágább értéktárgyai elpusztultak, nem habozott kijelenteni bizalmasai között, hogy „majd visszahozzák neki a halak”. Neapolisban, anyja meggyilkolása napján tudta meg, hogy Gallia fellázadt; oly nyugodtan és egykedvűen fogadta a hírt, az ember azt hitte, örül a jó alkalomnak, hogy a hadijog alapján kifoszthatja a gazdag tartományt. El is ment nyomban a gymnasiumba, és nagy kedvteléssel figyelte az atléták versenyét. Vacsora közben is nyugtalanító levelekkel zavarták meg, de épp csak annyira haragudott meg, hogy fenyegetőzni kezdett, bizony rosszul járnak majd a lázadók. Aztán nyolc napig egyikre sem válaszolt, sem üzenetet, sem utasítást nem küldött senkinek, hallgatott mélyen az egész dologról.

41. Végül Vindex számos sértő rendelete arra indította, hogy levélben felkérje a senatust, álljon bosszút a személyén és az állam tekintélyén esett sérelemért, távolmaradását Rómától pedig torokfájással indokolta. Mindennél jobban fájt neki, hogy Vindex gyarló énekesnek, és nem Nerónak, hanem Aëno-barbusnak nevezte. Nero kijelentette, hogy családi nevét, melyet gyalázkodásra használnak ellene, újra felveszi, örökbefogadás útján nyert nevét pedig nem használja többé. A többi rágalmat azzal utasította el magától, hogy hazugság, s érvül azt hozta fel, hogy őt tudatlannak nevezik a művészetben, melyben pedig nagy jártasságra és tökéletességre tett szert, és egyre kérdezgette környezetétől, ismernek-e nála kiválóbb művészt. De azután egyik követjárás a másikat érte, és ekkor rémülten tért vissza Rómába; csak egy útközben mutatkozó, nem túl jelentős előjel könnyített valamennyit a lelkén: észrevette ugyanis, hogy egyik emlékoszlop domborművén egy gall katonát hajánál fogva vonszol maga után egy római lovag; erre a látványra nagyot ugrott örömeiben, és égnek tárva karját, hálálkodott az isteneknek. De még ezután sem hívta egybe a senatust és a római népet, hanem csak néhány előkelő embert, akikkel futólag tanácskozott, majd az egész napot egy új és eddig ismeretlen víziorgona megtekintésével töltötte: maga ismertette egyes alkatrészeit, beszélt a szerkezet elmésségéről és bonyolultságáról, kijelentvén, hogy mindezt a színházban is bemutatja majd, ha ugyan Vindex megengedi.

42. Ezután azonban megtudta, hogy Galba és egész Hispánia is elszakadt tőle; erre a hírré ájultan esett össze, és megtört lélekkel, hangtalanul és mozdulatlanul feküdt sokáig a földön.

Mikor pedig magához tért, megszagatta ruháit, és fejét verdesve bizonygatta, hogy neki már vége; dajkájának, aki vigasztalásul folyton azt duruzsolta a fülébe, hogy más uralkodóval is megtörtént már ilyesmi, azt válaszolta, hogy „ő mindenkinél hallatlanabb, másoknak ismeretlen sorsra jut, hiszen élve veszi el a legfőbb hatalmat”. De azért továbbra sem hagyta abba, nem is mérsékelte eddigi fényűző, semmittevő életmódját. Sőt, mihelyt valami kedvező hír érkezett a tartományokból, nemcsak fényes lakomát rendezett, hanem pajzán dallamokra, megfelelő kézmozdulatok kíséretében, maga adott elő a bukott vezérek rovására gúnydalokat, melyek később széles körben elterjedtek; egyszer titokban a színházba vitette magát, ahol az egyik nagy sikerrel szereplő színésznek megüzente, „mértéktelenül visszaél az ő (mármint Nero) művészetével”.

43. A felkelés kezdetén - mint mondják - mindjárt sok kegyetlen rendszabályt vezetett be, és azok nem is ellenkeztek természetével, így: minden hadseregparancsnokhoz, minden helytartóhoz hivatali utódot és gyilkosokat kell meneszteni; a birodalom egész területén minden száműzöttet és minden Rómában élő galliait le kell gyilkolni - amazokat, hogy a lázadókhoz ne csatlakozzanak, ezeket meg, mivelhogy cinkosai és segítői honfitársaiknak; Galliát a fosztogató csapatok prédájául odadobni; az egész senatust egy lakomán méreggel megölni; Rómát felgyújtani, vadállatokat nekiereszteni a népnek, hogy a tűzvész ellen nehezebben védekezhessék. Végül mégiscsak visszahőkölt mindezekről, nem a lelkiismerete szavára ugyan, hanem mert félt, hogy nem tudja terveit megvalósítani, és mert meggyőződése szerint hadjáratot kellett indítania; - hivatalos idejük lejárta előtt megfosztotta méltóságuktól a consulokat, és mindkettőjük helyét maga foglalta el - egy jóslat szerint ugyanis csak consulként győzhetne volna le Galliát. A vesszőnyalábok átvétele után, a lakomától felkelve, bizalmasai vállára támaszkodva elhagyta az ebédlőt, és kijelentette, hogy amint Gallia földjére lép, nincs más szándéka, csak fegyvertelenül a hadsereg színe elé állni, és sírni; azután ha a lázadók megbánják tettüket, másnap vidám lakoma közben maga szerzette vidám győzelmi dalokat énekel majd nekik.

44. A hadjáratra készülődve mindenekelőtt a kocsikat válogatta ki, amelyeken a színházi felszerelést szállította, ágyasait pedig, akiket magával vitt, férfi módra megnyíratta, és hadibárdokkal, pajzsokkal, mint amazonokat vonultatta fel. Ezután zászló alá szólította a városi tribusokat; de senki sem jelentkezett, ezért elrendelte, hogy a rabszolgatartó urak meghatározott számú rabszolgát állítsanak elő; minden családtól csakis válogatott embereket fogadott el, és nem tett kivételt sem az udvarmesterek, sem az írkokok esetében. Azt is elrendelte, hogy minden rend vagyona bizonyos részét beszolgáltassa, ennek következtében a bérházak és magánpaloták lakói is egyévi lakbérüket tartozták a kincstár rendelkezésére bocsátani. Ezt a rendelkezést igen szigorúan végrehajtotta, és nem fogadott el, csakis tökéletesen kivert érmét, színezüst pénzt és teljes súlyú aranyérmét, ezért sokan mindenféle fizetést nyíltan megtagadtak, és egyhangúlag követelték, vonja vissza inkább besúgótól a hatalmas összegeket, amelyeket azok jutalomképpen kaptak tőle.

45. Még növelte a gyűlöletet személye iránt, hogy a gabona drágulásán is nyereszkedni akart. Véletlenül ugyanis az általános éhínség idején híre járt, hogy egy alexandriai hajó homokot szállít az udvari birkózók számára. Ez aztán úgy felkorbácsolta a haragot ellene, hogy nem volt olyan gyalázkodás, amit a fejére ne szórtak volna. Egyik szobrán a fejére erősítettek egy hajfűrtöt meg egy görög nyelvű feliratot, mely így szólt: „Itt az ideje a valódi versenynek”, meg: „Most álljon hát elő.” Egy másik szobra nyakára pedig bőrtarisznyát akasztottak, és ezt írták alá: „Én mi egyebet adhattam? De te csak ezt a koldustarisznyát érdemled.” Az oszlo-

pokra is feliratok kerültek: „Még a kakasokat is felriasztotta énekével.” Éjjel sokan úgy tettek, mintha rabszolgáikkal gyűlt volna meg a bajuk, és sűrűn követelték Vindexet.

46. Nyilvánvaló rossz előjelek rémítgették hol álom, hol jóslatok és jelek formájában, régiek is, meg újak is. Ő, aki régebben sohasem álmodott, most meggyilkolt anyja képét látta maga előtt, amint egy hajón kicsavarja kezéből a kormányrudat; majd azt álmodta, hogy Octavia, a felesége rántja magával egy sötét szakadékba, szárnyas hangyák sokasága lepi el testét, végül a leigázott népek szobrai a Pompeius-féle színháznál állják körül, és nem engedik továbblépni; máskor meg kedvenc astúriai lova változott egész testében majommá, csak a feje maradt meg és dallamos nyerítést hallatott. A Mausoleumban maguktól tárultak ki az ajtók és belülről egy hang a nevéen szólította. Január elsején a feldíszített Laresek a szertartás előkészületei közben a földre zuhantak. Az áldozati szertartás közben Sporus átnyújtott neki ajándékkul egy gyűrűt, amelynek kövére Proserpina elrablása volt rávésve. Az újévi fogadalmak letétele idején már tömegesen összegyűltek a senatorok és a lovagok, de alig tudták a Capitolium kulcsait megtalálni. Mikor Vindex ellen írott beszédéből felolvasták a senatusban ezt a részt, hogy „meg kell lakolniuk a bűnösöknek, és hamarosan méltó véget kell érniök”; mindenfelől ezt kiáltották: „Megéred bizony, Augustus.” Azt is megfigyelték, hogy nyilvánosság előtt utoljára a „Számúzótt Oedipus”-t énekelte, és ezzel a verssel végezte:

Hitves, anyám, apám, mind a halálom kívánja.

47. Később jelentették, hogy a hadsereg többi része is elpártolt tőle; a leveleket, melyeket reggeli közben kapott, darabokra tépte, felborította az asztalt, két kedves, homerosinak nevezett serlegét, melyet Homeros énekeiből vett jelenetek díszítettek, földhöz vágta, majd kis aranydobozba rejtve a Lucustától kapott mérget, átment a Servilianus-féle kertekbe: ott előreküldve Ostiába leghűségesebb szabadosait, hogy helyezték készenlétbe a hajóhadat, megpróbálta rávenni tribunusait és testőrsége tisztjeit, kísérjék el menekülése útján. De azok kitérő válaszokat adtak, vagy megtagadták kérését, és egyik felkiáltott:

Meghalni ily keserves volna hát?

Nero különféle terveket forgatott fejében; vajon a parthusokhoz vagy Galbához forduljon-e oltalmat kérve; vagy gyászruhában a nyilvánosság elé lépjen-e inkább, és a szószelekről kérjen meghatóan bocsánatot a múltban elkövetett cselekedeteiért, és ha nem sikerül maga felé hajlítani szívüket, ne kérje-e, hogy legalább az egyiptomi helytartóságot hagyják meg neki. Később megtalálták a szekrényben egy, ez ügyben megfogalmazott beszédet is; mégis úgy vélik, attól félt, hogy még mielőtt a Forumra ér, darabokra tépik az emberek. A további fejtörést másnapra halasztotta, de éjfél tájban felköltötték, és tudatták vele, hogy testőrsége elvonult; erre kiugrott ágyából, és elküldött barátaiért. Minthogy egyik sem adott hírt, maga mellé véve néhány embert, mindegyiket felkereste lakosztályában. De minden ajtót zárva talált, és mivel hívó szavára semmiféle választ nem kapott, visszatért hálószobájába, ahonnan közben már az őrség is szertefutott; még az ágyhuzatot is magukkal vitték, a mérget rejtő dobozka pedig eltűnt. Nero nyomban elküldött a gladiator Spiculusért vagy valamelyik igen kiváló vívóbajnokért, hogy annak kezétől pusztuljon el. És mikor egyiket sem találták, így kiáltott: „Nos hát, nincs se barátom, se ellenségem?” - ezzel elrohant, mintha neki akarna menni a Tiberisnek.

48. De éppily hirtelen egyebet gondolt, valami titkos rejtekhelyre kíváncszott, hogy újra összeszedje magát; Phaon, szabadon bocsátott rabszolgája felajánlotta neki a Via Salaria és Via Nomentana közt a negyedik mérföldkőnél fekvő vidéki birtokát; úgy, amint volt, mezítláb, csak egy tunicát meg egy ócska, színehagyott köpenyt kapott magára; fejét befedve,

arca elé zsebkendőt tartva lóra szállt, négy ember kísérte csupán, köztük Sporus is. Alighogy felocsúdott a földrengés meg egy szeme előtt lecsapó villám rémületéből, meghallotta egy közeli táborból a katonák zajos beszélgetését; a katonák úgy értelmezték a dolgot, hogy ezek a jelek reá nézve kedvezőtlenek, Galbára viszont szerencsések, ehhez járult még, hogy a szembejövők közül is ezt mondta valaki: „Ezek itt Nero nyomában járnak”; másvalaki meg azt kérdezte a lovasoktól: „Mi újság Rómában Neróról?” Ekkor lova megbokrosodott az úton heverő hulla szagától, neki meg félrecsúszott arcáról a kendője, mire egy kiszolgált testőr felismerte, és köszöntötte is. Mihelyt az elágazáshoz értek, eleresztették lovaikat, és árkonbokon keresztül egy nádason átvezető ösvényen haladtak tovább nagy keservesen, úgy, hogy emberei ruhadarabokat teregettek meztelen talpa alá; végül elérkezett a villa hátsó bejáratához. Phaon biztatására, hogy húzódjon meg egy homokbánya üregében, azt felelte, „nem akar élve a föld alá kerülni”. Rövid várakozás után, mialatt titkos besurranását a villába előkészítették, egy közeli pocsolyából vizet merítve, tenyeréből akart inni, de előbb így szólt: „Íme, ez Nero frissítője.” Ezután egyenként kihúzta köpenyéből a fennakadt s az anyagot szagató töviseket majd négykézláb végigmászott egy kiásott árok szűk medrén, be a legközelebbi kis fülkébe, és lerogyott a szegényesen megvetett paplan helyett ócska kabáttal letakart fekhelyre; közben megéhezett, megszomjazott, de amíg a felkínált fekete kenyeret undorral toltta el magától, nagyot húzott a langyos, állott vízből.

49. Ettől kezdve kísérői egy emberként sürgették, hogy amennyire csak módjában áll, próbáljon megszabadulni a reá váró gyalázatos bánásmódtól; erre megparancsolta, hogy szeme láttára ássanak meg egy testére méretezett gödröt; továbbá, hogy ha találnak, hordjanak össze néhány darab márványkövet, hozzanak vizet, fát, hogy teteméről illő gondoskodás történjék; minden egyes utasításnál elsírta magát, és újra meg újra elmondta: „Micsoda művész pusztul el bennem!” Mialatt így telt-múlt az idő, Phaon futárja levelet hozott, s ő kitépve az írást a hírnök kezéből, ezt olvasta benne: a senatus ítélete kimondta rá, hogy ellenség, parancsot adott felkutatására, hogy ősi szokás szerint szenvedje el a halált. Nero megkérdezte, milyen fajta büntetés is az. Mikor megtudta, hogy a meztelenre vetkeztetett ember nyakát befogják egy villába, testét meg halálra vesszőzik, megrettent, felkapta a két tört, melyet magával vitt, majd kipróbálva mindkettőnek az élet, ismét elrejtette őket, mondván, „nem érkezett még el végső órája”. Azután többször kérte Sporust, hogy kezdjen rá a panaszdalra meg a siratóénekekre; később azt kérte, hogy valaki segítse meg, és mutasson neki példát, hogyan hal meg önkezétől az ember; majd gyávaságát ostorozta ily szavakkal: „Undorító, ocsmány módon élek”; „nem illik ez Neróhoz, nem illik”; „jól meg kell fontolni mindent ilyen helyzetben”; „rajta, légy férfi”. Ekkor már közeledtek is a lovasok, akiknek parancsba adták, hogy élve kerítsék őt kézre. Mihelyt Nero észrevette őket, reszketve mormolta ezeket a sorokat:

*Így igaz ez, vagy sem, de kimondani készlet a lelkem,
Gyors lábú paripák dobogása ütött fülembé.*

Majd titkára, Epaphroditus segítségével nyakába dőfte a kést. A rohanó centuriónak, aki köpenyét a sebre nyomva úgy tett, mintha segítségére sietne, félholtan így szólt: „Késő”, meg hogy: „Ez aztán a hűség.” Ezzel a mondattal kilehelte lelkét. Szeme - a jelenlevők megrökönyödésére és elborzadására - kidülledve meredt meg. Kísérőitől mindenekelőtt azt kérte, hogy feje senkinek ne kerülhessen a kezébe, hanem úgy, amint van, testét egy darabban égezzék el. Ezt meg is ígérte neki Icelus, Galba felszabadított rabszolgája, aki maga is kevéssel azelőtt szabadult börtönéből, ahová a felkelés elején vetették.

50. Nero temetésének költségei kétszázezer sestertiust tettek ki; az arannyal átszótt fehér szőnyegeket vették elő hozzá, melyeket maga is mindig használt január elsején. Földi maradványait Ecloge és Alexandria, a dajkái, és Acte, az ágyasa, együtt temették el a Domitius-

nemzetség sírboltjában, mely a Marsmezőről fenn, a kertes domb tetején látható. Ebben a sírboltban áll egy vörös márvány koporsó, fölötte egy lunai márvány oltár, thapsusi kőkorlással körülvéve.

51. Csaknem középtermetű volt, teste foltos és rossz illatú; haja hirtelenszőke, arca inkább szép, mint kellemes, szeme szürkés-kék és igen gyenge; nyaka túl kövér, a hasa erősen kidomborodott, lába szára túl vékony, egészsége jó és tartós. Hiába élt ugyanis mértéktelen kicsapongások közt, uralkodása tizennégy éve alatt mindössze háromszor volt beteg, s még ekkor sem hagyott fel sem a borivással, sem egyéb szokásaival. Öltözködésében, egész tartásában oly szemérmetlen volt, hogy haját nemcsak soronként rendezett csigákba fésülte, hanem achaiái útján egészen vállig leeresztve hordta; és igen gyakran könnyű hálóingben, nyaka köré kendőcskét csavarva, öv és saru nélkül, házipapucsban mutatkozott a nyilvánosság előtt.

52. A tudományokban, művészetekben jártasságra tett szert már gyermekkorában. A filozófiától csupán anyja tartotta távol, arra intve fiát, hogy nem császárnak való mesterség az; a régi szónokok olvasásától pedig tanítója, Seneca tiltotta el, hogy a maga művészete maradjon Nerónak minél tovább példaképe. Ezért leginkább a költészet felé hajlott, szívesen és könnyedén faragott verset; nem igaz, amit többen is állítanak, hogy mások műveit sajátjaként adta közre. Kezembe került több füzeté és írotáblája, rajtuk néhány közismert verssora a maga kézírásával, s ezekből könnyen megállapítható, hogy egyik sem másolat vagy tollbamondásra írott sor, hanem olyasmi, amit gondolkodva, alkotás közben jegyez fel az ember; annyi benne ugyanis a kihagyás, áthúzás vagy az egyes szavak fölibe írott javítás. A festészetben, de kiváltképpen a szobrászatban is ért el nem is középsterű eredményt.

53. De mindennél jobban törekedett a népszerűsége, és vetélytársa volt mindenkinek, aki valamiképpen hatást gyakorolt a tömegek érzelmeire. Elterjedt róla a vélemény, hogy a színészek győzelmű koszorújának elnyerése után odáig süllyedt, hogy a legközelebbi alkalommal atlétaként óhajtott volna részt venni az olympiai játékokon. Kitartóan gyakorlatozott ugyanis; az atlétikai versenyeket Görögországban is mindig a döntőbírák módjára, a stadium földjén helyet foglalva nézte végig, és ha a küzdő párok túlságosan a pálya szélére húzódtak, saját kezűleg vonszolta őket vissza a középre. Mivelhogy az énekművészet terén Apollóval, a kocsihajtásban a Nap istenével tartották egyenlőnek, elhatározta, hogy tetteiben Herculest utánozza majd. Azt beszélik, arra készült, hogy egy szelídített oroszlánt az arénában a nézőközönség szeme láttára bunkóval leüt, vagy megfojt pusztá kézzel.

54. Élete vége felé a nyilvánosság előtt fogadalmat tett, hogy ha uralma fennmarad, a győzelmű tiszteletére rendezendő ünnepi játékokon víziorgona-művész, fuvola- és dudaművész szerepében óhajjt bemutatkozni, az utolsó napon pedig táncosként Vergilius *Turnus*-át kívánja ellejteni. Egyesek feljegyezték, hogy Parist, a táncművészt, mint veszélyes vetélytársát, meg is ölette.

55. Forrón vágyott az örökkévalóságra, hogy hosszan tartó dicső emléke maradjon fenn, de mindezt igen ostoba módon. Sok tárgyat, helységet megfosztott például régi elnevezésétől, és a maga nevét adta neki. Április havát Neroneusnak nevezte el. Azt is eltervezte, hogy Rómát Neropolisnak hívják majd.

56. Az istenek tiszteletét mindvégig megvetette, csak a syriai istennővel tett kivételt. Később ezt az istennőt is annyira semmibe vette, hogy szobrát levizelte, mert közben már másfajta

babona kerítette hatalmába, és egyedül ahhoz ragaszkodott makacsul, hosszú ideig. Egy ismeretlen plebeius az összeesküvések ellenszeréül egy kislányt ábrázoló szobrocskát adott neki ajándékba; minthogy pedig közvetlenül ezután lepleztek le egy összeesküvést, Nero ezt a szobrocskát legfőbb isteni hatalomként tisztelte, és naponta háromszor mutatott be áldozatot neki: akarta is, hogy az emberek azt higgyék, a talizmán a jövőt is megmondja neki. Halála előtt néhány hónappal részt vett egy béljósolás szertartásán, de ez nem hozott neki szerencsés előjeleket.

57. Harminckettedik évében halt meg, azon a napon, amelyen Octaviát megölte; a hír oly nagy örömet keltett, hogy az emberek feltették fejükre a szabadságot jelképező sapkát, és abban szaladgáltak városszerte. Mégis akadt, aki hosszú időn keresztül tavaszi és nyári virágokkal ékesítette a sírját; hol bíbortógás képmása került elő a szónoki emelvényénél, hol némely rendelete, mintha még élne, és ellenségei végromlására hamarosan visszatérne közéjük. Még Vologesus, a parthus király is buzgón kérte, mikor egyszer a szövetség megújítása ügyében követséget küldött a senatushoz, hogy tartsák tiszteletben Nero emlékét. Végezetül húsz évvel később, jómagam is fiatal ember voltam még, feltűnt valamerről egy ismeretlen származású ember, aki elhíresztelte magáról, hogy ő Nero; a császár neve még akkor is oly népszerű volt a parthusok körében, hogy ezt az embert buzgón támogatták, és alig lehetett rábírní őket, hogy kiszolgáltassák Rómának.

APULEIUS

AMOR ÉS PSYCHE

Volt egyszer egy város, volt abban egy király meg egy királyné. Volt nekik három világszép leányuk, de akármilyen csuda gyönyörű volt is a két nagyobbik, mindenek hiedelme szerint mégiscsak fölért hozzájuk az emberek ünneplő magasztalása, de a legkisebb leány tündöklő-ragyogó szépsége előtt a szegényes emberi szóvirágok halvány dadogásba bágyadtak. Az országabéliek s a kincses külföldiek, kiket e tüneményes csoda izgató szárnyalású híre oda-csődített, lenyűgöző szépsége láttára néma bámulatba meredtek, s mintha maga a megtestesült Venus istenasszony lett volna, vallásos hódolatban kezükkel imádó csókokat hintettek felé. És már a szomszéd országokat s a határos tartományokat végigszárnyalta a szóbeszéd, hogy az istennő, kit a kék tenger mélysége szült s habzó hullámok harmata táplált, isteniségét egész világ szemébe tárja, s a földön jár-kezel emberként az emberek között, vagy hogy most nem a tenger, hanem bizonyára a föld - mennyei cseppek csírájából - második, de még szűzi virágzásban pompázó Venust fakasztott. Így nőtt mérhetetlenül napról napra a mendemonda, így szárnyalta végig az egyre továbbharapózó szóbeszéd előbb a szomszéd szigeteket, aztán szinte az egész világ valamennyi országát. Hosszú utazás, végeérhetetlen tengerjárás árán rengeteg ember tódult e tündöklő világcsodához. Venus-látni nem hajókázott már senki emberfia Paphoszba, vagy Knidoszba, s bizony még Kütherébe sem; elmaradoznak az áldozatok, roska-doznak a templomok, ritkulnak az istenlakomák, elnémulnak az ünnepségek; koszorútlanok szobrai s árva oltárai hideg hamutól szennyesednek. Mindenki a lányhoz imádkozik, s az ő emberi alakjában engeszteli imáival a magasságos istennő szellemét; reggelenként, ha szűzies alakja megjelent, áldozati állatokkal és istenlakomákkal tőle könyörgik a láthatatlan Venus kegyelmét, s utcaszerte, ha térül-fordul, hullámzó tömeg hódol előtte virágzáporral és virágfüzérékkel.

Szörnyűségesen felkorbácsolja az igazi Venus indulatját, hogy ilyen eszeveszettül pazarolták e földi leány imádására mindazt a hódolatot, ami csak isteneket illet. Kirobban elkeseredése, meg-megrázza fejét, hangos panaszra fakad, és imígy évelődik:

- Hát ennyire vagyunk! Nekem, a világ ősanjájának, nekem, az elemek kútfejének, nekem, a földkerekség áldó Venusának, halandó leánnyal kell megosztanom a fölségemet illető imádaton! Égben rejtett nevem, im, földi mocsokkal szennyeződik! Hiszen így csak fele hódolat jut istenségemnek, be kell érnem afféle ideig-óráig tartó, se hideg se meleg hódolattal, ha ez a halandó leány bitorolja szépségemet. Hát hiába ítélt különbnek ezért a ragyogó szépségemért a két legnagyobb istennőnél is az a pásztorfiú, akinek igazmondásában a hatalmas Juppiternek is kedve telt? De majd megkeserüli még, akárki lánya is, hogy elbitorolja az engem illető hódolást: lesz rá gondom, hogy ezt a felháborító szépséget megátkozza még!

És menten hívja szárnyas, szeleburdi fiát, aki léhaságával megcsúfol minden szemérmetséget, fáklyával, nyíllal a kezében éjnek évadján idegen házakba surran, megbomlaszt minden házasetet, bünt bünnel megtorlatlanul tetéz: minden tette merő garázdaság. A gyerekek ezt a vele született pajkos léhaságát szaporán ösztökéli még szóval is; elviszi abba az országba, szemtől szembe megmutatja neki Psychét - mert e néven tisztelték a lányt - tőviről hegyire elmeséli, kihívó szépségével hogyan ingerelte. Aztán ziháló, reszkető felháborodással beszélt:

- Hozzád fűző anyai szeretetemre, a nyílvessződ vágta drága fájdalomakra, szerelmi lángod mézes mámorára kérlek, szolgáltatass anyádnak teljes elégtételt, végy kíméletlenül bosszút ezen a megátalkodott szépségen; mindenekelőtt azonban szívvel-lélekkel egyes-egyedül azon mun-

káldokjál, hogy ezt a leányt eméssze fennen lobogó szerelem egy kivetett ember iránt, akit a sors becstelenségre, szegénységre, sőt nyomorékságra kárhoztatott, s olyan aljas szemét, hogy hozzá fogható nyomorult nem akad a kerek világon!

Elhallgatott, magához szorította fiát, és eszeveszett csókjaival vadul záporozta. Ellépdel aztán a hullámos tenger közeli partjára, rózsaszínű talpaival a fodrozó habok gyöngyös tetejét tapossa, s íme, már le is ült messze kint a tenger tündökletes tükrén; elhatározása még meg sem fogant benne, máris mintegy parancsszóra előbukkan tengeri kísérete: itt vannak zengő dallal Nereus leányai, aztán a torzonborz, kék szakállú Portunus, aztán Salacia, ölében nagy nyaláb hallal, meg delfinen lovagló kicsi Palaemon; itt a tenger hátán csapatostul ide-oda cikázó Tritonok: az egyik bűgő kagylón halkán trombitál, a másik selyemernyővel tompítja a tűző nap tüzeit, amaz tükröt emel arca elé, mások párosával húzzák úszó fogatát. Útjában Oceanushoz ez a sereg kísérte Venust.

Ezenközben Psyche, bármily káprázatos-gyönyörű, szépségének semmi gyümölcsét sem élvezte. Megcsodálja ugyan mindenki, magasztalja mindenki, de még csak polgárember se kívánja meg, feleségül kérni senki sem merészkedik. Megcsodálják isteni szépségét, de mindenki csak úgy mered rá, mint egy remekbe faragott szoborra. Két néjje, akinek hétköznapi csinoságát nem hirdette a népek ajka, királyi kérők karjaiban már rég boldog házasságot ért, csak Psyche ül otthon szűzen, pártában, s lázadó testtel, sebhedt szívvel siratja árva egyedülvalóságát, s világhíres szépségét megátkozza. Végre is a leánya kegyetlen sorsán elkeseredett apa kérdéssel járult a miletosi isten százados jóshelyéhez, mert égi gyűlölséget gyanított, s istenek haragjától rettegett; imákkal s áldozatokkal ettől a hatalmas istentől könyörög férjmenyegzőt a pártában maradt szűznek. Apollo pedig - ámbár görög volt és ión - a regény szerzőjének a kedvéért latin nyelvű jóslatban azt felelte:

*Vidd fel az égre törő hegycsúcsra király a leánykát,
S gyászfátyolba borítsd, mint a halál jegyesét.
És ne reméld, hogy a férje halandó törzsbéli sarj lesz
Rettenetes szörny lesz, kétszínű bajkeverő:
Száll-száll a magas égen, s tör vesztére világnak,
Lángja s a fegyvere is mindeneket lebíró.
Fél maga Juppiter is, reszketnek az istenek ettől.
Borzad a sok folyam és Styx komor árnya velük.*

Amint az egykor oly boldog király a szentséges jósnnyilatkozatot észbe vette, lankadt búsulással útnak ered hazafelé, s feleségének kibogozgatja a végzetes jóslat rendelkezéseit. Búnak erednek, sírnak, keseregnek nap nap után, de immár kopogtat a rettenetes jóslat teljesülése. Bontakozik már a boldogtalan leány gyászos nászának pompája, a lobogó fáklya már fekete korom hamvába lohad, a fuvola menyegzői bűgása lydiai gyászdallá keseredik, a csengő lakodalmi ének komor zokogásba hull s a menyasszony fátylával könnyeit szárítgatja fel. Az egész ország részvétellel osztozott a mélyen sújtott királyi ház csüggeteg bánatában, s rögtön az általános keserőséghez illő gyászt rendelnek országszerte.

De az isteni parancsoknak tartozó kényszerű engedelmisség követelte már a szegény kis Psychére mért bűnhődést. Hát alighogy lezajlottak - mélységes gyászban - a halottas menyegzői ünnepségek, odaözönlik az egész lakosság, kihozzák az élő tetemet, és a könnyes Psyche ott lépdel a maga menyegzői halottasmenetében. És mikor a szörnyű csapástól sújtott bánatos szülők vonakodnak elszánni magukat a kegyetlen cselekvésre, a leány maga biztatja őket ilyen beszéddel:

- Minek keserítitek örökös zokogással amúgy is keserves öregségeteket? Minek őrlitek fel a lelketeket, s még inkább az enyémet, egyre felcsukló jajgatásotokkal? Hívságos könnyekkel

tisztos arcotok minok mocskoljátok? Minok dörzsölitek tönkre szemeteket, szemem fényét? Ősz hajatokat minok tépítok? Te melledet, s te drága emlőidet minok vered? Íme, csodás szépségemért boldogtalan sorsom a ti fényes jutalmatok. Kaján féltékenység gyilkos ütése roppan rajtatok, s immár késő megéreznetek. Mikor az egész világ isteneknek járó hódolattal ünnepekt, mikor egy értelemmel új Venusként magasztalt, akkor kellett volna bánatba hullnotok, sírnotok, engem halottként elgyászolnotok. Most érzem, most tudom, hogy épp a Venus név taszít a romlásba. Vigyetek hát, és tegyetek ki azon a sziklacsúcson, amelyre sorsom szánt. Sietek ama boldog menyegzői ünnepre, sietek látni nagyszerű férjemet. Hogy odázhatnám el, hogy is háríthatnám el az ő érkezését, aki született veszedelme a föld-kerekségnek?

Ennyit mondott a leány s némán, bátor léptekkel elvegyült a kísérő néptömegben. Fölvonnak a meredek hegy kijelölt sziklahátára, annak is a legmagasabb csúcsán leteszok a leányt, s valamennyien elmennek; otthagyják a menyegzői fáklyákat is - amelyek útját végiglobogták - eloltogatják könnyeikkal, s bűnak horgadt fejjel hazacihelődnek. Szerencsétlen szüeli a rettentő csapástól ernyedten megbújnak sötét palotájuk zárai mögött, s örökös gyászba temetkeznek. Psychét pedig, aki elfogult remegésben sírdogál a sziklacsúcson, a lágyan lengedező Zephyrus szelíd szellője vigyázatosan fölemeli - meglebegteti ruhája csücskeit, megduzzasztja ráncait - enyhe fuvallattal átviszi lassan-lassan az irdatlan sziklameredek fölött, óvatosan lebocsátja, s a mélyen alant viruló völgy pázsitos ölében lenyugtatja.

Kéjesen elnyújtózott Psyche a gyöngö füves hely harmatos gyepágyán, s rettentő lelki izgalma csillapultán, édes álomba szenderült. Hosszú alvás után frissen, derűs hangulatban ébred. Hatalmas szálfák erdeje tűnik szemébe, kristály vizű, tükrös forrásra bukkan az erdő kellős közepén, a kanyargó forrásvíz tőszomszédságában királyi palota áll, nem emberkéz, de isteni művészet alkotása. Ahogy az ember beteszi a lábát, mindjárt észbe kap, hogy ez csak valamelyik isten pazar kéjlaka lehet. Mert a citrusfával s elefántcsonttal mesterien öblözött mennyezetet aranyoszlopok hordják; minden fal telides-tele ezüstveretű vadbarmokkal s egyéb ilyen vadállatokkal, amelyek mindenkinek, mihelyt belép, azonnal szemébe ötlenek. Valóban, csoda egy ember, sőt félisten, vagy bizonyára isten, aki nagyszerű művészi ízléssel ennyi ezüstöt vadállattá faragott. Bizony még maga a padló is apró darab drágakövekből kirakott képekkel tarkállik: ó, százszorosán, ezerszeresen, végtelenül boldogok, akik kincses drágaköveken taposnak! Aztán a messze elnyúló, széles palotának egyéb részei is érőt érnek: vert arany valamennyi fal, s úgy csillognak különös ragyogással, a szobák, az előcsarnok s még az ajtók is úgy tündökölnék, hogy a palotában akkor is nappal derülne, ha a nap fölmondaná a szolgálatot. Épp így minden egyéb pompa méltán illeszkedik a palota káprázatos csillogásába: bizony igazán úgy tűnhetett föl, hogy a nagy Juppiternek épült ez az isteni palota, hogy benne halandókkal együtt lehessen.

Csábította Psychét ez a gyönyörűséges épület, közelebb merészkedett, lassankint neki-bátorodott, s belül került a küszöbön, - csalogatta a csoda-látnivalók láza, bekukkantott mindenhova; a palota másik felében pedig csodásan megépített, rengeteg kincstől roskadozó raktárak tűntek szemébe. Együtt van ezekben a világ minden drágasága. Ez a rengeteg kincs már magában is elképesztette, de a legcsodálatosabb az volt, hogy ezt a világgraszoló kincstárt sem retesz, sem zár, sem őr nem vigyázta. Miközben hát elragadtatásában mindezt végig-álmélkodta, láthatatlan lény hangja ütötte meg fülét:

- Asszonyom, miért meredsz úgy erre a rengeteg kincstre? Hisz ez mind a tiéd. Vonulj vissza inkább a szobádba, frissítsd az ágyban elgyötört testedet, s ha éppen kedved kerekedik, fürödj meg. Mi, akik hozzád szölnk, cselédeid vagyunk, s készségesen fogunk kiszolgálni; ha testedet helyrehoztad, sebtiben fejedelmi lakomát tálalunk néked.

Boldogság áradt el Psychén erre az isteni gondoskodásra, megfogadta a láthatatlan lény intő szavát, előbb aludni tért, aztán meg is fürdött: fáradt testét így frissítette föl. Erre nyomban szemébe ötlött egy félköríves emelvény ebédői fölszereléssel; mindjárt kitalálta, hogy neki terítettek itt lakomára az asztalnál, s kéretlenül helyet foglalt. És menten - terülj asztalkám - borok nektárjai, s százféle jó falat roskadozó fogásai kerülnek elébe, szinte varázsütésre. Mert senkit sem látott, csak a kiejtett szavakat hallotta; cselédsége hang és hang, semmi más. Fölséges lakmározása végén benn termett egy láthatatlan énekes, majd egy lantos, még a lantja is láthatatlan. Ekkor sokhangú dallamok érces zenéje szűrődött fülébe - kétségtelenül énekkar volt ez - bár embernek nyoma sem mutatkozott. Végre Psychét ennyi gyönyörűség után ágyba csalogatta a csábító alkonyest. Éjnek éjszakáján finom hang üti meg fülét. Most, ebben a kongó magányosságban, ártatlanságáért reszket, szorong és összeborzong, s az ismeretlentől jobban irtózik, mint akármi más bajtól. Egyszerre csak ott termett a titokzatos férj, bebújt az ágyba, feleségévé ölelte Psychét, s meg hajnalban nyakra-főre elillant. A láthatatlan szolgálók azon nyomban keze ügyében voltak az új asszonynak, s ápolgatták letört szüzességét. Így ment minden jó darab ideig. És - mert az a természet rendje - az újság ingere a mindennapos ismétlődés folyamán gyönyörűséggé ízesedett, s a titokzatos hang fölcsendülése megédesítette magányos napjait.

Ezenközben gyászba borult szüleit öregekké törte olthatatlan bánatuk, nénjei meg - hogy a dolognak híre ment messze földön - megtudtak ám mindent. Nosza, sebtiben fölszedelőzködtek, és hirtelenében bánatosra szomorodott arccal, szüleiket meglátogatni útnak indultak, hogy beszéljenek velük. Ez éjszakán a láthatatlan férj - mert épp hogy hangját hallhatta, testét tapinthatta - így szólt Psychéhez:

- Édes-édes Psychém, drága asszonykám, rettentő Sors átkos vihara tornyosul föléd; szöges gonddal óvlak: vigyázz! Nővéreid nem hiszik halálod hírét, nyomodban vannak, s hamarosan ott lesznek azon a sziklacsúcson. Ha netán megüti füledet egy-két jajsavuk, rájuk ne hederíts, de még csak feléjük se nézz, mert különben nekem nagy-nagy fájdalmat okozol, magad fejére pedig a legszörnyűbb romlást zúdítod.

Szentül megígérte férjének, hogy megfogadja szavát - de ahogy az elillant a tűnő éjszakával, szegényke napestig könnyes jajgatással emészti magát; unos-untalan kitör belőle, hogy most már menthetetlenül vége van, hisz vergődő foglya e ragyogó börtönnek, nincs módja egy teremtett lélekkel is szót váltani, tulajdon nővérei gyászára sem adhat enyhe balzsamot, s őket még csak látnia sem szabad. Fürdő nem frissíti, étel nem éleszti, utoljára is omló zokogásban hull párnáira. Egy pillanat, s már mellésimul férje is - ezúttal a szokottnál korábban, magához öleli, - hiába, egyre csak zokog. Ekkor így vonja feleletre:

- Psychém, hát így állod szavad? Tulajdon férjed is csak így bízhat benned, csak ennyit várhat el tőled? Reggeltől estig, estétől reggelig, még forró öleléseim közben is gyötröd magad szüntelen. Hallgass hát szíved veszejtő hajlamára, tégy, ahogy jólesik. Majd eszedbe jut még aggságos óvásom, ha az elkésett bűnbánat szívedbe mar.

Az meg rimánkodik, addig ijesztgeti férjét, hogy elemészti magát, míg ki nem kényszeríti beleegyezését, hogy láthassa nővéreit, földéríthesse gyászukat, szemtől szembe szólhasson velük. Így hát engedett a fiatalasszony rimánkodásának, s még azt is ráhagyta, hogy kedve szerint elhalmozza őket ékszerrel, arannyal - csak nyomatékosan és nagy szigorúan lelkére kötötte: soha-soha ne fogadja nővérei kárhozatos unszolását, ne puhatolódzzék férje alakja után, mert különben átkozott kíváncsisága fenekestül romba dönti boldogsága nagyszerű templomát, és soha többé nem élvezheti ölelkezésüket. Hálálkodott férjének, és ujjongó szívvel mondta:

- Száz halált haljak inkább, mint hogy a te drága-drága szerelmedről lemondjak. Különb vagy Cupidónál, akárki vagy, szeretlek, mint az életemet, imádlak halálosan. De könyörgök, teljesítsd még ezt a kérésemet is: hagyd meg szolgálódnak, Zephyrusnak, hogy nővéreimet is úgy ringassa ide szárnyain, mint engemet.

És csalogató csókokkal záporozta és simogató szókkal árasztotta és körülkulcsolta kapcsos öleléssel, és így tornyozta hízelkedéseit:

- Édeském, férjecském, én drága lelkecském!

A zsongító szerelem varázsos ereje megtörte a férj ellenkezését: mindent szentül megígért. Hajnalhasadáskor aztán elillant felesége karjából.

- Nővérei ezenközben kipuhatolták, melyik az a sziklás hely, ahol Psychét sorsára hagyták. Odaloholnak nagy sebbel-lobbal. Véresre sírják szemüket, mellüket verdesik, s már a sziklafalak is visszhangozzák fel-felcsukló jajgatásukat. Aztán nevéen szólíttatták elveszett testvérüket, míg végre borzalmas jajveszékelésük hangja élesen süvített le a völgybe; magafeledt izgalomban rohan ki Psyche a palotából, s átkiált:

- Fölösleges kétségbeesett jajveszékeléssel halálra gyötrődnötök. Élek, ne gyászoljatok! Hagyjátok a halottas kesergést, töröljétek le végre könnyes arcotokról az örök zokogást, jertek: öleljétek, kit elsirattatok.

Most hívja Zephyrust, s közli vele férje meghagyását. Egy pillanat, s máris szófogadón hozza őket finom szárnyán szelíd szellőinek. Mohó csókok közt boldogan ölelkeznek, s visszafojtott könnyeik most már a viszontlátás örömeiben újra szemükbe harmatoznak. És Psyche szól:

- De hát kerüljétek már beljebb palotámban, otthonomban, térjen meg kedvetek, derüljön föl lelketek bánata Psyche testvéretek társaságában.

Szól, és máris mutogatta nekik az aranypalota mérhetetlen kincseit, megszólaltatta a tengeri láthatatlan cselédséget, fejedelmi fürdővel és fölséges, pazar lakomával királyilag vendégelte őket. Ahogy e minden ízében földöntúli pompa duzzadó bőségével beteltek, már az irigység is fészket vert bögyükben. Nos hát az egyik kíváncsiságában - elég idétlenül - firtatta vég nélkül: Kié ez a csodálatos vagyon? Ki-mi az ura? Milyen ember? De Psyche a viláért meg nem szegné férje parancsát, őrzi szíve titkát, hanem szorult helyzetében azt füllenti, hogy szemrevaló egy fiatalember, gyöngé, göndör szakáll árnyékolja arcát, s hogy a mezőket és hegyeket járja vad után szüntelen. Am nehogy hosszú lére eresztett fecsegése egy zökkenőjén kikottyantsa néma titkát, megrakja mind a kettőt rogyásig arannyal és drágaköves ékszerekkel, egykettőre előkeríti Zephyrust, és átadja őket neki visszaszállítani. Ez azonmód meg is történt. Felparázslott a két gonosz testvérben a keserű irigység tüze, s hazamenet mindkettőjükből csak úgy záporozott a nyelvelés. Hát nekifohászódik ám az egyik:

- Ó, rettenetes, gonosz Vaksors, a te műved, hogy egy apa egy anya leányainak ilyen homlok-egyenesen ellenkező élet jusson osztályrészükül! Hogy épp mi, a két elsőszülött, jöttment férjeink kényére vetett rabszolgák gyanánt hervadozzunk, mint a száműzöttek, otthontalanul, hazátlanul, messze szüléinktől, a legfiatalabb meg, ez a vakarcs, istent fogott férjül és mérhetetlen vagyonhoz jutott, pedig azt sem tudja, mihez fogjon ekkora kincsözönnel. Láttad ugye, testvér, mily rengeteg és mily gyönyörű ékszerek hevernek ott a palotájában, micsoda ragyogó ruhák, micsoda tündöklő drágakövek, az ember lépten-nyomon mennyi drágaságon tapos? Hozzá még ha a férje is olyan szépség, ahogy ő mondja, akkor nincs nála a kerek világon boldogabb asszony. Ha viszonyuk egyre szorosabbra fűződik, istenférje egyre jobban beléhabarodik, még belőle is istennőt farag. Bizisten, máris olyan, úgy tartja magát, úgy méltóságoskodik. Máris egyre fölfelé sandít az asszonyka, szinte árad belőle az isteniség, hangok a szolgálói, és a szeleknek is parancsol. De ó, szegény fejem, az én uram vénebb az

apámnál, kopaszabb a töknél, incifincibb egy kis kölyöknél, s palotája minden ajtaját retesszel őrizi, zárral torlaszolja.

A másik így veszi fel a szót:

- Nekem meg köszvénytől púpossá gémberedett férj ül a nyakamon, aki bizony csak nagy néha elégíti ki szenvedélyemet. Egyre csak kifacsarodott, kőkeményre meredt ízületeit dörzsölgetem, orrfacsaró kenőcsökkel, szennyes kötésekkkel, büdös borogatásokkal maratom tönkre puha, finom kezemet, s már nem a figyelmes feleség hivatását töltöm be, hanem csak afféle agyonhajszolt orvos szerepére vagyok kárhóztatva. De úgy látszik, testvér, hogy te nagyon is egykedvűen, azaz inkább - én bizony kereken kimondom, ami a fejemben motoszkál - alázatos meghunyászkodással tűröd ezt; én biz egy pillanatra sem tudok beletörödni, hogy épp ez a gyalázatos csöppent bele ebbe a mesenagy szerencsébe. Jusson csak eszedbe, milyen leereszkedőn, mennyire foghegyről beszél velünk, mérhetetlenül dicsekvő pipeskedésével mennyire kimutatta a foga fehérét. Határtalan drágaságaiból még ezt a pár semmiséget is csak úgy immel-ámmal lökte ide, aztán egyszerre csak terhére lettünk, mire kiadta az utunkat, valósággal szélnek eresztett. Nem volnék asszony, nem érdemelném meg a levegőt, ha ki nem tudnám forgatni ebből a csoda nagy szerencséből. S ha immár benned is kellőképpen fölkeserlett megaláztatásunk, főzzünk ki egyesült erővel valami lebírhatatlan hadicselt. Ezeket az ajándékokat se szüleinknek, se senki fiának meg ne mutassuk, mintha távoli sejtelmünk se volna, mily királyi jólétben él. Épp elég, hogy szemtől szembe láttuk tulajdon magunk, amit látni is fájdalom volt, nemhogy még mi harsonázzuk szüleink s az egész nép fülébe mesés boldogsága hírét. Mert nem boldogok azok, akiknek gazdagságáról egy lélek se tud. Majd észbe kap még, hogy nénjei vagyunk, nem pedig cselédei. Most egyelőre igyekezzünk férjünkhöz, térjünk meg szerény, nemesen egyszerű otthonunkba, s alapos gonddal meghánytvetett haditervvel térjünk vissza büszkeségét keményen megtiporni.

Fölcsap a két elvetemült az aljas tervre, eldugják az ajándék drágaságokat, fölborzolják hajukat, fölhasogatják arcukat - valóban, erre rá is szolgáltak - újra kezdik hazug sírásukat. Ezzel tüstént rémületbe ejtik szüleiket, durván fölvérzik a fájdalom sebeit, majd tajtékzó tombolásban otthonukba térnek, s ártatlan nővérük ellen aljas cselvetésen, s mi több: testvérgyilkosságon törnek a fejüket.

Ezenközben Psychét titokzatos férje meghitt éjjeli találkozásukon újra így inti-óvja:

- Hát nem látod, fejed fölé mily szörnyű veszély tornyosul? A Sors még csak messziről támad, de ha idejekorán keményen sarkadra nem állsz, hamarosan itt terem, megrohan. Az a két becstelen boszorkány minden erejével alattomosan vermet ás neked, s mindenekfölött szeretnének felbujtogatni, hogy arcom titkát kileisd, pedig ezerszer megmondtam neked: sosem látsz többé, hogyha felfeded. Hát ha még egyszer ide talál jönni ez az istentől elrugaszkodott két kerítő - pedig jönnek, tudom, gonosz indulat fullánkjaival -, a világért szoba ne állj velük, vagy ha szíved jóságában, lelked finomságában ezt nem tudnád megállani, legalább ha felőlem faggatnak, meg se mukkanj. Mert immár nem szakad magva családunknak; kisleányos méhed immár magzatunkkal áldott: isteni gyermek, ha kettőnknek ezt a titkát megörzöd híven, ám földi halandó, hahogy kikürtölöd.

Boldogan szökkent virágba Psyche kedve erre a híradásra, ujjongó öröme derítette reménybeli isteni sarja, a várva várt csöppség fenségének édes izgalma fűtötte: az anyaság büszke öröme árad reá. Napjai teljesedését, hónapok múlását szorongó szívvel lesi, s a titokzatos teher újszerűségében ámul-bámul dús méhe csöppnyi magjának gazdag duzzadásán. De jött már a hajó könyörtelen iramban, rajta rohanvást jött a két sötét lelkű szennyes, halálos mérget fúvó fúria. Ekkor tünde férje még egyszer kioktatja Psychéjét:

- Fegyvert ragadott immár a boldogságodra irigy, gyűlölködő testvérpár a nagy leszámolás elkeseredett harcára, már útban az ellenség támadásra készen, harsannak a harsonák, aljas néneid immár szívednek szegzik meztelen törüket. Jaj, szörnyű romlás roppan ránk, édesdrága Psychém. Légy irgalommal jómagad s mindkettőnk iránt és aggságos magad fékezésével mentsd meg a fenyegető megsemmisülés borzalmaitól házadat, férjedet, jómagadat, a mi kicsikénket! Ne is ereszd szemed elé, meg se hallgasd azt a két elvetemedett nőszemélyt - mert nővéreidnek nem mondhatom, hisz gyilkos gyűlöletükben a testvéri szeretet törvényeit megtiporták -, ha majd fölmagasodnak azon a hegyormon, s veszejtő szirénszavukkal visszhangot vernek a sziklák között.

Könnyes zokogás fuldokló hangján tördelte Psyche:

- Hűségemnek, titoktartásomnak, ugye nem egy bizonyosságát vehetted immár, most majd lelki-erőmről is éppígy bizonyosságot teszek. Add ki csak megint a parancsot Zephyrusunknak, hogy tegye kötelességét s engedd meg, hogy imádandó arcod titkáért cserében hadd lássam legalább két nővéremet. Illatos dús hajadért, puha-finom, gömbölyded leányos arcodért, izzó szerelmed emésztő tüzéért, kis gyermekünkért - akiben legalább rám derülnek majd arcod vonásai: - lágyulj meg gyötrődő rimánkodásomon, alázatos esdeklésem, add ízlelnem a testvéri ölelés édességét, harmatozd örömmel a te szerelmes Psychéd szívét. Soha-soha nem kíváncsiskodom arcod után, még éjszakáink feketesége miatt sem zúgolódom: hisz enyém vagy te, én ragyogásom!

Efféle beszéddel s édes ölekezéssel levette lábáról az urát; ez hajával szárítgatta fel könnyeit; megígérte segítségét, s még hajnalhasadás előtt egykettőre elillant.

Az egy húron pendülő két testvér még csak be sem kukkantott szüleikhez: a hajóról lélekszakadva feliramodnak egyenesen a sziklacsúcsra, meg sem várják a ringató szellő érkezését, hanem vakon belerohannak a nyaktörő szakadékba. De Zephyrus észbe vette ura parancsát s immel-ámmal ugyan, de fölfogta őket lengő fuvalma ölében, s levitte a völgybe. Ezek meg azonnód sürgő sietséggel a palotába berontanak, megölelik áldozatukat, hazug szóval testvéri szeretetüket emlegetik, sugárzó arc mögé fátyolozzák titkon titkolt feneketlen aljasságukat, s ekként hálózák hízelgésekkel: - Alighogy kinőttél a kislányságból, Psyche, máris áldott állapotban vagy! Gondolhatod, mekkora gyönyörűségünk nekünk is a te méhed teljessége, egész családjunkra mekkora örömet sugárol. Ó, be boldogok vagyunk, hogy részünk lesz e drága bimbó bontakozásának örömeiben! S ha olyan gyönyörű lesz, mint apja-anyja - ami szinte magától értetődik -, valóságos Cupido lesz belőle.

Képmutató gyöngédségükkel így furakodnak be fokról fokra testvérük bizalmába. Alighogy kiheverték karosszékükben úti törődöttségüket, s pompásan megfrissültek a fürdő gőzölgő vizében, máris csodálatos göngyölt halak és más pazar fogások lakomájával vendégeli őket. Zenét rendel: lantok zendülnek, fuvolák búgnak, karének is csendül. Amint hallgatták - látni nem lehetett senkit -, a bájos-édes dallamok hulláma ringatta lágyan lelküket. De a két gonosz asszony indulatát még a csodaszép zene édessége se hűtötte le, hanem alattomosan kieszelt cselvetésük irányába fordították a szót, s nagy tapogatózva rákezdtek a kérdezősködést, hogy milyen ember a férje, hová való, miféle szerzet? Ő biz ekkor végtelen ügyefogyottságában elfeledte múltkori meséjét, s újabb füllentést eszelt ki: azt mondta, hogy férje a szomszéd országból való, nagybankár, java férfikorában van, de bizony imitt-amott már ősz szál is akad a hajában. Csak épp futtában beszélt erről, máris, mint a múltkor, megrakja őket fejedelmi ajándékokkal, s a szellő fogatán visszaszállítja.

De míg a Zephyrus enyhe fuvalma szárnyán hazaérnek, hol az egyik, hol a másik ilyesmiket fecseg:

- Testvér, hogy értsük ennek az ostobának elképesztő hazugságait? A múltkor még ifjú volt a férje, akinek arcát fakadó szakállpihék árnyékolják, most meg javakorabeli férfi, akinek fényes, ősz szálak csillognak hajában. Micsoda ember az, hogy csekély idő múltán hirtelen öregség lepte meg? Testvérem, itt nem gondolhatunk másra: vagy összevissza hazudik ez az utálatos nőszemély, vagy maga sem tudja, milyen a férje. De akármelyikben is van az igazság, megérdemli, hogy a vagyonából minél előbb kiforgassuk. Mert ha nem ismeri férje arcát, akkor biztosan valamelyik isten vette feleségül, és szíve alatt bizony istent hordoz. Márpedig - ha isten ments - mégis istenfiú dicső anyja lesz, én menten felkötöm magam. Hát, egyelőre nézzünk be szüleinkhez, s ravasz mesterkedéseinket beszélgetésünk fonálának irányába fonjuk tovább.

Ebben a mérges hangulatban szüleikkel csak úgy foghegyről váltanak szót, s álmatlan éjszakai vergődés után reggel bolondul loholnak a sziklacsúcsra, ahonnan a rendes szellő-alkalmatos-ságon sebbel-lobbal lesiklanak, szemüket előbb dörzsölik, könnyezésre izgatják, s aztán efféle agyafűrt mesével toppannak be hűgukhoz:

- Könnyű neked, te nyugodtan ülsz itt, sejtelled sincs, mily rettentő veszély, mily borzalom les reád, kisebb gondod is nagyobb ennél, de mi, kik álmatlan gonddal virrasztunk sorsodon, kegyetlenül gyötrődünk a rád leselkedő szörnyűségek miatt. Mert sikerült hitelesen megtudnunk, s - mint a rád váró keserűség és csapás osztályosai - kötelességünknek ismerjük fölvilágosítani téged, hogy az, aki éjjente titkon ágyadba jár, rettenetes, végtelen gyűrűkben tekergőző, nyakán gyilkos méregtől vöröslő, feneketlen torkát tátogató kígyó. Jusson csak eszedbe most a Pythia jóslata, amely úgy szólt, hogy a végzet rettenetes vadállatot szánt neked férjedül. Nem egy paraszt, s errefelé cserkésző vadász, és sok-sok környékbeli lakos látta, mikor öreg este jóllakottan hazafelé vette útját, s átúszott a közeli folyó hullámain. Egy értelemmel bizonykodnak ezek, hogy nem sokáig tőm már hódolatosan csábító csemegéivel, hanem mihelyt méhed teljesen kiérlelte magzatát, egyszerre nyel le majd mind a kettőtököt: ritka finom falat! Rajtad immár a döntés sora: megfogadod-e szívesen életedért reszkető nénjeid szavát, akarsz-e megmenekedni a haláltól, s velünk élni veszélytelen nyugalomban, vagy inkább e szörnyeteg vadállat gyomrában eltemetkezni? Ha mégis kedvedre van e kéjlak szózatossága, a titkos szeretkezés undorító, halálos gyönyöre, a mérges kígyó ölelései: jó, mi, testvéreid, megtettük, ami telhetett tőlünk.

Szegény kis könnyen hívő, gyenge szívű Psyche megtorpan e fekete borzalmak hallatára: megbomlik józan esze, férje óvó szavai, maga ígéretei gyökerestül kiszakadnak emlékezéséből; feneketlen pusztulásba zuhan, mikor remegőn, holthalványra sápadtan, szinte suttogásra halkított hangon így válaszolt nekik:

- Bizony, ti, édes jó testvéreim, illő szeretettel végeztétek kötelességeteket, másfelől nem hinném, hogy azok, akiktől mindezt hallottátok, hazudtak volna. Hisz sose láttam férjem arcát, s még csak nem is sejtem, ki ija-fia, csak épp a hangját hallom, mikor éjjelenként tűröm e titokzatos és örökké sötétben bujkáló férj öleléseit: jól mondjátok, valami vadállat ez, megvan rá minden ok, hogy osszam véleményeteket. Hisz ezért rémítget oly borzalmasan, hogy fel ne merjem fedni, s rettentő szerencsétlenséggel fenyeget, ha arca titkát kutatnám. Nos, ha testvéreteknek, aki oly veszélyben forog, nyújthatnátok bármi hathatós segítséget, segítsetek rögtön, mert ha most talán cserbenhagytok, semmivé omlik az a jó is, amit előbbi gondoskodástokkal műveltetek.

Miután így a két elvetemült asszony könnyűszerrel beopta magát testvére vak bizalmába, abbahagyja a bujkáló alattomos ravaszkodást, s gonoszságában nyílt sisakkal veti magát a felzaklatott lelkű, hiszékeny ifjú asszonyra. Megszólal hát az egyik:

- Szoros vérségünk sarkall, hogy megmentésedért bármi bajjal is szembeszálljunk, s ezért sokat-sokat töprengtünk szabadulásod útjain-módjain. Hallgass ide, egyetlen módja ez: nagy

titokban dugj az ágyadba fejed felől egy hegyes kést, de előbb fend borotvaélesre bársonyos tenyereden, tölts meg egy csinos kis lámpát olajjal, gyújtsd meg, s mikor már fényes lánggal ragyog, borítsd rá fedőül valami bögre börtönét; az egész készülődést pedig titkon titkold szöges gonddal. Mikor aztán ő kígyóvonásban betekergőzik, az ágyban rendes helyére mászik, aztán elnyújtózkodik, elnyomja a félálom kábultsága, s már süket alvásban szabályosan szuszog: akkor szökj ki az ágyból, mezítláb, nesztelen léptekkel lassacskán lopakodj előre, vedd ki a lámpát vaksötét börtönéből, s úgy igazítsd a fényét, hogy kényelmesen végrehajthasd nagyszerű tettet, aztán emeld magasra marokra szorított gyilkos késedet és vakmerőn, rettentő sujtással csapd le a szörnyű kígyó fejét. Mi is bizony megsegítünk: izgatottan várakozunk, s mihelyt megölted és felszabadultál a rettegés alól, vállvetve hazahordunk innen minden kincset is, téged is, és hozzád illő halandóval kívánatos házasságban is egyesítünk.

Égedelmes beszédükkel így szítják lángra testvérük izgalmát, s vergődő lázában otthagyják, és mert a maguk bőrét is borzalmasan féltik az elkövetkező szörnyűségtől, egykettőre föl-emelkednek a szárnyas szellő jól ismert fuvalmán a sziklacsúcsra, aztán hanyatt-homlok lerobognak, hajójukra szállnak, s azon nyomban elvitorláznak.

Amint Psyche magára maradt - azazhogy mégsem egészen magára, mert ott tomboltak benne a vad-dühös Fúriák - elkeseredetten háborog, mint a viharzó tenger, és ámbár dacos lélekkel állja még elhatározását, mégis most, ahogy a gyilkosságra felkészül, megint tanácstalanul tétovázik, és szerencsétlenségének roppant fájdalma hasogat belé. Egyszer sürgölődik, más-szor húz-halaszt; nekibátorodik, majd visszatorpan, fölsejlik benne a kétkedés, majd előnti az elkeseredés, s végre annyira jut, hogy a gyűlöletes állati testben is szereti férjét. Mégis, alighogy este besötétedett, kapkodó sietséggel odakészít mindent, amire borzalmas tettében szüksége lesz.

Leszállt az éj, megjött a férje, s miután vitézül megívta csókos csatáit, mélységes álomba ernyedt. Ebben a pillanatban a törékeny testű, lehelet-lelkű Psychébe kegyetlen sorsának gondolata erőt acéloz: előveszi a lámpát, s férfira valló elszántsággal marokra szorítja a kését. De alig világította meg fölemelt lámpájával az ágyat, a titok földerült: a legszelídebb, legbájosabb vadállat, maga a szépséges Cupido szépségesen nyugszik ott! Még a lámpaláng is ragyogóbb lobogásba szökkent, amint ráesett, s az istentelen kés pengéje csak úgy szórta a szikrát. Psyche bizony erre a főséges látványra elveszti a fejét, inába száll bátorsága, halvány hervadásba hull, reszket, megcsukló térdeire omlik, s legszivesebben önnön szívébe mártaná kését; és csakugyan megtette volna, ha ki nem csúszik s földre nem hull lázadó kezéből a szörnyű öngyilkosságtól visszaborzadó acél. Minél tovább csodálja a gyönyörű istenarcot, annál inkább magához tér, enyhül ernyedése, kedve virágosodik. Nézi-nézi a drága fejnek ambrosiával illatosított isteni hajzatát, hófehér nyakára, bíbor arcára körös-körül hullámosan lehulló, díszes koszorúval összefogott fürtjeit, amelyeknek cikázó sugárözönében meg-megtáncolt a lámpa lángja is. A röpke isten vállain harmatos szárnyai friss-üdén csillogón fehérlenek, s összecsukott szárnya hegyén a finom, gyenge pihék reszketve rezegnek, csintalanul fickándoznak, különben a bőre tükörsima, csoda gyönyörű; büszke lehet rá Venus, hogy ilyen fiút szülhetett. Íja, tegze, nyilai, e hatalmas isten boldogságos fegyverei, ott hevertek az ágy előtt. Férje fegyvereit Psyche kíváncsian, szomjas izgalommal nézegeti, vizsgálja, bámulja, majd a tegezből egy nyílveesszót kihúz, próbálgatja hegyét ujja hegyén: szúr-e; de még reszket a keze, s egy vigyázatlan nyomással úgy megszúrja magát, hogy bőrén felharmatoznak rózsás vérenek parányi gyöngyei. Tudtán kívül - bár ő maga volt az oka - így hullott Psyche Amor mámorába. S most egyre lángolóbban tüzel szenvedélye a tűznyilas istenért, halálos vággyal hull reá, csattanó, csintalan csókokkal viharosan záporozza, reszket, hogy álma hirtelen véget ér. És míg e főséges élvezet izgalmában viharzik izzó szíve, a lámpa, akár álnok árulásból, akár durva irigységből, akár mert maga is simogatni, szinte csókoltatni szerette volna ezt a csodálatos testet, lángja hegyéről egy forró olajcsöppet az isten jobb

vállára sercentett. Ej, elvetemedett, lázadó lámpa te, a szerelemnek ugyan hitványka szolgája vagy, hogy még a minden lángolások istenét is megégeted! Pedig biztosan valami szerelmes talált fel, hogy szüntelenül, még éjjel is gyönyörködhesék szerelmesében.

Égő sebére az isten hirtelen felriadt, s mikor megértette a becstelen szószegést, szóra sem méltatta elkeseredett asszonyát, hanem csókjaiból és öleléseiből hirtelen kiröppent, búcsúszó nélkül. Amint felröppent, jobb lábát elkapta Psyche két kézzel, s fölfelé szálltában görcsösen belekapaszkodott; szegényke, lebegő szárnyalásán el akarta kíséni a fellegek közé, a végtelen messzeségbe, de ereje fogytán nagy hamar visszahullt.

Elterült a földön, de isteni szerelmese még nem hagyta el; leszállt egy nem messzi ciprus leghegyére, és onnan így beszélt hozzá nagy borús izgalomban:

- Együgyű kis Psychém, Venus-anyám parancsban adta nekem, hogy egy kivetett, világcsúfja embert lobbantsak irántad szerelemre és lealázó házasságban hozzákösselek, de én mást gondoltam, és inkább magam lettem a szerelmesed. Mondhatom, meggondolatlanul cselekedtem, mikor világhíres íjász létemre nyilammal magamon ejtettem sebet, és téged vettelek feleségül, nyilván azért, hogy aztán vadállatot gyaníts bennem, és levágd a fejemet, érted égő két szemem hordozóját. Pedig ilyesmitől hányszor úgy óvtalak, szeretettel mennyit oktattalak. Hát két kitűnő sugalmazód szörnyű tanácsáért hamar meglakol! Most pedig elhagylak: ez lesz a te egyetlen bűnhődésed.

Elhallgatott, rebbent a szárnya és fölrepült.

Psyche meg ott feküdt a földön, és nézte-nézte elröppenő férjét, amíg csak látszott belőle valami, és kétségbeesett jajveszékeléssel törte-gyötörte lelkét. De mikor a szárnyai hajóján tovasuhant férjét magába nyelte a végtelen messzeség, a meredek partról az alatta hullámzó folyóba vetette magát. De a szelíd folyó, nyilván az isten miatt, aki még a vizeket is szerelemre szokta gyullasztani, ijedtében sima hulláma hátán hamar kisodorta a bársonyos-füves partra.

Épp ott ült a folyó partján Pan, a mezők istene; Echót, a hegyi istennőt ölelgette, és tanítgatta mindenféle halk hangok visszhangoztatására; kecskéi a part mentén szétszórtan legelésztek, ugrándoztak, kopasztották a folyó üstökét. A kecskelábú isten barátságosan odahívta az elárvult, szenvedő Psychét, s mert ismerte baját, balzsamos beszéddel így dédelgette:

- Te bájos gyermek, én ugyan csak afféle paraszt kecskepásztor vagyok, de hála hosszú öregségemnek, sok tapasztalatra tettem szert. Ha téveteg és néha-néha bizonytalan járásodból, tested halálos reszketéséből, örökös sóhajtozásodból és leginkább bánatos szemedből helyesen következtetek - biztosan ez az, amit a tanult emberek így neveznek: sugallat - akkor te valami nagy-nagy szerelemnek a betege vagy. Ide hallgass tehát, nehogy még egyszer fejest ugorj, vagy másvalami erőszakos halállal elemészd magad! Hagyd abba a szomorkodást, vedd végét a bánkódásnak, ostromold inkább könyörgéseiddel a nagyhatalmú Cupido istent - aki bizony lobbánékony, csintalan egy legény - s hódítsd vissza gyöngéd ragaszkodásoddal.

Elhallgatott a pásztoristen, de Psyche nem elegyedett beszédbe vele, hanem hódoló csókot intett a barátságos isten felé, s útnak indult. Mikor sűrű csetlés-botlás árán már jó darab utat hagyott maga mögött, ráhibázott valami gyalogösvényre, s napnyugta tájt egy városba jutott, amelyben épp egyik néniének férje volt a király. Alighogy Psyche megtudta ezt, beüzent néniének, hogy itt van, mire azon nyomban hozzája kísérték. Amint meleg üdvözlés után kibontakoztak egymás ölelő karjaiból, nénije kérdezősködésére jövetelének így adta okát:

- Emlékszel még ugye, hogy ezt a tanácsot adtátok nekem: öljem meg éles késsel azt a vadállatot, amely magát férjül hazudta ágyamba, mielőtt még szegény kis életemet telhetetlen bendőjébe csusszantaná. S amint ugyancsak megbeszélésünk szerint lámpám fényében

fürkésztem arcát: ott látom édes álomba ernyedten - lenyűgöző mennyei látomás! - Venus istenasszony tulajdon fiát, nem hazudok, Cupidót, személy szerint. Megdöbentett a káprázatos tünemény, megsemmisítő gyönyörűség zuhatagja örvénylett belém, telhetetlen vágyamban tehetetlenül vergődtem, s ekkor - ő átkozott véletlen! - a lámpa forró olajcseppet sercentett a vállára. Fájdalma abban a pillanatban fölriasztotta álmából, s amint ott látott lánggal, késsel a kezemben, rám riadt:

- Elvetemült merényleted büntetéséül rögtön takarodj a házamból, nem kell a szerelmed! Annak rendje és módja szerint majd a nővéredet (s itt a te nevedet említette) veszem feleségül.

És rögtön kiadta a parancsot Zephyrusnak, hogy a palotából röpítsen el messzire. Még jóformán abba sem hagyta Psyche, mikor amazt már örült szenvedély s aljas irigység láza korbácsolja: ravaszul becsapja férjét, azzal az ügyes hazugsággal, hogy szülei halálhírét vette, s azon nyomban hajóra száll. Hanyatt-homlok rohan a sziklacsúcsra, és felkiált:

- Cupido, fogadj magadhoz asszonyul, ki méltó reád, te meg Zephyrus, úrasszonyod vedd öledbe!

És bár ellenkező szél fűjt, vakmerő reménykedésében türelmetlenül hatalmas ívben a mélységbe lendítette magát. De bizony még holtában sem juthatott el az áhított helyre, mert amint teste szikláról sziklára zuhant, összevissza tört, s végül, amint megérdemelte, teste ronccsá zúzódott, s holtában a sok dögmadar és vadállat könnyű zsákmánya lett.

A másikat is hamar utolérte a büntető bosszúállás. Mert Psyche vándorútján ugyancsak betévedt abba a városba is, amelyben másik nővére királyi jó sorban élt. Ez is vakon elhitte húga ravasz meséjét, megirigyelte nővére bűnösen áhított nászát: felrohant a sziklacsúcsra, de ő is a halál torkába zuhant, mint a másik.

Miközben Psyche ország-világot bebarangolt, hogy mindenáron megtalálja Cupidót, azalatt ez lámpaolaj égette sebével anyja hálósobájában nyögött-vergődött az ágyon. Most a hófehér sirály, amely szárnyaival szántja a tenger tükrét, nyakra-főre lebukkan az Oceanus mélységes mélyire. Épp ott fürdött-lubickolt Venus, hát elébe rebben s árulkodik: hogy a fia megégette ám magát; égő, nehéz sebében ott hever mélabúsan; ki tudja, meggyógyul-e? Nyelvére vette a világ Venus egész pereputtyát, szidja-szapulja rágalmak özönével: fiad a hegyek közt bújt meg szeretőjével, te meg a tenger fenekén lubickolsz, s ez az oka, hogy a gyönyörűségek, kellemetességek, huncutkodások nyersességbe, durvaságba, gorombaságba fulladtak, hogy hírük-hamvuk sincs lakodalmas menyegzőknek, benső barátságoknak, szülői szeretetnek, de van tengernyi szenny s fanyar undorban mocskos szeretkezések. Ilyesmikkel rikácsolta tele Venus fülét ez a szószátyár, kotnyeles madár, így tépázta fiának jó hírét. Nosza, menten előnti a méreg Venust, s szenvedélyesen felkiált:

- Úgy, hát az én drágalátos fiam-uram szeretőt tart? Nocsak, ki vele, egyetlen hű szolgám, hogy hívják azt a lányt, aki letépte ennek a gyereknek hamvas szüzességét? Tán a nimfák seregéből való, vagy a Hórák közül, vagy a Múzsák karából, avagy tán Grácia-cselédeim egyike?

Megint csak rákezdte a madár, s így szaporázta a szót:

- Asszonyom, nem tudom biztosan; de azt hiszem: ha jól emlékszem reá - Psyche.

Szörnyű izgalomban csattant fel Venus:

- Csakugyan Psyche a szeretője, aki szépségét az enyémhez mérte, s nevemet bitorolta? Még utóbb holmi kerítőnek tart ez a kölyök, hisz az én révemem ismerhette meg azt a lányt!

Így sopánkodott, majd sebtiben felbukkant a tengerből, s egykettőre ott termett aranyos hálószobájában; amint látta, hogy a szóbeszéd igaz: fia sebesülten ott hever, már az ajtóban, ahogy a torkán kifért, rárikoltott:

- Hát ez finom egy dolog, becsületére válik magunknak, tisztességednek egyaránt! Először is fittyet hánytál anyád, s mi több, úrnőd parancsának, mert nem gyötörted lealacsonyító szerelemre ezt a vetélytársamat, ezenfelül pedig éretlen bujálkodásban kölyök létedre feleségeddé ölelted, nyilván, hogy menyemül rám erőszakold ezt az utálatost. Adta széllébélt, szemérmetlen kurafija, még utóbb az szállt a fejedbe, hogy egyetlen gyerek vagy, s én már kivénültem abból, hogy fiam lehessen? Nos hát, jól jegyezd meg: még egy fiam fog születni, sokkal különb nálad, vagy tán inkább örökbe fogadom valamelyik belső cselédemet - hogy még jobban megszégyenítselek, s arra ruházom szárnyaidat, fáklyádat, íjadat, nyilaidat és minden fölszerelésedet. Mert apád javaiból ugyan fegyverzedbe egy darab sem került, én meg nem efféle tékozlásra adtam azt, amit adtam. De már kölyökkorod óta gonoszcsont vagy, ragadósak az ujjaid, lépten-nyomon szemérmetlenül megnyilazod a meglett korú isteneket, s a tulajdon édesanyádat, engem, igen-igen, nap nap után pellengérré állítasz, egyre-másra belém nyilazol, te valóságos anyagyilkos; fittyet hányasz nekem, mint afféle magányos asszonynak, s még apád, a nagy-erős, vitéz harcos sem szent előtted. De hogy is volna, mikor féltékeny rémülemre egyre-másra kerítgeted ágyába a lányokat! No, majd teszek róla, hogy szánjadbánjad még ezt a szerelmeskedést, hogy csúnyán megkeserüld még ezt a lakodalmasdit! Csakhogy most már csúfságomban mitévő legyek? Hová forduljak? Ezt az agyafúrt kölyköt ráncba hogy szedjem? Tán épp a Józansághoz, halálos ellenségemhez forduljak támogatásért, holott épp a fiam zabolátlanságával annyi borsot törtem az orra alá? Ej, még a hátam is borsószik összeszűrni a levet ezzel a lompos-szurtos asszonyszeméllyel! Pedig kell a bosszú balzsama, akárki fiától is elfogadom. És éppenséggel őt bérelem föl, senki mást, hogy ezt a kurafit kíméletlenül lepirongassa, tegzét szétszedje, nyilait elvegye, íját szétbogozza, fáklyáját lelohassza, hathatós szerekkel zabolázza testét. Csak akkor tekintem teljesnek az elégtételt megbántásomért, ha lenyírja haját, amelyre nemrégén még tulajdon kezeim simogattak aranyragyogást, s ha lemetéli szárnyait, amelyeket ölemben nektárnedűvel locsolgattam!

Szólt, és dühösen kirobogott, gyöngye szívében keserű indulattal. Melléje szegődött mindjárt Ceres és Juno, s ahogy magából kikelt arcára esett pillantásuk, megkérdezték: gyönyörű szeme ragyogását zordon komorsággal miért fátyolozza? Ő pedig így felelt:

- Jólesik, hogy ebben az izgatott lelkiállapotomban készséges hajlandósággal mellém álltatok. Hát kérlek, török-szakad, teremtsétek elő nekem Psychét, ezt a gyalázatos boszorkányt. Mert biztosan fületekbe jutott már a családomról szállongó szóbeszéd, s az én vásott fiam csínyei.

Ezek jól tudták, mi történt, s azért így próbálták elcsitítani Venus haragos indulatját:

- Ugyan, mi rossz fát tett a tűzre fiad, kedvesem, hogy rosszindulatú makaacssággal útját szeged élvezeteinek, s egy kanál vízbe fojtánád azt, akit szeret? Hát aztán, ejnye, mondd: mi bűn van abban, hogy összeszűrte a levet azzal a helyre kislánnyal? Hiszen férfi volna, vagy mi, már legénysorban is van, - vagy az, hogy hány esztendő, eszedbe sem jut talán!? Avagy tán örökké gyereknek nézed, mert korához képest olyan édes és bájos? Hát te, az anyja, ilyen talpraesett asszony létedre, örökké beleütöd majd az orrod a fiad szerelmeskedéseibe, szemére veted csintalankodásait, meghiúsítod viszonyait, és rossz néven veszed csinos fiadtól a tulajdon szerelmi mesterségedet? Van-e isten, van-e ember, aki még ezután is jó szemmel nézné, hogy te ugyan elárasztod a világot szerelmi vággyal, de tiednek tiltod végigszeretni a szerelmeket, s az asszonyi ballépések főfő boszorkánykonyháját bezárod?

Így jártak kedvében Cupidónak nyájas szószólással, mert féltek nyilaitól, pedig nem is volt közelükben. Venus ellenben megsértődött, hogy ily tréfásan tárgyalgatják az ő szégyenét, hát faképnél hagyta őket, és sebes iramban útnak eredt a tenger felé.

Ezenközben Psyche éjjel-nappal lázasan kereste férjét, hányódott-vetődött úttalan utakon, egyre gyötrelmesebb lelki izgalomban; egyre forróbb vágy tüzelte, hogy ha már hitvesi szerelmével nem engesztelheti neheztelését, legalább bűnbánó megalázkodással visszaédesgethesse. Egyszerre csak égbe nyúló hegy tetején templom tűnik a szemébe. Felöltik benne:

- Mit tudom, hátha épp itt lakik az én uram?

És máris nekivág friss lendülettel, halálos fáradtságban lankadt testét a remény s a vágy ösztökéli. Fürge iramban följut a hegytetőre, bemerészkedik a templomba; nagy halom búza meg árpakalász tűnik szemébe, kalászkoszorúk, sarlók, mindenféle aratóeszköz, de minden összevissza, rendetlenül, egymás hegyén-hátán hever, ahogy az aratók nyaranta rakásra dobálják. Psyche mindezt darabonkint gondosan szétválogatta, szép rendesen külön-külön csomókba rakta, nyilván mert úgy érezte, hogy minden isten könyörülő jóságát magához kell hajlítania, s ezért egyiknek a szentélyét vagy templomát sem szabad gondozatlanul hagynia.

Ebbéli izgatott sürgése-forgása közben ott lepi az áldást fakasztó Ceres, és szapora szóval iziben ráriad:

- Nem káprázik a szemem? Te szerencsétlen Psyche, Venus tomboló haragban, lázas izgalommal tűvé teszi érted az egész világot, halálra keres és istensége minden szenvedélyével bosszúért liheg: te meg azalatt az én holmimmal babralsz, s kisebb gondod is nagyobb, mint a magad boldogulása!

Elébe omlott erre Psyche, záporos zokogása patakzott az istennő lábaira, s végigsöpört a padlón dús fonatú haja. Könyörgő szóval ekképp ostromolta szívét:

- Áldást fakasztó szent kezre, ünnepes-örömös aratásaidra, titokzatos tiszteleted titkos szekrénykéire, sárkány szolgálid szárnyas kerekeire, Szicília áldott földjének barázdáira, a Proserpinát elrabló négyesfogatra, föld alatti fogságára, szomorú alvilági menyegzőjére, diadalmas földi fölthalálására, s minden titokra, mit az attikai Eleuszisz szentélye rejt, könyörgök, essen meg szíved a hozzád fohászoló szájalomra méltó Psychén. Hadd bújjak meg itt e halom kalászban egy-két rövid napig, hátha kis idő folytán fölenged a hatalmas istenasszony tomboló haragja, vagy legalább, míg rövid pihenéssel felfrissítem az örökös hajszában elbágyadott testemet.

Ceres így veszi fel a szót:

- Könnyes könyörgésed a szívemet vérzi; segítenék is rajtad szívesen, de hát csak nem haragíthatom magamra ezt a jólelkű asszonyt, akivel a rokonságon kívül régi szíves barátságot is tartok. Távozz tehát minél előbb ebből a templomból, s örülj, hogy nem vetlek fogságra, hanem utadra eresztelek!

Ez az elutasítás lehűtötte Psyche reménykedését, s most már kettős keserőség gyötrelmében visszafelé vette útját; egyszerre csak a völgy mélyén, napsugaras tisztás közepén remekmívű templomot lát meg. S mert föltett szándéka volt, hogy boldogulásának semmi alkalmát - legyen az bármily kevéssel biztató - el nem szalasztja, s hogy mindegy, akármelyik isten is az, kegyes színe elé járul; a szentély bejáratához iparkodik. Szemébe ötlenek a faágakra s az ajtókra aggatott drága fogadalmi ajándékok és köntösök, amelyeken aranybetűk hálásan emlegették az istennő jóságát, s nevét, akinek mindezt fogadalmul szentelték. Most térdre hullt, letörölte könnyeit, átfonta karjaival a hűlő oltárt, s aztán így imádkozott:

- Hatalmas Juppiter nővére s felesége - akár ősrégi templomodban trónolsz Szamosz szigetén, amelynek páratlan büszkesége, hogy ott születél, ott telt el csecsemőkorod s gyermekséged - akár a büszke Carthago dús templomában tartózkodol, ahol mint oroszlánfogaton fellegek közt száguldó hajadont tisztelnek - akár az argosziak nagyszerű várában van székhelyed, az

Inakhosz partján, hol már a Mennydörgető feleségeként s az istennők királynéjaként ünnepelek - te, kit Házasságok Szerzőjeként imád egész kelet s Anyaság Őrzőjeként idéz egész nyugat - végső kétségbeesésemben, Juno, légy a védelmezőm. Elgyötört a mérhetetlen szenvedések áradatja; reszketek; háírtsd el a rám zúduló csapást. Ó, jól tudom, te kérés nélkül is mindig felkarolod az áldott állapotban lévők ügyét-baját.

Hát amint így imádkozik, egyszerre csak megjelen előtte isteni fensége teljes ragyogásában Juno, s azon nyomban így válaszol:

- Isteni szavamra, nagyon-nagyon szívesen teljesíteném kérésedet, csak hogy lelkiismeretlenség volna hozzád hajolnom, Vénusszal szembeszállnom, menyemmel, kit leányomul szeretek. Meg aztán a törvény sem tűri, hogy más szökött szolgáját gazdája ellenére védelmembe vegyem.

Hogy balga bizakodása ismét összeroppant, döbbenet borzadt Psychébe; minden boldog reményét eltemette, hogy valaha is utolérheti elröppent férjét, s lelke mélyén így töprenkedett.

- Nyomorúságomban érdemes-e valami egyébfajta támogatást szereznem, amikor istennők készséges hajlandósága sem segíthetett rajtam? E rettentő háló szorításából merre keressem az egérutat, van-e még egy hajlék, vagy akár csak egy zug is, hol a hatalmas Venus mindenlátó szeme elől loppal elbújhatok? Inkább hát embereld meg magad, ereszd szélnek könnyedén vékonyka, bolond reményedet, add meg magad úrasszonyodnak s legalább utólagos észretérseddél engesztelgesd tomboló indulatját! És hátha-hátha ott találod az anyai házban őt is, kit oly régóta hiába hajszolysz?

Így szánta el magát a nem sok jóval biztató, sőt szinte biztosan halálos megadásra, s máris azon töprenkedett: hogyan fogjon majd bele, könnyörögni a bocsánatért?

De Venusnak is elment a kedve a hajsza minden földi módjától, hát az égbe föl készülődött. Befogatott kocsijába, amelyet nagy ügyesen utolérhetetlen művészettel Vulcanus aranyból kovácsolt, s nászéjszakáján menyasszonyi ajándékkul adott neki; reszelővel karcsú-tündöklőre csiszolta, s amennyi arany így lecsökkent belőle, annyit nyert művészi értékben. Az istenasszony hálósobája táján tanyázó galambseregéből előröppen négy hófehér galamb, nagy huncutul odapipiskedik, lehajtja hímes nyakát, belebújik a drágakővel kivert hámba, felkapja asszonyát, s el is röppen vele boldogan. Csiripelő csacska verebek csintalankodnak az istenasszony kocsija nyomában, s drága dalos madarak bájos lágy trillák zengő zenéjével hirdetik jöttét. Szembeszárnyaló sasoknak, sóvár sólymoknak fittyet hány a fölséges Venus dalos kísérete. Oszlanak a felhők, leányának megtáru az Ég, s a mennyei magasság diadalmasan zárja magába istenasszonyát.

Azon nyomban Juppiter királyi várának veszi útját, és parancsoló szóval követeli a harsány hangú Mercurius istennek nélkülözhetetlen közreműködését. Juppiter barna szemöldökének egyetlen intésével megadja beleegyezését. Venus menten hangos jókedvre derül, Mercurius társaságában leszáll a földre és szavait izgatottan így ölti egymásba:

- Arkadiai testvérem, ugy-e tudod, hogy Venus húgod sohasem szokott Mercurius közreműködése nélkül cselekedni, s bizonyára az sem titok előtted, hogy egyik nyomtalanul eltűnt szolgálómat mennyi ideje hajszolom hiába. Már egyéb nem marad: hirdesd ki nyilvánosan, hogy jutalmat nyer az, aki nyomára vezet. Hát minél gyorsabban járj el megbízatásodban, sorold fel pontosan ismertetőjeleit, hogy ha valaki tilalmas bűnbe tévedne, s elbújtaná, később fel ne hozhassa mentségéül, hogy nem ismert reá. - Szólt, s kezébe nyomott egy írást, amelyben benne volt Psyche neve s minden egyéb. Dolga végeztével egyenesen hazament.

Mercurius nem mulasztotta el megbízatását: világszerte minden országot bejárt, s a rábizott hirdetés tisztét imígy teljesítette:

- Aki ama Psyche nevű királyleányt, Venus szökött rabszolgalányát előkeríti, vagy búvóhelyét leleplezi, jelentkezzék a Murtiáról nevezett oszlop mögött Mercurius kikiáltónál, ahol is tiszteletdíj gyanánt kap Venustól tulajdon magától csattanós csókot hetet, meg egy bársonyos nyelvcsókot, édesnél édesebbet.

Ahogy Mercuriusnak ez a hirdetésménye elhangzott, a pazar jutalom reménye versenyt szított mindenek buzgólkodását. Ez a körülmény aztán Psyche elhatározását végképpen megérlelte. És már-már odaért úrnőjének ajtajához, mikor eléje perdül Venus egyik cselédje, neve szerint az Érintkezés, s menten torkaszakadtából rárivall:

- Hát végre észbe kaptál, céda cseléd te, hogy asszonyod is van? Vagy megátalkodott szemtelenségemben még tettetted is magad, mintha nem tudnád, mennyi keserves ajjal-bajjal kerestünk mindenfelé? Jó szerencse, hogy épp az én markomba csöppentél, neked ugyan befellegzett! No, majd mindjárt megadod az árát feneketlen dacoskodásodnak!

Psyche pedig hiába rúgkapált, az harciasan a hajába markolt, magával vonszolta, s Venus elébe hurcolta. Amint ott állt s Venus megpillantotta, teli torokból örült-keserű kacagásra fakadt, fejét rázogatta, jobb fülét vakargatta, és rászólt:

- Végre mégiscsak ráfanyalodtál, hogy anyósodhoz ellátogass? Vagy tán bizony férjeduradnak szól a látogatás, aki a magad égette seb miatt halálos beteg? Hát légy nyugodt, kedves menyem, mindjárt illendő fogadtatásban részesítelek. Hol van - tette hozzá - két jó cselédem: Búskomorság és Keserűség?

Behívatta őket, s rájuk bízta, hogy megkínózzák. Azok hát, híven az úrnő parancsához, szegény kis Psychét megkorbácsolták kegyetlenül, válogatott kínzásokkal is meggyötörték, s aztán asszonyuk színe elé visszavitték. Most újra felkacagott Venus, és szólt:

- Tessék, még utóbb megesik a szívem hasa csábító gömbölyűségén, hiszen ezzel a gyönyörűséges csemetével tesz boldog nagymamává. Micsoda boldogság, hogy fiatal életem virágjában nagymama lesz a nevem s egy rongyos cseléd kölykét emlegetik Venus unokajaként! Ej, ostobaság, hogy is mondhatom azt saját gyermekünknek; hiszen egy ilyen rangon aluli, tanyán, tanúk és apai beleegyezés nélkül kötött házasság érvényes csak nem lehet? Éppen ezért zabigyerek lesz az bizony, ha ugyan egyáltalán megengedem, hogy a világra hozd.

Ahogy eddig jutott, nekiesett, cafrangokká rongyolta ruháit, megtépázta a haját, agyba-főbe verte, összevissza törte rettentően. Aztán búzát, árpát, kölest, mákot, borsót, lencsét és babot hozatott, összekeverte, púpos nagy halomba összeöntötte s aztán így beszélt hozzá:

- Gondolom, hogy ilyen csúf cseléd létedre csak kitartó szolgálataid révén szerezted szeretődöt, más úton-módon semmiképp; nos hát, ezennel magam is kipróbálom ügyességedet: válogasd szét ezt a halom összekevert magot, az egyfajta szemeket külön-külön csomókban rakosgasd rendbe, s még ma estefelé, az utolsó szemig készen, add át nekem!

Miután így rábízta a rengeteg halom magot, maga menyegzői lakomára ment. De bizony Psyche még egy ujjal sem nyúlt ahhoz a szétbontatlanul összevissza kevert halomhoz, hanem a szörnyű parancs rémületében csak hangtalan rámeredt. Ekkor afféle kicsinyke mezei hangyácska - ez fölérte ésszel az emberfölötti munka reménytelenségét - megkönyörült a hatalmas isten kedvesén, átkozta a kőszívű anyóست, nagy sebbel-lobbal eliramodott, s innen is, onnan is összecsődítette az egész környékbeli hangyanépet, s kérve kérte valamennyit:

- Könyörüljetek földanyánk fürge fiai, könyörüljetek, és hanyatt-homlok rohanjatok segítségére a szépséges leányasszonynak, Ámor feleségének, nehéz próbatételében.

És máris rohanvást hullámszik egymás hegyén-hátán a hatlábú hangyanép. Lázás sietséggel szemenkint szétszedik az egész rakást, minden fajtát külön-külön csomóba halmoznak, aztán el is tűnnek iziben, nyomtalan.

Alig köszöntött be az éjszaka, máris megjött Venus a menyegzői lakomáról, pityókásan, szagos olajtól illatosan, tetőtől talpig káprázatos rózsazuhatagban. Amint meglátta a szorgos munka bámulatos eredményét, odaszólt neki:

- Te semmirekellő, nem te, s nem tenkezeddel végezted ezt a munkát, hanem az, aki bizony mindkettőtök vesztére szemet vetett reád!

Odalökött neki egy falat száraz kenyeret, és aludni tért.

Ezenközben Cupido a palota legbelsejében, szobája négy falának magányos börtönében volt zár alatt, és vigyáztak is nagy keményen, hogy se könnyelmű csíntalankodással sebet el ne mérgesítse, se pedig ne találkozhassék áhított asszonyával. Így hát a két szerelmes egy fedél alatt, s egymástól mégis erőszakkal eltávolítva, gyötrődte végig a bánatos éjszakát.

De alighogy Aurora előrobogott, Venus máris hívhatja Psychét, s így kezdi rá:

- Látod-e azt a ritkás erdőt, amely a folyó mentén a parton messze húzódik? Látod-e a büszkén hömpölygő hullámok közelében azt a forrást? Ott ragyogó, aranszín tündöklő juhok legelésznek őrizetlenül szerteszéjjel. Parancsom ez: mindenáron keríts nekem egy szálat e kincses gyapjúból, és legott hozd ide.

Ment Psyche szíves-örömet, de nem a parancson járt az esze; ennyi szenvedés után megpihenni vágyott: a sziklapartról a folyóba akarta ölni magát. De a folyó zöldellő nádasa, zizzenő zenéjének ringatója, édes szellő halk rezzenésével isteni sugallatból így óvta-integette:

- Psyche, ha már annyi nyomorúságon átvergődtél, ne szennyezd be kínos halállal folyóm szent vizét, főképpen pedig oda ne merészkedjél a félelmetes juhokhoz, mert ez idő tájt magukba szívják a forró nap tüzeit, s veszett gerjedelemre vadulnak: hegyes szarvukkal, kőkemény homlokukkal, s nemegyszer gyilkos harapdálással halálra marcangolják az emberfiát. De majd ha a déli nap tüze lankad, s a folyó friss fuvalma megnyugtatja az állatokat, ott ama hatalmas szál platán alatt, amely velem egyazon folyó vizét issza, bújj meg nagy óvatosan. És mihelyt a juhok dühös gerjedelme szelídre csillapodik, kutasd át a közeli erdőcske bokrait, s arany gyapjúsálakra bukkansz, amelyek a gömbölyű cserjéken imitt-amott fennakadtak.

A becsületes, emberséges nádas így oktattatta szegény meggyötört Psychét, hogyan boldoguljon. Ez nem sajnálta, hogy végighallgatta a kellő kioktatást; nem is volt rest, hanem mindenben az útbaigazítás szerint, tolvajügyességgel teleszedte ölet ragyogó aranygyapjúval, s vitte Venushoz. Csakhogy ez a második életveszedelmes munkája sem másította kegyesre asszonya indulatját, hanem zordon arcán fanyar mosollyal így beszélt:

- Jól tudom én, hogy ezt a munkát is a szeretőd végezte el. De most már aztán döntő próbára vetlek, vajon csakugyan oly rettenthetetlenül bátor, s olyan csudálatosan ügyes vagy-e. Látod-e ott, annak az égbe nyúló hegynek a tetején a szédítő sziklacsúcsot, ahonnan fekete forrás haragos habjai zúgnak alá, a lábainál húzódó völgy ölében megszorulnak, beleömlenek a Styx árjaiba és duzzasztják a Cocytus hörgő hullámait? Nocsak, merítsd teli ezt a kis korsót a hegyi forrás mélyén kristályos harmatos vízzel, térülj-fordulj, és nekem visszahozd!

Szólt és kezébe nyomta a kristályból remekelt korsót, s ráadásul még keményen meg is fenyegette.

Útnak eredt hát nagy sebbel-lobbal, s nekivágott a messzi-messzi sziklacsúcsnak: ott legalább biztosan bevégzi gyászos életét. De alighogy a kijelölt hegység tőszomszédságába vergődött,

tudatára ébredt, hogy a borzalmas feladat mily halálosan reménytelen. Mert a félelmetes arányokban égre törő, megközelíthetetlenül szakadékos, csuszamlós sziklafal barlangjaiból borzalmas zuhatagokat okádott, melyek csak úgy dőltek a lejtős száj nyílásain, lerobogtak a hegyoldalon, szűk medrű csatornát vájtak a földben, s titkos útjukon a szomszédos völgybe hömpölyögtek. A sziklahasadékokból itt is, ott is tűzokádó sárkányok másznak ki, nyújtogatták hosszú nyakukat, rámeresztgetik lehunyhatatlanul éber, örök virrasztásra kárhoztatott szemgolyóikat. S még a zengő vizek is védekeztek, mert egyre-másra rádörögtek:

- Takarodj!

- Hohó, mit akarsz?

- Mire vetemedel? Vigyázz!

- Hordd el magad!

- Vége van!

E hajmeresztő dolgok közepette szinte kővé dermedt Psyche, és már csak teste volt ott, érzékei cserbenhagyták, a lenyűgöző rémület halálos súlya földre sújtotta, s végső vigasza: könnye is kiapadt.

De a jóságos Gondviselés fölséges szeme már meglátta az ártatlan teremtés keserves baját. Hirtelenében ott termelt lebegő szárnyain a magasságos Juppiter királyi madara, a ragadozó sas, s mert nem feledte Cupido régi szívességét, mikor az ő útbaigazítása révén emelte égbe Juppiternek frígiai pohárnokát, háláját a fenséges isten feleségének szenvedéseiben akarta leróni, s épp a kellő pillanatban segítséget hozott. Odahagyja hát a magasságos égboltozat napsütött útjait, odaszárnyal a lány elé s szóra kap:

- Hát te, aki amúgy is gyámoltalan s ügyefogyott vagy efféle dolgokban, te azt hiszed, hogy egyáltalán eljuthatsz a szentséges és egyben zord-haragos forráshoz, vagy csak egy cseppjét is ellophatod? Hát még hírből sem hallottál a Styx vizeiről, amelyektől minden isten, még maga Juppiter is borzadoz? Nem hallottad, hogy az istenek a fenséges Styxre szoktak esküdni, mint ahogy ti a fölséges istenekre? Add csak ide azt a kis korsót!

És azonmód hirtelen elkapja, karmaiba fogja, föllendül lebegő szárnyain, hol jobbra, hol balra kormányoz a fogcsattogató pofák és a háromágú nyelvüket öltögető sárkányok között. A víznek azt hazudja, hogy Venus szolgálatában és parancsára kér belőle, s ezért nem volt nehéz hozzáférköznie: a víz kezére járt, hogy bántatlanul visszatérjen, s megengedte, hogy merítsen belőle.

Örömmel kapta kézbe Psyche a teli korsót, és nagy sebbel-lobbal elvitte Venusnak. De még ezzel sem tudta a haragos istennőt jóindulatra hangolni. Most még nagyobb és gonoszabb megaláztatásokkal fenyegette meg s kaján mosollyal vágta oda néki: - már én bizony szentül azt hiszem, hogy te afféle fő-fő s nagy erejű boszorkány vagy, különben furcsa parancsaimat nem teljesíthetted volna oly buzgalommal. Nos, kicsikém, még egy szolgálatot kell teljesítened. Fogd csak ezt a szelencét - és a kezébe nyomta - és se szó, se beszéd, indulj véle az Alvilágba, mégpedig magának, Orcusnak gyászpalotájába. Ott add át Proserpinának a szelencét, ezzel az üzenettel: „Venus arra kér, hogy küldj neki egy kicsit, legalább csak egy napra valót a szépségedből, mert a magáét beteg fiának ápolásában elhervasztotta, mindenestül elpusztította.” De térülj-fordulj, egykettőre itt légy ám, mert istengyűlésbe kell mennem, s abból csinósítom magam.

Most igazán érezte Psyche, hogy mindennek vége, s nyilván megértette, hogy leplezetlenül a biztos halálba kergetik. Mert mi egyébért kényszerítenék arra, hogy a maga lábán menjen le éppen a Tartaroszba, az alvilági lelkekhez? De nem sokat tétovázott, hanem fölment egy

csuda magas toronyba, hogy onnan a mélységbe ugorjon: mert úgy gondolta, hogy ezen az úton egyenesen és pompásan lekerülhet az Alvilágba. De a toronynak hirtelen megjött a szava, s így beszélt:

Ó, szegénykém, mért akarod magad a mélységbe ölni? Ettől az utolsó veszedelmes munkától oktanul miért riadsz vissza? Hiszen ha már a lelked kiröppent a testedből, eljuthatsz ugyan a mélységes Tartaroszba, csakhogy aztán onnan többé vissza nem jöhetsz, semmi áron! Ide hallgass: nem messze van innen Lacedaemo, Achaia híres városa; keresd meg ennek tőzsomszédságában, ember nem járta vidéken az isten háta mögötti Taenarumot. Ott van az Alvilág szája s tárt kapuján át szemedbe ötlik a végtelenbe torkolló út; lépj át a küszöbön, vágj neki: egyenesen Orcus királyi palotájához vezet. Csakhogy nem szabad ám bemerészkedned a sötétség országába üres kézzel: fogj mindkét kezébe egy-egy darab mézes árpagombócot, a szádba pedig két kis aprópénzt. Mikor már jócskán előrejutottál réműletes utadon, rőzsével rakott sánta szamár sánta hajcsárjával találkozol; ez majd megkér, hogy a nyalábból imitt-amott kihullott pálcikákat add fel neki, de te rá se hederíts, szó nélkül menj tovább. Mindjárt ez után a halálfolyamhoz érsz, - ennek a révésze, Charon, rögtön a díját kéri, mert csak ennek fejében viszi át a túlsó partra rozoga csónakján a jövevényeket. Hát bizony még a halál országában is él a kapzsiság, és sem Charon, sem Dis apánk, ez a hatalmas isten, nem végez el semmit ingyen; még a szegény embernek is elő kell teremnie az útiköltséget halálos ágyán, s ha véletlenül abban a pillanatban nincs pénze, még az árnyékvilágba menni sem engedik. Ennek az ütött-kopott öregnek add oda az átszállítás fejében egyik rézpénzedet, de úgy, hogy ő nyúljon érte, s a szádból ő maga húzza ki. Átkelés közben a lomha folyó hátán egyszerre csak odasodródik egy öreg halott, feléd nyújtja foszladozó karjait, s rimánkodik, hogy vedd fel őt csónakodba. De ments isten, hogy megindítson a száanalom! Ahogy a túlsó parton megtettél egy kis darab utat, orsójukat forgató, fonogató vénasszonyok arra kérnek, hogy egy kicsinyég segíts nekik: de te a világért még csak hozzá se nyúlj! Mert mindez és sok egyéb csak Venus-adta kísértés, hogy legalább az egyik gombócot letedd a kezedből. Valahogy azt ne hidd, hogy nem nagy baj, ha a gombócot elengeded; elég csak egyiket is elveszítened, hogy soha többé ne kerülj vissza a napvilágra. Mert Irgalmatlan nagy, borzalmas kutyaszörnyeteg rémítgeti ott három óriási fejével, három toroka bömbölő ugatásával a holtakat - mindhiába, már nem árthat nekik -, és ott virraszt Proserpina halotti palotája küszöbén szüntelen, s őrzi Dis dísztelen termeit. Dobd oda neki az egyik gombócot, ettől megjuhászdik, s te mellette elmehetsz könnyűszerrel. Rögtön Proserpina színe elé jutsz; ő szívesen nyájasan fogad, s kínálgat puha üléssel, remek reggelivel. De te csak ülj a földre, kérj fekete kenyeret, edd meg; aztán mondd el, mi végből jöttél, vedd át, amit kapsz, s indulj visszafelé. Juházd a dühös kutyát a másik gombóccal, add oda a zsupori révésznek a másik kis aprópénzt, s ha átjutottál a folyón, haladj pontosan előbbi utadon, s menj vissza oda, az égi csillagok seregéhez. De mindenekfölött a lelkedre kötöm: nagyon vigyázz, kedved ne kerekedjék a magaddal hozott szelencét kinyitni, vagy éppenséggel nagy kíváncsian szemet vetni a benne rejtett kincses isteni szépségre!

Aggodalmas gonddal így végezte jóstisztét a torony. Psyche azon nyomban elment Taenarumba, annak rendje és módja szerint magához vett két-két darab rézpénzt és gombócot és az Alvilág útjára lebocsátkozott. Szó nélkül továbbment a sánta szamárhajcsár mellett, odaadta a révésznek a rézpénzt, rá sem hederített a felé sodródó halott rimánkodására, szélnek eresztette a fonóasszonyok alattomos hívogatását, juházta a szörnyű dühös kutyát gombóc falatjával s bejutott Proserpina palotájába. Nem fogadta el a vendéglátó kínálkozást: sem a pompás ülést, sem a pazar ételeket, hanem szerényen a földre ült, beérte fekete kenyérrrel s aztán átadta Venus üzenetét. Hamarosan megkapja a nagy titokban megtöltött és lezárt szelencét, a második gombóccal ügyesen torkára forrasztja a kutyának az ugatást, megmaradt pénzét a révésznek fizeti, s friss jókedvben siet fel az Alvilágból. Amint felért, imádattal borult le a ragyogó

napfényben, de akárhogy sietett bevégezni a munkáját, mégiscsak befurakodott a lelkébe a vakmerő kíváncsiság. Így tanakodott:

- Kezemben az isteni szépség, s ostobaságomban még egy cseppecskét se csípnék el belőle, hogy legalább így hódítsam meg gyönyörű szerelmesemet?

Még végére sem ért, s máris kinyitotta a szelencét. Híre-hamva sem volt abban semminek; nem volt benne semmiféle szépség, csak alvilági, mély styxi álom. Ez meg alig szabadult ki börtönéből, nyomban ráborult; ködös ernyedés bódulata bizsereg végig a testén, lába megbicsaklik, ott az úton összeroskad. Ott feküdt mozdulatlanul, mint egy tetszhalott.

De már Cupido sebe is behegedt, ő maga friss erőre kapott; már sehogy sem tudott meglenni Psychéje nélkül, hát szobájából, amelyben őrizték, a magas ablakon kimászott, és hosszú pihenésben megizmosodott szárnyain villámgyors repüléssel ott termett drága Psychéje mellett. Nagy óvatosan lefejtette róla az álmat, s megint visszazárta előbbi helyére, a szelencébe, aztán nyilának finom kis szúrásával fölbresztette Psychét, és így beszélt hozzá: - Látod, szegény kicsikém, már megint bajba sodort kíváncsiskodásod. Mindegy, most csak járj el gyorsan megbízatásodban, amelyet anyám parancsa rád rótt; a többi az én gondom.

Csak ennyit mondott szerelmesének, s könnyedén szárnyra lebbent. Psyche pedig sebbel-lobbal megvitte Venusnak Proserpina ajándékát. Ezenközben Cupidót olthatatlan szerelme rágta-emésztette, arca bánatosra vált, megdöbbenette anyjának hirtelen ridegsége. Hát régi ravaszágához folyamodik, fürgé szárnyain belibben a magas égbe, könyörgésre fogja a dolgot, a hatalmas Juppiter megfogja Cupido pofikáját, szájához vonja, összevissza csókolja, aztán így beszél hozzá:

- Nagy hatalmú fiam, te ugyan sohasem tanúsítottad irántam az istenek jóvoltából nekem járó tiszteletet, ellenkezőleg: szívemet, amely az elemek törvényeit és a csillagok változásait szabályozza, egyre-másra sebesre nyilaztad, sűrűn egymás után földi szerelmeskedéssel beszennyezted, a törvények - főképpen a Julius-törvény - s a köztisztesség csúfjára jó híremet nevedet mocskos házasságtörésekkel tönkretetted, fölséges természetem hol kígyóra, hol tűzre, hol vadállatra, hol madárra, hol baromi ökorre galádul elcsúfítottad: - mégis, bölcs mérsékletem nevében s azért, mert itt cseperedtél fel az én gondozásomban, minden kívánságodat teljesítem. Csak aztán őrizd, vigyázd, el ne csapják a kezdről! Jelen kegyességem fejében köteles vagy kezemre juttatni a földkerekségnek mai napság legesleggyönyörűbb leányát.

Szólt és Mercuriusszal az isteneket egytől egyig azonnal gyűlésbe hívatta, s kihirdette, hogy tízezer sestertiusnyi bírságot fizet az, amelyik az isteni tanácsból netán elmarad. Ijedtükben zsúfolásig megtöltötték az égi tanácsházat; magas trónusán ott ül a felséges Juppiter és ekképp hirdeti határozatát:

- Múzsák jegyzékébe összeírt istenek, bizonyára mindnyájan tudjátok, hogy ezt az ifjút itt magam gondjával nevelgettem. Jónak látom, hogy duzzadó ifjúsága tüzes nekiberzenkedéseit valamelyes fékkel zabolázzam: a fajtalankodásai és mindenféle kéjelgései felől egyre keringő szóbeszéd már éppen eléggé rossz hírért költötte. Meg kell fosztani minden alkalomtól, s ifjonti léhaságát a házasság igájába kell törni. Választott is már leányt, el is vette már szüzieségét; hadd legyen az övé, vegye feleségül, s Psyche karjaiban élvezze mindig szerelmét.

Majd Venushoz fordult, és folytatta: - Te pedig, leányom, nehogy nekibúsulj s ne is féltsd isteni származásodat s rangodat azért, mert földi lány lesz menyed. Majd én gondoskodom, hogy a házasság ne legyen felemás, hanem mindenben igazodjék a polgári törvénykönyv rendelkezéseire.

És Mercuriusszal egy pillanat alatt előkerítetteti Psychét, bevezetteti az égbe, aztán nektárserleget nyújt felé, s így biztatja:

- Psyche, idd ki: légy halhatatlan. Cupido ölelő karodból soha többé nem röppen el, egyesülésetek örökre fog tartani.

Azon nyomban dús menyegzői lakoma terült: a főhelyen hevert a férj, és szorosan magához ölelte Psychét, aztán Juppiter az ő Junójával, utána egytől egyig az istenek rang szerint. A nektárt - ez az istenek bora - Juppiternek a maga pohárnoka, az a pásztorfiú töltögette serlegébe, a többieknek pedig Liber; a lakomát Vulcanus főzte meg; a Hórák rózsával és ezerféle virággal mindent bíborba borítottak, a Gráciák illatszereket fecskendeztek, a múzsák csengő hangon zengedeztek. Apollo lantkísérettel énekelt, Venus pedig édes zenére, ringó ütemben bájosan táncolt, s a kíséretét úgy állította össze, hogy a múzsák karban énekeltek, s fuvoláztak is hozzá, egy szatír pedig s egy zsenge Pan furulyázott a pásztorsípon.

Így lett Psyche törvényesen Cupido hites felesége. S mikor megérett méhe magzata, leánykájuk született, kinek Gyönyörűség lett neve.

-&-